ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

ISSN 2617-5320

ПАЁМИ
ПАЖӮҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ

Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Серия педагогических и психологических наук

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
DEVELOPMENT OF EDUCATION

Series of pedagogical and psychological sciences

2023, №2 (42)

ПАЁМИ ПАЖӮҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
(Маҷаллаи илмиву методӣ)

Муассис: *Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.*
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:
Наҷмиддиниён Асадулло Мирзо — *номзади илмҳои физика-математика, дотсент директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ*

Муовини сармуҳаррир:
Лутфуллоева Парвина Маҳмадуллоевна — *номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Саломиён М. Қ.	*доктори илми филология, профессор*
Каримова И. Х.	*доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Лутфуллозода М.	*доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Нуъмонов М.	*доктори илмҳои педагогӣ, узви обастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Маҷидова Б.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Неъматов С.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Иматзода Л.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Ҷураев Х.	*доктори илмҳои физика-математика, профессор*
Амонов Н.	*номзади илмҳои психологӣ, дотсент*
Мираказода Ф.	*номзади илмҳои таърих, дотсент*

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

Саидзода Р. Ҳ.	*вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Раҳимӣ Ф. Қ.	*президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*
Ҷӯразода Ҷ. Ҳ.	*муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Саломиён М.Қ.	*президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*
Хушвахтзода Қ. Х.	*ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Маҷалла ба Феҳристи нашриҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсиониназди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмии Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла мақолаҳоро аз рӯйи илмҳои педагогӣ (13.00.00) ва психологӣ (19.00.00) ба чоп қабул менамояд.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Матни комили маҷалла дар сомонаиwww.prmatt.tj, www.payom-prmatt.tj ҷой дода шудааст.

Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2023. – № 1 (41). ISSN 2617-5320.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0219/МҶ-97, аз 27 сентябри соли 2021.

Суроғаи идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Садриддин Айнӣ, 126, тел.: 2258405, 2258404; E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекси обуна: 77772

© ПРМ ба номи Абдураҳмони Ҷомӣ, 2023

ISSN 2617-5320

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: *Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан*

Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо — *кандидат физико-математических наук, доцент директор Института развития образованияимени А. Джами АОТ*

Зам. главного редактора:

Лутфуллоева Парвина Махмадуллоевна — *кандидат педагогических наук, зам. директора Института развития образования имени А. Джами АОТ*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломиён М. К.	*доктор филологических наук, профессор*
Каримова И. Х.	*доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор*
Лутфуллозода М.	*доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор*
Нуъмонов М.	*доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор*
Маджидова Б.	*доктор педагогических наук, профессор*
Неъматов С.	*доктор педагогических наук, профессор*
Иматзода Л.	*доктор педагогических наук, профессор*
Джураев Х.	*доктор физико-математических наук, профессор*
Амонов Н.	*кандидат психологических наук, доцент*
Мирақзода Ф.	*кандидат исторических наук, доцент*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	*министр образования и науки Республики Таджикистан*
Раҳими Ф. К.	*президент Национальной Академии наук Таджикистана*
Джуразода Дж. Х.	*первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан*
Саломиён М.К.	*президент Академии образования Таджикистана*
Хушвахтзода К. Х	*ректор Таджикского национального университета*

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 28.03.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: 13.00.00 – педагогические науки и 19.00.00 - психологические науки.

Журнал издается на таджикском, русском и английском языках.

Полнотекстовая версия журналаразмещена на сайте www.prmatt.tj, www.payom-prmatt.tj

Вестник Института развития образования. – 2023. – №1(41).

ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97, от 27 сентября2021 года.

Адресредакции: 734024,Республика Таджикистан, г. Душанбе,проспект Садриддина Айни, 126; Тел.: 2258405, 2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекс подписки:77772

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2023

ISSN 2617-5320

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION
(Scientific and methodical journal)
Founder:*Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:
Najmiddiniyon Asadullo Mirzo — *Candidate of Phisico–Mathematic Sciences, associate professor director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET*

Deputyeditor:
Lutfulloeva Parvina Mahmadulloevna — *Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	*doctor of philological sciences, Professor*
Karimova I.Kh.	*doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor*
Lutfullozoda M.	*doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor*
Numonov M.	*doctor of pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, professor*
Majidova B.	*doctor of pedagogical Sciences, professor*
Nematov S.	*doctor of pedagogical Sciences, professor*
Imatzoda L.	*doctor of pedagogical Sciences, professor*
Juraev Kh.	*doctor of Phisico–Mathematic Sciences, professor*
Amonov N.	*candidate of psychological Sciences, Docent*
Mirakzoda F.	*Candidate of History, associate Professor*

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	*Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
Rahimi F. K.	*President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
Jurazoda J.H.	*first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
Salomyon M.Q.	*President of the Academy of Education of Tajikistan*
Khushvakhtzoda K. Kh.	*Rector of the Tajik National University*

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.
The journal is included in the database Of the Russian science citation index.
The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological sciences
The journal is published in Tajik, Russian and English.
The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj; www.payom-prmatt.tj
Bulletin of the Institute of Development of Education. – 2023. – №1(41).
ISSN 2617-5320.
The journal is registered in the Ministry of culture of the Republic of Tajikistan, certificate No.219/JR-97, dated September 27, 2021.

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadriddin 126 Aini Avenue; Tel.: 2258405, 2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

Subscription index: 77772
© IDE named Abdurahmon Jomi, 2023

ISSN 2617-5320

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

УДК: 372.8: 802.0

ОРГАНИЗАЦИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ.

Таджибаева М.И.
Горно-металлургического института Таджикистана
Абдулло-Зоде М.И.
Института развития образования имени Абдурахмана Джами
Академии образования Таджикистана

В условиях стабильного развития международного сотрудничества возрастает спрос на специалистов со знанием иностранных языков, в том числе русского и английского. Реализация «Государственной программы по совершенствованию образования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» Правительством страны является одной из мер, которые будут способствовать развитию и совершенствованию знаний обучающихся и направляет образовательные учреждения страны на подготовку высококвалифицированных специалистов, отвечающих требованиям мирового рынка труда. Также предполагается, что для закрепления своих знаний студенты учреждений профессионального образования, помимо знаний, усвоенных в ходе урока, должны постоянно заниматься самообразованием.

Проблема мотивации самообразовательной деятельности студентов не будет решена, если увеличить часы самостоятельной работы. Здесь важен системный подход, который поможет ее распланировать и организовать.Создание модели самообразования студентов – теоретическая основа для реализации данной проблемы.

Рассмотрим недостатки существующих подходов к организации самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения как ведущего метода формирования самообразовательной деятельности и, вероятные пути их устранения. Сегодня предметная подготовка в высшем учебном заведении ограничивается требованием к педагогу: дать определенный запас знаний обучающимся при организованной форме обучения и контроле (лекции, практические, лабораторные занятия, семинары, коллоквиумы, экзамены и др.). Но в век информационных технологий этого недостаточно. А профессиональная деятельность педагога в процессе самообразования студентов при изучении иностранного языка в условиях кредитной технологии обучения в основном замкнута на внутрикафедральном взаимодействии. По этой причине деятельность обучающихся по овладению специальностью может идти не в системе, а лишь посредством изучения отдельных предметов. Нередко взаимосвязи не наблюдается и в пределах одной кафедры.

Пробелы в знаниях студентов возникают из-за отсутствия предпосылок для профессиональной обученности, слабых усилий педагогов. Студент сам не может справиться с данными проблемами, из-за чего снижается уровень его знаний.

Анализ показал, что в организации самообразования студентов при изучении иностранного языка нет системности. Не поставлены цели увеличения качества знаний студентов, деятельность не ориентирована на самообучение.

Можно отметить недостатки самообразования студентов при изучении русского и английского языков. К ним относят: ориентир на студента среднего уровня знаний, нацеленность на выполнение, в основном, фронтальных работ, междисциплинарная разобщенность, личность студента, ее качества, мотивации и потребности не учитываются или учитываются слабо.

Рис. 1. Компоненты, критерии и показатели готовности студентов к самообразованию при изучении иностранного языка в условиях кредитной технологии обучения.Выделенные недостатки мы старались устранить при создании процесса реализации самообразования студентов при изучении иностранного языка. Мы ориентировались на принципы, которые позволяют разделять функции управления и самоуправления в рамках самообразовательной деятельности, состоящие из определенных целей и задач.

Задачи: 1. Самообразовательная деятельность студентов должна строиться на усилении осуществления ключевых потребностей общества и вуза.

2. Самообразование студентов должно состоять из следующего:

- определенные требования преподавателя к студенту в рамках учебного процесса по содержанию дисциплины;
- осуществление межпредметных взаимосвязей, системного обучения при подаче материалов по дисциплине;
- специфика сущности самообразования студентов;
- формирование навыков и умений реализации самообразования.

3. Моделирование состоит из теории самоуправляемого обучения, здесь студент – субъект обучения, а самообразование выступает как подсистема учебного процесса.

4. Самообразование студентов, специфика, сущность и методы его реализации должны основываться на общих целях, которые охватывают весь период обучения, и направлены на развитие самообразовательной деятельности студентов и удовлетворение потребности в качественном образовании будущих специалистов.

5. Самообразование студентов проходит на каждом этапе обучения, для его реализации необходимо использовать современные технологии, средства и методы.

Чтобы усовершенствовать систему организации самообразовательной деятельности студентов при изучении русского и английского языков необходимо отталкиваться от условий:

Компоненты	Частные критерии	Показатели
Мотивационный	Положительное отношение к самообразовательной деятельности	1. Понимание важности самообразовательной деятельности для последующего профессионального становления 2. Наличие интереса к самостоятельной работе 3. Желание решать поставленные учебные проблемы самостоятельно 4. Стремление овладеть основными умениями.
Информационный	Сформированность системной картины получаемой специальности	1. Знание фундаментальных теорий и положений, связей между ними. 2. Знание основных путей поиска информации, функциональных возможностей различных источников ее сосредоточения. 3. Знания о специализированных профессиональных умениях. 4. Осведомленность о требованиях соответствия предстоящей деятельности. 5. Знания о сущности, формах и методах самообразовании студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения, способствующих развитию умений и способов СОД
Деятельностный	Сформированность системного видения решения профессиональных задач	1.Умения самостоятельно формулировать проблему на основе приобретенной информации или увидеть проблему в обычной ситуации. 2. Умения выдвигать гипотезу, найти или изобрести способ ее проверки, не применяя ранее известные методы. 3.Умения собрать данные, проанализировать их, предложить методику их обработки, а также комбинировать новые методы из элементов известных методов и приемов. 4. Умения формулировать выводы и видеть возможности практического применения полученных результатов, свою роль при коллективном решении проблемы. 5. Умение оценивать результаты своей работы и обоснованно доказывать их правильность.

- потребность общества к компетентным специалистам;
- желание и готовность студентов к овладению определенной профессией;
- готовность студентов к самообразованию, уровень их профессиональных знаний.

Мы проанализировали в процессе моделирования недостатки организации самообразовательной деятельности студентов, определили пути их ликвидации, проанализировали мотивы самообразования студентов, их отношение к видам оценивания их деятельности. Чтобы решить данную проблему необходимо выбрать адекватные технологии обучения. Сопоставив имеющиеся технологии, мы выбрали модульно-рейтинговую технологию. Данная технология является общностью разнообразных форм и методов реализации взаимодействия студента и педагога, направлены на развитие студентов, повышения их уровня знаний, уровня профессиональной подготовки. У данной технологии свои преимущества. Например, позволяет увеличить мотивацию студентов к учебной деятельности. Модульно-рейтинговая технология обучения в процессе самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения имеет огромные возможности учитывать индивидуальные способности и потребностикаждого студента, которые нужны ему для формирования самообразования.

Использование модульно-рейтинговой технологии обучения в процессе самообразовательной деятельности студентов при рассмотрении иностранного языка имеет ряд проблем, в связи с тем, что существует множество подходов к выявлению ключевых понятий модуля и блока.

Мы ориентируемся на работы, в которых модуль определяется как часть блока. Таким образом, выделяется определенный набор блоков каждой специальности.

Данный фактор является ключевым приемом модульного обучения, служит конечной составляющей блока информации в рамках самообразовательной деятельности студентов при рассмотрении иностранного языка, а также состоит из программы действий и методов, способствующих достижению результата.

При осуществлении нашего исследования дисциплины Русский язык и Английский язык были разбиты на модули. Каждый блок состоит из нескольких модулей разных дисциплин, которые объединяются общей учебной проблемой. После чего в каждый блок вводятся новые понятия, содержание и структура, которая будет способствовать отражению модели самообразовательного процесса студентов при изучении данных дисциплин. Нами было введено понятие цикл, которое в процессе исследования мы рассматривали в содержательном и деятельностном плане. В зависимости от содержания, цикл – общность элементов подготовки кадров определенной профессии, которые состоят из блоков смежных дисциплин. Модули самообразовательной деятельности при рассмотрении иностранного языка входят в блоки, а в свою очередь блоки – в циклы. Модули делятся на основе внутрипредметных связей, а блоки на основе межпредметных, циклы строятся на связи со специальностью.

Перед педагогом ставится задача создать обстоятельства, благодаря которым студент мог бы при изучении определенного профессионального цикла скорректировать свои знания, результат своей деятельности. В связи с этим студент должен понимать, к какому виду профессиональной деятельности относится каждой цикл.

Для положительного развития профессиональной деятельности необходимо создание самообразовательной деятельности по принципу цикличности, которая будет основана на формировании у студентов профессиональных качеств, умений, навыков. Профессиональную деятельность каждый студент выбирает самостоятельно. Существуют варианты такой деятельности и ее выбора:

- при обучении в образовательном учреждении выбор студента не изменяется;
- студент может изменить свой выбор, сменить профессиональную деятельность;
- студент может вернуться к изучению прежнего вида деятельности, или изучить иной вид деятельности.

В нашем исследовании мы включили в принципы модульно-рейтинговой технологии принцип цикличности. Данный принцип осуществляет деятельностный подход, состоит в определении, анализе, обосновании циклов самообразовательного процесса, основанного на межпредметных связях. Его осуществление основано на индивидуальном подходе, который обеспечивает способность студентов к:

1. самостоятельно выбирать пути решения задач самообразовательной деятельности, корректировать результаты своей работы для лучшего освоения профессии;
2. повторение ранее изученного материала для улучшения своих знаний для эффективного самообразования.

На занятиях по русскому и английскому языкам для организации контроля знаний при самообразовательной деятельности студентов применяется рейтинговая система учета результатов студентов. Рейтинговая система состоит из определенных видов, а также включает новый вид – саморейтинг, который мы успешно ввели в наше исследование. Саморейтинг реализуется студентом самостоятельно в ходе контроля над своими знаниями с использованием разработанных преподавателем бланков рейтинга реализации самостоятельной деятельности.

Данная система позволяет систематизировать работу студентов для регулярной, плановой ее реализации, а также служит важным условием для установления связи студент-педагог [4,с.34].

На занятиях по русскому и английскому языкам для реализации самообразовательной деятельности студентов с использованием кредитной технологии обучения, а также для уменьшения нагрузки на педагога применяются информационные технологии обучения. Они включают в себя электронную образовательную систему с программным содержанием. Программный комплекс имеет свой ряд подсистем. Информационные технологии в учебном процессе позволяют на занятиях сформировать взаимодействие студентов и педагогов таким образом, чтобы их деятельность могла осуществляться без привлечения программистов.

Реализация основного принципа самообразования студентов выполняетсяс учетом ключевых требований:

1. Программное обеспечение должно рассчитываться на педагога и студентов, т.е. конечного пользователя. Таким образом, возможно в полной мере компьютеризировать большинство дисциплин, невзирая на уровень компьютерной подготовки преподавателей, а также снизить психологический барьер у студентов, связанный с использованием компьютера на занятиях.
2. Для работы со сложным программным комплексом должен быть подготовлен набор инструкций для студентов по каждой дисциплине. Инструкции должны быть краткими, и в тоже время содержательными.

3. Компьютерное обеспечение должно способствовать педагогам привлекать студентов к формированию наглядных информационных материалов к занятиям.

4. Необходимо давать студентам возможность применять компьютерные технологии в процессе самообразовательной деятельности.

5. Использование компьютерных технологий должно облегчить деятельность педагогов, способствовать автоматическому архивированию результатов деятельности студентов, зачетов, экзаменов.

Использование электронной образовательной системы на занятиях по иностранному языку в процессе самообразовательной деятельности студентов позволит увеличить мотивацию обучающихся к самообразованию, к контролю и оценке своих знаний. Благодаря экспертной системе, ее использованию в процессе самообразования студентов, возможно дополнить, скорректировать знания студентов, сформировать их самообразовательный процесс. Студенты должны уметь правильно оценивать свою деятельность, строить план реализации поставленных задач для достижения результата. Предварительная оценка своей деятельности позволит уменьшить количество доработок работ студентов, увеличит качество деятельности студентов. Реализация оценки своей деятельности в ходе самообразования играет важную роль и в деятельности педагога. Преподаватель перед анализом деятельности студента может изучить результаты самооценивания студентов, что позволит увеличить объективность контроля знаний, уменьшит число прений со стороны студентов о поставленной оценке.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Брязгунова Е. Н. Самообразование как основа успешности человека [Текст] // Педагогическое мастерство: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.).— М.: Буки-Веди, 2012. — С. 310-312.
2. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе, контекстный подход. - М.: Высш. шк., 1991.
3. Лернер И.Я. Поисковые задачи в обучении как средство развития творческих способностей.- М.: Наука, 1969. - С. 203
4. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технология игры в обучении и развитии: Учебное пособие. - М.: МПУ, 1996. -269с.
5. Подласый И.П. Проблемно-поисковые методы обучения // Среднее специальное образование, 1986. -№6. –С.24-31.
6. Фомина Е.Н. Формирование самообразовательной компетентности студентов на основе применения модульной технологии (на примере средних профессиональных учебных заведений): автореф.дис.канд.пед.наук. – Волгоград, 2007
7. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1971. - 351с.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматривается вопрос организации самообразования студентов при изучении иностранного языка. Авторы предложили модульно-рейтинговую технологию, которая является общностью разнообразных форм и методов реализации взаимодействия студента и педагога, направлена на развитие студентов, повышения их уровня знаний, уровня профессиональной подготовки.

Также, для уменьшения нагрузки на педагога, предлагается применение информационных технологий обучения. Они включают в себя электронную образовательную систему с программным содержанием. Использование электронной образовательной системы на занятиях по иностранному языку в процессе самообразовательной деятельности студентов позволит увеличить мотивацию обучающихся к самообразованию, к контролю и оценке своих знаний.

Ключевые слова: *самостоятельная работа, организация самообразования студентов, информационные технологии, изучение иностранного языка, самообразовательная деятельность студентов, технологии обучения, модульно-рейтинговая технология, компьютерные технологии.*

ТАШКИЛИ ХУДОМӮЗИИ ДОНИШҶӮЁН ХАНГОМИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ШАРОИТИ ТЕХНОЛОГИЯИ КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ

Дар мақола масъалаи ташкили худомузии донишҷӯён дар омӯзиши забони хориҷӣ баррасӣ мешавад. Муаллифон технологияи рейтингии модулиро пешниҳод кардаанд, ки он маҷмуи шаклу усулҳои гуногуни амалисозии ҳамкории байни донишҷӯ ва омӯзгор буда, ба рушди донишҷӯён, баланд бардоштани сатҳи дониш, сатҳи омодагии касбии онҳо нигаронида шудааст.

Ҳамчунин, барои кам кардани сарбории омӯзгор, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълим пешниҳод шудааст. Онҳо системаи электронии таълимиро бо мундариҷаи барномавӣ дар бар мегиранд. Истифодаи системаи электронии таълимӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ дар раванди фаъолияти худомӯзии донишҷӯён ҳавасмандии муҳассиллинро ба худомӯзӣ, назорат ва арзёбии дониши онҳо афзоиш медиҳад.

Калидвожаҳо: *кори мустақилона, ташкили худомӯзии донишҷӯён, технологияҳои иттилоотӣ, омӯзиши забони хориҷӣ, фаъолияти худомӯзии донишҷӯён, технологияи таълим, технологияи модулӣ-рейтингӣ, технологияи компютерӣ.*

ORGANIZATION OF STUDENTS' SELF-EDUCATION STUDYING RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES IN CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY OF LEARNING

The article deals with the issue of organizing self-education of students in the study of a foreign language. The authors proposed a modular rating technology, which is a community of various forms and methods for implementing the interaction between a student and a teacher, aimed at the development of students, increasing their level of knowledge, the level of professional training.

Also, to reduce the burden on the teacher, the use of information technology in education is proposed. They include an electronic educational system with program content. The use of an electronic educational system in the classroom in a foreign language in the process of self-educational activities of students will increase the motivation of students for self-education, for monitoring and evaluating their knowledge.

Key words: *independent work, organization of students' self-education, information technologies, foreign language learning, students' self-educational activity, teaching technologies, module-rating technology, computer technologies.*

Сведения об авторах: Таджибаева Манзураджон Икромовна*, к.п.н., зав.кафедрой государственного языка и иностранных языков Горно-металлургического института Таджикистана. Тел.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru*

Абдулло-зоде Махфуза Икромовна*, научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com*

Маълумот дар бораи муаллифон: Тоҷибоева Манзураҷон Икромовна*, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забони давлатӣ ва забонҳои хориҷии Донишкадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru*

Абдулло-зоде Маҳфуза Икромовна*, ходими илмии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com*

Information about the authors: Tajibayeva Manzurajon Ikromovna*, Candidate of pedagogical sciences, head of the department of the state language and foreign languages of the Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan. Tel.: (+992) 927566658, e-mail: sharipovamanzura@mail.ru*

Abdullo-zode Mahfuza Ikromovna*, researcher at the Institute of the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Tel.: (+992) 777090202, e-mail: mahfuza.abdullozode@gmail.com*

ТДУ 378 (575.3)

ШАРОИТ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАЪЛИМИ БОСИФАТ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Азизова Файзигул Шарифовна

унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти воридшавӣ ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот ба миён омадааст. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ чораҳои зарурӣ андешида шуда истодааст. Яке аз ин чорабиниҳои ба низоми умумибашарӣ мувофиқ сохтани таҳсилот дар ҷумҳурӣ ин ба таҳсилоти 12 - сола гузаштани мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ мебошад.

Чорабинии дигари ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидани мактабҳои олии касбии ҷумҳурӣ ба низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ ба шумор меравад.

Соли таҳсили 2005-2006 дар асоси фармони вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе мактабҳои олӣ ба татбиқи низоми кредитии таҳсилот гузаштанд.

Ба сифати мактабҳои олии таҷрибавӣ Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон (ДДТТ) ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон интихоб гардида буданд. Дар ин донишгоҳҳои такягоҳӣ солҳои 2009 ва 2010 дар асоси низоми кредитии таҳсилот бакалаврҳо аз рӯйи баъзе ихтисосҳо донишгоҳҳоро хатм намуданд.

Таҳлили кори ин донишгоҳҳо нишон дод, ки низоми кредитии таҳсилот нисбат ба низоми муқаррарии таҳсилот бартарӣ дорад.

Ҳамчунин аз солҳои таҳсили 2006-2007 дар баъзе мактабҳои олии дигар низ низоми кредитии таҳсилот ҷорӣ гардид.

Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015 ҳамаи мактабҳои олӣ пурра ба низоми кредитии таҳсилот гузаштанд.

Татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣдар ДДТТ нишон дод, ки самарабахш истифода бурдани ин низом аз шароити мусоиду баъзе омилҳо вобастагӣ дорад.

Шароиту омилҳои асосиеро, ки татбиқи самарабахши низоми кредитии таҳсилоти Аврупоиро таъмин мекунанд, дида мебароем.

Ба ин чунин омилҳо дохил мешаванд:

- нақшаҳои таълимие, ки хусусиятҳои хосси тайёр намудани бакалаврҳоро баэътибор гирифта, сифати зарурии таълимро таъмин менамоянд;
- дар сатҳи зарурӣ ташкил намудани ҷараёни таълим мувофиқи талаботи низоми кредитии таҳсилот ва гузаронидани назорат баҳри баланд бардоштани сифати таълим;
- коркарди комплекси таълимӣ-методӣ барои самарабахш гузаронидани ҷараёни таълим дар шароити низоми кредитии таҳсилот;
- дар сатҳи баланди илмӣ-методӣ ташкил намудани кори мустақилонаи донишҷӯён;
- тайёр намудани устодон барои самарабахш фаъолият намудан дар шароити низоми кредитии таҳсилот;
- дар сатҳи зарурӣ ташкил намудан ва гузаронидани имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳо) ва имтиҳонҳои ҷамъбастӣ дар нимсолаҳои таҳсил;
- самарабахш ташкил намудани иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён;
- автоматикунонии ҷараёни таълим.

Барои татбиқи самарабахши низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ дар ДДТТ се намуди нақшаҳои таълимӣ коркард шудааст:

Нақшаҳои таълимии намунавӣ;

Нақшаҳои таълимии инфиродие, ки ҳар як донишҷӯ тартиб медиҳад;

Нақшаҳои таълимии корӣ доир ба ихтисосҳо ва фанҳои таълимӣ.

Фарқи низоми кредитии таҳсилот аз низоми муқаррарии таҳсилот дар он аст, ки машғулиятҳои аудиторӣ 50 дақиқа давом меёбанд, дар давоми 50 дақиқа ба донишҷӯён пайдарпай ва самарабахш маводи таълимӣ дода мешаванд, аудиторияҳо лексионӣ бо воситаҳои техникии замонавӣ таҷҳизонида шудаанд. Барои самаранокии сифати ҷараёни таълим машғулиятҳои лексиониро асосан профессорон ва дотсентони пуртаҷриба мегузаронанд.

Пеш аз хондани лексия, устод ба донишҷӯён матни хулосаи маводи лексиониро тақсим намуда, баъд бо татбиқи воситаҳои техникии замонавӣ лексияро мехонад.

Дар машғулиятҳои амалӣ, семинарӣ, мустақилона ва лабораторӣ маводҳои лексионӣ мустаҳкам карда мешаванд. Чунин усули ташкили ҷараёни таълим дар технологияи кредитии таълим доир ба фарогирии маводи таълимӣ натиҷаи мусбат дода истодааст.

Солҳои таҳсили 2008-2009 ва 2009-2010 дараҷаи азхудкунӣ дар гурӯҳҳои таълимии Донишгоҳи давлатии тиҷоратӣ Тоҷикистон аз 65 то 100%-ро ташкил намуд.

Барои баланд бардоштани сифати ҷараёни таълим ва тайёр намудани бакалаврҳо китобхонаҳо саҳми калон доранд. Дар донишгоҳ китобхонаи замонавӣ фаъолият менамояд ва дар он адабиёти зарурии таълимие, ки дар 10 соли охир дар ҷумҳурӣ ва мамлакатҳои дигар - Федератсияи Россия, Эрон, Қазоқистон, Англия, ШМА ва ғайраҳо чоп гардидаанд, гирд оварда шудааст. Дар назди китобхона шуъбаи электронӣ мавҷуд аст ва дар он зиёда аз 75000 матни электронии китобҳои таълимӣ доир ба ҳамаи ихтисосҳои донишгоҳ мавҷуд аст. Дар китобхона инчунин толори компютерӣ мавҷуд аст, ки дар он зиёда аз 30 компютери истеҳсоли навин ба интернет пайваст карда шудааст ва донишҷӯён аз онҳо самарабахш истифода бурда истодаанд.

Дар татбиқи самарабахши технологияи кредитии таълим нақши асосиро мавҷудияти

комплексҳои таълимӣ-методӣ мебозад. Бо ин мақсад дар кафедраҳои ДДТТ комплекси таълимӣ-методии зарурӣ тайёр карда шудаанд ва аз онҳо донишҷӯён самарабахш истифода мебаранд.

Комплексҳои таълимӣ-методие, ки кафедраҳои донишгоҳ дастраси донишҷӯён намуданд, барномаи таълимии фаннӣ, силлабусҳо (мақсад ва вазифаҳои фан, минимуми ҳатмии мундариҷаи фан, нақшаи тақвимии машғулиятҳои лексионӣ, семинарӣ, лабораторӣ ва мустақилона, талабот доир ба омӯзиши фан, меъёрҳои баҳогузории санҷишҳои фосилавӣ ва имтиҳонҳои ҷамъбастӣ нишон дода шудааст) ва мазмуни мухтасари мавзуъҳои машғулиятҳои лексиониро дар бар мегиранд.

Дар шароити низоми кредитии таҳсилот кори мустақилонаи донишҷуён таҳти роҳбарии устод (КМДРО) мақоми махсус дорад ва дар нақшаҳои таълимӣ 50%-и сарбории таълимӣ барои иҷрои кори мустақилона ҷудо карда шудааст.

Самарабахш ва дуруст гузаронидани КМДРО дараҷаи азхудкунии мавод таълимиро баланд мебардорад. Бинобар ин, бо ҳар роҳу усул сифати гузаронидани КМДРО ва иҷроиши самарабахши онро таъмин кардан лозим аст. Дар машғулиятҳои КМДРО дар донишҷӯён малакаи мустақилона азхудкунии дониш пайдо мегардад ва корҳои мустақилона донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯйи донишҳои нав ва иловагӣ равона месозад.

Ҳамин тариқ, КМДРО дар тайёр намудани бакалаврҳои баландихтисоси ҷавобгӯйи талабот стандарти давлатии маълумот саҳми арзанда дорад.

Донишҷӯёне, ки мустақилона донишро азхуд менамояд, баъди хатми донишгоҳ метавонанд комёбиҳои нави илм ва техникаи замонавиро аз худ намуда, ҳамчун мутахассиси баландихтисоси ҷавобгӯйи стандартҳои давлатӣ ва байналмилалӣ сабзида расанд.

Дар Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон баҳри самарабахш гузаронидани КМДРО чораҳои зарурӣ андешида шудааст. Баҳри баланд бардоштани сифати машғулиятҳои КМДРО дар нақшаҳои таълимӣ як қисми соатҳои он ба «Маҳфилҳои фаннӣ», «Бозиҳои касбӣ» ё «Масъалаҳои ситуатсионӣ» ва қисми дигараш ба «Санҷишҳои хаттӣ» ҷудо карда шуданд. Пеш аз оғози машғулиятҳо нақшаи «Маҳфилҳои фаннӣ», «Бозиҳои касбӣ ё масъалаҳои ситуатсионӣ», «Санҷишҳои хаттӣ» таҳия карда мешавад. Ин нақшаҳо мавзуъҳои таълимие, ки ба кори мустақилонаи донишҷӯён ҷудо карда шудааст, дар бар мегиранд. Ин машғулиятҳо ҳафтае як маротиба гузаронида мешаванд. Дар нақшаҳои «Маҳфилҳои фаннӣ» номи мавзуъҳо, таърихи гузаронидан ва ному насаби донишҷуёне, ки маърӯза мекунанд, оварда шудааст.

Дар нақшаи «Бозиҳои касбӣ ё масъалаҳои ситуатсионӣ» ва «Санҷишҳои хаттӣ» фаслҳо ва мавзуъҳо ва таърихи гузаронидани он нишон дода шудааст.

Барои дар сатҳи зарурӣ гузаронидани ин машғулиятҳо семинари илмӣ-методӣ гузаронида мешавад.

Аз ҷониби кормандони департаменти таълим дастури методӣ бо номи «Кори мустақилонаи донишҷӯён» аз чоп бароварда шуда, дастраси донишҷӯёну устодони донишгоҳ гардид.

Қайд кардан лозим аст, ки барои самарабахш татбиқ намудани низоми кредитии таҳсилот устодонро ба ин низом тайёр кардан зарур аст. Барои устодонро ба шароити ин низом омода намудан дар донишгоҳ чораҳои зиёде андешида шуда истодааст. Дар назди департаменти таълим семинари илмӣ- методии доимо амалкунанда фаъолият менамояд ва дар он проблемаҳои гуногуни низоми кредитии таҳсилот ҳаллу фасл карда мешавад ва дар маҷлисҳои ин семинар ҳамаи устодони донишгоҳ ширкат меварзанд.

Инчунин доир ба ҳаллу фасли проблемаҳои низоми кредитии таҳсилот дар факултетҳо ва кафедраҳо семинарҳои методӣ таъсис дода шудаанд. Дар донишгоҳ ва факултетҳо конференсияҳои илмӣ-методӣ бахшида ба ҳаллу фасли низоми кредитии таҳсилот гузаронида шуда истодааст. Ҳоло дар ДДТТ ҳамаи устодон дар сатҳи зарурии илмӣ-методӣ ба шароити низоми кредитии таҳсилот тайёр гардидаанд ва дар имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбастӣ натиҷаҳои назаррас дод. Ҷамъбасти сессияи имтиҳонии нимсолаҳои якум ва дуюми соли таҳсили 2009-2010 нишон дод, ки дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимӣ дар донишгоҳ то сатҳи зарурӣ баланд гардад ва ин доир ба татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ комёбии назаррас ба шумор меравад.

Қайд кардан лозим аст, ки доир ба омода намудани устодон ба низоми кредитии таҳсилот дар донишгоҳ доир ба мавзуи «Ҷанбаҳои педагогии тайёр намудани устодон дар

шароити низоми кредитии таҳсилот» кори тадқиқотӣ гузаронида шуд ва доир ба ин мавзуъ устоди донишгоҳ Мирзоев Р. Р. рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогиро соҳиб гардид.

Омили дигаре. ки ба сифати тайёр намудани бакалаврҳо таъсири мусбат мерасонад, дар сатҳи зарурӣ ташкил ва гузаронидани имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбастӣ ба шумор меравад. Ҳар нимсола ду имтиҳони фосилавӣ ва як имтиҳони ҷамъбастӣ бо истифодаи саволҳои тестӣ ва муқаррарӣ гузаронида мешаванд.

Дар имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳо) ба дониши донишҷӯён аз рӯйи системаи 100 - хола баҳо дода мешавад. Ҷавоби дурусти вариантҳои имтиҳонии донишҷӯён то 75 хол баҳо дода мешавад.

Устодон вобаста ба фаъолияти мусбати донишҷӯён (иштироки хуб, иҷрои вазифаи хонагӣ, корҳои мустақилона, реферат ва маърӯзаҳо дар семинар) дар давраи хониш то 25 холҳои мукофотӣ илова карда метавонанд.

Агар донишҷӯ дар давраи хониш дарсшиканӣ дошта, вазифаҳои хонагӣ ва корҳои мустақилонаро иҷро накарда бошад, устод аз холи умумии гирифтаи донишҷӯ холҳои ҷаримавиро тарҳ мекунад.

Имтиҳонҳои ҷамъбастии донишҷӯён аз рӯйи системаи 100 холӣ бе истифодаи холҳои мукофотӣ ва холҳои ҷаримавӣ баҳо дода мешавад.

Чунин усули қабули имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбастӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ натиҷаи мусбат дода истодааст.

Ин усул имконият медиҳад, ки дониши донишҷӯён баланд гардад, иштироки хуби донишҷуёнро ба машғулиятҳо, дар муҳлати муайянгардида иҷро намудани вазифаҳои хонагӣ ва корҳои мустақилона, навиштани реферату маърӯзаҳоро таъмин менамояд.

Омили дигаре, ки дар тайёр намудани бакалаврҳои баландихтисос таъсири мусбат мерасонад, ташкил намудан ва самарабахш иҷро намудани кори илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён ба шумор меравад. Бинобар ин, дар кафедраҳои донишгоҳ донишҷӯён ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб карда шудаанд. Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани иҷрои самарабахши корҳои илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён, дар кафедраҳо маҳфилҳои фаннӣ, сексияҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таълимӣ-тадқиқотӣ таъсис дода шудаанд.

Дар маҳфилҳои фаннӣ ва сексияҳои тадқиқотӣ донишҷӯён вобаста ба тематикаи корҳои илмии кафедра ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул гардида истодаанд. Доир ба натиҷаи иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотиашон донишҷӯён дар конференсияҳои илмии донишгоҳ, ҷумҳурӣ ва дигар мамлакатҳо бо маърӯзаҳо баромад намуда, мақолаҳои илмӣ нашр мекунанд ва дар озмунҳои корҳои илмӣ иштирок менамоянд.

Ҳамин тариқ, ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб намудани донишҷуён, сифати тайёр намудани бакалаврҳои баландихтисосро таъмин менамояд.

Ба сифати тайёркунии бакалаврҳои олитахассус инчунин автоматикунонии ҷараёни таълимӣ низ таъсири мусбат мерасонад.

Ҷараёни автоматикунонӣ дар ДДТТ тамоми сохторҳои донишгоҳ, аз ҷумла маъмурият, шуъбаи кадрҳо, муҳосибот, департаменти таълим, факултетҳо, кафедраҳо ва дигар шуъбаҳоро дар бар мегирад.

Ҳангоми автоматикунонии ҷараёни таълим дар базаи маълумот барои ҳар як донишҷӯ маълумоти саҳеҳ ҷойгир карда мешавад ва ҳар як донишҷӯ рамзи худро дорад. Масалан, рамзи 200911023 чунин маъно дорад: чор рақами аввал соли дохилшавӣ, рақами панҷум рамзи факултет, рақами шашум рамзи ихтисос ва се рақами охир рақами сабти донишҷӯ дар ихтисос мебошад.

Ҷараёни автоматикунонӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки тавассути шабакаи дохилии донишгоҳ ба Интерфейси худ дохил шавад. Интерфейс-саҳифаи аввали маълумотномаест, ки дар он донишҷӯ бо рамзи худ дохил шуда барои худ маълумотҳои заруриро пайдо намояд. Устодон низ ба Интерфейси худ ворид шуда, дар бораи гурӯҳҳое, ки дар онҳо дарс мегузаранд, маълумоти пурра мегиранд.

Ҳамин тариқ, автоматикунонии ҷараёни таълим имконият медиҳад, ки устодон ва донишҷӯён доир ба фаъолияти худ, ҷараёни таълим ва натиҷаҳои он тавассути татбиқи технологияи иттилооти маълумоти пурра гиранд.

Донишҷӯён ва устодон баъди гирифтани маълумот фаъолияти худро таҳлил намуда, ба хулосае меоянд, ки фаъолияти минбаъдаи худро чӣ тавр ба роҳ монанд, ки ба натиҷаҳои

мусбат оварда расонад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки автоматикунонии ҷараёни таълим дар низоми кредитии таҳсилот дар баланд бардоштани сифати тайёркунии бакалаврҳои оянда саҳми калон мегузорад. Ҳамаи чораҳои андешида дар ДДТТ баҳри баланд бардоштани сифати ҷараёни таълим ва тайёр кардани бакалаврҳо натиҷаҳои назаррас дода истодааст.

Таҷрибаи татбиқи низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ дар ДДТТ бартарии худро ба пуррагӣ, махсусан дар зинаи якуми он - бакалавратура нишон дод.

Ҳамин тариқ, қадамҳои аввалини воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ дар ДДТТ натиҷаҳои мусбии худро дода истодааст.

АДАБИЁТ:

1. Атутов П. Р. Технология и современное общество // Педагогика-1996.
2. Афанасьев В. Проектирование педагогических технологий // Высшее обрзозавание в России. - 2001.
3. Бордовский Г. А., Извозчиков В. А. Новые технологии обучения. Вопросы терминологии // Педагогика. – 1995. -№5. С.156-170
4. Новые педагогические иинформационные технологии в системе образования. Под.ред.Е.С.Полат: Изд. Центр «Академия» - 2005 с Кредитно – модульная система образования (учебно – методическое пособие). Душанбе «Кайхон» 2014 с.

ШАРОИТ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАЪЛИМИ БОСИФАТ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти воридшавӣ ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот ба миён омадааст. Бо ин мақсад дар ҷумҳурӣ чораҳои зарурӣ андешида шуда истодааст. Яке аз ин чорабиниҳои ба низоми умумибашарӣ мувофиқ сохтани таҳсилот дар ҷумҳурӣ ин ба таҳсилоти 12-сола гузаштани мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ мебошад.

Чорабинии дигар ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидани мактабҳои олии касбии ҷумҳурӣ ба низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ ба шумор меравад.

Ҳангоми автоматикунонии ҷараёни таълим дар базаи маълумот барои ҳар як донишҷӯ маълумоти саҳеҳ ҷойгир карда мешавад ва ҳар як донишҷӯ рамзи худро дорад. Масалан, рамзи 200911023 чунин маъно дорад: чор рақами аввал соли дохилшавӣ, рақами панҷум рамзи факултет, рақами шашум рамзи ихтисос ва се рақами охир рақами сабти донишҷӯ дар ихтисос мебошад.

Ҷараёни автоматикунонӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки тавассути шабакаи дохилии донишгоҳ ба Интерфейси худ дохил шавад. Интерфейс-саҳифаи аввали маълумотномаест, ки дар он донишҷӯ бо рамзи худ дохил шуда, барои худ маълумотҳои зарурира пайдо намояд. Устодон низ ба Интерфейси худ ворид шуда, дар бораи гурӯҳҳое, ки дар онҳо дарс мегузаранд, маълумоти пурра мегиранд.

Калидвожаҳо: *низоми кредитии таҳсилот, донишҷӯ, омӯзгорон, имтиҳонҳои фосилавӣ, «маҳфилҳои фаннӣ», «бозиҳои касбӣ», «масъалаҳои вазъиятӣ», «санҷишҳои хаттӣ», ҳафтаи рейтингӣ, корҳои мустақилона,Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон.*

УСЛОВИЯ И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня в Республике Таджикистан существует потребность вхождения в единое глобальное пространство образования. Для этого в республике принимаются необходимые меры. Одной из таких мер по проведению системы образования в соответствие с общеобразовательной системой в республике является переход на 12-летнее обучение в общеобразовательных школах республики.

Еще одним событием является вхождение высших профессиональных учебных заведений республики в европейскую кредитную систему образования.

При автоматизации учебного процесса в базу данных вводится точная информация по каждому студенту, и у каждого студента есть свой код. Например, код 200911023 означает: первые четыре цифры - год зачисления, пятая цифра - код факультета, шестая цифра - код специальности, а последние три цифры - регистрационный номер студента по специальности.

Процесс автоматизации позволяет студенту войти в свой интерфейс через внутреннюю сеть университета. Интерфейс — это первая страница справочника, где студент вводит свой код и находит для себя необходимую информацию. Учителя также входят в свой интерфейс и получают полную информацию о группах, в которых они преподают.

Ключевые слова: *кредитная система обучения, студент, преподаватели, дистанционные экзамены, «предметные кружки», «профессиональные игры», «ситуационные вопросы», «письменные контрольные*

работы», рейтинговая неделя, самостоятельная работа, Государственный университет торговли Таджикистана.

CONDITIONS AND MAIN IMPACT FACTORS ON THE QUALITY OF EDUCATION IN THE CREDIT SYSTEM OF EDUCATION

Today in the Republic of Tajikistan there is a need to enter a single global space of education. For this, the necessary measures are being taken in the republic. One of such measures to bring the education system in line with the general education system in the republic is the transition to 12-year education in general education schools of the republic.

Another event is the entry of higher professional educational institutions of the republic into the European credit system of education.

When automating the educational process, accurate information is entered into the database for each student, and each student has his own code. For example, the code 200911023 means: the first four digits are the year enrollment, the fifth digit is the faculty code, the sixth digit is the specialty code, and the last three digits are the student's specialty registration number.

The automation process allows the student to log into their interface through the university's internal network. The interface is the first page of the reference book, where the student enters his code and finds for himself necessary information. Teachers also log into their interface and receive full information about the groups in which they teach.

Keywords: *credit system of education, student, teachers, distance exams, "subject circles", "professional games", "situational questions", "written tests", rating week, independent work, State University of Trade of Tajikistan.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Файзигул Шарифовна Муаллими калони кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ,* тел.: (992) 918-31-83-62;

Сведения об авторах: Азизова Файзигул Шарифовна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (992) 918-31-83-62;

Information about the authors: Azizova Fayzigul Sharifovna - Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (992) 918-31-83-62;

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ДЕПРЕССИИ И СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЙ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аликулова Сабринисо Тиллавовна.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Наиболее важным фактором воспитания принято считать социальную среду, в которой подросток существует и утверждает своё «Я» Педагог, знающий о роли социальной среды как фактора формирования личности, придаёт наиважнейшее значение организации воспитывающей среды. Воспитывающая среда – в отличие от среды формирующей – это совокупность окружающих обстоятельств, социально ценностных, влияющих на его личностное развитие и содействующих его вхождению в современную культуру. Современный мир, окружающий молодёжь, многолик, в нём уживается добро и зло, и обществу сообща надо уберечь подрастающее поколение от алкоголя, наркотиков, преступности, сквернословия, суицида, психических расстройств [3,57].

Каждая семья, имея проблему с подростком, принимает своё решение проблемы, следуя интуиции и своему житейскому опыту. Как неумение справиться со своими внутренними проблемами влияет, а то и ломает жизнь несовершеннолетних, почему все люди знают о правилах поведения, но далеко не все их выполняют? Как усложняют жизнь подростков игнорирование норм поведения – спрашиваем мы себя: Почему подростки так легкомысленно ведут себя и так легко идут на преступления? И что нужно делать, чтобы противостоять трудностям жизни, стрессу и депрессивному состоянию: какими качествами необходимо обладать? Можно ли на агрессию отвечать не агрессией? На эти и другие вопросы мы постараемся найти ответы, постараемся помочь несовершеннолетним подросткам в стрессовых ситуациях и в преодолении возникшей депрессии.

Современная жизнь полна неожиданностей, порой неприятных зачастую опасных.

В последние годы психологи слышат все больше жалоб на скуку, скучающих детей. Это и подростки, проводящие в пассивном безделье вечера у подъездов, и юноши, всё уже познавшие, разочарованные в житейских радостях. Если ребёнок скучает, значит он бессознательно отвергает сегодняшний день и тем самым отвергает себя самого. Это может быть следствием неудовлетворенной потребности ребенка в любви и ласке, потребности во внимании. Скука – это всегда внутренняя слабость, пассивность личности, вялость характера. Нередко родители, сами того не желая и не осознавая, заряжают детей болезнью скуки и плохого настроения (это вечно недовольная мама, обвиняет всех и вся в неблагодарности или неумелый в хозяйстве отец, ворчливость бабушки) .

Родители должны уметь, несмотря на житейские трудности и неудачи, сохранять дух оптимизма. Если ребенок воспитывается в атмосфере жизнерадостности и бодрости, ему не только не бывает скучно, но он растет более здоровым в психическом отношении, более жизнестойким и сильным [7,109-110]. Родители: Как же много выдержки, понимания, как много мужества требуют от родителей их обязанности. Ведь отчего порой возникают конфликты? Родители предъявляют сыновьям и дочерям те или иные требования. Они абсолютно справедливы, предъявляя эти требования, но форма предъявления – категоричная, жёсткая - вызывает протест у юных. Им кажется, что взрослые навязывают свои взгляды и вкусы, и возникает желание поступить наоборот. Здесь и встречаемся мы с родительской глухотой, которая не способна воспитать эмоционально культуру у детей. Не желая проникнуться настроением сына, мы наносим ему душевную боль, вызываем озлобление. В следующий раз он сделает больно вам и тоже не заметит этого. Воспитание человечности – процесс обоюдный[7,42].

Психологическая направленность, которая сопутствует формированию целостной личности, зависит не только от физического созревания личной биографии, но и от духовной атмосферы общества, в котором человек живет [5,243]. В жизни иногда выпадают минуты, когда самые мелкие неприятности принимают в наших глазахкатастрофические размеры.

В тяжелой депрессии проявляется слабость характера, отсутствие воли, неосмысленное желании уйти из жизни сопровождается легкомысленностью и глупостью страха. Оставшись в одиночестве с самим собой возникает мысль уйти из жизни. Возраст существенно влияет на особенности суицидного поведения, тем более, когда юность следует отнести к кризисному периоду жизни. Суицидное поведение подростков чаще всего имеет демонстративный характер, в том числе шантажа. Исследователь А.В. Личко отмечает, что у 10% подростков имеется истинное желание покончить с собой, в 90% - это крик о помощи, преобладают семейные «любовные» проблемы, причина нередко – «несчастная любовь» и у девушек, и у юношей. Побуждает к этому одно - стремление наказать других: «Вы пожалеете, когда я умру» - отчаянно думают они, решаясь на этот шаг осознанно, не понимают, что это тяжелое испытание для окружающих. [157]. Суицид изменяет жизнь всей семьи, каждый член платит за это определенную психологическую вину, делает своим заложником трагедия «до» и «после», начинается поиск виноватых, принятие траура, самобичевание «зачем», «почему». У одних – бегство в работу, у других самоограничение, уход в болезнь, наконец, бывает и такое - новый суицид (психика надломлена) «ты умер, значит умру, и я»

В таких семьях людей переполняют чувства скорби, вины, гнева… Необходима в таких стрессовых случаях психологическая коррекция, помощь психолога, окружающих близких людей, искренняя доброжелательность, чуткость, участие в преодолении горя, стрессовой ситуации.

В жизни каждому суждено терять близких и друзей. Привыкая к обычным ситуации, к заведенному ритму жизни, подросток нередко оказывается беззащитным перед жизненными испытаниями. В горе не ищут виновных. Не нужно корить себя, что могли бы что-то предотвратить, что-то сделать и трагедия не происходила бы. Знание особенности горя как стрессового состояния не работает, человек может совершать бесконтрольные поступки, биться в истерике, проявлять ненависть к друзьям, близким. В горе люди должны сплотиться, проявить максимум терпения к тому, кто больше всех страдает. Сочувствие чужому горю – это и укрепление своего духа, подготовка к жизненным испытаниям, которые всегда приходят к каждому из нас.

В юности важно иметь рядом умного и опытного человека как советчика и старшего друга. Он необходим для того, чтобы попросить совета в трудную минуту. Пока человек не

сдаётся, он сильнее своей судьбы. Воля гибнет, если человек трусит, когда он не решителен и не уверен в себе. Не потому бывают люди плохими, что мир таков, а потому, что принимают в себе дурное из этого мира. Чтобы избавиться от дурной привычки следует переключить себя на полезное увлечение. Нужно устранить причины, которые рождают неудовлетворенность жизнью. Необходимо придерживаться простого правила жизни: подумайте, прежде чем принимать решение; дважды подумайте, прежде чем его исполнять; трижды подумайте, прежде чем настаивать на своём, когда ваша воля столкнулась с волей других людей. «Воля проявится не только в том, чтобы добиться своего, но и в том, чтобы преодолеть соблазны, искушение легкой жизни, не поддаться собственным капризам и легковесного - значит тоже проявить и укрепить волю. Необходимо развивать в себе самоуважение, на этой основе формировать уверенность в себе, а затем требовательность к себе». [5, 236].

Каждому известно, как может изменить настроение (а то и вызвать состояние аффекта) плохая весть, и какая эмоциональнаявстряска может быть следствием оскорбления словом, или случившаяся неприятность, трагическое известие. «Одно хорошее слово и в жестокий мороз согреет; худая речь и из жары в озноб бросит», - говорит древняя пословица. Необходимо иметь правильное воспитание, создание в ученических коллективах благоприятного, здорового «эмоционального климата» «Моральное образование состоит в усвоении основных норм и правил поведения в данном обществе, их теоретического ихарактерного обоснования.

Правовое воспитание представляет собой раздел воспитательной работы, направленной на информирование людей о существующих в обществе законах, о правах и обязанностях гражданина. Детская безнадзорность, независимо от того, какими обстоятельствами она вызвана, служит главным источником антиобщественного поведения несовершеннолетних [2,39]. «Девиантология - научная дисциплина, описывающая феномен отклонений от социальных норм, порождающие его причины и возможности» [6,37]. Обучение - совместная деятельность родителей, педагога и образовательного учреждения по развитию личности, таланта, умений, умственных и физических способностей ребенка. Стрессопрофилактика – это обучение, воспитание в подростке способности самостоятельно преодолевать стресс.

Воспитательная работа с молодёжью очень специфична и сложна. Юные годы - время тяжелое. Подростки испытывают и физическое и психологическое напряжение – то есть стресс. Эмоциональный стресс превращается в физическое расстройство, точнее физическое расстройство заменило стресс. Это называется психоматической болезнью, часто психоматическое заболевание – подсознательная мольба о внимании и любви, способ подать родителям весть, что ты нуждаешься в их защите. Как же бороться со стрессом? Главное –не копить дурные эмоции. Исследования показали, что причиной стресса является самое обыденное напряжение, не самые мелочи, с которыми мы можем справляться. Это нормально, когда подросток время от времени испытывает легкую депрессию. При депрессии обычно подросток чувствует полное одиночество и совершенно никому не нужным, лишённым всяческой надежды. Если подростку худо, он должен с кем-то поговорить. В моменты стресса нужна сила характера. Неумение преодолеть конфликт, неуверенность, слабая сила воли, вседозволенность в воспитании - все это отрицательно влияет на психологическое состояние подростка. Все это толкает ребенка на первую пробу, все эти факторы влияют на степень предрасположенности подростков к употреблению наркотических и психоактивных стредств. Что такое наркомания? Болезнь или преступление? Многие признают, что чаще всего наркомания одновременно и болезнь, и преступление [47]. В профилактике и лечении наркомании нет плохих или хороших методов, есть эффективные и неэффективные. Только свободный и уважающий себя человек может избежать наркомании. Проблема профилактики наркомании – это прежде всего проблема воспитательная. Педагог, врач, другой человек, имеющий отношение к воспитанию детей и подростков, должен быть сильной личностью, стремящейся отстоять свое мнение, повести за собой [1,66].

Кто бы не занимался детской и подростковой наркоманией, исследователи и публицисты всегда отмечали среди факторов, предрасполагающих к наркомании, не только определенные психологические и биологические характеристики личности, но и отсутствие глубокого уважения и контекста между родителями и детьми, учителями и учениками, что здесь первично, а что следствие - трудно сказать. Однако ясно, что будущий наркоман в детстве воспитывался плохо - не всегда, но чаще всего. Наркомания – это не только личное

дело того или иного подростка. Став наркоманом, человек убивает в себе личность, убивает в себе отца, сына, специалиста, гражданина.

Когда удовлетворение мотива вследствие каких-либо препятствий становится вообще невозможным, тогда человек испытывает особо сильное нервно-психическое напряжение (досада, озлобленность, подавленность, тревожность) и расстраивается до такой степени, что вообще не в состоянии ничего делать - человек реагирует на это агрессивными реакциями. В жизни такую форму реагирования называют: «сорвать зло на ком-то». Состояние в трудной ситуации обозначается как нервно-психологическое напряжение, или английским термином «стресс». Одна из существенных задач воспитания и заключается в том, чтобы воспитать способность владеть собой при напряжении (в стрессовых ситуациях) и сдерживать антисоциальные ее проявления. Выйти из наркотической зависимости очень сложно и непросто, и больше всего этому пагубному влиянию предрасположены подростки из-за своей наивности, любознательности. Повышенный интерес молодежи к наркотикам, алкоголю, никотину влияет на их физическое и психическое состояние.

В обществе всегда были люди, которые преступали черту закона, с применением силы и агрессии, происходят случаи нарушения закона в отношении граждан, создаются опасные ситуации. Опасные ситуации социального характера это криминогенные ситуации, которые имеют место в повседневной жизни и быту: хулиганство, воровство, мошенничество, насилие, вымогательство и т.д. Хулиганство – это когда люди грубо нарушают общественный порядок в силу каких-либо причин: состояние опьянения, наркотизма, озлобленности, мести и т.д. Опасным для общества может быть наркоман, насильник (преступник, который умышленно причиняет вред людям), пьяный человек.

Воровство – это преступление, которое совершают преступники, занимаясь воровством, тайно присваивая себе чужие вещи. Это могут быть не только взрослые, а могут быть и подростки. Мошенничество – это преступники причем тоже не только взрослые, но и дети подросткового возраста, которые занимаются хищением имущества с помощью обмана. Потому, чтобы обеспечить свою безопасность от агрессивного человека, от негативного влияния действий любого преступника, необходимо выработать у себя умение распознавать людей, которые могут угрожать вашей безопасности: надо постараться избежать или отказываться от общения, а также применять правила обеспечения личной безопасности.

Существуют такие правила поведения в различных местах и ситуациях, которые могут возникнуть в повседневной жизни. В чрезмерной ситуации наиболее часто мы можем столкнуться с различными шоковыми реакциями, которые в свою очередь можно разделить на реакции по тормозимому и возбудимому типу. К возбудимым типам реакции в стрессовых ситуациях относят двигательное возбуждение и нервную дрожь. В состоянии двигательного возбуждения происходит раскоординации всей сознательной деятельности-человек теряет способность логически мыслить и принимать решения, он мечется как в клетке из угла в угол. Это может быть реакция на потерю близкого человека, во многих случаях отсутствие реакции на окружающих (на замечания, просьбы, приказы)

Двигательное возбуждение обычно длится недолго и может смениться нервной дрожью, плачем, а так же агрессивным поведением. Необходимо обратиться за помощью к кризисному психологу в случаях стрессового события. В случае если вы не можете найти облегчения вашему напряжению и чувству опустошенности, когда ваши обычные привычки изменились к худшему.

Факторы, влияющие на состояние эмоциональной сферы, особенно эмоциональные стрессы, ведущие к бурным эмоциональным реалиях или длительному отрицательному по своему характеру эмоциональному состоянию, могут вызывать различные расстройства, вызвать ту или иную болезнь, играя при этом роль последней капли, переполняющей чашу терпения защитных сил организма человека. Стресс – по английский «напряжение» - это «степень нашей жизненной активности в каждый определенный момент» [108]. Стресс необходим для адаптации организма к меняющимся условиям существования. Стресс – реакция человека в период ожидания опасности во многом зависит от эмоционального состояния окружающих его людей.

Надо уметь сосредоточить усилия на главном, преодолевать трудности и стрессовые ситуации, на своем пути. Отказываться от соблазнов, заставить себя действовать даже тогда, когда силы на исходе. Взрослее, подросток понимает, что жить – значит бороться. Народная

мудрость гласит: «Победи сначала самого себя, а потом – врагов». Волевым или безвольным человек становится в процессе приобретения жизненного опыта и воспитания. Нужно научиться преодолевать стресс, трудности, а не обходить их не пасовать перед каждойпреградой, обдуманно принимать решения [5,236].

В настоящее время нравственная ориентация подростков направлена далеко не на познание и творчество, которые были ранее основными духовными ценностями. При отрицательном характере эмоциональных контактов семьи, она утрачивает воспитательные возможности и становится микросредой, искажающей и задерживающей положительное воздействие на духовно-нравственное формирование личности, подростка. Правильное нравственное воспитание возможно лишь тогда, когда оно базируется на побуждении подростка к нравственному развитию, когда он сам активно участвует в нем.

Воспитывающая среда благотворно влияет на подростка, если она правовая, что означает уважение прав ребенка, его достоинства, личности, создает реальную защиту детства. Созданию правовой системы способствуют помощь и защита в решении его проблем, конструктивное разрешение конфликтов, благоприятный психологический климат, как в семье, так и в классе, дисциплина в классе и школе.

Надо стремиться к тому, чтобы трудности у подростков не вызывали отрицательных эмоций, чтобы не был склонен к растерянности. Воспитание человека всегда должно сохранить веру в свои силы и возможности, вести всегда себя логично и адекватно обстановке, умение не пугаться неожиданностей, а быстро мобилизовать все свои возможности и выходить победившим из любой сложной ситуации. Устойчивости эмоциональной сферы подростков способствуют физические упражнения и закаливание, опыт, ориентация на ЗОЖ. в процессе общения с людьми, преодоления жизненных трудностей помогают человеку трезво, объективно оценивать обстановку, свои способности и возможности, определить собственное место в жизни. По мнению одного из крупнейших педагогов 20-века А.С.Макаренко, корни и причины трудно воспитуемого ребенка берут свое начало в семье, буквально являющейся сферой духовно-нравственного становления индивида. Главной психологической способностью подросткового возраста считается личная нестабильность, у них чаще наблюдается падение социально-психологических и нравственных норм поведения. Результат этого - негативные тенденции общественного развития, а причины - социальная незрелость (стремление к независимости, неумение прогнозировать последствия собственных поступков.

Нравственность – это составляющая духовности, но духовность без нее невозможна. Поэтому необходимо повышать уровень духовной, нравственной, правовой и эстетической культуры семьи, чтобы стали возможными преобразование культуры, как системы нравственных ценностей, в индивидуальную, личностную и поведенческую культуру подрастающего поколения, формировании высокой нравственной позиции и постоянного стремления к духовному самосовершенствованию.

Подростковый возраст - весьма сложный и болезненный период становления личности именно на этом этапе взросления происходит формирование нравственного идеала и стереотипа поведения. Семья, ее роль заметно влияет на ценностные ориентации подрастающего поколения, на их здоровый образ жизни.

Положение детей в любом государстве - это показатель морального и нравственного здоровья семьи и общества. Безнадзорные и беспризорные подростки активно вовлекаются в преступную деятельность. С каждым годом увеличивается количество семей, неспособных надлежащим образом обеспечить содержание и воспитание детей. В сегодняшних изменившихся условиях особенно важная роль принадлежит семье, в которой закладываются прочные основы духовно-нравственных качеств человека.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистана Уважаемый Эмомали Рахмон в выступлении с докладом «Сфера образования» отметил, что важной задачей системы образования является в перспективе воспитание гармоничной и созидательной личности, воспитание духовности.

Воспитание является социальным, культурным, психологическим и педагогическим явлением и служит упорядочению образа жизни человека и развитию общества. Государство устанавливает такой порядок, который способствует жизнедеятельности человека и национальному воспитанию граждан. Большую ответственность здесь несёт и семья в таджикском обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Буянов М.И. Размышления о наркомании: Кн. для учителя / М.И. Буянов М.: Просвещение, 1990 (33) – 80с.
2. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. Учебное пособие / Л.Ф Обухова- М.: Педагогическое общество России, 2000. -351 с.
3. Павленок П. Д. Основа социальной работы: Учебник / П.Д. Павленок- М., 1998. - 378 с.
4. Николаева Е. И. Психология семьи. Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. 2-е изд. / Е.И. Николаева.– СПБ.: Питер. 2017. -368с.
5. Николаева Л. П., Колесов, Д. В. Уроки профилактики наркомании в школе: Пособие для учителя / Л.П. Николаева. -М.: НПО «МОДЭК», 2003. -64 с.
6. Никифоров А. Эмоции в нашей жизни. М, сов. Россия ;1974.-272С.
7. Спиваковская А.С. Как быть родителями: (о психологии родительской 15 любви) –М.: Педагогика, 1986-160с.
8. Степанов В.Г. Психология трудных подростков. / Учебное пособие для студентов высших педагогов. Учебное завед / В.Г. Степанов / - М.: Академия, 2006. – 360С.
9. Толстых А.В. После детства. – М.: Знании, 1982.
10. Экман П. Психология эмоций. – 2-е изд./П. Экман. – СПБ.: Питер.2013. – 240С.

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚӢ ВА МАЪНАВИИ ШАХС ДАР РАФЪИ РӮҲАФТОДАГӢ ВА ҲОЛАТҲОИ ҲАЯҶОНОВАР ДАР НОБОЛИҒОН

Муаллифи мақола дар бораи нақши волидон ва мактаб дар ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият, чӣ гуна фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои онҳо ва муҳофизат намудани онҳо аз мушкилоти дар таълими зидди маводи мухаддир мавҷудбуда, ёфтани воситаҳои самаранок дар рафъи рӯҳафтодагӣ ва ҳолатҳои ҳаяҷоновар фикру мулоҳизаҳои худро баён намудааст.

Азбаски мубориза бар зидди нашъамандӣ яке аз масъалаҳои муҳимми муосир дар ташаккули сифатҳои ахлоқии ноболиғон башумор меравад, масъалаҳои пешгирии онро бидуни ҳалли масъалаҳои умумӣ – масъалаҳои омӯзиши кӯмакрасонӣ ба насли наврас, ҳал кардан номумкин мебошад. Мактаб барои тарбияи ақидаи устувори наврасон бар зидди маводи мухаддир ва эътирози фаъол бар зидди амалҳои бадахлоқона пешбинӣ шудааст. Проблемаи пешгирии нашъамандӣ қисмати муҳимми барномаи таълимӣ – тарбиявӣ мебошад.

Дар мақола зарурат доштани таълими муосири наврасон оид ба рафтори масъулиятнок дар ҳолатҳои хатарнок мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Баланд бардоштани сатҳи рӯҳии наврасон вазифаи асосии омӯзгор ва волидон мебошад. Муаллиф дар мақолаи худ нақши фазои оила, ҳиссиёти волидонро нисбат ба фарзандон, ки барои дар лаҳзаҳои душвор интихоби дуруст намудани наврасон мусоидат менамоянд, дида баромадааст. Бояд қайд кард, ки мақола барои фароҳам овардани фазои муҳаббат ва талаботҳои оқилона нисбат ба фарзандони ноболиғ дар синф ва оила кӯмак хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *Муҳити иҷтимоӣ, маънавият, ташаккули шахсият, қудрати хислат, насли наврас, ихтилоли равонӣ, ҳолатҳои стресс, депрессия, таҷовуз, таҷрибаҳои зиндагӣ, қоидаҳои рафтор, рафъи мушкилот, пешгирии нашъамандӣ, амнияти шахсӣ, ҳалли мушкилот, меъёрҳои рафтор, низоъ, эҳсосоти бад, қудрати хислат, фазои рӯҳонӣ, ҳифзи кӯдакӣ, шаъну шарафи шахсият, устувории ахлоқӣ, ҳиссиёт, зидди маводи мухаддир, тарбия, масъулият, тарзи ҳаёти солим.*

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ И НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ДЕПРЕССИИ И СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЙ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Автор статьи рассказывает о том, какую роль играют родители и школа в становлении и формировании личности, как создавать для них благоприятные условия и уберечь от их проблем по антинаркотическому воспитанию, найти эффективное средства в преодолении депрессии и стрессовых ситуаций.

Так как борьба с наркоманией является глобальной проблемой в становлении и формировании личности современного подростка, вопросы её профилактики невозможно решить, не решив общие вопросы – вопросы изучения помощи подрастающему поколению. Школа призвана воспитывать у ребят устойчивое мнение в противостоянии к наркотикам и активный протест против аморальных поступков. Проблема профилактики наркомании – является важной частью учебно – воспитательной программы.

В статье говорится о необходимости современного обучения подростков ответственному поведению в опасных ситуациях. Повышение духовного уровня современных подростков является главной задачей педагогови родителей.

Авторомрассматривается и роль атмосферы семьи, отношения родителей к своим детям, которые должны способствовать тому, чтобы в трудные моменты он умел делать правильный выбор. Следует констатировать, что статья поможет создать в классе и в семье атмосферу любви и разумной требовательности к своим несовершеннолетним детям.

Ключевые слова: *социальная среда, духовность, формирование личности, сила характера, подрастающее поколение, психические расстройства, стрессовые ситуации, депрессия, агрессия, житейский опыт, правила поведения, преодоление трудностей, профилактика наркомании, личная безопасность, решение проблем, нормы поведения, конфликт, дурные эмоции, сила характера, духовная атмосфера, защита детства, достоинство личности, моральная устойчивость, интуиция, антинаркотическое воспитание, ответственность, здоровый образ жизни.*

FORMATION OF MORAL AND MORAL QUALITIES OF A PERSON IN OVERCOMING DEPRESSION AND STRESSFUL SITUATIONS IN MINORS

The author of the article talks about the role played by parents and school in the formation and formation of personality, how to create favorable conditions for them and protect them from their problems in anti-drug education, to find effective means to overcome depression and stressful situations. Since the fight against drug addiction is a global problem in the formation and formation of the personality of a modern teenager, the issues of its prevention cannot be solved without solving common issues – the issues of studying assistance to the younger generation. The school is designed to educate children with a stable opinion in opposition to drugs and an active protest against immoral acts. The problem of drug addiction prevention is an important part of the educational program.

The article talks about the need for modern training of adolescents in responsible behavior in dangerous situations. Raising the spiritual level of modern teenagers is the main task of teachers and parents. The author also examines the role of the family atmosphere, the relationship of parents to their children, which should help them to make the right choice in difficult moments. It should be noted that the article will help to create an atmosphere of love and reasonable demands on their minor children in the classroom and in the family

Keywords: *social environment, spirituality, personality formation, strength of character, the younger generation, mental disorders, stressful situations, depression, aggression, everyday experience, rules of behavior, overcoming difficulties, drug addiction prevention, personal safety, problem solving, norms of behavior, conflict, bad emotions, strength of character, spiritual atmosphere, protection childhood, personal dignity, moral stability, intuition, anti-drug education, responsibility, healthy lifestyle.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиқулова Сабринисо Тиллавовна – Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳо. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Телефон: 901-41-19-83. E-Mail. alizoda83@mail.ru*

Сведения об авторе: *Аликулова Сабринисо Тиллавовна. – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой языков. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Телефон: 901-41-19-83. E-Mail. alizoda83@mail.ru*

Information about the author: *Alikullova Sabriniso Tillavovna – International Universiti of Tourism and Entrepreneurhip of Tajikistan, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Head of the Department of Languages. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue, 48/5. Phone: 901-41-19-83. E-Mail. alizoda83@mail.ru*

САТҲИ ВОЛОИ ТАҲСИЛ – КАФИЛИ ПЕШРАФТИ ҶОМЕА

Бобоёров Х. Х. Ҳамидов У. Т.

(*Натоиҷ аз таҳқиқи мавридӣ*)

«*Вазъи феълии илми кишвар тақозо менамояд, ки ҷиҳати ба равандҳои ҷаҳони имрӯза мутобиқ намудан ва тибқи талаботи замони муосир ба роҳ мондани фаъолияти муассисаҳои илмӣ ва таҳсилоти олӣ тадбирҳои муассир андешида шаванд*»[1].

Миллати сарбаланди тоҷик аз замонҳои дури таърих дар низоми мактабу маориф таҷриба андӯхтаву то кунун ин таҷрибаи ниёгонро бо иловаи дастовардҳои замони муосир дар соҳаи фановариҳо идома дода истодааст. Маҳз эҳсоси баланди ҳамин рисолатдорӣ ҳаст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси олии кишвар бо ишора ба аҳамияти калидии соҳаи мактабу маориф дар низоми давлатдорӣ чунин иброз доштанд: «*Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафкурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем*»[1].

Ҳамчунин дар идомаи ишора ба ҳамин мазмун изҳор доштанд, ки: «*Зеро агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум паст мегардад, миллат бесавод мемонад, ҷомеа*

ба ҷаҳолат гирифтор мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амнияту осоиш ва муҳимтар аз ҳама, рушди давлат сахт халалдор мегардад» [1].

Воқеан, пастравии сифати тадрис дар зинаҳои мухталифи муассисаҳои таҳсилотӣ дар умум ба иқтидори зеҳнии мамлакат халал ворид сохта, метавонад сатҳи зиндагонии мардумро бар хилофи тақозои қарни навин ба мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва дигар самтҳо мувоҷҷеҳ гардонад.«*Маҳз ба ҳамин хотир, мо дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизоми соҳаи маориф, мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврасону ҷавонон, яке аз самтҳои афзалиятнок дониста, барои рушди ин соҳаи муҳими низоми иҷтимоӣ ҳамаи чораҳои заруриро роҳандозӣ карда истодаем*» [1].

Сифати таҳсилот, ки таълиму тарбияи муҳассилинро дар бар мегирад, низоми нишондиҳандаҳои дониш, маҳорат ва малака, инчунин меъёрҳои равобити арзишӣ-эмотсионалӣ нисбат ба олам ва ҳамдигар мебошад. Чунин тарзи раҳёфт ба арзёбии фаъолияти муассисаи таҳсилотӣ аз рӯйи натиҷаҳои ниҳоӣ нигаронида шудааст, ки миёни онҳо нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилотӣ бояд қайд карда шаванд:

- *сатҳи таҳсилоти муҳассилин;*
- *омодагии онҳо ба идомаи таҳсил;*
- *сатҳи тарбияи муҳассилин;*
- *сатҳи мутобиқшавии иҷтимоии хатмкунандагон ба ҳаёти ҷомеа;*
- *сатҳи иҷрои стандартҳои соҳаи маориф.*

Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо бо ҳам алоқаманданд ва ҳамдигарро пурра мекунанд, аммо то имрӯз нишондиҳандаи сифати таҳсили муҳассилин бобати арзёбии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилотӣ аввалину асосӣ буд ва мемонад [2].

Боз ҳам ба қавли Эмомалӣ Раҳмон «*... ғамхорӣ кардан ба илму маориф, яъне ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷойдошта – сармоягузорӣ ба хотири рушди неруи инсонӣ мебошад*» [1].

Маҳз дар партави ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати Ҳукумати мамлакат қарор доштани соҳаи маориф ва дар ҳамин замина бо мақсади тадқиқу муайян сохтани сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён дар миқёси донишгоҳ санаи 3 декабри соли 2022 ректори ДДОТ ба номи С.Айнӣ профессор Ибодуллозода А.И. дар ҷаласаи назоратии Раёсати донишгоҳ деканону мудирони кафедраҳоро муваззаф гардонида буд, то ки эшон дар заминаи арзёбии масъалаи мазкур роҳҳои боло бурдани онро пайдо ва пешниҳод намоянд. Зеро тавре Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи хеш таъкид доштанд: «*Мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯй мебошад*» [1].

Аз ҳамин лиҳоз, мо муаллифини мақола ба ҳайси мутахассисини соҳа ба таҳқиқу баррасии қазияи мазкур машғул шуда, сайъ кардем, то сатҳу сифати таҳсил ва ҳам дараҷаи азхудкунии донишро дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои соли гузашта дар ин самт муайян карда бошем. Азбаски дар соли қаблӣ, аниқтараш аз 05.04.2022 то 12.04.2022 масъалаи мазкур боз ҳам дар доираи факултети болозикр аз тарафи мо бо фармоиши Вазорати маориф ва имли ҶТ мавриди таҳқиқу арзёбӣ қарор гирифтааст, овардани маълумоти оморӣи пешниҳоднамудаамон аз ҳар ҷиҳат созгор буд.

Бояд гуфт, ки дар навбати аввал таҳқиқу арзёбии сатҳу сифати таҳсил мавриди иҷрои фармоиши Вазорати маориф ва илми ҶТ тибқи нишондиҳандаҳои зерин амалӣ шудааст:

1) роҳҳои муосир ва самарабахши тайёр намудани мутахассисон бо дарназардошти низоми таҳсилоти салоҳиятнок; 2) дида баромадани вазъи технологияи навин; 3) барои ошкор намудани роҳу усулҳои босалоҳияти таълим гузаронидани мусоҳиба бо омӯзгорон; 4) муайян намудани сатҳи дониши донишҷӯён. Ва ниҳоят, дар пайи таҳқиқи хеш, ки бо истифода аз саволномаҳои ҷудогона барои омӯзгорону донишҷӯён ва ҳамчунин мушоҳидаи бевосита сурат гирифтааст, натиҷаҳои омориро ҳам роҷеъ ба сифати таҳсилот ва ҳам перомуни сатҳи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён рӯйи даст оварда будем. Мо таҳқиқи хешро бо фарогирии 16 тан омӯзгор ва 48 нафар донишҷӯён анҷом дода будем, ки дар натиҷа нишондиҳандаҳои сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш чунин ошкор шуда буданд, чунончӣ нишондиҳанда аз рӯйи сатҳу сифати таҳсилот 68,1 фисадро дар бар гирифта,

аз рӯйи сатҳи азхудкунии дониш бошад, ба 68,7 фоиз баробар буд (ниг. ба ҷадвал ва диаграммаи № 1).

***Ҷадвали № 1.** Нишондиҳандаисатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022*

Муассиса	Сифатитах. бо %	Сифати азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	68,1	68,7

***Диаграммаи № 1.** Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022*

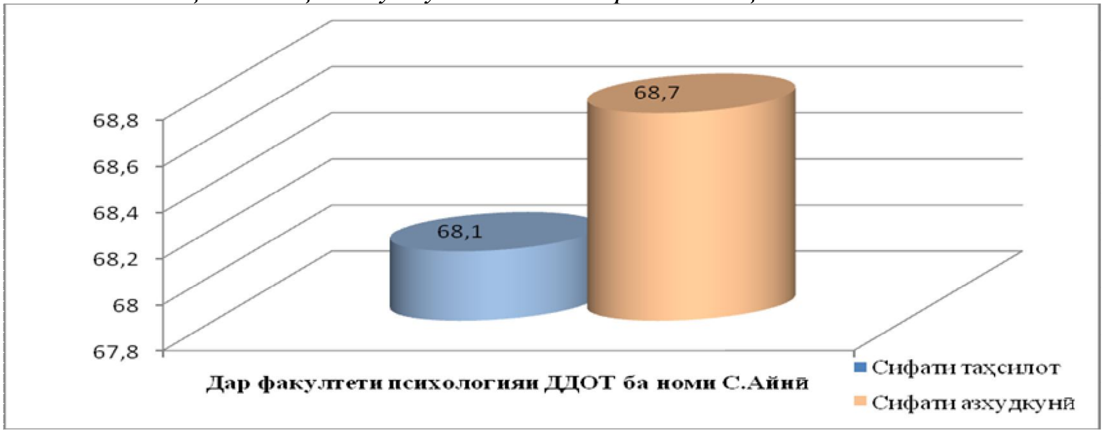

Аммо дар соли таҳсили ҷорӣ, яъне 2022-2023 мо ба хотири даст ёфтан ба шафофияти натоиҷ боз ҳам айни таҳқиқотро бо дарназардошти натиҷаҳои соли қаблӣ маҳз дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ бо фарогирии 15 тан омӯзгор ва 38 нафар донишҷӯён анҷом додем, ки дар пайи он нишондиҳандаҳои сатҳу сифати таҳсилот 69 дарсад ва сатҳи азхудкунии дониш бошад, 69,3 фоиз ошкор шудаанд (ниг. ба ҷадвал ва диаграммаи № 2).

***Ҷадвали № 2.** Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2022-2023*

Муассиса	Сифатитах. бо %	Сифати азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	69	69,3

***Диаграммаи № 2.** Нишондиҳандаи сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2022-2023*

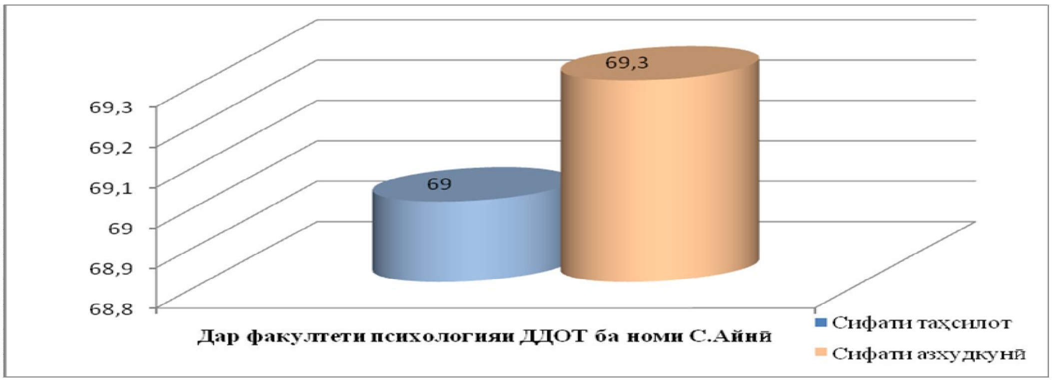

Тавре аз нишондиҳандаҳои муқоисавӣ бармеояд, сатҳу сифати таҳсилот дар зарфи ҳамагӣ бештар аз ҳашт моҳи сипаригардида дар миқёси факултети психологияи ДДОТ ба

номи С.Айнӣ то ҳадди муайян тағйир ёфта, рӯй ба беҳбудӣ ниҳодааст. Яъне, агар дар соли таҳсили 2021-2022 нишондиҳандаи мазкур 68,1 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли таҳсили ҷорӣ ҳамин нишондиҳанда 69 фисадро дар бар гирифтааст. Ин чунин маъно дорад, ки беҳбудии сатҳу сифати таҳсилот 0,9 фоиз ба амал омада, ба сатҳи азхудкунӣ низ, бетаъсир намондааст.

Чаро ки, агар нишондиҳандаи омории сатҳи азхудкунии дониш дар соли таҳсили 2021-2022 68,7 дарсадро нишон дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли таҳсили 2022-2023 69,3 дарсадро ташкил додааст. Боз ҳам аз муқоисаи бештар аз ҳаштмоҳаи сипаришуда бармеояд, ки беҳбудии сатҳи азхудкунии дониш 0,6 фоиз рух додааст.

Барои бармало назар афкандан ба нишондиҳандаҳои муқоисавӣ дар ин самт кофӣ аст, ки онҳоро миёни ҳам дар шакли ҷадвал ва диаграмма муқоиса карда бошем (ниг. ба ҷадвал ва диаграммаи № 3).

Ҷадвали № 3. *Нишондиҳандаи муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар солҳои таҳсили 2021-2022 ва 2022-2023*

Муассиса	Солҳои таҳсил	Сифатитаҳ. бо %	Сатҳи азхудкунӣ бо %
Факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ	2021-2022	68,1	68,7
	2022-2023	69	69,3
Муқоисаи беҳбудӣ:		**0,9**	**0,6**

Диаграммаи № 3. *Нишондиҳандаи муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам сатҳи азхудкунии дониш дар солҳои таҳсили 2021-2022 ва 2022-2023*

Аз таҳлили муқоисавии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азхудкунии дониш аз сӯйи донишҷӯён ба кас маълум мегардад, ки болоравии нишондод дар ин самт дар чунин як марҳилаи кӯтоҳи омӯзишӣ то ҳаде ба талабот посухгӯ буда, аммо ин ҳама боиси қаноатмандӣ буда наметавонад. Зеро тавре аз Паёми охирини Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Парлумони кишвар бармеояд «*Соли 2022 аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф 6 миллиарду 304 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2021-ум 707 миллион сомонӣ ё худ 12,6 фоиз зиёд буда, қариб 19 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетро ташкил медиҳад*» [1].

Бо назардошти ин арқоми овардаи Пешвои миллат роҳбарияти ҳар муассисаҳои таҳсилотиро мебояд мудом дар андешаи боло бурдани сатҳу сифати таҳсилот шуда, дар ҳамин замина дараҷаи азхудкунии барномаи таълимро аз сӯйи муҳассилин пайваста боло бурда бошанд. «*Фаромӯш набояд кард, ки пешрафти давлат ва ояндаи ободи Ватан аз сатҳи донишу маърифатнокии мардум вобастагии мустақим дорад.Зеро бесаводӣ, ҷаҳолат ва хурофот ба инсон танҳо бадбахтӣ меоварад ва боиси ақибмонии ҷомеа ва касодии давлат мегардад*» [1].

Зимнан, агар ба таълимоти илми мактабдорӣ, яъне педагогика назар афканем, мебинем, ки роҳҳои таъмини самаранокии кори тадрис дар таълимгоҳҳо гуногун буда, татбиқи оқилонаи онҳо имкон медиҳад, ки ин ё он мактабдор ба иҷрои дастуроти судманди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муваффақ гардад.

Аз ҷумла, роҳҳои дар таҷриба санҷидашудаи даст ёфтан ба аҳдофи мактабдорӣ чунин буда метавонанд:

• *назорати қатъӣ бобати таъмини давомоти донишҷӯён дар раванди таҳсил;*

• *таъмини иҷрои саривақтӣ ва ҳам босифати рисолати ба зиммадошта аз сӯйи омӯзгорон, яъне пешгирӣ аз бе сабабҳои узрноку ночиз дар макони фаъолият ҳозир нашудани онҳо;*

• *татбиқи талаботи ягона нисбат ба муносибати донишҷӯён ба раванди таҳсил аз сӯйи роҳбарияти муассисаи таҳсилотӣ ва ҳам омӯзгорони он;*

• *огоҳ будани устодон аз хусусиятҳои синнусолии рушди донишҷӯён дар ин давра;*

• *бедор намудани ҳавасмандӣ (водорёбӣ)-и донишҷӯён ҷиҳати иштирок дар ҷараёни дарсҳо ва ҳам аз бар кардани донишҳои илмӣ;*

• *сайқал додани нигоҳи ояндабинонаи донишҷӯён нисбати татбиқи донишҳои илмӣ дар ҳаёт;*

• *фароҳам сохтани фазои татбиқи шаклҳои фаъолитадриси донишҳо (гурӯҳӣ, лоиҳавӣ, системавии фаъолият, корҳои лабораторӣ аз рӯйи мавзуъҳои улуми гуманитарӣ, мубоҳисавӣ, омӯзиши интерактивӣ ва ҳамгиро...) ба донишҷӯён;*

• *барқарор кардани иртибот бо волидони донишҷӯён аз сӯйи сарпарастони гурӯҳҳои академӣ.*

Бар замми ин, яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи азхудкунии дониш аз тарафи муҳассилин – ин, ташкили раванди посухгӯ ба талаботи замон ва созандаи таълим мебошад.Дар ҳоле ки ҷаҳони муосир ба таҳаввулоти илмиву дастовардҳои фановарӣ мувоҷҷеҳ аст, месазад ки ҳар омӯзгор нисбат ба дарси худ талабҳои баланд гузошта бошад.Аммо агар мо омӯзгорон бар хилофи чунин тақозои қарни охирба дарс ҳамчун як порае аз саҳнаи ҳаёт муносибат намоем, бешак он ба худ муҳтавои соддалавҳона касб карда, ҳолати ба ҳадафрасиро аз он бароямон душвор мегардонад.

Гузашта аз ин, тибқи тақозо нисбат ба кори тадрис зарур аст, ки дарс ҳамвора аз сӯйи омӯзгор ба гунаи саривақтӣ оғоз карда шуда, ҷараёни он низ, бояд бо риояи дақиқи марҳилаҳои ин раванд роҳандозӣ карда шавад.

Агар дар иртибот ба ҳамагӣ талаботи номбурда ба таҳлили афкори донишҷӯён зимни посухашон ба яке аз суоли пурсишнома, ки тибқи он назари донишҷӯён нисбат ба дарсҳои омӯзгорон фаҳмида шудааст, назар афканем, раванди дарсҳо чунин арзёбӣ шудааст:

- *дар ҷойи аввал назари иддае аз донишҷӯён нисбати сатҳи пасти дарсҳои устодонашон баён шудааст, чунончи ба ин нуқта аз 20 нафар донишҷӯ 5 нафари онҳо ишора кардаанд;*

- *дар мавқеи баъдӣ донишҷӯён боз ҳам ба мавҷудияти иллати корбарии устодон ишора карда, иброз доштаанд, ки хуб мебуд, агар устодон бо онҳо муносибати самимиву холисона дошта бошанд, ки ин нишондиҳанда ба 4 нафар рост меояд;*

- *ва дар ниҳоят донишҷӯён (4 нафар) аз камбуди таъминоти моддӣ зимни фароҳамоварии шароити дарсхонӣ дар факултет гиламанд шуда, мушаххасан тақозои мавҷудияти тахтаҳои электрониро дар ҳар як синфхона кардаанд.*

Ҳамзамон бо ин, дар ташкилу гузаронидани дарсҳои пурмуҳтаво а) солимгардонии фазои корбарӣ, аниқтараш муоширати хайрхоҳонаи байни омӯзгору донишҷӯ; б)эродгириҳои беғаразонаи омӯзгор нисбати дастпарвари хеш; в) интихоби саҳеҳу мувофиқ ба мақсадҳои таълим анҷом шудани маводи таълимӣ ва ҳам усули пешниҳоди он; г) корбарии ҳадафмандона ва саривақтӣ аз усулу технологияи муосири таълим ногузир ва ҳатмӣ буда, риояи бечунучарои ҳамаи ин ба натиҷаҳои тадрис таъсири мусбат хоҳад дошт.

Дар бастагӣ ба гуфтаҳои боло, агар мавҷудияти бархе аз норасоиҳои кори тадрисро дар миқёси факултет аз нигоҳи омӯзгоронаш таҳлил намоем, он гоҳ ҳолати тасдиқи гуфтаҳои донишҷӯёнро дар ин бобат баръало дучор омадан мумкин аст. Чунончи, шумораи бештари омӯзгорон, аниқтараш аз 15 тан маҷмӯан 9 тани онҳо ишора ба костагии фаъолияти ҳамкасбони хеш кардаанд. Барои мисол, теъдоди алаккай ишорашудаи омӯзгорон ҳини посух ба суоли «Ба андешаи Шумо кадом намуди салоҳият ва салоҳиятнокии касбиро омӯзгор бояд дар худ ташаккул диҳад?» чунин изҳори назар намудаанд:

- *омӯзгор бояд фанни таълимии худро хуб донад;*
- *хусусиятҳои синнусолии донишҷӯёнро мавриди эътибор қарор диҳад;*
- *дастрасии воқеии донишҷӯёнро ба маводи таълимӣ таъмин карда тавонад;*
- *роҳҳои дар амалия татбиқ карда тавонистани донишҳои назариявиро ба донишҷӯён омӯзонида бошад.*

Ин ҳама эродгирии пешниҳодомезонаи омӯзгорон нисбат ба ҳамкасбони хеш гувоҳи он аст, ки ҳолатҳои амалӣ шудани чунин камбудиҳо аз ҷониби омӯзгорон зимни пешбурди фаъолияти тадрисии онҳо ҷой доранд. Бинобар ин, бархе дигари омӯзгорон ба сифати ироаи таклиф бобати беҳтарсозии сатҳу сифати таҳсилот ва ҳам дараҷаи азбаркунии дониш аз сӯйи донишҷӯён пешниҳод намудаанд, ки: а) татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ва дар ҳамин замина тадриси дарсҳо бо истифода аз васоити визуалӣ (аёнӣ); б)коркарду татбиқи эҷодкоронаи технологияҳои ҷадиди педагогӣ ва ҳам корбарӣ аз усулҳои фаъолгардонии донишҷӯён; в)соҳиб будан ба салоҳияти касбӣ; г)доштани муошırати хуб бо дастпарварон ва дар ҳамин замина ба амал овардани дифоъ аз шаъну шарафи омӯзгорӣ; д) машғул шудан ба фаъолияти илмии пажуҳишӣ ба воқеияти ҳол бадал карда шаванд.

Дар интиҳои баёни афкор перомуни масъала мо муаллифини ҳамин сатрҳо ба гунаи ақоиди хулосавӣ гуфтанӣ ҳастем, ки кунун замони он расидааст, ки бо қаноатмандӣ аз маблағгузориҳои ҳамасола нисбатан зиёди Ҳукумати мамлакат дар соҳаи мактабу маорифи кишвар афроди роҳбарикунандаро дар ин ё он муассисаҳои сатҳи мухталифи таҳсилотӣ мебояд дар заминаи шароиту имконоти мавҷуда нисбат ба беҳбуд бахшидани раванди кори таълиму тарбия ғамхориҳои беш аз пеш зоҳир намоянд.

Албатта бо ин мақсад раҳнамоиҳои басо хирадмандонаи Пешвои муаззами миллатро дар шакли таъкидоти мушаххас нисбат ба соҳаи маориф метавон сармашқи кори худ қарор дода, ҳамзамон бо ин метавон бо назардошти эрод ва ҳам пешниҳодоти ироашуда аз сӯйи омӯзгорону донишҷӯён гомҳои устувор бардошт. Ҷаро ки таъкидоти зайли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон баёнгари возеҳи тақозои мазкур мебошад: «*Бо истифода аз имкониятҳое, ки давлат ва Ҳукумати мамлакат фароҳам оварда истодааст, муассисаҳои илмиву таҳқиқотӣ ва таҳсилоти олӣ бояд бо роҳи анҷом додани кашфиёту ихтироот, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии пешбурди таҳқиқоти илмӣ ва техникаву технологияҳои муосир дар рушди минбаъдаи иқтисоди миллиамон саҳми фаъолтар гузоранд*» [1].

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 http://www.president.tj/node/29823
2. Лепп Елена. Качество образования в школе. Проблемы и пути решения https://pedsovet.org/article/kachestvo-obrazovaniya-v-shkole-problemy-i-puti-resheniya

САТҲИ ВОЛОИ ТАҲСИЛ – КАФИЛИ ПЕШРАФТИ ҶОМЕА

Дар мақола муаллифин ҳамчун мутахассини соҳа натоиҷи фаъолияти таҳқиқотии хешро перомуни муайяннамоии сатҳу сифати таҳсилот дар миқёси факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва ҳам сатҳи азхудкунии донишро аз тарафи донишҷӯёни боз ҳам ҳамин факултет бо овардани маълумоти оморӣи бар пояи истифода аз пурсишномаву тест бадастомада дарҷ сохтаанд. Гузашта аз ин, бо такя ба таълимоти соҳаи педагогика соири нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти муассисаи таҳсилотӣ баён гардидааст, ки онҳоро бо риояи қатъии роҳҳои дар таҷриба санҷидашудаи даст ёфтан ба аҳдофи мактабдорӣ боло бурдан мумкин аст ва ин роҳҳо низ, дар мақола номбар шудаанд.

Калидвожаҳо: *муассисаи таҳсилотӣ, таҳсилот, донишҷӯён, омӯзгорон, маориф, азхудкунӣ, дониш, дарс, сатҳу сифат, нишондиҳанда.*

ВЫСОКИЙ УРОВЕНЬ ОБРАЗОВАНИЯ – ГАРАНТ ПРОГРЕССА ОБЩЕСТВА

В статье авторы, как специалисты в данной области, представляют результаты своей исследовательской деятельности по определению уровня и качества образования при факультете психологии Таджикского Государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, а также уровень усвоения знаний студентами вышеназванного факультета путем предоставления статистических данных на основе использования анкет и тестов. Более того, опираясь на преподавание области педагогики, описываются и другие основные показатели эффективности деятельности образовательного учреждения, которые могут быть повышены за счет строгого соблюдения

экспериментально проверенных способов достижения целей обучения, и эти способы также перечислены в статье.

Ключевые слова: *учебное зоведение, образование, студенты, преподаватели, усвоение, знания, урок, уровень и качество, показатель*

THE HIGH LEVEL OF EDUCATION IS A GUARANTOR OF THE PROGRESS OF SOCIETY

In the article, the authors, as specialists in this field, present the results of their research activities to determine the level and quality of education at the Faculty of Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, as well as the level of knowledge acquisition by students of the above faculty by providing statistical data based on the use of questionnaires and tests . Moreover, based on the teaching of the field of pedagogy, other key performance indicators of the educational institution are described, which can be improved through strict adherence to experimentally proven ways to achieve learning goals, and these ways are also listed in the article.

Keywords: *educational institution, students, teachers, education system, knowledge, lesson, level and quality, indicator*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Бобоёров Холмаҳмад Холиқович – ходими калони илмии шуъбаи таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломии ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ 734024 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,к.Айнӣ 126; тел.; whatsApp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru*

Ҳамидов Умед Тошпӯлодович – *асистенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии факултети психологияи ДДОТ ба номи С.Айнӣ 734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121; тел.; whatsApp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru*

Сведение об авторах*:* *Бобоёров Холмахмад Холикович - старший научный сотрудник отдела высшего профессионального и последипломного образования ИРО им. А.Джами при АОТ 734024 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 126; тел.; whatsApp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru*

Хамидов *Умед Тошпулодович* - *старший преподаватель кафедры социальной психологии и семейных отношений факультета психологии ТГПУ им. С. Айни 734003 Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121; тел.; whatsApp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru*

Information about the authors*:* *Boboyorov Kholmakhmad Kholikovich - Senior Researcher of the Department of Higher Professional and Postgraduate Education of IDE named after A.Jami at The AET 734024 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 126; тел.; whatsApp: +992 (900) 839283; E-mail: kholmahmad_29@mail.ru*

Khamidov Umed Toshpulodovich - *Senior Lecturer of Department of Social Psychology and Family Relations, Faculty of Psychology, TSPU named after. S. Ayni 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 121; tel.; whatsApp: +992 (918) 741551; E-mail: umed_tajik@mail.ru*

ТДУ: 377

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

И. Гадоев

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

«Дар назди кормандони соҳаи маориф имрӯз вазифаҳои ниҳоят муҳим, пеш аз ҳама баланд бардоштани сифати таълим, ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, тарбияи мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замон, инчунин ба шароити замона мутобиқ гардонидани мазмуну мундариҷаи таълим дар ҳама муассисаҳои соҳа қарор дорад».

Эмомалӣ Раҳмон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари маорифпарвар, бо дарки баланди масъулиятшиносӣ ва сиёсати хирадмандонаю бунёдкоронаи хеш зарурати татбиқ ва мубрамияти шакли таҳсилоти фосилавиро бисёр амиқ эҳсос намуда, зимни суханронии хеш ба ифтихори Рӯзи дониш ва 70 – солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ зикр намуд, ки *«... вақти ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ кайҳо расидааст. Баъзе муассисаҳои таълимӣ дар ин самт аллакай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо ҷараёни татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббускорӣ миёни муассисаҳои олии таълимӣ кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имконият медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим хароҷоти зиёдатӣ барои як донишҷу то 2 – 3 баробар кам карда шавад ва шахс истеҳсолотро тарк накарда, аз тариқи Интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад. Бинобар ин, ба вазорати маориф ва илм супориш дода мешавад, ки аз соли 2017*

таҳсилоти фосилавиро дар донишгоҳу донишкадаҳо ба роҳ монда, маводи зарурии таълим ва барномаҳои омӯзиши электрониро омода намоянд» **[1].**

Таълими фосилавӣ, ки онро таҳсилоти фосилавӣ, омӯзиши электронӣ ва онлайнӣ низ меноманд, шакли таълимест, ки унсурҳои асосии он аз ҷудоии ҷисмонии омӯзгорон ва донишҷӯён ҳангоми таълим ва истифодаи технологияҳои гуногун барои осон кардани муошрати донишҷӯ бо омӯзгор ва донишҷӯ бо донишҷӯ иборат мебошад. Омӯзиши фосилавӣ одатан ба донишҷӯёни ғайрианъанавӣ, аз қабили коргарони доимӣ, хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайрирезидентҳо ё шахсони алоҳидае, ки дар минтақаҳои дурдаст буда, ки дар лексияҳои синфӣ иштирок карда наметавонанд, тамаркуз карда мешавад. Бо вуҷуди ин, омӯзиши фосилавӣ як қисми муқарраршудаи ҷаҳони таълимӣ шудааст, ки тамоилҳо ба афзоиши доимӣ ишора мекунанд. Тибқи таҳлилҳо дар таҳсилоти олии ИМА танҳо дар тирамоҳи соли 2009 беш аз 5,6 миллион донишҷӯёни донишгоҳҳо ҳадди аққал дар як курси онлайн ба қайд гирифта шудааст, ки дар муқоиса бо соли 2002, 1,6 миллион зиёд мебошад.

Ва яке аз омилҳои афзояндаи омӯзиши фосилавӣ ин ба шумораи зиёди донишгоҳҳо марбут буда, имконияти ин навъи омузишро боз ҳам фароҳамтар мегардонад. Донишгоҳи Финикс, ки соли 1976 дар Аризона таъсис ёфтааст ва дар даҳаи аввали асри 21 ба бузургтарин мактаби хусусии ҷаҳон табдил ёфтааст, дар он беш аз 400,000 донишҷӯ таҳсил менамоянд ва дар ин соҳа ба пешравиҳои назарас ноил гаштаанд. Ин донишгоҳ яке аз аввалин қабулкунандагони технологияи таълими фосилавӣ буд, ки бисёре аз донишҷӯёни он вақти ками худро дар синфхонаҳои анъанавӣ дар Иёлоти Муттаҳида, Канада ва Пуэрто-Рико мегузаронанд. Рақами дақиқи дохилшавӣ ба таҳсилоти фосилавии байналмилалӣ дастрас нест, аммо дохилшавӣ ба ду донишгоҳи калонтарини давлатӣ, ки аз усулҳои таълими фосилавӣ ба таври васеъ истифода мебаранд, чунин нишон медиҳад: дар ибтидои асри 21 Донишгоҳи Миллии Кушодаи Индира Ганди, ки қароргоҳаш дар Деҳлӣ ҷойгир аст, беш аз 1,5 миллион донишҷӯ таҳсил мекард ва Донишгоҳи марказии радио ва телевизиони Чин, ки қароргоҳаш дар Пекин воқеъ аст, беш аз 500,000 донишҷӯ дошт.**(2)**

Таърихи омӯзиши таҳсилоти фосилавӣ

Хело барвақт аз замони ба кор даромадани интернет, курсҳои фосилавӣ пешниҳод карда мешуданд, ки ба донишҷӯён аз рӯи фанҳо ё малакаҳои муайян маълумот медоданд. Дар солҳои 1840-ум Исаак Питман ба шогирдонаш тавассути ғоибона стенографияро таълим медод. Ин шакли навиштани рамзӣ барои беҳтар кардани суръати навиштан тарҳрезӣ шуда буд ва дар байни котибон, рӯзноманигорон ва шахсони дигар, ки бисёр қайд ё навиштанро анҷом медоданд, маъмул буд. Питман, ки муаллими соҳибихтисос буд, супоришҳои анҷомёфтаро тавассути почта фиристоданд ва ӯ баъдан ба шогирдонаш кори бештаре мефиристод, то бо истифода аз ҳамон система ба анҷом расонанд.

Дар соли 1924 аввалин мошини озмоишӣ ихтироъ карда шуд. Ин дастгоҳ имкон дод, ки донишҷӯён худро санҷанд. Сипас, дар соли 1954, БФ Скиннер, профессори Ҳарвард, "мошини таълимӣ"- ро ихтироъ кард, ки ба мактабҳо имкон дод, ки дастурҳои барномарезиро ба донишҷӯёни худ идора кунанд. Танҳо соли 1960 аввалин барномаи таълимии компютерӣ дар ҷаҳон ҷорӣ карда шуд.

Ин барномаи таълимии компютерӣ (ё барномаи **CBT**) ҳамчун мантиқи барномарезии PLATO барои амалиёти автоматикунонидашудаи таълим маълум буд. Он дар ибтидо барои донишҷӯёне, ки дар Донишгоҳи Иллинойс таҳсил мекунанд, тарҳрезӣ шуда буд, аммо дар ниҳоят дар мактабҳои тамоми минтақа истифода мешуд.

Аввалин системаҳои омӯзиши онлайн воқеан танҳо барои расонидани маълумот ба донишҷӯён сохта шуда буданд, аммо вақте, ки мо ба солҳои 70-ум ворид шудем, омӯзиши онлайн бештар интерактивӣ шуд. Дар Британияи Кабир, Донишгоҳи Кушода мехост, ки аз омӯзиши электронӣ бартарӣ диҳад. Системаи таълими онҳо ҳамеша пеш аз ҳама ба омӯзиши фосилавӣ нигаронида шудааст. Дар гузашта маводи курс тавассути почта ва мукотиба бо мураббиён фиристода мешуд. Бо воситаи интернет, Донишгоҳи Кушода бо пешниҳоди доираи васеи таҷрибаҳои интерактивии таълимӣ ва инчунин мукотибаи тезтар бо донишҷӯён тавассути почтаи электронӣ ва ғайра оғоз кард. **(3)**

Таълими фосилавӣ аз ибтидо то марҳилае, ки мо имрӯз мебинем, роҳи хеле тӯлонӣ ва печидаро тай намудааст. Шояд метавон гуфт, ки намунаи аввалини таҳсили фосилавӣ, ки ба

тариқи ғоибона сурат мегирифт, номаҳои Афлотун ба шогирдаш ва Диетус ё номаҳое буд, ки усқуфҳои калисоҳои динӣ ба мардум дар ҷойҳои гуногун фиристодаанд.

Фарз мекунем, ки ин давраи таърих, шакли таҳаввулшуда ва пешрафтаи системаи таҳсилоти ғайридавлатӣ тақрибан 100 сол пеш дар Аврупо оғоз шуда буд ва ибтидои он Англия буд. Дар ин давра соли 1870 шахсе бо номи Ҷеймс Стюарт, ки ҳамчун асосгузори таълими калонсолон машҳур аст, дар соҳаи таҳсили ғоибонаи занон пажӯҳишҳои зиёде анҷом дода, дар ин замина курсҳо мегузаронад. Пас аз он, муассисаҳои мухталифи кишварҳои мухталифи Аврупо курсҳои таҳсилоти фосилавӣ, аз ҷумла Институти таҳсилоти ғоибона дар соли 1850 дар Русия, Институти Эбер Ҳермодс дар соли 1956 дар Берлин, инчунин дарсҳои байналмилалии таҳсилоти ғоибона дар соли 1938 дар Канада гузаронида шуданд.

Ин усули таълим аз баҳси таърихӣ ва омилҳои таъсиси курсҳои таҳсилоти фосилавӣ як канор гузошта, аз оғози пайдоишаш бо суръат марҳалаҳои афзоиш ва рушдро паси сар карда, рӯз то рӯз таҳаввул ва рушдро идома медиҳад.

Марҳилаҳои афзоиш ва рушди системаҳои фосилавиро метавон ба чор марҳила тақсим кард:

1. Таълими ғоибона: Ин усул, ки аввалин усули таълими фосилавӣ мебошад, аз охири асри 19 ба вуҷуд омадааст. Дар ин усул воситаҳои муошират маводи чопӣ мебошанд, ки бештар дар шакли китоб, рисолаҳо мебошанд ва машқҳои гуногун, ки аз тарафи донишкада таъмин карда мешавад.Таълим ба донишҷуён фиристода мешавад ва хонанда инчунин аз донишкадаи дахлдор саволу шарҳ медҳад; Мавҷудияти системаҳои муассири почта яке аз зарурати ин усул аст.

2. Таълим тавассути радио, телевизион, наворҳои аудиоӣ: Ин давраи таҳаввулоти таҳсилоти фосилавӣ соли 1970 дар Донишгоҳи кушоди Англия оғоз ёфт. Ҳадаф аз таъсиси ин донишгоҳ дастрасии донишҷӯён берун аз фазои донишгоҳ буд, ки бо истифода аз радио, телевизион ва наворҳои аудиоӣ имконпазир гардид.
Конфронси аудиоӣ низ як қадами муҳим дар таълими телефонӣ дар ин марҳилаи эволютсия мебошад.

3. Давраи сеюм: омӯзиш бо истифода аз технологияҳои моҳвораӣ ва шабакаҳои рақамӣ. Ин давраи эволютсия дар ибтидои солҳои 1980-ум бо истифодаи технологияҳои моҳвораӣ ва пайдоиши шабакаҳои коммуникатсионӣ оғоз ёфт, ки ашёи рақамиро ба ҷои кори компютер интиқол медоданд.

*4. Таълим бо истифода аз Интернет: Бо пайдоиши технологияи нав бо номи Интернет: таълими фосилавӣ ба як дастоварди ҳамаҷониба ва нави таълимӣ ноил гардид. Ин роҳи нави таҳсилоти фосилавӣ онро бештар ба сӯи фарогирӣ равона сохт. Ҳамин тавр, ҳоло ин технология барои донишомӯзон муфид ҳисобида мешавад. Донишҷӯён дар интихоби мавод ва мундариҷаи таълимии худ метавонанд аз сарчашмаҳои гуногун истифода баранд. Ин усул барои ҳамкорӣ ва ҳамкории байни хонандагоне, ки аз ҷиҳати ҷуғрофӣ аз ҳамдигар дуранд, имконият фароҳам овард.***(4)**

Даҳсолаи охир бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ марбут мебошад. Ташкилотҳои таълимии ҷаҳон, аз ҷумла мактабҳои олӣ, кӯшиш мекунанд, ки дастовардҳои муосири илм ва техникаро дар соҳаи технологияи компютерӣ фаъолона истифода баранд ва онҳоро дар раванди таълим, дастгоҳи идоракунӣ ва фаъолияти таълимӣ ҷорӣ кунанд.

Технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро ҳамчун маҷмуи қарорҳои гуногун (барномаи компютерӣ, маҳсулоти нармафзорӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони версияҳои охирин таҳияшуда, дастрасӣ ба шабакаи баландсуръати интернет) баррасӣ намуда, таваҷҷӯҳи зиёди ҷомеаи маорифро ба таълими фосилавӣ қайд кардан зарур аст. Истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ барои татбиқи барномаҳои таълимии донишгоҳҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои таълими фосилавӣ дар амалияи худ, пеш аз ҳама, аз сабаби ҷанбаҳои мусбати омӯзиши фосилавӣ манфиатдоранд:

1. имкони дастгирии фосилавии донишҷӯёни ғоибона ва рӯзонаи таҳсил дар ҳама зинаҳои таҳсилоти дар донишгоҳ татбиқшаванда (бакалавриат, мутахассисон, магистратура, аспирантура, докторантура);

2. кам кардани сарбории муаллимони донишгоҳҳо;

3. ҷалби донишҷӯён аз дигар минтақаҳо;

4. ташкили омӯзиши маъюбон.

Таълими фосилавӣ - ҳамкории интерактивӣ ҳам байни омӯзгор ва донишҷӯ ё байни донишҷӯён мебошад. Манбаи интерактивии манбаи иттилоотӣ (масалан, вебсайт ё саҳифаи

интернетӣ), ки тамоми ҷузъҳои ба таълим хосро инъикос мекунад. Раванд мақсадҳо, мундариҷа, усул, шаклҳои ташкилӣ, воситаҳои таълим, ки дар шароити татбиқи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ сурат мегирад:

1. Ба таври фаврӣ робитаи байни истифодабаранда ва воситаи таълим;

2. Визуализатсияи компютерии иттилооти таълимӣ;

3. Нигоҳдории бойгонии ҳаҷми зиёди иттилоот, интиқол ва коркарди онҳо;

4. Автоматикунонии равандҳои ҳисоббарорӣ, ҷустуҷӯи иттилоот, коркарди натиҷаҳои таҷрибаи таълимӣ;

5. Автоматикунонии равандҳои таъминоти иттилоотию методӣ, идоракунии ташкилии фаъолияти таълимӣ ва назорати натиҷаҳои азхудкунии маводи таълимӣ.

Дар мавриди таҳсилоти фосилавӣ дар **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст: «***Таҳсилоти фосилавӣ – тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таълимро дар масофа бе иштироки бевоситаи шахсии омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад».* **(5)**

Таҳсилоти фосилавӣ дар ҷомеаи муосир рӯз то рӯз маъмул гашта истодааст. Одамони синну сол ва ихтисосҳои гуногун имконият доранд, ки дар таълими фосилавӣ таҳсил кунанд. Пайдоиши таълими фосилавӣ зарурати таҳия ва татбиқи технологияҳои таълими фосилавиро ба бор овард. Мисли ҳама технологияҳои нав, таълими фосилавӣ афзалиятҳо ва нуқсонҳои муайяне дорад.

АФЗАЛИЯТҲО ВА НУҚСОНҲОИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Баъзе аз бартариҳои асосии таҳсилоти фосилавӣ инҳоянд:

1. Он имкон медиҳад, ки ба пешниҳоди таълимӣ аз ҳама гуна макони ҷуғрофӣ дастрасӣ пайдо кунад.

2. Он одатан назар ба таълими рӯ ба рӯ пешниҳоди дастрастар ва гуногунтареро пешниҳод мекунад.

3. Он платформаҳо ва замимаҳои сершуморро барои интиқол ва дастрасӣ ба дониш ва иҷрои муштараки кор пешниҳод мекунад.

4. Он наздикшавиро пешниҳод мекунад, зеро донишҷӯ метавонад дар вақт ва маконе, ки ба ӯ мувофиқ аст, дарс гирад.

5. Додани имконяти омӯзиш дар истифодаи платформаҳои виртуалӣ.

6. Он ба рушди фазилатҳо, аз қабили масъулият ва муташаккил кӯмак мекунад, зеро донишҷӯён бояд раванди таълимии худро ба ӯҳда гиранд.

7. Он имкон медиҳад, ки шаклҳои динамикии таълим бо истифода аз асбобҳои гуногун ва дастгирии аудиовизуалӣ истифода шаванд.

8. Он имкон медихад, ки талабагон мунтазам машгул шаванд.

БАЪЗЕ АЗ КАМБУДИҲОИ АСОСИИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ИНҲОЯНД:

1. Дастрасии интернет талаб карда мешавад, бинобар ин бисёр одамон метавонанд аз ин намуди таҳсил хориҷ карда шаванд.

2. Он ба муошироти иҷтимоии донишҷӯ бо ҳамсолонашон халал мерасонад ва метавонад боиси ҷудошавии иҷтимоӣ гардад. Ин, пеш аз ҳама, дар марҳилаи мактабӣ рӯй медиҳад.

3. Он дар фанҳои дастӣ ё техникӣ ё фанҳое, ки ҳузур дар онҳо муҳим аст, комилан самаранок нест.

4. Он мутобиқсозии муаллимон ва донишҷӯён ба абзорҳо ва платформаҳои виртуалиро дар назар дорад.

5. Ин таълим додани малакаҳои психомоториро душвор мегардонад.

6. Муносибати байни донишҷӯён ва омӯзгоронро коҳиш медиҳад.

7. Он раванди арзёбии донишҷӯёнро душвор мегардонад.

*8. Он дар дохили хона муҳити оромро талаб мекунад, то донишҷӯ тавонад дарс гузаронад ё вазифаи хонагии худро иҷро кунад.***(6)**

Ҳангоми муайян кардани иқтидори таҳсилоти фосилавӣ ва технологияҳои таълими фосилавӣ бояд омӯзиши электрониро зикр кард.

Яке аз ҳадафҳои қонун инчунин мукаммал намудани талаботи муосир ба раванди таълим вобаста ба ҷорӣ намудани шаклҳои нави татбиқ ва таҳияи барномаҳои таълимӣ,

технологияҳои таълимӣ, шаклу усули таълим мебошад. Ташкилотҳое, ки ба фаъолияти таълимӣ машғуланд, метавонанд дар татбиқи барномаҳои таълимӣ аз технологияҳои таълимии электронӣ ва фосилавӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Вазорати маориф ва илм истифода баранд.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Рушди технологияҳои нав ба афзоиши ҳайратангези таҳсилоти фосилавӣ, ҳам дар шумораи донишҷӯёни дохилшаванда ва ҳам шумораи донишгоҳҳое, ки ба барномаи таълимии худ таҳсилро дар масофаи дур илова мекунанд, мусоидат кард (Гаррисон, 1990). Гарчанде ки татбиқи технологияи муосир метавонад таҳсилоти фосилавӣ дошта бошад, адабиёт дар ин соҳа чаҳорчӯбаи аз ҷиҳати консептуалӣ парокандашударо ошкор мекунад, ки ҳам дар заминаи назариявӣ ва ҳам таҳқиқоти барномавӣ мавҷуд нестанд. Бе заминаи қавӣ дар таҳқиқот ва назария, таҳсилоти фосилавӣ барои эътирофи ҷомеаи анъанавии академӣ мубориза мебарад.

Таҳсилоти фосилавӣ аз ҷониби баъзеҳо тавсиф шудааст (Гаррисон, 1990; Ҳейс, 1990) ҳамчун як маҷмуи ғояҳо ва амалияҳое, ки аз муҳити анъанавии синф гирифта шудаанд ва ба донишҷӯёне, ки танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ аз омӯзгор ҷудо мешаванд, таҳмил карда мешаванд. Азбаски таълими фосилавӣ барои муайян кардани чаҳорчӯбаҳои назариявии мувофиқ мубориза мебарад, масъалаҳои татбиқ низ муҳим мешаванд. Ин масъалаҳо ба донишомӯз, омӯзгор ва технология дахл доранд. Азбаски табиати таълими фосилавӣ ҳамчун таълими ба талаба нигаронидашуда аст, омӯзгорони фосилавӣ бояд пеш раванд, то тафтиш кунанд, ки чӣ гуна донишомӯз, омӯзгор ва технология барои тавлиди дониш ҳамкорӣ мекунанд. масъалаҳои амалӣ гардондани онҳо низ аҳамияти калон пайдо мекунанд. Ин масъалаҳо ба донишомӯз, омӯзгор ва технология дахл доранд.

Одатан, ҳам сохторҳои назариявӣ ва ҳам таҳқиқоти тадқиқотӣ дар таҳсилоти фосилавӣ дар заминаи як корхонаи таълимӣ, ки аз модели таълимии стандартӣ, синфӣ ва классикӣ комилан ҷудо буданд, баррасӣ карда мешаванд. Қисман барои асоснок кардан ва қисман шарҳ додани ин падида, назариячиён ба монанди Холмберг, Киган ва Рамбл фарзияҳои асосиро дар бораи он, ки таҳсилоти фосилавӣ аз таълими анъанавӣ фарқ мекунад, омӯхтанд. Ин пешравони таҳсилоти фосилавӣ бо дарназардошти барвақт дар бораи донишомӯзи ғайрианъанавӣ чӣ маъно дорад, донишомӯзи фосилавиро ҳамчун шахсе муайян карданд, ки аз муаллим аз ҷиҳати ҷисмонӣ ҷудо аст (Рамбл, 1986), таҷрибаи омӯзиши банақшагирифта ва роҳнамоӣ дорад (Holmberg, 1986). Ва дар шакли дутарафаи сохтории таълими фосилавӣ, ки аз шакли анъанавии таълими синфӣ фарқ мекунад, иштирок мекунад (Киган, 1988). Барои асоснок кардани аҳамияти ин навъи таҳсилоти ғайрианъанавӣ, равишҳои назариявии ибтидоӣ кӯшиш мекарданд, ки хусусиятҳои муҳим ва беназири таҳсилоти фосилавӣ муайян карда шаванд.

Киган (1986) се равиши таърихии инкишофи назарияи таълими фосилавиро муайян мекунад. Назарияҳои мустақилият ва истиқлолият аз солҳои 1960 ва 1970, ки аз ҷониби Ведемейер (1977) ва Мур (1973) асоснок карда шудаанд, ҷузъи муҳими мустақилияти донишомӯзро инъикос мекунанд. Кори Отто Питер (1971) оид ба назарияи индустриализатсия дар солҳои 1960 кӯшиши дидани соҳаи таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун шакли саноатишудаи таълимро инъикос мекунад. Равиши сеюм назарияҳои ҳамкорӣ ва муоширатро, ки Бадт (1982, 1987) ва Даниел ва Маркиз (1979) таҳия кардаанд, муттаҳид мекунад. Бо истифода аз модели постиндустриалӣ, Киган ин се равишро барои омӯзиш ва рушди фанни таълимии таҳсилоти фосилавӣ пешниҳод мекунад.

ҲОЛМБЕРГ РАВИШИ НАЗАРИЯВИИ ХУДРО ЧУНИН ХУЛОСА МЕКУНАД:

Таҳсилоти фосилавӣ консепсияест, ки фаъолиятҳои таълимиро дар соҳаҳои маърифатӣ ва ё психомоторӣ ва аффективии донишомӯзи инфиродӣ ва ташкилоти ёрирасон фаро мегирад. Он бо муоширати ғайриҳамоҳ хос буда, дар ҳар ҷо ва ҳар вақт сурат мегирад, ки онро барои калонсолон бо уҳдадориҳои касбӣ ва иҷтимоӣ ҷолиб мегардонад (Holmberg, 1989).

Гаррисон ва Шейл (1987) ба меъёрҳои муҳими таҳияи назарияи таҳсилоти фосилавӣ унсурҳои муоширати ғайриҳампаймон, муоширати дуҷонибаи интерактивӣ ва истифодаи технологияро барои миёнаравӣ барои муоширати дуҷонибаи зарурӣ дохил мекунанд.**(7)**

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

То пайдоиши технологияҳои телекоммуникатсионӣ, омӯзгорони фосилавӣ барои таъмини ҳамкории дуҷониба, дар вақти воқеӣ ё ҳамкориҳои таъхирнопазири байни донишҷӯён ва омӯзгор ё байни ҳамсолон сахт фишор меоварданд. Дар модели ғоибонаи таҳсилоти фосилавӣ, ки мустақилияти хонандагонро таъкид мекард, воситаи асосии таълим чоп буд ва он одатан бо истифода аз хадамоти почта расонида мешуд. Муносибати байни донишҷӯ ва омӯзгор одатан дар шакли мукотибаи машқҳои худбаҳодиҳӣ сурат мегирифт, ки донишҷӯ онро иҷро намуда, барои фикру мулоҳиза ба омӯзгор мефиристод. Кори расмии гурӯҳӣ ё омӯзиши муштарак дар таҳсилоти фосилавӣ хеле кам ба назар мерасид. Гарчанде ки барои осон кардани фаъолияти гурӯҳӣ дар марказҳои омӯзиши маҳаллӣ кӯшишҳо ба харҷ дода шудаанд.

Инчунин, ба таври анъанавӣ, курсҳои таҳсилоти фосилавӣ бо таваҷҷуҳи зиёд ба мустақилияти хонандагон тарҳрезӣ мешуданд ва одатан мустақилона буданд. Бо рушди технологияҳои синхронӣ (дуҷониба, интерактивии вақти воқеӣ), аз қабили телеконференсияи аудиоӣ, конфронси графикии аудиоӣ ва видеоконфронс, ҳоло имконпазир аст, ки донишомӯзон ва омӯзгоронеро, ки аз ҷиҳати географӣ барои ҳамкории воқеӣ ҷудо шудаанд, пайваст кунед. Аммо, навъи муомилае, ки одатан дар асоси як ба як сурат мегирад, байни як донишомӯз ва омӯзгор дар як вақти муайян сурат мегирад. Ин технологияҳо барои пешбурди омӯзиши муштарак байни гурӯҳҳои донишҷӯёне, ки дар сайтҳои гуногун ҷойгиранд, чандон мувофиқ нестанд. Инчунин, табиати синхронии ин технологияҳо барои бисёре аз донишҷӯёни фосилавӣ мувофиқ ё қулай нест.**(8)**

Омӯзиши фосилавӣ - ҳама гуна шакли таълими фосилавӣ, ки донишҷӯ дар дарс аз ҷиҳати ҷисмонӣ ҳозир нест - ба воситаи шабакаи умумиҷаҳонии Интернет рушд мекунад. Бо намудҳои гуногуни курсҳо, ки аз онҳо интихоб мешаванд, афзоиши имконоти таҳсилоти фасеҳ ва дастрас вуҷуд дорад. Дарвоқеъ, як қатор бартариҳои омӯзиши фосилавӣ дар муқоиса бо моделҳои анъанавии таълим вуҷуд дорад.

Вақте ки Интернет хати байни наздик ва дурро норавшан мекунад, омӯзиши фосилавӣ муқаррар шудааст, ки парадигмаи кунунии таҳсилотро халалдор кунад. Бо ҳама чиз аз алгоритмҳои таълимии ба **AI** асосёфта то тахтаҳои оддии паёмҳо, имконоти бештар аз ҳарвақта барои омӯхтани ҳар чизе, ки ба шумо лозим аст, вуҷуд дорад.

Дар ҳоле, ки омӯзгорони бомаҳорат ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳар як донишҷӯ боқӣ хоҳанд монд, технология фазои ҷисмониро байни омӯзгорон ва хонандагон пур мекунад. Омӯзиши фосилавӣ аллакай як қисми барномаҳои бисёре аз муассисаҳост ва қарор аст он як қисми бештари бахши маориф гардад.

ОМӮЗИШИ ФОСИЛАВӢ ЧИСТ?

Омӯзиши фосилавӣ ҳама гуна омӯзишро тавсиф мекунад, ки бидуни ҳузури ҷисмонии донишҷӯён дар дарс сурат мегирад. (Аммо, ин метавонад дар баъзе ҳолатҳо ба муаллим низ дахл дошта бошад).

Таърихан, ин курсҳои ғоибонаро тавсиф мекунад, ки дар он донишҷӯён бо мактабҳо ё муаллимони худ тавассути почта муошират мекарданд. Ба наздикӣ, таҳсилоти фосилавӣ ба онлайн табдил ёфт, то як қатор системаҳо ва усулҳоро дар амалан ҳама гуна дастгоҳи пайвастшуда дар бар гирад.

НАМУДҲОИ МАЪМУЛИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Гарчанде ки вариантҳои зиёди омӯзиш ва гирифтани таълим дар онлайн вуҷуд доранд, якчанд намудҳо мавҷуданд, ки аз ҷониби системаҳои мавҷуда ва педагогикаи муқарраршуда хуб дастгирӣ карда мешаванд.

Конфронси видеоӣ як роҳи маъмули муоширати мустақим бо донишҷӯён дар дарсҳои мустақим барои муаллимон мебошад. Ин метавонад як ҷаласаи як ба як ё сенарияи ба синф монанд бошад, ки дар он донишҷӯёни сершумор бо муаллим мустақиман пайваст мешаванд.

Омӯзиши синхронӣ ин аст, ки ҳамаи донишҷӯён дар як вақт (ва аксар вақт ҳатто дар ҷой) якҷоя таҳсил мекунанд, аммо омӯзгор дар ҷои дигар аст. Он аксар вақт видео ё телеконференсияро пешкаш мекунад, ки муаллимон ва хонандагонро ба таври рақамӣ мепайвандад.

Омӯзиши асинхронӣ як формати камтар пайваст, аммо инчунин камтар маҳдуд аст. Ба ҷои дарсҳои мустақими онлайн, ба донишҷӯён супоришҳои таълимӣ бо мӯҳлати муқарраршуда дода мешаванд. Баъд онҳо барои иҷрои супоришҳо худ-омузӣ мекунанд.

Курсҳои онлайни ҷадвали кушода боз як қабати чандириро илова мекунанд. Ин як намуди насби курсҳои асинхронӣ аст, ба истиснои мӯҳлатҳо низ вуҷуд надоранд. Ин барои донишомӯзоне, ки дигар талабот ба вақташон доранд, ба монанди мутахассисон ё волидони дар хона мондан беҳтарин аст.

Курсҳои онлайнии вақти доимӣ як намуди курсҳои синхронӣ мебошанд, ки аз корбарони онлайн талаб мекунад, ки ҳама ба макони мушаххаси виртуалӣ дар вақт ва макони муқарраршуда ташриф оранд (масалан, вебинар). Баръакси дарсҳои синхронии сахттар, ин ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки аз ҳар гӯшаи ҷаҳон пайваст шаванд ва дар интернет муошират кунанд.

Таълими фосилавии компютерӣ як дарси синхронӣ дар компютерҳо, одатан лабораторияи компютерӣ мебошад. Ин бештар дар муассисаҳои мавҷуда маъмул аст, ки аллакай ба дастгоҳҳои зарурӣ дастрасӣ доранд.

Омӯзиши гибридӣ як навъи мушаххаси омӯзиши омехта мебошад, ки дар он донишҷӯён як дарсро дар реҷаи вақти воқеӣ меомӯзанд (яъне омӯзиши фосилавии синхронӣ), аммо баъзе аз донишҷӯён ҷисман ҳузур доранд ва дигарон ба таври фосилавӣ таҳсил мекунанд.**(9)**

ОМӮЗИШИ ФОСИЛАВӢ АЗ ТАЪЛИМИ МУҚАРРАРӢ ЧӢ ФАРҚ ДОРАД?

Таълими фосилавӣ аз таҳсилоти муқаррарӣ аз нигоҳи ҳузури ҷисмонии донишҷӯ ё омӯзгор ба таври равшан фарқ мекунад. Аммо ин чӣ маъно дорад:

Дар аксари мавридҳо, он ба озодии афзояндаи ҳам барои донишомӯзон ва ҳам омӯзгорон табдил меёбад, аммо барои бомуваффақият анҷом додани курси таълим дараҷаҳои баландтари интизом ва банақшагирӣ талаб мекунад.

Озодии мукаммали таълими фосилавӣ дар он аст, ки донишҷӯён метавонанд захираҳои худро мувофиқи курсҳои ҷадвал интихоб кунанд. (Омӯзгорон низ метавонанд ҳамин тавр кунанд.) Ва дар ҳолати омӯзиши рақамӣ, донишҷӯён инчунин метавонанд макон ва услубҳои таълимро интихоб кунанд, ки ба эҳтиёҷоти онҳо мувофиқтар аст.

Аммо паҳлуи дигари озодӣ ин интизомест, ки барои истифодаи бештари дарсҳо лозим аст. Донишҷӯён бояд худро ҳавасманд кунанд, то кореро, ки воқеан иҷро кунанд, махсусан дар системаҳое, ки ҳузури онҳоро дар ягон вақт ё ҷои мушаххас талаб намекунанд. Омӯзгорон инчунин бояд бо ҳолатҳои ғайричашмдошт беҳтар ташкил карда шаванд, агар донишҷӯёни онҳо ба шарҳи иловагӣ ниёз дошта бошанд, хусусан, агар онҳо мустақиман таълим надиҳанд.**(10)**

Албатта, таълими зинда бузург аст. Алоқаи рӯ ба рӯ ба муаллимон ва донишҷӯён имкон медиҳад, ки ба таври хеле аслӣ пайваст шаванд, ки ин аксар вақт ба муносибати қавӣ ва фаҳмиш оварда мерасонад. Ҳарчанд ғайриимкон набошад ҳам, ин гуна пайвастшавӣ ҳоло ҳам дар шахс хеле осонтар менамояд. Пас, чаро омӯзиши фосилавӣ ҳатто як чиз аст?

Тавре маълум мешавад, ҳангоми омӯзиши фосилавӣ як қатор бартариҳо мавҷуданд:

Чандирӣ

Бартарии асосии таҳсилоти фосилавӣ чандирии он аст. Донишҷӯён метавонанд бо интихоби вақт, макон ва василаи таҳсилашон кай, дар куҷо ва чӣ гуна таҳсил кунанд. Барои онҳое, ки мехоҳанд дастрасии мустақим ба муаллимонро дошта бошанд, имконоти видеоконфронс мавҷуданд. Аммо барои донишҷӯёне, ки метавонанд омӯзиши худро дар атрофи кор ё масъулиятҳои дигар иҷро кунанд, ҷадвали осонтар метавонад беҳтар кор кунад. Имкониятҳо мавҷуданд, ки ба ниёзҳои ҳама кас мувофиқанд.

Ва бо шарофати паҳншавии имконоти омӯзиши онлайн, сохтори курсӣ дар ҳама гуна мавзӯъҳо вуҷуд дорад, ки шахс мехоҳад онро омӯзад.

Дастрасии осон

Новобаста аз он ки бо сабаби ҷойгиршавии дурдаст ва ё қобилиятҳои гуногун, баъзе донишҷӯён ба муассисаҳои таълимӣ дастрасии асосӣ надоранд. Барномаҳои омӯзиши фосилавӣ ба ҳар як донишҷӯ имконият медиҳанд, ки худро дар муҳите, ки аз ҳама самараноктар меҳисобанд, омӯзанд ва такмил диҳанд.

Омӯзиши фосилавӣ инчунин уфуқҳои нави таҳсилро дар робита ба муассисаҳои байналмилалӣ мекушояд. Донишгоҳҳои калон ва мактабҳои савдо дар саросари ҷаҳон ҳоло

ба донишҷӯёни ҳама синну сол дараҷаҳо, шаҳодатномаҳо ва тахассусҳои касбии онлайн пешниҳод мекунанд. Ё одамони ҳавасманд метавонанд дар ҳама ҷо аз Google Skillshop шаҳодатномаҳои асосии хатмро ба даст оранд.

Хароҷоти камтар

Ба шарофати хусусияти миқёспазири омӯзиши рақамӣ, махсусан, омӯзиши фосилавӣ арзиши таҳсилро коҳиш медиҳад. Дараҷаҳои онлайн қариб як чизи маъмулӣ шуда истодаанд ва ҳатто донишгоҳҳои аккредитатсияшудаи онлайн мавҷуданд, ки метавонанд инфрасохтори гаронарзишро бартараф кунанд ва мустақиман ба таълим бирасанд.

Ва он мактабҳое, ки ҳардуро пешниҳод мекунанд, метавонанд як барномаро бо нархҳои хеле гуногун пешниҳод кунанд. Масалан, як донишҷӯйи бакалаврии Донишгоҳи Пурдю (дар рейтинги №57 дар Иёлоти Муттаҳида) маблағи таҳсил ва хароҷоти зистро дар як сол **22,782** доллар ҳисоб мекунад, ки одатан чаҳор соли таҳсилро талаб мекунад. Маблағи таҳсили донишҷӯёни хориҷӣ дар як сол ба **45,594** доллар мерасад. Ҳамон дараҷа онлайн дар маҷмӯъ **50,085** доллар арзиш дорад.

ДАР СИСТЕМАИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ ЧИРО БОЯД ҶУСТУҶӮ КАРД?

Новобаста аз он ки шумо омӯзгор ё донишҷӯ ҳастед, хусусиятҳои муайяне мавҷуданд, ки шумо бояд дар системаи таълими фосилавӣ ҷустуҷӯ кунед, то аз он бештар фоида ба даст оред.

Истифодаи осон

Хеле содда аст. Ҳар гуна системае, ки шумо барои таълим ё омӯхтан қабул мекунед, бояд барои ҳама ҷалбшуда қобили истифода бошад. Ин маънои интерфейси равшан ва маҷмуи баъзе хусусиятҳои муҳимро дар бар мегирад:

1. *Тахтаи рақамӣ ва аннотация*
2. *Эҷод ва мубодилаи ВАО*
3. *Сабти экран бо аудио*
4. *Муоширати бевоситаи донишҷӯ бо омӯзгор*
5. *Мутобиқати чанд дастгоҳ*

АДАБИЁТ:

1. Файзализода Б. Ф. «Асосноккунии назариявии ташкили методии таҳсили фосилавӣ дар шароити муосири омодасозии мутахасисони босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти касбии Тоҷикистон». Диссертатсия Бохтар -2021
2. Технологияҳои муосири таълимӣ: китоби дарсӣ / дастаи муаллифон; илова кардан. Bordovskaya nv - II, бешубҳа - м: M: Knourus, 2011. - 432 с.
3. theory of distance educationhttp://members.aect.org › edtech
4. Кротти, Ҷеймс Маршалл. "Таълими фосилавӣ аз соли 1892 вуҷуд дорад, шумо MOOC калон." Форбс. Маҷаллаи Forbes, 14 ноябри соли 2012. Веб. 08 апрели 2014.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»
6. What Is Distance Learning? And Why Is It So Important?https://www.viewsonic.com ›
7. Theory of distance education. Http://members.aect.org › edtech
8. Glaser, BG, & Strauss, AL (2009). *Кашфи назарияи асоснок: Стратегияҳо барои тадқиқоти сифатӣ* Нью-Брансуик, Ню Йорк : Нашриётҳои транзаксия.
9. Wlllen,b 1981. Таҳсилоти фосилавӣ дар донишгоҳҳои Шветсия. Uppsala: almqvist & wiksell.
10. La educación a distancia, una necesidad para la formación de https://humanidades.com/educacion-a-distancia/

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Муаллиф дар мақолаи хеш доир ба моҳият ва мазмуни таълими фосилавӣ ва нақши он дар раванди таҳсилот хуб арзёбӣ намудааст. Зеро тавассути ин система устодону донишҷӯёни мо имкони олӣ барои муошират бо иттилооти глобалӣ, такмил додани корҳои илмӣ ва эҷодии худ, дониши худро дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ доранд.

Инчунин бо вуҷиди он, ки имрузҳо омӯзиши фосилавӣ дар раванди таълимоти ҷаҳонӣ ҷойгоҳи хешро касб намудааст, ҳам бартарӣ ва ҳам камбудиҳои хешро дорад. Худи донишҷуён тарафҳои мусбат ва манфии таълими фосилавиро дар раванди омӯзиш таҳлил мекунанд. Чунин муносибат ба таълиму тарбия на ба ҳар кас мувофиқ аст, вобаста ба шароити худ. Бо вуҷуди ин, омӯзиши фосилавӣ ба як қатор шахсон барои расидан ба ҳадафҳои зиндагии худ тавассути баргаштан ба таҳсил кумак кардааст, ки бидуни ин имкони иҷрои ин корро надоштанд.

Зеро метавон гуфт, ки дарсҳои онлайн назар ба дарсҳои рӯ ба рӯ қулайтаранд. Ин дар он аст, ки дарсҳои онлайн нисбат ба дарсҳои рӯ ба рӯ бартариҳои бештар доранд. Бо дарсҳои онлайн, таълими муосир сабуктар карда шудааст ва инро мо дар он мебинем, ки ҳато одамон ҳангоми кор омӯхта метавонанд. Ва чунин ба назар мерасад, ки назар ба дарсҳои рӯ ба рӯ омӯзиш дар таълими онлайнӣ қулайтар мебошад. Аз ин рӯ, мебояд, ки ба ин навъи таълим бозҳам ҳавасмандии донишҷӯён бештар карда шаванд.

Калидвожаҳо: *технологияҳои иттилоотӣ, китобхонаи электрони, таълими фосилавӣ, технологияҳои иттилооти, технологияҳои телекоммуникатсионӣ, тахтаи рақамӣ, омӯзиши гибридӣ, омӯзиши асинхронӣ, интернет.*

СУТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В своей статье автор хорошо оценил сущность и содержание дистанционного образования и его роль в образовательном процессе. Потому что через эту систему наши преподаватели и студенты имеют прекрасную возможность общаться с глобальной информацией, совершенствовать свою научную и творческую работу, распространять свои знания в глобальном информационном пространстве.

Также, несмотря на то, что в настоящее время дистанционное обучение заняло свое место в мировом образовательном процессе, оно имеет как преимущества, так и недостатки. Сами студенты анализируют плюсы и минусы дистанционного обучения в процессе обучения. Такой подход к образованию подходит не всем, в зависимости от их обстоятельств. Однако дистанционное обучение помогло ряду людей достичь своих жизненных целей, вернувшись к образованию, которое в противном случае у них не было бы возможности сделать.

Потому что можно сказать, что онлайн-занятия удобнее, чем очные занятия. Это связано с тем, что онлайн-занятия имеют много преимуществ перед очными занятиями. Благодаря онлайн-классам современное образование стало проще, и мы видим это в том факте, что даже люди могут учиться, работая. И кажется, что онлайн-образование удобнее, чем очные занятия. Поэтому необходимо повышать мотивацию студентов к данному виду обучения.

Ключевые слова: *нформационные технологии, электронная библиотека, дистанционное обучение, информационные технологии, телекоммуникационные технологии, цифровая доска, гибридное обучение асинхронное обучение, интернет,*

ESSENCE AND CONTENT OF DISTANCE EDUCATION

In his article, the author gave a good assessment of the essence and content of distance education and its role in the educational process. Because through this system, our teachers and students have an excellent opportunity to communicate with global information, improve their scientific and creative work, and disseminate their knowledge in the global information space.

Also, despite the fact that distance learning has now taken its place in the global educational process, it has both advantages and disadvantages. The students themselves analyze the pros and cons of distance learning in the learning process. This approach to education is not suitable for everyone, depending on their circumstances. However, distance learning has helped a number of people reach their life goals by returning to an education they might not otherwise have been able to do.

Because it can be said that online classes are more convenient than face-to-face classes. This is because online classes have many advantages over in-person classes. Thanks to online classes, modern education has become easier and we see it in the fact that even people can learn while working. And it seems that online education is more convenient than face-to-face classes. Therefore, it is necessary to increase the motivation of students for this type of education.

Keywords: *information technology, electronic library, distance learning, information technology, telecommunication technology, digital board, hybrid learning, asynchronous learning, internet.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гадоев Идибек Баротович – ходими илмии шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ, 126, Тел: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru И. Гадоев*

Сведения об авторе: *Гадоев Идибек Баротович - научный сотрудник отдела начального и среднего профессионального образования Института развития образования имя Абдурахмони Джоми Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица С.Айни, 126, Тел: (992) 90411 00 99, эл. Почта: gadoev.idibek@bk.ru I. Gadoev*

Information about the author: *Gadoev Idibek Barotovich - Researcher of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Institute of Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe,citi S.street Aini, 126, Tel: (992) 904 1100 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru*

УДК: 796(2-тоҷ)
ББК: 75(2-тоҷ) Н – 92

МАЗМУН ВА СОХТОРИ УСТУВОРИИ КАСБӢ - ПЕДАГОГИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Нурматов Ҳисомуддин Тохтарович
унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар шароити аз нав дида баромадани бисёр шаклҳои анъанавии таълими донишҷӯён ва ҷустуҷӯйи моделҳои нави таълим масъалаи тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ба миён меояд, ки қодир бошанд ба шароити нав зуд мутобиқ шаванд, соҳиби маҳорати баланди касбӣ гарданд, зеро дар бозори меҳнат ниёз ба онҳо хеле зиёд аст. Омӯзиши проблемаҳои педагогии фаъолияти касбӣ нишон медиҳад, ки ташкили психологию педагогии намудҳоитаҳсилоти касбӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ дар шароити имрӯза на танҳо ба ташаккули қобилияти педагогӣ дониш, маҳорат ва малакаҳо маҳдуд гарданд, балки ба устувории касбии муалим низ диққатдиҳанд.

Устуворӣ ҳамчун хусусияти касбӣ ва хислатҳои шахсият мафҳуми мураккабест, ки мавзӯи омӯзиши илмҳои гуногун: сотсиология, психология, педагогикаи умумӣ ва махсус мебошад. Масъалаи устувории шахс мураккаб ва серҷабҳа аст. Олимон дар давоми якчанд даҳсолаҳо ба омӯзиши ин масъала машғуланд. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт бештар ба устувории равонии шахс рабт доранд.

Устувории касбӣ дар соҳаи фаъолияти педагогӣ ҳамчун объекти мураккабе зоҳир мегардад, ки тавассути синтези равандҳои зеҳнӣ, эҳсосӣ ва иродавӣ шахсияти омӯзгор ташаккул меёбад. Унсурҳои базавӣ (асосӣ) – и устувории касбӣ эътимод ба худ, набудани фишори эмотсионалӣ, тарс аз кӯдакон, мавҷудияти сифатҳои иродаи қавӣ, қобилияти танзим кардани ҳолати эмотсионалии худ, суръати аксуламал ба рафтори синф ва хонандагони алоҳида, қобилияти қабули қарорҳо, қаноатмандӣ аз фаъолияти худ, хастагии муқаррарӣ, татбиқи дониш ва малакаҳои касбӣ мебошанд.

Дар сурати мавҷуд набудани устувории касбӣ дар мутахассис баъзе вазифаҳои педагогӣ ба таври бояду шояд иҷро карда намешаванд ва ҳалли пурраи худро намеёбанд. Набудани хусусиятҳои шахсияти субъекти фаъолияти педагогӣ боиси аз байн рафтани эътимод ба худ, мувозинати эмотсионалӣ, инчунин, аз байн рафтани алоқа бо хонандагон, паст шудани нуфузи муаллим дар назари онҳо мегардад. Шояд дар як маврид ин сабаби зарурати тағйир ёфтани касб гардад, ки азхуд кардани вай саъю кӯшиши зиёдеро, аз қабили: сатҳи фикрӣ, ҷисмонӣ, иродавӣ, моддӣ ва дар мавриди дигар муносибати канорагирӣ аз вазифа ё бепарвогӣ нисбат ба касби худро ба вуҷуд орад.

Барои ноил шудан ба устувории касбӣ зарурати ҷустуҷӯйи роҳҳои такмили омодагии касбӣ ва педагогии омӯзгорони оянда дар асоси инкишофи унсурҳои устувории касбӣ пеш меояд.

Дар адабиёти илмӣ чаҳор маънои истилоҳи касб ишора шудааст: «соҳаи татбиқи қувваҳои инсонӣ ё соҳае, ки шахс дар он вазифаҳои худро ҳамчун субъекти меҳнат иҷро мекунад; умумияти одамоне, ки ба як намуди муайяни вазифаҳои меҳнатӣ машғуланд; омодагӣ ба шахс хос аст, ки бо ёрии он метавонад як намуди муайяни вазифаи меҳнатиро иҷро кунад; фаъолият, кори одами корозмуда, яъне худи раванди иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ ва зиёда аз он, вазифаҳои бо камоли кордонӣ иҷрошаванда аст. Ба назари мо, маънои чоруми истилоҳи «касб» дақиқтар мебошад.

Истилоҳи «устувории касбӣ» дар сотсиология ва педагогикаи муосир ба наздикӣ мақоми мустақил пайдо карда, айни замон ба таври умум эътироф шудааст.

Дар адабиёти хориҷӣ масъалаи устувории касбӣ аз миёнаҳои солҳои 50-уми асри гузашта мавриди таҳқиқ қарор гирифт, вале равиши ҳамаҷониба ва таърифи худи мафҳум то ҳол вуҷуд надорад.

Масалан, дар таҳқиқоти О.В. Стукалова [3], мафҳумҳои «рисолати касби омӯзгорӣ», «вазифаи касбӣ», «эҷодиёти фарҳангӣ» барои аксарияти хатмкунандагони пурсидашуда амалан ношиносанд, тасвияи ин мафҳумҳо мушкилоти назаррасро ба вуҷуд меорад.

Устувории касбии муаллими оянда ҳамчун субъекти фаъолияти педагогӣ, ба назари мо, хусусияти сифатӣ менамояд, ки сатҳи баланди ба эътидол омадани муносибатҳои арзишӣ,

равандҳои эҳсосӣ-иродавӣ ва ҳолатро инъикос мекунад (Л.Л. Алексеева, О.В. Стукалова) [9, с 14].

Дар ҷаҳони муосир шахс бештар дар ҳолатҳои интихоби намунаҳои рафтор қарор дорад, ки метавон онро бо талабот ба одамоне, ки дорои тафаккури эҷодӣ, мавқеи равшани иҷтимоӣ ва устувории касбӣ доранд, шарҳ дод.

Омилҳое, ки ба устувории касбии омӯзгори оянда таъсир мерасонанд, метавон ба се гурӯҳи асосӣ: иҷтимоӣ-педагогӣ, психологию педагогӣ ва педагогӣ тақсим кард.

Дар робита бо ин андешаи З.К. Каргиева аҳамаят пайдо мекунад [5], ки якчанд омилҳо барои муайян кардани устуворӣ истифода мешавад:

- *муваффақияти фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ дар давраи таҳсил дар мактаби олӣ;*
- *қаноатмандии маънавӣ аз касби омӯзгорӣ;*
-*дараҷаи тезонидани ҷузъҳои ташкилию муоширатӣ дар фаъолияти педагогӣ, инчунин, самти касбию педагогӣ.*
- *муваффақияти фаъолияти таълимию маърифатӣ дар давраи таҳсил дар мактаби олӣ;*
- *қаноатмандии маънавӣ аз касби омӯзгорӣ;*
-*дараҷаи водоркунии ҷузъҳои ташкилию иртиботӣ дар фаъолияти педагогӣ, инчунин, тамоюли касбӣ ва педагогӣ;*

Дар байни омилҳое, ки устувории касбии омӯзгоронро баланд мебардоранд, муҳаққиқон дар навбати аввал мавқеъҳои зеринро баррасӣ кардаанд:

- *иззати нафси худ;*
- *шавқ ва кунҷковӣ ба раванди таълим;*
- *қобилияти ҷалб ва худташкилдиҳӣ;*
- *шуурнокии баланд, ки бештар бо тамоили арзишмандии шахсият алоқаманд аст.*

Дар байни сабабҳое, ки устувории фаъолияти касбии омӯзгоронро халалдор мекунанд, қайд кардан мумкин аст:

- *ба мазмуни ҳақиқии меҳнат мувофиқ набудани ҳавасмандкунӣ;*
- *сатҳи пасти ҳавасмандии фаъолияти педагогӣ;*
- *набудани ангезаҳои эҷодкорӣ;*
- *бартарияти ҳавасмандии истеъмолкунӣ;*
- *паст шудани нуфузи фаъолияти педагогӣ.*

Ҳамин тариқ, таҳсилоти касбии педагогӣ ба ташаккули шахсе нигаронида шудааст, ки ба худтатбиққунии самаранок дар соҳаи таҳсилоти касбӣ, татбиқи тамоми ҷузъҳои раванди интегративии таълим барои амалӣ намудани бахши пурраи вазифаҳои таълими касбӣ қодир аст [7],

Фаъолияти педагогӣ намуди махсуси фаъолият мебошад, ки барои ба донишҷӯён интиқол додани таҷрибаи ҷамъшуда бо мақсади рушди шахсият ва омодагӣ ба иҷрои намуди кори муайян нигаронида шудааст. Ричард Арендс фаъолияти педагогиро ҳамчун фаъолияте медонад, ки аз маҷмӯи муайяни зерсистемаҳои зерин иборат аст:

Аммо мутобиқи хусусиятҳои фаъолияти касбии муаллими тарбияи ҷисмонӣ устувории касбӣ-педагогии омӯзгориояндаи тарбияи ҷисмонӣ ба таври органикӣ тарбияи ҷисмонӣ ва ҷузъҳои педагогиро ба ҳам мепайвандад. Унсури тарбияи ҷисмонӣ бо фаъолияти касбии донишҷӯ алоқаманд аст. Бояд махсус тазаккур дод, ки фаъолияти ҷисмонӣ хусусияти дугона дорад, зеро он аз ду намуди фаъолият иборат аст: 1) таъмини ташкили омодагии омӯзгор ба кори барзиёди ҷисмонӣ ва равонӣ, инкишоф ва такмили маҳорати техникӣ (ҳаракат) - и худи ӯ, инчунин, сифатҳои ҷисмонии шахсӣ (фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ); 2) ба ҳалли масъалаҳои таълимӣ барои ноил шудан ба тарбияи ҷисмонии хонандагон навъи педагогии фаъолият нишон дода шудааст.

Ҷанбаи педагогии устувории касбию педагогии омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар маҷмуи донишҳо оид ба педагогика ва моҳияти равандҳои педагогӣ, ташкили дарс дар мактаб ва методикаи таълими фанни худ, дар бораи асосҳои педагогии муошират бо талабагон ва маҳорату малакаҳои педагогӣ ба ин донишҳо инъикос меёбанд, ки ифодагарӣ аниқи равиянокии инсондӯстона ба инкишофи шахсияти инсони рушдёбанда тааллуқ дорад.

Устувории касбии омӯзгорони коркунанда ва равишҳои ташаккули он дар донишҷӯёни касбҳои педагогӣ дар таҳқиқоти В. В. Гуз, Е.А. Журавлева, З.К. Каргиева, З.Н. Курлянд, И. Клюшникова, В.Е. Пенков, Т.В. Пивовар, О.В. Вжанникова ва дигарон таҳлил гардида, коркарди онҳо ба мо имкон медихад, ки хулосаҳои зерин барорем: устувории касбии муаллим

1) ин сифати интегративии шахсият аст, ки суръати устоди кори худ шудани муаллимро таъмин мекунад; 2) омодагии омӯзгор ба мустақилона ба амал баровардани фаъолияти касбии педагогӣ дар муддати тӯлонӣ муқаррар гашта, дар як вақт дар мавридҳои зарурӣ барои ноил шудан ба натиҷаи пешбинишуда дар раванди педагогӣ ислоҳ даровардан; 3) қобилияти дар муддати тӯлонӣ нигоҳ доштани шавқу рағбат ба фаъолияти касбӣ, коршоямӣ дар сатҳи зарурӣ ва кофӣ бидуни фишори эҳсосӣ зоҳир мегардад; 4) ба системаи донишҳои педагогӣ ва фаннӣ асос ёфтааст, ки аз як тараф, асоси фаъолияти муваффақонаи педагогӣ буда, аз тарафи дигар, омилҳое мебошанд, ки сифати таълимро таъмин мекунанд ва муҳимтар аз ҳама, шарти қаноатмандии омӯзгор мебошанд, ки бо касби омӯзгорӣ ва натиҷаи корихуд мувофиқ буда, ба чор ҷузъи сохтории он: ҳадафмандӣ, маърифатӣ, эҳсосӣ-иродавӣ, рафторӣ мувофиқ аст.

Аммо фаъолияти касбию педагогии донишҷӯи тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун омӯзгори соҳаи мушаххас хусусиятҳои ба худ хос дорад, ки бо асолати раванди тарбияи ҷисмонии одами рушдёбанда дар ҷанбаи таҳсилоти умумӣ муайян карда мешавад. Пеш аз ҳама, ин мавҷудияти омӯзиши дуҷониба мебошад: аз як тараф, педагогӣ, ки қобилияти барқарор кардан ва нигоҳ доштани робита бо хонандагон, фаҳмидани онҳо, дарки хусусиятҳои синну сол ва фардии онҳо, зуд, аз ҷиҳати равонӣ ва педагогӣ ба таври конструктивӣ ҳал карданро дар бар мегирад, ки вазъиятҳои тезутунд, ки ногузир дар шароити дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба миён меоянд, аз тарафи дигар, тарбияи ҷисмонии ба амалия нигаронидашуда, яъне тайёрии ҷисмонии шахсии худ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун шарти муҳимтарини нигоҳ доштани вазъи муътадил ва бо сифати баланд иҷро намудани вазифаҳои касбӣ. Сониян, ин шароити махсуси кори муаллимиояндаи тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Ҳамин тавр, фаъолияти муаллими тарбияи ҷисмониро нисбат ба муаллимони ихтисосҳои дигар дар шароити мушаххасе, ки ба самаранокии он таъсир мерасонад, ба се гурӯҳ муттаҳид кардан мумкин аст: а) омилҳое, ки ба шиддати равонӣ таъсир мерасонанд; б) омилҳое, ки боиси фаъолияти баланди барзиёдӣ ҷисмонӣ мегарданд; в) омилҳои алоқаманд ба шароити муҳити беруна.

Таҳлили мафҳумҳои марбут ба моҳияти шахсияти инсон, асосҳо ва шаклҳои муайяншуда имкон медиҳад, ки дар сохтори шахсият чунин соҳаҳо ҷудо карда шаванд: ахлоқӣ-одобӣ, ҳавасмандӣ, маърифатӣ-когнитивӣ, эмотсионалӣ-иродавӣ, муассирӣ-амалӣ, байнишахсӣ-иҷтимоӣ, масофавӣ-маишӣ, ки дар худ маҷмуи сифатҳои шахсии дахлдор ва пурмазмунро муттаҳид мекунад, ки ба ҷузъҳои устувории касбию педагогии донишҷӯйи муассисаи тарбияи ҷисмонӣ алоқаманд аст.

Ҳамаи ин барои ошкор намудани сохторӣ-устувории касбӣ-педагогии муаллимониояндаи тарбияи ҷисмонӣ асос мебошад.

Қисмати ҳадафмандӣ-арзишии устувории касбӣ-педагогии омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ бо соҳаҳои ахлоқӣ-одобӣ, ҳадафмандии, байнишахсию иҷтимоии шахсият робитаи ногусастанӣ дорад. Соҳаи ахлоқӣ-одобии инсон одатҳои ташаккулёфтаи рафтори фарҳангӣ, принсипҳои ҳаёти иҷтимоии одамони ҷомеаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки табиатан ба онҳо мансуб аст ва дастурҳои маънавию ахлоқиро дар бар мегирад, ҳаётиҷомеаро ба танзим медорорад.

Мазмуни соҳаи ҳадафмандиро ниёзҳои гуногуни субъект (талаботе, ки дар шароити муайяни ҳаёт ва инкишоф эҳсос мешаванд), ташкил медиҳад; сабабҳои фаъолияте, ки ӯ ҳангоми гузоштани ҳадафҳои худ ба он роҳнамоӣ мекунад ва самт – шавқу рағбати шахс ба намуди муайяни машғулият, ки ба манфиати қавӣ ва устувор ҳамчун як навъ таҳкурсӣ асос ёфтааст, мақсадҳои ҳаётии шахс, аз ҷумла, майл ба комёбӣ ва босифат иҷро намудани фаъолияти касбию педагогӣ ташаккул меёбанд.

Соҳаи байнишахсию иҷтимоӣ асоси муносибат ба худ, ба одамон, ва дар тамоми шаклҳоимеҳнат бо тамоми гуногунӣ ба олами атроф баромад мекунад.

Ҷузъи когнитивии устувории касбию педагогии донишҷӯёни риштаи тарбияи ҷисмонӣ бо мундариҷаи ҳадафмандӣ ва маърифатӣ-когнитивӣ ва эҳсосӣ-иродавии шахсият алоқаманд аст. Соҳаи ҳавасмандии шахсият дар заминаи ҷузъи когнитивии устувории касбию педагогии омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар шавқу рағбати бошуурона ба дониш, маҳорат ва малакае, ки тавассути тарбияи ҷисмонӣ паҳн мешавад, инчунин, дар дарки хонандагон дар бораи аҳамияти равандҳои равонӣ (ҳиссиёт, дарк, тасаввурот, тафаккур) ва нақши ҳаракат ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои ин соҳа ниёз ба шинохтани худ ва муҳити зист, худрушдкунӣ ва худтакмилдиҳӣ дорад. Соҳаи маърифатию когнитивии шахс бо қабул ва коркарди

иттилоот вобастабуда, аз хусусият ва сифати қобилияти зеҳнии инсон, ақлонӣ (тафаккур, хотира, диққат) ва ҳиссиётӣ-идрокӣ (ҳиссиёт, дарк , тасаввурот ва хаёлот) вобаста аст, ки бо ташаккули чунин сифатҳои зеҳнии шахсият, ба монанди зиракӣ, пурдонӣ, бодиққатӣ, объективӣ, қобилияти ҳифзи нуқтаи назари худ муайян карда мешавад.

Соҳаи эмотсионалӣ-иродавӣ аксуламали субъективӣ-рангаи шахсро ба ангезиши ҷаҳони атроф дар бар мегирад, ки бо кӯшишҳои иродавӣ дар ҳалли масъалаҳои зеҳнӣ дар раванди фаъолияти худтаълимӣ, инчунин идоракунии раванди дарёфт намудани роҳҳои дуруст дар ҷараёни фаъолияти ақлонӣ муайян карда мешавад.

Ҷузъи риштаи рефлексивӣ-танзимкунии - устувории касбӣ ва педагогии донишҷӯёни тарбияи ҷисмонӣ мазмунан бо соҳаҳои маърифатӣ-когнитивӣ, эҳсосӣ-иродавӣ ва таъсирбахшӣ-амалии шахсият алоқаманд аст. Мундариҷаи соҳаи маърифатию когнитивӣ дониш, малака ва маҳоратест, ки ба субъект қобилияти танзими ҳолати равонӣ ва тарбиятгирандагони онҳоро таъмин менамояд.

Соҳаи эҳсосӣ-иродавии шахсият бо чунин ҳиссиёт, ба монанди инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, шафқат нисбат ба кӯдакон ва калонсолон, меҳрубонӣ, покдилӣ ва ғайра, инчунин, бо ирода алоқаманд аст, ки нишондиҳандаҳои онҳо худдорӣ, мустақилият, кордонӣ, қобилияти бартараф кардани душвориҳо дар расидан ба ҳадаф буда, дар натиҷаи рефлексия зери таҳлил ва идоракунӣ қарор мегирад. Дар ин замина, зери рефлексия фаҳмиши донишҷӯён дар бораи равандҳое, ки дар бадани онҳо ба амал меоянд, фаҳмида мешавад. Қобилияти инъикос кардан асоси ташаккули худбаҳодиҳӣ ва малакаҳои худидоракунии онҳост. Соҳаи самарабахшӣ-амалии шахсият бо рафтори субъект ва фаъолияти ӯ дар заминаи чунин рафтор функсионалӣ алоқаманд аст. Мазмуни ин соҳа сифатест, ки ба шахс қобилияти идора кардани худ, рафтори худ (назорати рефлексивӣ) ва мустақилона танзими нигоҳдорӣ ё барқарор кардани ҳолати кунунии барои фаъолияти пурқувват заруриро таъмин мекунад. Қобилияти худтанзимкунӣ бевосита аз сатҳи инкишофи чунин сифатҳои марбут ба соҳаи иродавӣ, аз қабили мақсаднокӣ, суботкорӣ, устуворӣ ва худдорӣ, мардонагӣ, далерӣ, интизомнокӣ муайян карда мешавад.

Ҷузъи амалӣ - амалкунандаи устувори касбӣ ва педагогии донишҷӯёни риштаи тарбияи ҷисмонӣ бо соҳаҳои ахлоқӣ-одобӣ, байнишахсӣ-иҷтимоӣ, самаранокӣ, амалии шахсият мазмунан алоқаманд аст. Соҳаи ахлоқию одобии шахсият аз ҷониби шахс қабули меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқии дар ҷомеа муқарраргардидаи муносибатҳои арзишманди ӯ нисбат ба худ ҳамчун шахсият, ба одамон ва касб, инчунин, сатҳи ташаккули талаботи меҳнати софдилона, ки яке аз намудҳои он омӯзиш мебошад, дар бар мегирад. Соҳаи байнишахсӣ-иҷтимоӣ ҳамчун заминаи мундариҷавӣ барои тамоми маҷмӯи муносибатҳои байнишахсии фард баромад мекунад, аз ҷумла: мубодилаи иттилоот, таъсири мутақобилаи гуногун ва муносибат бо олами беруна бо тамоми зуҳурёбии худ. Ин ду соҳаро соҳаи самарабахшу амалии марбут ба ҷанбаҳои муфиди шахсият ва тавсифи шахс ҳамчун иҷрокунанда, яъне субъекте, ки дар соҳаҳои гуногуни олами атроф фаъолона амал карда, қобилият, маҳорат ва малакаи дар ӯ мавҷуд бударо нишон медиҳад.

Соҳаи марказии шахсият соҳаи экзистенсиалӣ-маишӣ баромад мекунад, ки бо тамоми чаҳор ҷузъи устувории касбию педагогии донишҷӯёни риштаи тарбияи ҷисмонӣ, аз ҷумла, тасаввуроти субъективии шахс дар бораи худ ҳамчун шахс алоқаманд буда, дар муносибат бо худаш инъикос меёбад.

Ҳамин тариқ, ташаккули устувории касбию педагогӣ дар омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар асоси ягонагии интегративии ҷузъҳои номбаршуда, бо назардошти малака ва маҳоратҳои амалии байнифаннӣ ва дохилифаннӣ дар раванди таълими касбӣ дар мактаби олӣ амалӣ карда мешавад. Вазифаҳои ҷудокардашуда имкон медиҳанд, ки меъёрҳо, нишондодҳо ва сатҳҳои ташаккули устувории касбию педагогии омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ муайян карда шаванд.

Ба сифати меъёри баҳодиҳии сатҳи ташаккули устувории касбию педагогии омӯзгорониояндаи тарбияи ҷисмонӣ мо инҳоро муайян мекунем: 1) ҳавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва фаъолияти педагогӣ; 2) дониш дар бораи тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва фаъолияти педагогӣ; 3) фаъолияти ба амалия нигаронидашудаи фаъол; 4) омода будан ба худтаҳлилкунӣ.

Нишондиҳандаҳои меъёри якум хоҳиш, шавқ ва эҳтиёҷот ба татбиқи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фаъолияти педагогӣ; нишондиҳандаҳои меъёри дуюм пуррагӣ, мустаҳкамӣ ва дарки дониш дар бораи асосҳои тарбияи ҷисмонӣ, саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, дарки нақши тарбияи ҷисмонӣ дар рушди шахсият, омодасозии он ба фаъолияти

касбӣ, инчунин, дониши педагогӣ мебошанд; нишондиҳандаҳои меъёри сеюм инҳоянд: доштани роҳҳои амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба ҳифз ва таҳкими саломатӣ, доштани методикаи мустақилонаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, зуҳури маҳорати ташкилотчигӣ ва муоширатӣ, доштани маҳорати педагогӣ ва усули ҳамкории мутақобила бо иштирокчиёни гуногуни фаъолияти раванди таълим; нишондиҳандаҳои меъёри чаҳорум тамаркуз ба фаъолияти рефлексивӣ, қобилияти назорат, арзёбӣ ва танзими ҳолат ва зуҳуроти рафтори худ мебошад.

Ин меъёру нишондиҳандаҳо, аз як тараф, бо ҷузъҳои сохтории устувории касбӣ ва педагогӣ, ки мо онро сифати шахсии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ муайян кардем, аз ҷониби дигар, бо шароити педагогии ташаккули тарбияи касбӣ ва устувории педагогӣ дар муаллимони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ алоқаманданд. Инро баҳодиҳии миқдорӣ тавассути натиҷаҳои фаъолияти педагогӣ тасдиқ мекунад, ки дар он натиҷаҳои гурӯҳҳои таҷрибавию назоратӣ дар аввал ва охири таҷриба муқоиса карда мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев, В. Г. О системном подходе в социальном познании / В. Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 99–101.

2.Климов Е.А. Психология профессионала. – М., 1996. – 324 с.

11. Курлянд З.Н. Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя: дис. … доктора. пед. наук. – Одесса, 1993. – 268 с.

3.КаргиеваЗ.К.Профессиональная устойчивость учителей и определяющие ее факторы // Вопросы преемственности воспитания и формирования учебной деятельности в системе «школа-вуз»: Сб. науч. трудов. – Орджоникидзе, 1984. – С. 59 – 65.

4. Зазыкин, В. Г. О кризисных явлениях в акмеологии / В. Г. Зазыкин // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – 2017. – 1(13). – С. 82–90.

5. Каргиева, З. К. Формирование профессиональной устойчивости сту-дентов университета : автореф. дис. …канд. пед. наук / З. К. Каргиева. – Ленин-град, 1990. – 25 с.

6. Кузьмина, Н. В. Акмеология качества профессиональной деятельно-сти специалиста : монография / Н. В. Кузьмина, С. Д. Пожарский, Л. Е. Паутова. – 192

7.Платонов, К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

8. Ржанникова, О. В. Социальная зрелость как фактор становления про-фессиональной устойчивости / О. В. Ржанникова // Теория и практика физической культуры. – 1996.– № 3. – С. 39–41. 200

9.Стукалова О.В. Культурно-творческое развитие и профессиональное становление будищих специалистов а сфере культури иискусства: монография. – М.: Изд- во «ИХОР А О», 2011.-280с.

10. Аминов Н.А. Модельные характеристики способностей и одаренности учителя // Способности (К 100 – летию со дня рождения Б.М. Теплова). – Дубна: Феникс, 1997. – С. 289 – 305.

11. Зиятдинова Ф.Г. Социальное положение и престиж учительства: проблемы, пути решения. – М., 1992. – 222 с.

МАЗМУН ВА СОХТОРИ УСТУВОРИИ КАСБӢ – ПЕДАГОГИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии устувории касбӣ-педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ баррасӣ мегардад. Муалиф қайд менамояд, ки устувории касбӣ-педагогӣ ҳамчун хусусияти касбӣ ва хислатҳои шахсият мафҳуми мураккабест, ки мавзуи омӯзиши илмҳои гуногун: сотсиология, психология, педагогикаи умумӣ ва махсус мебошад. Масъалаи устувории шахс мураккаб ва серҷабҳа аст. Олимон дар давоми якчанд даҳсолаҳо ба омӯзиши ин масъала машғуланд. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт бештар ба устувории равонии шахс рабт доранд.

Устувории касбӣ дар соҳаи фаъолияти педагогӣ ҳамчун объекти мураккабе зоҳир мегардад, ки тавассути синтези равандҳои зеҳнӣ, эҳсосӣ ва иродавӣ шахсияти омӯзгор ташаккул мeёбад. Унсурҳои базавӣ (асосӣ) – и устувории касбӣ эътимод ба худ, набудани фишори эмотсионалӣ, тарс аз кӯдакон, мавҷудияти сифатҳои иродаи қавӣ, қобилияти танзим кардани ҳолати эмотсионалии худ, суръати аксуламал ба рафтори синф ва хонандагони алоҳида, қобилияти қабули қарорҳо, қаноатмандӣ аз фаъолияти худ, хастагии муқаррарӣ, татбиқи дониш ва малакаҳои касбӣ мебошанд.

Муаллиф хулосаҳои худро ҷамъ намуда пешниҳод менамояд, ки нашри ин мақолаи мазкур дар самти тарбияи ҷисмонӣ нақш ва аҳмияти хосаи худро дорад.

Калидвожа: *устуворӣ, касбӣ, педагогӣ, малака, маҳорат, ташаккул, таъсиррасонӣ, фаъолияти педагогӣ, равонӣ, шахс, касбият, алоқаманд, устуворӣ, ҳадафмандӣ, арзишмандӣ*

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ - ПЕДАГОГИКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной статье рассматриваются основные направления профессионально-педагогической устойчивости будущих учителей физической культуры. Автор отмечает, что профессионально-педагогическая устойчивость как профессиональная характеристика и свойство личности представляет собой комплексное понятие, являющееся предметом изучения различных наук: социологии, психологии, общей и специальной педагогики. Проблема личной стабильности сложна и многогранна. Ученые изучают этот вопрос уже несколько десятков лет. Исследования, проводимые в этом направлении, в большей степени связаны с психической устойчивостью человека.

Профессиональная устойчивость в сфере педагогической деятельности выступает как комплексный объект, который формируется путем синтеза интеллектуальных, эмоциональных и волевых процессов личности педагога. Базовыми (главными) элементами профессиональной устойчивости являются уверенность в себе, отсутствие эмоционального напряжения, страха перед детьми, наличие волевых качеств, умение регулировать свое эмоциональное состояние, быстрота реакции на поведение класса и индивидуальные учащиеся, способность принимать решения, удовлетворенность своей работой, нормальная утомляемость, применение профессиональных знаний и навыков.

Автор обобщает свои выводы и предполагает, что публикация данной статьи имеет свою особую роль и значение в сфере физического воспитания.

Ключевые слова: *устойчивость, профессиональнализм, педагогические навыки, мастерство, сформированность, влияние, педагогическая деятельность, психология, личность, устойчивость, целеустремленность, ценность.*

THE CONTENT AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL STABILITY - PEDAGOGY OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

This article discusses the main directions of professional and pedagogical stability of future teachers of physical culture. The author notes that professional and pedagogical stability as a professional characteristic and property of a person is a complex concept that is the subject of study of various sciences: sociology, psychology, general and special pedagogy. The problem of personal stability is complex and multifaceted. Scientists have been studying this issue for several decades. Research conducted in this direction is more related to the mental stability of a person.

Professional stability in the field of pedagogical activity acts as a complex object, which is formed by the synthesis of intellectual, emotional and volitional processes of the teacher's personality. The basic (main) elements of professional stability are self-confidence, the absence of emotional tension, fear of children, the presence of strong-willed qualities, the ability to regulate their emotional state, the speed of reaction to the behavior of the class and individual students, the ability to make decisions, satisfaction with their work, normal fatigue, the use of professional knowledge and skills.

The author summarizes his conclusions and suggests that the publication of this article has its own special role and significance in the field of physical education.

Keywords: stability, professionalism, pedagogical skills, mastery, formation, influence, pedagogical activity, psychology, personality, stability, purposefulness, value.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурматов Ҳисомуддин Тохтарович– саромўзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва методикаи таълимии Донишгоҳи давлатии Кўлоб ба номи Абўабдуллоҳи Рўдакӣ. Сурога: Донишгоҳи давлатии Кўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рўдакӣ. 734065, ш Кўлоб маҳаллаи С. Сафаров 16.тел: (992) 918-92-90-91*

Сведения об авторе: *Нурматов Хисомуддин Тохтарович - старший преподаватель кафедры физического воспитания и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абу Абдулла Рудаки. 734065, город Куляб, С. Сафарова 16. телефон: (992) 918-92-90-91*

Information about the author: *Nurmatov Hisomuddin Tokhtarovich - senior lecturer of the Department of Physical Education and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: Kulyab State University named after Abu Abdullah Rudaki. 734065, Kulyab, Safarova village 16. phone: (992) 918-92-90-91*

УДК: 370.12.01(575.3)

ФАЪОЛИЯТИ ТАСВИРӢ ДАР РУШДИ ЭҶОДИИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Пачаева Муҳаё Пулатовна.
Унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Фаъолияти тасвирӣ дар синни томактабӣ бо инкишофи эмотсионалии кӯдак, дарк ва эҷоди ӯ зич алоқаманд буда, аз сатҳи инкишофи идрок, тафаккур ва нутқ вобаста аст. Инчунин, рушди фаъолияти тасвирӣ бо ташаккули таваҷҷӯҳи фаъол ба ҷаҳони атрофи кӯдакон вобаста буда, ба онҳо имкон медиҳад, ки воқеиятро инъикос кунанд. Аз тамоми намудҳои фаъолияти эҷодӣ дарк ва тасвири олами атроф бештар ба кӯдакони синни томактабӣ хос аст. Фаъолияти тасвирӣ дар кӯдакон муносибати эмотсионалӣ ба ҷаҳонро тарбия мекунад.

Сухомлинский В.А. гуфта буд, ки давраи кӯдакӣ кашфиёти ҳаррӯзаи ҷаҳон аст[4].

Мавриди зикр аст, ки низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қадамҳои аввалини худ ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳимтарини тарбияи эстетикӣ ва инкишофи қобилиятҳои бадеии кӯдаконро дар бар мегирифт. Ба вазифаҳои маорифи ҷумҳурӣ ҳалли доираи васеи чорабиниҳои мушаххас вогузор карда шудааст. Ба мисли: дар кӯдакон ташаккул додани фаҳмишҳои зебоӣ ва санъат, инкишофи дарки эстетикӣ, бедоркунии завқи бадеӣ, майли бо дастони худ офаридани зебоӣ, рушди қобилиятҳои эҷодӣ дар намудҳои гуногуни фаъолият ва ғайра.

Баҳри иҷрои вазифаҳои номбурда давлату ҳукумати Тоҷикистон як қатор тадбирҳо, аз ҷумлаи қонунҳо, барномаҳо ва лоиҳаҳоро роҳандозӣ намудааст, ки аз ҳалли самараноки онҳо насли созанда, ватандӯст, масъулиятшинос, таҳаммулпазир, некбин ва амсоли инҳо ба воя мерасанд.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки фарогири масъалаҳои таълим ва тарбияи кӯдакони синни томактабӣ мебошанд, инҳоянд:

«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ».

«Барномаи давлатии рушди таълими томактабӣ барои солҳои 2020-2025».

«Лоиҳаи дастгирии рушди кӯдакони синни томактабӣ»

Дар «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ» омадааст, ки таълим ва тарбияи томактабӣ – раванди мақсаднок, ки қобилият, майл, хусусиятҳои ҷисмонӣ, равонӣ, зеҳнӣ ва фарҳангии кӯдакони синни томактабиро инкишоф дода, ба оила ва волидон (шахсони онҳоро ивазкунанда) дар таълиму тарбияи кӯдакон, инчунин, омодасозии онҳо барои таълим дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ мусоидат менамояд[9].

Синни томактабӣ – марҳилаи инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакони то ҳафтсола мебошад[11].

Синни кӯдакони томактабӣ, махсусан барои падару модар хеле масъулиятнок аст. Дар ин синну сол асосҳои шахсияти кӯдак ташаккул ёфта, муносибатҳо бо ҳамсолонашон пайдо мешаванд, ки ба ташаккули шахсияти ӯ таъсири калон мерасонанд. Синну соли кӯдакони аз чор то шашсола аз ҷиҳати инкишофи ҷисмонӣ нисбатан худмустақил мебошанд. Онҳо аллакай худашон хӯрок мехӯранд, нағз ҳарф мезананд, суҳбат мекунанд, роҳ мераванд ва медаванд. Хусусияти кӯдакони ин синну сол дар он аст, ки онҳо дар ҳама чиз: тарзи гуфтор, рафтор, имову ишора, интонатсия дар овоз ба калонсолон тақлидкор мебошанд. Аз ин рӯ, волидайн аз ҳарвақта бештар бояд рафтори онҳоро назорат карда, барои фарзандон намунаи ибрат шаванд.

Худхоҳӣ ва эгоистӣ ҳанӯз дар муоширот бо ҳамсолон дар кӯдакони синни томактабӣ хеле инкишоф ёфтааст. Дар онҳо амалҳои ёрии ҳамдигарӣ ва кумак ба ҳамдигар ҳанӯз то андозаи зарурӣ инкишоф наёфтааст. Агар кӯдак аз дасти кӯдаки дигар бозичаро гирад, шод мешавад, ки бозича дар дасташ ҳаст ва ҳатто ба ашки кӯдаки ранҷида эътибор ҳам намедиҳад ё агар ҳангоми фаъолияти тасвирӣ қалами ӯро ҳамсолаш гирад, дарҳол ба ҷаҳл омада, ба муноқиша бармехезад.

Тарбия ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ин омода кардани насли наврас ба ҳаёт мебошад. Тарбия ба маънои педагогӣ шароитест, ки ба рушди кӯдак мусоидат мекунад.

Ба ақидаи Волынкина В.И. «Тарбияи бадеӣ ин қобилияти азхудкунӣ ва раванди мақсаднок барои эҷоди арзишҳои маънавӣ дар ҷаҳон ва тахайюли кӯдакон мебошад»[1.С,73].

Тарбияи бадеӣ мафҳуми хеле васеъ мебошад, ки дар худ тарбияи муносибати бадеӣ ба табиат, меҳнат ва ҳаёти иҷтимоиро дар бар мегирад. Аммо, фаҳмиши санъат чунон серҷабҳа ва беназир аст, ки аз низоми тарбияи эстетикӣ ҳамчун қисмати он фарқ мекунад. Тарбияи кӯдакон ба воситаи санъат предмети тарбияи бадеӣ мебошад[15].

Рушд раванди тағйирёбии миқдорӣ ва сифатӣ мебошад, ки таҳти таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла: таълим ва тарбия ба амал меояд. Рушди шахсият аз якчанд омилҳо вобатагӣ дорад. Ба мисли: ҷиҳатҳои синну солӣ, инфиродӣ, саломатӣ, вазъи иҷтимоӣ ва ғайра.

Ташаккул ин идоракунии махсуси муташаккили тамоми ҳаёти кӯдак бо назардошти маҷмуи омилҳо мебошад.

Тарбия раванди махсуси муташаккили ҳамкории омӯзгор ва кӯдакон мебошад, ки ба интиқоли иттилоот, коркарди он ва эҷоди иттилооти нав нигаронида шудааст. Дар ин раванд тарбияи муносибати мусбат ба раванди шинохт, ташаккули малака ва маҳорати махсуси кор бо иттилоот, пайдоиши одатҳои иҷтимоию ахлоқии рафтор аҳамияти муҳим дода мешавад.

Эҷодкорӣ як намуди фаъолиятест, ки дар натиҷаи он объектҳои аслӣ ва дорои арзиши мустақил ба вуҷуд меоянд[10.С,7]. Эҷодиёти тасвирӣ эҷоди асарҳои бадеиро дар бар мегирад, ки воқеияти атрофро инъикос мекунанд. Ҳангоми офаридани образҳои бадеӣ хислатҳои воқии онҳо ба назар гирифта мешаванд.

Кӯдаки синни томактабӣ дар ҷомеа зиндагӣ мекунад ва ӯро фарҳанги ҷомеа, муносибатҳо, ҳуқуқ ва озодиҳо фаро гирифтаанд. Дар баробари ин, кӯдаки синни томактабӣ хурдафарҳанги худро эҷод мекунад. Яъне, ӯ дар ҷаҳони тахайюлии худ ба таври худ онро меофарад.

Ба санъати мусиқӣ, хониши бадеӣ, ҳикоянависӣ, санъати тасвирӣ шинос кардани кӯдакони синни томактабӣ ҷаҳони маънавии онҳоро ғанӣ гардонида, бахри рушди эҷодиёти кӯдакон имкониятҳои мусоид фароҳам меорад.

Ҳангоми фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ метавон чунин марҳилаҳои асосиро ҷудо кард:

- пайдо шудани андеша;
- аниқ кардан ва ба мазмуни мушаххас даровардани идея;
- таҳияи мазмун ва амалисозии идея дар шаклҳои мушаххас;
- ба вуҷуд омадани асари бадеӣ дар натиҷаи фаъолияти эҷодӣ.

Бояд ёдовар шуд, ки фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ аз қобилият ва истеъдоди онҳо вобастагии калон дорад.

Агар мафҳумҳои «қобилият» ва «истеъдод»-ро баррасӣ созем, чунин гуфтан мумкин аст, ки қобилиятҳо хусусиятҳои инфиродӣ ва психологии шахс, ки ӯро аз дигарон тафовут медиҳанд, мебошанд. Қобилиятҳо ҳамеша дар фаъолият зоҳир мегарданд.

Қобилиятҳо хусусиятҳои психологии фардӣ мебошанд, ки як шахсро аз шахсони дигар ба ин васила фарқ мекунанд ва шарти бомуваффақият амалӣ намудани ин ё он фаъолият мебошанд[14.С,20].

Дар ифшои мазмун ва сохтори қобилиятҳо таҳлили талаботи психологӣ, ки ба намудҳои гуногуни фаъолияти шахс нигаронида шудаанд, мебошанд. Ба маънои дигар, муайян кардан лозим аст, ки бидуни кадом хислатҳо, сифатҳо ва хусусиятҳо шахс ин ё он намуди фаъолиятро иҷро кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, таҳлили фаъолияти тасвирӣ аз нигоҳҳои психологӣ зарурият пайдо мекунад. Иҷрои ҳама гуна намуди фаъолият низоми муайяни дониш, малака ва маҳоратро талаб дорад. Аз ин хотир, ҳангоми муайян кардани мазмуни қобилиятҳо масъалаи алоқаи онҳо бо дониш, малака ва маҳорат дар мадди аввал меистад.

Дар ин масъала дар байни донишмандон ақидаи мушаххас вуҷуд надорад. Баъзеҳо бар он андешаанд, ки:

➢ қобилиятҳо ба маҳорат ва малака марбут нестанд. Онҳо танҳо суръати азхудкунии қобилиятҳоро шарҳ дода метавонад;

➢ дониш, малака ва маҳорат яке аз ҷузъҳои қобилият ҳисобида мешавад, аммо ҷузъи асосӣ нестанд. Асоси он сифати раванд мебошад, ки маҷмӯи татбиқи дониш, малака ва маҳоратро танзим мекунанд;

➢ яке аз қисматҳои қобилиятҳо маҳорати махсуси даст ба шумор меравад, ки дар натиҷаи мукаммалсозии маҳорат ва малака пайдо мешавад.

- қобилият тамоми зерсохторҳои шахсиятро, аз ҷумла: дониш, маҳорат ва малакаро дар бар мегирад.

Функсияҳои психикии инъикос дар шакли равандҳои маърифатии равонӣ амалӣ мешаванд. Аз ин рӯ, таснифоти қобилиятҳо ба равандҳои равонӣ, ба мисли: қобилияти ламскунӣ, дарк, хотира, тасаввурот, тафаккур, диққат ва ғайра вобаста мебошанд. Ҳар як қобилият метавонад, дар шахси мушаххас ба дараҷаҳои гуногун инкишоф ёбад. Масалан, қобилияти идрок аз рӯйи параметрҳои зерин баҳо дода мешавад: ҳаҷм, дақиқӣ, мукаммалӣ, навоварӣ, суръатнокӣ ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки майлу хоҳиш низ қобилиятҳоро тақвият мебахшад. Майлу хоҳиш пеша аз он, ки ба сифати қобилият мубадал гардад, бояд инкишоф ва рушд ёбад.

Асосан ду намуди қобилият вуҷуд дорад:

- қобилиятҳои умумӣ. Яъне, азхудкунии зуд ва осони донишҳоро дар бар гирифта, барои ҳалли масъалаҳои гуногун замина фароҳам меорад;
- қобилиятҳои махсус. Ин намуди қобилият ноил шудан ба муваффақиятро дар доираи як намуди фаъолият таҷассум мекунад.

Истеъдод бошад, маҷмуи як қатор қобилиятҳои баланди инкишофёфта ба шумор меравад. Ба таври дигар истеъдод дараҷаи махсуси инкишофи қобилиятҳо ва маҳорати иҷрои амалҳо дар сатҳи баланд мебошад.

Истеъдоди шахс дар ин ё он соҳа, дар услуби хосси амал, рафтори инфиродӣ зоҳир мегардад, ки асолат ва хусусияти эҷодии қобилиятҳои ӯро собит мекунад. Ин сифати шахс инфиродӣ буда, натиҷаи он маҳсули беназири фаъолият ба шумор меравад. Истеъдод инчунин, дарки амиқи мавзуъ, дониши мукамал, қобилияти гузариш аз содда ба мураккаб ва баръакси онро дар бар мегирад.

Маврид ба зикр аст, ки дар ҳолатҳои мухталиф мафҳуми истеъдодро бо эҷодкорӣ ва тафаккури эҷодӣ мепайвандад.

Тавре дар боло зикр кардем барои он ки кӯдак бомуваффақият чизеро тасвир созад, ӯ бояд ба шакли ашё диққат диҳад. Барои он ки ин раванд самаранок ба роҳ монда шавад, ба кӯдак хитоб кардан лозим аст, ки «Ин ба чӣ монанд аст?» ё «Ту инро тасвир карда метавонӣ?». Ин амал ҳисси кунҷковонаи кӯдакро бедор карда, ба тасвири он машғул мегардад. Кӯдак муайян мекунад, ки ашё ё қисмҳои алоҳидаи он ба сабзӣ, бодиринг ё помидор ва ғайра монандӣ доранд[12.С,4]. Ва ӯ дарҳол аз тахайюли худ истифода намуда, ба тасвири расм мепартозад. Аз ин рӯ, барои рушди фаъоли эҷодии кӯдак маводи бадеӣ ва тасвирӣ аҳамияти калон доранд.

Шарти дигари инкишофи бомуваффақияти қобилияти эҷодии кӯдакон дар интихоби машғулият ин озодӣ додан аст. Кӯдакон ҳамеша саргарми кор ё амале мебошанд. Онҳо як корро ба охир расонда, ба хурсандӣ ба амали дигар мегузаранд. Нақши тарбиятдиҳанда дар ин раванд аз он иборат аст, ки ба кӯдакон дар мустақилона ба дастовардҳои аъло ноил шудан кумакҳо намояд[13.С,28].

Бояд гуфт, ки фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ, тахайюл ва тасаввуроти онҳо аз шахсони калонсол ба куллӣ фарқ мекунад. Аз сабаби мавҷуд набудани шаклҳои зиёди фикрронӣ тасаввуроти эҷодии кӯдакон аксар вақт озод ва хеле бой ба назар мерасанд, аммо дар асл ин тавр нест. Дарк ва коркарди образҳое, ки ба эҷодиёт хос аст, аз дониш ва таҷрибаи ҳаётӣ вобастааст. Аз ин лиҳоз, тасаввуроти кӯдак наметавонад аз тасаввуроти болотар бошад ва паҳнои тахайюлот танҳо ба далели надоштани тафаккури интиқодӣ, ки хоси калонсолон аст, зоҳир мешавад. Ба ибораи дигар, кӯдакон бидуни тарс аз хатогӣ озодона рафтор мекунанд ва аз тавлид ва эҷоди тасвир худдорӣ намекунанд [8.С,10].

Бинобар ин, ҳалли масъалаи ташаккули қобилиятҳо ва эҷодкорӣ барои синну соли гуногун як хел ҳал карда намешаванд. Барои кӯдакони синни томактабӣ, ки дар онҳо эҳсос ва қабулу дарки ашё, то андозаи лозимӣ рушд накардааст, хислати тасвир оддӣ ва содда менамояд. Серҳаракатӣ дар кӯдакон дида намешавад. Илова бар ин, онҳо аз технологияи санъати тасвирӣ бархурдор нестанд.

Бояд қайд кард, ки психологҳо ва педагогҳо якчанд намуди фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томактабиро ҷудо мекунанд, ки ба инкишофи эҷодиёти онҳо бештар мусоидат мекунанд. Ба мисли: тасвирӣ, моделсозӣ, ариза, ихтироъкорӣ ва ғайра. Барои самаранок гардонидани инкишофи эҷодии кӯдакон аз ин намудҳои фаъолият истифода намудан ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар синни томактабӣ бо кӯдаке вохӯрдан душвор аст, ки аз фаъолияти тасвирӣ хушҳол набошад. Аз ин рӯ, фаъолияти тасвирӣ ҳамчун як намуди санъати тасвирӣ асоси рушди маҳорати эҷодӣ мебошад. Дар ин раванд истифодаи тамоми асбобҳои тасвирӣ ба мисли: қалам, намадқалам ва рангҳои гуногун муҳим арзёбӣ мегардад.

Фаъолияти тасвирӣ яке аз воситаҳои аввалиндараҷа ва дастраси худшиносии кӯдак аст, ки дар он асолати бисёр ҷанбаҳои равонии ӯ зоҳир мегарданд[16.С,24].

Кӯдакони синни аз 3 то 7 сола дар фаъолияти эҷодӣ якчанд марҳилаҳои омӯзиши тасвириро мегузаранд. Яъне, онҳо инкишофи эҷодиро аз тасвирҳои сода оғоз карда, сипас, ба шаклҳои мураккаби тасвирӣ мегузаранд. Кӯдакон дар аввал аз шаклҳои геометрии оддӣ оғоз карда, оҳиста-оҳиста ба сохтани графикии шаклҳои дигар, пайваст кардани онҳо, рангу бор намудан ва ҷо ба ҷо гузории қисматҳоро аз худ мекунанд. Дар ин раванд истифодаи рангҳо ба кӯдакон хеле мушкилтар менамояд. Аз ин рӯ, беҳтар аст, ки дар фаъолияти тасвирӣ машғулиятҳои аввалро бо кӯдакон ба омехта кардани рангҳои гуногун ва тасвири осмони кабуд, баргҳои сабз ва зард бахшед.

Моделсозӣ ин эҷоди симо ва зоҳири ашёи калонҳаҷм мебошад, ки ба ташаккули тафаккур ва эъҷози маҷозӣ мусоидат мекунад. Барои кӯдакони синни томактабӣ мавод ва таҷҳизоти асосии ин раванд пластилин ва гил мебошанд. Эҷодкорӣ аз пластилин ва гил аз чизҳои оддӣ ба мисли: бо дастон гирд кардани курра, омодасозии сутунчаҳо ва секунҷаҳо оғоз карда мешавад. Лепка барои он мувофиқ ва осон менамояд, ки қисмҳоро ба осонӣ пайваст кардан мумкин буда, шакли онҳоро тағйир дода мешавад ва он чизе, ки дар раванди тасвирӣ ислоҳи он мушкил менамуд, дар ин ҷо осон ба даст меояд. Ҳангоми машғул гардидан бо лепка кӯдакон мафҳумҳои ҳаҷм, таносуб, шакл ва сохтори ашёро меомӯзанд. Бо маҳорати хуб инкишофёфта объектҳои мураккабро низ сохтан мумкин аст. Ба мисли: бозичаҳо, мошинҳо, паррандаҳо, ҳайвонот ва ғайра. Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз гуногунӣ ва гуногунрангии пластилин воситаи ифодакунандаи гил бештар аст. Гил барои кӯдакон воситаи осонтари эҷодкорӣ ба ҳисоб меравад. Кӯдакон маҳсули эҷодро метавонанд, хушк намуда, дар раф гузошта, муддати тӯлонӣ натиҷаи меҳнати худро бубинанд.

Дар раванди аппликатсия кӯдакон бо шаклҳои оддию мураккаб, қисмҳо ва ҳаҷми предметҳои гуногун, дар ҳолати буридан ва часпондан шиносоӣ пайдо мекунанд. Эҷоди тасвирҳои аппликатсионӣ тафаккур ва тасаввуроти зиёдро талаб мекунад, зеро дар ин раванд ҳолатҳое пайдо мешаванд, ки бе тасвири як ҷузъиёт хусусияти асосии мавзуъ нест гардида, баёнгари маъно шуда наметавонад.

Коғаз бо рангҳои дурахшон маводи дастрастарин ва маъмул барои кӯдакони синни томактабӣ мебошад. Кор бо коғаз ба кӯдак кумак мекунад, ки малака ва қобилиятҳои муфид пайдо карда, амалҳои дастиро инкишоф диҳад[2].

Фаъолияти аппликатсионӣ ба рушди фаҳмишҳои математикӣ мусоидат мекунад. Кӯдакони синни томактабӣ бо сифатҳо ва хусусиятҳои соддатарин шаклҳои геометрӣ шинос шуда, дар бораи мавқеи фазоии ашё ва қисмҳои онҳо (чап, рост, дар кунҷ, марказ ва ғайра) ва андозаҳо (зиёд, камтар) тасаввурот пайдо мекунанд. Ин мафҳумҳои мураккабро кӯдакон ҳангоми сохтани ашё ё ба қисмҳо тасвир кардани онҳо ба осонӣ аз худ мекунанд.

Дар раванди аппликатсионӣ дар кӯдакони синни томактабӣ ҳисси ранг, мавқеъ ва ҷо ба ҷо гузории ашё инкишоф ёфта, завқи бадеӣ ташаккул мeёбад. Дар ин фаъолият ба кӯдакон лозим нест, ки онҳо рангҳои худро созанд ё шаклҳоро пур кунанд. Ба кӯдакон пешниҳод кардани коғазҳои гуногуни ранга ва ширешу дигар воситаҳои васлкунанда ба тарбияи завқи эстетикӣ мусоидат мекунанд. Фаъолияти аппликатсионӣ ба кӯдакон нақшаи ташкили корро меомӯзонад. Ва чӣ тавр қисматҳоро дар ҷои худ гузоштан ва васл карданро парвариш медиҳад.

Инчунин, иҷрои тасвирҳои амалӣ ба инкишофи мушакҳои даст ва ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо мусоидат мекунад. Дар ин раванд кӯдакон тарзи истифодбарии кайчӣ, дуруст буридани шаклҳоро тавассути гардиши варақ ва дуруст гузоштани онҳоро меомӯзанд.

Ихтироъкорӣ аз маводҳои гуногун назар ба дигар намудҳои фаъолияти эҷодӣ ба бозӣ алоқаманд аст. Бозӣ аксар вақт раванди ихтороъкориро ҳамроҳӣ мекунад. Ҳунарҳои аз ҷониби кӯдакон сохташуда одатан дар бозиҳо истифода мешаванд.

Ихтироъкории кӯдакони синни томактабӣ асосан аз коғаз, матоъҳо ва дигар ашёи дар даст буда сарчашма гирифта, ба воситаи онҳо ҳар гуна предметҳо месозанд. Дар раванди ихтироъкорӣ кӯдакон донишҳои махсус, малака ва маҳоратҳои гуногун пайдо мекунанд.

Ҳангоми ихтироъкорӣ аз масолеҳи сохтмонӣ онҳо ба шакл ва ҳаҷмии ченакҳои геометрӣ шинос мешаванд. Дар бораи моҳияти мувозинат ва таносуб тасаввурот пайдо мекунанд.

Барои кӯдакони синни томактабӣ чун қоида, шаклҳои тайёр барои фаъолияти ихтироъкорӣ истифода мешаванд, ки бо ёрии онҳо кӯдакон эҷоди тасвири дилхоҳро меофаранд. Ҳама намудҳои ихроъкорӣ ба рушди тафаккури созанда ва қобилияти эҷодии кӯдакон мусоидат мекунанд. Ба кӯдакон лозим аст, ки предмети офаридашавандаро хаёлан ё дар асоси намунаи мавҷуда шакли қисмҳои онро тасаввур кунад ва аз қисматҳои тайёр, ки дар дасти худ доранд, мувофиқ будани онҳоро муайян намуда, баъдан истифода намоянд.

Бояд қайд кард, ки ҳама намудҳои фаъолияти эҷодӣ ба ҳам зич алоқаманд мебошанд. Ин алоқа пеш аз ҳама дар мазмуни фаъолият дида мешавад. Баъзе шаклҳои кор барои ҳама намудҳои фаъолияти эҷодӣ умумӣ мебошанд. Масалан: тасвири хонаҳо, табиат, нақлиёт, ҳайвонот ва ғайра.

Ҳамин тариқ, қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синни томактабӣ дар асоси фаъолияти тасвирӣ такмил ёфта, барои дарки олами атроф замина фароҳам меорад. Инчунин, дар ин раванд инкишофи тафаккури бадеии онҳо то андозае рушд мекунад.

Истифодаи воситаҳои гуногуни тасвирӣ ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки дар раванди фаъолият худмустақил буда, ҷаҳони маънавии худро ғанӣ гардонанд. Истифодаи онҳо ба кӯдакон эҳсоси зиёди мусбат дода, барои дастрасӣ ба маводи аёнӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меорад. Инчунин, доираи техникии қобилиятҳои кӯдаконро васеъ гардонида, сатҳи баланди эҳсос ва фаъолияти эҷодиро таъмин месозанд.

АДАБИЁТ:

1. Бетеева Ю.Д. Художественное воспитание детей раннего возраста в дошкольной образовательной организации / Ю.Д. Бетеева. - Екатеринбург 2017. -73с.

2. Веселик М.М. Аппликация, как средство развития творческих способностей детей дошкольного возраста. -[Сайти электронӣ]: http://dsad86.ru/d/applikatsiya_ kak_sredstvo_razvitiya_ tvorcheskikh_sposobnostey_detey_doshkolnogo_vozrasta.pdf (Санаи муроҷиат 10.01.2023)

3. Григорьева Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности / Г.Г. Григорьева. – М., 1999. – 344с.

4. Дашкевич Л. В. Значение дошкольного возраста в становлении личности ребенка -[Сайти электронӣ]: https://moluch.ru/conf/ped/archive/208/11222/ (Санаи муроҷиат 15.01.2023)

5. Доронова Т.Н. Изобразительная деятельность и эстетическое развитие дошкольников / Т.Н. Доронова. – М.: Просвещение, 2006. – 186с.

6. Казакова Т.Г. Детское изобразительное творчество / Т.Г.Казакова. – М., 2006. – 255с.

7. Комарова Т.С. Изобразительное творчество в детском саду / Т.С.Комарова. – М., 1984. – 218с.

8. Купряшина Г.А. Использование нетрадиционных техник рисования в развитии творческого воображения детей старшего дошкольного возраста / Г.А. Купряшина. –Пенза, 2020. -63с.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ.-[Сайти электронӣ]: https://maorif.tj/storage/Dokument's/b32166b527e35523533c96b092e8aae2.pdf (Санаи муроҷиат 21.01.2023)

10. Носкова Д.И. Творческое развитие детей старшего дошкольного возраста в изобразительной деятельности / Д.И. Носкова. - Екатеринбург 2018. -75с.

11. Ранний и дошкольный возраст. -[Сайти электронӣ: https://studme.org/ 273634/psihologiya/ranniy_doshkolnyy_vozrast (Санаи муроҷиат 25.01.2023)

12. Силивон В. А. Когда ребенок рисует: Кн. для воспитателей дет. Садов / В. А.Силивон. — Мн.: Нар. асвета, 1990. — 71с.

13. Тухватуллина Н.Р. О развитии одарённости в Монтессори – системе // Сборник статей и методических материалов XXVI Международной научно-практической конференции (Казань, 30 марта 2020 г.) / под ред. д.п.н., проф. В.Ф. Габдулхакова. – Казань: Издательство Казанского университета, 2020. – 340 с.

14. Учебно-методический комплекс по учебной дисциплине «Теория и методика руководства изобразительной деятельностью детей дошкольного возраста» / Сост. Горбатова Е.В. – Минск:2019. -149с.

15. Художественное воспитание в жизни дошкольника / Е. Э. Михайлова, Т. В. Москвичева, Е. Г. Ефимова / Молодой ученый. — 2022. -[Сайти электронӣ]: https://moluch.ru/archive/433/94986/ (Санаи муроҷиат 28.01.2023)

16. Чуйченко Е.Ю. Развитие художественных способностей у детей старшего дошкольного возраста на занятиях по рисованию. - Екатеринбург 2020. -70с. –С.24

ФАЪОЛИЯТИ ТАСВИРӢ ДАР РУШДИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола рушди кӯдакони синни томактабӣ дар фаъолияти тасвирӣ арзёбӣ гардидааст.

Фаъолияти тасвирӣ дар синни томактабӣ бо инкишофи эмотсионалии кӯдак, дарк ва эҷоди ӯ зич алоқаманд буда, аз сатҳи инкишофи идрок, тафаккур ва нутқ вобаста аст.

Психологҳо ва педагогҳо якчанд намуди фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томактабиро ҷудо мекунанд, ки ба инкишофи эҷодиёти онҳо бештар мусоидат мекунанд. Ба мисли: тасвирӣ, лепка, апликатсия, ихтироъкорӣ ва ғайра. Барои самаранок гардонидани инкишофи эҷодии кӯдакон аз ин намудҳои фаъолият истифода намудан ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар синни томактабӣ бо кӯдаке вохӯрдан душвор аст, ки аз фаъолияти тасвирӣ хушҳол набошад. Аз ин рӯ, фаъолияти тасвирӣ ҳамчун як намуди санъати тасвирӣ асоси рушди маҳорати эҷодӣ мебошад. Дар ин раванд истифодаи тамоми асбобҳои тасвирӣ ба мисли: қалам, фламастер ва рангҳои гуногун муҳим арзёбӣ мегардад.

Фаъолияти тасвирӣ яке аз воситаҳои аввалиндарача ва дастраси худшиносии кӯдак аст, ки дар он асолати бисёр ҷанбаҳои равонии ӯ зоҳир мегарданд.

Истифодаи воситаҳои гуногуни тасвирӣ ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки дар раванди фаъолият мустақил буда, ҷаҳони маънавии худро ғанӣ гардонанд. Истифодаи онҳо ба кӯдакон эҳсос зиёди мусбат дода, барои дастрасӣ ба маводи аёнӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меорад. Инчунин, доираи техникии қобилиятҳои кӯдаконро васеъ гардонида, сатҳи баланди эҳсос ва фаъолияти эҷодиро таъмин месозанд.

Калидвожаҳо: *тарбия, эҷод, фаъолияти тасвирӣ, кӯдакон, маҳорат, қобилият, тафаккур, дарк, фаҳмиш, дониш, эҳсосот, мавод, аёният, психология, педагогика, машғулият.*

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена развитию дошкольников в изобразительной деятельности.

Изобразительная деятельность в дошкольном возрасте тесно связана с эмоциональным развитием, восприятием и творчеством ребенка и зависит от уровня развития восприятия, мышления и речи.

Психологи и педагоги выделяют несколько видов творческой деятельности дошкольников, которые способствуют развитию их творческих способностей. Такие как: картина, лепка, аппликация, изобретение и т. д. Полезно будет использовать данные виды деятельности для более эффективного творческого развития детей.

Трудно встретить ребенка дошкольного возраста, который не увлекался бы рисованием. Поэтому изобразительная деятельность как вид изобразительного искусства является основой для развития творческих способностей. В этом процессе важным считается использование всех инструментов рисования, таких как карандаши, фломастеры, различные краски.

Изобразительная деятельность является одним из основных и доступных средств самопознания ребенка, в котором раскрывается своеобразие многих сторон его психики.

Использование различных изобразительных средств позволяет детям быть самостоятельными в процессе деятельности и обогащать свой духовный мир. Их использование доставляет детям массу положительных эмоций и создает новые возможности для доступа к наглядным материалам. Также они расширяют круг технических возможностей детей и обеспечивают высокий уровень эмоциональной и творческой активности.

Ключевые слова: *образование, творчество, изобразительная деятельность, дети, умение, способность, мышление, восприятие, понимание, знание, эмоции, материал, наглядность, психология, педагогика, занятие.*

VISUAL ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

The article is devoted to the development of preschool children in visual activity.

Visual activity in preschool age is closely related to the emotional development, perception and creativity of the child and depends on the level of development of perception, thinking and speech.

Psychologists and teachers identify several types of creative activities of preschoolers that contribute to the development of their creative abilities. Such as: painting, modeling, appliqué, invention, etc. It will be useful to use these types of activities for more effective creative development of children.

It is difficult to meet a child of preschool age who would not be fond of drawing. Therefore, visual activity as a kind of fine art is the basis for the development of creative abilities. In this process, it is important to use all drawing tools, such as pencils, felt-tip pens, various paints.

Visual activity is one of the main and accessible means of self-knowledge of the child, which reveals the originality of many aspects of his psyche.

The use of various visual means allows children to be independent in the process of activity and enrich their spiritual world. Their use gives children a lot of positive emotions and creates new opportunities for access

to visual materials. They also expand the range of technical capabilities of children and provide a high level of emotional and creative activity.

Key words: *education, creativity, visual activity, children, skill, ability, thinking, perception, understanding, knowledge, emotions, material, visualization, psychology, pedagogy, occupation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Пачаева Муҳаё Пулатовна. Унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Возеҳ 15, ҳуҷраи 12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com*

Информация об авторе: *Пачаева Мухаё Пулатовна. Соискатель Института развития образования имени А.Джоми Академии образования Таджикистана. Адрес: город Душанбе, район Фирдавси, улица Возех 15, кв. 12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com*

Information about author: *Pachaeva Muhayo Pulatovna. Competitor of the Research Institute for the Development of Education named after A. Jomiya of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Dushanbe city, Firdavsi district, Vozekh street 15, ap.12. E-mail: pachaevamuhayo@gmail.com*

УДК:159.922.6.681

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОӢ - ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ ИНТЕРНЕТ БА ҲОЛАТИ РАВОНИИ НАВРАСОН

Саидзода Б. Х. Азиззода О. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асри XXI асри техника ва технологияҳои навин аст. Ҷомеа бо суръати кайҳонӣ ба пеш, ба сӯйи дастовардҳои навин қадам мегузорад. Мо ҳама, аз хурд то бузург, бо технологияҳои навин пайвастагӣ ва алоқамандӣ дорем, зеро замони имрӯзаро бе он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар интернет, махсусан, дар шабакаҳои иҷтимоии он машғулиятҳои шавқовару саргармкунанда, монанди муносибат бо дӯстон ва пайдо кардани “дӯстон”-и нави интернетӣ, навору аксҳои хушҳолкунандаву хандаовар, хабару гузоришҳои нав ба нав аз тамоми гӯшаву канори дунё, бозиҳои гуногунжанр, забономӯзӣ, китобхонӣ ва ғайраро метавон дастрас кард, ки бештар диққати истифодабарандагонро ба худ ҷалб менамоянд. Махсусан, шабакаҳои иҷтимоӣ бештар ба наврасону ҷавонон таъсиргузор мебошад. Албатта, ҳаёт бо маром тағйир ёфта истодааст. Аксарияти ҷавонону наврасон дар дастҳои худ телефонҳои мобилӣ, планшет ва ё дигар технологияи муосирро доранд, ки ба воситаи онҳо метавонанд ба саҳифаҳои «фейсбук», «инстаграм», «телеграм» «вотсап» «тик ток» ва даҳҳо намуди дигар шабакаҳои ичтимоӣ даромада, бо дӯстони маҷозии худ суҳбат намоянд, филм тамошо кунанд, ашёи заруриро харидорӣ намоянд ва ё дигар корҳоро анҷом диҳанд. Ин табиист, ки аз пешравии техника мо ҳеҷ куҷо гурехта наметавонем. Ҳаёт бо як суръати тез ба самти технологияи инноватсионӣ тағйир ёфта истодааст ва ҳамаи мо кӯшиш намудаистодаем, ки аз он қафо намонем. Бо вуҷуди он, ки ин падида низ дорои ҷиҳатҳои манфии зиёд аст, вале ҳаётро бе он тасаввур кардан душвор аст. Пеш аз ҳама мулоқот тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ сарҳад надорад, маҳдудият барои наврасоне, ки аз 12 то 16 - солаанду ақлашон он қадар мустаҳкам нест, пешбинӣ нашудааст [6].

Бояд қайд кард, ки таъсири интернет дорои ҷанбаҳои мусбат ва манфии иҷтимоӣ - психологӣ мебошад:

Ҷанбаи мусбат истифодабарии интернет. Шабакаҳои интернетӣ яке аз воситаҳои самараноктарини муосири алоқаи байни одамон мебошад. Акнун инсонҳо метавонанд аз саросари ҷаҳон бо ҳамдигар муоширaт намоянд. Наврасоне, ки дар дигар шаҳрҳо таҳсил мекунанд, метавонанд озодона бо волидон ва дӯстони худ ҳамсуҳбат шаванд. Инчунин интернет имкониятҳои васеъро барои гирифтани донишҳои нав фароҳам овардааст, ба монанди таълими фосилавӣ дар тамоми донишгоҳои ҷаҳонӣ, омӯхтани забонҳои хориҷӣ, дарёфти лексияҳо, дастрасии китобҳои электронӣ ва ғайраҳо. Бартарии асосии интернет ин сарфаи вақт мебошад. Мо метавонем аз хона набаромада, дар вақти кӯтоҳ харид намонем ва ё ба китобхона нарафта, аз китобхонаҳои электронӣ истифода барем [4].

Ҷанбаи манфии истифодабарии интернет. Таъсири манфии интернет дар он аст, ки кӯдакон ва наврасон метавонанд дар шабакаҳои иҷтимоӣ “дӯстон”-и бад пайдо намоянд, аксу наворҳои эротикиву порнографӣ ва экстримистиву террористиро тамошо кунанд, хабарҳои фейкӣ ва бардурӯғро дарёфт намоянд, ба бозиҳои порнографию террористӣ машғул шуда, аз масири дурусти инсонгароӣ хориҷ гарданд. Ҳатто кӯдакону ҷавонон метавонанд қурбонии одамҷаллобону амрадбозон (педафилон) ва террористону ифротгароён бошанд; дучори

ҳамлаҳои кибербуллерҳо (таҳқир ва озордиҳандагони интернетӣ) ва навъҳои гуногуни он – ҳейтер, флеймер, тролл, сталкер ва ғайраҳо гарданд, онҳо метавонанд зарбаи равонӣ бинанд, худкушӣ кунанд, даст ба дуздиву қатлу куштор заананд, нашъаманду нашъаҷаллоб шаванд.

Истифодаи барзиёди интернет метавонад ба вобастагӣ оварда расонад, ки он боиси мушкилоти ҷиддии ҷисмонӣ ва равонӣ мегардад [5]. Дар тӯли даҳсолаи охир интернет ба як ҷузъи муҳимми ҷомеаи муосир табдил ёфтааст ва дар баробари ин, мушкилоти вобастагии интернетӣ ба миён омад. Психологҳо онро бо нашъамандӣ ва майзадагӣ дар як саф гузоштаанд.

Вобастагии интерентӣ - ин ҳолати патологиест, ки аз истифодаи барзиёди интернет пайдо мешавад. Онро бемории асри XXI низ мегӯянд.

Аз мутолиаи адабиёти гуногуни психологӣ ва мушоҳидаҳои худам ба хулосае омадам, ки сабабҳои асосии иҷтимоӣ - психологии пайдоиши вобастагии интернетӣ инҳоянд:

- худбаҳодиҳии паст;
- афсурдаҳолӣ;
- хислатҳои характер;
- набудани якдигарфаҳмӣ дар ҳаёти воқеӣ;
- мушкилии муошират бо дӯстон;
- душвории мутобиқшавӣ бо коллективи нав;
- имконияти офаридани образи идеалӣ дар шабака дар тафовут аз ҳаёти воқеӣ;
- дастрасӣ ва эътибори интернет;
- озодии сухан ва амал;
- мушкилот дар муносибат бо оила ва мактаб;
- сарбории зиёд дар мактаб ва ғайра;

Синни наврасӣ андар миёни синни кӯдакӣ ва ҷавонӣ қарор дошта, аз дигар давраҳои ҳаёти инсонӣ бо хусусиятҳои хосси психологӣ, суръати рушди организм ва хусусиятҳои алоҳидаи протсессҳои физиологӣ фарқ мекунад. Аз нигоҳи психологӣ давраи мазкур ҳамчун давраи нисбатан пурихтидор ва дараҷаи баланди номунтазамии суръати инкишоф тавсиф дода мешавад. Хусусияти асосии психологии ба наврасон хос - ҳисси калонсолист. Таваҷҷуҳи наврасро ҷамъияти калонсолон беист ба худ ҷалб мекунад [2, с.105].

Синни наврасӣ яке аз давраҳои мушкили гузариш аз як давра ба давраи дигари синнусолӣ аст, ки асоси онро ҳисси калонсолӣ ташкил медиҳад. Наврасон кӯшиш мекунанд, ки ҳамчун калонсол мавқеи худро пайдо намоянд. Дар ин давра онҳо бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид мешаванд [3, с.18]. Бештари наврасоне, ки мавқеи худро дар ҷомеа пайдо намекунанд, дӯстони худро дар ҳаёти воқеӣ низ пайдо наменамоянд, ҳисси танҳоӣ мекашанд, онҳо дӯстони худро дар интернет меҷӯянд ва рӯ меоранд ба бозиҳои компютерӣ, ки ин метавонад сабаби пайдошавии вобастагии интернетӣ дар онҳо шавад.

Оқибатҳои ҷиддии психологӣ - иҷтимоии вобастагии интерентӣ инҳоянд:

1.Пурра ба ҳаёти виртуалӣ (ҷаҳони ба таври сунъӣ офаридашуда ё олами маҷозӣ) ворид шудан, ки метавонад боиси аз даст додани малакаҳои воқеии муошират гардад. Дар оянда тарзи ҳаёти зиддиҷамъиятиро ба вуҷуд меорад. Шиносоӣ бо одамони нав барои наврас метавонад ҳаяҷони воқеиро ба вуҷуд оварад.

2.Муддати дароз дар назди компютер нишастан метавонад дар кори майнаи сар тағйиротро ворид созад. Хусусан, агар шавқу ҳаваси наврас якхела бошад. Масалан, мониторинги шабакаҳои иҷтимоӣ. Дар ин ҳолат азхудкунӣ ва қобилияти фикркунии амиқ коҳиш меёбад.

3.Кӯдаконе, ки муддати тӯлонӣ дар назди компютер менишинад, аксар вақт ба паст шудани биниш ва бемориҳои сутунмӯҳра дучор мешаванд.

4.Вобастагии интернет метавонад боиси халалдор шудани иштиҳо ва хоб гардад. Наврас муддати тӯлонӣ дар назди компютер нишаста, дер мехезад, ки ин ба таҳсили ӯ таъсири манфӣ мерасонад.

5.Қобилиятҳои зеҳнӣ ба таври назаррас коҳиш меёбанд. Захираҳои луғавӣ кам мешаванд**.**

6.Вобастагӣ аз компютер аксар вақт ба нест шудани тафаккури мантиқӣ мерасонад.

Вақтгузаронии барзиёд ва дар канор мондан аз олами воқеӣ яке аз паёмадҳои манфии интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Ин мушкилот бештар дар байни наврасону ҷавонон мушоҳида мегардад. Дар ин ҷо бемасъулиятии волидон ба назар мерасад, зеро маҳз онҳо ба

фарзандонашон компютер ва телефонҳои мобилӣ мехаранд, аммо назорат намекунанд, ки бо чӣ кор машғуланд, кадом маълумотро мутолиа мекунанд ва бо кӣ дар робитаанд. Ҳоло он, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" дар мавриди истифодаи интернет аз ҷониби наврасону ҷавонон дар моддаи 8-ум (уҳдадориҳои падару модар дар тарбияи фарзанд) иҷрои як қатор ӯҳдадориҳоро ба падару модарон ва шахсони онҳоро ивазкунанда пешбинӣ намудааст. Масалан, дар банди 10-уми моддаи мазкур чунин гуфта шудааст: "аз соати 18.00 то соати 6.00 ба марказҳои пешниҳоди бозиҳои компютерӣ ё хизматрасонии интернетӣ рафтани фарзанди ноболиғи худро иҷозат надиҳанд". Махсусан, дар банди 14-уми моддаи 8-и қонуни боло зикршуда падару модарон ва шахсони онҳоро ивазкунанда уҳдадоранд: "аз тарафи фарзанд мақсаднок ва мувофиқ ба таълиму тарбияи ӯ истифода шудани интернетро назорат намоянд" [1].

Будани наврас дар интернет амри воқеиест, ки ҳар як падару модар хоҳу нохоҳ ба он мувоҷеҳ мегардад. Дар аксар мавридҳо волидон ба падидаи мазкур ё бо асабоният бархӯрд мекунанд ё бетаваҷҷуҳӣ зоҳир менамоянд, ё умуман, худи онҳо чизе дар ин мавзуъ намедонанд. Пас, чӣ бояд кард? Бо асабоният телефони мобилиро аз дасти фарзанд гирифту ӯро зери зарбу шаллоқ кашид ва бо ӯ дуруштӣ намуд? Ё бетаваҷҷуҳона ӯро ба "чорроҳаи тақдир" ҳавола кард? Ҳар ду ҳолат ҳам агар дар фарзанд таҷриба шавад, фалокат ба бор меорад. Агар ба фарзанд сахтгирӣ намуду ӯро бо лаҳни шадид аз истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ манъ кард, пеши роҳи иштироки ӯ дар шабакаҳои иҷтимоӣ гирифта мешавад? Албатта, НЕ!!! Чунки фарзанд метавонад пинҳонӣ аз волидон бо ҳар роҳу воситае аз телефон ё компютери рафиқаш, аз интернет кафеҳо ё дигар роҳҳои номашруъ, саҳифаи худро дар шабакаҳои иҷтимоии интернет боз намуда, фаъолият кунад. Албатта, ин на ба волидон обрӯ меораду на ба фарзанд фоида мебахшад. Бетаваҷҷуҳ ӯро танҳо ба "чорроҳаи тақдир" ҳавола кардан низ ба "аз даст додани фарзанд" баробар аст. Мо хоставу нохоста фарзандамон вориди ҷаҳони беканори интернет мегардад. Аз ин ҷониб, беҳтарин роҳ ин омӯзонидани фарҳанги корбурди интернет ба кӯдакону наврасон мебошад. Донистани фарҳанги мазкур онҳоро ҳангоми мувоҷеҳ гаштан бо ҳазорон роҳу сарбаставу маргбори дунёи маҷозии интернет роҳнамоӣ мекунаду аз роҳгумӣ наҷот медиҳад. Яъне, бехатарии саҳифаи иҷтимоии фарзандро танзим намуда, назорати онро ба роҳ бояд монд, то ҳадафи кибербуллинг (таҳқиру озори интерентӣ) ва фейк (саҳифаҳои дурӯғин)-ҳо нагарданд [4].

Пас ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тарбияи насли наврас кори хело муҳим ва тақдирсози имрӯзуояндаи миллати мо ба ҳисоб меравад. Ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ - оила, мактаб, ҷомеа дар кори тарбия бояд фаъолона ширкат намоянд, зеро солимии ҷомеаиояндаи мамлакат аз сатҳи таълимва тарбияи насли наврас сахт вобастагӣ дорад [2, с.154].

Ба андешаи мо, барои пешгирӣ ва бартараф намудани зарари бозиҳои интернетӣ ва пешгириивобастагии интернетӣ наврасон, ин тавсияҳо ба волидони онҳо мувофиқи мақсад аст:

- метавон барномаҳои махсусеро дар телефонҳои мобилии наврасон насб намуд, то аз таъсири хатарноки интернетӣ муҳофизат кунанд.
- волидонро мебояд бо фарзандонашон ҳамсуҳбат шуда, аз шавқу ҳавас ва орзуҳои онҳо бохабар шаванд;
- барои истифода намудани шабакаҳои интернетӣ ба фарзандонашон вақти муайянро муқаррар намоянд;
- аз рӯйи шавқу ҳаваси наврас иваз намудани бозиҳои компютерӣ ба бозиҳои воқеӣ (масалан, футбол, теннис ва ғ).
- бо фарзандашон дар бораи оқибатҳои вобастагии интернетӣ суҳбат намоянд;
- фарзандатонашонро ба ҳаёти оилавӣ ва иҷтимоӣ ҷалб намоянд ва ба ӯ нишон диҳанд, ки дар зиндагии воқеӣ бисёр чизҳои ҷолибе ҳастанд;

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд"
2. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (14-15 ноябри соли 2014). - Душанбе, 2014. - 320 с.
3. Психология./ Зери таҳрири М.Давлатов - Душанбе: Собириён, 2010

4. Гуреева А.Ю., Сизов С.В. «Интернет-зависимость: современное состояние проблемы»/ ГБОУ ВПО Саратовский государственный медицинский университет им. В.И. Разумовского Минздрава России URL: https://medconfer.com/node/5248 (санаи муроҷиат 05.02. 2023).
5. Репина, М. А. Проблема интернет-зависимости среди подростков / М. А. Репина, А. Ф. Федоров. — Текст : непосредственный// Молодой ученый. — 2014. — № 20 (79). — С. 662-664. — URL: https://moluch.ru/archive/79/13878/ (санаи муроҷиат 01.02.2023).
6. https:// farazh-tj.cdn.ampprojekt.org... (санаи муроҷиат 06.03.23).

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОӢ - ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ ИНТЕРНЕТ БА ҲОЛАТИ РАВОНИИ НАВРАСОН

Масъалаи таъсири иҷтимоӣ - психологии интернет ба ҳолати равонии наврасон дар даҳсолаи охир диққати бисёре аз равоншиносонро ба худ ҷалб намудааст ва то ҳол роҳи ҳалли пурраи худро наёфтааст. Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таъсироти мусбату манфии иҷтимоӣ-психологии интернет ба наврасон меравад. Аз нигоҳи психологӣ давраи наврасӣ нисбатан пурихтилоф буда, хусусиятҳои асосии психологии ба наврасон хос - ҳисси калонсолист. Наврасон дар ин замина дучори мушкилоти зиёде мегарданд. Зеро аз як тараф, ӯ бояд ба шароити нав мутобиқ гардад ва аз тарафи дигар, бояд чунон рафтору амал намояд, ки ӯро дигарон ҳамчун калонсол ба доираи худ қабул ва ҳамчун шахс эътироф намоянд. Дар ин давра онҳо бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид мешаванд ва аз ҳамин сабаб диққати бештари наврасонро шабакаҳои интернетӣ ба худ ҷалб мекунанд. Онҳо мехоҳанд ба ҷомеа ворид шаванд, мавқеи иҷтимоии худро пайдо намоянд, бештар муошират кунанд дӯстони нав пайдо намоянд, ки ин ба ташаккули шахсияти наврас таъсири мусбат ва ҳам манфии худро мерасонад. Пас, ба хулосае омадан мумкин аст, ки волидон бояд худ аз тарзи дурусти истифодаи интернет огоҳ бошанд, то ки онро ба фарзандонашон омӯзонанд. Гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба тарзи дуруст истифода намудани интернет аз ҷониби волидон ва мактабҳо метавонад як қатор мушкилоти равониро пешгирӣ намояд.

Калидвожаҳо: *интернет, вобастагии интернетӣ, бозиҳои компютерӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, техника, телефонҳои мобилӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, солими равонӣ, мусбат, манфӣ, волидон, наврас.*

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ИНТЕРНЕТА НА ПСИХИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОДРОСТКОВ

Вопрос о социально-психологическом воздействии Интернета на психическое состояние подростков в последнее десятилетие привлекал внимание многих психологов и до сих пор не нашел полного решения.В данной статье говорится о положительном и отрицательном социально-психологическом воздействии Интернета на подростков.С психологической точки зрения подростковый возраст относительно разнообразен, и основными психологическими характеристиками подростков является ощущение взрослости.В связи с этим подростки сталкиваются со многими проблемами.Потому что, с одной стороны, он должен приспосабливаться к новым условиям, а с другой стороны, он должен вести себя так, чтобы окружающие приняли его как взрослого и признали личностью.В этот период они более вовлечены в социальную жизнь и по этой причине интернет-сети привлекают больше внимания подростков.Они хотят войти в общество, найти свое социальное положение, больше общаться и заводить новых друзей, что оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на формирование личности подростка.Таким образом, можно сделать вывод, что родители должны знать, как правильно пользоваться Интернетом, чтобы научить этому своих детей.Обучение родителей и школ тому, как правильно пользоваться Интернетом, может предотвратить ряд психологических проблем.

Ключевые слова: *Интернет, подросток, интернетная привязанность, компьютерные игры, социальные сети, психологическое здоровье,положительные, отрицательный, родители, социально-психологии, техника, мобильный телефон.*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE INTERNET ON THE MENTAL STATE OF ADOLESCENTS

The issue of the social-psychological impact of the Internet on the mental state of adolescents has attracted the attention of many psychologists in the last decade and has not yet found a complete solution.This article talks about the positive and negative socio-psychological effects of the Internet on teenagers.From a psychological point of view, adolescence is relatively diverse, and the main psychological characteristics of adolescents are the sense of adulthood.Adolescents face many problems in this context.Because on the one hand, he must adapt to new conditions, and on the other hand, he must behave in such a way that others accept him as an adult and recognize him as a person.During this period, they are more involved in social life, and for this reason, Internet networks attract more attention of teenagers.They want to enter the society, find their social position, communicate more and make new friends, which has both positive and negative effects on the formation of the adolescent's personality.So it can be concluded that parents should be aware of the correct way

to use the Internet in order to teach it to their children.Educating parents and schools on how to use the Internet properly can prevent a number of psychological problems.

Keywords: *Internet, teenager, internet addiction, computer games, social networks, psychological health, positive, negative, parents, social-psychological, technology, mobile phone.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Баҳрулло Хол – доктори фалсафа Phd, аз рӯйи ихтисоси психология, мудири кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru*

Об авторе: *Саидзода Бахрулло Хол – доктор философии PhD, по психологии, заведующий кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета Тел: 987957070, электронная почта: bahrullo_90@mail.ru*

About the author: *Saidzoda Bahrullo Khol – doctor of philosophy PhD in psychology, head of the department of psychology, faculty of philosophy, Tajik national university.Тел:987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru*

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Азиззода Олиҳа Азиз*** *магистранти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 919666021, почтаи электронӣ: oazizzoda@gmail.com*

Сведения об авторе: ***Азиззода Олиха Азиз*** - *магистрант кафедры психологии философского факультета Национального университета Таджикистана. Тел: 919666021, электронная почта: oazizzoda@gmail.com*

Information about the author: ***Azizzoda Oliha Aziz***, *graduate student of the Department of Psychology of the Faculty of Philosophy of the National University of Tajikistan. Тел: 919666021, Email: oazizzoda@gmail.com*

УДК 151.34.3

САБАБҲОИ БЕКОРӢ ВА ПАЙОМАДҲОИ НОГУВОРИ ОН АЗ ДИДГОҲИ РАВОНШИНОСӢ

Сахиёр Раҳимуллоҳ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Неруи инсонӣ ва ҷамъияти фаъоли ҳар ҷомеа нақши босазое дар фароянди тавлид дорад ва ба унвони падидоварандаи аслии сарват ва муҳаррики мустақими иқтисод маҳсуб мешавад ва сатҳу мизони тавлиди (истеҳсоли) миллии ҳар кишвар низ ба дониш ва огоҳии фаннӣ ва зарфияти тавлиди ҷамъияти фаъоли он вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар, вусъатёбӣ ва рушду инкишофи иқтисодии ҳар кишвар дар канори омили сармоя ва технология ба манобеи инсонии коромад ва мутахассис ниёз дорад. Мизон ва тавоноии ҷомеаи фаъол дараҷаи рушд ва пешрафти иқтисодии ҷомеаро муайян мекунад.

Ҳама инсонҳо барои пешбурди зиндагии худ ниёз ба талош ва фаъолият доранд. Таъмини ниёзҳои фардӣ ва иҷтимоии афрод дар гарави кору талош аст ва ҷомеа низ барои гардонидани чархи тавлид дар тамоми арсаҳо ба неруи корӣ ниёз дорад ва дарвоқеъ ҷомеа аз вуҷуди ҳар гуна нуқс дар ин манобеъ осеб мебинад.

Аз назари луғавӣ кор ба маънои феъл ва амалу кирдори инсон аст ва дар истилоҳ кор фаъолиятест нисбатан доимӣ, ки ба тавлиди мол ё хадамот меанҷомад ва ба он дастмузде таааллуқ мегирад [14, с. 9].

Ба ақидаи баъзе аз соҳибназарон, дар таърифи кор ба навъи хоссе аз кор таваҷҷуҳ нашудааст, балки корро дар мафҳуми ом сарчашма нигошта, сарват ва сармоя ва ниҳоятан рушду шукуфоии ҷомеа талаққӣ кардаанд.

Аз назари баъзе иқтисоддонон, кор равандест, ки инсон аз неруҳои моддӣ ва маънавии худ дар роҳи тавлиди сарват ё эҷоди хадамот аз он истифода мекунад. Бар асоси ин таъриф, кор ва фаъолият ба таври умда аз тариқи ҳадафҳо ва арзиши маҳсуле, ки тавлид шудааст, муайян мегардад. Ба ибораи дигар, кор заминаро барои тавлид ва афзоиши хадамот фароҳам мекунад.

Ба таври куллӣ, кор иборат аст аз маҷмуи амалиёте, ки инсон бо истифода аз зеҳн, дастҳо, абзор ва мошинҳо барои истифодаи амале аз рӯйи он анҷом медиҳад ва ин амалҳо низ мутақобилан бар инсон асар мегузоранд ва ӯро тағйир медиҳанд.

Бар асоси ин таъриф кор дорои се хусусият аст:

1. кор иборат аст аз фаъолияти фикрӣ ва баданӣ-ҷисмонӣ;
2. аз тариқи кор мол – маҳсулоте тавлид мешавад ё хадамоте арза мегардад;
3. дар анҷоми кор дастмузде пардохт мегардад [2, с. 25].

Бекорӣ. Бекорӣ аз масоили умдаи иқтисоди калон аст, ки ба сурати комилан мустақим ва шадид бар якояки афроди ҷомеа асар мегузорад. Аз назари аксари мардум аз даст додани шуғл ба маънои паст шудани сатҳи зиндагӣ, аз даст додани эътимод ба нафс ва эҷоди фишорҳои равонӣ аст. Бекорӣ вазъиятест, ки дар он гурӯҳе ба кор машғул набошанд ё дар ҷараёни интиқол ба кори ҷадиде бошанд.

Бинобар таърифи Дафтари байналмилалии кор, тамоми афроде, ки дар як рӯзи муайян дар ҷустуҷӯйи коранд, аммо бо вуҷуди надоштани тавон барои анҷоми кор муваффақ ба касби кор намешаванд, бекор ҳисобида мешаванд.

Мувофиқи назари иқтисодӣ, бекор нисбати касе гуфта мешавад, ки дар синни 15 то 64-сола аст ва дар ҳафт рӯз ба коре машғул набошад. Барои он ки фарде бекор ба ҳисоб равад, бояд дорои се хусусият бошад:

1. аз даст додани кор: дорои шуғли муздгир ё худ машғул ба кору шуғле набошад;
2. омодаи кор: барои шуғли музддор ё худ шуғлу коре омодагӣ дошта бошад;
3. ҷӯёи кор: иқдомоти шахсиро ба манзури ҷустуҷӯйи шуғли музддор ва ё худ шуғле ба амал оварда бошад [13, с. 98].

Мисол дар Афғонистон қабл аз солҳои 1352 зимни муҳоҷирати шумораи ками коргарон ба манзури дарёфти кор ба кишварҳои ҳамсоя, афроди таҳсилёфта ба кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки бештарашон давраҳои аз фарогирии донишро дар он сипарӣ карда буданд, муҳоҷират намуда ва ба осонӣ шуғли мавриди назарашонро ба даст меоваранд. Баъд аз тағйири режими салтанатӣ дар соли 1352 гурӯҳе аз равшанфикрон, бахусус тарафдорон ва вобастагони низоми салтанатӣ ба Амрико ва Аврупо муҳоҷират карданд, ки ин муҳоҷирон аз қишрҳо ва табақаҳои гуногуни ҷомеа буданд. Аз охирҳои соли 1970 ба ин сӯ муҳоҷирати васеи афғонҳо умдатан ба кишварҳои ҳамсоя (Эрон, Покистон) ва ҳамчунон дигар кишварҳо вуҷуд доштааст, ки муҳоҷирати коргаронро низ дар бар дошт. Дар қисмати муҳоҷирати байналмилал рақамҳои мавҷуд нишон медиҳанд, ки ба тартиб 46 то 76 % муҳоҷироне, ки ба кишвар бармегарданд ва ё муҳоҷироне ки ба хориҷ аз кишвар мераванд, аз сарҳадот убур кардаанд. Дар ҳоле ки 87% ин муҳоҷиратҳо ба самти кишварҳои хориҷ будааст, бештарин муҳоҷиратҳо ба самти Эрон будаанд. Бар асоси маълумоти Вазорати авдати (баргардонии) муҳоҷирин, муҳоҷират комилан як падидаи мардона аст.

Дар ҳоле ки дар кишварҳои дигар ҳукуматҳо ва органҳои дахлдор талош менамоянд, ки шароитеро фароҳам намоянд, то аз як тараф бо саҳми неруҳо заминаҳои рушду инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам гардад ва аз ҷониби дигар, имконоти касби аёдат барои оилаҳо ва афродро фароҳам созад. Табиист, ки бо рушду пешрафти ҷомеа, ҷомеаи фаъол ҳам афзоиш меёбад. Биноан, ниёз эҳсос мегардад, то мутаносиб ба он заминаҳои корёбӣ ва масруфиятҳои солим барои неруи кории изофӣ фароҳам гарданд. Дар ғайри он, ҳар гоҳ иртиботи мантиқӣ миёни рушди неруи корӣ ва эҷоди шуғлҳо дар иқтисод таъмин шуда натавонад, ин амр боиси эҷод ва афзоиши бекорӣ шуда, имконоти рушди муътадили иқтисодро бо хатарва буҳрон мувоҷеҳ месозад. Аз ин лиҳоз, давлат бояд бо диққати тамом барномаҳо ва нақшаҳои коҳиши бекориро таҷдиди назар намояд. Набудани нақшаҳои мушаххас ва дурнамои давлат дар арсаи кору корёбӣ, метавонад дар самти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мушкилоти зиёдро ба бор орад. Давлат бо роҳандозии хусусисозӣ ва иҷорадиҳии мулкиятҳо ва уҳдадориҳову масъулиятҳои давлатӣ боиси бекории ҳазорон коргару корманди давлатӣ шудааст. Дар аксари нақшаву барномаҳои сохтмонӣ, амниятӣ ва истеҳсолии сектори хусусӣ ва онҳое, ки аз тарафи давлат ба сектори хусусӣ равона шуда буданд, коргарон ва мутахассисони хориҷӣ ба кор ҷалб карда шудаанд. Ҳамчунин, аз асари сиёсатҳо ва барномаҳои чандгонаӣ ва гуногуни давлатӣ дар заминаи пардохти музду маош, бекории махфӣ дар идораҳои давлатӣба сатҳи баланд расидааст. Набудани чораву тадбирҳои лозима, бахусус сиёсатҳои иқтисодии дарҳои бози давлат таҳти унвони «бозори озод» дар Афғонистон, бекориро ба як мушкилии шадид мубаддал сохт, зеро сиёсати дарҳои бози кишвар заминаҳои онро муҳайё намуд, то бозорҳои масрафи кишвар аз маҳсулоти тавлидшуда дар кишварҳои хориҷӣ пур гардад, он ҳам маҳсулоте, ки дар кишвар қаблан тавлид мешуд ва ё ҳам ҷадидан ба тавлиду истеҳсоли он оғоз карда буданд. Аз ин рӯ, саноати навпо ва заифи кишвар натавонист дар таҳти чунин шароит ва бо мавҷудияти сиёсати демпингии (демпинг калимаи англисӣ буда, маънои қиматшиканӣ ё маҳсулотро аз қимати нархи асосии он арзон фурӯхтан) кишварҳои ҳамсоя бо тавлидоти онҳо рақобат намояд, ки дар натиҷа теъдоди зиёде аз истеҳсолкунандагон ва ташаббускорони мо муфлис шуда ва коргарону кормандони онҳо бекор шуданд [7].

Иллату омилҳои бекорӣ. Ба сурати умумӣ бекорӣ аз афзоиши арзаи неруи кор ва ё коҳиши тақозо-талабот барои неруи кор ба вуҷуд меояд. Афзоиши арзаи неруи кор замоне ба бекорӣ анҷом меёбад, ки тақозо-талаботи неруи кор собит бошад ва замоне ҳам ки арзаи неруи кор собит бошад ва тақозо барои неруи кор коҳиш ёбад, бекорӣ падид меёбад. Бинобар ин, ҳар омиле, ки боиси афзоиши арзаи неруи кор ва ё коҳиши тақозои неруи кор гардад, метавонад бекориро эҷод кунад ё афзоиш диҳад. Коҳиши тақозои куллӣ метавонад пешбинии вазъи бади бозор, коҳиши эътимоди масрафкунанда ва ё коҳиши масорифи давлат бошад. Ин коҳиш батадриҷ истеҳсолкунандагонро ба коҳиши тақозо барои кор шавқ медиҳад ва аз асари он тавозун байни арза ва тақозо барҳам хӯрда, боиси харобу вайрон шудани ҷазби неруи кор мешавад, ки дар натиҷа бекориро афзоиш медиҳад, аммо агар арза ва тақозои кор ҳамзамон афзоиш ё коҳиш ёбад, дар нархи бекорӣ кадом тағйири қобили мулоҳизае пайдо намегардад. Омилҳое монанди афзоиши ҷомеа, кутоҳ шудани даврони таҳсил, афзоиши нархи мушорикати занон (бахусус дар кишварҳои рӯ ба инкишоф), вуруди зудҳангоми неруи кор ба бозори кор ва муҳоҷирати неруи кор ба дохили кишвар, боиси афзоиши арзаи неруи кор шуда метавонанд. Дар ҳоле ки коҳиши тавлид, истифода аз технологияҳои сармоябар, коҳиши сармоягузорӣ, бӯҳронҳо ва ҳодисаҳое, ки дар натиҷаи он фаъолиятҳои иқтисодӣ маҳдуд ва коҳиш ёбанд, заминаҳои коҳиши тақозо барои неруи корро ба миён оварда, бекориро шиддат мебахшанд. Барои як фард аз даст додани шуғл ба маънои он аст, ки фард ба сурати иҷборӣ аз кор барканор ё ихроҷ шавад. Дар ин замина бояд тадбирҳои зарурӣ дар қисмати эҷоди фурсатҳо ва имконоти шуғлзоӣ андешида шаванд [5, с. 170].

Омилҳои иқтисодии бекорӣ:

- Иллати камии сармоя: чун сармоя яке аз омилҳои муҳимми истеҳсолот аст, аз ин рӯ маҳалли кор ба мавҷудияти сармоя иртибот дошта, маҳдуд будани сармоя боиси истихдоми ноқис ё бекорӣ мегардад.

Дар мамолики ақибмонда ва рӯ ба инкишоф аксаран бекорӣ дар асари норасоии сармоя ба вуҷуд меояд. Чун дар ин кишварҳо сармоягузорӣ низ маҳдуд мебошад. Ҳамчунин, дар кишварҳои ҷаҳони савум аз нигоҳи адами арсаи қувваи башарӣ дар баъзе аз риштаҳои техникӣ ва маслакӣ бекорӣ мавҷуд мебошад, албатта, дар риштаҳои ғайритахассусӣ арза зиёд аст, дар ҳоле ки барои он талабот вуҷуд надорад.

- Маҳдудияти масраф: яке аз иллатҳои дигари бекорӣ маҳдудияти масраф мебошад. Хоҳ ин маҳдуд шудан аз сабаби камии талаботи афрод ва хоҳ аз сабаби афзоиши фоизи пасандоз аз талаботи ҳосила бошад, ки аз асари он тақозо ба маҳсулоти тавлидшуда поён омада ва дар натиҷаи он тамоюл ба сармоягузорӣ кам мешавад, ки ин амр муҷиби истихдоми ноқис ё бекорӣ мегардад. Дар ин ҷо иқтисодчиёни сиёсӣ, бояд як мувозинати маъқул дар сиёсати молӣ ва пулӣ байни масрафи пасандоз ва сармоягузориро барқарор созанд, то истихдоми комил таъмин гардад. Илова бар ин, адами сохтани зербиноҳо, истифодаи номаъқул аз манбаъҳои пулӣ, сиёсатҳои иқтисодии нодурусти давлат ва ғайра аз омилҳои бавуҷудоварандаи бекорӣ ба шумор мераванд.

Омилҳои сиёсӣ. Набудани ҳокимият ва татбиқи қонунҳо ва ё назорати заифи онҳо барои ҷилавгирӣ аз фаъолиятҳои иқтисодии ғайриқонунӣ ва мафиёӣ, набудани қонунҳои муассисаҳое, ки ҳуқуқи корро барои афроди ҷомеа таъмин намоянд (кафолат диҳад) ва ҳам мавҷудияти фасод дар идороти давлатӣ ва ғайра аз омилҳои сиёсии бавуҷудоварандаи бекорӣ мебошанд.

Омилҳои иҷтимоӣ. Сатҳи пасти мавҷудияти таълиму тарбия ва тахассус, анбуҳи аҳолӣ, таъбиз аз лиҳози синну сол, ҷинс, нажод, қавм ва ғайра аз ҷумлаи омилҳои муҳимми иҷтимоӣ аст, ки боиси бекорӣ дар як ҷомеа мегарданд.

Омилҳои бекорӣ дар Афғонистонро метавон ба ду даста – сабабҳои дохилӣ ва хориҷӣ тақсим намуд.

Сабабҳои дохилии бекорӣ дар Афғонистон инҳо мебошанд:

- афзоиши рӯзафзуни аҳолии воҷиди шароити кор;
- паст будани (поён рафтани) сатҳи маҳоратҳои корӣ;
- набудани заминаҳои кор;
- тамаркузи бештари неруи кор дар пойтахт ва маркази шаҳрҳои бузурги Афғонистон;
- паст будани сатҳи музди меҳнат, бахусус дар сектори давлатӣ;
- набудан ё адами фаъол будани корубори иқтисодӣ дар аксари вилоёти кишвар, бахусус манотиқи ноамн ва дурафтодаи кишвар;

- набудани сиёсатҳои муносиби ниҳодҳои давлатӣ ва дар бештар маворид адами татбиқи дурусти сиёсатҳо;

- мавҷудияти фасоди идорӣ;

- истифодаи нодуруст аз тариқи моли кумакшудаи байналмилалӣ, бахусус дар барномаҳое, ки дар заминаи эҷоди кор дар он вуҷуд дорад;

- ноқис будан ва адами дастрасӣ ба маълумот дар мавриди фурсатҳои шуғлӣ барои толибони кор;

- коҳиши сармоягузориҳо дар бахшҳои тавлидӣ ва хадамотӣ бинобар иллатҳои мухталиф;

- ҳоким будани фарҳанги номуносиб дар ҷомеа ва эҷоди маҳдудиятҳо дар баробари шуғли занон;

- мадди назар нагирифтани тахассус дар истихдоми афрод, бахусус дар мақомоту мансабҳои баланди давлатӣ;

- кор кардани теъдоде аз афрод бо маоши баланд дар вазифаҳои қаблӣ ва қаноат накардан бо маоши пасттар дар вазифаҳои пешниҳодшуда.

Сабабҳои хориҷии бекорӣ дар Афғонистон инҳо мебошанд:

- вуруди неруи кори хориҷӣ (мутахассисон ё ронандагон);

- вуруди неруи кори хориҷӣ (мутахассисон ва ё ронандагон бо маҳорати бештар) аз кишварҳои хориҷӣ, бахусус кишварҳои ҳамсояи Афғонистон;

- коҳиши сармоягузориҳои хориҷӣ, бахусус дар солҳои охир бинобар далелҳои мухталиф;

- коҳиши фаъолиятҳои муассисаҳои байналмилалӣ дар асари наздик шудани соли 1393/2014;

- вуруди амволи хориҷӣ, ки боиси муфлис шудан ва ё рукуд ва таваққуфи фаъолиятҳои истеҳсолӣ дар кишвар шудааст [9, с. 29].

Пайомадҳои бекорӣ:

Таъсири бекорӣ бар фақри иқтисодӣ: Усулан, машғул шудан ба кор муҳимтарин манбаи касби даромад барои аксарияти мардуми як ҷомеа маҳсуб мешавад. Дарвоқеъ, аслитарин манбаи таъминкунандаи эҳтиёҷоти аввалия, аз қабили хӯрок, пӯшок, маскан, омӯзиш, беҳдошт ва дармон шуғл, яъне кор аст. Бинобар ин, афрод ва хонаводаҳои афроди бекор аз касби даромадҳои лозим барои таъмини ниёзҳои асосии худ дар зиндагӣ маҳрум мешаванд.

Барои касоне, ки ба доштани шуғли собит ва мутмаин одат кардаанд, таҷрибаи бекорӣ метавонад бисёр вайронгар бошад. Равшан аст, ки фавритарин пайомади бекорӣ аз даст рафтани даромад аст. Аз даст додани даромад дар кишварҳои гуногун оқибатҳои гуногуне дорад, чунки сатҳи моҳонаҳо ва нафақаҳои даврони бекорӣ фарқ мекунанд. Дар кишварҳое, ки дастрасӣ ба хадамоти беҳдоштӣ ва дармонӣ ва дигар имтиёзоти беҳбудӣ таъмин мешавад, афроди бекор шояд дучори мушкилоти молии шадиде шаванд, аммо таҳти ҳимояи давлат қарор мегиранд. Дар баъзе аз кишварҳои ғарбӣ, мисли Иёлоти Муттаҳида, имтиёзоти давраи бекорӣ кӯтоҳмуддаттар аст ва хадамоти беҳдоштӣ ва дармонӣ низ ҳамагонӣ нест ва ҳамин амр муҷиби сангинтар шудани фишорҳои иқтисодӣ бар бекорон мешавад [6, с. 590].

Таъсири бекорӣ бар эътиёд: Яке аз мушкилоти асосие, ки ҷомеаи эронӣ бо он рӯ ба рӯ аст, фоҷеаи густариши вобастагӣ дар миёни қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ аст. Ҳаммарзӣ бо кишвари Афғонистон, ки имрӯзҳо яке аз бузургтарин марказҳои тавлиди маводи мухаддир дар ҷаҳон аст, аз як сӯ ва ҷавон будани аксарияти ҷомеаи Эрон аз сӯйи дигар, сабаб шудааст, ки вобастагӣ ба унвони фоҷеаи нигаронкунандаи амиқ мардум ва давлатмардонро дар Эрон барангезад. То кунун дар Эрон талошҳои зиёде барои муқобилият бо ин падидаи мудҳишу харобкунанда сурат гирифтааст, аммо омор ва рақамҳо ва шоҳидони мавҷуд гӯёи онанд, ки дар муқобили ин ҳуҷумҳои ҳамаҷониба дастовардҳо ва муваффақиятҳо андаку ночиз буда, натавонистаанд натиҷаҳои умедбахшеро ба дунбол дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар вазъияти кунунӣ ҷомеаи Эрон, ки ағлаби онро ҷавонон ташкил медиҳанд, дар доми эътиёд гирифтор аст ва бисёре аз онҳо дар марҳилаи номушаххасӣ аз маргу зиндагӣ дасту по мезананд [1, с. 194].

Таъсири бекорӣ бар буҳрони ҳувият: Гузаштан аз марҳилаи ҷавонӣ ба бузургсолӣ марҳилаи хатарнок ва мушкил аст. Бисёре аз ҷавонон барои ворид шудан ба ҷомеа талош ва ҷаҳду кӯшиши зиёде мекунанд, аммо аз ҷиҳатҳои гуногун аз он дур ва ё ихроҷ мешаванд. Дар рӯзгорони гузашта гузариш ба бузургсолӣ, маъмулан, дар оғози ба кор оғоз кардани фард рӯй

медод. Акнун бозори кор барои ҷавонон бесуботтар аз гузашта аст ва ин масъалаи гузариш ба зиндагии мустақил бузургсолиро душвортар месозад [6, с. 471].

Дарвоқеъ, яке аз муҳимтарин воситаи истиқлол ёфтан ва ё мустақилият ва ҳувиятёбӣ барои ҷавонон шуғл мебошад.

Норавшан будани ояндаи як ҷавон боиси эҷоди стрессҳои руҳию равонӣ барои ӯ хоҳад шуд. Ин шакку шубҳаҳо пояҳои боварию фикрии ҷавононро сусту заиф мекунад. Мусаламан, ҷавон ҳарчи бештар дар ибҳомот бимонад, ба ҳамон андоза хатари буҳрони ҳувият барои ӯ бештар хоҳад буд.

Роиҷ будан ва интишори бекорӣ дар байни афроди як ҷомеа тартибу низом ва суботи онро коҳиш медиҳад, ҳисси беэътимодӣ миёни афрод фаро мегирад ва азҳамгусехтагии иҷтимоии ҷомеаро ба вуҷуд меоварад. Дар ин ҳангом замина барои бегонашавии фард бо афрод ва сохторҳои ҷомеа фароҳам мешавад ва агар ин вазъият идома ёбад, ҳолати беназмӣ ба вуҷуд меояд ва дар ниҳоят боиси буҳрони ҳувият мешавад.

Дарвоқеъ буҳрони бекорӣ дар кишвар заминаҳои буҳрони ҳувиятро барои ҷавонон фароҳам мекунад. Дар ҳақиқат ҳам, вақте як ҷавон то синни 25-30-солагӣ ҳанӯз машғули коре нашудааст, чӣ гуна метавонем аз ӯ талаби эътимод ба нафсро дошта бошем ва аз ӯ бихоҳем, ки собитқадаму устувор бошад.

Таъсири бекорӣ бар талоқ: Натиҷаҳои таҳқиқ дар Эрон нишон медиҳанд, ки байни бесуботии шуғлӣ, бахусус бекорӣ ва ризоияти заношӯӣ ва зиндагии хонаводагӣ робитаи қавӣ вуҷуд дорад. Афроди бекор мизони камтаре аз тафоҳум (ҳамдигарфаҳмӣ), иртибот ва назм дар равобити хонаводагӣ доранд. Илова бар ин, шавҳарони бекор дар муқоиса бо мардони хонаводаҳое, ки шуғлу кори собите доранд, камтар тавассути ҳамсарони худ ҳимоят мешаванд, баҳсу мунокиша ва ҷангу ҷанҷоли хонаводагии камтаре доранд.

Бояд қайд кард, ки робитаи байни омили иқтисодӣ ва талоқ печида аст, зеро талоқ натиҷаи омилҳои иҷтимоии гуногуни бисёрест, аммо таҳқиқот нишон медиҳад, ки байни шароити иқтисодӣ, шуғлӣ ва талоқ робитаи баръакс вуҷуд дорад. Яъне, ҳар қадаре ки мавқеи иқтисодии хонавода поён равад, ҳамон андоза имкони ҷудоӣ ва талоқ афзоиш меёбад [11, с. 178].

Таъсири бекорӣ бар муҳоҷират: Бекорӣ ва муҳоҷират бар якдигар таъсири мутақобила доранд, чунки аз як сӯ, вазъи ноодилонаи имконот ва хадамот ба зуҳури бекорӣ ва набудани шуғл барои афроди ҷӯёи кор анҷом мешавад ва аз сӯйи дигар, адами шуғл ба бахши анбуҳе аз неруи кор фишор меоварад ва онҳоро ночор месозад ба манзури расидан ба ҳадди ақали имконоти зиндагӣ, ватани худро тарк ва ба дунболи кор ба дигар кишвару шаҳрҳо муҳоҷират кунанд [8, с. 147].

Таъсири бекорӣ бар афсурдагӣ: Инсон мавҷудест иҷтимоӣ ки кор карданро дӯст дорад ва ба воситаи он мехоҳад фарде созанда ва тавлидкунанда бошад ва бо машғул шудан ба кор эҳсоси арзиш ва иззати нафс ёбад. Зеро инсон ба ҷиҳати созанда буданаш аз ҳайвон фарқ мекунад ва дар натиҷаи созандагии ӯ, ки мутаассир аз кор аст, тамаддуни башариро ташаккул кардааст.

Табиист, ки мустақимтарин натиҷаи он аз даст додани даромад аст. Бекор будан ҳангоме ки шахс ба он ниёз дорад ва надоштани манбаи лозим барои гузаронидани як зиндагии ризоятбахш илова бар сахтии моддӣ, ранҷи руҳӣ-равонӣ ба ҳамроҳ дорад. Зеро барои афроде ки машғули кор ҳастанд, рӯз маъмулан пиромуни оҳанги кор созмон меёбад.

Агарчи ин амр мумкин аст гоҳе таҳмилӣ бошад, вале як ҳисси ҷиҳатёбӣ дар фаъолияти одии рӯзона фароҳам мекунад. Афроде, ки бекор ҳастанд, маъмулан, дорои зиндагии маломатовар ҳастанд ва навъе эҳсоси бетафовутӣ нисбат ба замон пайдо мекунанд. Аз тарафи дигар, муҳити кор ғолибан дӯстиҳо ва фурсатҳои мушорикат дар фаъолиятҳои муштарак бо дигаронро фароҳам мекунад. Ҷудо аз муҳити кор доираи дӯстон ва ошноёни эҳтимолии шахс мумкин аст дар асари бекорӣ тангтар шавад ва фарди бекор ба канорагирӣ дучор шавад ва саранҷом мумкин аст дучори афсурдагӣ шавад.

Афсурдагӣ низ бемории бисёр роиҷ аст, ки бо вуҷуди таҳқиқоти доманадор дар мавриди иллатҳо, дардҳо ва роҳҳои дармони он, мутаассифона, дар бештари ҷомеаи имрӯза ва бахусус ҷомеаи Афғонистон таваҷҷуҳи зиёде ба он нашудааст. Дар гузашта нишонаҳои афсурдагиро то муддатҳо ба омилҳои дигаре чун заъфи асабҳо, асабоният ва ғайра нисбат медоданд. Ба ҳамин сабаб ташхиси саҳеҳ ва дармони он ба таъхир меафтад [3, с. 87].

Чун ин афрод маъмулан бардоште маҳдуд, ғалат, ноқис, гумроҳкунанда аз муҳити худ доранд, дар натиҷа рафтори онҳо бо воқеияти муҳит мутаносиб набуда ва дар натиҷа мавриди назар намегардад. Ба назари Чарлз Фрестер (Frester) – аввалин равоншиноси рафторгаро, шахсони афсурда дар муқобили муҳит ҳолати инфиолӣ ё вокунишӣ дошта ва фақат дар муқобили дастурот ё рӯйдодҳои нохушоянд аксуламал нишон медиҳанд [10, с. 115].

Хулоса, кор як бахши муҳимми зиндагии инсонро дар бар мегирад ва он яке аз мафҳумҳои асосии илми ҷомеашиносӣ мебошад. Кор сармоя ва захираи миллӣ аст ва метавонад ба рушду пешрафти тамаддун кумак кунад. Агар афроди ҷомеа ба таври нисбӣ битавонанд кору шуғли муносиб ба даст оваранд ва шуғли онон мутаносиб бо истеъдодҳо, тавоноиҳо ва иртиботу вобастагиҳои онҳо бошад, замина барои навоварӣ, ибтикор, рушду пешрафт дар самти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд меояд. Вале, агар заминаҳои шуғлу кор дар ҷомеа маҳдуд ва талабот барои кор бисёр бошад, батадриҷ бекорӣ афзоиш меёбад.

Шуғлу кор ва бекорӣ бо дигар омилҳои иқтисодӣ робитаи зич доранд. Бекорӣ муҳимтарин маншаи пайдоиши фақру маҳрумият, номутаносибӣ ва танишҳои иҷтимоӣ ва азҳамгусехтагии эътидолу баробариҳо дар ҷомеа аст.

Бекорӣ ба маҳорат ва ҳунармандии фард осеб мерасонад ва саломатии руҳӣ ва равонии ӯро табоҳ, ошуфта ва халалдор месозад. Умеду орзуҳои вайро барбод медиҳад. Бекорӣ шавқу завқи зиндагиро барҳам зада, қудрати иродаи фардро заиф мекунад. Аз тарафе бекорӣ омили муҳимме дар эҷоди фақр аст ва фарде, ки бекор аст, аз як сӯ аз лиҳози равонӣ эҳсоси ҳақорат ва зиёндидаву зиёнкорӣ мекунад ва аз ҷомеа талаби кор мешавад ва аз сӯйи дигар, чун ҷомеаро масъули маҳрумияти худ мепиндорад, навъе эҳсоси интиқомгирӣ дар ӯ пайдо мешавад.

Бештари афроди бекор дучори бемориҳо, аз ҷумла афсурдагӣ, руҳафтодагӣ, эҳсоси беарзишӣ, ки ин масъала худ заминаи мусоидеро ҷиҳати рушду густариши фақри иқтисодӣ, эътиёд, буҳрони ҳувият, талоқ, муҳоҷират, афсурдагӣ, ҷиноёт алайҳи ашхосу амвол, ноороимиҳои иҷтимоӣ, қочоқи маводи мухаддир, қочоқи мол ва ғайраро ба вуҷуд хоҳад овард.

АДАБИЁТ

1. Аливарди Ниё Акбар. Мутолиаи ҷомеашиносии эътиёд ба маводи мухаддир дар Эрон // Фаслномаи илмӣ ва пажуҳишии «Рифоҳи иҷтимоӣ». -1384. Соли5. - №20.
2. Амик Роналд. Пажуҳише дар назарияи арзиши кор. Тарҷумаи М. Савдогар. - Теҳрон: Позанд, 1358.
3. Амонат Амир. Афсурдагӣ ва худкушӣ. - Теҳрон: Ибни Сино, 1368.
4. Бароҳинӣ Муҳаммад Тақӣ. Заминаи равоншиносӣ. - Теҳрон: Рушд, 1370. – 616с.
5. Гардон Обрайн. Равоншиносии кор ва бекорӣ. Тарҷумаи Аҳмад Ғазнафарӣ. – Теҳрон, 1382. – 320с.
6. Гуденс Антон. Ҷомеашиносӣ. Тарҷумаи Ҳасан Човушиён. – Ҷ.4. –Теҳрон, 1386. – 1096с.
7. Гузориши Бонки Ҷаҳонӣ. Вазъияти иштиғол дар Афғонистон. – Кобул: дафтари Маркази Бонки Ҷаҳонӣ дар Кобул, 2013.
8. Иброҳизода Исо. Муҳоҷиратҳои рустоӣ: илал ва пайомадҳои он (мутолиаи мавриди Систон ва Балуҷистон) // Фаслномаи таҳқиқоти ҷуғрофиёӣ. Афғонистон, 1380. - № 506.
9. Маркази миллии таҳқиқоти полисӣ. Илал ва пайомадҳои иқтисодии бекорӣ дар Афғонистон тайи солҳои охир. – Кобул: Донишгоҳи Кобул, 1393. – 82с.
10. Меҳриёр Амир Ҳушанг. Афсурдагӣ: бардоштҳо ва дармонҳои шинохтӣ. –Теҳрон, 1373.
11. Мусовотӣ Озар Маҷид. Осебшиносии иҷтимоии Эрон (ҷомеашиносии инҳирофот). – Табрез, 1374. – 501с.
12. Ҳусайнӣ Абрӣ, Сайид Ҳасан. Мадхале барои ҷуғрофиёи рустоии Исфаҳони Эрон. Интишороти Донишгоҳи Исфаҳон, 1383. – 430с.
13. Рӯзтуро Ғулом Ҳабиб. Бекорӣ ва роҳи ҳалли он. – Кобул, 1389.
14. Тавассулӣ Ғуломаббос. Ҷомеашиносии кор ва шуғл. – Теҳрон, 1375. – 300с.

САБАБҲОИ БЕКОРӢ ВА ПАЙОМАДҲОИ НОГУВОРИ ОН АЗ ДИДГОҲИ РАВОНШИНОСӢ

Неруи инсонӣ ва ҷамъияти фаъоли ҳар ҷомеа нақши босазое дар фароянди тавлид дорад ва ба унвони падидоварандаи аслии сарват ва муҳаррики мустақими иқтисод маҳсуб мешавад ва сатҳу мизони тавлиди (истеҳсоли) миллии ҳар кишвар низ ба дониш ва огоҳии фаннӣ ва зарфияти тавлиди ҷамъияти фаъоли он вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар, вусъатёбӣ ва рушду инкишофи иқтисодии ҳар кишвар дар канори омили сармоя ва технология ба манобеи инсонии коромад ва мутахассис ниёз

дорад. Мизон ва тавоноии ҷомеаи фаъол дараҷаи рушд ва пешрафти иқтисодии ҷомеаро муайян мекунад. Бекорӣ аз масоили умдаи иқтисоди калон аст, ки ба сурати комилан мустақим ва шадид бар якояки афроди ҷомеа асар мегузорад. Аз назари аксари мардум аз даст додани шуғл ба маънои паст шудани сатҳи зиндагӣ, аз даст додани эътимод ба нафс ва эҷоди фишорҳои равонӣ аст. Бекорӣ вазъиятест, ки дар он гурӯҳе ба кор машғул набошанд ё дар ҷараёни интиқол ба кори ҷадиде бошанд. Набудани чораву тадбирҳои лозима, бахусус сиёсатҳои иқтисодии дарҳои бози давлат таҳти унвони «бозори озод» дар Афғонистон, бекориро ба як мушкилии шадид мубаддал сохт, зеро сиёсати дарҳои бози кишвар заминаҳои онро муҳайё намуд, то бозорҳои масрафи кишвар аз маҳсулоти тавлидшуда дар кишварҳои хориҷи пур гардад, он ҳам маҳсулоте, ки дар кишвар қаблан тавлид мешуд ва ё ҳам ҷадидан ба тавлиду истеҳсоли он оғоз карда буданд.

Калидвожаҳо: *афсурдагӣ, бекорӣ, қашоқӣ, бӯҳрони ҳуввият, вайроншавии оилаҳо, музди меҳнат, ҳолати рӯҳӣ, пайдоиши стресс.*

ПРИЧИНЫ БЕЗРАБОТИЦЫ И ЕЕ НЕПРИЯТНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ С ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Человеческая сила и активная деятельность любого общества играют значительную роль в развитии производства и рассматриваются как главный генератор богатства и непосредственный двигатель экономики, а также зависит уровень национального производства (производства) любой страны на знании и технической осведомленности и производственной мощности своего активного общества. Другими словами, для экономического роста и развития любой страны помимо капитала и технологий необходимы квалифицированные и профессиональные человеческие ресурсы. Масштабы и сила активного общества определяют уровень развития и экономического прогресса общества. Безработица является одной из основных проблем большой экономики, оказывающей прямое и серьезное воздействие на отдельных членов общества. С точки зрения большинства людей, потеря работы означает снижение уровня жизни, потерю уверенности в себе и создание психологического напряжения. Безработица – это ситуация, при которой группа не занята работой или находится в процессе перехода на новую работу. Отсутствие необходимых мер и мер, особенно открытой экономической политики правительства под названием «свободный рынок» в Афганистане, превратило безработицу в серьезную проблему, поскольку проводимая в стране политика открытых дверей создала основу для потребительские рынки должны быть заполнены продукцией, произведенной в зарубежных странах., той продукцией, которая ранее производилась в стране, или ее начали производить вновь.

Ключевые слова: *выгорание, безработица, кризис идентичности, распад семьи, заработная плата, психическое состояние, стресс.*

CAUSES OF UNEMPLOYMENT AND ITS UNPLEASANT CONSEQUENCES FROM A PSYCHOLOGICAL POINT OF VIEW

The human strength and vigorous activity of any society play a significant role in the development of production and are considered as the main generator of wealth and the direct engine of the economy, and the level of national production (production) of any country also depends. on the knowledge and technical awareness and production capacity of its active society. In other words, for the economic growth and development of any country, in addition to capital and technology, qualified and professional human resources are needed. The scale and strength of an active society determine the level of development and economic progress of the society. Unemployment is one of the main problems of a large economy, with a direct and serious impact on individual members of society. From the point of view of most people, the loss of a job means a decrease in the standard of living, a loss of self-confidence and the creation of psychological stress. Unemployment is a situation in which a group is not employed or is in the process of moving to a new job. The lack of necessary measures and measures, especially the government's open economic policy called "free market" in Afghanistan, has turned unemployment into a serious problem, since the country's open door policy has created a basis for consumer markets to be filled with products made in foreign countries, that products that were previously produced in the country, or they began to be produced again.

Keywords: *burnout, unemployment, identity crisis, family breakup, wages, mental state, stress.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саҳиёр Раҳимуллоҳ, доктор PhD, докторанти кафедраи равоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17). Телефон. 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiyar144@mail.com*

Сведение об авторе: *Сахиёр Рахимуллоҳ, доктор PhD, докторант, кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон. 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiyar144@ mail.com*

Information about the author: *Sakhiyor Rahimulloh, PhD, doctoral student, Department of Psychology, Tajik National University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17).Tel: 919.12.27.00. E-mail: rahimullahsakhiyar144@ mail.com*

ОЛИМПИАДАҲОИ ФАННӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Ҳотамов Ф. М.
унвонҷуйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 қайд намудаанд, ки “ҳадаф аз баргузории олимпиадаву озмунҳои гуногун тақвият бахшидани ҳувияти миллӣ, ҳисси ифтихор аз таъриху тамаддуни бостонии халқамон, боз ҳам баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии мардум, қабл аз ҳама, наврасону ҷавонон, тақвияти завқи зебоипарастии онҳо ва пайдо кардани истеъдодҳои нодир аз байни наслҳоиояндасоз мебошад[1].

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба олимпиадаҳои фаннӣ таваҷҷуҳи бештар дода мешавад. Олимпиадаҳои фаннӣ қисми таркибии раванди таълиму тарбия гардидаанд. Агар пештар, аслан 5-6 сол пеш дар олимпиадаҳои фаннӣ хонандагони синфхои 11 иштирок карда метавонистанд, айни ҳол бошад аз синфи 5-ум хонандагон ҳуқуқи иштирок карда доранд.

Байни шаклҳои самарабахши кор бо хонандагони болаёқат ҷойи махсусро олимпиадаҳои фаннӣ ишғол мекунанд, ки на танҳо шавқу рағбатро ба ин фан нигоҳ медоранд ва инкишоф медиҳанд, балки ба ташаккули ҷаҳони эҷодии хонандагон мусоидат мекунанд. Иштирок дар олимпиадаҳои фаннӣ яке аз шаклҳои эътирофшудаи кор бо хонандагони лаёқатманд мебошад. Дар ин ҷо хонандагон метавонандмаҳорати худро санҷанд ва дониши худро бо иштирокчиёни дигар муқоиса кунанд. Дар муқоиса бо озмунҳои гуногуни зеҳнӣ, фаъолиятҳои лоиҳавӣ ва тадқиқотӣ, навиштани иншо, супоришҳои тестӣ ва санҷишҳои оддӣ, олимпиадаҳо доираи васеи донишҳоро аз фанҳои таълимӣ фаро гирифта, ба дониши васеътар мусоидат мекунанд.

Ба ақидаи А.В. Сиганкова, ҳаракати олимпӣ (ҳамчун шакли ташкили таълим) фаъолияти эҷодии фаъоли ҳама иштирокчиёни раванди таълим (муаллимон ва мактаббачагон) мебошад, ки дар асоси ҳамгироии фаъолияти коллективӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои омӯзиш равона карда шудааст [2].

Олимпиадаи фаннӣ – мусобиқа дар байни хонандагонимуассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки аз иштирокчиён дониш ва малакаро аз як ё якчанд фанҳои омӯхташуда талаб мекунад [3]. Ин мусобиқа ба иштирокчиён имкон медиҳанд, ки ба таври назаррас ҷаҳонбинии худро васеъ кунанд, дониш ва тафаккури мантиқии худро дар вазъияти ғайримуқаррарӣ татбиқ кунанд.

Ба андешаи доктори илмҳои педагогӣ, профессор А. Вербитский, хусусиятхои фарққунандаи олимпиада инҳо мебошанд [4]:

- набудани чорчӯбаи қатъии вақт, ки ба хонанда имкон диҳад, ки мувофиқи қобилияти худ пеш равад;
- омезиши омӯзиши равонашуда ва худомузӣ.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар байни вазифаҳое, ки ҷомеаи муосир дар назди муассисаҳои таълимӣ мегузорад дарёфт ва ташаккули хонандаи болаёқат мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Баргузории олимпиадаҳои фаннӣ яке аз воситаҳои асосии дарёфт ва ташаккули хонандагони болаёқат мебошад. Тайи солҳои охир ҳаракати олимпӣ ба падидаи муҳимтарин дар таълими муосир табдил ёфтааст. Олимпиада ин худфаъолияти тарбияи истеъдодҳои оянда мебошад. Вазифаи асосии иштирок дар олимпиада ин на танҳо ба даст оварданимедалу хол, балки ташаккули шахсияти эҷодкор, амалӣ гардонидани қобилияти онҳо, баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон, фаъол гардонидани ҳама шаклҳои таълими беруназсинфӣ мебошад.

Фароҳам овардани шароит барои муайян намудани қобилияти хонандагони лаёқатманд, ташаккул ва татбиқи моделҳои омода намудани онҳо ба олимпиадаҳои фаннӣ ва ҷалби онҳо ба ҳаракати олимпӣ яке аз вазифаҳои асосӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Ҷузъи ҳатмии омода намудани хонандагон ба олимпиадаҳои фаннӣ ин пеш аз ҳама, амиқ ва ғанӣ гардонидани маводҳои иловагии таълимии назариявӣ, аз худ кардани малакаҳои амалӣ, ташаккул додани омодагии равонӣ ба ҳалли масъалаҳои ғайриоддӣ, баланд бардоштани сатҳи мураккабии саволу супоришҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, ғолибону ҷоизадорони олимпиадаҳои

ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди таваҷҷӯҳи махсус қарор гирифта, ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳҳои пешрафтаи кишвар имтиёзҳои назаррас доранд. Аз тарафи дигар, иштироки хонандагон дар ҳаракати олимпиада, сарфи назар аз натиҷаи ба даст оварда метавонад бароиинтихоби бошууронаи интихоби касб дар оянда мусоидат намояд.

Ташкил ва баргузор намудани олимпиадаҳои фаннӣ бо мақсади дарёфт ва рушди хонандагони боистеъдод, инкишофи зеҳнии онҳо ба самти фаъолияти илмӣ – эҷодӣ ва тадқиқотӣ нигаронида шудааст. Олимпиадаҳои фаннӣ, пеш аз ҳама, ба хонандагони лаёқатманд имкон медиҳанд, ки сатҳи баланди омодагии фаннӣ, рушди малакаҳои зеҳнӣ, сифатҳои шахсӣ, маънавӣ ва иродавии худро нишон диҳанд. Аз дигар ҷониб, барои омӯзгорон олимпиада ба яке аз воситаҳои назорати сифати таълим ва такмили тахассуси омӯзгор табдил ёфтааст[5].

Мақсад ва вазифаҳои асосии олимпиада инҳоянд:

1) дарёфт ва ташаккул додани қобилияти эҷодӣ ва шавқу ҳаваси хонандагон ба фаъолияти илмӣ;

2) фароҳам овардани шароити мусоид барои дастгирии хонандагони болаёқат;

3) тарғиби донишхои илмӣ;

4) ҷалб намудани олимон ва муҳаққиқон.

Низоми омодагии хонандагонро ба олимпиадаҳои фаннӣба ҷузъҳои зеринҷудо кардан мувофиқи мақсад хоҳад буд:

- донистани барномаи асосии таълимӣ дар доираи фанни таълимӣ;
- таълимоте, ки дар доираи низоми таҳсилоти иловагӣ гирифта мешаванд (маҳфилҳо, курсҳо, ҷамъиятҳои илмӣ);
- худтаълимӣ (мутолиаи адабиёти илмӣ ва илмӣ-оммавӣ, мустақилона ҳал намудани масъалаҳо, ҷустуҷӯйи маълумот дар интернет ва ғ.);
- омодагии мақсаднок барои иштирок дар даври муайян(аз рӯйи қоида, чунин тайёрӣ бо роҳбарии омӯзгоре, ки дар ҳаракати олимпӣ таҷриба дорад) гузаронида мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки омӯзгорони “Марказҳои дарёфт ва рушди истеъдодҳо”аз соли 2007 инҷониб аз ин шакли кор бо кӯдакони болаёқат истифода мебаранд. Дар давоми солҳо мо боварӣ ҳосил кардем, ки барои ба даст овардани натиҷахои хуб олимпиадаро ҳамчун «ҳодисаи якдафъаина» фаҳмидан лозим нест. Омодагӣ ба олимпиада бояд дар давоми соли хониш мунтазам бошад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки гузаронидани машғулиятҳои иловагӣ дар муассисаҳои таълимии кор бо хонандагони болаёқат боистифода аз шаклҳои гуногуни барномаҳои муосири махсуси таълимӣ ташкил карда шавад. Дар асоси таҳлили таҷрибаи педагогӣ мо ба хулосае омадем, ки барномаҳоитаълимии кор бо хонандагони болаёқат на ба кор карда баромадани масъалаҳои назариявӣ, балки ба инкишофи қобилияти эҷодии хонандагон нигаронида шаванд.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки барои хар як фанни таълимӣ барномаҳо иинфиродии таълимӣ барои омодагӣ ба олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ тартиб дода шаванд, ки аз ҳал карда натавонистани масъалаҳои мураккаб то маҳорати эҷодии интихоби тарзу воситаҳои роҳи ҳалли онҳоро инъикос намояд.

Олимпиадаи фаннӣ ҳамчун як навъ мусобиқаи зеҳнӣ аз замонҳои қадим маълум аст.Тибқи баъзе сарчашмаҳои таърихӣ аввалин олимпиадаи фаннӣ расман дар Венгрия соли 1894 аз фанни математика баргузор гардида буд.Дар ИҶШС аввалин олимпиада соли 1934 аз фанни математикагузаронида шуда буд, ки он аз ҷониби Донишгоҳи Ленинград ташкил карда шудааст.Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 намуди олимпиадаҳои фаннӣ байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣгузаронида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Низомномаҳои дахлдор намудҳои зерини олимпиадаҳои фаннӣ барои хонандагони болаёқат гузаронида мешавад [6].

1. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои табиӣ – риёзӣ (синфҳои 5 – 6);
2. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ(синфҳои 56);
3. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои табиӣ – риёзӣ (синфҳои 7 – 8);
4. Олимпиадаи фаннӣ барои наврасон аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ (синфҳои 7 – 8);
5. Олимпиадаи фаннии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз фанҳои табиӣ-риёзӣ (синфҳои 9 – 10);
6. Олимпиадаи фаннии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз фанҳои ҷамъиятӣ – гуманитарӣ (синфҳои 9 – 10);

7. Олимпиада аз фанни забон ва адабиёти тоҷик барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣба номи А.Рӯдакӣ (синфҳои - 11);

8. Олимпиада аз фанни забони давлатӣбарои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ(синфҳои - 11);

9. Олимпиада аз фанни забони русӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи А.Пушкин (синфҳои - 11);

10. Олимпиада аз фанни забон ва адабиёти рус барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ(синфҳои - 11);

11. Олимпиада аз фанни забони англисӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи У.Шекспир (синфҳои - 11);

12. Олимпиада аз фанни таърих барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Бобоҷон Ғафуров (синфҳои - 11);

13. Олимпиада аз фанни ҳуқуқ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Куруши Кабир (синфҳои - 11);

14. Олимпиада аз фанни география барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Носири Хусрав (синфҳои - 11);

15. Олимпиада аз фанни математика барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Умари Хайём (синфҳои - 11);

16. Олимпиада аз фанни физика барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Абурайҳони Берунӣ (синфҳои - 11);

17. Олимпиада аз фанни биология барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Абӯалӣ Сино (синфҳои - 11);

18. Олимпиада аз фанни химия барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Закариёи Розӣ (синфҳои - 11);

19. Олимпиада аз фанни технологияи иттилоотӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба номи Ал – Хоразмӣ(синфҳои - 11);

20. Олимпиада оид ба шоҳмот (то синни 16 сола);

21. Олимпиадаи “Spelling BEE” (синфҳои 5-7);

22. Олимпиадаи даставии хонандагони мактабҳои Президентӣ ва литсейҳо барои хонандагони болаёқат.

Олимпиадаҳои мазкур пеш аз ҳама, бо мақсади рушди ҳаракати олимпӣ, дарёфти хонандагони болаёқат, ҳавасмандгардонии кӯдакон ба илму дониш ва амсоли он ташкил карда шуда, бо ин васила сатҳи дониши хонандагон, шавқу ҳаваси онҳо ба илмомӯзӣ ва маҳорату истеъдоди омӯзгоронро ҷиҳати омода намудани хонандагони болаёқат муайян менамояд.

Ҳадаф аз ин тадбирҳо ҷалби хонандагони болаёқат, ихтироъкор ва боистеъдод ҷиҳати аз худ кардани дастовардҳои навтарини илмию техникӣ, мукаммал ва васеъ омӯхтани фанҳои алоҳида, пурра ошноӣ пайдо кардан ба технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ихтироъкорӣ, инчунин омодагӣ ба озмун ва олимпиадаҳои ҷумҳуриявию байналмилалӣ ва вусъат бахшидан ба ҳаракати олимпӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

Олимпиадаҳои фаннӣ барои хонандагони болаёқат василаест, ки ташаккули босамари дониш, малака ва қобилияти онҳоро барои ташаккул додани шахсият ва касбинтихобкунӣ таъмин менамояд. Олимпиадаи фаннӣ рушди инфиродӣ ва зеҳнии хонандагони мактабро ҳавасманд ва ангезиш дода, кӯдакони лаёқатмандро дастгирӣ менамояд, барои муайян кардани худбинӣ ва таълими давомдор мусоидат намуда, алоқаи соҳаҳои донишро, ки мундариҷаи фанҳои олимпиро бо дигар соҳаҳои дониш ташкил медиҳанд, муайян мекунад ва шавқи хонандагонро ба фаъолияти маърифатӣ бештар мекунад[7].

Тайи чанд соли охир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракати олимпӣ вусъати тоза пайдо кардааст.

Иштироки хонандагон дар озмунҳои зеҳнӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҳам барои баланд бардоштани обрӯйи кишвар ва ҳам ба рушди тарбияи ватандӯстии хонандагон дар байни хонандагони лаёқатманд мусоидат мекунад. Бо хонандагони кишварҳои дигар рақобат карда, на танҳо қобилият ва дастовардҳои шахсӣ, балки имкониятҳои низоми маорифи ватаниро низ намоиш медиҳанд.

Барои мардуми Тоҷикистон ифтихор аст, ки имрӯз фарзандони онҳо дар дилхоҳ озмуну олимпиадаҳои рақобатпазири байналмилалӣ байни чандин кишварҳои дунё ширкат кардаву

парчами давлати худро баланд мебардоранд. Хонандагони тоҷик дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ ширкати фаъолона варзида, сазовори шоҳҷоиза (Гран-при), медали тило, нуқра ва биринҷӣ мегарданд. Боиси сарфарозист, ки хонандагони болаёқати тоҷик бо сатҳи дониши ҷавобгӯй ба талаботи илми муосир тавонистанд Тоҷикистони соҳибистиқлолро муаррифӣ намуда, шараф ва парчами ватани азизи худро на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар миқёси давлатҳои пешқадами ҷаҳон баланд бардоранд [8].

Пас саволе ба вуҷуд омаданаш мумкин, ки иштирок ё пирӯзӣ дар Олимпиада ба хонандаи болаёқатчӣ медиҳад ?

1. Инкишофи қобилиятхои зеҳнии хонандагон. Ғайр аз ин, иштирок дар олимпиадаҳо на танҳо ҷаҳонбинии хонандаро васеъ ва тафаккури абстрактӣ ва мантиқии ӯро такмил медихад, балки қобилияти эҷодии хонандаро низ такмил медихад.Ба ҳамагон маълум, ки саволу супоришҳои олимпиада оддӣ нестанд, бинобар ин, дар оянда ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки вазифаҳои гуногун, аз ҷумла вазифаҳои аз ин ҳам мушкилро хеле хубтар ҳал карда тавонанд, зеро онҳо аз овони хурдсолӣ ба проблемаҳо аз нуқтаҳои гуногун нигоҳ карданро ёд мегиранд.

2. Нуқтаи дигари муҳим ин маҳорати дуруст истифода бурдани дониш мебошад. Чунки омӯхтани дониш ва онро чӣ гуна истифода бурдан аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ҳалли вазифаҳои олимпиада тафаккури ғайриоддии хонанда, қобилияти татбиқи донишҳои гирифта ва аз худ кардашударо дар соҳаҳои гуногун ба таври комил тарбия мекунад.

3. Иштирок дар олимпиадаҳо эътимоди хонандаро ба худ зиёдмегардонад. Чунки иштирок дар олимпиадаи фаннӣ ин на танҳо санҷиши дониши хонанда, балки омодагии аъло ва худтакмилдиҳӣ низ мебошад.

4. Ғолибият дар озмуну олимпиадаҳои фаннӣ ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳу донишкадаҳо ба хонандагон имтиёзҳои иловагӣ медиҳад. Бузургтарин "имтиёз" ин дохил шудан ба ҳама донишгоҳу донишкадаҳои кишвар бидуни имтиҳон аст. Ба ғолибони олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла, ҷойи якум-100 бал, ҷойи дуюм-75 бал ва ҷойи сеюм-50 бал ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳу донишкадаҳо дода мешавад [9].

Ҳамзамон, омӯзгороне, ки шогирдони онҳо дар даври чоруми олимпиада ҷойҳои 1-ум ва 2-юмро ишғол намудаанд, бо нишони «Аълочии маориф ва илми Тоҷикистон» ва ҷойи 3-юмро ишғол намуда бошанд, бо «Ифтихорнома»-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди раёсат (сарраёсат) ва шуъбаҳои маорифи вилоят ва ноҳия (шаҳр) сарфароз гардонида мешаванд [10].

Бояд гуфт, ки на танҳо иштирокчиёни олимпиадаҳо, балки роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ низ солҳои охир ба ғолибияти хонандагони худ даролимпиадаҳои фаннӣмароқ зоҳир менамоянд. Чунки рейтинги муассисаҳои таълимӣ аз рӯи ғолибият дар олимпиадаҳо ҳамасола муайян карда мешавад ва яке аз муҳимтарин нуқтаҳои мониторинги самаранокии сифати таҳсилот мебошад, ки аз ҷониби Вазорати маориф ва илмиҶумҳурии Тоҷикистон ҳамасола гузаронида мешавад. Ин аст, ки барои иштирок дар давримуассисавии Олимпиада омӯзгорони фаннӣ хонандагони умедбахшеро интихоб мекунанд, ки на танҳо барои иштирок дар даври дигар, балки дар даври ниҳоӣ ғолиб омадан имконияти калон доранд.

Ҳамин тариқ, баргузории озмуну олимпиадаҳои фаннӣ дар маҷмуъ яке аз муҳимтарин механизми ташаккул ва рушди дарёфту дастгирии кӯдакони болаёқат ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, ҳаракати олимпӣ дар ташаккули арзиш ва ҷаҳонбинии ҳамаҷонибаи хонандагони болаёқат кумаки назаррас мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021.[Захираи электронӣ]. Манбаидастрасӣ: URL: http:// president. tj/ node/ 13739
2. Сиганкова, А. В. Олимпиада как форма активизации учебно-познавательной деятельности студентов [Электронный ресурс] / А. В. Цыганкова / Информационный портал Всероссийской олимпиады школьников. - Режим доступа http:/ /www. rosolymp. ru/ attachments/ 10374_s03_033.pdf
3. Шустова О. А. Формирование окружной системы конкурсов и мероприятий с целью выявления и развития высокомотивированных и одаренных учащихся//Эксперимент и инновации в школе. - 2010. - № 5.
4. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] / А. А. Вербицкий // Методическое пособие. - М. :Высш. шк., 1991. - 207 с.\

5. Каримзода Ш.К. Асосҳои педагогии таълими хонандагони болаёқат аз фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.hgu.tj/upload/files/6022030d9644d.pdf
6. Маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳаракати олимпӣ. Душанбе. 2022.
7. Алёшина А. А. Школьный тур олимпиады как одна из форм организации работы с одаренными детьми в классах с углубленным изучением химии.//Эксперимент и инновации в школе. 2011. - № 1.
8. Норматов Ш. Нақш ва аҳамияти олимпиадаҳои фаннӣ дар рушди қобилияти хонандагон. /Ш. Норматов // [Матн] - Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №3 (36), 2020. с.101-1
9. Дастури иттилоотию методии "Роҳнамои довталаб" [Захираи электронӣ]. Манбаидастрасӣ: https://www.ntc.tj/tj/rohnamoi-dovtalab.html?view=article&id=701
10. Низомномаи олимпиадаҳои фаннӣ. Қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 августи соли 2022, №17/2.

ОЛИМПИАДАҲОИ ФАННӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Дар мақола ба омӯзиши хусусиятҳои иштироки хонандагон дар олимпиадаҳои фаннӣ ҳамчун шакли ташаккул ва рушди хонандагони болаёқат гуфта мешавад. Муаллиф дар он аҳамиятнокии масъалаи баррасишаванда, инчунин аҳамияти ҳаракати олимпиадаро дар раванди таълим мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Инчунин, хусусиятҳои иштироки хонандагон дар озмуну олимпиадаҳо ҳамчун як навъ инкишоф, ташаккул ва татбиқи истеъдоди зеҳнӣ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: *олимпиадаҳои фаннӣ, хонандагони болаёқат, ҳаракати олимпӣ, қобилиятҳои зеҳнӣ, истеъдод, ташаккул, рушд.*

НАУЧНЫЕ ОЛИМПИАДЫ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ОДАРЕННЫХ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена изучению особенностей участия школьников в научных олимпиадах как форме формирования и развития одаренных учащихся. В статье автор рассматривает актуальность рассматриваемого вопроса, а также значение олимпиадного движения в образовательном процессе. Также рассмотрены особенности участия учащихся в конкурсах и олимпиадах как вид развития, формирования и применения интеллектуальной одаренности.

Ключевые слова:*научные олимпиады,одаренные дети, олимпийское движение, интеллектуальные способности,талант, формирование, развитие.*

SCIENTIFIC OLYMPIADS AS ENVIRONMENTS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT GIFTED STUDENTS

This article is devoted to the study of the peculiarities of the participation of schoolchildren in scientific Olympiads as a form of formation and development of gifted students. In the article, the author considers the relevance of the issue under consideration, as well as the importance of the Olympiad movement in the educational process. The features of students' participation in competitions and olympiads as a type of development, formation and application of intellectual talent are also considered.

Keywords: *scientific olympiads, gifted children, Olympic movement, intellectual abilities, talent, formation, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳотамов Фаридун Мирзораҳимович - мудири шуъбаи таълимию методии Муассисаи давлатии «Маркази таҳлилию иттилоотии назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе», довталаби Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи Точикистон ш. Душанбе, кучаи ба номи М.Турсунзода, 8/1а. E-mail: faridun.khotamov@mail.ru, телефон: + (992) 989.01.17.17.*

Сведения об авторе: Хотамов Фаридун Мирзорахимович – *начальник учебно-методического отдела государственного учреждения «Аналитико-информационный центра при главном Управлении образования города Душанбе», соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джами Академии образования, Душанбе, ул.М.Турсунзаде 8/1а. Электронная почта: faridun.khotamov@mail.ru, телефон: + (992) 989.011.717.*

Information about author: Khotamov Faridun Mirzorakhimovich - *head of the educational and methodological department of the "Analytical and Information Center under the Main Department of Education of the city of Dushanbe", degree seeker of the Institute of Education named after Abdurrahman Jamii of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, K.M. Tursunzoda 8/1a. E-mail: faridun.khotamov @mail.ru, phone: + (992) 989.011.717.*

БАЪЗЕ ШАРТҲОИ ҲАМРОҲИИ ПЕДАГОГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ПЕДАГОГ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Хоҷибобоева М.Х.
МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Ғафуров».

Дар шароити имрӯзаи навсозии низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилот фаъолияти созмондиҳандае густариш меёбад, ки яке аз вазифаҳои асосии он дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмин намудани фаъолияти инноватсионии хомеаи педагогӣ мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ дар ҳудуди муаммоҳои ҳалталаб амалӣ шуда, мавҷудияти вазифаҳои усулан наверо пешбинӣ менамояд, ки иҷрои онҳо боиси таҷдиди муттасили раванди таҳсилот мегардад. Сифати зарурии фаъолияти воқеан инноватсионӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва мувофиқати он ба ҳадафи педагогист. Бинобар ин, ба ақидаи баъзе муҳаққиқон раванди инноватсионӣ - ягонагии мутаҳаррики навовариҳои педагогӣ, азхудкунии он аз ҷониби ҷомеаи педагогӣ ва истифодаи самаранок дар амалия дар асоси илмӣ мебошад [5].

Дидгоҳҳои гуногун ба масъалаи фаъолияти инноватсионӣ дар охири солҳои 80-уми асри гузашта шакл гирифтанд, вақте ки таълифот оид ба эҷод кории педагогӣ ба вуҷуд омаданд. Пеш аз ҳама, моҳияту меъёрҳои таҷрибаи пешқадам (В.И.Бондар, В.А.Кан-Калик, Т.В. Кудрявтсев, Ю.Н.Кулюткин, В.П.Пархоменко, Н.В.Кухарев, Я.С.Турбовской, Ф.Ш.Терегулов, Л.М.Фридман) ошкор гардид. Навъҳои он муайян шуданд: такмилдиҳанда (якҷоякунӣ ва пурра намудани шаклу методҳои маълуми кор бо бачагон); навоварона (бунёди шаклу методҳои нави кор, ки сатҳи самаранокии меҳнати педагогро баланд мекунанд); инноватсионӣ - ҳамчун амалисозии робитаи ғояҳои нави илм, мундариҷаи нав, шаклу методҳои нави кор дар асоси илмӣ-таҳқиқотӣ, ҷустуҷӯҳои якҷояи омӯзгорон ва олимон (А.А. Арламов, Г.Л. Лукпанов, В.Е. Гмурман, Л.И. Гусев. В.И. Журавлев, И.А. Зязюн, П.И. Карташов, Н.Д. Никандров, Я.А. Пономарев, В.С. Шубинский, Н.Р. Юсуфбекова и др.).

В.П.Кваша баррасии се матлаби назариявиро дар бораи муносибатҳои байни «инноватсияи педагогӣ - эҷоди педагогӣ» пешниҳод кардааст. Инноватсияҳои педагогӣ навъи олитарини эҷоди педагогӣ мебошанд (В.А.Кан-Калик, Ю.Н. Кулюткин, Г.С.Сухобская, Н.Р. Юсуфбекова).

Дар маҷмуъ, дар педагогикаи муосири ҷаҳонӣ дар инкишофи дидгоҳҳо ба таълим се самти асосиро фарқ кардан мумкин аст:

1. Навсозии таълими анъанавӣ дар руҳияи ташкили самараноки азхудкунии роҳу воситаҳои ноилшавӣ ба намунаҳои муқарраршуда. Дар доираи ин самт таҷдиди раванди таълим барои ҳалли вазифаҳои анъанавии дидактикии таълими пурмаҳсул, тасаввурот дар бораи таълим ҳамчун раванди «технологии» пайдарпай бо натиҷаҳои дақиқ сабтшуда, батафсил тавсифёфта, ба натиҷаҳои интизорӣ нигаронида шудааст.

2. Дидгоҳи инноватсионӣ ба раванди таълим, ки дар он ҳадафи таълим дар хонандагон рушд додани имконияти андӯхтани таҷрибаи нав дар асоси ташаккули ҳадафмандонаи тафаккури эҷодию танқидӣ, таҷриба ва маҷмуи воситаҳои фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, амсиласозии нақшдор ва тақлидӣ мебошад. Бо ин самт коркарди амсилаҳои таълим ҳамчун ташкили фаъолияти таълимӣ-ҷустуҷӯйӣ, таҳқиқотӣ; таълим ҳамчун ташкили фаъолияти таълимӣ-бозӣ, амсиласозанда; таълим ҳамчун ташкили мубодилаи фаъолонаи афкор, мубоҳисаи эҷодӣ алоқаманд аст.

Новобаста ба самту ҳадафҳое, ки имрӯз сиёсатмадорон дар соҳаи таҳсилот таъйин мекунанд, новобаста ба нияту мақсадҳое, ки муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо дар барномаҳояшон таъкид менамоянд, ба андешаи мо, шояд тамоми педагогҳо - назариядонҳо ва амалкунанда, омӯзгорони фаннӣ ва методистонро майлу кӯшиши баромадан аз доираи таълими анъанавӣ, дарёфти дидгоҳҳои нав ба яке аз воситаҳои асосии педагогика - раванди таълим муттаҳид менамояд.

Яке аз хусусиятҳои ҳамроҳии методии омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар марҳалаи ҳозира дуршавӣ аз шаклҳои анъанавии тарҳрезии ташкили кор, таҷдиди сохторҳо дар мувофиқат бо талаботи фаврияти баланди ҳалли масъалаҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия ҳамчун навсозии бунёдӣ дар низоми ягонаи таҳсилоти муттасил ба шумор меравад.

Объекти асосии ҳамроҳии методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кори таълимӣ-тарбиявӣ аст, ки тамоми ҳалқаҳои раванди педагогиро дарбар гирифта, вазифаҳои асосиро амалӣ менамояд, ки назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз ҷониби ҳар як давлат гузошта мешаванд.

Кори таълимӣ-тарбиявӣ маҷмуи фаъолияти муштараки тамоми иштирокчиёни таълиму тарбияи мактаббачагон аст, ки барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои онҳо ташкил карда мешавад. Баланд бардоштани самаранокии кори таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ такмилу муназзам намудани амалкарди тамоми сатҳҳои идоракунии инноватсиониро дар асоси вазифаҳои асосии идоракунӣ ва бо назардошти махсусияти ҳар як мактаб пешбинӣ менамояд [6].

Самаранокӣ ва нақши фаъолияти идоракунии директор дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ барои ҳалли масъалаҳои кори таълимӣ, тарбиявӣ, методӣ дар мактаб равона шудааст.Ин кор чунин масъалаҳоро дарбар мегирад: интихоб ва дуруст ҷобаҷо гузоштани кадрҳои омӯзгорӣ дар мактабҳо, тақсими супоришҳои таълимӣ ва ҷамъиятӣ байни омӯзгорон, фароҳам овардани шароити педагогӣ барои фаъолияти бомуваффақияти инноватсионии омӯзгорон ва хонандагон, таъмини тартиби дақиқи кори коллективи мактаб.

Сатҳи методологии идоракунии инноватсионӣ дар амалияи кори мактабҳо ҷорӣ намудани навъҳои нави фаъолиятро пешбинӣ менамояд. Масалан, ташкили фаъолият аз рӯйи барнома ва фаъолияти лоиҳавӣ, ки дар рафти тарҳрезии амалияи нави таҳсилот густариш ёфта, барои ҳалли самараноки вазифаҳои мураккаб ва муҳимтарини педагогӣ мусоидат мекунанд. Навъҳои зикршудаи фаъолият воситаҳои ташкили фаъолияти оянда, муштараки педагогҳо, воситаи ташаккули биниши умумии ғояҳо, муаммоҳо, коркарди воситаҳое мебошанд, ки барои расидан ба ҳадафи умумӣ заруранд [8].

Фаъолияти мактаб оид ба ташкили кори таълиму тарбия раванди мураккаби мутаҳаррикест, ки гузориши ҳадафу вазифаҳо, омӯзиш, таҳлил ва ҷустуҷӯйи роҳҳои истифодаи самараноки воситаҳои таълим, тарбия, ҳамоҳангсозии кӯшишҳои тамоми хомеаи педагогиро фаро мегирад.

Барои нигоҳ доштани раванди таълимӣ-методӣ дар маҷрои зарурӣ, сарварони мактабҳо бояд ба дараҷаи кофӣ салоҳиятнок бошанд, то ки ҳама гуна камбудии назаррасро қайд карда, барои фавран бартараф намудани он омода бошанд.

Дар роҳбарии раванди таълиму тарбия ба директор, муовинҳои ӯ оид ба корҳои таълим ва тарбия, ҳамчунин роҳбарони иттиҳодияҳои методии мактаб кӯмак мерасонанд.

Тасаввуроти дақиқ оид ба мундариҷа ва меъёрҳои инноватсияҳои педагогӣ, фарогирии методика ва татбиқи он ҳам ба омӯзгорони алоҳида, ҳам ба роҳбарони мактаб ва иттиҳодияҳои методӣ имкон медиҳанд, ки ҷорикунии марҳила ба марҳилаи инноватсияҳоро пешгӯйӣ намоянд. Якум, таъмини омӯзгорон бо иттилоот дар бораи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам. Дувум, бунёди низоми муассири таълими омӯзгорон, ки барои фарогирии методҳои муосири таълим мусоидат менамояд. Севум, дар амалия ҷорӣ намудани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам [10].

Барои баланд бардоштани сатҳи кори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар баробари таъмини онҳо бо педагогҳои хуб, эҷодкор, муҷаҳҳаз намудани раванди таълим бо воситаҳои техникии таълим (ВТТ) ва аёният, ташкили низоми компютерии таълим, татбиқи дастовардҳои навтарини дидактикЬ ҳамчунин фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар раванди ташкили кори методӣ дар мактаб хеле муҳим аст [9].

Меъёри асосии ҳамроҳии методӣ дар раванди таълиму тарбия натиҷаҳои меҳнати педагогӣ, сифати донишҳои хонандагон, сатҳи рушд ва тарбиятдидагии онҳо, маҳорати онҳо барои татбиқи донишҳо дар ҳаёт ва амалия мебошад. Дар таълим фанҳо омӯзгорон бояд ба назар гиранд, ки барои таъмини донишҳои амиқи хонандагон ва баланд бардоштани сатҳи тарбиятдидагии онҳо кӯшишу ғайрат, воситаву методҳои гуногуни таълим зарур мебошанд.

Аввалин тавсифи нисбатан пурраи низоми методҳои таълимро Е.Я.Голант анҷом додааст, дертар таснифоти методҳои таълим дар сохтори корҳои умумӣ оид ба дидактика аз ҷониби Б.П. Есипов, М.А. Данилов, М.Н. Скаткин, И.Я.Лернер пешниҳод гардид, баррасии муфассали тамоми методҳои пешниҳодшудаи таснифотро Ю.К. Бабанский амалӣ намудааст [1]. Таҳқиқоти олимон - дидактҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки интихоби ҳадафмандонаи роҳу методҳои беҳтарини таълим амалӣ намудани раванди маърифатро тавассути воситаҳои

ангезиши хонандагон ба омӯзиш зери таъсири фаъолияти инноватсионии омӯзгор имкон медиҳад.

Зимнан муҳим аст, ки роҳбари иттиҳодияи методӣ фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар ягонагӣ, бо назардошти таъсири мутақобили онҳо дарк намояд. Яке аз норасоиҳое, ки дар фарҳанги дастурӣ-методии омӯзгорон зиёд ба назар мерасад, бе тартиби муайян берун кашидани унсурҳои алоҳида аз вазъияти педагогӣ мебошад. Ин дар баҳодиҳии фаъолияти омӯзгор субъективизми ифротиро ба миён меорад. Ба таъсироти барзиёди «мӯдҳои педагогӣ» гирифтор шудан мумкин нест. Баъзан роҳбарон ба кори омӯзгорон танҳо аз дидгоҳи «тамоюлҳо»-и навтарини афкори педагогӣ баҳо медиҳанд. Масалан, барои онҳо танҳо истифодаи воситаҳои компютерӣ дар дарс ё методи ҷустуҷӯйӣ муҳиму ғолиб аст ва ғ. Ин боиси яктарафа ва хато баҳогузорӣ намудани фаъолияти омӯзгор мешавад. Меъёри муҳимтарини фаъолияти омӯзгор комёбиҳое мебошанд, ки ӯ дар таълиму тарбия ноил гардидааст. Ин комёбӣ на танҳо дар натиҷаи истифодаи тамоми маҷмуи шаклу методҳо, воситаҳои дар илми педагогика маълум ба даст меоянд, балки ҳосили шаклу воситаҳое мебошад, ки асоси сабки инфиродии фаъолияти ин шахсиятро ташкил медиҳад. Натиҷаҳои мушоҳидаҳои худро бо фаъолияти омӯзгор пайваста муқоиса бояд кард, на танҳо талаботи умумиро ба кори таълиму тарбия, балки хусусиятҳои инфиродии сабки ӯро ба назар бояд гирифт [6].

Баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия бо муаммои пешгирию бартараф намудани зоҳирпарастӣ дар фаъолияти омӯзгору хонандагонзич алоқаманд буда, ба шарти ҳамроҳии дурусти методӣ дар мактаб амалӣ хоҳад шуд.

Ҳамроҳии методӣ метавонад ба андозаи назаррас дархостҳои омӯзгоронро ба такмили омодагии илмӣ-методӣ қонеъ гардонад, ба шарте, ки инфиродигардонӣ ва инноватсияҳои он амалӣ шаванд. Ташкили кори методӣ дар асоси инноватсионӣ ба як қатор заминаҳои объективӣ ва субъективӣ, пеш аз ҳама, зарурати назардошти мавқеи ҳаётиву касбӣ, самтгириҳои арзишӣ, таҷрибаву сатҳи кордонии омӯзгорон дар кори такмили омодагии илмӣ-методӣ вобаста мебошад. Ҳамчунин ҳифзу рушди таҷрибаи мусбати мактаб, анъанаҳо ва фаъолияти инноватсионии хадамоти методӣ муҳим аст. Ҳамаи ин объекти идоракунӣ ва роҳбарӣ барои муовини директор оид ба кори таълиму тарбия мебошад.

Ташкили ҳамроҳии методӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ дар марҳалаи муосир самаранок сурат мегирад, агар ҷой ва нақши онро дар раванди таълиму тарбия на танҳо директори мактаб ва муовини ӯ, балки омӯзгорон дақиқу возеҳ тасаввуру дарк намоянд.

Низоми ҳамроҳии методӣ дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ торафт шаклҳои фаъолтар пайдо менамояд: бозиҳои корӣ ва нақшдор, бозиҳо-практикумҳо, бозиҳои ташкилӣ-фаъолиятӣ, тренингҳои гуногун. Ҷиҳати хуби чунин шаклҳо тағйирпазирии (вариантнокӣ) вазъияти пешниҳодшаванда, амсиласозии вазъияте, ки ба амалияи воқеӣ ҳаддалимкон наздиканд, имконияти баррасии коллективӣ ва ғайра мебошад. Аммо ташкилкунандагони чунин практикумҳо бо як қатор мушкилот рӯбарӯ мешаванд: интихоби роҳбарон барои гузаронидани шаклҳои кор дар асоси бозӣ, хоҳиш надоштани як қисми омӯзгорон ба иштирок дар чунин машғулият, таъминоти нокифояи методии онҳо. Ҳамаи ин зарурати роҳбарии тахассусмандонаро ба ташкили семинарҳо ва практикумҳои муаммовӣ таъкид менамояд.

Нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти инноватсионии чунин дидгоҳҳо мувофиқати беҳтарини кӯшиш, воситаву вақти барои ноилшавӣ ба вазифаҳои таълиму тарбия сарфшуда, оқилона будани воситаву роҳҳои фаъолияти омӯзгор ва хонандагон дар ягонагиву ҳамбастагии онҳо, мушаххасии амалҳо, мувофиқати онҳо ба пурғайратии фаъолияти хонандагон, ояндадорӣ, истиснои натиҷаи камаҳамият, натиҷаи фаъолият, мубрамӣ, фаъолнокӣ ва мустақилияти хонандагон мебошанд.

Баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳамчунин ба омилҳои зиёди дигар, аз ҷумла, сатҳи омодагии илмӣ-методӣ, ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва ақидаҳои ахлоқӣ, иқлими ахлоқӣ-психологӣ дар коллектив, вазъи пойгоҳи таълимӣ-моддӣ ва самаранокии таъсироти мутақобили мактаб, оила ва аҳли ҷамъият вобаста аст.

Бинобар ин, иштироки омӯзгорон дар фаъолияти методӣ, инноватсионӣ дар ниҳояти кор ба ташаккули низоми шахсии педагогӣ, ташаккули сабки инфиродии фаъолияти педагогӣ мусоидат менамояд.

Дар ҳар як муассисаи таҳсилоти умумӣ маъмурият бояд барои рушди афкори эҷодӣ ва фаъолияти инноватсионии омӯзгор бо тамоми мураккабиву пурихтилофии он, таҷдиди

муттасил ва такмили таълим шароити мусоид фароҳам орад. Кори ҳамроҳии методӣ барои ҷорикунии минбаъдаи ғояҳои такмили раванди таълиму тарбияи мактаб бояд маҳз дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ амалӣ гардад.

Дар шароити демократикунонӣ муассисаи таҳсилоти умумӣ дар кори такмили раванди таълиму тарбия ва баланд намудани самаранокии он соҳиби имконияти беинтиҳои эҷодии омӯзгорону хонандагон мебошад [2].

Баланд бардоштани сатҳи раванди таълиму тарбия бо бартараф намудани қатъии сарбории барзиёди таълимӣ зич алоқаманд аст. Ошкор намудани сабабҳои он ва муҳимтар аз ҳама, ҷустуҷӯйи роҳҳое, ки барои пешгирии барзиёдии сарборӣ равона шудаанд, бояд ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи маъмурият ва роҳбарони хадамоти методӣ, тамоми коллективи педагогӣ қарор гирад. Шакли самараноки густариши бозёфтҳои бомуваффақият иттиҳодияҳои методии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Бабанский Ю.К. Методическая работа в школе: организация иуправление. Рекомендации для руководителей школ./ Ю.К.Бабанский [Текст]. - М.: Б.И., 1988. -184 с.
2. Брагина Г.В. Мастерство учителя на уроке // Метод. рекомендации дляучителей. - М., 1992. - 39 с.
3. Гончарова Т.И. Когда учитель властитель душ /Т.И. Гончарова [Текст]. - М.: Просвещение, 1991. – 174 с.
4. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. / В.В.Давыдов [Текст]. - М.: Педагогика, 1982. - С. 423.
5. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. /В.И. Загвязинский [Текст].– М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
6. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.
7. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных и педагогических поисках. – М.: Арена, 1994. - 223 с.
8. Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. -Душанбе: Ирфон, 2003.
9. Краевский В.В. Преподавание как творческая деятельность учителя //Дидактика средней школы. – М., 1982. – 240с.
10. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика, 1981.-С. 5-120.
11. Лутфуллозода М.- Дидактикаи муосир / М. Лутфуллоев [Матн]. - Душанбе: 2001.-336 с.

БАЪЗЕ ШАРТҲОИ ҲАМРОҲИИ ПЕДАГОГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ПЕДАГОГ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола масъалаҳои баъзе шартҳои ҳамроҳии педагогӣ ба фаъолияти инноватсионии педагог дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ гардидаанд. Қайд шудааст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар ҳудуди муаммоҳои ҳалталаб амалӣ шуда, мавҷудияти вазифаҳои усулан наверо пешбинӣ менамояд, ки иҷрои онҳо боиси таҷдиди муттасили раванди таҳсилот мегардад. Сифати зарурии фаъолияти воқеан инноватсионӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва мувофиқати он ба ҳадафи педагогист. Хулоса карда шудааст, ки объекти асосии ҳамроҳии методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кори таълимӣ-тарбиявӣ аст, ки тамоми ҳалқаҳои раванди педагогиро дарбар гирифта, вазифаҳои асосиро амалӣ менамояд, ки назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби ҳар як давлат гузошта мешаванд.

Калидвожаҳо: *фаъолияти инноватсионӣ, раванди таълим, таҳсилот, методҳои таълим, ҳамроҳии методӣ, шартҳо, хонандагон, омӯзгорон, дидактика, фаъолияти педагогӣ*

НЕКОТОРЫЕ УСЛОВИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются вопросы некоторых условий педагогического сопровождения инновационной деятельности педагога в учреждениях общего среднего образования. Отмечено, что инновационная деятельность реализуется в области проблем, требующих решения, и предусматривает наличие принципиально новых задач, реализация которых приведет к постоянному обновлению образовательного процесса. Неотъемлемым качеством подлинно инновационной деятельности является ее социальная значимость и соответствие педагогической цели. Сделан вывод о том, что основным объектом методического сопровождения в общеобразовательных учреждениях является учебно-воспитательная работа, включающая в себя все звенья педагогического процесса и реализующая основные задачи, возлагаемые на учреждениях общего среднего образования каждым государством

Ключевые слова: *инновационная деятельность, образовательный процесс, образование, методы обучения, методическое сопровождение, условия, студенты, учителя, дидактика, педагогическая деятельность*

SOME CONDITIONS FOR PEDAGOGICAL SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF A TEACHER IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article deals with the issues of some conditions of pedagogical support for the innovative activity of a teacher in institutions of general secondary education. It is noted that innovation activity is carried out in the field of problems that need to be solved, and provides for the presence of fundamentally new tasks, the implementation of which will lead to a constant renewal of the educational process. An integral quality of truly innovative activity is its social significance and compliance with the pedagogical goal. It is concluded that the main object of methodological support in general education institutions is educational work, which includes all parts of the pedagogical process and implements the main tasks assigned to institutions of general secondary education by each state

Keywords: *innovation activity, educational process, education, teaching methods, methodological support, conditions, students, teachers, didactics, pedagogical activity*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳоҷибобоева Маҳлиё Холматовна-унвонҷӯи кафедраи педагогикаи ихтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-91112373. E-mail. maxlie84@mail.ru*

Сведения об авторе: *Ходжибобоева Махлие Холматовна- соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ«ХГХ им. ак.Б.Гафурова».(735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Телефон 92-91112373. Электронная почта. maxlie84@mail.ru*

Information about the author: *Makhliya Kholmatovna Khodzhiboboeva - Applicant of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "KhGKh them. ak. B. Gafurov "(735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Phone 92-91112373. Email. maxlie84@mail.ru*

ТДУ – 37.035 (5753)

ОМӮЗИШИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН

Шуҳрати Боғибек

унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмон Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки танзими ахлоқии рафтори одами ибтидоӣ тавассути урфу одат, расму оин, мамнуъ, расму оинҳои истеҳсолӣ ва идона ва ғайра амалӣ мешуд. Аз ин рӯ, воҷибӣ, содагӣ ва тавоноии ниҳодҳои ахлоқии сохти қабилавӣ натиҷаи интихоби ахлоқӣ ба маънои муосири он набуд. Инкишофи сусти шахс ҳамчун шахсият ба усулҳои оддии танзими рафтори ӯ мувофиқат мекард. Худшиносии маънавии одами ибтидоӣ характери нисбатан зиддиятнок дошт: талабот ва рафтор, баҳо ва кирдор ҳануз дар ин ҷо таксим нашуда, дар як шакли ягонагии ибтидоӣ, «табиӣ» амал мекарданд. Шуури ахлокӣ дар марҳалаҳои минбаъдаи таърихӣ ин хусусият аз даст дод.

Пас аз таназзули сохти қабилаҳо ва пайдо шудани моликияти шахсӣ хусусияти маҳдуди маҳаллии дастурҳои ахлоқии ибтидоӣ, ки танҳо ба ҳамқавмон дахл дошт, бартараф карда шуд. Ин раванд ҳамчун падида дар бораи арзиши ахлоқии ҳар як инсон, новобаста аз пайдоиши хешутаборӣ, аз фарқиятҳои нажодӣ ва миллӣ тасаввуротро оғоз бахшид[1, С.17-22].

Албатта, бояд гуфт, ки болоравии худшиносии ахлоқии шахс бо зуҳури чунин ифлосиҳо сурат мегирад, ки ҷомеаи қабилавӣ онро намедонист. Аммо дар баробари ин иллатҳо хислатҳои нав пайдо шуданд, ки бо инкишофи худи шахсият алокаманданд. Дар бораи гузаштан ба ахлоқи ҷамъиятҳои синфӣ назар афканем бо як ҷараёни шадид сурат гирифта, аҳамияти аз даст додани он хислатҳои ахлоқи умумиро, ки муносибати мусбатро нисбат ба худ бедор мекунанд, яъне пайгирӣ, аҳамияти умумиҷаҳонии онро дарк кардан лозим аст. Вале бояд иброз дошт, ки фазилатҳо ҳам дараҷаи камолоти хосси худро доранд: як чиз покии ахлоқии кудак бошад, чизи дигар наҷиби ахлокии калонсолон, ки мактаби сахти зиндагиро тай кардааст.

Ба андешаи олимони ватанӣ А. Нуров ва Х. Раҳимов ахлоқ таърихан баробари тараққиёти ҷамъият тағйир меёбад. Дар ҳар давру замон, махсусан дар сохти ғуломдорӣ, феодалистӣ ва капиталистӣ, ахлоқи ягонаи халқҳо вуҷуд надошт: табақаи болонишин ахлоқи

ҳукмравоӣ ва табақаи поён ахлоқи фармонбардорӣ доштанд, бахусус ахлоқ хусусияти синфӣ гирифта буд. Аз ин лиҳоз, ахлоқ категорияи доимии тағйирёбанда буда, он бо мурури замон таҷдид ва бо эътибори афкори ҷомеа дастгирӣ меёбад. Дар ҳамин қатор талабот ба ахлоқ, нормаҳо, феълу одат, ғояҳои муайян афзоиш ёфта, ба тарзи пешниҳод нисбат ба одам чӣ гуна бояд зиндагӣ кунад, дар ҷомеа чӣ тавр рафтор намояд низ қабул карда мешавад [8, С.217].

Сарчашмаҳои таърихӣ оид ба ахлоқи ғуломон ба мо маълумоти нисбатан кам овардаанд. Ин ҳам бошад, тасодуфӣ нест, чунки ғуломдорӣ оромӣ ва тартиботи иҷтимоиро таъмин мекард, ки барои рушди одобу ахлоқ ва фарҳанги маънавӣ танҳо барои ғуломдорон имконият фароҳам овард. Дар фазои ахлоқӣ ва маънавии давлатҳо ғуломдори тараққи карда ҳамеша ташаннуҷи ташвишоваре вуҷуд дошт, ки аз онтогенези ғуломдорон ва ғуломон ба амал омадааст. Афзоиши табъи эътироз дар низоми ғуломӣ боиси андешаҳои нав дар бораи арзиш ва шаъну шарафи шахсият мегардад [1,С.17-22].

Носозгории воқеии шуури ахлоқии табақаи ғуломдор дар адабиёти ахлоқӣ, санъати он замон инъикос ёфтааст, ки дар он мушкилоти некиву бадӣ, адолату ноадолатӣ, тақдиру озодӣ, фазилат ва зишт бо тамоми мавқеъи худ ба миён гузошта шудааст.

Ҳамин тавр, дар замони қадим ақидаҳои гуманистӣ дар бораи мақсади одам, мазмуни ҳаёти ӯ ташаккул меёбанд. Ва гарчанде ки дар он вақт аллакай дар байни принсипҳои эълоншуда ва амалияи рафтор фосила мавҷуд буд, аммо худи пешравии талаби худшиносӣ, баробарии ҳамаи одамон дар назди меъёрҳои ахлоқӣ, таъкид намудани шаъну эътибори ҳар як фард дар инкишофи таърихии ахлоқ қадаме ба пеш буд.

Дар иртибот ба ин масоил албатта бояд қайд намуд, ки мансубият ба синф моликияти ҷудонашавандаи фардӣ аст, яъне обрӯйи маънавии шахс ба мақоми шахс вобаста буда, ба доштани сифатҳои табиии ахлоқие, ки аз таваллуд ба ӯ дода шудааст, ба назар мерасад. Тамоили арзишмандии шуури ахлоқии сохти феодалӣ ба мақомҳои иерархикии тобеи синфию бонуфузи аз тамоили арзишмандии шуури ахлоқии марҳилаҳои минбаъдаи таърихӣ фарқ мекунад.

Ахлоқи сохти феодали аз як қатор меъёрҳои асосии муассисаҳо иборат аст, ки шаъну шарафи синфӣ, вафодории синфӣ, мардонагӣ, саховатмандӣ, меҳмоннавозӣ, парҳезгорӣ ва уҳдадории сарпарастии аъзоёни корпоратсияро дар бар мегирад.

Урфу одатҳои феодалӣ умуман аз ҷиҳати дохилӣ ба андозаи муайян мухолиф буданд. Ахлоқи сохти феодалӣ нисбат ба урфу одатҳои сохти ғуломдорӣ қадаме ба пеш аст. Дар баробари ин ташаббус ва инкишофи шахсиятро бо занҷири вобастагии синфӣ ва таассуби динӣ баста буданд.

Фаҳмиши нави тақдири одам, шаъну шарафи ахлоқӣ ва маънавии вай ба кашфи умумии одам, ки бо вобастагии синфӣ маҳдуд шуда буд, ба назар мерасид. Чунин бозёфт бо эътиқод ҳамроҳ буд, ки бемаҳдуд рушди худшиносии инсон ӯро мустақиман ба камолоти ахлоқӣ ва нохушбахтӣ мебарад. Маҳз ҳамин идеяи илҳомбахш, гарчанде соддалавҳона буд, ки боварӣ ба рушди озоди инсон, ки то андозае дар заминаи муносибатҳои моликияти хусусӣ ба даст овардан мумкин аст ва рақобат ягона роҳи имконпазири ин эълон шудааст[9, С. 17-36].

Бо ёрии мафҳумҳои «инсоф» ва «вазифа» ахлоқ дар гузашта бо воситаҳои худ ба фаъолияти соҳибкорӣ моҳиятан дастгирӣ мекунад, ба нигоҳ доштани обрӯйи кории онҳое, ки аллакай сармоя доранд, кумак мекунад. Лаҳзаҳои умумибашарии инсонӣ, ки воқеан дар талаби вазифа ва ростқавлӣ мавҷуданд, дар ин ҷо худи ҳаёт ба амалияи маҳдуд мутобиқ карда шудааст. Бояд гуфт, ки нишондиҳандаи муҳими пешрафти ахлоқӣ афзоиши қобилияти он барои таъсири судманд расонидан ба раванди озодшавии иҷтимоӣ ва такмили маънавии шахсият мебошад.

Дар таърихи инкишофи шуури ахлоқӣ худи усулҳи назорат ва танзими ахлоқии рафтори одамон такмил меёбад. Урфу одат, маросим ва расму оинҳое, ки пештар барои одам як вақтҳо шаклҳои муқарраршудаи рафтору кирдорро роҳандозӣ мекарданд, акнун он чиро, ки дар ин марҳилаи инкишофи ахлоқ ба даст оварда шудаанд, мустаҳкам менамоянд. Ҳамаи ин дар муносибатҳои иҷтимоӣ устуворона муқаррар карда шудааст ва аз ин рӯ, интихоб ва таваккалро талаб намекунад, ба одат табдил меёбад.

Бешубҳа, прогресси ахлоқӣ яке аз ҷиҳатҳои асосии прогресси ҷамъиятию таърихии инсоният мебошад. Қонунҳои асосии охирин, ки дар арзишҳои зиндагӣ ва фарҳанг, ниёзҳо ва ҳадафҳои рушди шахсият ба таври хос инъикос ёфтаанд, раванди ахлоқиро низ муайян мекунанд[3, С.-24].

Бояд гуфт, ки ҳар яке аз роҳҳои азхудкунии маърифати олам аз тарафи одам, аз ҷумла ахлоқ хусусиятҳои ба худ хос, механизми психологии худ, вазифаҳои махсуси худро дорад ва аз ин рӯ, вазифаи муайян кардани меъёри пешравии ҳар кадоми онҳо хело муҳим мебошад. Ин меъёрҳои алоҳида нишондиҳандаҳои умумии иҷтимоии инкишофи болоравии ҷамъиятро дар таърих пурра карда, барои дидани диалектикаи ҷараёнҳои гуногуни маданият ва ҳаёти инсон дар ҳаракати умуми кумак мекунанд.

Ҳамин тариқ, меъёри инкишофи ахлоқӣ чунин дурнамои мушаххаси шахсро дар таърих, аз қабили дурнамои такмили меъёрӣ-арзишии ӯро ошкор месозад, имкон медиҳад, ки идеали инсонпарварии ҷомеа ва шахсият аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шавад.

Пешравии инсоният инкишофи ахлоқ ҳаракати прогрессивии он аз як зина ба зинаи дигар пеш меравад. Саъю кушиши пай дар паи наслҳое, ки дар давраи таърихӣ ҳамдигарро иваз мекарданд, мубориза̄и қувваҳои пешқадами ҷамъият барои муносибатҳои ахлоқии одамон шароити нави мусоидро ба вуҷуд овард, ки ин раванд даршуури нави ахлоқӣ, чунин тарзи тафаккури меъёрию арзишнокро ташаккул дод ва ба такмили маънавии шахс торафт бештар мувофиқ гардид. Ҳар як марҳилаи минбаъдаи инкишофи шуури ахлоқии шахс аз ҷихати таърихӣ баланд мегардад, зеро дар он масъалаҳои мураккаби инсонӣ пухта ҳал карда мешаванд, олами маънавии инсоният бой мегардад. Инкишофи ахлоқӣ ҳамчун раванди мураккаби диалектикии нашъунамои принсипҳои гуманистӣ дар шуур ва фаъолияти одами эҷодкор амал мекунад. Ташаккули ахлоқӣ дар зери аломати гуманизми умумибашарӣ аз ташаккули шахсияти типи нав, яъне одами баркамол инкишофёфта, аз такмили шуури ахлокии ӯ, ба мақсад мувофиқ будани ҷустуҷӯйҳо, накшаҳо ва амалиёти вай ҷудонашаванда аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки шуури ахлоқӣ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятист, ки вазифаи танзими одамонро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бидуни истисно иҷро мекунад.

Сохтори шуури ахлоқӣ мазмуни тарбияи ахлоқиро муайян мекунад, ки он хеле серҷабҳа ва васеъ мебошад.

Рушди мазмуни тарбияи ахлоқӣ яке аз масоили мураккаб ва ба кадри кифоя омухтанашудаи педагогӣ мебошад, ки дар асарҳои назариявӣ ва методӣ аксар вақт ба таври умум, бе мушаххасоти зарурӣ ошкор карда мешавад.

Системаи муносибатҳои ахлоқие, ки дар ҷомеаи мушаххас ташаккул ёфтаанд, ин ё он хусусияти шуури ахлоқиро муайян намуда, дар хусусияти фаъолияти он, дар хусусиятҳои сохтори он зоҳир мегардад. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ сохторҳои гуногуни шуури ахлоқӣ вуҷуд доранд. Тарзи махсуси зиндагӣ боиси он гардид, ки одам анбори махсуси шуури ахлоқӣ дошта бошад, ки дар он муносибати ӯ ба муҳити ҷамъиятӣ, ба худ, ба тамоми олам ифода ёфтааст. Намудҳои гуногуни шахсият, ки муносибатҳои хосси иҷтимоии замони худро ифода намуда, меъёрҳо, мамнуъиятҳо, идеалҳои мазмуни хоси ахлоқию маънавии худро доштанд. Тафовути мазмуни шуури ахлоқӣ низ боиси тафовути сохти он, тарзу усулҳи танзими рафтори одамон гардид.

Бо вуҷуди ин, дар бораи баъзе хусусиятҳои умумии сохтори шуури ахлоқӣ, ки онро аз дигар намудҳои шуур (илмӣ, бадеӣ ва ғайра) фарқ мекунанд, сухан рондан мумкин аст. Инҳо хусусиятҳои васеътарини абстрактии ахлок, аз кабили механизмҳои иҷтимоию психологии он мебошанд, ки аз ҷихати шакл дар одамони давраҳои гуногун ба ҳам монанданд, аксар вақт мазмуни дигари меъёриро тасдиқ мекунанд.

Фаъолияти инсон соҳаҳаи гуногуни истеҳсолот ва ҳаёти иқтисодиро фаро мегирад ва шуури фард дар ҳар яке аз ин соҳаҳо хусусиятҳои хосси худро пайдо мекунад, ғайр аз ин, хусусиятҳои вобаста ба синну соли инкишофи инсон таъсир мерасонад. Бинобар ин, дар бораи шуури бачагон, дар бораи шуури ҷавону калонсол, инчунин дар бораи шуури одамони табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ, дар бораи шуури ҷамъиятию сиёсӣ ва бадеӣ сухан рондан комилан қонунист. Барои фаҳмидани моҳият ва хусусиятҳои шуури ахлоқӣ ба ифшои муфассалтари моҳият ва сохтори шуур ҳамчун падидаи умумии инсонӣ муроҷиат мекунем. Зеро дар педагогика ин гуна масъалаҳо воқеан баррасӣ намешаванд. Зимнан, дарки илмии ин мафҳум дар робита ба педагогика аҳамияти калон дошта, барои амиқтар ошкор намудани равишҳои назариявӣ ва методологии инкишофи он дар байни хонандагон кумак мерасонад.

Ҷудо кардани сохтори шуури ахлоқӣ, ки барои давраҳо ва ҷомеаҳои гуногун маъмул аст, мушкили методологиро пеш оварда, яке аз масъалаҳои баҳсбарангези этикаи муосир

мебошад, ки дар ҳоли таҳия қарор дорад. Аммо бе абстраксияи сохти умумии шуури ахлоқӣ кор кардан мумкин нест. Вагарна ахлоқ ба марҳилаҳои ба ҳам вобаста набуда ҷудо мешуд, инкишофи ахлоқро ҳамчун падидаи як навъ, ки дар тағйирёбии шаклҳои сифатӣ ва хосси худ идомаи хос дорад, дарк кардан номумкин мебуд. Аммо ин сохти умумиро танҳо дар асоси системаи аз ҷиҳати таърихӣ пурмазмуни ахлоқ ҷудо кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки унсурҳои таркибии сохтори шуури ахлоқӣ меъёрҳо мебошанд. Меъёри ахлоқӣ ҳамчун як шакли талаботи ахлоқӣ муайян карда мешавад, ки рафтори одамонро тавассути мамнӯъиятҳо ва дастурҳои умумӣ, ки ба як намуди амалҳо дахл доранд, танзим мекунад. Бар хилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои ахлоқӣ на бо қудрати давлат, балки бо қудрати урфу одат ва афкори ҷамъиятӣ тасдиқ карда мешаванд. Онҳо ҳам дар шуури ҷамъият ба таври стихиявӣ ташаккул мeёбанд, на дар натиҷаи конуни махсус баровардаи касе. Меъёрҳои ахлоқӣ ҳанӯз худ ба худ дастури кофии рафтори инсон шуда наметавонанд ва аз рӯйи универсалии абстрактии худ истисноҳои эҳтимолии марбут ба ҳолатҳои махсусро пешбинӣ намекунанд. Аз ин ру, масъалаи дар вазъиятҳои конкретӣ татбиқ карда шудани ченакҳои муайяни ахлоқ бояд дар асоси мазмуни умумии бештар ва дар айни замон бештар конкретии принсипҳои ахлоқӣ хал карда шавад. Меъёрҳои ахлоқӣ унсурҳои шуури ҷамъиятии ахлоқӣ мебошанд, ки дар он ба системаи муайяни вобастагӣ ва тобеияти байниҳамдигарӣ ташаккул мeёбанд. Ин як сохтори устувори дар шуури ҷамъиятӣ муқарраргардидаи арзишҳои ахлоқии гиреҳ мебошад, ки бо баъзе тафовутҳо дар шуури фард таҷассум ёфтааст. Одамон одатан майл доранд, ки муносибатҳои ҷамъиятии гирду атроф, амалҳои мушоҳидашударо тавассути призмаи меъёрҳои ахлоқии ҳукмрон, ки рафтори онҳоро танзим мекунанд, арзёбӣ кунанд.

Дар меъёрҳои ахлоқӣ ҳамчун танзимкунандаи ҳаёти иҷтимоӣ моликияти хосси онҳо, намоён мешавад. Манфиати ҷамъиятҳои иҷтимоӣ (коллективҳо, гурӯҳҳо, синфҳо, ҷамъият), эҳтиёҷоти иҷтимоии рафтори мутобиқшуда ва мураттабонаи одамон дар меъёрҳои талаботи ахлоқӣ пушонда шудаанд: «ин корро кун, зеро ин хуб аст», «ин корро накун». , зеро ин бад аст». Як ва ё як чанд меъёр, гӯем, талаботи ростқавлӣ, метавонад ҳам дар шакли мамнуъ ва ҳам ҳамчун дастури мусбат ифода шавад: «дурӯғ нагӯ» ва «танҳо рост бигӯ». Дар меъёрҳои ахлоқӣ, гуё таҷрибаи муфиди ҷамъиятию таърихии бисёр наслҳо дар шакли фармон чамъ карда шудааст. Тамоми гуногунии нормаҳо, коидаҳо, принсипҳои ахлоқӣ, ки дар шуури ҷамъиятии одамони ин ё он давра, ин ё он ҷамъият ҷойгир шудаанд, ба таври муайян тартиб дода мешавад. Ҳама унсурҳои сохтории шуури ахлоқӣ дар робитаи мутақобилан тобеъ ба якдигаранд. Ба ин ё он намуд мансуб будани шуури ахлоқӣ принсипи махсусеро муайян мекунад, ки сохтори шуури ахлоқиро ҳамчун яклухтии сифатӣ тавсиф мекунад. Масалан, шуури ахлоқӣ ба принсипҳои асосӣ: адолат, коллективизм, меҳнатдустӣ илҳом мебахшад.

Бояд гуфт, ки дар шароити муосир дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳамаи ҷанбаҳои ташаккули ахлоқии шахсиятро тавассути шарҳи илмии асосноки ин масъала ба эътибор гирифтан зарур аст. Сохторҳои аз ҷиҳати таърихӣ хосси шуури ахлоқӣ, чун қоида, дар таркиб ва тобеияти гуногуни унсурҳои онҳо - меъёрҳо ба он принсипҳои махсус, ки якпорчагии шуури ахлоқиро таъмин мекунанд, фарқ мекунанд. Ҳамин тавр, аввалин бор дар шуури ахлоқӣ чунин принсипхо ба монанди коллективизм, гуманизми ҳақиқӣ ва гайра ниҳоят тасдиқ мешаванд. Баъзе ченакҳои куҳна бо мазмуни нав (инсоф, шараф, вазифа, сарфакорӣ, виҷдон ва ғайра) пур шудаанд. Баъзе асосҳои ахлоқӣ тамоми мазмуни куҳнаро (масалан, ақидаҳо дар бораи адолат, ватандӯстӣ, шаъну шарафи шахсӣ, мазмуни ҳаёт, бахту саодат, идеали ҷамъият ва инсон) ба таври куллӣ, якбора тағйир медиҳанд. Як қатор қоидаю меъёрҳое, ки мазмуни умумибашарӣ доранд (хамдилӣ, миннатдорӣ, ростгуӣ, хоксорӣ, хушмуомилагӣ, дӯстӣ, самимият, саховатмандӣ, нозукӣ) бой ва мустаҳкам мешаванд. Ҳамин тавр, дар таркиб ва тобеияти унсурҳои он тадриҷан тагйир мeёбад.

Тасдиқи меъёру арзишҳои коллективӣ, принсипҳо ва идеалҳои ҷомеаи демократӣ ҳадафи асосии стратегии тарбияи ахлоқӣ мебошад. Вазифаи воқеии тарбияи ахлоқӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар марҳалаи кунунӣ ташаккули мавқеъи фаъолу ҳаётбахш, масъулияти баланди шаҳрвандии шахс, яъне ташаккули шахсияти ботинӣ омода ва дорои малакаҳои зарурӣ мебошад ваба кори чамъиятии давлати демократӣ, эътимоднок ҳиссаи шахсӣ гузорад. Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқӣ на танҳо соҳаи касбӣ, балки фаъолияти васеи ғайрикасбӣ ҳам мебошад. Аммо ин чунин маъно надорад, ки раванди ҷамъиятии тарбияи ахлоқӣ ягон шакли ташкилиро ҷиддӣ дар назар надорад ва иштирок дар он донишу малакаи махсусро талаб

намекунад. Баръакс, азбаски ҳар як одам ба ин ё он роҳ (ҳамчун падару модар, муаллим, мураббӣ, роҳбар ва ё ҳамчун аъзои коллективи меҳнатӣ, тарбиявӣ, варзишӣ ва ташкилоти ҷамъиятӣ) вазифадор аст, ки нақши тарбиятгари ахлоқ» бояд ба чунин нақш ба таври муайян тайёр шавад.

Албатта, дар марҳилаи имрӯза ба ҳар як шахс минимуми муайяни донишҳои махсуси ахлоқӣ, педагогӣ, сотсиологӣ, психологӣ ва ҳатто тиббӣ, малака ва маҳорати дахлдори ташкилотчигӣ эҳтиёҷ дорад. Вазифаҳои мураккаби тарбияи ахлоқӣ дар шароити ҳозира ҳануз пурра ҳал нашуда, пеш аз ҳама такмили усулҳои фаъолияти тарбиявиро талаб мекунанд, ки ба ташаккули ягонагии рафтору шуури мактаббачагон ва синну соли хурду калон нигаронида шудаанд.

Имрӯз дар назди мо мушкитлоти дар омили инсонӣ пурзур намудани мотиви маънавӣ барои ба вуҷуд овардани муҳити иштироки манфиатноки на танҳо ҳамаи муаллимон, балки ҳар як шахс дар тезондан ва такмил додани тараккиёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъияти нави демократӣ истодааст.

Тарбияи ахлокӣ дар худи амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳаматарафа ба амал бароварда, ташаккули мавқеи фаъолонаи ҳаётии шахс, ҳисси баланди шаҳрвандиро вазифаи худ мегузорад.

Системаи меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқие, ки дар ҷомеаи муосир ташаккул ёфтаанд, ба шарофати мавқеи фаъоли ботинии ӯ, дар ҷараёни амалҳои воқеии ӯ, ки интихоби ахлоқӣ ва масъулиятро барои он талаб мекунанд, танзимгари ҳақиқии ҳаёт ва фаъолияти шахс мегардад. Дар асоси ин ба хулосае омадан мумкин аст, ки хислати ахлоқии инсон, пояҳои ахлоқии ӯ дар раванди ҳаёти воқеӣ ба вуҷуд омада ва инкишоф меёбанд[2, С. 54-56].

Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқӣ дар шароити анъанаҳои қаблан муқарраршуда сурат мегирад, ки дар он талаботҳои ахлоқие, ки ба гузашта бармегарданд, бо он чизҳое, ки дар муносибати одамони имрӯза вуҷуд доранд ва бо онҳое, ки ба наздикӣ таваллуд шудаанд, равона карда мешаванд.

Мақсади асосии тарбияи ахлоқӣ расидан ба идеали шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта, мутаносиб дар шароити муносибатҳои ҷамъиятии муосир мебошад.

Ба андешаи мо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди тарбияи ахлоқӣ ҳамчун як масъалаи мубрами педагогӣ бояд бо назардошти омезиши ахлоқи дар ҷомеа мавҷудбуда бо дигаргуниҳои прогрессивии он, ки боиси таҷдиди ҳаёти ҷамъиятӣ мегардад, бунёд карда шавад.

Раванди ахлоқӣ, ба вуҷуд омадани шахсияти типи нав муҳимтарин марҳалаи инкишофи ахлоқии инсоният мебошад. Имрӯз мо бояд барои рушди пешрафти ахлоқӣ, ки дар зери аломати инсондӯстии умумибашарӣ сурат мегирад, аз ташаккули шахсияти типи нав – одами барҷаста-инкишофёфта, аз такмили шуури ахлоқии ӯ ба мақсаднок будани наҷиб ҷудонашаванда саъй кунем ва саҳм гузорем.

Дар иртибот ба ин масоил олими рус Ю.П. Петров иброз медорад, ки «Марҳилаи нави таърихии тараққиёти ҷамъият ҳам чуқуртар ҷамъ кардани ҷамъиятии меъёрҳои ахлокӣ ва идеали ахлоқиро талаб мекунад, зеро муҳарики асосии прогресс, рӯҳи он шахс буд, мебошад ва хохад монд»[7, С.130].

Тарбияи ахлокӣ аз овони бачагӣ сар шуда, дар тамоми умр — дар мактабҳо, донишкадаҳои олӣ, корхонаҳои давлатию ҷамъиятӣ ва муассисаҳои илмӣ давом мекунад. Аммо имрӯз ва фардо ниҳоят муҳим аст, ки насли наврас дар муассисаҳои таълимӣ чи гуна тарбия мегирад. Дар асоси гуфтаҳои боло мо метавонем масъалаи моҳият ва мазмуни тарбияи ахлоқиро ба миён гузорем. Ҳангоми дарки моҳияти ахлоқ, бояд дар назар дошт, ки калимаи «ахлоқ» аксар вақт ҳамчун синоними ин мафҳум баромад мекунад. Аммо, дар доираи ахлоқ мафҳумҳои гуногун фарқ мекунанд. Дар ин маврид ахлоқ ҳамчун низоми меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботи рафтори фард дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият, ахлоқ бошад ҳамҷун маҷмӯи малакаву одатҳои шахс, ки бо риояи ин меъёрҳо алоқаманд буда, зери мафҳуми меъёрҳо, қоидаҳо,талабот ва ғайра маънидод карда мешавад. Ин тафсирҳо барои педагогика хеле мувофиқанд. Вай ташаккули ахлоқ ё шахсияти аз ҷиҳати ахлоқӣ тарбияёфтаро на танҳо бо донистани меъёру коидаю принсипҳои ахлоқӣ, балки бо риояи катъӣ низ алокаманд мекунад[10, С.380–382].

Ҳамчунин,меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳо ва талабот оид ба рафтори фард чизе ҷуз ифодаи муносибатҳои муайяне мебошанд, ки ҷомеаи ахлоқӣ ба хислат ва рафтори шахс дар соҳаҳои

гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инчунин дар муошират бо одамони дигар муқаррар кардааст. Тарбияи ахлоқӣ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ пеш аз ҳама ба таъсири мақсадноки чунин муассисаҳо, монанди коллективҳои меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мактабҳо, воситаҳои ахбори омма, оила, адабиёт, санъат ва ғайра асос меёбад. Тарбияи ахлоқӣ дар бунёд ва рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешрафти маънавиёти мардум, рушди адабиёт, санъат ва дигар соҳаҳои ҳаёти фарҳангии ҷомеа нақши махсусан муҳим дорад.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки маҳз дар зери таъсири тарбияи ахлоқӣ дар ҷавонону наврасон чунин эътиқоду эҳсосоти ахлоқӣ ташаккул меёбанд, ки эътимоднокии рафторро дар ҳолатҳои гуногун муайян намуда, ба худтаълимдиҳӣ, худдорӣ ва такмили он ҳавасманд мегарданд. Демократиконии ҳаёти чамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар проблемаҳои педагогӣ бисёр ҷанбаҳои тарбияи ахлоқиро ба таври нав ба миён мегузорад: роли предмети интихоби ахлоқии шахс якбора баланд мешавад — нисбат ба сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрии одам дар вазъиятҳои гуногун — аз оддӣ яъне ҳаррӯза то олӣ зиёд ва талабҳои баланд гузошта мешавад. Баҳои ҷӯстуҷӯйи ахлоқии шахс ва масъулият барои мазмуни онҳо меафзояд. Дар такмили ҷамъияти демократии мо дар шароити ҳозира арзишҳои инсондустӣ ва адолат баланд мешаванд ва бояд гуфт, ки ҳамаи инро системаи босамари тарбияи ахлоқӣ пурра таъмин карда метавонад.

АДАБИЁТ:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон,ҷилди 2; Душанбе, 1983. С.17-22
2. Лутфуллоев М. Пандномаи Аҷам. – Душанбе, 2004, С. 54-56
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. – Душанбе: Маориф, 1994. С.-24
4. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат / Душанбе, - 2003.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам/ / М.Л. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш, 1997. –148 с.
6. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). Кит. 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
7. Петров Ю.П. Социально-нравственный потенциал образования. – Свердловск, 1987, С.130;132
8. Раҳимов Х., Нуров А., Педагогика – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2007. С. 217
9. Соколов В.М. Нравственный мир советского человека.- М., 1980. С.17-36
10. Харламов И.Ф. Педагогика - М., 1990. С.380–382.

ОМӮЗИШИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки таърихи инкишофи шуури ахлоқӣ худи усулҳои назорат ва танзими ахлоқии рафтори одамон такмил меёбад. Инчунин, қайд карда шудааст, ки тарбияи ахлоқӣ ҳамчун омили асосии фаъолияти педагогию психологӣ дар илми педагогика асосҳои илмии худро дорад. Муаллиф баён намудааст, ки омӯзиши ҷанбаҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ заминаи ташаккули сифатҳои ахлоқии ҷавонону наврасон гардида метавонад. Инчунин қайд менамояд, ки ташаккул додани сифатҳои ахлоқии ҷавонон меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳо ва талабот оид ба рафтори фард чизе ҷуз ифодаи муносибатҳои муайяне мебошанд, ки ҷомеаи ахлоқӣ ба хислат ва рафтори шахс дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инчунин дар муоширатбо одамони дигар муқаррар гардидааст.

Ҳамчунин, баён гардидааст, ки дар асоси демократикунонӣ ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар проблемаҳои педагогӣ бисёр ҷанбаҳои тарбияи ахлоқиро ба таври нав ба миён мегузорад: нақши предмети интихоби ахлоқии шахс якбора баланд мешавад, нисбат ба сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрии одам дар вазъиятҳои гуногун аз оддӣ яъне ҳар руз олӣ зиёд ва талабҳои баланд гузошта мешавад.

Калидвожа: *омӯзиш. ҷанба, назария, тарбия, ахлоқ, мавқеъ, ташаккул, шахсият, ҷавонон, арзишҳои миллӣ, анъана, маърифат, принсип, прогресс, проблема, эътиқод, эътимод.*

ОБУЧЕНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ЕГО РОЛИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЁЖИ

В данной статье представлено, что история нравственного сознания совершенствует методы нравственного контроля и регуляции поведения людей. Также отмечается, что нравственное воспитание как главный фактор педагогической и психологической деятельности в педагогической науке имеет свои научные основания.

Автор констатировал, что обучениетеоретических аспектов нравственного воспитания может стать основой формирования нравственных качеств молодёжи. Также отмечается, что формирование нравственных качеств молодёжи, нравственные нормы, правила требования к индивидуальному поведению являются не чем иным, как выражением определенных установок, которые маральное

общество установило в отношении характера и поведения человека в различных сферах общественной и личной жизни, а также в общении с другими людьми.

Также констатируется, что на основе демократизации общественной жизни Республики Таджикистан, наряду с другими педагогическими проблемами, по- новому поднимаются многие аспекты нравственного воспитания: роль субъекта нравственного выбора человека внезапно повышаются по сравнению с моральным и качествами волей человека в различных ситуациях от обычных, т.е. бытовых до самого высокого уровня и предъявляются высокие требования.

Ключевые слова: *обучение, аспект, теория, образование, этика, молодёжь, медицина, образования, культура, психология, потенциал.*

THE STUDY OF THE THEORETICAL ASPECTS OF MORAL EDUCATION AND ITS ROLE IN SHAPING THE PERSONALITY OF YOUNG PEOPLE

In this article it is presented that the history of the development ofmoral consciousness improves the methods of peoples behavior. Also, it was noted that moral education as the main factor of pedagogical and psychological activity in the science of pedagogy has its own scientific foundations. The author stated that the study of theoretical aspects of moral education is the basisfor the formation of moral gualities Communication foundations.The autor stated that thestudy of theoretical aspects of moral education is the basis for the formationof moral gualities. to the behavior of the individual, they are nothing but the expression ofcertain attitudes that the moral society has established to the character and behavior of a personal life, as well as in communication with other people. It is also stated that, on the basis of democratization, the public life of the Republic of Tajikistan,along with otherpedagogical problems, raises many aspects of moral education in a new way: the role of the subject of a persons moral choice is suddenly increased,compared to moral gualities. and the will of a person in different situations is simple, that is, every day, it increases to the highest, and high demands are made.

Key words: *study, aspect, theory, education, ethics, youth, medical, education, formation, culture, psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шуҳрати Боғибек -мудири кафедраи тиббӣ ҳолатҳои фавқулодда мудофиаи шаҳрвандӣ ва омодагии ибтидоии ҳарбии МДТ Коллеҷи тибби ҷумҳуриявӣ, унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Айни 126. E mail; Shuhrat-@mail.ru тел: +(992) 900216464*

Сведения об авторе: *Шуҳрат Боғибек -заведующий кафедрой медицины катастроф, гражданской обороны и начальной военной подготовки ГМУ, республиканский медицинский колледж, соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С.Айни, 126, Shuhrat-@mail.ru тел: +(992) 900216464*

Information about the author: *Shuhrat Bogibek- head of the Department of Civil Defense Disaster and Basic Military Training, State Medical University, Republican Medical College, is a candidate for the Departament of General Padagogy of the Tajik State Pedagogikal University named after Sadriddin Aini, Addres; Rudaki Avenue 121, Dushanbe, Phone; Shuhrat-@mail.ru tel: + (992) 900216464*

ПЕШГИРИИ ЗАРАРИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ БА НАВРАСОН

Бобокалонов Суҳроб Нозимович

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Проблемаи дилбастагии кӯдакон ва ҷавонон ба бозиҳои компютерӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаи таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Вобастагии ҷавонон аз инкишофи компютер ва интернет раванди ҷудои нопазир аст. Табиатан, агар решаи ин бадбахтиро кобем, маълум мешавад, ки сабаби асосии он волидон мебошанд. Онҳо шароит муҳайё намуданд, ки фарзанди хешро дар паси мизи компютер шинониданд, ки ба касе халал нарасонад. Дар баробари ин, ба ҷойи бо ӯ гап задан, изҳори муҳаббати хеш, ӯро яккаю танҳо дар муошират бокомпютер гузоштанд [1, с.74].

Барои инсони ба вобастагии бозиҳои компютерӣ мубтало, аз ҳама кори муҳимтарин дар ҳаёти ӯ бозиҳои компютерӣ мебошад. Ба ҳолати бозӣ ворид гардида, инсон ба воқеияти дигар дохил мешаванд, аз он рангҳои гуногуни ҳаётро дарк намуда ҳаловат мебарад. Дар ҳаёти ҳаррӯза ин омил чун одат инсонро ба инсони ба худаш хос табдил медиҳад.Воқеияти тахайюлӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки хешро муҳимму даркорӣ ва меҳвари дарк намуда, аз ин нақши тахайюлии хеш баланд ва хурсандӣ намоянд.

Ба таърихи мубталошавӣ ва инкишофи бозиҳои мафтункунанда мурoҷиат карда, бо бисёр гуфтаҳои мардуми Ҳиндустон, Филиппин, Хитой, Япония ошно гардидан мумкин аст.

Дар онҳо нақл карда мешавад, ки мардҳо ба сифати гарав дар чунин бозиҳо зан, духтар, хоҳар, модар ё ягон узви баданашонро бохтаанд.

Олими соҳаи психология К.В. Зорин дар он хусус андешаронӣ менамояд, ки дар мамлакати мо бозиҳои зиёди диққатҷалбкунандаи «зӯроварӣ ва таърихии фоҷиавӣ» мавҷуданд. «Дар Россияи православӣ диндорон ва ҳокимият, хатари бозиҳои дилхуширо дарк намуда, ба сарлашкарон (воеводҳо) супориш доданд, ки аз болои одамони дар бозиҳои сархушкунанда ширкат варзанда ҷиддӣ назорат баранд». [2, с. 86].

Дар замони ҳукмронии Петри I дар Россия райият ҳуқуқ надошт, ки бо пул қартабозӣ кунад, агар ин ҳолат ошкор карда мешуд, ба он шахс ҷазои сахт медоданд. Пас аз инқилоби Октябри соли 1917 тамоми марказҳои дилхушӣ (казино) ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбат ба онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он, аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва давлат маҳсуб меёфт.

Имрӯз дар мамлакати мо муҳимияти ин масъаларо дарк намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - ро қабул намуд, ки яке аз мақсадҳои асосии он ба танзим даровардани масъулияту рисолати волидон дар тарбияи фарзанд ва беназорат нагузоштани фарзандон дар бозиҳои дилхушӣ мебошад.

Ҳатто волидон барои ба хона баргаштани фарзандон дар вақт ва соати муайян масъуланд ва дар назди қонун ҷавобгаранд. Ин як омилест, ки робитаҳои байниоилавиро устувор мегардонад ва ҳар аъзои оиларо масъулиятшинос менамояд.

Дар романи Ф.М., Достоевский «Бозигар» оварда шудааст, ки ҷавони дар зери таъсири бозиҳои дилхушӣ монда, худашро дигар идора карда наметавонад ва то он даме дар бозӣ ширкат меварзад, ки охирин тангаашро бой надодааст. Дар ин таҳқиқот мебинем, ки ҳатто шахси боақл ва дорои таҷрибаи калони ҳаётӣ наметавонад бо дилхушӣ муқобил истад, аз ин рӯ, ба худ тассавур кунед, ки бо ҷисму ҷони кӯдаку ҷавон дар ҳолати майл пайдо намудан бо бозиҳои компютерӣ чӣ хатар ё фоҷиа таҳдид менамояд.

Илман исбот карда шудааст, ки бозиҳои дилхушӣ дар ҷисми инсон реаксияҳои химиявиро ба вуҷуд меоранд. Бозигар ҳамеша таваккал намуда, дар зери таъсири эҳсос ва эҳтиёткорӣ қарор мегирад. Дар ҳолати бурд ё бохти начандон хурд ё калон дар хуни онҳо адреналин ҳамроҳ карда мешавад, ки ҷисм ба он одат пайдо менамояд.

Майлу хоҳиши баланд ба бозиҳои компютерӣ вобастагиро ба вуҷуд оварда, таркиби кортизолро баланд бардошта (гормони зери гурдаҳо), ба табаддулоти моддаҳо таъсир ворид менамояд. Пошидани картизол дар зери таъсири дофамин – ашёи тавлидкунандаи фараҳмандӣ рӯй медиҳад.Дофамин, инчунин, дар ташаккул ёфтани вобастагӣ аз нӯшокиҳои спиртӣ ва маводи мухаддир ширкат меварзад ва аз ин рӯ бозиҳои компютерӣ бо маводи мухаддир ва нӯшокиҳои мадҳушкунандаи спиртӣ дар як қатор меистад.

Вобастагии шадид аз бозиҳои компютериро шартан ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст: а) вобастагии интернетӣ, б) вобастагии бозиҳои компютерӣ. Лекин дар синну соли ҷавонӣ бачаҳо бештар ба вобастагии бозиҳои компютерӣ гирифтор мегарданд, лекин дар давраи камолот бештар онҳоро вобастагии интернетӣ таҳдид менамояд. Бачагон ва ҷавонон ба ин ҳолат аз беназоратӣ ва бетафовутии падарону модарон мубтало мешаванд.

Барои волидон аломатҳои асосии вобастагии компютерии бачагон ва ҷавононро номбар менамоем:

- бача майлу хоҳишро ба дигар машғулиятҳо гум мекунад;
- ҳамеша интизори ворид гардидан ба шабака мебошад;
- аз пагоҳи барвақ мехоҳад ба интернет дастраст пайдо намояд;
- аз хӯрок, гигиенаи шахсӣ даст кашида, кӯшиш менамояд, ки тамоми вақти дар ихтиёраш доштаро дар компютер сарф намояд;
- назорати вақти бо манфиат сарфшавандаро аз даст медиҳад;
- бемақсад роҳ гум задан дар шабака ва ҷустуҷӯи ҳатто иттилоотӣ тамоман нодаркор;
- оҳиста- оҳиста робита бо волидон суст гашта (инро «бегонашавии эҳсосотӣ» меноманд), муошират бо онҳо дар дараҷаи паст мефарояд;
- реаксияи ғазабноки дар бача баландгардида (зӯроварӣ, хашмгинӣ, дағалӣ, гиря, воҳима) дар тамоми шакли манъкардани кор бо планшет, компютер, телефон дарк карда мешавад;

- дар ҳолати дар компютер банд будани онҳо баръакс, таъби болида дарк карда мешавад.

Падару модар бояд мушоҳидакор бошанд ва ба худ савол гузоранд, ки чаро писарашонро аз телевизор ба осонӣ ҷудо кардан мумкину аз компютер не? Сабаб дар чист, ки писарашон ба осонӣ аз тамошои кино даст кашида, барои иҷрои супориши онҳо рафт, аммо ӯро аз назди монитор ҷудо кардан мумкин нест? Ба ҳамагон маълумаст, ки тамоми филмҳои беҳтарин ибтидо ва интиҳо доранд, аммо бозиҳои компютерӣ хотима надоранд, онҳо тамом нашаванда, мафтун кунанда ва ба худ ғуломкунанда мебошанд, ки дар ҳолати дилбохтагӣ инсон иродаашро аз даст медиҳад.

Падарону модарон, роҳбарони синфу кураторон бояд дуруст дарк намоянд, ки чаро пешвоёни инқилоби ТИ (технологияи иттилоотӣ) фарзандони худро намегузоранд, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компютерӣ гузаронанд. Масалан, Стив Ҷобс – ихтироъкори айфон мебошад, аммо ба фарзандонаш танҳо машғул шудан бо компютерро танҳо дар рӯзҳои истироҳат ва бегоҳӣ, пас аз ҷамъ шудани аъзои оила ҳангоми хӯроки шом иҷозат медиҳад.

Фарзандони асосгузори Твиттер - Эвана Уилямс аз он норозӣ буданд, ки падарашон барои онҳо дар як шабонарӯз як соатро барои бозӣ дар компютер муқаррар намуда буд. Вақте фарзандон норозигӣ баён намуданд, Эван Уилямс ба онҳо гуфт: «Дар хона садҳо китоби коғазӣ мавҷуданд, агар машғул шудан хоҳед, хонед, чӣ қадаре имкон доред!». [3, с. 135].

Падару модар бояд фаҳманд, ки аз хондани китоб ягон беморию одати номатлуб, вобастагӣ ба рафтори амали ба ду зишт ба вуҷуд намеояд. Китоб маърифати инсонро баланд бардошта, ҷаҳонбиниашро ташаккул дода, андешаро солим ва фонди луғавиро бой мегардонад, муҳаббат, худшиносӣ, ҳувийяти миллиро бедор намуда, ҷойгоҳи волидонро барои фарзандон муайян месозад.

Психологон бо овози баланд дар бораи таъсири манфӣ ва вайронкунандаи бозиҳои компютерӣ ба равони кӯдакону ҷавонон чунин мегӯянд: «бачагоне, ки бо бозиҳои шадиду бераҳмонаи компютерӣ сару кор доранд, бештар зӯровар, моҷароҷӯ, баҳсчӣ, иғвоандоз мегарданд, дар ҳақиқат, душманро дар экран зери тирборон қарор дода, худро фараҳманд ва бехатар ҳис намуда, раҳму шафқатро фаромӯш мекунанд».

Мутобиқи андешаи К. В. Зорин, ин рафтору амал дар донишҷӯ андӯҳ ва дарки дарди дигаронро ба вуҷуд оварда наметавонад, баръакс, онҳо моҳияти ҳастии хешро дарк намуда, худро одами олӣ меҳисобанд, ки рафта - рафта ин пиндор ба одат табдил ёфта, ҳаёти осудаи оила ва ҷамъиятро зери хатар мегузорад» [4, с 94].

Қайд кардан бомаврид аст, ки вобастагии компютерӣ ё интернетӣ ба одамони калонсол низ мансуб мебошад. Волидон набояд хотирҷамъ бошанд, ки фарзанди онҳо дар синфи ибтидоӣ мехонад, ё онро хатм карда, ҳоло дар синфҳои болоӣ таҳсил менамояд. Ё фарзанди онҳо донишҷӯйи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ё олии касбӣ мебошад ва аз ин хатар эмин аст.

Майлу хоҳиш пайдо намудани ҷавонон ба интернет сирри муайяни психологӣ дорад: чун қоида, одамоне ба он майл пайдо менамоянд, ки психикаи ноустувор доранд ва аз худ қаноатманд нестанд. Чунин одамон худбаҳодиҳии паст дошта, бо онҳо муносибати муътадил барқарор намудан номумкин аст. Аз ин рӯ, бо бозиҳои интернет ва компютер зуд дилбохтагӣ пайдо намуда, тобеи он мегарданд. Тавассути бозиҳои компютерӣ кӯшиш менамоянд, ки моҳияти ҳастии хеш, худ баҳодиҳии арзишҳои хешро дар чашми одамон бинанд, худро дар чашми одамон машҳур гардонанд, ки он рафта – рафта ӯро ба «асири» бозӣ табдил медиҳад. Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки тамоми раванди вобастагии компютерӣ ва бозӣ, ин натиҷаи робитаи байни одамон, дохилӣ (дар худи инсон) ва мушкилоти маънавӣ мебошад.

Ҳамин мушкилот ба муносибати байни ҳамдигарии аъзои оила таъсир расонида, муносибати волидон ва фарзандонро нисбат ба ҳамдигар тезутунд мегардонад. Ин омил ба анъанаҳои ташаккулёфтаи оила таъсири манфӣ расонида, муносибатҳои дохили оилавиро ба боди фано медиҳад. Ворид гардидани фарзанд ба олами тахайюлӣ ё вобастагии бозиҳои компютерӣ ба муносибатҳои оилавӣ зарбаи ҳалокатовар расонида, барои одамони мубталои ин бозиҳо шиносони нави онлайнро таъмин менамояд. Дар зери таъсири шиносони нави онлайн фарзандон иқтидори идора намудани рафтору ахлоқи хешро дар оила аз даст медиҳанд. Онҳо ҳар чӣ бештар кӯшиш мекунанд, ки бо шиносони нав дар робитаву муошират

бошанд, ҳамин тавр, онҳо дигар бе “дӯстони нав” – и худ вуҷуд дошта наметавонанд ва аз ҳаёти оилавӣ дур мегарданд.

Ба тамоми гуфтаҳои боло илова карданием, ки вобастагии компютерӣ ва интернетӣ ба инкишофи муътадили шахсият халал расонида, вайро аз эҷод берун намуда, муошрати воқеии ӯро бо одамон халалдор намуда, аз фаҳмидани асрори олам дар маҷмуъ, маҳрум мегардонад. Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки ягон тадбири пешгирикунанда пеши роҳи фарзандони моро аз бозиҳои шавқовар гирифта наметавонад, агар оила, мактаб ва аҳли ҷамоатчигӣ дар якҷоягӣ кор набаранд. Вазифаи волидон ва омӯзгорон ғамхорӣ дар ҳаққи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас мебошад.

Ин дар ҳақиқат, чунин аст: сабаби ба олами тахайюлӣ ворид шудани ҷавонон дар он мебошад, ки байни ҷавон ва одамони наздик дар оила мухолифат ба вуҷуд омадааст. Дар оила мавҷуд набудани фазои солим, надоштани дӯсту рафиқони хубу боваринок, муносибати мураккаби байниҳамдигарии аъзои оила, худро муаррифӣ карда натавонистани ҷавонон дар ҷамъият ӯро ба бозиҳои компютерӣ ҷалб мегардонад [5, с 183].

АДАБИЁТ:

1. Абульханова-Славская, К.А. Особенности типологического подхода и метода исследования личности / К.А. Абульханова-Славская // Принцип системности в психологических исследованиях: Сб. тр. М.: Наука, - 1990. - [1, с.74].
2. Анастази, А. Психологическое тестирование / А. Анастази, С. Урбина. -СПб.,-2001.- [2, с. 86]..
3. Андреева, Г.М. Психология социального познания. / Г.М. Андреева, -М.: Аспект Пресс, 1997. - [3, с.135].
4. Андреева, Г.М. Социальная психология. / Г.М. Андреева, — М.: Аспект Пресс, 1998.,
5. Акопов, Г.В. Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Г.В. Акопов. М.: Институт психологии РАН, -2010.- [4, с 94].
6. Аксенова, Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю.А. Аксенова, — Екатеринбург: Деловая книга, — 2000.
7. Аронсон, Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон / Пер. с англ. М.А. Ковальчука под ред. В.С. Магуна. М., - 1998. - [5, с 183].
8. Артемьева, Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева / Под ред. И.Б. Ханиной. М.: Смысл, - 1999.
9. Бабаева, Ю.Д. Взаимодействие человека с компьютером. / Ю.Д.Бабаева, А.Е. Войскунский // Психологический журнал, — 1998, № 1. —

ПЕШГИРИИ ЗАРАРИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ БА НАВРАСОН

Бозиҳои компютерӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Пас аз инқилоби Октябри соли 1917 тамоми марказҳои дилхушӣ (казино) ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбат ба онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он, аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва давлат маҳсуб меёфт. Китоб маърифати инсонро баланд бардошта, ҷаҳонбиниашро ташаккул дода, андешаро солим ва фонди луғавиро бой мегардонад, муҳаббат, худшиносӣ, ҳуввияти миллиро бедор намуда, ҷойгоҳи волидонро барои фарзандон муайян месозад. Дар зери таъсири шиносони нави онлайн фарзандон иқтидори идора намудани рафтору ахлоқи хешро дар оила аз даст медиҳанд.Вазифаи волидон ва омӯзгорон ғамхорӣ дар ҳаққи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас мебошад.

Калидвожаҳо: *ҷавонон,бозиҳои компютерӣ, интернет, падару модар, тахайюлӣ, кино, хатарнокӣ, зӯроварӣ.*

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ВРЕДА ОТ КОМПЮТЕРНЫХ ИГР ДЛЯ МОЛОДЕЖИ

Компьютерные игры стали одной из главных проблем семьи, учебных заведений и общества в современных условиях. После Октябрьской революции 1917 года все развлекательные центры (казино) и игровые дома были уничтожены, за них было наложено уголовное наказание. Основной причиной этого является защита семьи, общества и государства от опасности. Книга повышает познание человека, формирует его мировоззрение, обогащает мысли и словарный запас, пробуждает любовь, самопознание, национальную идентичность, определяет место родителей для детей. Под влиянием новых онлайн-знакомств дети теряют способность управлять своим поведением и нравами в семье. Обязанность родителей и педагогов - заботиться о морально-нравственном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: *молодежь, компьютерные игры, интернет, родители, фэнтези, кино, опасность, насилие.*

PREVENTION OF DAMAGE FROM COMPUTER GAMES FOR YOUNG PEOPIE

Computer games have become one of the main problems for families, educational institutions, and society in modern times. After the October Revolution of 1917, all entertainment centers (casinos) and gaming houses were destroyed, and criminal punishment was imposed on them.The main reason for this is to protect the family, society and the state from danger. Books increase human knowledge, shape their worldview, enrichthoughts and vocabulary, awaken love, self-awareness, national identity, and determine the place of parentsfor children.Under the influence of new online acquaintances, children lose the ability to control their behavior and manners in the family. It is the responsibility of parents and educators to care for the moral and ethicaleducatioh of the younger generation.

Keywords: *youth, computer games, Internet, parents, fantasy, movies,danger, violence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Бобокалонов Сӯҳроб–** *муаллими калони кафедраи информатика ва фанҳои табиӣ - риёзии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/1 Тел.: (+992) 005050260 E-mail: ddzt_tarikh@mail.ru*

Сведение об авторе: Бобокалонов Сухроб – *старший преподаватель кафедры информатики и естественных математических наук Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, г.Душанбе, улица Мухаммадиева 17/1 тел.: (+992) 005050260 E-mail:ddzt_tarikh@mail.ru*

Information about the author: Bobokalonov Suhrob – *senior teacher of the department of informatics and natural-mathematical sciences of the International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, Dushanbe, 17/1 Muhammadiev Street Tel.: (+992) 005050260 Email:ddzt_tarikh@mail .ru*

ПИРЯХҲО ВА ҲИФЗИ ОНҲО ИҚДОМИ ТОҶИКИСТОН

Баҳром Зулфонов

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Адураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Нақш ва аҳамияти об барои табиат аксиома аст ва он дар гардиши глобалии моддаҳо ва энергия, пайдоиш ва бақои ҳаёт, сохтори химиявию биологии организмҳо, дар ташаккулёбии боду ҳаво ва иқлим зоҳир мегардад. Аҳамияти он гуногунҷабҳа мебошад, аз ҷумла, аҳамияти экологӣ, гигиению санитарӣ, кишоварзию энергетикӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, рекреатсионию табобатӣ ва эстетикию сайёҳии онро фарқ менамоянд. Дар ҳақиқат обро манбаъ ва ё сарчашмаи ҳаёт шуморидан дуруст аст, аммо аз нуқтаи назари амиқи экологӣ мафҳумҳои «об» ва «ҳаёт» бо ҳамдигар ба таври рамзӣ муродиф мебошанд. Зеро дар он ҷое, ки об ҳаст, ҳаёт низ ҳаст ва баръакс. Дар манотиқи яхбандиҳои доимӣ ва биёбонҳои тасфон низ ҳаёт ва об ва ё маҳсули фаъолияти онҳо мавҷуданд.

Бинобар ин, об шарти ягонаи ҳастии табиат, омили асосии сиҳатӣ, заминаи ивазнашавандаи некӯаҳволии инсоният ва меҳвари асосии рушди устувор мебошад. Аз ин ҷост, ки инсон ба об эҳтиёҷоти рӯзафзун дорад ва онро муъҷиза ва муқаддас мешуморад. Об ба туфайли доштани пайвасти гидрогенӣ (Н-О-Н) дар ҳудуди зиёди ҳарорат дар ҳолати агрегатии моеъ қарор мегирад ва ин сабаби ба таври васеъ паҳн шудани он дар табиат мебошад . Ҳамагӣ дар гидросфера (аз юн. hydro – об ва sphaira – қабат) 1,39 млн км^{3}обмавҷуд аст. Гидросфераро ба Уқёнуси ҷаҳонӣ, обҳои континенталӣ –сатҳизаминиӣ ва зеризаминӣ ҷудо менамоянд. Қабате, ки дар дохили гидросфера ҳамаи обҳои дар ҳолати сахтбударо (пиряхҳо, барфҳо ва яхҳои доимии рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ) дарбар мегирад, криосфера (аз юн. kryos - хунук, ях ва sphaira – қабат) меноманд. Уқёнуси ҷаҳонӣ 71%-и масоҳати сатҳи Заминро инғол менамояд. Ба таври дигар, аз 510 млнкм^{2}масоҳати Замин манбаъҳои асосии обӣ (уқёнусҳо, баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва яхҳо) масоҳати 361,13 млн км^2-ро ишғол менамоянд.

Қисми аъзами онҳоро Уқёнуси ҷаҳонӣ (96,4%) ташкил медиҳад, ки оби он аз сабаби муддати дароз ором будан ва дар он тадриҷан ҷамъшавии намакҳо шӯр аст ва барои истеъмоли инсон ва кишоварзӣ ношоям аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 литр оби уқёнус 35 грам намак мавҷуд аст, ки 3,5%-ро ташкил медиҳад. Обҳои аз лиҳози экологӣ тоза ба пиряхҳо (1,86%), обҳои зеризаминӣ (қариб 1,68%) ва қисми ками он (0,02%) ба обҳои сатҳизаминӣ рост меоянд. Обҳои сатҳизаминӣ кам бошанд ҳам, аммо дар биосфера нақши аввалиндараҷа доранд ва сарчашмаи асосии обтаъминкунӣ ва обёрӣ мебошанд. Ҳарчанд миқдори об ин қадар зиёд бошад ҳам, вале аз сабаби нобаробар тақсимшавии манбаъҳои он дар минтақаҳо ва барои истеъмол ношоям (шӯр, ифлос, ғализ) будан, норасоии он ҳамоно чун масъалаи муҳимтарини ҷаҳонӣ боқӣ мемонад. Аз тамоми сарватҳои обии ҷаҳон тақрибан ҳудуди 2,5%-и (35 млн км) он оби аз лиҳози экологӣ тоза ва қобили истеъмол мебошад.

Хушбахтона, давлати соҳибистиқлоли мо - Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузург ва беназири сарватҳои обӣ мебошад. Вале бо вуҷуди ин, дар баъзе манотиқи кишвар масъалаҳои экологии вобаста ба об, истифодаи оқилона ва ҳифзи манобеи он, бахусус обшавии пиряххо ташвишовар ва нигаронкунанда мебошанд. Масъалаи мавриди зикрро ба назар гирифта, бояд тазаккур дод, ки дар кишвари офтобрӯяи мо ба ғайр аз 947 дарёи дарозиашон аз 10 км зиёд, 1300 кӯлва 11 обанбори калон, инчунин, мувофиқи арзёбии олимон, зиёда аз 14 ҳазор пиряхҳои хурду бузург мавҷуданд, ки солҳои охир 1000-тои онҳо аз байн рафтаанд. Машҳуртарин дарёҳои Тоҷикистон–Панҷ, Вахш, Ому, Қофарниҳон, Сирдарё, Зарафшон. асосан аз пиряххо сарчашма мегиранд. Ба туфайли хусусиятҳои орографӣ ва иқлимӣ Тоҷикистон маркази калони яхбандии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи хулосаҳои коршиносон пиряххо нозуктарин ва ҳассостарин объекти табиӣ буда, ҳамчун нишондиҳандаи табиӣ (индикитор) барои арзёбии паёмадҳои таъсири тағйир ёбии иқлим хизмат мекунанд.

Пиряхҳои ҳудуди Тоҷикистон боигарии бебаҳои миллати мо мебошанд, зеро онҳо на фақат манбаи калонтарини оби тоза, балки танзимкунандаи оби дарёҳо, обу ҳаво ва иқлими минтақа ба шумор меравaнд. Пиряхҳо ва барфҳои доимии Тоҷикистон барои ташаккулёбии оби тозаи калонтарин дарёи Осиёи Марказӣ–Амударё, ҳавзаи баҳри Арал, ва ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё сарчашмаи асосӣ мебошанд (ниг. расм). Ҳамасола дар натиҷаи обшавии захираҳои пиряххо ва барфҳои доимии ҳудуди Тоҷикистон дар минтақа якчанд километри мукааб оби тоза ташаккул меёбад. Масоҳати умумии пиряхҳои Тоҷикистон 8,4 ҳ. Км буда, қариб 6%-и масоҳати кишварро ташкил медиҳанд ва асосан дар минтақаи Помир ҷойгиранд. Зиёдаaз 60%-и захираҳои оби кишварҳои Осиёи Марказӣ маҳз аз ҳудуди Тоҷикистон ташаккул меёбанд, ки танҳо қариб 10%-и онҳо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷумҳурӣ истифода мешаванд. Муқаррар карда шудааст, ки аз қаламрави Тоҷикистон дар як сол 72 км оби равон ҷорӣ мешавад. Инчунин, 60%-и бузургтарин захираҳои обии минтақаи мазкур – пиряххо низ дар ҳудуди Тоҷикистон ҷойгир мебошанд.

Миёни давлатҳои Осиёи Марказӣ –Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон, ки кишварҳои баландкуҳ ҳастанд, аз ҷиҳати боигарии захираҳои об, мутаносибан, дар ҷойҳои аввал ва дуюм мавқеъ гирифта, давлатҳои «болооб» ва боқимонда давлатҳои «поёноб» баҳисоб меравaнд (ниг. расм). Ин гунна таснифот барои он аст, ки захираҳои оби минтақа дар кишварҳои болооб ташаккул меёбанд ва истеъмолкунандаи асосӣ кишварҳои поёноб мебошанд. Зимнан, бояд қайд намуд, ки кишвари мо аз рӯйи ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон мақоми ҳаштум ва аз рӯйи ҳаҷми қиёсии захираҳои об нисба ба ҳар сари аҳолӣ ва ба ҳар 1 км ҳудуд, мутаносибан, ҷойҳои аввалу дуюмро инғол менамояд. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати боигариҳои об дар байни давлатҳои ИДМ ҷойи дуюм (баъди Федератсияи Россия) ва дар Осиёи Марказӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд.

Оби Тоҷикистон барои соҳаи кишоварзӣ, гидроэнергетика ва соҳаҳои саноатии ба онҳо алоқаманди ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши аввалиндараҷа доранд. Захираҳои оби Тоҷикистон, ки пиряххо асоси онҳо мебошанд, сарчашмаи неруи барқароршаванда ё худ нерӯи сабз ба шумор меравaнд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки кишвари мо аз лиҳози истеҳсоли неруи сабз, ки ба муҳити зист таъсири манфии назаррас намерасонад, дар қатори 6 давлати дар ин самт пешсафи дунё қарор дорад. Дар ин замина 98%-и неруи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза аз нерӯгоҳҳои обии барқӣ истеҳсол мегарданд ва кишвари мо яке аз татбиқкунандаи пешсафи неруӯи сабз мебошад.

Дар умум, истифодаи оқилонаи манбаъҳои об барои ҳифзи хок, мазраъ, рустаниҳои мазруъ, флора ва фаунаи нодир, рушди кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳифзи мувозинат ва таъмини амнияти экологӣ мусоидат намуда, барои иҷрои вазифаҳо ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор нақши калидӣ доранд. Рушди устувор рушди иқтисодии бо назардошти манфиатҳои наслҳои имрӯза ва оянда, бо табиат, хусусан бо масоили экологӣ ва дурнамои онҳо, низоми муносибатҳои оқилонаи ҷамъият-табиат ҳамоҳангшуда мебошад, ки таъминкунандаи амнияти экологӣ ва зиндагии шоистаи насли минбаъда ба шумор меравад. Мутаассифона, солҳои охир пайомадҳои тағйирёбии глобалии иқлим ба пиряххо, ки осебпазиртарин объектҳои обӣ маҳсуб меёбанд, таъсири манфӣ расонида истодаанд.

Тамоили гармшавии иқлим аз ҳисоби таъсири гармхонагӣ (ба русӣ парниковый эффект), ки аз сабаби афзудани газҳои гулхонагӣ дар ҳаво дар натиҷаи фаъолияти нодурусти хоҷагидории инсон (омили антропогенӣ) ва дигар сабабҳо ба амал меояд, ба вуҷуд омада истодааст. Мувофиқи арзёбиҳо ҳарорати миёнаи Замин тақрибан ба 15 дараҷа расидааст, ки

баландтарин нишондод дар таърих аст. Мувофиқи пешгӯйии марказҳои обуҳавосанҷӣ то солҳои 2030-2050, эҳтимол, ҳарорати миёнаи Замин аз 1 то 3 дараҷа баланд гардад. Коршиносон ҳадс мезананд, ки агар дар саросари ҷаҳон партоби газҳои гулхонагӣ кам карда нашавад, чунин нишондод шояд то охири асри XXI то 6 дараҷа баланд гардад.

Баландшавии ҳарорат боиси тезу тунд шудани равандҳои обшавии пиряхҳо, обхезӣ, хушксолӣ, биёбоншавӣ, шӯразоршавӣ гашта, дастрасӣ ба обро мушкил мегардонад. Аз васоити ахбори оммавӣ маълум аст, мо имрӯзҳо шоҳиди босуръат об шудани пиряхҳо дар Арктика, Антарктида, Гренландия ва ғайра ҳастем. Ҳамчунин, чунин тағйироти ҷиддӣ дар пиряхҳои воқеъ дар хушкӣ, бухусус қуллаҳои баланд низ ба амал омада истодааст. Тоҷикистон аз рӯйи шумораи пиряхҳо дар Осиёи Марказӣ пешсаф аст. Аз ин рӯ кишвари мо, ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври яқин аз пайомадҳои равандҳои умумиҷаҳонӣ истисно нест. Гармшавии иқлим, ки бахусус дар фасли гармо бештар ҳис карда мешавад, дар манотиқи баландкӯҳи Тоҷикистон–Помир, Зарафшон, Ҳисору Олой ва ғайра сабаби обшавии босуръати захираҳои пиряхҳо гашта истодааст. Мувофиқи маълумоти илмию расмӣ арзёбии умумии таъсири тағйирёбии иқлим ба пиряхҳои Тоҷикистон нишон медиҳад, ки аз соли 1930 то ҳол масоҳати умумии яхбандии кишвар аз 1/3 ҳисса кам шудааст.

Тағйирёбии иқлим нақши пиряхҳоро ҷиҳати ба танзим дарории оби ҳавзаҳои дарёҳои минтақа халалдор менамояд, ки дар натиҷа дастрасии аҳолии баъзе минтақа ба манбаъҳои об мушкилтар мегардад. Имрӯзҳо обшавии пиряхҳо маънои пас аз чанд муддат зери обмонии минтақаҳои наздисоҳилӣ, хусусан давлат ҷазираҳо ва ё шаҳрҳои сераҳолии соҳилиро дорад. Чунки дар натиҷаи обшавии пиряхҳо сатҳи оби Укёнуси ҷаҳонӣ баланд мегардад. Тавре ки қабалн гуфтем, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки об доимо аз як ҳолат ба дигар ҳолат гузашта, дорои низоми ягонаи гардиши глобалӣ мебошад. Бояд таъкид намуд, ки пеши роҳи обшавии босуръати пиряхҳоро гирифтан мушкилоти хеле доманадор ва ҳатто инконнопазир аст ва фурсати зиёдро талаб менамояд. Дар солҳои сербориш аз ҳисоби боришоти зимистона захирашавии пиряхҳо ба амал меояд, аммо дар солҳои охир вобаста ба тағйирёбии иқлим таносуби обшавии онҳо нисбат ба захирашавӣ хеле зиёд гардидааст. Ин раванди глобалӣ натиҷаи бархӯрди шадиди табиату ҷамъият (дастовардҳои илмию техникии инсоният) буда, дорои кувваи бузурги табиии барнагарданда мебошад.

Маънои ҳифзи пиряхҳо он аст, ки мо танҳо метавонем бо андешидани маҷмуи чорабиниҳои амалии мушаххас суръати обшавии пиряхҳоро суст намоем, пешомадҳои онро донем ва ҳаёти худро ба он мутобиқ намоем. Обро дар дигар шаклҳо (обанборҳо, мисли Роғун, Қайроққум, Норак, Бойғозӣ, Каттасой, Сарбанд, Сангтӯда – 1 ва – 2, Муъминобод, Селбур, Фарҳод ва ғайра, ҳавзҳои махсус) захира намуда, эҳтиёҷоти худро сарфакорона қонеъ намоем. Гузаштан ба истеҳсолоти бепартов ё кампартов, кам намудани партоби газҳои гулхонагӣ (пеш аз ҳама CO2, CH2, O3, N2O) бо роҳи кам кардани сарчашмаҳои онҳо дар сатҳи ҷаҳон (бахусус мамолики пешрафта), гузаштан ба истифодаи неруи барқароршаванда (сарчашмаҳои алтернативӣ – нерӯи Офтоб, шамол, об), бунёди бештари обанборҳо, ҷангарзорҳо (кабудизоркунӣ), ки ба намнокии ҳаво, шаклгирии абрҳо ва боришот, ки минбаъд метавонанд ба захирашавии барфу яххо мусоидат намояд, чораҳои асосӣ ва муассири пешгирӣ аз обшавии босуръати пиряхҳо ва ҳифзи онҳо мебошанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати нишондиҳандаи партоби газҳои гули хонагӣ дар ҷаҳон ҷойи 135-умро ишғол менамояд, ки ин мақоми хеле баланд ва саҳми назарраси кишвари мо дар ҳалли мушкилоти гармшавии глобалии иқлим мебошад. Аммо таъсири оқибатҳои ногувори гармшавии иқлим ба табиати бой ва гуногунранги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба истилоҳи табиатшиносон ҳамчун «лабораторияи табиӣ» мебошад, зуд мушоҳида мешавад. Обшавии босуръати пиряхҳо дар Тоҷикистон намунаи возеҳи мавзуи мавриди назар мебошад. Яке аз машҳуртарин ва калонтарин пиряхи хушкӣ дар ҷаҳон дар ҳудуди Тоҷикистон - пиряхи Федченко мебошад. Он аз баландиҳои 2910 то 6200 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Дарозии он зиёда аз 70 км, паҳноии миёнаи он 2 км ва ғафсии максималии он 1 км ва ҳаҷми он тақрибан 140 км мебошад. Маълумот нишон медиҳанд, ки дар давоми 70-80 соли охир забонаи пиряхи Федченко зиёда аз як километр ақибрафта, майдони он то 44 км кам шудааст.

Зиёда аз ин, ҳаҷми он 15 км ихтисор гардида, суръати миёнаи ақибравии забонаи он дар як сол 16 метрро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти Агентии обу ҳаво шиносии Тоҷикистон ҳаҷми он дар даҳсолаҳои охир 6% коҳиш ёфтааст. Чунин тамоюли ҳолат ба дигар пиряхҳои Тоҷикистон, аз қабили Грум-Гржимайло, Гармо, Гандо, Бивачӣ, Батруд, Ҷамъияти

географҳо, Дарвоз, Мазор, Фортамбек, Таминаси шимолӣ, Хирсон, Баралмос, Кашкул, Зарафшон, Дукдон, Сарихаданг, Қазноқ ва садҳои дигар ба амал омада истодааст. Хусусан дар натиҷаи обшавии босуръати пиряхҳо кӯлҳои пиряхӣ пайдо шуда истодаанд, масалан дар пиряхи Баралмос, ки дар қисмати шимолии қаторкӯҳи Пётри I, ноҳияи Лахш ҷойгир аст, 9 то чунин кӯлҳо ба вуҷуд омадаанд. Хатари калон дар пиряхи Хирсон, дар ҳудуди ноҳияи Ванҷ дида мешавад. Ин пирях босуръат обшуда, зуд-зуд ба пеш ҳаракат карда истодааст ва хавфи бастани пеши роҳи оби дарёи Абдуқаҳҳорро дорад, ки метавонад сабаби пайдоиши кӯли хатарнок гардад. Чунин кӯлҳои дар натиҷаи обшавию ҳаракати пиряхҳо пайдошуда метавонанд сабаби обхезию селхезӣ гашта, ба хоҷагии халқ (роҳу кӯпрукҳо, деҳот, заминҳои кишоварзӣ) зарари ҳангуфт расонанд. Мо барои мутобиқшавӣ бояд дарк намоем, ки чӣ рӯй дода истодааст ва аз оқибатҳои эҳтимолии он моро чӣ интизор аст.

Бо назардошти зарурияти масъалаи мазкур ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан бо дарки амиқ, таваҷҷуҳи хоса ва сиёсати созандаю дурандешона Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон якчанд ташаббуси башардӯстонаро пешниҳоди ҷомеаи ҷаҳон намудаанд. Ташаббусҳои ҷаҳонии ҷониби Тоҷикистон дар самти истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи пиряхҳо назаррас буда, маҳз бо пешниҳоди Сарвари давлати мо дар сатҳи СММ як қатор чорабиниҳои байналмилалӣ баргузор ва пешниҳодҳои созандаро пеша шуданд. Бо мақсади ҳалли масъалаҳои обу экология Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дар сатҳи Созмони Миллами Муттаҳид соли 2003 «Соли байналмилалии оби тоза», солҳои 2005-2015 Даҳсолаи байналмилалии «Об барои ҳаёт», соли 2013 «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об»ва солҳои 2018 - 2028 Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор эълон карда шуд. Мавриди зикри хос аст, ки дар идомаи иқдомоти болозикр дар таърихи 3 - юми марти соли 2021 Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон зимни суханрониашон дар мулоқоти нахустини Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим пешниҳод намуданд, ки соли 2025 «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» эълон гардад ва санаи мушаххаси «Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо» муайян карда шавад.

Сарвари давлат, ҳамчунин, пештар таъкид карда буданд, ки барои вусъат бахшидани талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин масъала «Хазинаи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» таъсис дода шавад. Зимнан, аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкили «Шабакаи муттаҳидаи гдобалии иттилоотии криосфера» барои татбиқи ин иқдомот ҷиҳати ҷалби таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Мақсади ягона ва ниҳоии ҳамаи ин чорабиниҳо ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои дарки қазияи мазкур, ташаккул додани маърифати экологии саросарӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои амалии мутобиқ шудан ба оқибатҳои нохуши эҳтимолии тағйирёбии иқлим мебошад.

АДАБИЁТҲО:

1. Муҳаббатов. Х. М., Ниёзов А. С. Ҳудудҳои табиии махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон. Душанбе: Контраст, 2017.
2. Инсон ва сарватҳои табиат. Холназар Муҳаббатов. Душанбе 2012.
3. М. Дарвозиев И. Сафаров. Экология. Душанбе 18.02. 2016.
4. Муҳаббатов Х. Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон-Душанбе, “Собириён», 2009, 192 саҳифа.
5. Давлатов А.С. Экологияи популятсионӣ Душанбе соли 2010.
6. Исмоилов М.И. Экологияи омафаҳм Душанбе 2010.
7. Аброров. Акмалов М "Муъчизаҳои табиати Точикистон" Душанбе "Ирфон" 2011

ПИРЯХҲО ВА ҲИФЗИ ОНҲО ИҚДОМИ ТОҶИКИСТОН

Пиряхҳои ҳудуди Тоҷикистон боигарии бебаҳои миллати мо мебошанд, зеро онҳо на фақат манбаи калонтарини оби тоза, балки танзимкунандаи оби дарёҳо, обу ҳаво ва иқлими минтақа ба шумор мераванд. Пиряхҳо ва барфҳои доимии Тоҷикистон барои ташаккулёбии оби тозаи калонтарин дарёи Осиёи Марказӣ–Амударё, ҳавзаи баҳри Арал, ва ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё сарчашмаи асосӣ мебошанд (ниг. расм). Ҳамасола дар натиҷаи обшавии захираҳои пиряхҳо ва барфҳои доимии ҳудуди Тоҷикистон дарминтақа якчанд километри мукааб оби тоза ташаккул меёбад. Бояд таъкид намуд, ки пеши роҳи обшавии босуръати пиряхҳоро гирифтан мушкилоти хеле доманадор ва ҳатто инконнопазир аст ва фурсати зиёдро талаб менамояд. Дар солҳои сербориш аз ҳисоби боришоти зимистона

захирашавии пиряхҳо ба амал меояд, аммо дар солҳои охир вобаста ба тағйирёбии иқлим таносуби обшавии онҳо нисбат ба захирашавӣ хеле зиёд гардидааст.

Калидвожаҳо: *экологӣ, пиряххо, оби тоза, уқёнуси ҷаҳонӣ, дарё, ҳаво, захираҳои обӣ.*

ЛЕДНИКИ И ИХ ЗАЩИТА, ИНИЦИАТИВА ТАДЖИКИСТАНА

Ледники территории Таджикистана являются бесценным богатством нашего народа, ведь они являются не только крупнейшим источником пресной воды, но и регулятором речной воды, погоды и климата региона. Ледники и вечные снега Таджикистана являются основным источником формирования пресной воды крупнейшей реки Средней Азии - Амударьи, бассейна Аральского моря, бассейнов Амударьи и Сырдарьи (см. рисунок). Ежегодно в регионе образуется несколько кубических километров пресной воды в результате таяния ледников и вечного снега на территории Таджикистана. Следует подчеркнуть, что предотвращение быстрого таяния ледников является очень серьезной и даже невыполнимой задачей и требует много времени. В дождливые годы из-за зимних дождей накапливаются ледники, но в последние годы из-за изменения климата отношение их таяния к накоплению значительно увеличилось.

Ключевые слова: *экология, ледники, пресная вода, мировой океан, река, воздух, водные ресурсы.*

GLACIERS AND THEIR PROTECTION – INITIATIVE OF TAJIKISTAN

Glaciers of the territory of Tajikistan are the priceless wealth of our people, because they are not only the largest source of fresh water, but also the regulator of river water, weather and climate of the region. Glaciers and eternal snows of Tajikistan are the main source of the formation of fresh water of the largest river in Central Asia - the Amu Darya, the Aral Sea basin, the Amu Darya and Syr Darya basins (see figure). Every year, several cubic kilometers of fresh water are formed in the region as a result of melting glaciers and eternal snow on the territory of Tajikistan. It should be emphasized that preventing the rapid melting of glaciers is a very serious and even impossible task and requires a lot of time. In rainy years, glaciers accumulate due to winter rains, but in recent years, due to climate change, the ratio of their melting to accumulation has increased significantly.

Keywords: ecology, glaciers, fresh water, world ocean, river, air, water resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зулфонов Бахрон ходими пешбари илмии шуъбаи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Айнӣ 126 Тел: 93-601-75-25*

Сведения об авторе: *Зулфонов Бахрон – ведущий специалист Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академия образования Таджикистана, г. Душанбе, ул.Айни 126. Тел: 93-601-75-25*

Information about the author: *Zulfonov Bahron - Leading Researcher, Institute of develop of the Education named after Abdurrahman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Aini Street. Тел: 93-601-75-25*

ТДУ-159.9
ТКБ-88.4
С 64

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ РАФТОРИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Котибова Шарифамоҳ Пирмаҳмадовна
Собирова Назира Солиҷоновна
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”

Дар шароити муосири инкишофи ҷомеа муҳим аст, ки сатҳи миллию тарбиявии ахлоқӣ, худогоҳӣ ва худшиносии насли нав баланд бардошта шавад, зеро он самти асосии ташаккули инсони ватандӯстро муайян мекунад.

Педагогикаи халқӣ яке аз ҷанбаҳои беназири соҳаи педагогикаи муосир буда, дар ташаккули сифатҳои маънавии инсон, аз ҷумла наврасон нақши ниҳоят бориз мебозад. Сабаби ин қадар ба дилу дидаи мардум ҷой гирифтани педагогикаи халқӣ (аз ҷумла педагогикаи халқи тоҷик) аз он иборат аст, ки он бевосита аз ҳаёти ин ва ё он халқ сарчашма гирифта, рӯҳи ҳамон халқро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, педагогикаи халқӣ рӯҳи (психологияи) халқ, мароми мақсад, орзую омоли онро ба таври мушаххас инъикос намуда, падару модарон, тарбиядиҳандагонро ба кори эҷодӣ ва аз ҷиҳати илмиву амалӣ асосноккардашуда, масъалаҳои муҳимми назариявӣ ва амалии насли наврас сафарбар менамояд.

Педагогикаи халқӣ раванди кори тарбиявиро такон дода, ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, худогоҳию худшиносии миллӣ ёрӣ мерасонад, ки ин хеле муҳим аст. Ба чунин таъкидҳои Президенти муҳтарами кишвар, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба мероси гузаштаи миллӣ таваҷҷуҳ намоем: «беҳтарин анъанаҳои ахлоқии гузаштагони мо аз насл ба

насл интиқол ёфта, ба як мактаби бузурги тарбияи ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва маънавии шахсият мубаддал мегарданд» [11].

Ин андешаҳои сарвари давлат ба дурдонаҳои беназири педагогикаи халқи тоҷик зич марбут аст. Чунки педагогикаи халқӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқии инсон, мақоми хос дошта, дар тамоми ҳаёти ӯ ҳамчун сарчашмаи хушкнашаванда ғизои маънавӣ медиҳад. Барои ҳамин ҳам шахс кӯшиш менамояд, ки тавсияҳои педагогикаи халқӣ ва роҳу равишҳои тавсиякардаи онҳоро дастури амалии кори тарбиявии худ намояд, зиндагӣ, рафтору кирдор, хулқу одоби худ ва фарзандонро мутобиқи тавсияҳои онҳо ба роҳ монанд.

Дар расму оинҳо ва анъанаву маросимҳои халқи тоҷик муҳимтарин категорияҳои фалсафию ахлоқӣ инъикос ёфтаанд, ки ин арзишҳо ба ахлоқи умумиинсонӣ ва пешрафти иҷтимоию ахлоқии халқи тоҷик мусоидат менамояд. Дар шароити ислоҳоти низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муаммоҳои мубрами оила, мактаб, ҳамчунин тамоми ҷомеа ва давлатро масъалаи тарбияи ахлоқии насли нави мамлакат ҳисобидан ҷоиз аст. Вайрон шудани низоми пештараи тарбия боиси пайдоиши муаммоҳои гуногуни ташаккули ахлоқии ҷавонон гардид. Зарурати ҷиддии бунёди низоми нави тарбиявии мувофиқ ба марҳалаи нав ба миён омад. Ин ҳадаф дар “Консепсияи миллии тарбия” [5] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» [6] инъикос ёфтааст.

Дар муқаддимаи китоби хеш “Этнопедагогика” Волков Г. Н. қайд мекунад: “Принсипи халқият, ки аз ҷониби К.Д.Ушинский ҳамчун принсипи муқаддаси тарбияи миллӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуд, дар шароити демократӣ намудани ҷомеа аҳамияти беназире касб мекунад” Ҳақ ба ҷониби Волков Г.Н. аст, ки мегӯяд: “Ташаккули омӯзгори комили мактаби ибтидоӣ бидуни омодагии махсуси этнопедагогии ӯ номумкин аст” [3].

Классикон, асосгузорони педагогикаи илмӣ А.Каменский, К.Д. Ушинский ба омӯзиши таҷрибаи тарбияи халқӣ аҳамияти махсус медоданд. К.Д.Ушинский нуктаи барои илми педагогӣ асосиву муҳимтаринро баён кардааст: “Халқ низоми махсуси тарбияро дорад... Танҳо тарбияи халқӣ узви зиндаест дар раванди инкишофи халқ”.

Вазифаи таҳқиқи анъанаву маросимҳои халқӣ аз он иборат аст, ки чӣ гуна пайдо шудани онҳо, сабаби пойдор мондан ва шарти ҳифзи онҳо пайгирӣ шавад, эҳтиёҷ барои на танҳо нигоҳдошти онҳо, балки пайваста коркард шудани он муайян гардад ва ниҳоят, роҳ ва омилҳои самаранок истифода бурдани онҳо дар таълиму тарбияи хонандагони хурдсол дар марҳалаи ҷадиди инкишофи ҷамъият муайян карда шаванд.

Дар “Консепсияи миллии тарбия” таъкид мегардад, ки вазифаи асосии мактаб дар марҳалаи ҳозира ташаккул додани худшиносии миллии насли наврас, аз худ кардани арзишҳои миллӣ, ахлоқӣ ва умумибашарӣ мебошад. То ин ки хонандагони синни хурди мактабӣ, нигоҳдорандаи хусусияти миллӣ, анъанаҳо, мероси ахлоқӣ ва фарҳангӣ бошанд, дар ҳаёт мавқеи фаъолонаро ишғол намоянд, дар илм, техника, фарҳанг ва дигар соҳаҳо дорои малакаҳои таҳқиқотӣ бошанд.

Махсусияти миллии тарбия бо он муайян мегардад, ки ҳар як халқ дорои тарзи хоси ҳаёт мебошад, ки шахсиятро мутобиқ бо вижагиҳои анъанаҳои миллӣ ва менталитети миллӣ ташаккул медиҳад. Вижагиҳои тарзи зиндагии халқҳои гуногун зери таъсири омилҳои махсус шакл мегиранд: шароити табиӣ ва иқлим, забон, мазҳаб (эътиқоди динӣ), шароити фаъолият ва меҳнат (заминдорӣ, шикор, моҳигирӣ, чорводорӣ ва ғайра).

Ушинский К.Д. таъкид мекард, ки ғояҳои тарбиявии ҳар халқ то дараҷае бо рӯҳияи миллӣ фаро гирифта шудаанд, ки онҳоро ба заминаи бегона кӯчонидан ғайриимкон аст. Ҳар халқ шароити таърихии инкишофи худро дорост, ки дар хислати халқҳои ҷудогона таҷассум ёфтааст.

Ин ақида бо хулосаҳои яке аз мутафаккирони барҷастаи халқи тоҷик – Абӯбакри Розӣ, ки дар асри IX зиндагӣ кардааст, ҳамоҳанг мебошад. Розӣ навишта буд, ки “вобаста ба ин сухан гуфтан дар бораи он, ки байни халқҳо дар ин амр афзалияти яке бар дигар ва тафовути бузурге мавҷуд аст, зарурат надорад” [10].

Ҳақ бар ҷониби В.А.Сухомлинский аст, вақте ӯ мегуфт, ки оянда бидуни гузашта вуҷуд надорад. Ба инсон ҳофиза дода шудааст, ки зиндагии наслҳои зиёдеро таҷассум кардааст, - ҳофизае, ки асрҳо инҷониб вусъат дорад. Танҳо ба ҳамин сабаб ӯ инсон аст, ки то куҷо рафтани решаҳои дарахтеро, ки аз он рӯйидааст, мефаҳмад ва дар ёд дорад [9].

Масъалаҳои тарбияи малакаву одатҳои рафтори баодобонаи хонандагони хурдсол дар оилаи тоҷик ба воситаи эҷодиёти шифоҳии халқ ва асарҳои классикони адабиёти тоҷик дар асарҳои Б.Раҳимов ва мақолаҳои ҷудогонаи ӯ нисбатан муфассал таҳқиқ гардидаанд.

Асарҳои бунёдии академикон М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода ва рисолаҳои илмии А.Паҳлавонов, М.Сайфуллоева, Б.Раҳимов, Т.Атохонов, А.Нуров, Б.Маҷидова, Ҷ.Файзалиев ва дигарон масъалаҳои назариявӣ-педагогии анъанаву маросимҳои халқӣ, омӯзиши масъалаи аҳамият ва нақши анъанаҳои халқӣ дар тарбияи хонандагон, дар омӯзгор ташаккул додани донишу малакаҳои этнопедагогӣ, инчунин баррасии масъалаҳои педагогикаи мардумиро фаро мегиранд.

Анъанаҳои миллӣ, расму таомул, урфу одат ва эҷодиёти даҳанакии халқ, барои падару модар (калонсолони оила) ва фарзандон як воситаи муҳими тарбия дар оила мебошад. Ба ҳамагон возеҳ аст, ки асоси педагогикаи халқиро таҷриба ва анъанаҳои хоси миллӣ, аз ҷумла, урфу одат, расму таомул, оину маросимҳои онҳо ва эҷодиёти даҳонакии онҳо ташкил мекунад. Умуман онҳо ҳар як сифат, хислати нек, рафтору кирдор ва гуфтори нек, ҳар як амали дар зиндагӣ барои инсон муфидро дар рафти фаъолияти амалии худ ба хонандагон ёд медиҳанд.

Падару модарон бояд ба фарзандон дар оила муҳимтарин сифатҳои инсониро фаъол гардонанд, арзишҳои бузурги инсонӣ ба вуҷуд оваранд, нерӯҳои инсонии насли наврасро ба бунёдкорӣ, ба ҳаёти осишта, ба некукорӣ ва саховатмандӣ, бофазилативу бомаърифатӣ сафарбар намоянд, онҳоро ба пояҳои баланди инсонӣ расонанд, бо ҳам муттаҳид созанд, то ин ки дар оянда фарзандони сазовори Модар-Ватан ба воя расанд. Ин қарз ва фарзи падару модар дар назди ҷомеаи муосир аст.

Педагогикаи халқӣ тамоми паҳлуҳои тарбияи ахлоқиро дар ҳампайвастагии якдигар мебинад, ки дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон мақоми хос дорад. Аз ҷумла, тарбияи ватанпарастӣ ва инсонпарварӣ, муносибати софдилона ба меҳнат ва эҳтиром намудани одамони меҳнатӣ (ба қадри меҳнати падару модар расидан) тарбияи ростӣ ва ростқавлӣ, 4 хоксорию хушмуомилагӣ, бо риояи одоб ҳангоми муомила бо ҳамсолон ва калонсолон, муносибати дӯстона, нисбат ба якдигар меҳрубон будан, ба якдигар дасти мадад дароз кардан, интихоби дӯсти арзанда, ҳимоя намудани дӯстӣ ва ғайра.

Нақши педагогикаи халқӣ дар рушди арзишҳои ахлоқии наврасон дар оила боз дар он аст, ки пеш аз ҳама дар анъанаҳои миллии халқ, расму таомул, урфу одат ва эҷодиёти даҳанакии халқӣ, ки дар давоми ҳазорсолаҳо ташаккул ва инкишоф ёфтааст, ёрии амалӣ мерасонад. Мақоми педагогикаи халқӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон дар оила хеле калон аст. Он ба ҳар як хонандагон имконият медиҳад, ки рафтори худро (умуман тамоми фаъолияти худро) ба як низом дарорад.

Педагогикаи халқӣ як шакли махсуси дастрас намудани арзишҳои ахлоқии инсон мебошад, ки вазифаи он аз нигоҳ доштан ва афзун намудани дигар арзишҳо иборат аст.

Дар хонандагони хурдсол доираи муайяни шавқу ҳавас, муносибат нисбати ҳодисаву воқеаҳо устувор мешаванд. Ин доираи ҳавасҳо заминаи равонии мутобиқшавии ахлоқии наврас мебошад. Дар ин синну сол шавқу ҳавасҳои ноустувор ба мустаҳкам мегузарад. Онҳо мехоҳанд ба бисёр масъалаҳо ҷиддӣ муносибат кунанд, ҷаҳонбинии онҳо васеъ мегардад, дар онҳо ахлоқи ҳамида ва дарки зебоипарастӣ ба вуҷуд меояд. Як масъалаи мубрами рӯзро бояд қайд намоем, ин ҳам бошад, душвории ҷомеаро дуруст дарк карда натавонистани наврасон мебошад. Аз ин ҷиҳат падару модарон бояд фаромӯш накунанд, ки наврасӣ синни душвор ва тағйирёбанда аст, бинобар ин сабру таҳаммул ва талаботи дуруст ва иҷрошавандаро пешниҳод кардан лозим аст, то ин ки наврасон дар роҳи дуруст тарбия карда шавад. Чунки оила ҳамчун институти асосии иҷтимоикунонӣ мебошад, чунки дигар ягон гурӯҳи иҷтимоӣ ӯро иваз карда наметавонад.

Маросиму анъанаҳои халқи тоҷик сарчашмаи бебаҳои ғояҳо дар раванди тарбияи ахлоқии насли наврас мебошад; пеши ҳар як омӯзгори синфҳои ибтидоӣ вазифаи истифодаи пайваста ва самарабахши ганҷинаи педагогикаи халқӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас меистад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки маҳз тавассути педагогикаи халқӣ арзишҳои ахлоқӣ аз як насл ба насли дигар мегузарад. Ба воситаи дурдонаҳои беназири педагогикаи халқӣ насли наврас аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ ёфта, барои эҳёи онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ин дар шароити ҷаҳонишавии тамаддунҳо ба манфиати кор аст.

Ҳамин тавр дар педагогикаи халқӣ ифодаёфта, бо нишондодҳои педагогикаи умумибашарӣ пурра мувофиқат менамояд. Ин паҳлуҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, барои оварда шудааст, ки аз онҳо дар тарбияи наврасон дар оила ва мактаб эҷодкорона истифода бурда шуда бо ҳамин ба инкишофи ҳамаҷонибаи шахс ёрӣ расонда тавонад.

АДАБИЁТ:

1. Ар - Рози Абубакр. Духовная медицина. Абубакр Ар - Рози // Душанбе: Ирфон, 1990. - 87 с. (на тадж.яз.)
2. Афсонаҳои халқи тоҷик. Душанбе, 1990.
3. Волков Г. Н. Этнопедагогика. М, 2000.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. Г.Н Волков // М.: Академия, 1999. - 310 с.
5. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006. – 26 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». Душанбе, 2011.
7. Нуров А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи мактабиёни хурдсол. Душанбе: Матбуот, 2002.
8. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. Душанбе: Шарқи озод, 2008.
9. Сухомлинский В.А. Родина в сердце. В. А Сухомлинский. // М.: Молодая гвардия, 1980. - 175 с.
10. Ушинский К. Д. О принципе народности в общественном воспитании. Избр.пед.сочинение. К. Д. Ушинский // М.: Наркомпросс, РСФСР, 1945.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Ватани худро дӯст доред, қадр кунед ва ҳифз намоед. Душанбе, 2005.

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ РАФТОРИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Дар шароити муосири рушди ҷомеа баланд бардоштани сатҳи тарбияи миллию ахлоқӣ, худогоҳӣ ва худогоҳии насли наврас муҳим аст, зеро ин самти асосии ташаккули шахсияти ватандӯстро муайян мекунад.

Ташаккули маънавии шахсияти кӯдак тавассути азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятию таърихии инсоният дар раванди фаъолияти амалии моддӣ сурат мегирад. Анъанаҳои халқӣ ҳамчун намунае баромад мекунанд, ки дар онҳо беҳтарин хислатҳо, хислатҳои шахсӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ мутамарказ шудаанд. Анъанаҳо нормаю принципҳои таърихан муқарраршуда, муносибатҳо ва идеалҳоро муқаррар мекунанд. Анъанаҳо ҳамчун хотираи коллективӣ амал карда, унсури таркибии шуури этникӣ мебошанд.

Педагогикаи халқӣ яке аз соҳаҳои аслии педагогикаи муосир буда, дар ташаккули сифатҳои ахлоқии одамон, аз ҷумла наврасон нақши хеле равшан мебозад.

Калидвожаҳо: *педагогика, педагогикаи халқӣ, психология, рафтор, тарбия, маҳорати иҷтимоӣ, педагогӣ, салоҳият, шахсият, раванди педагогӣ, анъана, урфу одат.*

ВЛИЯНИЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В современных условиях развития общества важно повышать уровень национально-нравственного воспитания, благочестия и самосознания подрастающего поколения, так как это определяет основное направление формирования патриотической личности.

Духовное формирование личности ребенка происходит путем присвоения им общественно исторического опыта человечества в процессе предметно практической деятельности. Народные традиции выступают как образцы, в которых сосредоточены лучшие черты, качества личности, нравственные эталоны. В традициях фиксируются исторически сложившиеся нормы и принципы, отношения, взаимоотношения, идеалы. Выступая как коллективная память, традиции являются неотъемлемым элементом этнического сознания.

Народная педагогика является одним из своеобразных направлений современной педагогики, она играет очень четкую роль в формировании нравственных качеств людей, в том числе и подростков.

Ключевые слова: *педагогика, народная педагогика, психология, поведение, воспитание, социальное, педагогическое мастерство, компетентность, личность, педагогический процесс, традиция, обычай.*

THE INFLUENCE OF FOLK PEDAGOGY ON THE FORMATION OF THE BEHAVIOR OF YOUNGER STUDENTS

In modern conditions of the development of society, it is important to raise the level of national and moral education, piety and self-awareness of the younger generation, as this determines the main direction in the formation of a patriotic personality.

The spiritual formation of a child's personality occurs through the appropriation of the socio-historical experience of mankind in the process of substantive practical activity. Folk traditions act as examples in which the best traits, personality traits, and moral standards are concentrated. Traditions fix historically established norms and principles, relationships, relationships, ideals. Acting as a collective memory, traditions are an integral element of ethnic consciousness.

Folk pedagogy is one of the original areas of modern pedagogy, it plays a very clear role in the formation of the moral qualities of people, including adolescents.

Key words: *pedagogy, folk pedagogy, psychology, behavior, upbringing, social, pedagogical skills, competence, personality, pedagogical process, tradition, custom.*

Дар бораи муаллиф: *Котибова Шарифа Пирмаҳмадовна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири шуъбаи мактабҳои камнуфус ва бознигариву такмили стандарт, барномаҳои таълимию китобҳои дарсии таҳсилоти аққалиятҳои миллии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Тел: +992 559993120 Почтаи электронӣ: sharifa.kotibova@mail.ru*

Об авторе: *Котибова Шарифамох Пирмахмадовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом малокомплектных школ ипересмотрения и совершенствование стандартов, учебных программ и учебников для образования национальных меньшинств Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Телефон: +992559993120 Эл. почта: sharifa.kotibova@mail.ru*

About the author: *Kotibova Sharifa Pirmahmadovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of ungraded schools and revision and improvement of standards, curricula and textbooks for the education of national minorities of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Tel: +992 559993120 E-mail: sharifa.kotibova@mail.ru*

Собирова Назира Солиҷоновна - *унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ "ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров"*

Собирова Назира Солижоновна - *соискатель кафедры социально-профессионально-педагогического факультета МДТ «ДДХ им. акад. Б. Гафуров (Таджикистан, Худжанд);*

Sobirova Nazira Solijonovna - *researcher of the department of social-professional-pedagogical faculty named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand);*

ПЕДАГОГИКАИ МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ- АХЛОҚИИ ДОНИШҶӮЁНИ ҲАМА ЗИНАҲОИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Д. Маҳкамов

Пажуҳигоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар педагогикаи миллӣ, фалсафа ва ахлоқ мавқеи устодон Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Кайковус ва Ҳомид Ғазолӣ ниҳоят бузург мебошад. Махсусан асарҳои Ғазолӣ «Фарзандномa», «Кимиёи саодат» аҳамияти бузурги фалсафӣ, панду ахлоқӣ ва дидактикӣ мебошанд.

Ғазолӣ аз нуқтаи назари дину мубин ишора ба он менамояд, ки Ҳазрати Муҳаммад олимону донишмандонро ворису пайравони пайғамбарон номида буд. Ин андеша донишҷӯёнро ба баланд бардоштани маънавиёт ва ахлоқ равона менамояд. Аз гуфтаҳои Ғазолӣ насли наврас ба баланд бардоштани илму дониши хеш майл пайдо менамоянд, то ворисону пайравони арзандаи пайғамбарон бошанд.

Асари «Фарзандномa»- и Ғазолӣ асари тарбиявӣ- ахлоқиест, ки тамоми нозукиҳои муносибатҳои оилавӣ, рисолати падару модарӣ ва фарзандиро дар худ фаро гирифта, характери тарбиявӣ- ахлоқӣ дошта, педагогикаи миллиро бою ғанӣ мегардонад. Ғазолӣ дар асараш «Кимёи саодат», ки яке аз асарҳои фалсафӣ, педагогӣ, пандию ахлоқӣ ба шумор меравад роҳҳои асосии саодатманд шудани фарзандонро пешниҳод менамояд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ шароитеро муҳайё намудан зарур аст, ки донишҷӯён барои хониши мустақилона ва корҳои беруназаудиторӣ тамоми адабиёти тавсиявиро пайдо карда, мутолиа намуда тавонанд. Лекин мутаассифона ҳоло ҳам ин шароит дар ҳама муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ҷавобгӯи талабот буда наметавонад. Мушоҳидаҳои мо собит менамоянд, ки дар Коллеҷи техникии ДТТ ба номи Академик М. Осимӣ фонди китобхона хело бою ғанӣ мебошад, аммо аксари китобу сарчашмаҳо ба забони

русӣ ва бо идеологияи куҳнаи Шуравӣ мансубият доранд. Ин аҳвол дар аксари муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ минтақаҳои дур аз марказ мушоҳида мегардад.

Дар ташаккули арзишҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилот ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ, дар баргузории корҳои беруназаудиторӣ, дарсҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои оммавӣ, семинару конференсияҳо бояд мавқеи педагогикаи миллӣ баланд бардошта шавад, зеро бе баинобат гирифтани педагогикаи миллӣ инсони комилро ба воя расонидан мумкин нест.

Абдураҳмони Ҷомӣ, ки шахси фозилтарин, муаллими мӯътабари замони хеш ба ҳисоб мерафт, намехост фарзандон ба аслу насаб ва бо фарзанди Ҷомӣ буданашон фахр кунанд. Худи ҳамин андешаи Ҷомӣ рамзи тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад, ки имрӯз бо фарзанди ки буданашон аксар фахрида, худашонро аз дигарон боло мегузоранд. Дар вақти бо ин масъала сару кор гирифтан, ба донишҷӯён ду чизро аз андешаҳои Ҷомӣ овардан зарур аст:

1. Ӯ хареро мисол меорад, ки хешро фарзанди аспи Рустам- Рахш меномаду аз он мефахрад.

2. Вазире шаҷараномаи авлодӣ тартиб дода, дар он хешро писарамаки Пайғамбар меномад. Ин даъвои нодурустро тамоми донишмандону диндорони замона, ба хотири вазир будани он шахс тасдиқ карда имзо гузоштанд.

Вазир барои тасдиқи дурустии ин андеша шаҷараи авлодиро бо дасти лабайгӯҳояш назди Ҷомӣ низ барои имзои хешро гузоштан фиристод. Ҷомӣ рӯйбанӣ накарда, мансаби вазирро ба эътибор нагирифта, ба он имзо нагузошт. Вазир маҷбур шуд, шаҷараи авлодиашро бардошта, худаш наздӣ Ҷомӣ барад, аммо Ҷомӣ ба ҷойи он, ки имзо гузошта, дурустии ин даъворо тасдиқ намояд, аз рӯи зарофат дар як гӯшаи он мисраҳои зеринро навишт, ки саршори маънавиёт ва ахлоқанд:

Онро, ки бувад нури набӣ дар башара,
Ҳоҷат набувад ба тӯлу арзи шаҷара.
В-онро, ки зи рух натобад ин нури сара,
Шаҷара надиҳад ба ғайри лаънат самара.

Бинед, дар ин гуфтаҳо то кадом андоза маънавиёту ахлоқи баланд ниҳон аст, ки дар андешаҳои педагогии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ ва дигар бузургони сухан баёни хешро ёфтаанд ва саропо андешаи педагогӣ мебошанд.

Ҷомӣ дар осори безаволи хеш: «Тӯҳфат-ул- Аҳрор», «Сабҳат- ул- аброр», «Юсуфу Зулайхо», «Лайливу Маҷнун», «Хирадномаи Искандарӣ» фаслҳои алоҳидаро ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии фарзандаш бахшидааст, ки омили муҳимтарини педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад. Танҳо дар ин ҷо хондан, ворид гардидан, мустақилона дар гирди ин андешаҳо фикр кардан ва хулосабарорӣ намудан зарур аст.

Яке аз андешаҳои пешқадами педагогии А.Ҷомӣ, ки дар назди ҷигарбандаш мегузорад, ин ба қадри вақт расидан ва онро оқилона истифода бурдан мебошад. Ҷомӣ барои устувор гардонидани хотираи фарзандаш бештар хондани ҳикоя ва аз ёд кардани шеърро тавсия медод, ки ҷавобгӯ ба талаботи педагогикаи миллӣ мебошад. Бояд таъкид намуд, ки аз ҳама чизи манфиатовар барои инсон, самаранок гузаронидани вақт ва аз он оқилона истифода бурдани насли наврас мебошад.

Бояд қайд кард, ки асари А. Ҷомӣ «Баҳористон» энсиклопедияест, ки тамоми унсурҳои Консепсияи миллии тарбияро дар худ фаро гирифта, педагогикаи миллиро бо педагогикаи умумибашарӣ мутобиқ сохтааст.

Дар осори маънавӣ- ахлоқии А. Ҷомӣ ва наздикони ӯ- Навоӣ, Ҳотифӣ, Суҳайлӣ, Кошифӣ зарари маънавӣ, иқтисодӣ, ҷисмонии шаробу шаробхорагӣ маззамат карда шуда, одамонро аз ҷиҳати маънавӣ- ахлоқӣ ба парҳез аз чунин сифатҳо даъват менамуданд. Дар ҳикоя ва қитъаҳои хеш Ҷомӣ андешаҳои педагогии хешро тарзе баён менамояд, ки дар ҳолати мустақилона омӯхтани он ҷавонон аз ҷиҳати маънавӣ- ахлоқӣ тарбия ёфта, назарашон ба зиндагӣ ботамом ислоҳ гардида, ба амалҳои зишт даст намезадагӣ мегарданд.

Дар педагогикаи миллии халқи тоҷик ва дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ниҳоят назаррасу бузург мебошад. Ӯро падараш аз олимони Балх буда, дар ибтидои ҳуҷуми муғулҳо бо волидайни худ аз Вахш ба Балху Самарқанд ва Нишопур сафар карда, баъдан оилаи онҳо аз Нишопур ба Ҳиҷоз меқӯчанд. **[13, с. 57].**

Пас дар Куния, дар назди Сайид Бурҳонуддин Муҳаққиқи Тирмизӣ илми тасаввуф омӯхтааст. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аз нобеғаҳои назми классиикии форс-тоҷик буда, дар арсаи суханварӣ ҳамчун Худованди беҳамтои мамлакати ишқу зебой, дину фалсафа баромад намуда, ҳамчун педагоги бузург шинохта шудааст.

Дар андешаҳои педагогии хеш ӯ инсонро бузургтарин муъҷизаи офариниш мешуморид ва ягонагию иттифоқ ва иттиҳоду ҳамбастагии онҳоро талқин ва тарғиб менамуд. Сулҳу оштӣ, ишқу ошиқӣ, иттиҳоду ҳамдигарфаҳмӣ ба ақидаи Мавлоно қодир аст, заминро ба осмон хешу табор гардонад.

Мероси адабӣ, педагогӣ, фалсафии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ хеле пурсарват ва рангоранг буда, аз ҷиҳати навъи сухан назму насрро ташкил медиҳад. Девони Шамси Табрезӣ, ин дафтари ишқ ва суруди озодии ботинии инсон аст, салтанати инсонро бар ҳастӣ, заминро бар коинот, ишқро бар имон, ҳаётро ба марг ва оштиро ба ҷанг таҳким бахшида, нишонаи баландтарини ваҳдати одамон мебошад.

Аҳамияти «Маснавии Маънавӣ»-ро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дарк намуда, бори аввал онро олими англис Р. А. Николсон аз забони форсӣ ба забони англисӣ тарҷима намуда, дастраси ҳаводоронаш гардонида буд, ки ин маънои мутобиқсозии педагогикаи миллӣ ба педагогикаи умумибашарӣ мебошад. .

Мавлоно кушиш ба харҷ додаст, ки мақому мартабаи инсонро баланд бардошта, бештар маънавиёту ахлоқи вайро васф намояд. Ба қавли Мавлоно холиқи феълу атвори хеш худи инсон мебошад, ва чӣ амале аз ӯ содир шавад, марбут ба худи ӯст, ки фармудааст:

То ту торику малулу тирай,
Дон, ки бо деви лаъин ҳамширай.
Чун зи луқма ту ҳасад бинӣ давом,
Чахлу ғафлат зояд онро дон ҳаром .
Ҳеч гандум кориву чав бар диҳад,
Дидаи аспе, ки куррай хар диҳад? [13, с. 57].

Яъне дар мисраи аввали ин ғазал Мавлоно мефармояд: то даме, ки ту дилсиёҳ, тираақл, ҳасудхӯр ва бадкирдор ҳастӣ, ҳамнишин бо деви лаъин-иблис ҳамнишин мебошӣ. Дар мисраи дигар бошад ӯ мегӯяд: Оё ҳеҷ дидай, ки гандуми ба замин пошида ҳосили ҷав дода бошад? Оё ҳеҷ дидай, ки асп курраи хар зодааст? То кадом андоза андешаҳои ҷолиби педагогӣ баён гардидаанд, ки сарчашмаи тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ мебошанд.

Дар васфи Мавлоно дар китоби Абдулҳусайни Зарринкӯб «Бо корвони ҳулла» дар бораи обрую эътибор ва оромтабиатии Мавлоно суханони зиёде гуфта шудааст, ки яке аз талаботҳои педагогикаи муосир нисбати омӯзгор мебошад. Бисёр муҳаққиқон ба шеъру шоирӣ рӯ овардани Ҷалолиддини Балхиро аз вохӯри бо Шамси Табрезӣ меҳисобанд. Дар ҳақиқат вохурӣ бо ин дарвеши шӯридаи бесомон дар қалби Мавлоно чунон инқилоберо ба вуҷуд овард, ки дарсу ваъзро канор ниҳод ва аз дунболи ӯ шуд.

Дар дигар ҷойи китоби «Бо корвони ҳулла» омадааст: Толибилме, ки бо ҷараёни сӯфия душманӣ дошт, дар сари ҷамъомад бо вай гуфт: ***«Аз Мавлоно нақл кунанд, ки ҷое гуфтааст: «ман бо ҳафтоду се мазҳаб якам», оё ин сухан Мавлоно гуфтааст?», гуфт: «Оре, гуфтаам». Он мард забони таън бигшод ва Мавлоноро дашном дод. Мавлоно бихандид ва гуфт: «Бо ин низ, ки ту мегӯӣ, якам»***, якрангиву сулҳҷӯии ӯ то ба он ҳадде буд, ки бо ринду зоҳид, габру тарсо чунин мезист, ки ин далели бузургии Мавлоно мебошад. **[13, с. 59].**

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ тавассути корҳои тарбиявӣ, беруназудиторӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ ва шабнишинию вохуриҳо ба насли наврас ин сифатҳои баланди одамиро васф намуда, онҳоро дар рӯҳияи маънавиёти баланд ва ахлоқи ҳамида тарбия намудан дар пайравии Мавлоно ва дигар бузургони сухан ба манфиати кор мебошад.

Ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ҳар чӣ бештар бо диққат хондан ва нақл кардани ҳикояҳои халқии ***«Маснавии Маънавӣ»-ро*** супориш додан зарур аст. Аз ин амал ба се ҳадаф ноил гардидан мумкин аст:

- аввалан донишҷӯён хикояҳоро хонда, ба он фурӯ рафта, ба хондани китоб майл пайдо менамоянд;
- хотираашон қавӣ гардида, ба фаҳмидани мақсад, амалҳои неку бад, шинос гардида, хулосабарорӣ ва натиҷагирӣ дар онҳо рущд меёбад ва салоҳиятнок мегарданд;

дар чорабиниҳо, озмунҳо фаъолона ширкат намуда, салоҳияти касбии хешро сайқал мебахшанд. **[13, с. 57].**

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ шароитеро муҳайё намудан зарур аст, ки донишҷӯён дар давраи фориғ будан аз машғулияти таълимӣ, дар ҷое ҷамъ гардида, аз ҳикояҳои "Маснавӣ" баҳсу мунозираҳои маънавӣ барпо намоянд. Дигарон дар шакли шунаванда ширкат варзида, ба баҳси онҳо зинат бахшанд.

Дар ин раванд муовини директор оид ба корҳои маданӣ- равшаннамоӣ ё оид ба корҳои тарбиявӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ руихати ҳикояҳоро аз "Қобуснома", "Гулистон", "Бӯстон", "Баҳористон" ва "Маснавии Маънавӣ" пешниҳод намуда, супориш диҳанд, ки дар муддати як ҳафта омодагӣ бинанд ва дар рӯзи муайян чорабиниҳои фарҳангӣ баргузор гардида, онҳо мустақилона андешаронӣ намоянд.

Инчунин, барои самаранок баргузор намудани корҳои беруназсинфӣ номгӯи ҳакояҳоро аз "Маснавии маънавӣ " тахминан дар чунин шакл пешниҳоди донишҷӯён гардонидан зарур аст, то оянда дар фаъолияти омӯзгорӣ истифода бурда тавонанд:

1. Ишқи шоҳ бо канизак- ки вазифаи асосӣ муайян намудани оқибати он мебошад.
2. Бақол ва тутӣ- муайян намудани сабабҳои кам гардидани мизоҷон ва аз фойда маҳрум гардидани бақол.
3. Устод ва шогирди дубин- бо иловаҳо муайян намудани рисолати устод бар шогирд ва шогирд нисбат ба устод.
4. Подшоҳи яҳуд ва масеҳони бегуноҳ- мақсад ошкор сохтани сабабҳои ноадолатӣ нисбати инсон.
5. Оташ ва саҷда бар бут.

Ҷунин, ҳикояҳо дар китоби "Маснавии маънавӣ" ниҳоят зиёданд, ки онҳоро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии духтарон ва писарон тавассути корҳои беруназсинфӣ ниҳоят устокорона истифода бурдан мумкин аст, то ба натиҷаҳои хуб мушарраф гардем ва пеши роҳи косташавии маънавиёт ва ахлоқи насли наврас гирифта шавад.

Яке аз олимони бузурги соҳаи фалсафа, илоҳиёт, адиби ширинсухани форсу тоҷик ва Ҳинду Покистон, педагоги варзида дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии наслҳо Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба шумор меравад. Ӯ дар замони хеш алакай ба моҳият ва муҳимияти назарияи маърифат сарфаҳм рафта, онро пайваста талқин менамуд. Мувофиқи андешаҳои педагогии хеш ӯ салтанат ва боломақомии инсонро дар омӯзиш, таҳсил, маърифат ва дарки асрори ҳастӣ мефаҳмид. Ӯ пайваста одамонро ҳамчун устод баҳри талош варзидан барои ба даст овардани ин сифати олӣ даъват менамуд.

Мувофиқи ақидаи ӯ инсон ҳар қадар майл ба донистани сирру асрори ҳастӣ дошта бошад, ҳамон қадар салтанати ӯ бар табиату ҷамъият ва атрофиён бештару қавитар мегардад, ки мисоли равшани он ин гуфтаҳо мебошанд:

Ҳаст доим салтанат дар маърифат,
Ҷаҳд кун, то ҳосил ояд ин сифат,
Ҳар кӣ масти олами ирфон бувад,
Бар ҳама халқи ҷаҳон султон бувад. [9, с. 57].

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ҷаҳд намудан зарур аст, ки донишҷӯён ин мисраъҳоро аз ёд намоянд ва сармашқи фаъолияти доимии хеш қарор диҳанд. Ақидаҳои ӯ оид ба инсон дар доираи таносуби нафсу рӯҳ ниҳоят ҷолиб мебошанд. Дар таълимоти фалсафӣ ва педагогии хеш Мис Сайд Алии Ҳамадонӣ ба инсон ҷои хоса дода, аз рӯйи чандин нишонаҳо:- ақл, дониш, нутқ, ишқ ва муҳаббат инсонро бар ҳайвон бартарӣ додааст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бештари умри азизи хешро дар ғарибӣ ва ғурбати сафарҳои пай дар пай гузаронидааст. Ӯ равшан дарк менамуд, ки барои ноил гаштан ба зинаи баланди маърифати ҳастӣ яке аз омилҳои асосӣ сафар, шиносои бо ҳаёт ва маданияту тамаддуни халқҳои ҷаҳон мебошад. Аз ин рӯ ба ҳар сарзамине, ки пои муборакашон мерасид, он манзилу макон аз файзи қудуми бобаракаташ ободу зебо ва муҳташам мегашт.

Ӯ ба Макка, Мадина, Миср, Покистон, Ҳиндустон, Осиёи Миёна, Туркия ва дигар мамолики дунё бо мақсади шинос гардидан бо русум ва одату анъанаи он халқҳо сафар намуда, мехост ба онҳо ба қадри ҳол кӯмаки маънавӣ ва ахлоқӣ расонад. Ӯ дар ин сафарҳо аз нишаст ва суҳбати авлиё ва донишмандони замон файзёб гардида, дар натиҷа асари ҷовидонаи хеш «Авроди фатҳия»-ро эҷод намуд.

Воқеан, дар таърихи тасаввуф ва аҳли адаби Шарқ ба монанди Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ кам шахсияте дучор меояд, ки ин қадар сафарҳо карда, ба хизмати авлиёву анбиё

камар баста, аз онҳо бархурдор гардида бошад. Он ҳазрат худашон борҳо таъкид намудаанд, ки дар касби камолот ва ба мартабае расидан, кас бе назари устод ба ҷое намерасад, ки яке аз талаботҳои педагогикаи муосир мебошад.

Мувофиқи назари педагогӣ ва фалсафии ӯ шогирд бояд серзавқу талош бошад, бе шакку шубҳа дархосту супоришҳои устодро ба ҷо биёрад, ки мисоли равшани он мисраъҳои зерин мебошанд:

Эй Алӣ! рав назар кун, зи сари сидқу сафо,
Ки ба ҷое нарасад бе назари пир мурид.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар таълимоти хеш талаботи педагогиро дар муносибати шогирду устод то як андоза дуруст ҳал намудааст **[5, с. 57].**

Дар таълимоти хеш ӯ ҷои хосаро ба таълиму тарбия бахшида, мавқеи устодро дар таълиму тарбияи шогирдон нишонрас ишора намудааст. Шайх Муҳаммадхони Азконӣ яке аз олимону орифони шуҳратманди замон ба шумор мерафт ва на ҳар кас дар назди ӯ хизмати муридӣ ба ҷо оварда метавонист. Аммо Алии Ҳамадонӣ ба туфайли заковати баланд, сабру тоқати беинтиҳо тавонист, ки ба муридии ӯ сазовор гардад ва ҳатто Шайх либоси ифтихории худ - хирқаашро ба шогирди хеш тӯҳфа намуд, ки ин садақаи олӣ ва боварии комили устод ба шогирд мебошад.

Уламо ва донишмандони Кашмир, ки дар заковат машҳури дунё буданд, бо Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ соатҳои тӯлонӣ баҳсу мунозира намуданд. Охирон, саволу ҷавоб дар атрофи гове, ки дар назди маъбадхона буд, сурат гирифт ва то дарёфти ҳақиқат идома ёфт. Муаммо дар ҳалли масъала он буд, ки вазъи гов бояд муайян карда шавад. Олими кашмирӣ аввалан ба ин савол посух доданӣ шуда мегӯяд, ки гов дар батнаш гусола дорад, ки пешонаи он мисли пешонаи модараш сафед аст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳарифи худро тавзеҳ дода, илова намуд, ки аслан пешонаи гӯсола сафед нест, балки нӯги думаш сафед аст, ки омода дар пешонааш қарор гирифтааст. **[5, с. 57].**

Барои аниқ кардани фикрҳои мухталиф ва исботи дурустии даъво бошандагони он ҷо говро сар бурида, гӯсоларо берун оварданд, ки воқеан пешонааш не, балки нӯги думаш сафед будааст, ки дар пешонааш ҷой гирифтааст. Мувофиқи ишораи олими маъруфи Эрон Азизуллоҳи Аторудӣ шумораи асарҳои Сайид Алии Ҳамадонӣ зиёдтар аз 90 номгӯро ташкил медиҳад, ки аз он «Макорим-ул-ахлоқ», «Захират-ул-мулук», «Анвор-ул-азҳор», «Вуҷудия», «Кашф-ул-ҳақоиқ» асарҳои насрӣ буда, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи хосаро ишғол менамоянд.

Дар мутобиқсозии педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мавқеи маорифпарварони тоҷик калон мебошад. Ин ҷараён, ки асосгузораш Аҳмади Дониш мебошад ва ба асри Х1Х мансуб аст, ба фикри мо ба дараҷаи зарурӣ омӯхта нашудааст. Ин ҷавҳар дар болои се арзиш асос ёфтааст:

1. Ин ҷараён дар заминаи хушку холӣ бунёд нагардида буд, онҳо дар такя ба педагогикаи ниёгон, афкори гузаштагони пурифтихори худ андешаҳои маорифпарваронаи хешро пешниҳод намуданд.
2. Дар Бухоро ба илму маорифи мамоликҳои дигар то андозае ошно буданд ва мехостанд ҳамин тухумро дар сарзамини хеш бикоранд.
3. Аҳмади Дониш ва шогирдони он андешаҳоро дар бораи дар ин сарзамин ба роҳ мондани таълиму тарбияи насли наврас ва ташкили низоми маориф андешаҳои пешқадам пешниҳод намуданд. **[19, с. 64].**

Аҳмади Дониш дар афкори педагогии хеш ба тарбияи оилавӣ диқати бештар медод. Дар андешаҳои педагогии Аҳмади Дониш нақши волидон дар андухтани дониш, касбу ҳунари фарзандон ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Дар андешаҳои педагогии Аҳмади Дониш падару модар уҳдадор карда мешаванд, ки рисолати хешро дар таълиму тарбияи фарзанд содиқона иҷро намоянд. Дар андешаҳои педагогии хеш Аҳмади Дониш писаронро низ масъул менамуд, ки рисолати фарзандии хешро дар ҳақи падару модар содиқона иҷро намоянд.

Ин андешаҳои дар боло баён гардида, хусусияти тарбияи маънавӣ- ахлоқиро ноил буда, дорои арзиши ниҳоят баланд мебошанд. Афкори педагогӣ ва маорифпарваронаи Аҳмади Донишро шогирдон ва пайравонаш Шамсиддини Шоҳин, Савдо, Тошхоҷаи Асирӣ бою ғанӣ

гардониданд. Эшон Мирзиёуддин соли 1867 асарашро зери унвони «Одобул- мубин» пешниҳод намуд, ки бо номи «Дидактикаи Ғиёсиддин» машҳур гардид. **[22, с. 39].**

Ғиёсиддин дар андешаҳои педагогии хеш диққати асосиро ба дарки маъно, меъёри такрор, саволу ҷавоб, баҳс, дар хотир нигоҳ доштани маводи хонда, ҳамгиро гардонидани хондану навиштан, оид ба фойда ва зарари рӯйнависӣ, муколама, пайдарҳамии андеша, давомот дар таълим андешаҳои ҷолиб пешниҳод намуданд. Дар таълимоти педагогии хеш маорифпарварон тарафдори сахтгир будан нисбат ба шогирдон буданд, аммо ҷазои ҷисмониро ба шогирдон тарафдорӣ наменамуданд.

Яке аз бузургтарин саромади педагогикаи муосири тоҷик, сардафтари адабиёти муосири тоҷик ва маорифпарвари барҷаста Садриддин Айнӣ мебошад. Ҷунин ҷойи бошарафро агар ба Айнӣ диҳем хато намекунем, зеро ки ҳаёту ашъораш рамзи тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ мебошад. Устод Садриддин Айнӣ ба дидактика бо мактаби омӯзгорӣ ворид гардидааст. **[76.].**

Асарҳои ӯ «Ёддоштҳо», «Таҳзиб- ус- сибён», «Духтарбача ё Холида», «Ғуломон» асарҳои педагогӣ мебошанд, ки дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи босазоро ишғол менамоянд. Тавсияи онҳо барои хониши мустақилона, аз рӯйи онҳо ташкил додани дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба манфиати корҳои табияи маънавӣ- ахлоқӣ мебошад. Фақат аз ёд донистани гуфтаҳои Садриддин Айнӣ оид ба биёед, эй рафиқон дарс хонем! ба бекорию нодонӣ намонем, рамзи тарбияи маънавӣ-ахлоқии тамоми инсонҳо мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Ачам. -Душанбе: Дониш, 1997. -147 с.
2. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. Монография / М. Лутфуллоев. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. -432с.
3. Маҳкамов Дастам Тарбия- асоси ҷомеа- Душанбе 2021
4. Маҳкамов Дастам. Дарсҳои тарбиявӣ –Душанбе, «Сифат» 2014
5. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. Душанбе, 2000.
6. Шляхтенко И.М. К вопросу изучения гендерных проблем в Республике Таджикистан. //Известия АН РТ. Серия философия и правоведение. – Душанбе, 1997. - №1.
7. Абуалӣ ибни Сино Рисолаи «Тадбири Манзил»// Осори мунтахаб.- Душанбе: Ирфон, 1980.
8. Абуалӣ ибни Сино. Ал-шифо. Ал-Илёт (1) рукопис-Ал-Калифа, 1952.
9. Девони Носири Хусрав. - Гелон, 1339.
10. Девони Носири Хусрав. - Теҳрон, 1375.
11. Диноршоева З. Религия о статусе женщин // Журнал «Фонус», №2, август 2001. – Душанбе, 2001.
12. Иҷлосияи Тақдирсоз дар истиқрори сулҳи тоҷикон // «Маърифати омӯзгор», № 8, 2012.
13. Имом Ғазолӣ. Эҳёи улум-уд-дин, ҷилди 1.
14. Имом Зайнуддин Аҳмад Зубайдӣ. Мухтасари саҳеҳи Бухороӣ. -Душанбе, 2005.ҳадисҳои 743, 887,993, 1071,
15. Имом Шамсуддини Сарахсӣ. «Ал-мабсут». Ҷилди 30. - Теҳрон, 1999.

ПЕДАГОГИКАИ МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ- АХЛОҚИИ ДОНИШҶӮЁНИ ҲАМА ЗИНАҲОИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Дар педагогикаи миллӣ, фалсафа ва ахлоқ мавқеи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Кайковус ва Ҳомид Ғазолӣ ниҳоят бузург мебошад. Махсусан асарҳои Ғазолӣ «Фарзанднома», «Кимиёи саодат» аҳамияти бузурги фалсафӣ, панду ахлоқӣ ва дидактикӣ мебошанд.

Ғазолӣ аз нуқтаи назари дину мубин ишора ба он менамояд, ки Ҳазрати Муҳаммад олимону донишмандонро ворису пайравони пайғамбарон номида буд. Ин андеша донишҷӯёнро ба баланд бардоштани маънавиёт ва ахлоқ равона менамояд. Аз гуфтаҳои Ғазолӣ насли наврас ба баланд бардоштани илму дониши хеш майл пайдо менамоянд, то ворисону пайравони арзандаи пайғамбарон бошанд.

Калидвожаҳо: *тарбия, таълим, маънавӣ- ахлоқӣ, ишқ, вафо, замин, кайҳон, ҳурмат, эҳтиром, илм, дониш, маърифат, нодону ҷоҳил.*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА В ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ ВСЕХ СТУПЕНЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В национальной педагогике, философии и этики особую место занимают Рудаки, Фирдауси, Саади, Джоми, Кайкавус, Хомид Газоли и другие. Именно произведение Газоли «Фарзанднома», «Кимиёи саодат» имеет огромный, философический, дидактический и морально- поведенческий характер.

Газоли специально с точки зрения религии призывает к тому, что пророк Магамед ученых и знатоков называет последователей пророков. Эта идея призывает студентов к усовершенствованию своих знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: *воспитание, учеба, духовно- нравственный, любовь, преданность, земля, космос, увожение, почитание, наука, знание, познание.*

NATIONAL PEDAGOGY IN THE EDUCATION OF STUDENTS ALL LEVELS OF PROFESSIONAL TRAINING

Rudaki, Firdousi, Saadi, Jami, Keykavus, Hamid Gazoli and others occupy a special place in the national pedagogy, philosophy and ethics. It is Gazoli's work "Farzandnoma", "Kimiei saodat" that has a huge, philosophical, didactic and moral-behavioral character.

Ghazali specifically from the point of view of religion calls for the fact that the prophet Mahomed scientists and experts calls the followers of the prophets. This idea encourages students to improve their knowledge, skills and abilities.

Keywords: education, study, spiritual and moral, love, devotion, earth, space, respect, reverence, science, knowledge, cognition.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳкамов Дастам, номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Нишонӣ: Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126, тел: 93.502.15.64.*

Сведение об авторе: *Махкамов Дастам, кандидат педагогических наук, заведуюший отделом начального, среднего и высшего образования Института развития образования имени А.Джоми Академии образования Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, ул. Айни, 126, тел: 93.502.15.64.*

Information about the author: *Mahkamov Dastam, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Primary, Secondary and Higher Education of the Institute for the Development of Education named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Dushanbe, st. Aini, 126, tel: 93.502.15.64.*

ТАДЖИКСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Курбанов С. Х.

Соискатель Дангаринского государственного университета

Мы анализируем таджикскую народную педагогику, как систему научных концепций, несущих для таджикского народа спасательную функцию, потому что историческое, педагогическое наследие сегодня приобретает воспитательное звучание. Идея таджикской народной педагогики во многом демократизирует и гуманизирует политический климат нашего общества.

В Конституции Республики Таджикистан получили отражение важнейших воспитательных идей, например о защите национального достоинства, семейном воспитании, трудовом и нравственном воспитании, содействии национальных традиции и много других. [8]

Таджикская народная педагогика по существу идейная близкая народу, предназначается духовно - нравственному возрождению, который представляет собой совокупность накопленных и актуально проверенных практикой знаний, умений и навыков, сведений передаваемых из поколения в поколение в основном устной форме.

Охватывая все возрасты и почти все стороны жизни таджикского народа, она намного изучает по объему анализируемых вопросов научную педагогику, а самое главное близка к природе, человеку и воспринимается как природная, естественная природными педагогами называли деда, бабушку, старших сестер и братьев. [6]

Этнопедагогическая система образования выдвигается, как суверенизация воспитания гражданина, связанного с национальной государственностью.

В условиях глобализации общества, таджикская народная педагогика предназначается гарантом национального подъема и межэтнической стабильности. Основным педагогическим условием средствами воспитания таджикской народной педагогики является формула в отсутствие памяти (исторической) нет традиций, в отсутствие традиций нет культуры, в отсутствие культуры нет воспитания, в отсутствие воспитания нет духовности, в отсутствие

духовности нет личности, в отсутствие личности нет народа (исторической личности).

Сегодня мы много говорим о возрождении национальных, народных традиций, но эти разговоры не будут иметь под собой основы, если не обратимся к педагогическим традициям, потому что в наше время они являются ядром, стержнем всей и всякой культуры. Развитие, подъем культуры начинается с создания благоприятных условий для возрождения традиционной культуры воспитания. [7]

В условиях глобализации общества использование элементов нравственного воспитания таджикской народной педагогики во всех общеобразовательных, средне специальных учебных заведениях, вузах Таджикистана основывается на дисциплинах социально-гуманитарного и естественнонаучных циклов. Именно знания, умения и навыков полученные в процессе изучения предоставленных дисциплин, соответствуют величину профессиональной культуры, позволяют на этапе проектирования минимизировать негативные социальные и нравственные последствия деятельности будущего поколения. [7]

Историография научных исследований проблем народной педагогики свидетельствует, что изучение народного опыта воспитания как социально-исторического феномена на всех этапах исторического развития входило в круг научных интересов педагогов прошлого и настоящего.

Принцип народности воспитания осуществляется в раннем детстве, в процессе овладения родной речью. Родители большое значение придавала развитию речи детей в семье, особенно в процессе общения матери с ребенком, она обращала внимание на то, что «материнский язык служит ему орудием выражения себя, своих мыслей, своих настроений».

Таджикская народная педагогика является центром духовной жизни народа. В таджикской народной педагогике раскрываются особенности национального характера, лицо народа». Характер народа, лицо народа, его думы и чаяния, нравственные идеалы особенно ярко проявляются в созданных им сказках, былинах, легендах, эпосах, поговорках и пословицах.

Пословицы. Пословицы являются продуктом накопленной с годами мудрости народа, они затрагивают практически все сферы жизнедеятельности людей и различные явления жизни. Пословиц всегда имели воспитательный характер и содержали в себе некую педагогическую идею, обладая практическим характером, пословицы содержат в себе полезные наставления для будущего поколений и выполняют образовательную, воспитательную функцию. [1]

Одним из преимущества средства воспитания таджикской народной педагогики является его форма, которая, несмотря на игре слов, созвучиям, ритмике и рифмам, становится благоприятной для запоминания и откладывается в памяти ребёнка, формируя его представления об общепринятых моральных принципах и законах, его моральные качества, отношение к труду и многим жизненным ценностям.

Загадки. Загадки как средство воспитания хороши тем, что заключают в себе нравственную идею, воздействуют на умственные способности ребёнка, его эстетическое воспитание, а также обогащают его багаж знаний об окружающей его действительности и обществе, в котором он живёт. **Народные песни**. Народные песни пестрят понятиями о добре, красоте, счастье человека. Они отражают ценности народа, в них поётся о сокровенных мечтах народа, его вековых ожиданиях, надеждах. Народные песни призваны прививать любовь к прекрасному, вырабатывать эстетические взгляды. Песней сопровождались все события народной жизни.

Колыбельные песни демонстрируют огромную силу материнской любви, дети чувствую нежность и теплоту, вложенные в эти песни, меняется мироощущение, что создаёт благоприятные условия для дальнейших воспитательных воздействий. [2]

В колыбельных песнях отражаются вековые ожидания, чаяния и сокровенные мечты народа. Их роль в воспитании огромна, пожалуй, ни с чем несравнима «Человек, если помнит главные песни своего народа, никогда не перестанет быть его настоящим сыном. Пусть даже возникнут трудности с материнским языком... Благодаря поэтическим словам и красивым мелодиям, они оказывают на чувства и сознание детей сильное влияние и надолго сохраняются в их памяти». [2.].

Колыбельные песни таджиков (Алла) уникальны музыкально-поэтическим оформлением идеи - этической, эстетической, педагогической. Красота и добро в песне

выступают в единстве. Добрые молодцы, воспетые народом, не только добры, но и красивы, впитали в себя высшие национальные ценности, ориентированные только на добро, на счастье человека.Ценность колыбельной нежной песни не только усыпляют младенца, но и ласкают его, успокаивают, доставляют радость, чтобы младенец проснулся в хорошем настроении и встретил наступающий день в радости.

Колыбельная песня предназначена младенцу, поет ее преимущественно мать, но зафиксированы случаи исполнения ее четырех, пятилетними детьми, укачивающими своих младших братьев и сестер. Колыбельная педагогика - самая природ сообразная педагогика за всю историю человечества (первой колыбелью были руки и колени стоящей и сидящей дикарки-матери).Назначение колыбельных песен убаюкать, усыпить ребенка. Творцами колыбельных песен преимущественно являются матери и бабушки, а пользуются ими все, кто нянчит детей. О колыбельных песнях встречаются воспоминания в пословицах, сказках, песнях. В одной из песен таджиков, например, старший брат представлен нянькой. Он поет колыбельную песнь, которая могла быть в сущности создана и им самим:

А брат сестрицу
В люлечке качает:
«Сестрица родная,
Расти поскорее».[1]

Подобные таджикские народные поэтические произведения интересны тем, что демонстрируют всеобщую любовь к детям. Большинство колыбельных песен раскрывает огромную силу, прежде всего материнской любви. Но одновременно они внушают любовь к детям всем, кто исполняет их в процессе заботливого ухода за ребенком, т.е. так или иначе стимулируют самовоспитание; особенно это важно в тех случаях, когда за маленькими детьми присматривают дети постарше. Детям, лежащим в колыбели, слова песни еще непонятны, но нежность, вложенная в мелодию и слова, пробуждает их душу и сердце, как бы готовит почву, создает благоприятные условия для последующих воспитательных воздействий. Колыбельная песня складывалась веками, в ней - самое оптимальное соотношение мысли, движения и настроения. Лучшие из них до сих пор используются в пестовании, их поют сами дети, укладывая кукол спать. Колыбельная песнь - величайшее завоевание народной педагогики, она нераздельно соединена с практикой воспитания детей именно в том самом нежном возрасте, когда ребенок - еще беспомощное существо, требующее постоянного заботливого внимания, любви и нежности, без которых он просто не выживет.[4]

Основное содержание колыбельных песен - любовь матери к своему ребенку, ее мечты о его счастливом будущем. Они изобилуют поэтическими образами птиц, диких зверей, домашних животных, смешных и страшных, ласковых и сердитых, приходящих к колыбели, окружающих ребенка.

Лисицы спят
Все по кусточкам,
Куницы спят
Все по норочкам,
Соколы спят
Все по гнездышкам,
Соболи спят,
Где им вздумалось,
Маленькие детки
В колыбелях спят.[1]

В таджикской колыбельной песне нежность матери представлена необыкновенно концентрированно: девочку называют «моей милой», «моей хорошей», «моей пригожей», «детей маленькой», «детей крошечной», употребляются разные варианты ласкательных имен, повторяются ласковые слова «люли», - «баю».

В песнях нежность переносится и на окружение ребенка, в них - и «котинька-коток», «кудреватенький лобок», «серенький хвостик», и «пояски все шелковенькие», и «платочек беленький», и «колыбель-люлечка». Очаровательно нарушение порядка, рядоположенности, утверждающее свободу, создающее проблемную ситуацию: у всех есть определенные места для сна, а соболи спят, где им вздумалось.

В колыбельных песнях любят не только своего ребенка, любят детей вообще, с радостью рассказывают о других детях, которые уже уснули. Умиление вызывает мирная картина жизни таджикской многодетной семьи:

Полна горница ребят,
Все по лавочкам сидят,
Кашу масляную едят.[1]

Детям, засыпающим в колыбели, ласково и серьезно рассказывают о делах отца («пошел за рыбою»), матери («пошла пеленки, стирать»), бабушки («пошла дрова рубить»), да и самому несмышленому уже обещано трудовое будущее: Зипун сошьем, боронить пошлем в чистые поля, В зелены луга.

Вот в такой простой форме преподносится мало что понимающему ребенку колыбельного возраста своеобразный курс «Родиноведения», построенный на предметах и явлениях самой близкой действительности: «чистые поля», «зеленые луга». Патриотизм - одно из самых глубоких чувств, оно неотторжимо от любви к детям и во всей полноте проявляется в колыбельных песнях.

В простенькой колыбельной песне мать рассказывала о труде, о Родине, о важности труда в повседневной жизни, рассказывала непринужденно, в удивительно поэтической форме, без всякой назидательности и нравоучения. Например, в одной из песен поется о том, что рано утром нужно отправиться на зайца; если поймать зайца, то можно испечь пирог из заячьего мяса. В этой же песне утешают плачущего ребенка, укачивая колыбель и приговаривая, что мать ушла по ягоды, и принесет ягод, отец ушел на базар - принесет калач.

В колыбельных песнях матери рассказывают об окружающей действительности, вслух думают о цели и смысле жизни, выговаривают свои заботы, радости и печали. В колыбельной песне мать находит выход своим чувствам, возможность до конца выговориться, высказаться и получить психическую разрядку.

Поэтизация окружающей природы делает укачиваемого ребенка неразрывной ее частью. В марийской колыбельной песне все время повторяются строки: «Ой, дитя мое, дитятко, ой, дитя мое, дитятко»... Однотонное, нежное их повторение действует на ребенка успокаивающе, усыпляюще.

В эту нежность вплетаются строки, так или иначе воспевающие марийскую природу: «Пусть рубашкой твоей будет вязовый лист», «постелью твоей будет липовый лист», «пусть отцом твоим будет заяц-русак». В этой древней песне ребенок - часть природы, ее дитя. Мать, любя своего ребенка, попутно выражает свою любовь к родной природе. Таджикская мать распевала песню ребенку:

Баю-бай, баю-бай,
Баю-бай, родной мой, засыпай,
Глазки, маленький мой, закрывай.
Спит кукушка средь темных ветвей,
До утра задремал воробей, -
Так ложись ты в постельку свою,
Баю-бай я тебе пропою...[1]

У всех народов были свои поэты, создававшие колыбельные песни получили особенно богатую художественную обработку. Талантливые создатели и исполнители колыбельных песен одновременно были и талантливыми педагогами, любили детей. И дело отнюдь не в том, что без любви к детям не создать прекрасных колыбельных песен, а еще и в их непосредственном воздействии на ребенка. Редкая из песен проверяется в реальном действии, а колыбельная песня была именно такой: она не исполнялась просто так, ею усыпляли детей в колыбели.

Такое соединение таланта поэта с талантом педагога было характерным явлением в народе. Если лучшими создателями колыбельных песен могли быть и воспитатели чужих детей, то лучшими в мире их исполнителями могли быть все-таки только матери. В этом смысле материнское чувство совершенствовало не только поэзию и музыку народа, но и сокровенные движения души человека, его духовное богатство, самые нежные и самые человечные стороны народной нравственности.[4]

Трудно сказать, когда пробуждаются в человеке добрые начала и не является ли решающим фактором этого пробуждения доброта матери.

Песню матери народный поэт Таджикистана М. Турсунзаде называет источником поэзии, зароненным в душу человека. Это - семя поэзии, посеянное матерью в чувствах и мыслях ребенка. «Песня матери - главная песня в мире, начало всех человеческих песен. Если бы не было ее, колыбельной, не было бы на свете и других песен. И, может быть, меньше в мире стало бы радости, меньше счастья, меньше поэзии».

Таджики про никчемного человека говорят: «Наверно, мать не пела над его колыбелью». А таджики про злого человека говорят: «Он слушал, лежа в колыбели, не пение, а ругань».[3]

Сказки. Сказки несут воспитательную функцию, так как в них всегда содержаться определённая мораль, истина, они заставляют задуматься, наводят читателя на размышления. Благодаря некоторым приёмам воздействия на личность, сказки воспитывают у ребёнка чувство прекрасного, формируют моральные черты, учат отличать добро от зла, хорошее от плохого. Выполняя образовательную функцию, сказки знакомят читателя с народными обычаями, ритуалами, традициями, верованиями, бытовыми мелочами. В сказках отражена жизнь народа, его национальные черты. Увлекательность сюжета и образность делают сказки интересными для детей, облегчают их восприятие и, тем самым, увеличивают их педагогическое воздействие.

Сказки, как известно, идеализируют силу и возможности героев, но в их основе - народная вера в человека, в его разум, готовность преодолевать любые трудности для достижения намеченной цели.[3]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антонова Р.Я. Воспитание будущего поколения: идеи и опыт народной педагогики. - Якутск, 1995. - 218 с.
2. М.Арипов. (М.Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе.1965.ч.1.246 с.
3. М.Арипов. (М.Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе.1965.ч.2.276 с.
4. Афзалов Х.С. Рахимов Б.Р. История таджикской народной педагогики. Душанбе. 1999. 177 с.
5. Волков, Г.Н. Этнопедагогика. - М.: Академия, 2001. - 168 с.
6. Волков, Г. Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. - М.: Магистр-Пресс, 2002. — Т. 1. — 456 с. — ISBN 5-89317-181-0
7. Волков Г.Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. — М.: Магистр-Пресс, 2002. - Т. 2. - 460 с. — ISBN 5-89317-182-9.
7. Измайлов А.Э. Народная педагогика. М: «Педагогика» 1991г. - 96с.
8. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе.1995.

ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИИ ТОҶИК ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИ ТАЛАБА

Дар мақола асосҳои тарбияи ахлоқӣ тавассути педагогикаи халқии тоҷик оварда шудааст. Масъалаи тарбияи ахлоқии ҷомеа дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст. Имрӯз педагогикаи халқии тоҷик ҳамчун таҷрибаи инсонӣ ва ҳаётӣ бояд воситаи таркибии тарбияи хонандагон гардад.

Калидвожаҳо: *Педагогикаи халқӣ, низоми этнопедагогӣ, муаммоҳо, аллаҳо, зарбулмасалҳо.*

ТАДЖИКСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

В статье даётся обоснование нравственного воспитания средствами таджикской народной педагогики. Проблема нравственного воспитания в условиях глобализации общество приобрела особое значение. Сегодня таджикская народная педагогика, как человеческий и жизненный опытобязан стать неотъемлемом средством воспитания учащихся.

Ключевые слова: *Народная педагогика, этнопедагогическая система, загадки, колыбельные песни, пословицы.*

TAJIK FOLK PEDAGOGY AS A TOOL OF STUDENT MORAL EDUCATION

The article provides a rationale for moral education by means of Tajik folk pedagogy. The problem of moral education in the context of globalization society has acquired particular importance. Today, Tajik folk pedagogy, as a human and life experience, must become an integral means of educating students.

Key words: *Folk pedagogy, ethnopedagogical system, riddles, lullabies, proverbs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонов Сайқал Садиллаевич – унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.****: + (998) 91 513 01 78*

Сведения об авторе: *Курбонов Сайкал Садиллаевич – соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121,* ***тел.****: + (998) 91 513 01 78*

Information about the author: *KurbonovSaikal Sadillaevich– applicantof the Tajik state pedagogicalUniversity S. Aini, Ave. 121, Rudaki, Phone: + (998) 91 513 01 78.*

ББК:37.01+373

«ТОҶИКОН» - АСАРИ БУНЁДӢ, ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ВАТАНДӮСТӢ

Суриева Шакармо

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

1.Сухане чанд дар бораи таърихи китоб.

Донистан ва омӯхтани таърихи гузаштаи халқи худ яке аз роҳҳои худсозию худшиносист. Надонистани таърихи Ватану мардуми хеш ин маънои бетарафӣ ба гузаштаро дорад. Агар ҳастиимардумро ба мисли дарахт ҳисобем, бешак гузаштаи ӯ, ки дар қаъри замонҳо фурӯ рафтааст, решаи ӯст. Дарахт бо ҳама баргу шох аслан аз реша ғизо мегирад. Миллате, кигузаштаву таърихи худро намедонад ва ба он эҳтиром нагузошта баҳри ҳифзаш намекӯшад, миллати бебақо аст.

Осори фарҳангиву таърихии Бобоҷон Ғафуровназдики 400 буда, дар ин миён шоҳасарҳои безавол аз қабили «Тоҷикон», «Таърихи мухтасари халқи тоҷик»,«Давраи кушониён ва тамаддуни ҷаҳонӣ», «Тадқиқи тамаддуни Осиёи Марказӣ», «Равобити таърихии Осиёи Марказӣ бо мамоликиШарқи араб», «Ал-Форобӣ дар таърихи тамаддун», «Искандари Македонӣ ва Шарқ» ва даҳҳои дигарро бо камоли ифтихор метавон ном бурд.

Соли 1944 нашриёти давлатии назди Шурои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон китоби Бобоҷон Ғафуров ва Прохоров Н.- ро бо номи «Тоҷикон ва талошҳои таърихии онҳо барои озодии ватан» (Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон) бо забони русӣ чоп намуд. Соли 2012 Нашриёти «Адиб» ба ифтихори ҷашни 21-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти аҳамияти таърихӣ ҷиҳати рушансозии талошу муборизаҳои халқи тоҷик баҳри озодӣ ва истиқлолияти Ватани худ, гузаштаи пурғановати халқи тоҷик китоби мазкурро аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, пешкаши хонанда кард.

Аввалин асари устод «Таърихи мухтасари халқи тоҷик».-Сталинобод: Нашр. Давл.Тоҷикистон соли 1944 ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Ин асар қадами нахустин дар роҳи таълифи таърихи мукаммали халқи тоҷик ба шумор рафта, раҳнамои илми таърихшиносӣ дар Тоҷикистон ва берун аз он гардид. Баъдан китоби мазкур солҳои 1949, 1952, 1955 дар шаҳри Москва бо забони русӣ нашр шуда, ҳар ҳафта ба он иловаҳо ва тағйирот дохил карда мешуданд. Ба ин асар олимони машҳури шуравӣ ва пеш аз ҳама устод С. Айнӣ, сипас А. Ю. Якубовский, М. М. Дьяконов, Н. А. Кисляков, С. П. Толстов ва дигарон баҳои баланд додаанд.

Бобоҷон Ғафуров соли 1952 бомуваффақият рисолаи доктириро дифоъ карда, дар ин солҳо чанде маҷмуаҳо таҳти назари ӯ чоп шуд ва як гурӯҳ аспирантҳо таҳти роҳбарии мавсуф диссертатсияҳои худро ҳимоя намуданд.

Бобоҷон Ғафуров бо ҳамроҳии академик Б.А. Литвинский ҷилди якум ва ҳамроҳии А.М. Беленитский ҷилди дуюми китоби мазкурро таҳрир намуда, дар омода кардани ҷилдҳои минбаъда саҳм гирифт ва билохира соли 1963-1965 китоби «Таърихи халқи тоҷик» -ро дар се ҷилд ва панҷ китоб ба нашр расонд.

Бобоҷон Ғафуров бо ин қонеънагардида,таҳқиқро идома дод ва соли 1972 асари ҷомеи«Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история» - ро ба забони русӣ дар нашрияи Москва: Наука бо теъдоди 10 ҳазор нусха аз чоп баровард. Зикр мегардад, ки асари мазкур соли 1972 ба забони русӣ аз чоп баромада, солҳои 1983,1985 ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудааст. Соли 1985 ҳайати сарредаксияи адабиёти Шарқи нашриёти «Наука»-и Москва асарҳои мунтахаби академик Бобоҷон Ғафуровро дар як ҷилд нашр кард. Муҳарририкитоби «Тоҷикон» академик Б. А. Литвинский нақл мекунад, ки пеш аз нашр ӯ дар хусуси теъдоди китоб ва номи асар ақидаи худро ба муаллиф Бобоҷон Ғафуров изҳор намудааст: «Зери мафҳуми тоҷик ман этнографияро мефаҳмидам ва хостам номи китобро

тағйир диҳем. Аммо Бобоҷон Ғафуров исбот карданд, ки ин тавр нест ва бо далелҳои худ маро қонеъ гардонданд. Дар масъалаи дуюм ҳақ бар ҷониби ман буд. Ман теъдоди китобро 50 ҳазор муқаррар кардам ва Бобоҷон Ғафуров исрор мекарданд, ки аз 10 ҳазор зиёд нашавад. Зеро мегуфтанд: аз он ки китоб дар дӯконҳои китоб зери ғубор хобад, даст ба даст гардад беҳтар аст. Ҳақ будани ман нахустрӯзи ба фурӯш расидани китоб исбот шуд. «Тоҷикон» - ро дар ягон маркази китобфурӯшӣ пайдо кардан маҳол гардид. Ҳазорон муштоқони ин китоб ҳам аз мардуми шӯравию ҳам хориҷӣ, бо ташриф, занги телефон ва мактубҳои худ Бобоҷон Ғафуровро ва ҳам маро ором намегузоштанд»**(5.88)**

Соли 2020 ба ифтихори 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ бо ташаббуси Президенти мамлакат китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров дар асоси тарҷумаи тоҷикии солҳои 1983 ва 1985 бо номи «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) Китоби якум аз нав чоп шуда, ҳамчун туҳфа аз номи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳар як оилаи халқи тоҷик ройгон тақдим гардид.

Дар асари мазкуркӯҳанбунёдии халқи тоҷик аз замони қадим то имрӯз бо далеҳои раднашавандаи таърихиву фарҳангӣ ва забонӣ таҳқиқу таҳлил ва таркиб шуда, як қаҳрамонӣ ва падидаест, кидарилми таърихшиносӣ ба шумор меравад. Муаллиф дар асар на танҳо манзараи таърихиротасвир намудааст, балки тарҳи таърих, пайкараи зиндаи онро бо тамоми мураккабию зиддиятҳояшинъикоскардааст.

Бобоҷон Ғафуров аснои навиштани нашри тоҷикииасари бунёдии «Тоҷикон» аз 1904 номгӯйи асару монографияҳо, ки аз он 367 - тоаш ба қалами олимони хориҷӣ тааллуқ дорад, истифода карда,ба 85 - сарчашмаҳои мӯътабари Байҳақӣ, Балъамӣ, Наршахӣ, Мирхонд, Хондамир, Ҷувайнӣ, Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ, Низомулмулк, Бобур, Восифӣ ва дигар муаллифону асарҳо такя кардааст.

Мавриди зикр аст, ки равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, қонунҳои умумии инкишоф ва зуҳуроти мушаххаси онҳо, масоили таърихи этникӣ, таърихи тамаддун ва ғайра то ин вақт ҳаргиз ба ин амиқӣ таҳлил ва таълиф нашуда буданд. Бо асари «Тоҷикон» номи Бобоҷон Ғафуров дар таърихнигории ватанию ҷаҳонӣ бо ҳарфҳои заррин сабт шуда, мақоми алломаро гирифт.

Боиси ифтихор аст, ки то ибтидои солҳои 70-ум дар илми ховаршиносии ҷаҳон чунин асари пурмазмун, пурмуҳтаво ва бо далелҳои боэътимод рӯйи кор наомада буд. Зикр бояд кард, ки пайдо шудани асари ҷомеи Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон» ба ҳама гуна таҳрифоти мавҷудаи таърихӣ, этникии халқҳои Осиёи Миёна хотима гузошта, ҳуқуқи тоҷиконро ба мероси таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавии худ барқарор намуд. Ва аз ҳамин рӯ, ин асари муқаррарӣ набуда, асарест, ки таърихи чандҳазорсолаи халқеро, баён месозад, ки роҳи дуру дарозеро тай намуда, қариб дар ҳар як марҳилаи таърихӣ барои ҷисман зинда мондан, барои осори маданиашро ҳифз намудан, барои ҳаққу ҳуқуқи маънавияшро барқарор намудан пайваста мубориза бурдааст.

Мазмуну муҳтавои китоби «Тоҷикон»-ро ғояҳои дӯстии бародаронаи халқҳои ин минтақа фаро гирифта, дар он умумияти сарнавишти таърихии онҳо инъикос ёфтааст. Ин асар дар ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди тафаккури таърихии насли наврас омӯзиши асл ва решаҳои таърихӣ хизмати шоиста менамояд. Тавре Бобоҷон Ғафуров дар саҳифаҳои нахустини китоби худ махсус таъкид менамояд, ки «омӯзиш ва таҳқиқи таърихи тоҷикон, саҳми ба худ хоси онҳо ба ганҷинаи умумии тамаддуни башарӣ бо омӯзиш ва таҳқиқитаърихи ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна, бо ошкор намудани он чӣ, ки онҳоро муттаҳид сохтааст, алоқаи ҷудонашаванда дорад. Дар асоси чуни омӯзиш решаҳои амиқи таърихии ҳамкории бародаронаихалқҳои Осиёи Миёнаро муайян кардан имконпазир хоҳад шуд» **(2,19).**

«Тоҷикон» бешубҳа зиндагӣ, ҳастӣ ва бурду боши мо дар замони гузашта ва имрӯза мебошад. Ба андешаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Агар кас гузаштаи аҷдоди худро надонад инсони комил нест». Ба андешаи Сарвари давлат барои он ки насли ояндаи кишвар ба фишори ҷаҳонишавӣ муқовимат карда, асолати миллӣ ва худогоҳиву хештаншиносиашро ҳифз карда тавонад, он бояд мақому манзалати инсониашро бо решаҳои таърихӣ, бо сарнавишти миллату халқи худ пайванд созад ва ба Ватану муқаддасоти он, арзишҳои милливу башарӣ арҷ гузорад, манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва хонавода пайваста тавонад ва донад, ки вазифаҳои ӯ дар назди давлат, ҷамъият ва оила аз чӣ иборат аст, он гоҳ ба худшиносию худогоҳии миллӣ расида метавонад.

Бобоҷон Ғафуров ба таври боварибахш исбот намуд, ки «тадқиқи таърихи халқи тоҷик барои фаҳмидани манбаъҳои робитаҳои анъанавии халқҳои Осиёи Миёна мадад мерасонад» **(6,72).**

Мо, мардуми тоҷик, аз он ифтихор дорем, ки номи устод Бобоҷон Ғафуров ҳамчун муаррихи барҷаста дар саҳифаи илми таърихнигории ватанию ҷаҳонӣ бо ҳарфҳои заррин сабт гардида, чун муаррихи дақиқназар ва ховаршиноси воқеӣ шинохта шудааст.

2. Асари фундаменталии «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров дар ҳаёти илмии мамлакати мопадидаи нодир, як такони бузурге гардид. Ба ин асар олимони номии мамлакат - академикҳо Б. Б. Пиотровский, А. П. Окладников, А. П. Нарочницкий, И. И. Минц, М. П. Ким, Е. М. Жуков ва дигарон дар матбуоти марказӣ баҳои баланд доданд. Аз ҷумла академик, Қаҳрамони Меҳнати Социалистӣ, дорандаи Ҷоизаи Давлатии СССР А. П. Окладников 22 феврали соли 1973 дар саҳифаи рӯзномаи «Известия» андешаашро чунин баён намуд; «Рисолаи фундаменталии Бобоҷон Ғафуров дониши моро доир ба омӯхтани таърих ва анъанаҳои яке аз халқҳои қадимтарини мамлакати мо-тоҷикон боз ҳам бой ва ғанӣ мегардонад ва ин ҳиссаи арзандаи олим дар омӯзиши таърихи Ватан аст» **(5.82).**

Дар ин китоб таҳаввули мактабу мадраса, низоми омӯзиш дар асрҳои миёна ва таърихи пурғановати халқи тоҷик бо фарҳанги оламшумулаш бозтоб шудааст.

Воқеан ҳам шоҳасари Бобоҷон Ғафуров на танҳо дар Тоҷикистон, балкиберун аз он шӯҳрат ёфта, муаррихи америкоӣ Р. Фрай дар маҷаллаи «Америкэн христорикэл ревю» мақолаеро таҳти унвони «Академик Бобоҷон Ғафуров ва «Тоҷикон» навишта ба китоб ва муаллифи он чунин баҳо додааст; «Беназирии академик Б. Ғафуров дар таҳқиқи масъалаҳои илмии марбут ба Осиё на танҳо аз он аст, ки ӯ фарзанди миллати тоҷик аст. Ӯ директори Институти ховаршиносии АИ СССР - бузургтарин маркази ховаршиносие мебошад, ки таҳти раёсаташ дар кӯтоҳтарин муддат муваффақиятҳои гӯшношунидаро ноил гашт. Агар зарурати тарҷимаи англисии ягон асари русии оид ба мавзуи Осиёи Марказӣ пеш ояд, бешак он «Тоҷикон» аст» **(4.120).**

Дар замони истиқлолияти миллӣ китоби «Тоҷикон» - и Б. Ғафуров ба халқи тоҷик ба вижа ба насли ҷавон рӯҳи тоза бахшида, худогоҳиву хештаншиносиро тақвият ва ҳисси ватандӯстию меҳанпарастӣ ва ифтихори ватандории онҳоро баланд мебардорад. Вобаста ба ин омӯзгоронро мебояд насли наврасро дар рӯҳияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ, ватанпарастӣ, дӯст доштани марзу буми хеш, инсондӯстӣ, эҳтиром ва бузургдошти арзишҳои маънавию фарҳангӣ ва миллӣ тарбия намуда, ин ҳиссиётро дар онҳо ташаккул диҳанд. То ки онҳо ба саволҳои: Мо кистем, аз куҷоем ва дар кадом хонавода сабзидаем?. Нахустаҷдодамон киҳоянд аз куҷо омаданд ва дар кадом сарзамин ошён доштанд?- ҷавоб гуфта тавонанд.

Асари мазкур васиятномаи рӯҳии як насл ба насли дигар ба шумор рафта, замони бостонии тоҷикон, таърихи гузашта ва раванди ташаккулёбиихалқи тоҷикро ба мо ва оламиён меомӯзонад, Миллати тоҷик хоссатан насли наврас аз ин бояд ифтихор кунад. Ва ҳамин буд, ки ин шоҳасар дар муддати кӯтоҳ дар Полша бо теъдоди 50000 нусха, дар Афғонистону Ҳиндустон ва ду маротиба дар Тоҷикистон мавриди чоп қарор гирифт. Профессор, муҳаққиқ ва таърихшиноси Афғонистон Ҷалолиддини Сиддиқӣ оид ба мазмуну муҳтаво ва ҷойгоҳи асари мазкур чунинменависад: «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров китобест, ки академик, донишманд, пажуҳишгар ва муҳаққиқи ростин, журналист ва сиёсатмадори барҷастаи Тоҷикистони Шуравӣ онро дар тайи муддати мадид ва бо таҳаммули заҳомати зиёде пажуҳишӣ ва бар пояи таърихнигории мутараққӣ овардааст. Аз ин асар таърихшиносон, бостоншиносон, диншиносон, нажодшиносон, башаршиносон, ҷуғрофидонон, забоншиносон, адабиётшиносон, рассомон, фолклоршиносон ва дигар муҳаққиқони риштаҳои улуми гуногун метавонанд бахра бигиранд ва истифода намоянд». **(6.78)** Ин ҷо зикри ҳадисипайғамбар Муҳаммад (с.а.в) басо мувофиқ аст, ки мегӯяд: «Хушбахт он аст, ки аз саргузашти дигарон панд гирад». Мутолиа ва шиносоии ин асари шуҳратёр инсонро дар рӯҳияе тарбия менамояд, ки таърихамонро омӯзем, санъатамонро дарк намуда, забонамонро поку беолоиш нигоҳ дорем, миллатамонро дӯст дошта, башардӯст бошем, бадхоҳи касон набошем, бадро бад гӯему хубро хуб гӯем, ба қадри некии дигарон расем, некӣ карданро вазифаи аввалиндараҷаи хеш донем. Боиси ифтихор аст, ки бо ҳамин бартариву хусусиятҳо асари мазкур эътирофи ҷаҳониён гардидааст **(7,94).**

Иржи Бечка -шарқшиноси барҷастаи чех, дӯстиБобоҷон Ғафуров - асари устодро чунин баҳо додааст: « Тоҷикон» - и Б. Ғафуров на танҳо ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон, балки таърихи тамоми тоҷикони Осиёи Миёна, ҳамчунин қисмати бузурги Афғонистони имрӯзаро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, асар на танҳо барои халқи тоҷик, инчунин барои донистани таърих ва инкишофи тамоми халқҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти калон дорад». Ҳақ бар ҷониби Иржи Бечка мебошад, ки асари мазкур воқеан ҳам фақат шарҳу тавзеҳ ва тарғиби мероси таърихию фарҳангии халқи тоҷик набуда, балки дар бораи таърихи халқҳои Ӯзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва Туркманистон низ маълумот медиҳад.

Хулоса, Китоби «Тоҷикон» - и Б. Ғафуров асари бунёдии ҷомеъ буда, дар сатҳи баланди илми таърихнигорӣ ва ҷомеашиносии ҷаҳони муосир таълиф шуда, бо далелҳои қотею муҳокимаҳои қавитаркибии мантиқиву ҷамъбастҳои мунсифонааш як таърихнома, меҳрнома ва васфномаи таърихи пурғановати халқитоҷик маҳсуб мeёбад ва мутолиаи он моро ба ҳақиқати таърих мерасонад. Бо омӯзиши он мо метавонем дар бораи иттифоқи қабилаҳои сакҳо, юриши Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Миёна, давлатҳои Хахоманишинҳо, Суғд, Бохтария, Хоразм, Ҳайтолиён, истилои арабҳо, давлати Сомониён, Қарохониён, Темуриён маълумот пайдо намоем ва ба ин васила худогоҳии миллӣ ва тафаккури таърихии худамонро рушд бахшем**.**

АДАБИЁТ:

1. Акбари Турсон Доди таърихӣ ва бедодии таърихнигорӣ.-Душанбе, 2012.-63 саҳ.

2.Бобоҷон Ғафуров Тоҷикон. -Душанбе «Нашриёти муосир»-2020 964 саҳ.

3. Сайфуллоҳи Муллоҷон Таърихи мактабу маорифи тоҷикон дар пажуҳиши академик Бобоҷон Ғафуров.-Душанбе: «Промэкспо», 2021.-156

4. Садои Шарқ» №5, 1976, с. 120.

5.Усмонҷон Ғаффоров Марди накуном.-Хуҷанд-1998. 88 саҳ.

6.Усмонҷон Ғаффоров Бобоҷон Ғафуров фарзанди фарзонаи миллат - Ғафуров - 1996,55- саҳ.

7. Усмонҷон Ғаффоров Равшангари таърих. -Душанбе, Ирфон, 1990 100саҳ.

«ТОҶИКОН» - АСАРИ БУНЁДӢ, ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ВАТАНДӮСТӢ

Дар мақола маълумот дар бораи таърихи чопи китоби «Тоҷикон»-и академик Бобоҷон Ғафуров ва нақшу мавқеи он дар рушди илми таърихшиносӣ, тарғиби таъриху фарҳанги пурғановати халқи тоҷиква тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *асари бунёдӣ, асари ҷомеъ, таърихнигорӣ, тарбия, хештаншиносӣ, ватандӯстӣ, меҳанпарастӣ, тарғиби мероси таърихию фарҳангии халқи тоҷик, қабила, юриш ва таҳқиқи таърих.*

"ТАДЖИКИ" - ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ, АНТРОЛОГИЧЕСКОЕ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ

В статье представлены сведения об истории издания книги «Таджики» академика Б. Гафурова и её роли в развитии исторической науки, пропаганде богатой истории и культуры таджикского народа, просвещении граждан, патриотизм.

Ключевые слова*:* *Фундаментальная работа, социальная работа, историография, образование, самопознание, патриотизм, популяризация историко - культурного наследия таджикского народа, племя, поход и изучение истории.*

«TAJIKON» - A FUNDAMENTAL, ANTHROLOGAL AND PATRIOTIC WORK

The article provides information about the history of the publication of the book «Tajikon» by academician Bobojon Ghafurov and its role in the development of the science of history the promotion of the rich history and culture of the Tajik people, and the education of citizens patriotism.

Keywords: *foundational work social work historiograph/ education self - knowledge patriotism promotion of the historical and cultural heritage of the Tajik people tribe march and study of history*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Суриева Шакармо, мудири шуъбаи технологияи (таълими меҳнат), тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2, тел. 930010353.*

Сведения об авторе: *Суриева Шакармо. Заведующая отдела технология (трудовое обучения, физической культуры и военной подготовки Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, улица А. Адхамов.11/2 тел. 930010353.*

Information about author: *Surieva Shakarmo - Head of the Department of Labor Technology Physical Culture and Military Training of the Institute of development of education named after Abdurahman Jami of Academy of education of Tajikistan Vahdat 32 Salimzoda street telephone number 930010353*

ТДУ: 371 (575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМӮЗГОРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҷонмаҳмадова Г.Ш., Сафарзода Г. С.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот ва такомули малакаю маҳорати касбии омӯзгор аз фаъолияти пурсамари муассисаҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии касбӣ вобаста аст.

Таъмини рақобатпазирии низоми маорифи миллиамон дар бозори ҷаҳонии таҳсилот ва меҳнат, пеш аз ҳама, ба омӯзгорони баландихтисоси соҳиби донишу истеъдодҳои замонавӣ вобаста аст. Зеро омӯзгорон меъмори рӯҳу ҷисми инсон буда, бо рушди инсон ва ба ин васила бо рушди ҷомеа бевосита сару кор дошта, бобатитатбиқи стратегия ва барномаҳои рушди маориф масъулияти бузург ва вазифаи калидиро дар таъмини таҳсилоти босифат ба ухда доранд[8, с. 3]. Аз ин ҷиҳат, омӯзгорро талаботи ҷаҳони муосир водор мекунад,ки бояд васоити нави техникӣ, технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ба мисли тахтаи электронӣ, проекторҳо, шабакаи интернет, корҳои озмоишииавтоматикунандаро дар дарсҳояш васеъ бурда тавонад. Бар замми ин,омӯзгор бояд навовару эҷодкор бошад. Аз ин рӯ, ҳоло омӯзгор аз ҳарвақта дида бештар ба такмили ихтисос ва бозомӯзӣ ниёз дорад.Чунки таълимгирандагони муассисаҳои таҳсилоти имрӯзабе ягон шак созандагон ва офарандагони ҷомеаи оянда мебошанд ва минбаъд рушди устувори кишварро ҷавононе, ки имрӯз дар паси курсиҳои мактабӣ таълиму тарбия мегиранд, таъмин месозанд. Маҳз бо ин далел, замона ба дӯши омӯзгорон масъулияти бузургеро вогузор кардааст [8, с. 5]. Ва сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф низ пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои муҳимтарин, аз қабили болоравии сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазир ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст.

Чунон ки маълум аст, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар суханрониҳояш доир ба ин масъала таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, дастуру ҳидоятҳо медиҳад ва аксар ба чунин мазмун таъкид мекунад: «Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия баробари падару модар ва шахсонеро, ки онҳоро иваз мекунанд, нақши асосӣ доранд ва ҳамчун роҳнамои маънавӣ барои ба камол расонидани насли шоистаи даврон масъул аст. Аз ин рӯ, ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани маҳорат ва малакаи касбии омӯзгорон ба таври доимӣ ташкил кардани курсҳои такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва ҳар чӣ бештар шинос намудани онҳо бо технологияҳои муосири таълим амри зарурӣ мебошад» [72, с.14].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июли соли 2018 №357 «Барномаи давлатии рушди системаи такмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» қабул гардид, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи масъалаҳои дар барномаи мазкур омада ва ташаккул ёфтану ҷавобгӯи замони муосир шудани сифати такмили ихтисос пайваста чораҷӯйӣ мекунад.

Бояд донист, ки фаъолияти Муассисаи давлатии «Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» ва филиалҳои он дар асоси нақшаҳои фаъолияти донишкадаву филиалҳо, нақшаи тақвимии курсҳои такмили ихтисос, курсу семинарҳои махсус ва дигар нақша-чорабиниҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, бо мақсади роҳандозӣ намудани иҷрои дастуру супоришҳое, ки аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», қарорҳои мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармоишҳои вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст.

Ҳоло дар Донишкада дар қатори дигар барномаҳои давлатӣ бо мақсади такмил додани системаи амалкунандаи такмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маориф, ташкили низоми ягонаи такмили ихтисоси ҷавобгӯ ба талаботи таҳсилоти ҷаҳонӣ «Барномаи давлатии рушди системаи такмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.07.2017, №357 тасдиқгардидааст, амалӣ кардамешавад. Бинобар ин, бо

қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2018, № 26/7 ва фармоиши вазири маориф ва илм аз 12.11.2018, №7145 дар донишкада роҳбарият ба хулосае омадааст, ки шуъбаи бозомӯзӣ ташкил карда шавад. Бо фармоиши вазири маориф, ҳамчунин,намунаи ягонаи шаҳодатнома дар бораи курсҳои бозомӯзӣ тасдиқ карда шудааст.

Нақшаҳои таълимии курсҳои бозомӯзии фанҳои таърих ва ҳуқуқ, суруд ва мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ, технологияи меҳнат, синфҳои ибтидоӣ, забони русӣ, забон ва адабиёти тоҷик, химия, биология, география, технологияи информатсионӣ, забони англисӣ, физика, математика ва педагогикаю психология аз ҷониби мутахассисони донишкада таҳия карда шуда, аз ҷониби Маркази ҷумҳуриявии таълимӣ- методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикисон низ пас аз ташхис тасдиқ карда шудааст. Тибқи фармоиши вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои бозомӯзӣ доир ба ихтисосҳои дар фавқ зикршуда аз соли 2019 ба фаъолият шуруъ кардаанд. Чунончи, фаъолияти бахши корҳои таълимию методӣ дар донишкада дар чунин сатҳ қарор дошт:

- дар пояи донишкада аз курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ гузаронидани 12 нафар омӯзгорони фанҳои забон ва адабиёти тоҷики муассисаҳои таълимашон ба забони тоҷикии Ҷумҳурии Қазоқистон бо мактуби дархостии сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қазоқистон;
- таъсис додани Шурои муҳаққиқони ҷавон дар донишкада бо мақсади ба корҳои илмӣ - тадқиқотӣ ҷалб намудани омӯзгорону кормандони ҷавони донишкада ва филиалҳои он. Айни ҳол дар донишкада 16 нафар омӯзгорону кормандони ҷавон ба корҳои илмӣ- тадқиқотӣ машғул буда, дар самти методикаи таълими фанҳо ва педагогика тадқиқот бурда истодаанд;
- танҳо дар давоми моҳи январи соли 2020 тибқи нақшаи тақвимии курсҳои такмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус (танҳо дар курсҳои нақшави) дар ҷумҳурӣ доир намудани 179 курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ бо фарогирии 4767 нафар омӯзгоронукормандони соҳаи маориф таъсис дода шудааст; тибқи накшаи тақвимии курсҳои такмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус (танҳо дар курсҳои нақшавӣ) давоми моҳи январи соли равон дар ҷумҳурӣ 179 курсҳои баландбардории маҳорати касбӣ бо фарогирии 4767 нафар омӯзгорону кормандони соҳаи маориф гузаронида шуд;
- дар донишкада барои хоҳишмандон 30 курси омӯзишӣ, 20 курси забони англисӣ бо фарогирии 298 нафар, 1 курси технологияи иттилоотӣ 13 бо ишитирокинафар, 2 курси дузандагӣбо ишитироки 20 нафар ва 5 курси пазандагӣ бо ишитироки 41 нафар ва 2 курси химия бо иштироки-20 нафар ташкил ва ҷамъбаст карда шуд;
- тибқи нақшаҳои тақвимии курсҳои такмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсуси донишкада ва филиалҳо барои соли 2018 аз тарафи омӯзгорону мутахассисон вобаста ба масъалаҳои мубрами рушди соҳа ва методикаи таълими фан мунтазам семинарҳои мақсаднок дар мавзӯъҳои гуногун гузаронида шудааст;
- дар доираи ҳамкорӣ бо Барномаи дастгирии таҳсилоти босифат барои ҳайати омӯзгорону кормандони донишкада ва филиали он дар шаҳри Душанбе семинари машваратӣ оид ба "Амалисозии муносибати босалоҳият дар таълим" ташкил ва гузаронида шуд;
- бо мақсади татбиқи «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» дар доираи ҳамкориҳо бо Донишкадаи такмили ихтисоси Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия давоми моҳҳои январ-феврали соли ҷорӣ курси бозомӯзӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти руси муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ машғулиятҳо аз рӯи барномаи таълимии 500 –соата гузаронида шуд;
- барои кормандони дастгоҳи марказии Вазорати маориф ва илм ва донишкада курсҳои омӯзишии забонҳои русӣ ва англисӣ доир карда шуд;

Тазаккур мебояд дод, ки ба ҷузъ аз чорабиниҳои дар иртибот ба сифати таълим баррасишуда, ҳамчунин, бо мақсади иҷрои фармоиши вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15/01-2018, №96 аз тарафи ДҶТИБКСМ оид ба ташкилу баргузории курсҳои омӯзишии татбиқи муносибати босалоҳият дар таълим:

-барои омӯзгорони фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионии ҷумҳурӣ дар доираи ҳамкориҳо бо "Барномаи дастгирии таҳсилоти босифат"-и Иттиҳоди Аврупо дар 3 марҳила (аз 16-31.01.2018) 592 курси омӯзишӣ бо фарогирии 22547 нафар шунаванда ташкил ва

баргузор карда шуда, шунавандагон-омӯзгорон бо шаҳодатномаҳои хатми курс таъмин карда шудаанд;

- дар доираи гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои омӯзгорони фанҳои забонҳои хориҷӣ дар ҷумҳурӣ 138 курси омӯзишии татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои хориҷӣ ташкил карда шуд, ки дар ин курсҳо 4176 нафар фаро гирифта шудаанд;

- тибқи нақшаи тақвимии курсҳои такмили ихтисос ва курсу семинарҳои махсус дар давраи ҳисоботӣ дар ҷумҳурӣ 973 курси баландбардории маҳорати касбии нақшавӣ бо фарогирии 23238 нафар, 592 курси омӯзишии муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ бо фарогирии 22547 нафар, 138 курси омӯзишии муносибати босалоҳият дар таълим барои омӯзгорони фанҳои хориҷӣ бо фарогирии 4177 нафар ва 217 курси омӯзишии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ бо фарогирии 4503 нафар дар доираи лоиҳаи "Ҳамроҳ бихонем"-и ЮСАИД ташкил ва баргузор карда шуд, ки дар маҷмуъ 1920 курсро бо фарогирии 54543 нафар ташкил медиҳад.

Бахши корҳои илмӣ-инноватсионӣ.

Дар донишкада раванди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ тавсеа ва тақвият ёфта, таҳқиқи 2 мавзӯи илмӣ (фармоишӣ) мавриди амалишавӣ қарор гирифтааст:

1. «Коркард ва татбиқи моделҳои илмии такмили маҳорати касбии омӯзгорон барои солҳои 2018-2022" (Роҳбари мавзуъ, доктори илмҳои таърихХоналӣ Қурбонзода).

1. «Таҳқиқи омилҳои пастшавии маънавиёти наврасон ва роҳҳои педагогии пешгирии онбарои солҳои 2018-2022" (Роҳбари мавзӯъ номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психология, педагогика ва методикаи таълим Ғиёсиев М) [81, с. 85].

Мебояд таҳкид сохт, ки рафти иҷрои мавзуъҳои номбурдамувофиқи нақша идома ёфта, аз натиҷаи онҳо мунтазам ба Вазоратимаориф ва илм ва шӯрои ҳамоҳангсозиикорҳои илмӣ-тадқиқотии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот дода мешавад.

Дар давраи ҳисоботӣ дар **ДҶТИБКСМ 6 адад** маҷмуаи мақолаҳо доир ба татбиқи стандарти фанҳои нав ва гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим таҳти унвони "Таълими босалоҳият ва моҳияти он" (Душанбе: "Бухоро", 2018.-158 саҳ.), маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ-методӣ дар мавзӯи "Роҳҳои коркард ва истифодаи усули дидактикии таълим дар такмили ихтисос" (Душанбе: "Графика-Принт", 2018.-163 саҳ.), маҷмӯаи мақолаҳои конференсия дар мавзӯи "Президент ва вахдатимиллӣ" (Душанбе: "Графика-Принт", 2018.-131 саҳ.), "Татбиқи нуқтаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф" (Душанбе: "Графика-Принт", 2018.-80 саҳ.), "Эъҷози эҷод" (Душанбе-Принт, 2018.-207 саҳ.), "Афкори рангин" (Душанбе-Кайҳон, 2018.-127 саҳ.) монографияҳо дар мавзӯи "Роҳҳои таъмини бехатарии озуқаврии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он" (Душанбе: Ирфон, 2018. -189 саҳ.) ва "Историческое значение первых мероприятий и правовых актов правительства Таджикской АССР" (Душанбе, 2018.-182 стр.), инчунин 22 дастури методӣ доир ба масъалаҳои такмили ихтисос ва методикаи таълим таҳия ва ба нашр расонида шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Абдулазизова З.О. компетентности обучения высшей школы/З. Абдулазизова // Маърифати омӯзгор. 2018, -№3. С. 14-15.

2. Абдураҳим Ш. Тарбия ва инкишофи кӯдакони то 2-3 сола// Маърифати омӯзгор. 2018. -№7. С. 24-25.

3. Абдусамадова М.А. Компетентностный подход в профессиональной подготовке учителей начальных классов в эстетическом воспитании учащихся (на примере уроков изобразительного искусства)// Авт. дисс. канд. пед. наук. - Душанбе, 2014. -22 с.

4. Азизи С.Т. Социально – педагогические аспекты воспитания и обучения трудновоспитуемых детей// Авт. дисс.. канд. пед. наук. -Душанбе. 2013. - 22 с.

5. Аткинсон Р.Л. и др. Введение в психологию (Учебник для студентов унверситетов). Москва.: 2002. - 672 с.

6. Бадалов М. Ҳамгироии ҳадафҳои маориф дар бораи рушди устувор бо барномаҳои таълимии курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорон. –Душанбе: «Бухоро». 2017. - 72 с.

7. Байденко В.А. Компетенции в профессиональном образовании// Высшее образование в России, 2014, №11.- с. 3-13

8. Байзоев А. Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим. Душанбе: «Донишварон», 2018.- 48 с.

9. Болтов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образавательной программе// «Педагогика». -2003, №10. с.8-14

10. Булбулов Д.Ж. Педагогические основы совершенствования деятельности школьного технического кружка как важнейшего средства подготовки учащихсия к труду// Авт. дис канд. пед. наук. -Душанбе, 2000. -23 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМӮЗГОРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур, масъалаи такмили ихтисоси омӯзгорон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф бар он ақида аст, ки сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф низ пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои муҳимтарин, аз қабили болоравии сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазир ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст. Дар ин раванд, таъмини рақобатпазирии низоми маорифи миллиамон дар бозори ҷаҳонии таҳсилот ва меҳнат, пеш аз ҳама, ба омӯзгорони баландихтисоси мусаллаҳ бо донишу истеъдодҳои замонавӣ вобаста аст.

Инчунин, фаъолияти Муассисаи давлатии «Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф» ва филиалҳои онҳо дар ҷумҳурӣ мавриди таваҷҷуҳи муаллиф қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *такмили ихтисос, сифати таҳсилот, низоми маориф, малакаи касбӣ, бозомӯзии кормандон, бозори меҳнат, рақобатпазир.*

ВАЖНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследуется вопрос повышения квалификации учителей. Автор считает, что текущая политика Правительства Республики Таджикистан в области образования в первую очередь направлена на решение наиболее важных вопросов, таких как повышение качества образования, подготовка специалистов для конкурентоспособности на рынке труда и выход в мировое образовательное пространство. При этом обеспечение конкурентоспособности нашей национальной системы образования на мировом рынке образования и труда зависит, прежде всего, от высококвалифицированных учителей, вооруженных современными знаниями и талантами.

Также автор обращает внимание на деятельность Государственного учреждения «Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования» и его филиалов в стране.

Ключевые слова: *повышение квалификации, качество образования, система образования, профессиональные навыки, переподготовка кадров, рынок труда, конкурентный.*

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IS A KEY FACTOR IN IMPROVING THEIR PROFESSIONAL SKILLS

In this article, the issue of professional development of teachers is studied. The author believes that the current policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of education is primarily aimed at addressing the most important issues, such as improving the quality of education, training specialists to compete in the labor market and entry into the global educational space. In this process, ensuring the competitiveness of our national education system in the global market of education and labor depends, first of all, on highly qualified teachers armed with modern knowledge and talents.

Also, the author pays attention to the activities of the State Institution "Republican Institute for Advanced Training and Retraining of Education" and its branches in the country.

Keywords: *professional development, quality of education, education system, professional skills, staff retraining, labor market, competitiveness.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҷонмаҳмадова Гулрафтор Шералиевна – номзади илмҳои педагогӣ, ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯчаи А.Адҳамов 11/2, тел.: (+992) 88888 62 76*

Сафарзода Г. С. - *унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел.: (+992) 004440464.*

Сведения об авторах: *Джонмахмадова Гулрафтор Шералиевна – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: ш. Душанбе, ул. А.Адхамова 11/2, тел.: (+992) 88888 62 76*

Сафарзода Г. С. – *соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, тел.: (+992) 004440464.*

Information about the authors: *Dzhonmakhmadova Gulraftor Sheralievna - Candidate of Pedagogical Sciences, Leading Researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: sh. Dushanbe, st. A.Adkhamova 11/2, tel.: (+992) 88 888 62 76*

Safarzoda G. S. - *Applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, tel.: (+992) 004440464.*

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

УДК: 681.3 + 004
ТКБ: 73+74.00

ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ РОҲБАР ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУАССИР ДАР ТАТБИҚИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНӢ

Боймуродова М.Н. **ДДОТ ба номи Садридин Айнӣ**
Абдураҳмон Гулзода, **МҶТИК-и назди вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Вобаста ба босуръат вусъат ёфтани раванди илму техника дар арсаи ҷаҳонӣ системаи маорифи ҷуҳурӣ азнавсозии муассисаҳои таълимиро тақозо мекунад. Дар шароити навсозии муассисаҳои таълимӣ дар ҷумҳурӣ нақши фаъолияти инноватсионӣ меафзояд, зеро зарурати навсозии мундариҷа ва ноил шудан ба сифати нави таълим ба миён меояд. Яке аз шартҳои муҳимми навсозии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фаъолияти эҷодии роҳбари муассиса мебошад. Роҳбарони оянда дар ҷустуҷӯйи эҷодӣ, пешгӯйӣ кардани талаботи таълимии ҷомеаи муосир, аз худ намудани технологияҳои нави педагогӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳамаи ин шароит барои инкишофи минбаъдаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ки ба навоварӣ асос ёфтаанд, аҳамияти хосса доранд. Инчунин, барои рушди фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар муассисаҳои таълимӣ фароҳам овардани шароит, муайян кардани намунаҳо, муқоиса намудани раванди мазкур бо назардошти захираи дохилии ҳайати омӯзгорон ва ба нақша гирифтани ҳавасмандии омӯзгоронро ба фаъолияти навоварона ташкил кардан зарур аст. Дар марҳилаи кунунии рушди илму маориф таҷрибаи таҳқиқот дар соҳаи психология, фалсафа, педагогика оид ба проблемаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷамъоварӣ ва пешниҳод карда шудааст.

Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ вобаста ба рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва низоми таълими замонавӣ аз роҳбарони муассисаҳои таълимӣ фаъолияти эҷодиро талаб менамоянд. Роҳбари ҳақиқии муассисаи таҳсилоти умумӣ бояд нисбат ба омӯзгорон, хонандагон ва дигар кормандони муассиса муносибати ҷиддӣ дошта бошад. Вай бояд қобилияти хавасмандгардонӣ дошта, коллективро ба роҳи дуруст роҳнамоӣ намуда, на танҳо маҳорати маъмурӣ, балки ба онҳо хислатҳои роҳбариро низ нишон диҳад.

Таҳлили амалияи таҳқиқот нишон медиҳад, ки на дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳуриамон роҳбарон сифатҳои зарурии роҳбариро доранд. Дар ин бобат ҳангоми кор дар муассисаҳои таълимӣ танҳо баъзе роҳбарон муваффақияти фаъолияти муаллимонро таъмин мекунанд.

Аз ин рӯ, ҳайати кормандон дар тартиботи ҷустуҷӯйӣ эҷодии нопурра фаъолият мекунанд.

Самаранокии раванди таълими инноватсиониро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ роҳбари дорои сифатҳои баланди роҳбарӣ муайян карда метавонад.

Аз ин рӯ, дар муассисаҳои таълимӣ рушди қобилиятҳои идоракунии роҳбарият бояд фаъолияти мунтазамеро дошта бошад. Неруи сусти идоракунии роҳбар дар муассисаҳои таълимӣ монеаи ҷиддие барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим мегардад.

Имрӯз роҳбарони МТМУ бояд аҳамияти рушди густурдаи роҳбариро дарк намоянд. Вазъияти корро таҳлил намуда, барои тайёр кардани кадрҳои соҳибистеъдод, ташаббускор ва инчунин, дар муассисаҳои таълимӣ ислоҳоти назаррас ба амал оваранд, яъне муассисаҳои таълимӣ тавассути навоварӣ навсозӣ карда шаванд.

Муваффақият ва самаранокии фаъолияти роҳбар, чун тамоми муассисаҳои таълимӣ, аз он вобаста аст, ки нерӯи роҳбарии ӯ то чӣ андоза қавӣ аст.

Албатта, дар иртибот ба ин масоил бояд саволе гузошт, ки фаъолияти роҳбари МТМУ чӣ гуна аст ва чаро он барои татбиқи самаранокии таълими инноватсионӣаҳамияти калон дорад?

Барои пайдо кардани ҷавоб ба ин саволҳо мо бояд дар бораи истилоҳи роҳбар маълумоти мушаххус дошта бошем.

Табиист, ки андешаҳои зиёде дар адабиёти педагогию психологӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ оид ба ин масъала хеле гуногун оварда шудааст. Аммо дар таҳқиқоти хеш мо мехоҳем бархӯрдҳои назариявӣ ба мафҳуми «Роҳбарӣ»-ро баррасӣ намуда, ба масъалаҳои амалии рушди роҳбарият дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти интихоб ва таъини роҳбар дар МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ намоем.

Роҳбарӣ маҷмуи сифатҳо ва хусусиятҳои шахсест, ки ҳамчун қобилияти таъсир расонидан ба одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ арзёбӣ карда мешаванд. Ин ҷиҳати муҳими роҳбарии самарабахш ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ё роҳбарӣ ин қобилияти таъсир расонидан ба одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда (яъне хоҳиши ихтиёрӣ барои ноил шудан ба онҳо) мебошад. [9, С.76-].

Дар ҷамъият ё дар коллектив роҳбар шахсе мебошад, ки дар баъзе фаъолият ва соҳа нисбат ба дигар аъзоёни коллектив муваффақиятноктар аст. Ё роҳбар шахсест, ки метавонад мардумро роҳбарӣ кунад. Дар тарҷума калимаи "лидер" аз лидери инглисӣ омадааст, ки маънояш - аввалин, пешво [9, С. 77].

Роҳбар шахсест, ки ба як гурӯҳи одамон роҳбарӣ мекунад, бинобар қобилияти идора кардани он дар ин гурӯҳ аз нуфуз ва манзалат бархурдор аст. Ӯ яке аз аъзоёни гурӯҳ аст ва ӯ шахсест, ки ҳуқуқи роҳбарии ӯро эътироф мекунанд.[9, С.78].

Оид ба ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои роҳбарӣ ҳаҷми зиёди таҳқиқотҳо мавҷуданд. Бисёре аз олимон дар таҳқиқотҳои хеш оид ба мафҳуми роҳбарӣ таъриф медиҳанд.

Масалан, мушовири маъруфи амрикоии менеҷмент Уоррен Беннис дар пажуҳиш ва кори худ ба фарқияти сифатии байни менеҷмент ва роҳбарӣ аҳамияти калон дод. Ӯ фарқи байни менеҷмент ва роҳбариро чунин муайян мекунад: «Менеҷерон ҳама чизро дуруст мекунанд ва роҳбарон корҳои дуруст мекунанд»[3].

Э.Боргатта мафҳуми роҳбариро ҳамчун «шахси бузург»-и дорои зеҳни баланд маънидод намудааст, ки аз ҷониби аъзоёни гурӯҳ баҳои баландтар мегирад[3].

Роҳбар шахсест, ки кормандонро рӯҳбаланд мекунад, дар байни кормандон шавқу рағбат мепарварад, ба онҳо нуқтаи назари худро дар бораи оянда нишон медиҳад ва онҳоро ба замони нав ва тағйирёбанда мувофиқат мекунонад.

Таъини роҳбар бештар аз берун, масалан, аз зинаи болоии роҳбарият сурат мегирад ва роҳбари нав шояд умуман ба ин гурӯҳи одамон мансуб набошад.

Одатан, одамон роҳбарро "Роҳбалад" мешуморанд, гарчанде истилоҳоти менеҷер ва роҳбар мафҳумҳои гуногун доранд. Мо муносибати байни мафҳумҳои "Роҳбалад" ва менеҷерро баррасӣ мекунем . Фаҳмидани фарқи байни "Роҳбалад" ва роҳбарӣ муҳим аст. Умуман, Сардор (Менеҷер) мудирест, ки кори дигаронро роҳнамоӣ мекунад ва барои натиҷаҳои он шахсан масъул аст. На созандаи нав. Роҳбарон, баръакс, муҳтаво (контекст) ва вазифаҳоро худашон ташкил мекунанд, чизи нав меофаранд. Метавон гуфт, ки роҳбарон муассис ё созмондиҳанда мебошанд. [12, С.125]

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии МТМУ тадбирҳое андешидан лозим аст, ки сифатҳои шахсии роҳбариро ташаккул диҳанд ва ба ӯ имкони пайдо намудани нуфузи баландро дар байни колектив ба миён гузоранд, то сарвариро мустақилона соҳиб гардад.

Шахсияти роҳбар пеш аз ҳама, шахсияти идоракунӣ аст, зеро дар ҳолатҳои муайян нишон дода натавонистани қобилияти идоракунӣ бешубҳа боиси паст шудани нуфуз ва самаранокии фаъолияти касбӣ мегардад [8 С. 64].

Албатта, бояд қайд намуд, ки яке аз шартҳои зарурии рушди муассисаҳои таълимии муосир нигоҳи стратегии роҳбар оид ба роҳҳои рушди раванди таълим мебошад.

Вазифаҳо ва талаботи тахассусӣ ба роҳбари муосири МТМУ имрӯз васеъ мебошанд.

Дар иртибот ба ин масоил, мутахассиси соҳаи педагогика Авдеев В. уҳдадориҳои роҳбари муассисаи таълимиро ба таври зайл ҷудо намудааст:

– тибқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, оинномаи муассиса ба муассисаи таълимӣ роҳбарӣ намояд;

– кори мунтазами таълимию истеҳсолии муассисаи таълимиро таъмин намояд;

– иҷрои стандарт ва талаботи давлатии таълимиро таъмин намояд;

– контингенти хонандагонро ташкил намуда, ҳифзи ҳаёт ва саломатии онҳоро ҳангоми раванди таълим таъмин намояд, ҳуқуқу озодиҳои онҳо ва кормандони муассисаи таълимиро, ки қонун мукаррар кардааст, эҳтиром намояд;

– стратегия, мақсад ва вазифаҳои рушди муассисаи таълимиро муайян намуда, банақшагирии кори он, риояи талаботро нисбат ба шароити раванди таълим, барномаҳои таълимӣ, натиҷаҳои муассисаи таълимӣ ва сифати таълимро таъмин намояд;

– якҷоя бо дигар ташкилотҳои давлатӣ барномаи таълим, оиннома ва қоидаҳои дохилии меҳнатии муассисаро таҳия, тасдик ва татбиқ намоянд;

– барои ҷорӣ намудани навоварӣ шароит фароҳам оварад, ташаккул ва татбиқи ташаббуси коркунонро, ки ба беҳбудии кори муассиса ва баланд бардоштани сифати таълим нигаронида шудаанд, таъмин намоянд, дар коллектив муҳити мусоиди маънавию психологиро нигоҳ дорад.

– низомномаи маҳаллии муассисаи таълимиро, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро дар бар мегирад, аз ҷумла оид ба масъалаҳои мукаррар намудани низоми музди меҳнат бо назардошти фикри мақомоти намояндагии кормандон қабул намояд;

– ҳамкории самарабахш ва ҳамкориро бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо, аҳли ҷамъият, падару модарон таъмин намояд;

– ба фаъолияти ташкилоти педагогӣ, психологӣ ва иттиҳодияи методӣ, ташкилоти чамъиятӣ мусоидат кунад;

– баҳисобгирӣ, бехатарӣ ва пур кардани базаи моддию техникӣ, риояи қоидаҳои тартиботи санитарию гигиенӣ ва ҳифзи меҳнат, баҳисобгирӣ ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳо, ҷалби манбаъҳои иловагии маблағҳои молиявӣ ва моддиро барои амалӣ намудани чорабиниҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ таъмин намояд ва ғайра [1]

Имрӯз нисбат ба роҳбарони муассисаи таълимӣ талаботи тахассусӣ тағйир ёфтааст. Вай бояд дорои ихтисосҳои «Идораи давлатӣ ва мунисипалӣ», «Менеҷмент», «Идоракунии кадрҳо» ва соҳиби таҳсилоти олии касбӣ, таҷрибаи корӣ, тайёрии иловагии касбӣ бошад. Кордонии роҳбар табиатан худ аз худ ба миён намеояд. Доштани таҳсилоти касбӣ, ё маҳорати баланди касбӣ, яъне дар соҳаи худ салоҳиятдор будан маънои онро надорад, ки Шумо ҳам роҳбари хуб шудаед. Маҳорати касбии роҳбар ин кори амиқ ва пайваста дар самти рушди худ, такмили худ, яъне ташаккули сифати роҳбарӣ мебошад.

Яке аз раҳбарони низомии ИМА гуфтааст, ки "Роҳбарӣ ин санъати водор кардани дигарон аст, ки он чизеро, ки шумо мехоҳед, иҷро кунед, то онҳо фикр кунанд, ки худашон ин корро кардан мехоҳанд"[9].

Рушди сарварӣ ин ташаккул ва амиқсозии мақсадноки сифатҳо ва малакаҳои мувофиқ мебошад.Ин ҷанбаи масъала имкониятҳои ташаккул ва инкишоф додани қобилияти роҳбарӣ ба андозаи зиёд ё камтар тавассути омӯзиш ва худомӯзӣ, ҳавасмандкунӣ, омӯзиш ва таҷрибаи амалӣ ба назар гирифта мешавад. Барои ташаккули сифати идоракунии роҳбар муассисаҳои таълимӣ метавон як қатор расмиётро истифода бурд, ки асоснокии назариявии онҳо назарияҳои пештар баррасишудаи идоракунӣ мебошанд. Истифодаи онҳо барои пешсаф шудан ва эътирофи коллективи муассисаҳои таълимӣ ёрӣ мерасонад.

Албатта, бо мақсади ташаккули сифатҳои идоракунии роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, ки заминаи муассир дар татбиқи самаранокии таълими инноватсионӣ мебошад, метавон як қатор расмият ё худ тартибот баён сохт:

1. Дар асоси ҳавасмандии шахсӣ, хоҳиши устувори роҳбар будан кор кунед. Ба худ боварӣ дошта бошед, омода бошед, ки қарор қабул кунед ва масъулиятро барои оқибатҳои қарорҳои қабулшуда ба дӯш гиред, дар татбиқ ва ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ устувор бошед, аз қувваи худ огоҳ будан ва барои расидан ба максад боварӣ доштан, бо шавқу завқ ба кор сар кардан ва ғайра заминаҳои инкишофёбист.

2. Ташаккул додани сифатҳои роҳбаладии фардӣ ва ахлоқӣ. Ба ин сифатҳо - салоҳияти касбӣ, одобӣ (инсофкорӣ), ки бидуни он дар байни коллектив обрӯ пайдо кардан ғайриимкон аст, дорои зеҳни (интеллекти) мутараққӣ, яъне зуд дарк кардани моҳияти масъала, чандирии ақл, дурандешӣ, қобилияти эҷодкорӣ, нақшаҳои конкретӣ ва максадҳои амиқ ба миён гузоштан.

3. Ташаккул додани салоҳияти иҷтимоии роҳбар. Дӯстона будан дар муносибат бо аъзои даста, риояи фарҳанги муошират, возеҳ баён кардани фикр, дуруст гӯш кардани кормандон, шарҳ додан, маслиҳат додан, бодиққат будан, эҳтиром кардани шаъну шарафи одамони дигар, бо ташвишу мушкилоти онҳо фаро гирифтан ва ғайра.

4. Кӯшиш кунед, ки вазъиятро дуруст баҳо диҳед, ҳангоми қабули карор адолатро риоя кунед, хусусиятҳо, манфиатҳо, дархост ва интизории ҳамаи аъзои коллективро ба назар гиред.

Бе дуруст баҳо додан ба вазъият ва зоҳир намудани ноадолатӣ боиси нобоварии коллектив мегардад. Дар сурати нокомӣ, хатои худро эътироф кунед ва хулоса бароред, то нокомӣ такрор нашавад. Муваффақиятҳои такрорӣ одатан боиси гум шудани эътиқод ба роҳбар мешаванд. [5, С. 44-46]

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муосир дар кишвари мо, мисли дигар кишварҳои ҷаҳон, ҳарчи бештар тағйирпазирӣ ва қобилияти навоварӣ талаб мекунанд.

Аз ин рӯ, дар системаҳои роҳбарии муассисаҳои таълимӣ роҳбаронро ҳавасманд кардан ва тарбия кардан лозим аст. Муассисаҳое, ки ҳамзамон сифатҳои идоракунӣ ва роҳбариро инкишоф медиҳанд, ба муҳити тағйирёбанда ба осонӣ мутобиқ мешаванд. Ин, дар навбати худ, муносибати нав, каме расмӣ ва иерархиро нисбат ба сохти ташкилӣ талаб мекунад. Дар шароити босуръат инкишоф ёфтани ҷараёни илмию техникии арсаи ҷаҳон системаҳои иерархӣ ба талаботи ҳозираи идоракунии муассисаҳои таълимӣ ҷавоб дода наметавонанд.

Имрӯз дар ҷумҳурии мо на ҳамаи роҳбарони муассисаҳои таълимӣ хислатҳои роҳбарӣ доранд. Ҳол он ки дар коллективи педагогӣ роҳбарон бисёранд. Бисёре аз олимон бар ин назаранд, ки асри 21 асри пешвоён хоҳад буд, ки ҷаҳонро ба пеш мебаранд. [1]

Ҳамаи гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳад, ки роҳбарии муассир ба муассисаҳои таълимӣ дар ҳамбастагии роҳбар ва роҳбалад дар як шахс аст. Роҳбари муассир бояд ҳамеша бо колектив ҳамроҳ бошад. Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки роҳбарӣ тоҷи фаъолияти идоракунӣ мебошад.

Дар солҳои охир МТМУ-и ҷумҳуриамон ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ бештар диққат медиҳанд. Баъзе аз дигаргуниҳои аёнтарин дар системаи маориф аллакай дода шудаанд. Аз рушди маориф дар кишварҳои дигари ҷаҳон ба назар гирифта мешавад, ки дарояндаи наздик яке аз вазифаҳои асосии низоми маорифи кишвари мо рушди неруи роҳбарикунанда дар муассисаҳои таълимӣ хоҳад буд. Имрӯз бисёр муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ мутахассисонро аз хориҷ ҷалб намудаанд, то онҳо на танҳо донишу малакаҳои нокифояро бо худ биёранд, балки дар ташаккули фарҳанги муносиби корпоративӣ, таҷдиди сохтори ташкилот ва ташаккули кадрҳои роҳбарӣ мусоидат намоянд.

Ҳангоми ба нақша гирифтан дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташаккули неруи васеи роҳбарикунанда бояд баъзе хусусиятҳои байни муассисаҳои таълимии ҷумҳуриро қайд намуд. Ин вижагиҳо худро илмӣ вонамуд намекунанд, балки дар асоси мушоҳидаҳои гузаштаи фаъолияти МТМУ-и ҷумҳурӣ асос ёфтаанд.

Нигоҳе ба таърихи навини рушди маориф дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар барои фароҳам овардани шароит барои рушди минбаъдаи маориф ва доштани нерӯи қавии роҳбарӣ барои пешбарандагони афзояндаи системаи маориф имкониятҳои калон дорад. Пошхурии Иттиҳоди шуравӣ ва задухӯрдҳои сиёсӣ, ки дар ҷумҳурӣ ба вуқуъ пайвастанд, рӯҳияи мардуми Тоҷикистонро барои рушди маориф дар кишвар шикаст.

Аз рӯйи тафаккури мардуми мо ба назар мерасид, ки масъалаи ташаккули хислатҳои роҳбарикунанда хеле душвор менамояд. Ба назари онҳо, сарварӣ атои табиат аст, касе онро дорад, аммо касе надорад ва ҳеҷ гоҳ нахоҳад буд. Аммо имрӯз ба касе пӯшида нест, ки дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон даҳсолаҳост, ки на танҳо дар муассисаҳои таълимӣ, балки дар дигар ширкатҳо низ бомуваффақият кадрҳои роҳбарикунандаро ба камол расонида, тарбия мекунанд. [13]

Пас, барои рушди неруи идоракунии роҳбарони муассисаҳои таълимӣ чӣ бояд кард? Барои ин мо бояд барои рушди нерӯи роҳбарӣ дар тамоми зинаҳои муассисаҳои таълимӣ шароит фароҳам оварем.

Яке аз шартҳои муҳимтарин – ғайримутамарказ ва додани ваколатҳо, рад кардани усули анъанавии баланд бардоштани масъулияти коркунон, монанди назорати иерархӣ мебошад. Иерархияи бюрократӣ бо инкишофи потенсиали роҳбарӣ мувофиқ нест. Рушди сифати роҳбарӣ дар муассисаҳои таълимӣ самаранокии таълимро дар кишвар афзоиш дода, ба кормандони системаи маориф кӯмак мекунад, ки сифатҳо ва қобилиятҳои роҳбарикунандаи коллективро беҳтар дарк кунанд ва кӯшиш кунанд, ки онҳоро дар худ инкишоф диҳанд.

Дар асоси ҳамаи ин таъкид бояд кард, ки роҳбарони МТМУ бояд кӯшиш кунанд то малакаҳои худро тақвият бахшанд, маҳорати роҳбарии худро инкишоф диҳанд, усули гуногуни идоракуниро вобаста ба вазъият татбиқ намоянд. Зеро услуби идоракунӣ ва рафтори роҳбар, чун қоида, дар коллектив такрор мешавад - аз тарафи тобеон нусхабардорӣ карда мешавад ва баъд дар ҳамаи ҷузҳои муассиса такрор карда мешавад. Муассисаҳои

таълимиро дар мамлакат ғайримарказӣ гардондан, ваколатҳои роҳбареро, ки дар коллектив ба камол расидаанд, додан лозим аст.

Ҳангоми таъини роҳбари муассисаҳои таълимӣ ба неруи роҳбарикунандаи номзад бештар таваҷҷуҳ кардан лозим аст. Ба мақсад мувофиқ аст, ки роҳбарро аз ҳисоби роҳбарони як колектив таъин намуд, ё беҳтараш худи аъзоёни колектив роҳбарро интихоб кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Авдеев В.В. Инновационный педагогический менеджмент в процессе модернизации управления общеобразовательными учреждениями.// В.В.Авдеев.- М.: Феликс,1992. -128 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 2003. - 236 с.
3. Бусыгин А.В. Эффективный менеджмент: Учебник. - М.: Финпресс, 2006. - 485 с.
4. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. М. // Экономистъ, 2006. - С. 44-46
5. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе.- М. 2006.86 с.
6. Карташова Л.В., Наумов А.И., Зайцев Г.Г. Управление персоналом: Учеб. Пособие // Санкт-Петербург, гос. Ун-т. экономики и финансов. - СПб., 2007.-384 с.
7. Тонки Т.И. Психология управления. - М.: 2007.- С. 64.
8. Кричевский Р.Л. Если Вы - руководитель... Элементы психологии в повседневной работе. - М., 2003. - 125 с.
9. Лёнайзен Эберхард фон. Развитие лидерства: российский контекст // «Вестник McKinsey», 2004. №2. - С.76-79.
10. Организационная психология // Сост. И общ. Редакция Л.В. Винокуров, И.И. Скрипка. СПбГУ., 2001. - 226 см.
11. Основы менеджмента. Учебное пособие для вузов. Научный редактор А.А. Радуги. М., 1997. - 447 с.
12. Таранов П.С. Золотая книга руководителя. М., 2002. – С.125.
13. Федосеев В.Н., Капустник С.Н. Управление персоналом организации. М., 2003. - 136 с.

ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ РОҲБАР ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУАССИР ДАР ТАТБИҚИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНӢ

Муалиф дар мақолаи хеш оид ба фаъолияти эҷодии роҳбари МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, барои инкишофи самарабахши раванди таълими инноватсионӣ ибрози андеша намуда, инчунин, зарурати инкишофи сифати роҳбарии сардор дар ҳайати омӯзгорон дида шудааст. Аз ҷиҳати назариявӣ муайян карда шудааст, ки муассисаҳое, ки роҳбари дорои хислатҳои роҳбарикунанда доранд, муваффақ мешаванд.

Шахсияти роҳбар шарҳ дода мешавад, ки он пеш аз ҳама бояд шахсияти субективӣ мебошад, зеро дар ҳолатҳои муайян нишон дода натавонистани қобилияти роҳбарӣ боиси паст шудани нуфуз ва самаранокии фаъолияти касбӣ мегардад.

Вазифаҳо ва талаботи тахассусӣ ба роҳбарони муосири муассисаҳои таълимии муосир тавсиф шудаанд.

Тавзеҳ дода мешавад, ки роҳбари МТМУ дар баробари доштани тамоми талаботи тахассусӣ, сифати роҳбарии худро бояд инкишоф диҳад. Ба роҳбарони муассисаҳои таълимӣ маслиҳат дода мешавад, ки барои инкишофи сифати роҳбарии худ аз силсилаи расми истифода баранд.

Дар мақола инчунин дар бораи аҳамияти ғайримутамарказикунонии муассисаҳои таълимӣ, даст кашидан аз усули анъанавии зиёд намудани масъулиятнокии кормандон, ба монанди назорати иерархӣ, ки ба инкишофи неруи роҳбарӣ-эҷодӣ мувофиқ нест, нишон дода шудааст.

Ба роҳбари МТМУ, дар бораи зарурати инкишоф додани қобилияти роҳбарии худ, вобаста ба вазъият хулоса бароварда, аз услубҳои гуногуни идоракунӣ истифода бурдан тавсия карда шудааст. Инчунин тавсия карда шудааст, ки ҳангоми таъини роҳбарони МТМУ ба неруи роҳбарикунандаи номзад таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Калидвожаҳо: *роҳбар, сардор, навсозӣ, навоварӣ, таълим, идоракунӣ, тахассус, самаранокӣ, ташкилот, менеҷер, колектив, фаъолияти касбӣ, ғайримутамарказкунонӣ, назорати иерархӣ.*

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ КАК ОСНОВА ВЛИЯНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ

В своей статье автор высказал свое мнение о творческой деятельности руководителя общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан и роли руководителей общеобразовательных учреждений, для эффективного развития инновационного образовательного процесса, а также необходимо развивать качество лидерства руководителя в педагогическом коллективе. Теоретически определено, что успешными будут заведения с лидером, обладающим управленческими качествами.

Объясняется, что личность руководителя - это прежде всего личность субъективная, поскольку в определенных ситуациях неспособность проявить лидерские способности приводит к снижению влияния и эффективности профессиональной деятельности.

Описаны обязанности и квалификационные требования к современным руководителям современных образовательных учреждений.

Объяснено, что руководитель общеобразовательного учреждения наряду с наличием всех квалификационных требований должен развивать свои лидерские качества. Руководителям учебных заведений рекомендуется использовать ряд процедур для развития своих лидерских качеств.

Также в статье показана важность децентрализации образовательных учреждений, отказа от традиционных методов повышения ответственности сотрудников, таких как иерархическое управление, что не подходит для развития лидерско-творческой силы.

Руководителю общеобразовательного учреждения рекомендовано сделать вывод о необходимости развития у него лидерских способностей в зависимости от ситуации использовать разные стили управления. Также рекомендуется обращать внимание на лидерский потенциал кандидата при назначении руководителей общеобразовательного учреждения общего образования.

Ключевые слова: *лидер, начальник, обновление, инновации, обучение, управление, квалификация, эффективность, организация, менеджер, команда, профессиональная деятельность, децентрализация, иерархическое управление.*

REATIVE ACTIVITY OF THE LEADER AS THE BASIS OF THE INFLUENCE OF THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TEACHING

In his article, the author expressed his opinion on the creative activity of the head of general educational institutions of the Republic of Tajikistan and the role of heads of general educational institutions, for the effective development of the innovative educational process, and it is also necessary to develop the quality of leadership of the head in the teaching staff. It is theoretically determined that establishments with a leader with managerial qualities will be successful.

It is explained that the personality of a leader is, first of all, a subjective personality, since in certain situations the inability to show leadership abilities leads to a decrease in the influence and effectiveness of professional activity.

The duties and qualification requirements for modern heads of modern educational institutions are described.

It is explained that the head of a general education institution, along with the presence of all qualification requirements, must develop his leadership qualities. Leaders of educational institutions are encouraged to use a number of procedures to develop their leadership qualities.

The article also shows the importance of the decentralization of educational institutions, the rejection of traditional methods of increasing the responsibility of employees, such as hierarchical management, which is not suitable for the development of leadership and creative power.

The head of the educational institution is recommended to draw a conclusion about the need to develop his leadership abilities, depending on the situation, to use different management styles. It is also recommended to pay attention to the candidate's leadership potential when appointing the heads of general educational institutions of general education.

Key words: *leader, boss, renewal, innovation, training, management, qualification, efficiency, organization, manager, team, professional activity, decentralization, hierarchical management.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулзода Абдураҳмон – н.и.п. директори муассисаи давлатии «Маркази ҷумҳуриявии технологияи иноватсионӣ ва комуникатсия» сурога: Душанбе, кучаи Айни 126 тел: (+992) 918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru*

Сведения об авторе: *Гулзода Абдуррахман - н.и.п. директор государственного учреждения «Республиканский центр инновационных технологий и коммуникаций» адрес: г. Душанбе, ул. Айни, 126 тел: (+992) 918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru*

Information about author: Gulzoda Abdurrahman director of the state institution "Republic center of innovative technologies and communications" address: Dushanbe, ul. Aini, 126, phone: (+992)918 66 27 03 Email: gulov-hoji@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: *Боймуродова Мунира Назриқуловна унвонҷуи кафедраи педагогикаи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, сурога:ш.Душанбе кучаи Рӯдакӣ, 121 тел: (+992) 909 19 16 70Email:munira0479@inbox.ru*

Сведения об авторе: *Боймуродова Мунира Назрикуловна, заведующая кафедрой педагогики ДДОТ им. Айни, адрес: г. Душанбе, кучви Рудаки, 121, телефон: (+992) 909 19 16 70 Email: munira0479@inbox.ru*

Information about the author: *Boimurodova Munira Nazrkulovna, head of the department of pedagogy of the DDOT named after S. Aini, address: 121, Dushanbe kuchvi Rudaki, phone: (+992) 909 19 16 70 Email: munira0479@inbox.ru*

ТДУ:372,8:62

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ) - ЗИМНИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ

Риоев А. М., Ғиёсиев М. И.

унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар шароити кунунии таҳсилот технологияи муосири таълим ҷанбаи меҳварӣ дорад, аз ин дидгоҳ, олимони соҳаи илмҳои педагогикаю психология роҷеъ ба ин масъала таваҷҷуҳи вижа зоҳир намуда, дар шарҳу тафсири он андешаҳои аниқу баҳсбарангез изҳор кардаанд.

Маҳорати педагогӣ гуфта, санъати дараҷаи баланди амалан ба роҳ монда тавонистани таълиму тарбияро меноманд, ки бо истифодаи якҷояи донишҳои касбӣ, қобилиятҳои касбӣ, одобу кори педагогӣ амалӣ мегардад.

Омӯзгори соҳиби маҳорати педагогӣ бояд масъалаҳои бисёрро донад ва корҳои зиёдеро сомон бахшида тавонад.

Маҳорати педагогӣ пеш аз ҳама натиҷаи меҳнати пурсамари эҷодии омӯзгор, саъю кӯшиш, такмили мунтазами кори таълиму тарбия ва усули корбарии шахс мебошад.

Омӯзгоре, ки маҳорати педагогии суст дорад, усули аз худ кардани донишро ба хонанда фаҳмонда наметавонад, андеша ронданро талаб намекунад.

Агар хонанда фикр кунад, ҳавасаш бедор мегардад ва зарурияти донишро фаҳмида, бо завқ мехонад. Барои ин усули таълимро иваз кардану мисолҳои шавқовар овардан кифоя аст. [8.34-56]

Дарси муаллим гар бувад зам-замаи муҳаббате,
Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезпойро

МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМӮЗГОР

Ду фарзияи муносибат нисбат ба фаҳмиши маҳорати педагогӣ.

- маҳорат аз дидгоҳи Ю.П.Азаров;
- андешаи А.С. Макаренко.

Маҳорати педагогии омӯзгор

Маҳорат аз дидгоҳи Ю.П.Азаров.

Маҳорати педагогии омӯзгор, пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки ӯ тавонад раванди омӯзишро дар такя ба таҷрибаи касбӣ, дар шароити гуногун, ҳатто ниҳоят душвор дар сатҳи хеле баланд ташкил намояд.

Андешаи А.С. Макаренко.

- маҳорати мавҷударо метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд:
- маҳорати расонидани маълумот аз ҷониби омӯзгор;
- маҳорати пайдо намудани роҳҳои нави таълим; маҳорати кор кардани усули нави азхудкунии донишҳо. [11.122-135]

Шунидаамро фаромӯш мекунам.
Дидаамро ба хотир меорам.
Чизеро, ки худам иҷро кардаам, меомӯзам.
Конфуций.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгор

мутолиаи китоб, рӯзнома ва дагар маводи ёрирасон;
табодули таҷриба;
худомӯзӣ;
- истифода аз шабакаҳои интернет:
- гузаштан аз курсҳои такмили ихтисос;
- омӯхтани техника ва технологияҳои муосири педагогӣ;
- омӯхтани таҷрибаи пешқадами омӯзгори собиқадор;
- иштирок ва баромад намудан дар семинарҳо, мизҳои мудавар, кофренсияҳо, чорабиниҳои илмӣ – амалӣ, зоҳир мегардад.

Роҳҳое,ки барои ташаккули маҳорати касбии омӯзгор кумак мерасонанд:

Саволу ҷавоб;

Робитаи мутақобила;

Ангезиши зеҳн;

Кори инфиродӣ ва ё дунафара, гурӯҳӣ

Хаттӣпешниҳод намудани савол;

Имову ишора;

Истифодаи ҷадвали ММД;

Истифодаи бозиҳои нақшофарӣ

Истифодаи энерҷайзерҳо;

Методи тадқиқотӣ дар таълим;

Технологияи таълимӣ проблемавӣ; [2.64-87]

Роҳҳои зикршуда ҷиҳади сайқал додани маҳорати касбии омӯзгор хеле муҳим мебошанд. Маҳз бо роҳҳои зерин донишу маҳорати педагогии омӯзгор устувор мегардад. Ҳар яке аз ин тарзҳо хусусиятҳои хосси худро доранд.

Мисол: Саволдиҳӣ муҳимтарин воситаи санҷиш ва муайян кардани дониши хонандагон (чиро дар кадом сатҳ медонанд), мустаҳкам ва амиқ кардани сатҳи он (такрор кардани нуқтаҳои асосӣ), восита ва ангезаи инкишофификрронӣ (андеша ва омода кардани ҷавоб ба савол) ва роҳи пурсамари ба вуҷуд овардани робитаи мутақобила (маводро то чӣ андоза фаҳмиданд) ба ҳисоб меравад.

Маҳорати саволдиҳӣ се малакаро талаб мекунад

Савол додан;

Ҳамаи ҷавобҳои пайдошударо гирифта тавонистан;

Ба саволҳои хонандагон/шунавандагон ҷавобдодан;

Маъмулан, саволҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунанд;

Саволҳои мустақим: мустақиман ба як нафар (касе, ки бояд ҷавоб диҳад) равона карда мешаванд: “Шабнам, Шумо дар бораи истифодаи методҳо чӣ гуфта метавонед?”

Мақсад:

- кушодани баҳс;
- пурсидани шахсе, ки ҷавоброб медонад;
- берун рафтан аз ҳолате, ки ба ҳамаи саволҳо як нафар ҷавоб медиҳад;
- эътироф кардани фаъолии сарвар (лидер);
- ба баҳс ҷалб кардани шахсе, ки аз фаъолият канораҷӯӣ мекунад.

Савол бояд:

- кӯтоҳ бошад, шарҳ талаб накунад;
- танҳо як фикрро дар бар гирад;
- ба мавзуъ вобаста бошад;
- ҷолиби диққат бошад;
- бо забони фаҳмо дода шавад;
- ба таъкиди нуқтаҳои муҳим ва ба хотир гирифтани онҳо равона шавад;
- бо маводи пешина алоқаманд бошад;
- фаҳмишу дониши хонанда ва фикри онҳоро инъикос карда тавонад;
- ба хонанда барои фикрронӣ ва расидан ба мақсадимавзуи дарс ёрӣ диҳад;
- омӯзгор дар баробари савол додан, ҷавоби онро низ дошта бошад;
- омӯзгор шарму беҷуръатии хонандаро ҳангоми ҷавоб додан бартараф кунад;
- ба хонанда барои пурра кардани ҷавобаш имконият диҳад;
- агар саволи хонанда аз мавзуъ (мавод) берун бошад, ҷавоброб бояд ба таъхир гузошт;
- қоидаҳои робита ва муоширот риоя шаванд.

Робитаи мутақобила

- аз калимаи англисии “Feedback”гирифта шуда, маънояшробитаи ду ҷониб аст.

Муайян намудани сатҳи донишазхудкунии хонандагон /шунавандагон оид ба маълумоти пешниҳодгардида.

Ба ақидаи мутахассисон барои ба даст овардани самараи хуб аз робитаи мутақобила қоидаҳои зеринро, ки аз таҷриба ба даст омадааст, риоя намудан лозим аст:

- ба мақсад равона карда шавад;
- бамаврид бошад;
- бояд дар рафти таълим мунтазам ва аз рӯйи нақша гузаронида шавад.

- барои ҷамъоварии фикру ақидаҳо, маълумотдар бораиҳолати ҷараёни таълим(машғулият, хизматрасонӣ);
- барои муайян намудани камбудиҳои машғулиятхело муфид аст;
- лаҳзаи зарурии дарс мебошад, ки талаботва хоҳиши хонандагонро муайян месозад. [1.34-56]

Муносибати (робитаи) ғайринутқ

Бояд қайд кард, ки шавқу ҳавасмандии хонандагон чанде зиёд бошад, самаранокии омӯзиш ҳамон қадар афзунтар мегардад. Аз тарафи дигар, онҳо бояд дилпур бошанд, ки аз омӯзгор дониш ва малакаҳои навро меомӯзанд. Мушкилоти омӯзгор дар он аст, ки ҳамкории ӯ бо гурӯҳи иштирокчиён на танҳо ба воситаи нутқ (сухан), инчунин бо истифодаи воситаҳои ғайринутқӣ амалӣ мегардад.

Воситаҳои ғайринутқӣ аз ҷузъҳои зерин иборат мебошанд:

Қиёфа ва намуди зоҳирӣ

Тарзи рафтор

Тарзи нигоҳ

Имову ишора

Қомат, тарзи истодан

Ҳаракати дастҳо ва пойҳо

Масофаи байни мусоҳибон

Аз ин бармеояд, ки мо бояд мавриди гузаронидани дарс ба дуруст истифода намудани воситаҳои ғайринутқӣ аҳамияти махсус диҳем. Сигналҳои ғайринутқие, ки омӯзгор ба хонандагон мефиристад таъсири калон, вале ноаён доранд. Агар мо ҳамчун омӯзгор маънои ҳар як имову ишора, таъсири тарҳи рӯй, тарзи нигоҳ, қиёфаамон ва ҳаракати дасту пойро хуб донему моҳирона истифода барем, метавонем ба хонандагон таъсири мусбат расонида, самаранокии ҳамкориамонро бо онҳо афзун гардонем.

Аз тарафи дигар, хуб донистани маънои воситаҳои ғайринутқӣ ба мо имкон медиҳад, ки хонандагонро хубтар фаҳмем.

Тарзи рафтори Шумо бояд чунин бошад:

Хайрхоҳона;

Самимӣ, кушодадил;

Обрӯмандона, боэътимод;

Дилпурона.

Яке аз усули оддитарин ва самараноки намоиши муносибатҳои хайрхоҳона ва самимӣ ин табассуми Шумо мебошад. Табассуматон бояд табиӣ ва ором бошад. Хонандагон табассуми ғайритабиӣ ва асабонаи омӯзгорро мефаҳманд ва ин сабабгори рафтори ноороми онҳо мегардад. Дар навбати худ, мувофиқи қонуниятҳои робитаи муттақобила, рафтори ноороми хонандагон метавонад ба Шумо таъсири манфии худро расонад. [13.88-91]

Бозии нақшофарӣ- ин яке аз усулҳое мебошад, ки барои инкишофи малакаҳои муоширaт ва робитаҳои байнифардӣёрӣ мерасонад, дарсро ба воқеият наздик сохта, шавқовар ва хотирмон будани онро таъмин месозад. Хонандагон ҳолати «воқеӣ»-ро тибқи нақшҳои қаблан муайяншуда "иҷро" мекунанд.

Бозии нақшофарӣ -имкони иҷро кардани амалҳои наверо медиҳад, ки дар фаъолияти минбаъда истифода шуданашон мумкин аст.

Хусусиятҳои зерин ба бозии нақшофарӣ хос аст

1. Бозии нақшофарӣ ҳангоми таҳияи нақшаи дарс бо зикри микдори иштирокчиён, нақшҳо ва вақти ҷудошуда сабт мегардад;

-барои ҳар як кас дастури фаъолият омода карда мешавад.

2. Пеш аз гузаронидани бозии нақшофарӣ муҳим аст, ба мушоҳидон таъкид кард, ки ба кадом нуктаҳо диққат диҳанд ва ҳангоми муҳокима фикрҳои худро тибқи он баён кунанд. Барои мушоҳидон(экспертҳо) омода кардани саволнома самараи дарсро афзун месозад.

3. "Саҳна" ё муҳити иҷрои нақш бояд тарҳи умумии ҳолати воқеиро дошта бошад.

4. Бозии нақшофарӣ бо мақсади таҳлили минбаъда метавонад дар видео сабт шавад.

5. Агар иҷрои нақш бо эҷодкорӣ вобаста бошад, омӯзгор метавонад ба охир расонидани нақшро ба ихтиёри «бозингарон» гузорад (то расидан ба мақсад).

6. Омӯзгорбояд боварӣ ҳосил кунад, ки ҳар як хонанда вазифаи худро ҳангоми иҷрои нақш дуруст фаҳмидааст.

барои бозии нақшӣ маъмулан аз 3 то 10 дақиқа (вобаста ба мураккабии нақш) вақт ҷудо карда мешавад;

дар бозии нақшофарӣ одатан аз 2 то 6 нафар иштирок мекунанд;

дар бозии нақшофарӣ фақат як супориш иҷро ва як малакаю маҳорат бояд инкишоф дода шавад;

-хонандагон бояд дорои маълумоти зарурӣ бошанд;

-беҳтар аст, ки супориш аз рӯйи нақшҳо дар коғаз навишта шавад;

-бозии нақшофарӣ бояд баррасӣ ва ҷамъбаст шавад. [1.88-91]

Гармоиш (машқ, машқҳои равонӣ-психо - гимнастикӣ) бахши ҷолибу фаъоли усули интерактивӣ буда, аз машқҳои кӯтоҳмуддате иборат аст, ки ба ҳар як хонанда имкони нишон додани фаъолияти зеҳниву ҷисмонӣ ва қобилияти ҳамбастагӣ бо гурӯҳро фароҳам меорад.

Маъмулан энерҷайзер барои дигар кардани ҳолати рӯҳиву ҷисмонии хонандагон истифода мегардад.

- «Мо на ба сабаби пирӣ бозиро тарк мекунем, балки барои он пир мешавем, ки бозиро тарк мекунем», гуфтааст Бернард Шоу.

1. Машқҳо метавонанд, вербалӣ ва ғайривербалӣ (бесухан), хаттӣ ва шифоҳӣ бошанд, дар гурӯҳҳои 2-3 нафара ва ё бо тамоми гурӯҳ баргузор шаванд.

Хонандагон метавонанд барои машқи хотирё диққат, ҳушёрию зиракӣ, мушоҳидакорӣ ваҷолокӣ равона гарданд ё хусусияти умумӣ дошта бошанд.

2. Ҳадафҳои машқ: ҳолати гурӯҳро тағйир медиҳад ва қобилияти кориро афзун мекунад (бедор ва фаъол кардани гуруҳ);

▪ҳолати ҳар як хонандаро тағйир медиҳад, ки худро озод ҳис кунад ва фаъол бошад;

▪ ҳолати 2-3 нафар шахсони аниқро дигар мекунад ва пеши муноқишаву зиддиятро мегирад;

▪ ба шиносоии гурӯҳ, ҳамдигарфаҳмӣ ва рушди кори гурӯҳӣ кумак менамояд.

3. Омӯзгор тартиби иҷрои энерҷайзерромухтасар шарҳ медиҳад, назорат ва идора мекунад. Ӯ метавонад дар энерҷайзер иштирок намояд, ташаббус нишон диҳад ва дигаронро ҷалб кунад.

▪барои энерҷайзер маъмулан 5-10 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад;

▪бо иштироки 3-10 нафар хонандагон баргузор кардани энерҷайзер хубтар аст;

энерҷайзер новобаста аз мавзуъ доир мешавадва саволи “Ин ба мо чӣ лозим?” аз ҷониби хона▪ндагонба миён намеояд;

ҳайати гурӯҳро (ҷинс, синну сол, шартҳои бозӣ, ҳолати ҷисмонӣ) ба назар гирифтан лозим аст;

▪дастури энерҷайзер бояд равшан, фаҳмо ва маълумоти кофӣ дошта бошад;

▪вақти муайяни кофӣ барои иҷрои энерҷайзер ҷудо шавад;

▪тартиби иҷрои энерҷайзер бояд назорат ва раҳнамоӣ шавад;

▪интихоби энерҷайзер ҳангоми банақшагирии дарс;

▪муайян кардани мақсади энерҷайзер;

▪ба гурӯҳ пешниҳод кардани қоида ё дастури машқ/энерҷайзер;

▪тартиби пешниҳоди дастур аз тарафи омӯзгор бояд риоя шавад;

▪дар марҳилаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст;

▪робитаи хеле фаъол байни хонандагон;

▪имконияти мушоҳида ва омӯзиши гуруҳ мавҷуд аст;

▪дар хонандагони шармгин ҷасорат ва боварӣ пайдо мешавад;

▪ҳама ба фаъолият фаро гирифта мешаванд;

▪рӯҳияи солими мусобиқа вуҷуд дорад;

▪вақти зиёд сарф намешавад;

▪муттаҳидӣ ва муҳити боварибахш ба миён меорад;

▪самаранокии дарсро таъмин месозад;

▪якрангӣ ва ҳолати хобоварандаро аз байн мебарад. [10.11-14]

Методи тадқиқотӣ дар таълим

Дар мафҳуми этимологии калимаи «тадқиқот» мазмуни тадқиқ намудани баъзе тартиби ҷисмҳо оварда шудааст. Аз ин сабаб дар он мафҳуми қобилияти шахс барои муқоиса намудан ва таҳлил намудани далелу вазъиятҳо, ки барои тадқиқотчӣ муҳим мебошанд, фаҳмида мешавад. Ҳангоми фаъолияти тадқиқотгар қисми асосӣ ин муносибат буда, на таркибияти манбаҳо, ки дар асоси онҳо кор иҷро карда шудааст. Мақсади асосии тадқиқот дар муқоисаи

нишондодҳои сарчашмаҳо, таҳлили эҷодии онҳо ва дар асоси онҳо баровардани хулосаҳои нав мебошад. {4.130-136}

Дар зери мафҳуми фаъолияти тадқиқотӣ чунин шакли ташкили кор фаҳмида мешавад, ки он бо ҳалли вазифаи тадқиқотӣ аз ҷониби хонанда алоқаманд буда, ҳалли пешакии он дода нашудааст. Дар доираи корҳои тадқиқотӣ таълим ба таҷрибаи бевоситаи хонанда такя намуда, дар раванди иҷрои кор таҷрибаи пешинаи он такмил меёбад. Кори тадқиқотӣ марҳилаи аввали тадқиқоти ҳақиқӣ буда, объекти он раванди таълим мебошад. Чуноне ки омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №55-и ноҳияи Шоҳмансури ш. Душанбе Худойқулова Дилафруз мегӯяд, дар синфи панҷум чунин кор барои фаҳмидани маънои калимаҳои «мӯд» ва «модел» равона карда шуда буд. Хонандагон аз ухдаи он баромаданд, Онҳо калимаҳои якрешагии онро ёфта, оид ба пайдоиши ин калимаҳо маълумот пешниҳод намуданд, ки барои хонандагони дигар мазмуни ин калимаҳо пурра фаҳмо буд.

Технологияи таълими проблемавӣ

Дар шароити муосир ин вазифаро тавассути фаъолияти эҷодии дониш ва усули фаъолият, ки тафаккури эҷодии хонандаро ташаккул медиҳад, ҳал кардан мумкин аст. Хусусияти дониши интихобшуда ва дар таълим истифодашуда ба тафаккур бевосита таъсир мерасонад.

Яке аз намудҳои тафаккури эҷодӣ - тафаккури илмӣ дар раванди таълим дар асоси дониши илмӣ ташаккул меёбад. Усули самарабахши ташаккули донишҳои илмӣ системаи интизоми омӯзишии таълимӣ мебошад. Барои сохтани системаи ҷудонашавандаи таълими технология муайян ва ташаккул додани принсипҳои методҳои таълими технология, пайдо кардани заминаи назариявӣ барои муайян кардани мундариҷаи омӯзиш, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ, таҳияи методикаи гузаронидани дарсҳои амалӣ ва корҳои мустақилонаи хонандагон, таҳияи усулҳои ташхиси сифати дониш, инчунин ташкили фаъолияти маърифатӣ зарур мебошад.

Ҳамаи намудҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла, фаъолияти педагогӣ бо риояи ҳатмии қонунҳои аз ҷониби умум қабулшуда дар фаъолияти амалияи умумӣ ва фаъолияти амалияи омӯзгорӣ иҷро карда мешаванд. Дар педагогика ин қонуниятро принсипҳои таълим меноманд. Принсипҳои таълими проблемавӣ бо илм, идеология, ҷаҳонбинӣ, фаъолият, хусусияти дастаҷамъии омӯзиш, ҳамасмандкунӣ, заминаи мусбии эмотсионалӣ ва принсипҳои дигар зич алоқаманд мебошанд.

Усули таълими проблемавиро танҳо дар сурате пурра амалӣ кардан мумкин аст, ки омӯзгор қонунҳои асосии дидактикаи раванди таълим, қобилияти татбиқшавии ин принсипҳо дар ҷараёни таълим ва истифода бурдани ин донишҳоро дар амал иҷро карда тавонад. Пас «Таълими проблемавӣ» чист? Ба ақидаи мактабшинос И.Я.Лернер, «Ин чунин омӯзишест, ки дар он хонандагон ба раванди ҳалли масъалаҳо ва вазифаҳои проблемавӣ дар асоси маводи барномавӣ мунтазам ҷалб карда мешаванд».

Аз гуфтаҳои боло ду хулоса бармеояд;

1) таълими проблемавӣ ҳалли мустақили пурра ё қисман масъалаҳои барои хонандагон пешниҳодшударо пешбинӣ мекунад;

2) барои ҳалли ин мушкилот хонандагон бояд вазъиятеро ба вуҷуд оранд, ки онҳоро барои ҳалли мушкилот ҳавасманд кунад.

Аз ин рӯ, илова бар муайян кардани мафҳуми «мушкилот»мафҳуми «вазъияти мушкилот» низ зарур аст. Далел ин аст, ки ҳамон як савол ё супориш вобаста аз вазъият барои хонанда мушкилот дошта метавонад ё не. Аз тарафи дигар, барои як хонанда як саволи мушаххас мушкилӣ эҷод мекунад, аммо барои дигарон не. Ин вобаста ба маҷмуи донишу малака ва омодагии ӯ ба ҳалли масъалаи додашуда, дараҷаи ошкорбаёнии ҷавоб ва ғайра муайян карда мешавад. «Вазъи проблемавӣ бо муносибати хонанда ба монеаи дар соҳаи амалӣ ё зеҳнии фаъолият бавуҷудомада тавсиф карда мешавад». Дар воқеъ, вазъияти мушкилот ҳамеша дар пасманзари мушкилоти эҳсосшаванда ва ҳавасмандии ҳалли мушкилот ба вуҷуд меояд. Бидуни ин шароит вазъияти мушкиле вуҷуд надорад ва хонанда бояд вуҷуди зиддиятро дарк карда тавонад ва онро бартараф кунад. Усули ҳалли мушкилот дар ҳолатҳои болозикршуда ва таълим додани он се усулро дар бар мегирад: баёни мушкилот, эвристика ва таҳқиқӣ. Истифодаи онҳо дар таҷрибаи таълимӣ, пеш аз ҳама, ҳангоме ки омӯзгор вазифа мегузорад, самарабахш аст. Дар асоси дониш ва малакаҳои аллакай мавҷуда, ташаккули роҳҳои сифатан нави фаъолият - қобилияти хонандагон барои мустақилона ташаккул додан

ва ҳалли масъалаҳои кашфшуда ё ба миёномада, қобилияти пешниҳод кардани фарзияҳо, роҳҳои санҷиши онҳо ва банақшагирии таҷрибаҳо лозим мебошад. [6.71-79]

Хулоса, ҳангоми таълим, омӯзгоронро зарур аст, ки аз пешравиҳои технологияи муосири педагогӣ бохабар бошанд ва онҳоро ба хонандагон фаҳмонида тавонанд, ин барои баланд бардоштани самараи кори омӯзгорон ва сифати таълим таъсири амиқ мерасонад ва сифати таълим дар муассисаҳо хуб ба роҳ монда мешавад.

Рушди фикррونии хонандагон раванди бошууронаи такмили дониш, малакаю маҳорат буда, имконият медиҳад, ки хонандагон объекти омӯзишшавандаро чун тадқиқот тасаввур карда тавонанд.

Ин усули кашфиётӣ-тадқиқотӣ ва ташаккули тасаввуроти эҷодӣ буда, дар беҳтар кардани таъмини сифати таҳсилот ва дар назар доштани ақидаҳои нав мувофиқи мақсад мебошанд.

АДАБИЁТ

1.Абдуллоев И.Мавқеи бозиҳои таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ нвшриёт соли 2008 с.

2.Асосҳои назариявии усулҳои фаъоли таълим ва омӯзиш (ITLM)

3.Афанасьева И.В. Особенности педагогической технологии управления самостоятельной работой учащихся в техническом лицее: Автореф. дисс. канд. пед. наук. М., 1999. - 43 с.

4.Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№ 2. С. 11-14.

5.Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение.- М.: «Знание», 1983.-96с.

6.Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М., 1995.

7.Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995.

8.Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. Душанбе, "Маориф ва фарҳанг", 2010. 432 саҳ.

9.Лутфуллоев М.Дарс Душанбе 1995

10.Оҷонсии ИМА оид ба рушди байналмилал (USAID) Академияи рушди таҳсилот (AED) Лоиҳа оид ба такмили маълумот, дониш ва иштироки ҷомеа (PEAKS)

11.Педагогикаи умумӣ ва касбӣ Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ.зери назари академик М. Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012,-562с

12.Педагогикаи касбӣ (дастури таълимӣ). Томас Люкс ш. Душанбе 2008с

13. Эҳёи педагогикаи Аҷам. ш.Душанбе, «Маориф», 1997, -4 ҷ.ч.

14.Таълими ҳамгиро: проблема, ҷустуҷӯ ва мулоҳизаронӣ. Қ.2. Душанбе, 2000,- 12ҷ.ч.

15.Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№ 2. С. 11-14.

16.Добряков В.М. Дидактические условия подготовки учащихся средних учебных заведений к применению информационных технологий: Диссерт. канд. пед. наук. Волгоград, 1991. - 160 с.

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ) - ЗИМНИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ.

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба роҳҳои ташаккули маҳорати касбии омӯзгор – зимни истифодаи технологияи педагогӣ як қатор тавсияҳо намудааст. Дар рафти таҳқиқоти худ муаллиф оид ба мафҳуми маҳорати касбии омӯзгор бо таҳлили гуфтаҳои бузургон, таҳқиқот дар самти илми педагогӣ дар ин маврид мисолҳо манзур намудааст. Дар мақола намудҳои ташаккули касбии омӯзгор ва тарзи истифодаи онҳо хеле хуб арзёбӣ гардидааст. Муаллиф хеле моҳирона оид ба робитаи мутақобила маълумот зоҳир намудааст. Яке аз усули навин дар илми педагогикаи муосир «Энерҷайзер» мебошад, ки дар хориҷи кишвар ҳамчун бахши ҷолиби усули интерактивӣ маъруф аст, инчунин технологияи таълими проблемавиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаллифи мақола тавонистааст, ҷиҳати самаранок будани истифодаи усулҳои мазкур барои ташаккули маҳорати касбии омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ва умуман кор бо шогирдон муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: *ташаккул, маҳорати касбӣ, омӯзгор, робитаи мутақобила, энерҷайзер, таҳқиқот, технологияи таълим, таълими проблемавӣ, малака ва маҳорати педагогӣ, технологияи педагогӣ.*

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ ТРУДА, ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ.

В данной статье автор излагает ряд рекомендаций по способам развития профессиональных навыков педагога, при использовании педагогических технологий. В ходе своего исследования автор анализирует работы и высказывания великих учёных,а также учитывая исследования в области педагогических наук, приведены примеры в данном случае. В статье очень хорошо оцениваются виды профессионального развития учителя и их использования в педагогической деятельности. В данной статье очень умело представлена информация о сотрудничестве ученика и учителя. Также констатировано, что одним из новых методов в науке - современной педагогики является «энерджайзер», известным за рубежом как интересная часть интерактивных методов, а также технологии проблемного обучения. Автор статьи смог представить эффективность использования этих

методов для развития профессиональных навыков педагогов в простеце обучения и работы с учениками.

В целом данная научная статья действительно важна и своевременно в простеце педагогической деятельности для начинающих и творческих педагогов.

Ключевые слова: *формирования, профессиональные умения, педагог, взаимодействие, энерджайзер, исследование, образовательная технология, проблемное обучение, педагогические умения и навыки, педагогические технологии.*

WAYS OF DEVELOPING PROFESSIONAL SKILLS OF LABOR TECHNOLOGY TEACHERS WITH THE USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

In this article, the author sets out a number of recommendations on how to develop the professional skills of a teacher, using pedagogical technologies.

In the course of his research, the author analyzes the works and statements of great scientists, and also taking into account research in the field of pedagogical sciences, examples are given in this case.

The article evaluates very well the types of teacher's professional development and their use in pedagogical activity.

This article very skillfully presents information about thecooperation of the student and the teacher.

It is also stated that one of the new methods in science - modern pedagogy is the "Energizer", known abroad as an interesting part of interactive methods, as well as problem-based learning technologies.

The author of the article was able to present the effectiveness of using these methods to develop the professional skills of teachers in the simplest of teaching and working with students.

In general, this scientific article is really important and timely in the context of pedagogical activity for beginners and creative teachers.

Key words: *formations, professional skills, teacher, interaction, energizer, research, educational technology, problem-based learning, pedagogical skills, pedagogical technologies.*

Риоев Акобир Мирзоевич - *омӯзгори калони кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълимии муассисаи давлатии донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф akobirjon.rioev88@gmail.com тел: 918-27-42-43. 917-02-06-34.*

Риоев Акобир Мирзоевич:*соискатель Института развития образавания имени А. Джами, Академии образавания Таджикистана akobirjon.rioev88@gmail.com тел: 918-27-42-43. 917-02-06-34.*

Rioev Akobir Mirzoevich: *researcher of the Institute of Development of Education named after A. Jami, Academy of education of Tajikistan E-mail: akobirjon.rioev88@gmail.com Tel: 918-27-42-43; 917-02-06-34.*

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсидинович - *мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ*

УДК 372.8:808.2

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Содикова М. С.

Технический колледж Технического университета Таджикистана имени академика М. Осими

Автором данной статьи сделана попытка совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности в изучении русского языка в национальной школе.

Изучая общеизвестные работы педагогов, следует констатировать, что анализ основ науки о языке в общеобразовательных учреждениях тесно связано с речевым развитием учащихся и обусловлено, в первую очередь, взаимосвязью языка и речи, специальными задачами обучения родному языку - формирование языковой, коммуникативной и лингвистической компетенции. Одна из важнейших задач обучения русскому языку в национальной школе, заключается в развитии всех видов речевой деятельности (аудирование, чтение и письмо), совершенствовании навыков коммуникативно-речевой компетентности, уместное использование языка в различных ситуациях, используя при этом как языковые, так и неязыковые средства выражения речи (движения, жесты, мимика, интонация и др.).

Ключевые слова: *коммуникация , развитие, возможности, информация, навыки, образовательная методика, письмо , воспитанник, опыт, совокупность, наблюдение, сфера деятельности.*

Исследование в педагогическом направлении является актуальным, так как связанна с совершенствованием коммуникативно-речевых навыков учащихся старших классов на уроках русского языка в современном общеобразовательном учреждении .

Коммуникация – процесс передачи информации от одного человека к другому по разным каналам связи посредством общей системы знаков. обмен информацией между двумя и более речевыми субъектами, наличие общей системы знаков, т.д

Для чего нужны навыки коммуникации?

Умение эффективно общаться помогает избегать непониманий и конфликтов, быстрее находить решения сложных вопросов и работать продуктивнее. А это, в свою очередь, экономит ресурсы компаний. Поэтому коммуникативные навыки необходимы всем, без привязки к сфере деятельности, должности и сноровки.(1.23)

Мы постоянно слышим о том, что без хороших коммуникативных навыков не обойтись ни в профессиональной жизни, ни в личной. Они позволяют нам легче находить общий язык с разными людьми, эффективнее работать в команде и быстрее продвигаться по карьерной лестнице. Но что именно означает термин «коммуникативные навыки»? Почему они так важны для успеха? И, наконец, что делать, чтобы их улучшить? Особую значимость для исследования имели теоретические аспекты развития языковой компетенции учащихся и студентов, представленные в работах отечественных ученых Т.В.Гусейновой, С.Э.Негматова, У.Р.Юлдошева, Х.Д.Шанбезаде, М.Б.Нагзибековой, Г.Б.Мухаметова, Г.М. Ходжиматовой и др.

По мнению отечественных исследователей Р.Бабаевой, О.В.Джураева, И.У.Одинаева «знание русского языка – это не только атрибут культурного развития человека, но и условие его успешной деятельности в самых разных сферах производства. В связи с этим пересматриваются цели и задачи преподавания русского языка, появляются новые концепции и подходы к обучению русскому языку, внедряются новые формы и методы обучения. Казалось бы, цивилизация влечет за собой развитие общительности людей, но, как показывают наблюдения, наоборот, «… происходит расщепление людского общения, растет количество одиноких и изолированных индивидов, ослабляются семейные узы». (1.78).Поэтому необходимо специальное внимание педагогов к организации общения детей. Способность общаться дана человеку практически с самого начала его жизни. Улыбка в ответ на взгляд — это уже общение. В улыбке рождается основа всех положительных переживаний и чувств маленького человека. Зарождение и становление коммуникативной деятельности происходит на протяжении первых семи лет жизни ребенка. В этот период общение со взрослым ведет за собой и направляет развитие ребенка, создавая зону ближайшего развития, помогает ему реализовывать свои потенциальные возможности. (6.117).В психолого-педагогических исследованиях показана ведущая роль общения детей с взрослыми и сверстниками в формировании основных психических функций, обеспечении эмоциональной устойчивости, интеллектуального и речевого развития детей на разных возрастных этапах. Задача развития и формирования коммуникативных навыков актуальна не только для воспитания детей, имеющих нормальное развитие, но и в большей мере — для детей с ограниченными возможностями. Способность общаться или коммуникативные способности, психологи определяют как индивидуально-психологические особенности личности, обеспечивающие эффективность ее общения и совместимость с другими людьми. Способность к общению включает в себя: − желание вступать в контакт с окружающими («Я хочу»); − знание норм и правил, которым необходимо следовать при общении с окружающими («Я знаю»); − умение организовать общение («Я умею»). Поэтому наш задача, как воспитателей состоит в том, чтобы научить детей общаться, взаимодействовать друг с другом, развивать необходимые умения и навыки общения. Для этого необходимо: − сформировать коммуникативную грамотность воспитанников, заключающуюся в знании ими функций общения, роли общения в жизни человека и коллектива; − вооружить воспитанников основными правилами эффективного коммуникативного поведения в различных ситуациях; − способствовать коррекции эмоционально-волевого развития воспитанников, создавать ситуацию успеха; − содействовать воспитанию умения взаимодействовать друг с другом.(1.156). Одним из главных качеств личности, которое помогает устоять в жизненных невзгодах, преодолеть трудности и достичь совершенства, является умение сотрудничать с другими. Следовательно, у воспитанников нужно формировать интерес к самому процессу общения, а не только к его результату, понимание того, что общение — это диалог, требующий терпимости и к идеям, и к мелким недостаткам партнера, умения слушать. Наконец, воспитанников надо ориентировать на то, что в общении надо не только что-то получать самому, но и как можно больше давать другим.

Общение — сложная, многогранная деятельность, требующая специфических знаний и умений, которыми человек овладевает в процессе социализации. (3.128). Оптимальным возрастным периодом для подготовки человека к общению является школа, поскольку именно в этот период обучающиеся легче приобретают, долго сохраняют и удерживают сформированные умения и навыки. Учитывая особенности детского возраста, можно сказать, что одним из лучших способов организации формирования умений и навыков общения является игра. Кроме того, игры ближе всего к категории общения. Слово «играть» применительно к ребенку в давние времена означало «жить» и «дружить». Вспомните, как мы с вами в детстве говорили, и сейчас дети так же говорят: «Я хочу с тобой играть» или «Я с тобой больше не играю». Это, в сущности, означает: «Я хочу с тобой дружить» или «Я с тобой больше не дружу!». Учитывая многовековой опыт игрового общения, можно сказать, что правильно организованное общение является не только залогом успешной профессиональной деятельности, но и условием сохранения культуры общения. Следовательно, в процессе игровой деятельности накапливается опыт коллективных переживаний, формируется нравственное здоровье ребенка, формируется необходимый для общения эмоциональный запас уважительности к людям, бескорыстность, доброта, контактность. (4.223).Каждому ребенку свойственно радостно уметь и мочь. В игре рождается детское содружество, а значит, и дружба, такие ее слагаемые, как независимость, самостоятельность, защищенность, взаимопомощь. Использование игровых ситуаций в работе с детьми, позволяет развивать у них эмоционально-чувственную сферу, нравственные качества, интеллектуально-познавательные способности, умения устанавливать контакт; развивать способности слушать и понимать других; формировать уважительное отношение к взрослым и сверстникам и умение взаимодействовать друг с другом.(6.124-126) Педагогическими условиями, способствующими совершенствованию коммуникативных навыков у детей являются: − наличие педагога — воспитателя, обладающего знаниями, умениями и навыками, позволяющими эффективно осуществлять педагогический процесс целенаправленного и систематического формирования навыков общения; − наличие комплексной воспитательной программы, способствующей развитию коммуникативных качеств у воспитанников; − партнерство педагога и воспитанника в процессе социально-культурной реабилитации, а так же включения его в активные формы деятельности; Воспитатель должен не просто «работать с детьми», он должен жить с ними, делить радости и печали, успехи и падения, не допуская фальши в отношениях. Дети обычно представляют своего воспитателя как творца их радости, способного придумать что-то новое, весёлое и неожиданное, и как мудреца, всё знающего и всё умеющего, и как защитника, готового оградить их от бед и несправедливости, зла и обид, и как арбитра, который всегда рассудит по совести. Дети связывают личность своего воспитателя с эталоном нравственности и требуют от него высокого профессионального мастерства. Словом, жестом, действием, молчанием педагог непрерывно влияет на всех воспитанников сразу и на каждого из них в отдельности. (11.179-181). Доверие в возможность в форме дидактической игры с определенной системой упражнений раскрывают творчески работающие учителя, имеющие широкие возможности для целенаправленного обучения, воспитания, развития учащихся и контроля за их деятельностью. Следует понимать, что эффективные технологии обучения могут играть положительную роль только в том случае, если они применяются в системе, а их взаимосвязь и взаимозависимость учитываются в процессе решения определенных образовательных задач. [96]

Очень точно подметил эту особенность А. С. Макаренко: «Не думайте, говорил он, что вы воспитываете ребёнка только тогда, когда с ним разговариваете, или поучаете его, или приказываете ему. Вы воспитываете его в каждый момент вашей жизни. Как вы одеваетесь, как вы разговариваете с другими людьми и о других людях, как вы радуетесь или печалитесь, как вы общаетесь с друзьями и с врагами, как вы смеётесь, читаете газету — всё это имеет для ребёнка большое значение». Каждый воспитатель должен стремиться к тому, чтобы подопечный чувствовал удовлетворение от общения с взрослыми и со сверстниками при выполнении какой-либо совместной деятельности, чтобы воспитанник испытывал глубокие эмоциональные переживания нравственных ценностей, предстающих перед ним в данный момент. Благодаря этому будут создаваться условия для формирования у воспитанника соответствующей коммуникативной культуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003
2. Волкодав, Н. М. Совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности / Н. М. Волкодав. — Текст : непосредственный //
3. Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков. — СПб.: Питер, 2006. — 160с.
4. Иматова Л. М. Педагогические условия обеспечения непрерывности коммуникативной деятельности старших дошкольников и младших школьников. - Душанбе, 2013 .-- 223 с.
5. Киселёва Т. Ю. Педагогическая арт-терапия. Справочник старшего воспитателя дошкольного учреждения № 1/2008.
6. Лутфуллоев М. Урок / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе: Маориф, 1995. - 117 с.
7. Львов, С. И. Язык в речевом общении / С. И. Львов [Текст]. - М .: Образование, 1991 .-- 227 с.
8. Образование и воспитание. — 2016. — № 5 (10). — С. 124-126. — URL: htt ps://moluch.ru/th/4/archive/48/1679/ (дата обращения: 18.03.2023).
9. Сергеечева В. Как говорить убедительно: Стратегия и тактика общения. СПб: Питер, 2002. — 221с.
10. Садыкова М.С. Педагогические технологии в образовании / В сб .: Материалы республиканской научно-практической конференции: «Роль науки в современную эпоху» / М.С. Садыкова [Текст]. - Душанбе, 14.05.2008. - С. 82-86.
11. Садыкова М.С. Развития коммуникативной деятельности старших школьников на уроках русского языка: //Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы преподавания и изучения языков в современном поликультурном и полилингвальном образовании» /М.С. Садыкова [Текст]. – Душанбе, 26.11.2018,– С.179-181.
12. Садыкова М.С. Формирование коммуникативных и речевых навыков учащихся 5-9 классов в общеобразовательном процессе / М.С. Садыкова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе. - № 3/6 (176). - 2015 .-- С. 229-232.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Автором данной статьи сделана попытка совершенствование коммуникативных навыков во внеурочной деятельности в изучении русского языка в национальной школе.

Воспитатель должен не просто «работать с детьми», он должен жить с ними, делить радости и печали, успехи и падения, не допуская фальши в отношениях. Дети обычно представляют своего воспитателя как творца их радости, способного придумать что-то новое, весёлое и неожиданное, и как мудреца, всё знающего и всё умеющего, и как защитника, готового оградить их от бед и несправедливости, зла и обид, и как арбитра, который всегда рассудит по совести. Дети связывают личность своего воспитателя с эталоном нравственности и требуют от него высокого профессионального мастерства. Словом, жестом, действием, молчанием педагог непрерывно влияет на всех воспитанников сразу и на каждого из них в отдельности.

Ключевые слова: *коммуникация , развитие, возможности, информация, навыки, образовательная методика, письмо , воспитанник, опыт, совокупность, наблюдение, сфера деятельности.*

БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЛАКАҲОИ МУОШИРАТ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Муаллифи ин мақола кӯшиш кардааст, ки малакаи муоширатро дар машғулиятҳои берунaзсинфӣ дар омӯзиши забони русӣ дар мактаби миллӣ такмил диҳад. Мураббӣ набояд танҳо «бо кӯдакон кор кунад», балки бо онҳо зиндагӣ кунад, ба шодиву ғам, бурду бохт шарик шавад, дар муносибатҳо аз дурӯғ дурӣ ҷӯяд. Кӯдакон одатан муаллими худро офаринандаи шодии худ тасаввур мекунанд, ки қодир ба як чизи нав, хурсандиовар ва ғайричашмдошт , ки ҳама чизро медонад ва аз уҳдаи ҳамаи кор мебарояд. Ҳамчун ҳимоятгар омода аст, ки онҳоро аз мушкилот ва беадолатӣ муҳофизат кунад. Ҳамчун ҳакам, ки ҳамеша аз рӯйи виҷдонаш ҳукм хоҳад кард. Кӯдакон шахсияти тарбиятгари худро ба меъёри ахлоқии худ мепайвандад ва аз ӯ маҳорати баланди касбиро талаб мекунанд. Муаллим бо як сухан, имову ишора , хомӯшӣ пайваста ба ҳамаи хонандагон якбора ва ба ҳар яки онҳо алоҳида таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: *муошират, рушд, имкониятҳо, маълумот, малака, методологияи таълим, хаттӣ, донишҷӯ, таҷриба, маҷмуа, мушоҳида, соҳаи фаъолият.*

IMPROVING COMMUNICATION SKILLS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

The author of this article made an attempt to improve communication skills in extracurricular activities in the study of the Russian language in a national school.

The educator should not just “work with children”, he should live with them, share joys and sorrows, successes and falls, avoiding falsehood in relationships. Children usually imagine their teacher as the creator of their joy, able to come up with something new, funny and unexpected, and as a sage who knows everything and can do everything, and as a defender, ready to protect them from troubles and injustice, evil and insults, and as an arbiter who will always judge according to his conscience. Children associate the personality of their educator with the standard of morality and demand high professional skills from him. With a word, gesture, action, silence, the teacher continuously influences all pupils at once and on each of them individually.

Key words: *communication, development, opportunities, information, skills, educational methodology, writing, student, experience, totality, observation, field of activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф : *Содиқова Матлюба Сайфуллоевна -Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ, номзади илмҳои педагогӣ,дотсент ,мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ :734019 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе ,кӯчаи Садриддин Айни,41 .Тел.:(+992)937177133.*

Сведение об авторе: *Содикова Матлюба Сайфуллоевна - Технический колледж Технического университета Таджикистана имени академика М. Осими, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Садриддина Айни, 41. Тел.: (+992) 937177133.*

Information about the author: *Sodikova Matlyuba Saifulloevna - Technical College of the Technical University of Tajikistan named after Academician M. Osimi, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadriddin Aini street, 41. Tel.: (+992) 937177133.*

УДК: 73:419.550

РОҲҲО ВА УСУЛИ ТАРҶУМАИ СЛЕНГҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ТОҶИКӢ

Кабиров Л. А.
унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забони англисии
Донишгоҳи Давлатии Данғара

Имрӯзҳо дар баробари болоравии раванди инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, рушди босуръати илм ва техника, ба ҳаёти инсон воридшавии технологияи иттилоотӣ раванди муносибати меъёри забони адабӣ ва гуфтори омма «сленг» дар забони англисӣ муҳим шуморида мешавад. Технологияи иттилоотӣ, ки имрӯз қариб идоранашавандааст ба воридшавии сленгизм ба фаъолияти соҳаи гуногуни инсон мусоидат менамояд.

Рӯи ин матлаб мо мақсад гузоштем, ки мушкилиҳои тарҷумаи сленгҳоро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ таҳқиқ намоем. Пеш аз ҳама, мо бояд тазаккур диҳем, ки сленг чист ва чӣ хусусият дорад?

Сленг яке аз зуҳуроти пуртазоди забонӣ ба шумор меравад. Дар вақти баҳо додан ба мафҳуми сленг, новобаста ба мавҷудияти ақидаҳои зиёд, мо ба шарҳи Э.Партриҷ такя намудем, ки мегӯяд: «Сленг ин мазмуни вожаҳои лексикии тасодуфие мебошад, ки шуури одамони гуногуни ба муҳитҳои мухталифи иҷтимоӣ ва касбӣ таааллуқ доштаро инъикос мекунад [17, с.22].

Дар илми забоншиносӣ сленгро аксар вақт дар муқобили мафҳумҳои забони адабӣ мегузоранд. Аммо бояд зикр намоем, ки сленгро ҳамчун зуҳуроти забоншиносӣ қабул намудан ҷоиз аст, зеро истифодаи онро дар нутқи гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва намояндагони касбҳои гуногун дида метавонем.

Муҳаққиқони варзида Э.Партриҷ, Ҷ.Тринок, К.И.Китриҷ мафҳуми сленгро чунин шарҳ медиҳанд: «Сленг ин мавҷудияти лексикони ноустувор, тасодуфӣ, бетартибонаи дар муоширот мавҷуд буда мебошад ва шуури ҷамъиятии одамони ба гурӯҳҳои иҷтимоии гуногун таааллуқ доштаро ифода менамояд [8, с.9].

Забоншиноси рус В.А.Хомяков чунин мешуморад: «Сленг ин вожаҳою ибораҳои нисбатан дар давраи муайян устувор будаеанд, ки дар гуфтугӯи зинда ва дар нутқи хаттӣ истифода мешаванд, ҳамзамон аз забони адабӣ фарқ мекунанд [10, с.44].

Агар ба муайянкунии «нисбатан дар давраи муайяни устувор» таваҷҷуҳ зоҳир кунем, ошкор мегардад, ки дар семантикаи худ сленг раванди инкишофи фарҳанги мардумро ифода менамояд. Ҳамчунон интиқоли ин фарҳанг аз насл ба насл иҷро мегардад [7,с.43.]. Аз ин ҷост, ки сленгро ҳамчун лаҳҷаи забонии харитаи дунё дидан ҷоиз аст.

Тибқи андешаи мо, сленг барои таъсир гузоштан бо навовариҳо, новобаста ба фарқи мавҷудияти воҳидҳои лексикии қолабӣ эҷод шуда, ҳадафи он ифодаи руҳияи гӯянда ё нависанда мебошад. Он мушаххасӣ, муҷазӣ, аниқӣ, тахаюлиро дар худ дар бар гирифта, дар як вақт истифоданакардани воҳидҳои анъанавии лексикиро фаро мегирад.

Пас, ба хулосае метавон омад, ки сленг новобаста аз паҳншавиаш, ҳамчун зуҳуроти забонӣ, аниқияти маҳфумиро доро намебошад. Бинобар ин, бо гуногунмаъноӣ ва пуртазодӣ сленг барои тарҷумонҳо ҳангоми тарҷума барои ифода кардани вожаи сленгӣ мушкилиҳо эҷод менамояд. Зеро тарҷумонро лозим меояд бе осеб расонидан ба сухани гӯянда ё нависанда муродифи мутобиқро пайдо намуда, маънои аслро равшан намояд.

Имрӯзҳо дар забони англисӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонҳо шумораи зиёди истифодаи сленгҳо мушоҳида мешавад, ки дар аксар вақт бо ҳамдигар зиданд ва ҳангоми тарҷума мушкилиҳои зиёдеро эҷод менамояд ва аз тарҷумон дониши амиқу ҳаматарафаро тақозо менамояд.

Ин душвориҳо ва зиддиятҳо дар он зуҳур меёбад, ки дар сленгҳо вожаҳои ифодаи баёни маҷозӣ истифода мешаванд, ки аксар вақт синонимҳои мафҳумҳои дар забони адабӣ истифодашавандаро ифода мекунанд. Дар ин замина, зимни кор бо тарҷумаи сленгҳо, мокӯшиш намудем, кидар вақти тарҷума аз методҳои эвфемистикӣ, ҷубронкунӣ, мушаххаскунӣ, ивазкунии лексикӣ, антонимӣ, замкунӣ, калкакунӣ истифода барем. Ҳар яке аз методҳо ба мо имкон доданд, ки сленгҳоро ба забони тоҷикӣ аз нуқтаи маъноӣ дуруст тарҷума намоем.

Аз рӯйи натиҷаҳое, ки зимни тарҷума ба даст овардем, хулоса менамоем, ки дар вакти тарҷумаи сленгҳо тарҷумон бояд омилҳоеро ба назар гирад, ки истифодаи ин ё он сленгро асоснок менамояд. Мо дарк намудем, ки тарҷумаи сленгҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ бояд бо роҳҳои гуногун иҷро гардад ва эҷодкорӣ асоси сифати тарҷумаро ташкил диҳад. Албатта, кӯшиш ба он карда шавад, ки муродифи дурусти сленг истифода шавад ва тибқи тарҷума матн маънои худро гум накунад. Барои мисол ифодаи «get out» бо чунин муродифҳо - 1.Ҳа. 2.Наход. 3.Ҳа, биё. 4.Гум шав аз ин ҷо. 5. Канӣ дафъ шав аз ин ҷо- дар тарҷума омаданаш мумкин аст.

Дар вакти таҳқиқ ва тарҷумаи сленг бояд ҳадафи гӯянда ё нависанда дар истифодаи воҳиди сленг дар нутқ муайян карда шавад. Ин имконияти бештарро дар фаҳмидан ва минбаъд тарҷума кардани ин воҳидҳою ибораҳо фароҳам оварда, кори тарҷумонро осон мегардонад. Сабабҳои истифодаи сленгҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки гӯянда ё нависанда кӯшиш менамояд таваҷҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб намояд, ҳамчунон заковати худро нишон диҳад. Ин ба он меорад, ки гӯянда ё нависанда бо ҳадафҳои дар боло ёдрасшуда вожа ё ибораи маълуми забонро сарфи назар карда, ба ҷои он сленгро истифода мебарад.

Сабаби дигари истифодаи сленг аз тарафи гӯянда ё нависанда ин намоиши салоҳиятҳои забонӣ мебошад, зеро дар ҷомеаи имрӯза истифодаи сленг ҳатмӣ набуда, аксар вақт аз тарафи дигарон мавриди интиқод қарор мегирад. Аксари мухаққиқон истифодаи сленгро мазамат намуда, истифодаи онҳоро фаҳш ва берун аз доираи одоби ҷомеа мешуморанд.

Дигарон чунин мешуморанд, ки истифодаи дурусти сленгҳо дараҷаи рушди фарҳанги забонро нишон медиҳад ва мавҷуд набудани фарҳанги забонӣ нест. Зеро истифодаи моҳиронаи сленгҳо дар муошират ё забони адабӣ салоҳияти волои забониро нишон медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки вазифаи асосии тарҷумон, пеш аз ҳама, ҷустуҷӯи воҳидҳои лексикии қобили қабули семантикӣ ва услубӣ буда, тарҷумаро ба доираи тамошобинҳо ва шунавандаҳо мувофиқ намудан аст. Аз ин хотир, дониши васеи лексикии сленгҳо ва мазмуни онҳо ба тоҷикӣ дар вақти тарҷума зарур аст, зеро махсусияти семантикӣ ва услубии сленгҳо дар вақти тарҷума муҳим мебошанд.

Махсусияти сленг, ҳамчун гуфтори омма ва берун аз лексикаи адабӣ, моро водор месозад хулосанамоем, ки воҳиди сленг аз нуктаи назари забонӣ як қатор мушкилиҳоро доро мебошад. Ин далелро дар вақти тарҷумаи сленг аз забони англисӣ ба дигар забон бояд ҳатман тарҷумонҳо дар мадди назари гиранд.

Ҷавонон, чӣ хеле ки маълум аст, гурӯҳи иҷтимоии серҳаракатанд, ҳамеша аз тарафи онҳо кӯшиши навовариро қабул намудан мущоҳида мегардад. Ин зуҳурот дар забон ва истифодаи сленг низ мушоҳидамегардад.

Алалхусус, дар гуйтугӯйи шифоҳӣ ва хаттии ҷавонон мо он дигаргуниҳои фарҳангиро ки дар ҷомеаи англисзабонҳо ба вуҷуд меоянд, мушоҳида менамоем. Қобили қайд аст,

кидигаргуниҳои фарҳангӣ ба инкишофи таърихи ҷомеаи англисзабонҳо марбутанд. Маҳз бо назардошти ҳамин зарурат ба тарҷумаи сленгҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудан лозим аст [2, с. 11].

Мо чунин мешуморем, ки мавҷудияти сленгҳо дар фарҳанги муосири бритонӣ ва амрикоӣ ба зуҳуротидар ин ҷомеаҳо руй медода вобастаанд. Бинобар ин, аз ин ҷо дар вақти тарҷумаи таҳтуллафзӣ бо сабаби мазмуни дағал, дашном доштанва берун аз одобу ахлоқ будан тарҷумаи таҳтуллафзиро сарфи назар кардан зарур аст. Намунаи муайяни машҳури ин зуҳурот истифодаи вожаи «fucker», “to be fucked up”, “fuck off” мебошад. Бо такя ба методи эвфемистикӣ сленгҳои мазкурро чунин тарҷума кардан мумкин аст: «to be fucker»-гумроҳшуда,“fuck off”-ба ҳолам гузор,«fucker «- аблаҳ.

Ҳамин тариқ, дар шароити дигаргуниҳои иҷтимоӣ шуури ҷомеа низдигар мешавад,ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ мутобиқ мегардад. Ҷавонон бошанд, бо нуқтаи назари нав, ҷаҳонбинии дигар зери таъсири ин дигаргуниҳо меафтанд ва ин, пеш аз ҳама, дар гуфтори шифоҳӣ ва нутқи хаттии онҳо мушоҳида мегардад.

Мо зимни таҳқиқи масъала сленгҳои ҷавонони бритонӣ ва амрикоиро қиёс намуда, мушоҳид гаштем, ки таркиби лексикии онҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Мушоҳид гаштем, ки бештари сленгҳои амрикоӣ хусусияти ҳазлро дороанд ва сленгҳои бритонӣ бештар дағал, дашном ва мазмунан берун аз одоби ахлоқианд. Чунончи, истифодаи номи Худованд дар вақти дашном додан намунаи ин андеша аст. Бинобар ин, ба тарҷумон лозим меояд, ки бештар ба методи эвфемистикӣ такя намояд. Инчунин дар вакти тарҷумаи сленгҳои бритонӣ ба забони тоҷикӣ хуб мешуд, ки бештар методи ивазкуниро истифода бурд, то ки меъёрҳои ахлоқи миллӣ риоя гардад. Яъне, дар тарҷума бояд муродифи дуруст, мувофиқ ва дар доираи ахлоқи миллӣ истифода шавад.

Дигар тарафи масъала дар он зуҳур меёбад, ки вақти истифодаи сленгҳо масъалаи муҷазкунии лексикӣ ҳоло то ҳадди даркорӣ дар забони англисӣ омӯхта нашудааст ва ҳамчунон, ҳангоми тарҷума, вобаста ба забони адабии тоҷикӣ, ин масъала низ душворииро эҷод менамояд.

Истфодабарии сленг, асосан дар байни ҷавонони синну соли аз 12-солагӣ то 30-солагӣ бараъло мушоҳида мегардад, зеро онҳо бештар хусусияти намоишдиҳии заковати худро дар вақти муошират дороанд. Чунончӣ, сленгҳои зер андешаи моро тақвият мебахшанд:

Dude-дугона ба ҷои friend-рафиқ, дӯст, ба ҷои drink-нушокӣ вожаи beverage-нушокӣ, ба ҷои He is drunk-ӯ маст аст, ибораи He is pissed - ӯ фаромӯш карда аст, бештар дар нутқи ҷавонони англисзабон мушоҳида мегардад.

Сленг тарафи муқобили забони расмӣ ба шумор рафта, ба ақидаи забоншиносон истифодаи сленгҳо ба ҳамон гурӯҳе тааллуқ дорад, ки онро мавриди истифода қарор додаанд. Пайдоиш ва рушди сленгҳо дар муҳити муайян дар гурӯҳҳои алоҳида, ба монанди донишҷӯён, барномасозон, гурӯҳи одамоне, ки аз рӯи касбу кор ё ҷаҳонбинӣ муттаҳид шудаанд, рӯй медиҳад. Ҳамчунон, сленг тавассути телевизион, радио, интернет паҳн шуда, истифодаи он маъмул гашта истодааст ва ба инкишофи забон таъсири муайян мегузорад. Ба ғайр аз ин, сленг дар ВАО бештар дар шакли мухтасарот, аббревиатура паҳн шуда, ба рушди забон таъсир мегузорад.

Аз ин ҷо ба хулосае метавон омад, ки сленг, аввалан, забони гурӯҳи иҷтимоӣ ё намояндаҳои касбҳои гуногун буда, ба забони адабӣ зид аст. Дуввум ин ки, он намунаи забони гуфтугуии омма буда, аз меъёри забони адабӣ берун аст.

Дар забони қолабӣ ба воҳидҳои лексикии ивазшаванда асосан номҳои ҷуғрофӣ, номҳои васоити оммавии иттилоотӣ, номҳои киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва муассисаҳои ҷамъиятӣ дохил мешаванд. Ин ҷо истифодаи сленг шартан мамнуъ аст ва воҳидҳои лексикии дар забони асл истифодашуда дар вақти мавҷуд набудани муродифи он ҳангоми тарҷума душвориҳоро эҷод менамояд. Барои мисол, ибораи tobuc habour-маънои шикоят кардан, дашном додан, касеро таҳқир карданро ифода мекунад ваин ҷо, албатта, вобаста ба матн муродифи мутобиқро бояд истифода намуд.

Ин ҷо бояд таъкид намуд, ки сленг то имрӯз бахши мураккаб ва нисбатан кам таҳқиқшуда дар назарияи тарҷума маҳсуб меёбад. Дар навбати аввал ин ба худи мафҳуми сленг алоқаманд буда, аз мавҷуд набудани анъанаи тарҷумаи ин воҳиди лексикӣ ба забони тоҷикӣ бармеояд. Аксари муҳаққиқон ин душвориҳоро дар муайянкунии худи сленг хотиррасон мекунанд. Тарҷума нақши аҳамиятноки ду забон буда, мазмуни матни аслро

инъикос менамояд. Дар вақти тарҷумаи сленг, пеш аз ҳама махсусияти матни аслро бояд дар мадди назар гирифт, зеро ба сленгҳо ивазшавӣ ва ноустувории услубӣ хос аст, ки тарҷумаро душвор менамояд. Пас яке аз вазифаҳои асосии тарҷумон ҳангоми тарҷумаи сленгҳо ин ба инобат гирифтани хусусияти инфиродии услуби муаллифи матн мебошад. Истифода намудани воҳидҳоилексикии нутқи шифоҳӣ бо мақсади ба роҳ мондани тарҷумаи дурусти нутқи асл ба чунин воситаи услубӣ мувофиқ аст.

Як қатор воҳидҳои лексикие дар забони англисӣ мавҷуданд, ки ба инкишофи воқеии ҷомеаи англисзабонҳо пайдо шуданд ва тарҷумаи онҳо хеле душвор аст. Чунончи tupper-tea, supper, brunch-breakfast, lunch ва ғайраҳо. Дарин ҳолат ҳангоми тарҷумаи сленгҳои ҷавонони англисзабон бояд тарҷумаи тавсифӣ истифода шавад [6, с.22].

Дар ҳолати набудани муродиф ва душвории интихоб вожа ё ибораи ба он наздикро мавриди тарҷума бояд қарор дод. Чунончӣ, Well I guess here is nousetome sticking aretill the end of theday- ман фикр мекунам, ки дар ин ҷо то охири рӯз наистам [14,с.26].

Муҳаққиқи забоншинос В.С.Виноградов қайд менамояд, ки муродиф ин баробарии нисбии нигоҳ доштани мундариҷа, мазмун, семантика, услуб ва вазифаи муошират иттилоот ба шумор меравад [3, с. 162]. Исботи ин гуфтаҳо дар он зуҳур меёбад, ки мавҷудияти намудҳои гуногуни муродиф дараҷаи наздиккунии матни аслро ба намунаи тарҷумаи он наздик менамояд. Аммо барои амалӣ сохтани муошират байнизабонии бомуваффақият танҳо истифодаи муродиф басанда нест. Ин ҷо мо бояд мафҳуми «дурустии тарҷума»-ро пеши худ гузорем. Аз рӯйи ақидаи В.Н.Комисаров мафҳуми «дурустии тарҷума» ин мувофиқати тарҷума ба матни асл ва шартҳои вазъияти муоширатро ба эътибор гирифтан ба шумор меравад [3,с.138]. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки дурустии тарҷума дар худ намуди муайяни муродифро дар бар мегирад, аммо на дар ҳама ҳолат тарҷумаи муродифӣ тарҷумаи дуруст ба ҳисоб меравад.

Як қатор сленгҳои англисӣ ҷой доранд, ки дар аксари забонҳо бе тарҷума ворид шудаанд. Чунончӣ-bucks-бакс, gue-гай, money-манӣ, cravy-крейзи, party-патӣ, okay-окей, wow-вау. Чунин сленгҳоро дар гуфтугӯйи ҷавонҳои олуфта зиёд вохӯрдан мумкин аст.

Барои тарҷумонҳо лозим аст, ки дар вақти тарҷумаи сленгҳо бевосита маънои маҷозиро ҳам дар мадди назар гирифта, ҳангоми тарҷума истифода намоянд. Барои мисол чунин ҷумларо меорем:What cannot say? Hewill never shit as seamen stard [8.с.18]. Ин ибора ба онҳое нисбат дода мешавад, ки ҳеҷ гоҳ маллоҳи хуб шуда наметавонад. Ин ибораро вобаста ба меъёри ахлоқии забони тоҷикӣ айнан тарҷума кардан ҷоиз нест. Зеро дар забони имрӯзаи англисӣ, махсусан дар англисии Амрико бисёр воҳидҳои фаҳш истифода мешаванд. Вожаи shit хеле дағал буд ва ба меъёри ахлоқӣ ҷавобгӯ нест. Ин ҷумла беҳтар мебуд чунин тарҷума шавад: «Чӣ гӯем? Ин сагбача ҳеҷ гоҳ гурги баҳрӣ шуда наметавонад.

Бояд зикр намоем, киду роҳи тарҷумаи сленгҳои англисӣ мавҷуданд:

1.Транскрипсиа.

2.Калкакунӣ (айнан нусхабардорӣ).

Ин ду роҳро танҳо дар ҳолатҳое истифода намудан мумкин аст, ки вожа ё ибора дар забони тарҷума мешуда муродиф дорад ва фаҳмо аст. Чунончӣ:

«Old Din at the buck near laughed gilliver off –ho, ho, ho»-Пирамард Дин дар курсии ақиб то мурдан чун Гуливер механдид. Ҳа-Ҳа-ҳа.Дар ин ҷо вожаи гуливер аз рӯйи мазмуни матн фаҳмо аст. Аммо бояд зикр намоем, ки инр роҳро танҳо дар ҳолатҳое истифода намуд, ки ҳангоми тарҷума ҳама вожаҳо барои хонанда ё шунаванда бидуни шарҳи иловагӣ фаҳмо бошад.

Дар бештар ҳолатҳо усули тарҷумаи маҷозиро бояд истифода намуд ва албатта, ҳангоми тарҷума кӯшиш намудан лозим аст,ки матн фаҳмо бошад.

Дар вақти иваз кардани лексика ҳамагуна ивазшавии воҳидҳои лексикӣ (вожа, ибораҳои устувор) рух медиҳад, ки ҳангоми тарҷума барои тарҷумон муҳим аст [9, с.18].

Дар вақти иваз кардани лексикон, вожаҳои серистеъмол мавҷуданд, бинобар ҳангоми тарҷума вазифаҳои баёнӣ, ҷаҳонбинӣ ва эҳсосотӣ-баҳодиҳиро бояд дар мадди назар гирифт.

Бо омӯзиши таҳқиқотҳои муҳаққиқон ва пажӯҳиши худ мафҳуми «сленг»-ро ҳамчун зуҳуроти фарҳангии ҷомеа чунин хулоса менамоем:

1.Сленг ин зуҳуроти мураккаб на танҳо аз нуқтаи забонӣ, балки аз нуқтаи тарҷума низ ба ҳисоб меравад.

2. Вазифаи муҳими тарҷумон ин дарёфти муродифи мувофиқи вожаҳо ва ибораҳо ҳангоми тарҷумаи матнҳои хаттӣ ва шифоҳӣ маҳсуб меёбад.

3. Дар вақти тарҷумаи сленгҳо бо сабаби мавҷудияти душвориҳои зиёд тарҷумон ба мушкилиҳои лексикӣ дучор мегардад.

Ҳамин тариқ, хулоса кардан мумкин аст, новобаста бо истифодаи зиёди сленгҳо дар забони англисӣ, онҳо ҳангоми тарҷума ба дигар забон аниқияти маҳфумиро доро нестанд. Ин далелро мо дар таҳияи луғатҳо, фарҳангҳои тафсирӣ дида метавонем.

АДАБИЁТ:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения. 1975. – 237 с.
2. Берджесс А. Заводной апельсин. – М.: Эксмо-пресс, 2004. – 221 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образование РАО,2001.-162 с.
4. Волошин Ю.К. Американский сленг в разговорной речи // Лингвистические единицы разных уровней и их функциональные характеристики. – Краснодар, 1982. – С. 13-17.
5. Казакова Т.А. Художественный перевод: в поисках истины [Текст]. – СПб., 2006. – 224 с.
6. Лихачев Д. Черты первобытного примитивизма воровской речи. Язык и мышление. – М.- Л., 1935.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ, Душанбе-"Эр-граф" 2011. -1013 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание/Ю.С.Маслов.-М.:Высшая школа, 1987.-231 с.Понятие и функции сленга// [захираи интернетӣ]: http://yun.moluch.ru/archive/8/533/- муроҷиат: 15.03.2023.
9. Мюллер. В.К. Англо-русский словарь / В.К. Мюллер. -М., 1961.- 912 с.
10. Хомяков В.А. Три лекции о сленге: пособие для студентов педагогических институтов. –Вологда, 1970. – 62 с.
11. Ҷамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978с.
12. Шаҳобова М.Б. Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 204 с.
13. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы. – М., 1976.
14. Hornby A. Oxford advanced learner's dictionary/ A. Hornby.- Oxford University Press, 1989. -1580 p.
15. Oxford American dictionary. Colleges Edition, New York, 1986.–1094 p.16. Longman Dictionary of contemporary English – 2003.1949 p.
17. Partridge E. Slang To-Day and Yesterday. London, 1960. 215p.

РОҲҲО ВА УСУЛИ ТАРҶУМАИ СЛЕНГҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ТОҶИКӢ

Дар мақола тарзу усули тарҷумаи сленгҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, қайд гардидааст, ки сленгҳо хусусияти духӯрагӣ доранд. Аз як тараф сленгҳо вазифаи воҳидҳои номинативии нутқро ҳамчун зуҳуроти махсус ифода кунанд, аз тарафи дигар сленгҳо мафҳумҳое мебошанд, ки дар забон муродифи худро доранд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам вожаҳои ҳамшабеҳ моҳиятан аз якдигар фарқ мекунанд. Дар ҳолати аввал зимни тарҷума танҳо вожаҳо ба таври оддӣ оварда мешаванд, дар ҳолати дуюм сленг ё махсусияти ин падидаро дар асл ифода мекунад ва ё мафкураи соҳибони ин сленгро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: *сленгҳои забони англисӣ, калимаҳои маҷозӣ, сленги ҷавонон, фарҳанги омма, лексика, воҳидҳои лексикӣ.*

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА СЛЭНГА С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ

В статье отмечается, что сленгу свойственна двоякая номинация. С одной стороны, номинативную функцию выполняют сленгизм, обозначающие специфические явления, присущие данной скульптуре, а другой - сленгизмы, обозначающие понятия, для которых уже существуют обиходные слова в языке. В обоих случаях номинации, схожие по форме, отличаются по своей сути. В первом случае происходит простое заполнение терминологических лакун, во втором случае сленговое слово передает специфику данного явления в действительности или сознания носителей определенного сленга.

Ключевые слова: *ироничные слова, молодёжный сленг, субкультура, англоязычные,транскрипция, транслитерация, калькирование, лексика, лексические единицы.*

METHODS AND TECHNIQUES SLENGIZM TRANSFER FROM ENGLISH INTO TAJIK

It is noted in the article that a double nomination is peculiar. On the one hand, the nominative function is performed by slangisms, denoting specific phenomena inherent in this sculpture, and on the other hand, slangisms denoting concepts for which everyday words already exist in the language. In both cases, nominations that are similar in form differ in essence. In the first case, there is a simple filling of terminological gaps, in the second case, the slang word conveys the specifics of this phenomenon in reality or the consciousness of the carriers of a certain slang.

Key words: *ironic words, youth slang, subculture, English, transcription, transliteration, tracing, vocabulary, lexical units.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кабиров Лутфулло Абдусаломович-унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забони англисии Донишгоҳи Давлатии Данғара. Lutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

Сведение об авторе: *Кабиров Лутфулло Абдусаломович-соискатель кафедры теории и практики Дангаринского Государственного Университета Lutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

Information about the author: *Kaburov Lutfullo Abdusalomovich-applicant of the Dangara State UniversityLutfullo.Kaburov95@mail.ru 907151628.*

ОМИЛ ВА ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР РАВАНДИ ДАРСҲО ВА МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢАЗ БИОЛОГИЯ

Каримзода Мирзобадал
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Начмиддинова Гулнора
унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

«Таҷрибаи иҷтимоӣ» ҳамчун таҷрибаи умумӣ бо тамоюли иҷтимоишавии наврасон асосан, ҳамчун таҷрибаи шахси ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ, таҷрибае, ки барои ҳаёти ҷамъятӣ аҳаммияти муҳим дорад, дониста мешавад. Таҳлили маводи назариявӣ доир ба мавзуи мазкур имкон дод, моҳияти таҷрибаи иҷтимоӣ ба чунин тарз тавзеҳ дода шавад [7, С. 48-52]:

- дар ибтидо, илм таҷрибаи иҷтимоиро ҳамчун таҷрибаи шуур, ки тавассути равобити тарафайн миёни шахс ва олами моддӣ ташаккул ёфтааст, муайян карда буд;
- бо мурури замон дониши андӯхта имкон дод, муфассалтар мавзуи мазкур таҳқиқ шавад, алоқамандии таҷрибаи иҷтимоӣ бо масъалаҳои тарбиявӣ, иҷтимоишавӣ, фардикунонӣ, рушди шахс хамчун шахсият дар раванди азхудкунии арзишҳое, ки ба ҷомоеи муайяне тааллуқ дорад, пайдо гардид;
- таҷрибаи иҷтимоӣ аз маҷмуи ба ҳам алоқаманди ҳиссиёт, дарк, воситаҳои тафаккур, муносибат, фаъолият, малака, дониш, маҳорат, одобу рафтор, дастурҳои иҷтимоӣ таркиб меёбад;
- азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ тавассути механизми фаъолият, мавқеъ ва робитаи иҷтимоӣ, худогоҳӣ имконпазир мегардад.

Таҷрибаи иҷтимоӣ метавонад, хеле гуногуншакл бошад. Хусусиятҳои он зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад ва таҳқиқоти ҷиддиро доир ба мураттабсозӣ ва таснифоташ тақозо мекунад [10].

Таҷрибаи иҷтимоӣ дар ҳаёти шахс мавқеи махсусро дар иттилоотнокӣ ишғол мекунад, ки ҳамчун ашёи ҳиссиёти зеҳнӣ тавассути азнавшавии иҷтимоиёт, фарҳанги ҷомеа ва худташкилёбии иҷтимоӣ мебошад [3, С. 402-403] .

Масъалаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасонро таҳқиқ намуда, мо хусусияти худбаҳодиҳӣ (рефлексивӣ) доштани тафаккури ӯро муайян мекунем, ки ин хусусияти ҳамин давраи синнусолӣ мебошад. Тавассути худбаҳодиҳӣ наврас на танҳо ба таҷрибаи иҷтимоии андӯхта сарфаҳм меравад, балки он арзиш, тамоюл ва дастурҳои ҳаётии шахсии наврасро ташаккул медиҳад.

Тавссути худбаҳодиҳӣ дар шахс худшиносӣ ташаккул меёбад, яъне симои худи ӯ ҳамчун «Ман». Худбаҳодиҳӣ дар тағйирёбии ботинии шахсият ва дар қобилияти наврас барои дарк намудани шахсоне, ки бо ӯ дар ҳамкории муайян қарор доранд, зоҳир мегардид [9, С. 84–88].

Ба андешаи мо, унсури асосии рушди таҷрибаи иҷтимоии наврасони синни хурд худшиносӣ мебошад, ки барои дарки ҳолати ҳақиқии олами иҷтимоӣ ва дарки мавқеи худ дар он мусоидат менамояд.

Танҳо дар ҳолати фаъолнокии баланди рушди худшиносии кӯдак дар ӯ дар сатҳи зарурӣ таҷрибаи иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Худшиносӣ дар раванди ҳамкории наврас бо ҷомеа ташаккул ёфта, дар ӯ рушди «Ман – консепсия» фаъол мегардад.

Зери мафҳуми «Ман – консепсия» тартиби устувор ва фардии таассуроти шахс дар бораи худаш «Ман» мебошад, ки дар дараҷаи муайян даркшаванда аст. Дар асоси чунин таассурот фард дар бораи худаш назареро асос намуда, ҳамкориро бо дигар намояндагони муҳити иҷтимоӣ бунёд менамояд. Дар давраи синнусоли наврасии хурд арзишҳои тамоюлӣ

зери таъсири таҷрибаи ҳаёт ташаккул ёфта, дар эътиқод, худбаҳодиҳӣ, идеалҳо таҷассум мегардад. Сатҳи худшиносии хонандагон тағйир ёфта, сайъ мекунанд, ки хусусиятҳои фардӣ, имконият ва қобилиятҳои худро муайян кунанд [5, С. 51–64].

Барои наврасони хурдсол хусусиятҳои зерин хос аст:

- талабот ба эътибори ҷамъиятӣ тавассути фаъолияти фаиданок;
- тавассути муносибат барои устувор намудани мавқеи худ, сайъ кардан;
- ҳассосият ба азхудкунии одобу рафтор, арзишҳои ҳаётӣ, шаклҳои муносибат;

Ҳамин тариқ, далелҳои овардашуда ба мо имкон медиҳад, ки хусусияти наврасони хурдсоли дар ҳолати муносиби азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ қарордоштаро ошкор намоем. Сатҳи ташакулёфтаи таҷрибаи иҷтимоӣ аз рӯйи як қатор ченакҳо арзёбӣ мегардад. Яке аз унсури муҳимми ин арзёбӣ ягонагии сохтори таҷрибаи иҷтимоӣ мебошад [2, С. 26–46], [1], [8], [10].

Унсурҳои таҷрибаи иҷтимоӣ дар амсилаи коркарднамудаи мо, ки дар поён оварда мешавад, аҳаммияти ягона дошта, дар алоқамандӣ қарор дорад. Дар амсила сохтори объективии таҷрибаи иҷтимоӣ инъикос ёфтааст, ки бояд азхуд карда шавад.

Амсила таҷрибаи иҷтимоиро, ки дар раванди зиндагии одамон пайдо шудааст, худро дар дониш, воситаҳои фаъолият, одобу рафтор, принсипҳои аҳлоқӣ ва омода ба эҷоду камолёбӣ таҷассум менамояд.

Олимони муосир бисёршаклии сохтори таҷрибаи иҷтимоиро пешниҳод доранд, ки дар он унсурҳои таркибии гуногун намоён мешавад. Бо вуҷуди ин чунин унсурҳо ҳарчанд аз рӯйи калимасозӣ мухталифанд, аммо хеле ба моҳияташ наздиканд. Аз ин шумора унсурҳои маърифатӣ, арзишӣ-ҳиссиётӣ ва рафториро қайд кардан мумкин аст [12, С. 268–274].

Ба сохтори таҷрибаи иҷтимоии баррасишавандае, ки нисбат ба наврасони хурд тааллуқ дорад, мо диққати худро ба гуруҳи унсурҳои аксиологӣ, маърифатӣ, фаъолиятӣ ва рефлексивӣ равона намудем.

Расми 1. Сохтори таҷрибаи иҷтимоии хонандагони хурдсол

Унсури аксиологӣ сатҳи тамоюлҳои арзишиеро муайян мекунад, ки ба ташаккулёбии амрҳои иҷтимоии хонандагони наврасони хурд таъсир мерасонад. Унсури маърифатӣ, ки сохтори таҷрибаи иҷтиоиро ташкил менамояд, аз тааccурот, дониши кӯдак вобаста ба синнусоли гурӯҳи мазкур оид ба қоидаҳои ҷамъиятии муносибат ва ҳақиқати иҷтимоӣ иборат мебошад. Унсури фаъолиятӣ бошад, аз маҷмуи кордонии иҷтимоӣ, малакаҳо, ки барои гирифтани таҷрибаи ҳамкории наврасони хурд дар ҷомеа дар ҳадди фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ ва шахсӣ иборат буда, асоси онро арзишҳои иҷтимоӣ ва тааccурот ташкил менамояд. Унсури рефлексивӣ омодагии наврасони синни хурдро ба таҳлили ҳамкориҳои иҷтимоӣ, ҳолати рефлексии он, фаъолияти ба натиҷа равонашуда ифода менамояд [4, С. 148-154].

Тамоми унсурҳои таҷрибаи иҷтимоиро, ки дар боло тазаккур додем, байни худ робитаи ногусастанӣ доранд. Онҳо бо ҳам мусоидакунандаанд.

Унсурҳои ишорашударо ба инобат гирифта, мо тавонистем, меъёрҳо, сатҳҳо, нишондодҳои аосиеро муайян намоем, ки тавассути онҳо метавонем ташаккулёбии таҷрибаи

иҷтимоии наврасони хурдро дар раванди чорабиниҳои дар чорчӯбаи фаъолияти беруназсинфӣ ташкил шудааст, тавсифу арзёбӣ намоем.

Ҷадвали 1. Ташаккули таҷрибаи иҷтимоии наврасони хурдсол: меъёрҳо, сатҳҳо, нишондиҳандаҳо

Меъёрҳо	Сатҳҳо, нишондиҳандаҳо
Ҳавасмандӣ-арзишӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва шахсии наврасони хурд, ки онҳоро ба фаъолияти дорои аҳамияти иҷтимоидошта барои ҷомеа равона мекунад.	Сатҳи баланд: наврасони хурд барои иштироки шахсӣ дар фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ ҳавасманд гардидаанд. Дар арзишҳои шахсии онҳо арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ бартарӣ дорад.
	Сатҳи миёна: наврасони хурд барои иштироки шахсӣ дар фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ пурра ҳавасманд нагардидаанд. Дар баробари ин дар арзишҳои шахсии онҳо арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ дохи ласт.
	Сатҳи паст: ҳавасмадӣ барои иштироки шахсӣ дар фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ надорад. Дар арзишҳои шахсии онҳо ба арзишҳои муҳимми иҷтимоӣ таваҷҷуҳ нест.
Мундариҷавӣ, ҳамчун маҷмуи мутаҳҳидкунадаи дониш, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, дарки зарурияти истифодаи воситаи ҷалбкунанда ва ҷалбнакунанда мебошад.	Сатҳи баланд: мураттабсозии дониши арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоие, ки наврасон бошуурона қабул намудаанд. Дарки муҳимият ва самарадори истифодаи муносибати ҷалбкунанда ва ҷалбнакунада.
	Сатҳи миёна: нопурра мураттабсозии дониши арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоие, ки дар ҷомеа қабул шудааст.
	Сатҳи паст: дарки ҳисачавии арзишҳои асосии иҷтимоӣ, одобу рафтор, мавқеи иҷтимоие, ки дар ҷомеа қабул шудааст. дараҷаи пасти дарккунии муносибати ҷалбкунанда ва ҷалбнакунада.
Амалиётӣ-ҷамъкунандаи малакаҳои муносибат бо одамони дигар. Ташкил ва иштирок дар фаъолияти якҷоя ва дастаӣ.	Сатҳи баланд: дар муносибат бо ҳамсолон, наврасони калон ташаббускор аст. Дар ӯ хоҳиши устувори муносибат доштан бо одамони дигар мушоҳида мешавад ва доираи муносибатро васеъ менамояд. Дар вақти муносибат наврас эмотсияи ҳамсуҳбаташ хис ва пай мебарад ва ба худ вазифаи ташкилкунандаи муносибатро гирифта, босаводона вазифаҳоро дар байни иштирокчиёни фаъолияти дастаӣ тақсим менамояд. Дар ин маврид, худаш бошад, фаъолона ба корҳои дастаӣ машғул мешавад.
	Сатҳи миёна: дар муносибат бо ҳамсолон камфаъолӣ нишон медиҳад. Хоҳиши махсуси васеъ кардани давраи муносибатро надорад. На ҳамеша холати эмотсионалии ҳамсуҳбаташро ҳис мекунад, инчунин пай намебарад. Фаъолияти одамони дигарро метавонад ташкил намояд, аммо нақшаи аниқи татбиқи фикрҳои мушаххасро надорад. Дар раванди фаъолияти дастаӣ метавонад, вазифаҳоро байни иштирокчиён тақсим намояд, аммо на ҳамеша худаш дар фаъолияти дастаӣ иштирок мекунад.
	Сатҳи паст: хоҳиши муносибат бо ҳамсолонаш ва дигар одамон доштанро надорад. Барои васеъ кардани доираи муносибат ҳавасмандӣ надорад. Тағйирёбии ҳолати эмотсионалии ҳамсухбаташро ҳис мекунад, инчунин пай намебарад. Барои гирифтани вазифаи ташкилотчии фаъолиятиякҷоя омода нест. Дар байни даста вазифаҳоро тақсим карда натавонистанд. Дар фаъолияти дастаӣ иштирок намекунад.

Арзёбишаванда, муайянкунандаи сатҳи малакаҳои рефлексивӣ хусусияти худбаҳодиҳӣ	Сатҳи баланд: маҳорати хуби арзёбӣ ва ислоҳи фаъолитяи худ, рафтор ва фаъолияти одамони дигарро таҳлил кардан, сатҳи комили танқидиро зоҳир кардан.
	Сатҳи миёна: маҳорати ҳудслоҳкунии фаъолияти худ пурра ташаккул наёфтааст. Худбаҳодиҳӣ кам поён ё каме боло рафтааст.
	Сатҳи паст: натавонистани арзёбӣ ва ислоҳи фаъолияти худро ошкоро зоҳир кардан, рафтори худ, ҳамсолон ва дигаронро таҳлил кардан. Худбаҳодиҳӣ хеле поён ё хеле боло рафтааст.

Дар ҷадвали мазкур зери мафҳуми «меъёр» мо нишондодеро, ки барои сифати арзёбӣ аст, овардаем. Яъне ин ченаки шартӣ барои ченкунии объект ва арзёбии он истифода мешавад.

Дар меъёри сатҳи баланд иҷроиши тамоми нишондодҳо дар ҳаҷми пурра муайян карда мешавад. Агар танҳо нишондодҳои асосии меъёр иҷро шавад, пас он ба сатҳи миёна дохил мешавад. Ба сатҳи паст иҷроиши як нишондоди меъёр ё тамоман дар раванди арзёбӣ набудани онҳо дохил мешавад.

Тамоми раванди инкишофро дар маҷрои гузариш аз холатии сифатан паст ба баландтар ба таҳқиқот шуруъ мекунанд.

Зери мафҳуми «сатҳи ташаккул» мо дараҷаи муайянеро мефаҳмем, ки барои ноил гардидан ба ягон чиз зарур аст.

Таҷрибаи иҷтимоӣ ба шахс имкон медиҳад, ки ба ҷомеа мутобиқ шавад. Сатҳи ташаккулёбӣ бевосита ба пешравии навраси хурдсол дар ҷомеа таъсир мерасонад. Маълумотҳои дар раванди омӯзиши масъала гирдомада ба мо имкон дод, се сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимотро муайян намоем. Сатҳи паст - муайянкунандаи набудани нишондодҳои арзёбӣ, сатҳи миёна - мавҷуд будуни ҷузъҳои нишондодҳои арзёбӣ, сатҳи баланд бошад, дар он тамоми меъёрҳои арзёбӣ муайян карда мешавад.

Таҳлили назариявии адабиёти вобаста ба мавзуъ имкон дод, хулосаҳои зеринро барорем:

- яке аз масъалаҳои муҳимми педагогикаи муосир ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии хонандагони синни наврасии хурд мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки мустақилияти наврас, пешравии онҳо дар ҷамъият, тарбияи боварӣ ба қувваи худ таъмин гардад. Ин сифатҳо дар ҷамъият ҳамеша зарур аст;
- таҷрибаи иҷтимоӣ – ин синтези арзишҳо, одобу рафтори дар чамъият қабулшуда, маҳорати иртиботи иҷтимоӣ, ки тавассути он наврасони хурд мавқеи худро дарк ва устувор менамояд;
- унсурҳои алоҳидаи таҷрибаи иҷтимоӣ, ки ба хонандагони синни наврасии хурд тааллуқ доранд, ҷуфтанд: аксеологӣ-маърифатӣ, фаъолиятӣ-худбаҳодиҳӣ;
- унсурҳои алоҳидаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоӣ тибқи меъёрҳои ҳавасмандӣ-арзишӣ, мундариҷавӣ, амалиётӣ-ҷамъкунанда, арзёбишаванда- муайянкунанда арзёбӣ карда мешавад;
- ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоӣ бо се сатҳ: паст, миёна, баланд муайян карда мешавад.

Вазифаи асоси ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасони синнусоли мазкур дар раванди таҳсил бояд дастгирии педагогии шахс бошад, яъне шаҳрванди хушахлоқи Тоҷикистон ба воя расад, дар корҳои ҷамъиятӣ фаъолнокӣ нишон диҳад, барои тақдири Ватанаш масъул бошад, ба ояндаи дурахшони давлат боварӣ дошта бошад, арзишҳои миллиро эҳтиром кунад ва барои рушди он мусоидат намояд.

Аввалин шароити педагогиро таъмин намуда, муҳити ҳавасмандиро ташкил намуда, мо барои муайян намудани омилҳое, ки иштироки наврасонро дар иттиҳодияҳои кӯдакон ҳавасманд гардонад ва ба хонандагон моҳияти фаъолияти ҷамъитӣ фаҳмонад, кор бурдем. Кор дар ин самт тариқи суҳбат ва саволномаҳо гузаронида шуд.

Ба ақидаи мо ҳавасмандгардонии наврасон барои иштирок дар фаъолияти иттиҳодияи ҷамъиятии кӯдакон бояд дар раванди намоишҳои зоҳирии комёбиҳое, ки собиқ

иштирокчиёни иттиҳодия ноил шудаанд, инчунин тариқи шиносоии аъзои нав бо пешвоёни иттиҳодия, анъанаҳояш, расму оинаш ба роҳ монда мешавад.

Шароити педагогии дуюм бошад ин тавсеаи дониши хонандагон дар бораи моҳияти иҷтимоии воқеият барои ташаккули таҷрибаи иҷтимоии маъифатии наврасони хурдсол бояд мусоидат намояд. Интизорӣ меравад, ки хонандагони синфҳои 5-6 аъзои « Ҳаракати мактаббачагони Тоҷикистон» мебошанд, дар раванди татбиқи барномаи «Бо ҳам – беҳтар!» дониш ва маҳорати заруриро, ки барои татбиқи нақшаҳои ташкилоти кӯдакон талаб мекунад, азхуд менамоянд.

Шароити педагогии сеюм бошад ин ҷалби наврасон ба фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ мебошад, ки бояд воситаи асосии азхудкунии таҷрибаи иҷтимоии хонандагон бошад.

Таҷрибаи муҳими иҷтимоии фаъолиятиро хонандагони наврас тавассути иштирок дар чорабиниҳои амаливу эҷодӣ азхуд мекунанд. Масалан, дар консертҳо, ҳамоишҳо ва дигар иқдомҳои ватанпарварона.

Ҳамин тавр, мо тавонистем шароити педагогиро муайян ва асоснок намоем, ки барои муҳити маърифатии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хос аст ва барои ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии хонандагони наврас мусоидаткунада мебошад.

Ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ дар байни хонандагон зарурати фароҳам овардани шароити зеринро талаб мекунад:

а) Ташаккули арзишҳои фарҳангии шахсият:

- рушди маънавии наврасон, ошкор намудани неруи эҷодии онҳо тавассути иштирок дар фаъолияти фоиданоки иҷтимоӣ, аз ҷумла эҷодӣ, бозӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ, фаннӣ-истехсолӣ. Дар шахсияти таҳким бахшидани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар асоси принсип ва меъёрҳои ахлоқӣ, салоҳиятҳои маънавӣ, худомӯзӣ ва худтаълимӣ имконпазир аст;

- таҳкими ахлоқ бо роҳи аз худ намудани донишҳо оид ба анъанаҳои халқҳои тоҷик, озодии ирода, муносибатҳои ботинӣ, ҳавасмандии дар шуури шахс ташаккулёфта бо тамаркуз ба виҷдон ва шаъну шараф;

- ташаккули худшиносии наврас, ки уҳдадориҳои шахсии ахлоқиро аниқ муайян карда, амалҳои худро назорат карда метавонад;

- ташкили раванди таълим ва фаъолияти фоиданоки ҷамъиятӣ аз нуқтаи назари ахлоқӣ;

- азхуд намудани арзиш ва анъанаҳои асосии халқи тоҷик;

- ташаккули ахлоқ, яъне дарки зарурати танзими рафтори худ бо дарназардошти манфиатҳои ҷомеа, ҳамсинфон ва одамони дигар бо тамаркуз ба адолат, ғояҳои барои шаҳрванд нолозим;

- таҳкими худбаҳодиҳии наврас, ташаккули некбинӣ ба зиндагӣ, муносибати мусбат ба худ ва дигар аъзои ҷомеаи атроф;

- ҳавасмандӣ барои қабули қарорҳои мустақил, майл ба амал, изҳори мавқеи худ, ҳимояи он, муносибати интиқодӣ ба масъалаҳои арзёбии фаъолияти худ;

- ташаккули мехнатдустӣ, мақсаднокӣ, талаботи эстетикӣ;

- ташаккули шавқу ҳавас вобаста ба интихоби касби оянда, дарки ахамияти интихоби касб барои ҳаёти оянда, ки барои он дар давраи таҳсил дар мактаб зоҳир кардани муносибати эҷодкорона ба фаъолияти иҷтимоӣ ва меҳнатӣ зарур аст;

- дарки масъулият барои саломатӣ ва ҳаёти худ, зарурати қадри имкон муқовимат кардан ба таҳдидҳо ба амнияти шахсӣ;

- ташаккули тарзи ҳаёти солим, фарҳанги экологӣ.

б) Ташаккули меъёрҳо, қоидаҳо, арзишҳои фарҳанги иҷтимоӣ:

- ташаккули ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ, маҳорати ташкилотчигӣ, ҳавасмандӣ ба муоширати бо омӯзгорон, ҳамсинфон, шахсони дигар дар ҳалли масъалаҳои барои ҷомеа муҳимтарин дар асоси донишу малакаи дар муассисаи таълимӣ гирифта;

- таҳкими арзишҳои миллӣ, ғамхорӣ дар бораи рушди кишвар, масъулияти шахсӣ барои сарнавишти Тоҷикистон;

- ташаккули шахсияти шахсӣ, аз ҷумла ҳувийяти ҳудудӣ ва фарҳангии халқи тоҷик, ҳувият ба узви оила, иттиҳодияи донишҷӯён;

– ташаккули малакаи аз худ намудани таҷрибаи ичтимоӣ, дарки шахсии арзишҳои зиндагӣ, афзалиятҳо, самти рафтори худ ба амалияи мавҷудаи муносибатҳои иҷтимоӣ,

муносибат бо намояндагони дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;

-ташаккули салоҳиятҳои асосие, ки дар ҷомеа барои мутобиқшавии бомуваффақияти наврасон дар ҷомеа заруранд;

- таҳкими муносибати мусбат ба мақомоти давлатӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ, иттиҳодияҳои шаҳрвандӣ, гуруҳҳои одамон ва шахсони алоҳида;

- андӯхтани таҷрибаи ёрии ҳамдигарӣ, ташаккули муносибати некӯкорӣ нисбат ба ҳамсолон, калонсолон, хурдсолон, ҳамдардӣ нисбат ба одамони дигар;

- қабули арзишҳои инсондӯстонаи ҷомеа, принсипҳои демократии бунёди давлат;

- ташаккули эҳтиром ба ақидаҳои мардум, анъана ва фарҳанги онҳо;

- ташаккули эҳтиром ба дин, дарки аҳамияти он барои давлат, халқҳои Тоҷикистон, нақши анъанаҳои динӣ барои устувории ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар.

в) Ташаккули фарҳанги оилавӣ:

- эҳтироми бошуурона ба оила, муносибатҳои оилавӣ, волидайн, хоҳиши некхоҳӣ, ғамхорӣ дар бораи хурдсол, дастгирии насли калонсол;

- эътирофи аҳамияти оила барои ҷомеа ва ҳар як шахс;

- қабули арзишҳои хоси муносибатҳои оилавӣ;

- ташаккул додани таҷрибаи нигоҳубини хешовандон, оила;

- донистани анъанаҳои оилавӣ, ҳам шахсӣ ва ҳам ҷомеаи тоҷикон.

4) Барои наврасон фаъолияти асосӣ фаъолиятҳои фоиданоки иҷтимоӣ мебошад, ки ба ташаккули амсилаи рафтори ӯ бо ҳамсолон ва калонсолон бевосита таъсир мерасонад.

Ба корҳои фоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб намудани наврасон онҳоро ба корҳое водор менамояд, ки боиси манфиати одамон, ҷамъият ва оила мегардад. Ҳамин тариқ, дар хонандагон талабот ба эътирофи иҷтимоӣ рушд меёбад.

Дар давраи наврасӣ муошират бо ҳамсолон бояд ҳамчун як намуди махсуси фаъолият, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мустақилонаи кӯдак буда, ба рушди ӯ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад, ҷудо карда шавад.

Тавассути муошират наврасон худро тасдиқ карда, дар баробари ин, онҳо ҳамзамон мехоҳанд «мисли ҳама бошанд» ва бо кадом роҳе аз дигарон фарқ кунанд ва эътирофи ҳамсолони худро пайдо кунанд.

5) Барои ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ дар байни мактаббачагоне, ки фанни «Биология»-ро меомӯзанд ва бо фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар ин самт машғуланд, вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст:

- васеъ намудани тасаввуроти мактаббачагон дар бораи арзишҳои иҷтимоӣ, нақшҳо, меъёрҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда;

- такмили малакаи муошırати хонандагон, шаклу усули муошират;

- ба наврасон омӯзонидани тақсими масъулият дар гуруҳ, иҷрои нақши мушаххас;

- ташаккул додани кобилияти ташкилотчигии хонандагон;

- рушд додани малакаҳои худбаҳодиҳии хонандагон;

- ба хонандагон омӯзонидани пешбурди мубоҳиса, пешгирии ҳолатҳои мунокишавӣ, пайдо кардани роҳи муносиби баромадан аз мунокишаҳо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский, С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / С. И. Архангельский. – Москва: Высш.шк., 1976. – 200 с.
2. Афанасьев, В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем / В. Г. Афанасьев. // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник. – Москва: Наука, 1982. – С. 26–46.
3. Бондаренко, Н. Г. Язык, знание и социальный опыт в структуре трансляции ценностей / Н. Г. Бондаренко. // Евразийский юридический журнал. - 2019. - № 5 (132). - С. 402-403.
4. Земсков, А. Е. Возможности детских общественных объединений в формировании социального опыта младших подростков / А. Е. Земсков // Саранск: Мордовский государственный педагогический институт имени М.Е. Евсевьева, 2019. – С. 148-154.
5. Иванова, И. А. Проблемы становления рефлексивности в младшем подростковом возрасте / И. А. Иванова. // Психология и школа. – 2012. – № 1. – С. 51–64.
6. Кочергин, А. Н. Моделирование мышления / А. Н. Кочергин. – Москва: Политиздат, 1969. – 224 с.
7. Неясова, И. А. Организационно-педагогические условия формирования социального

опыта у младших школьников в образовательном процессе / И. А. Неясова // Гуманитарные науки и образование. - 2015. - № 2 (22). - С. 48-52.
8. Новик, И. Б. О моделировании сложных систем / И. Б. Новик. – Москва: Мысль, 2000. – 335 с.
9. Пчелинцева, Д. Г. Развитие волевых качеств на занятиях внеурочной деятельности как фактор становления личности подростков / Д. Г. Пчелинцева. // Высшее образование сегодня. – 2022. – № 1-2. – С. 84–88.
10. Фрейд, З. Ведение в психоанализ / З. Фрейд. - Москва: Наука, 1989. - 216 с.
11. Штофф, В. А. Моделирование и философия. / В. А. Штофф. – Москва; Ленинград: Наука, 1966. – 301 с.
12. Эльконин, Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Д. Б. Эльконин. // Избранные психологические труды. – Москва: Педагогика, 1989. – С. 268–274.

ОМИЛ ВА ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИИ НАВРАСОН ДАР РАВАНДИ ДАРСҲО ВА МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ БИОЛОГИЯ

Дар мақола мафҳуми “таҷрибаи иҷтимоӣ” таснифу тафсир шуда, шароитҳои педагогии ташаккули таҷрибаи иҷтимоии хонанддагон дар ҷараёни дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ аз фанни биология мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин росто, муаллиф таъкид мекунад, ки таҷрибаи иҷтимоӣ метавонад, хеле гуногуншакл бошад, хусусиятҳои он зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад ва таҳқиқоти ҷиддиро доир ба мураттабсозӣ ва таснифоташ тақозо мекунад.Масъалаи ташаккулёбии таҷрибаи иҷтимоии наврасонро таҳқиқ намуда, мо хусусияти худбаҳодиҳӣ (рефлексивӣ) доштани тафаккури ӯро муайян мекунем, ки ин хусусияти ҳамин давраи синнусолӣ мебошад. Тавассути худбаҳодиҳӣ наврас на танҳо ба таҷрибаи иҷтимоии андӯхта сарфаҳм меравад, балки он арзиш, тамоюл ва дастурҳои ҳаётии шахсии наврасро ташаккул медиҳад.

Ба корҳои фоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб намудани наврасон онҳоро ба корҳое водор менамояд, ки боиси манфиати одамон, ҷамъият ва оила мегардад. Ҳамин тариқ, дар хонандагон талабот ба эътирофи иҷтимоӣ рушд меёбад. Дар давраи наврасӣ муошират бо ҳамсолон бояд ҳамчун як намуди махсуси фаъолият, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мустақилонаи кӯдак мебошад, ба рушди ӯ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *иҷтимоишавӣ, фардикунонӣ, малака, дониш, маҳорат, худбаҳодиҳӣ арзишӣ-ҳиссиётӣ рефлексивӣ*

ФАКТОРЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКОВ И ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО БИОЛОГИИ

В статье интерпретируется понятие «социальный опыт», анализируются и рассматрив аются педагогические условия формирования социального опыта учащихся на уроках и внеурочной деятельности по предмету биология. Наряду с этим, автор подчеркивает, что социальный опыт может быть очень разнообразным, его характеристики формируются под влиянием различных факторов, и это требует серьезных исследований по его классификации и формированию. Изучив вопрос формирования социального опыта подростков, мы обнаружили характеристику рефлексивности его мышление, что характерно для данного возрастного периода. Через рефлесии подросток не только осмысливает накопленный социальный опыт, но и формирует ценности, тенденции и ориентиры личной жизни.

Привлечение подростков к полезным общественным работам побуждает их совершать поступки, приносящие пользу людям, обществу и семье. Таким образом, у учащихся развивается потребность в социальном признании. В подростковом возрасте общение со сверстниками следует рассматривать как особый вид деятельности, являющейся неотъемлемой частью самостоятельной жизни ребенка, способствующей его развитию как социального индивида.

Ключевые слова: *деятельность, умение, знание, социализация, персонализация, самооценка ценностно-эмоциональный, рефлексивный.*

FACTORS AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION SOCIAL EXPERIENCE OF ADOLESCENTS DURING THE LESSONS AND EXTRACOURSE ACTIVITIES IN BIOLOGY

The article interprets the concept of "social experience", analyzes and considers the pedagogical conditions for the formation of students' social experience in the classroom and extracurricular activities in the subject of biology. Along with this, the author emphasizes that social experience can be very

diverse, its characteristics are formed under the influence of various factors, and this requires serious research on its classification and formation. Having studied the issue of the formation of the social experience of adolescents, we found a characteristic of the reflexivity of his thinking, which is typical for this age period. Through reflection, a teenager not only comprehends the accumulated social experience, but also forms values, trends and guidelines for his personal life.

Engaging teenagers in useful community service encourages them to do things that benefit people, society, and families. Thus, students develop a need for social recognition. In adolescence, communication with peers should be considered as a special type of activity that is an integral part of the child's independent life, contributing to his development as a social individual.

Keywords: *socialization, personalization, skills, knowledge, self-esteem, value-emotional reflexive*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Каримзода МирзоБадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илмии Аакадемияи таҳсилоти Тоҷикистон, сурога: 734024, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11\2. Тел:. (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.*

Наҷмиддинова Гулнора Мирзоевна унвонҷӯйи ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ почтаи электронӣ: nadzmidinova@gmail.com., тел: 937433988

Сведения об авторах: *Каримзода Мирзо Бадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. Тел:. (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.*

Наджмиддинова Гулнора Мирзоевна, соискатель Института развития образования им. А.Джоми АОТ, e-mail: nadzmidinova@gmail.com., тел.: 937433988

Information about the authors: *Karimzoda Mirzo Badal - Candidate of Philology, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 45 A. Adhamov,St.. tel:. (992) 90 085 35 35, E.mail: takmil-bbk@mail.ru.*

Nachmiddinova Gulnora Mirzoevna, applicant of the Institute of develop education named after A. Jomi, AET, e-mail: nadzmidinova@gmail.com., phone: 937433988

ТДУ:372, 894 (575, 3)

ТАЪРИХИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ

Маҳкамов Д. **мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ.**

Маҳмадализода Б.

унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таърихи Истиқлолияти миллӣ, ваҳдат ва сулҳи пойдори тоҷикон гувоҳ аст, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии хеш дар конференсияҳои ҷумҳуриявии илмию- амалӣ бахшида ба ҷашнвораҳои 15- солагии Ваҳдати миллӣ, 21- солагии Истиқлолияти давлатӣ ва 20- солагии Иҷлосияи XV1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дурбинона қайд намуда буд: *«Ақли солим ва хиради дурбин пирӯз шуд. Рӯзи фархундае, ки онро дар ҳама шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти дурдаст, дар ҳама оилаҳо интизор буданд, фаро расид. Баъд аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва дар натиҷаи кӯшишҳои мунтазами Ҳукумат дар кишвар фазои сулҳу оштии миллӣ мо тавонистем ваҳдати миллӣ ва якпорчагии Ватанамонро таъмин намуда, чорабиниҳои бузурги умумимиллии худро гузаронем».* [2, 25].

Истиқлолият ва ваҳдати миллӣ меваи дастоварди ҳар як халқу миллат буда, соҳибихтиёрии давлат дар ҳама соҳаи зиндагӣ, чӣ сиёсӣ, чӣ иқтисодӣ, чӣ иҷтимоӣ ва чӣ фарҳангӣ эҳсос мегардад. Дар ин замина муассисаҳои таълимӣ ҳамчун рукни мустақил бо симои хоси худ ва дар пояи маданияти миллӣ, забон, таъриху суннатҳои анъанавии мардуми сарзамин арзи вуҷуд намуданд.

Методологияи илм ва таҷрибаи ҳаёт собит месозад, ки муассисаҳои таҳсилоти миллии тоҷик комилан дорои хусусиятҳои хос ва низоми мустақил буда, ба худ унсурҳои маълумот, шаклҳои ташкили кори омӯзишу парвариш, усул ва тарзу воситаҳои таълиму тарбиятро таҷассум менамояд. Ин гуна муассисаҳо дар ҳолате ташаккул меёбанд, ки агар кадоме аз ин унсурҳо дар заминаи маданияти миллӣ комилан мустақилона нумуъ кунад. Аз ин ҷиҳат барои эҳёи муассисаҳои миллӣ ва рушди минбаъдаи он омилҳои дохилӣ ва берунӣ заруранд.

Агар инкишоф ва пешрафти муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро аз солҳои 1990 то соли 2022 қиёс кунем, маълум мегардад, ки дар ин давраи таърихӣ мо ба дастовардҳои назаррасе бо шарофати истиқлолият ва ваҳдату сулҳу субот ноил гардидем. Ин далелҳо аз мубраму зарурӣ будани истиқлолият ва ҳамдигарфаҳмӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дастовардҳои истиқлолият ва ваҳдати миллӣ аз ҳама бештар дар рушди зинаҳои таълим назаррас мебошанд. Теъдоди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон аз ин иборат аст: аз ҷумла, дар ВМКБ 1 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият намуда, теъдоди донишҷӯёнаш 372 нафар, вилояти Суғд 22, теъдоди донишҷӯёнаш 7913 нафар, вилояти Хатлон 18, шумораи донишҷӯён 5875 нафар, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 11 муассиса, ки 3461 нафар донишҷӯро фаро мегирад, дар шаҳри Душанбе 11 муассиса 5345 нафар донишҷӯро фаро мегиранд, ки дар маҷмуъ дар ҷумҳурӣ 22966 нафар донишҷӯро ташкил медиҳад, ки аз он 4925 нафарашонро духтарон ташкил медиҳанд. [3,34].

Дар ин муассисаҳо, дар солҳои пешин қариб омӯзгорон ва устоҳои таълимӣ намерасиданд. Бо шарофати истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ тамоми норасоиҳо бартараф гардида, ҳоло бештар аз 2452 нафар омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият доранд, ки аз онҳо 2109 нафарашон асосӣ, 218 нафарашонро ҳамкорон ташкил медиҳанд. 125 нафар соатбайъ фаъолият менамоянд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 4 нафар омӯзгорон бо унвони доктори илм, 12 нафар омӯзгор бо унвони номзади илм фаъолият менамоянд, ки дар сифати таълим таъсири мусоид мерасонад. Зиёда аз 524 нафар омӯзгорон бо маълумоти олии нопурра, 363 нафар бо маълумоти миёнаи касбӣ ва 371 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ кору фаъолият доранд.

Таъминоти муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро бо устоҳои таълимӣ- истеҳсолӣ чунин метавон арзёбӣ намуд: дар шароити кунунӣ аз 725 нафар устои таълимӣ 253 нафар бо маълумоти олӣ, 133 нафар бо маълумоти олии нопурра, 176 нафар бо маълумоти миёнаи махсус, 163 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ фаъолият доранд, ки ин миқдор, мутаассифона, сифати арзандаи таълимро ба пуррагӣ таъмин карда наметавонад. [3,55].

Дар раванди омодагӣ ба ҷашни 30- солагии Истиқлолияти давлатӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 118 бинои таълимӣ, 1110 синфхона бо 23835 ҷои нишаст барои касбомӯзии хонандагон муҳайё карда шудааст, ки ин дастоварди арзанда мебошад. Вобаста ба барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 545 синфҳонаи компютерӣ ташкил дода шудааст, ки дар онҳо бештар аз 1194 компютер маҳфуз мебошад.

Муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ қариб ҳамаашон дорои китобхона, тахтаҳои электронӣ ва се китобхонаи электронӣ мебошанд. Таърих гувоҳ аст, ки дар даврони истиқлолият муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дорои 51 толори замонавии маҷлисгоҳ, 28 ҳуҷраи тиббӣ, 61 нуқтаи хӯроккхӯрӣ, 48 толори варзишӣ, 65 майдончаҳои варзишӣ, 80 ҳуҷраи хизматрасонӣ, ҳавзҳои шиноварӣ ва устохонаҳои замонавию озмоишгоҳҳо мебошанд, ки ин ифодагари рушди босуботи таҳсилоти касбӣ мебошад. [3,64].

Дар Паёми пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «*Ҳукумат барои таъмин намудани пешрафти соҳаи илму маориф ҳамчун соҳаи афзалятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда, ба рушди илмҳои техникиву табиатшиносӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, ҷорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низоми таҳсилот, таъмини самаранокии фаъолияти омӯзгорон ва такмили малакаи педагогии онҳо тамоми чораҳои заруриро амалӣ мегардонад*». [1,24].

Истиқлолият дар инкишоф ва рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ мавқеи босазоро ишғол менамояд. Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоди муассисаҳои миёнаи касбӣ низ афзоиш ёфта аз 52 тои соли 2006 дар соли 2016 ба 60- 65 адад ва дар солҳои 2020- 2021 ба 78 расидааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар соли таҳсили 2020- 2021 зиёда аз 93531 нафар донишҷӯ ба таҳсил фаро гирифта шуда, дар асоси талаботи бозори меҳнат аз рӯи касбу ҳунарҳои гуногун барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мутахассисонро омода месозанд.

Ҳамасола дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бештар аз 11740 нафар мутахассисони ҷавон омода гардида, ба хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мераванд. Дар

шароити имрӯза муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯйи 320 ихтисос бо такроршавӣ аз рӯйи ихтисоси техникӣ, технологӣ ва сохтмон 12 муассиса, аз рӯйи ихтисосҳои кишоварзӣ 2 муассиса, аз рӯйи ихтисосҳои иқтисодиёт 1 муассиса, аз рӯйи ихтисоси омӯзгорӣ 17 муассиса, аз рӯйи ихтисосҳои тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ варзиш ва мақомоти қудратӣ 22 муассиса, санъат 7 муассиса ба омода намудани кадрҳо барои бозори меҳнат машғуланд. [4,115].

Таърих гувоҳ аст, ки дар даврони истиқлолият барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бештар аз 62 бинои хобгоҳбаҳри донишҷӯён бо тамоми шароити зарурӣ муҳайё гардонида шудааст. Дар хобгоҳи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имконияти фаро гирифтани 59356 нафар донишҷӯ мавҷуд аст. Аммо ба хобгоҳ ва ҷойи зист танҳо 4012 нафар донишҷӯ ниёз доранд, ки аз онҳо 1674 нафарашонро духтарон ташкил медиҳанд.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тамоми шароити моддӣ- маиширо барои зиндагии арзандаи донишҷӯён дар хобгоҳ муҳайё намудаанд. Барои назорати ҳолати саломатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 26 бунгоҳи тиббӣ пайваста фаъолият менамояд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 45 хонаҳои истироҳатӣ ва 31 китобхона баҳри баланд гардидани сатҳи дониш ва маърифати донишҷӯён хизмат мерасонад.

Таърих гувоҳи он мебошад, ки бо шарофати истиқлолияти миллӣ ва сулҳу субот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон 286 синфхонаи кампютерӣ ташкил дода шудааст, ки аз шумораи умуии 4050 компютер дар синфхонаҳои компютерӣ 1353 компютер васл карда шудааст ва дар истифода қарор доранд. Ин, албата, талаботи замон дар рушди фарҳанги техникии насли наврас мебошад. [3,76].

Таъминоти кадрии муассисаҳои миёнаи касбии Тоҷикистон дар муқоиса ба солҳои пешин хеле ҳуб гардида истодааст. Агар дар солҳои 2006- 2007 дар муассисаҳои миёнаи касбӣ 3044 омӯзгор фаъолият дошта бошанд, соли 2015-16 ин теъдод ба 4500 нафар расид, имрӯз бошад 6819 нафарро ташкил медиҳад, ки 2910 нафарашро занон ташкил медиҳанд. Дар муддати даҳ сол теъдоди омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз 1400 нафар зиёд гардид, ки ин натиҷаи ғамхории иҷтимоии Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. [3,74].

Дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон шумораи омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ афзоиш ёфта истодааст, ки ин гувоҳи беҳтар гардидани сифати таълим мебошад. Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 7 нафар профессорон, 62 нафар дотсентон, 39 нафар докторони илм, 98 нафар номзадҳои илм, 27 нафар омӯзгорони калон, 165 нафар ассистентон ба кори таълим ва тарбияи насли наврас машғуланд.

Дар такя ба ишораҳои боло қайд кардан бо маврид аст, ки раванди таърихи на чандон тулонӣ дар Тоҷикистон худинкишофёбӣ ва худтакмили муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии мамлакат ба даст омадаанд.

Барои боз ҳам рушду нумуъ ёфтани муассисаҳои мазкур вазифаҳои зеринро иҷро намудан зарур аст:

1.Мушаххас намудани мақсаду вазифаҳо.

2.Муайян намудани мазмуни маълумот дар асоси талаботи инноватсионӣ;

3.Аниқ кардани шаклҳои ташкили таълим.

4.Муносибати оқилона бо усули тадрис.

5.Муҳайё сохтани воситаҳои таълим.

6.Истифода аз шаклҳои маълумот бо технологияи муосир.

7.Қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ба маълумот ва тахассус мувофиқи талаботи бозори меҳнат;

8.Мутобиқ гардонидани таҳсилоти касбӣ ба талаботи бозори меҳнат.

9.Ба стандарти ҷаҳонӣ наздик гардонидани таҳсилоти касбӣ.

10. Муҳайё сохтани базаи моддӣ- техникии омӯзиши касб ва ҳунар дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар асоси талаботи бозори меҳнат.

Муҳаиё сохтани шароит барои варид гардидани навгониҳо дар таҳсилоти касбӣ дар раванди демократӣ, низоми кредетӣ ва таҳсилоти фосилавӣ. [2,125].

Имрӯз мо дар арафаи омодагӣ ба ҷашни 35- солагии Истиқлолияти давлатии ҶумҳурииТоҷикистон қарор дорем, ки барои ҳар яки мо тоҷику тоҷикистонӣ муқаддасу азиз мебошад. Ба ҳамаи мо маълум аст, ки дар урфият мегӯянд: Агар хоҳӣ ояндаро бубинӣ, ба гузашта назар кун. Аз ҳамин хотир, мо гаштаю баргашта ба гузаштаи таҳсилоти ибтидоӣ ва

миёнаи касбӣ назар афканда, ояндаи онро дар асоси талаботи ҷаҳонишавӣ дар фазои ҷаҳонии таҳсилот мебинем.

Вобаста ба ин Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин мегӯяд: «*Имрӯз бо соҳибистиқлол гардидани кишвари тоҷикон ва ба миён омадани ниёзи ҷиддӣ барои дарёфти роҳу мароми мустақили ҷумҳуриамон ба сӯйи ояндаи мутамаддин вақташ расидааст, ки мо низоми таълиму тарбия ва мактабу маорифро дар заминаи ҳамон сарвати бебаҳои маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва равонии халқамон ва педагогикаи миллӣ бо дарназардошти имконоту тақозои замони муосир ва арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монем*». [1,22].

Таҷрибаи таърих ва амалияи истиқлолият собит месозад, ки муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ бояд ҳамқадами замон бошанд ва дар ин раванд дар фаъолияти хеш низомҳои нави таҳсилотро татбқ намоянд. Яке аз чунин низом- низоми кредитии таҳсилот, муносибати босалоҳият дар фаъолияти касбӣ ва таҳсилоти фосилавӣ мебошад. Эҳёи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии миллӣ ҷараёни педагогиро фаро гирифта, пеш аз ҳама, дар мазмуни таълим, тарбия, тараққиёт ва рушду нумуъи соҳа ифода меёбад. Дар ин ҳолат вазифаи ҷараёни таълим нисбатан васеъ шарҳ дода мешавад, ки баёни чанде аз онҳоро лозим мешуморем.

1.Вазифаи асосии таълим омӯхтан ё роҳу тарзҳои омӯхтанро омӯзондан ва татбиқи донишҳои андӯхта дар вазъиятҳои гуногун мебошад.

2.Усул ва тарзи таълим ҳамон вақт арзиш доранд, ки агар майли табиии ҷавононро нисбат ба фаҳмидан, ҷустуҷӯ ва таҳқиқ фаъол намуда, оҳанги таъсирро барангезанд, фаъолияти эҷодӣ ва мустақилиятро бедор намуда, муносибати донишҷӯёнро доир ба ҳаёти воқеи ҷиддӣ намоянд.

3.Муассисаҳои таълимӣ муваззафанд, ки дар андӯхтани дониши иловагӣ ба шогирдон, ки дар пешрафти он нақши муайян мебозанд, кӯмак расонанд.

4.Дар шароити имрӯза бояд сифати корҳои курсӣ ва дипломии донишҷӯён бештар характери эҷодӣ, ҷустуҷӯйӣ ва ихтирокорӣ пайдо намояд. [5,125].

Аз рафти озмоиш ва ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ бармеояд, ки ҳоло дар муассисаҳои таълимӣ самти ахборӣ бештар бартарӣ дорад, тамоми вазн бар дӯши хотира бор карда шудааст,ки ин мақсаднок нест. Хотираи шогирдонро аз қонуну қоида, маърифат ва далелу рақамҳои шахшуда пур кардан зарурат надорад.

Ба инкишофи тафаккури интиқодии онҳо, ба озодии афкор бештар бояд диққат дод, то ки онҳо аз ғуломии ақидавии меросӣ озод гарданд. Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва рушди фарҳанги техникӣ дар мафкураи донишҷӯён ва хонандагон як рафтори тайёрахӯрӣ ба мушоҳида мерасад. Онҳо ҳоло ҳам кӯшиш мекунанд,ки ҳама донишҳоро дар шакли тайёр аз устодон гиранд.

Мояи ифтихор аст, ки миллати мо истиқлолияти миллиро ба даст оварда, дар ҳама ҷабҳаҳо рушду нумӯ ёфт. Дар соҳаи таълиму тарбия ин миллат ҳақ дорад намунаи маъруфи эътирофгаштаи мактаби миллии хешро интихоб намояд, кимуҳимтарин вазифаҳояш инҳоянд:

1.Зоҳир намудани ғамхорӣ, дар бобати сиҳату саломатии насли наврас,ки мувофиқи омӯзишҳо ҳамаи онҳо бе нуқс нестанд

2.Заминаи боэътимод фароҳам овардан баҳри инкишофи қобилият ва истеъдоди фардии ҳар як толибилм.

3.Дар заминаи донишҳои маънавӣ- ахлоқӣ онро ба ҳақнигорӣ, шарафмандӣ, ҷустуҷӯ, эҷодкорӣ, некбинӣ, ҳимматбаландӣ, покиюросткорӣ, парҳезкорӣ, шарму ҳаё, омӯзиши илму маърифат, эътиқод, кушиш баҳри истиқлолияту эҷодкорӣ, дӯстиву рафоқат, сулҳу салоҳ, муқаддас донистани об, хок, замин, оташу ҳаво, ҳурмати падару модар калонсолон, эҳтироми хурдсолон ва амсоли инҳо ҳидоят намудан.

4. Диққати ҷиддӣ додан ба инкишофи ақлу хирад, диққат, хотира, ирода, эҳсоси инсонӣ.

5.Тарбияи гуманистӣ ва тарғиби пайвандии наслҳо.

6. Бедор намудани ҳисси шаҳрвандии шогирдон бо мақсади риояиуҳдадориву ҳуқуқи худ дар назди халқу ҷомеа ва давлату миллат.

7.Ба роҳ мондани иштироки фаъолонаи ҷавонон дар муҳокимаи масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ. [5,73].

Дар даврони истиқлолият ва бархурди тамаддунҳо ҳаҷми (маълумот) дониш ва азхудкунии он ҳатто қисман ғайри имкон гардидааст. Ҳаҷми иттилоот (маълумот) инкишоф

ёфта, аз рӯйи баъзе баҳодиҳиҳо ҳар 10 сола ду маротиба афзоиш меёбад. Ҳар як ширкаткунандаи ҷараёни таълим хоҳ омӯзгор бошад, хоҳ донишҷӯ, ҳамаи донишҳоро ҳатто аз рӯйи як фан аз худ карда наметавонад.

Барои рушду ташаккули шахсияти хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пеш аз ҳама то андозае фаҳмидан, дарк кардан, дар ҳалли ин ё он масъала саҳм гузошта тавонистан, маҳорати эҷодии худро ба кор дароварда, маҳорату малакаи мустақилонаи донишҳои азхудкардаро истифода карда тавонистан зарур мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ
2. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиқлол ва маорифи навин.-Душанбе, 2006, 157 с.
3. Маҷмӯаи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2015.
4. Истиқболи истиқлол, ваҳдати миллӣ ва иҷлосияи тақдирсоз.- Душанбе, 2012, 131с.
5. Государственная программа развития образования в Республики Таджикистан на 2010-2015
6. годы. Душанбе, 2009.
7. Корсгаард О. Демократия и просвещение- неотъемлемые части образовательного процесса. М.1999.

ТАЪРИХИ ИСТИҚЛОЛ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи Истиқлолият ва ваҳдати миллӣ ҳамчун дастоварди миллат меравад ва соҳибхтиёрӣ дар ҳама соҳаи зиндагӣ, эҳсос мегардад. Дар ин замина муассисаҳои таълимӣ ҳамчун рукни мустақил бо симои хоси худ ва дар пояи маданияти миллӣ, забон, таърихи суннатҳои анъанавии мардуми сарзамин арзи вуҷуд намуданд.

Калидвожаҳо: *истиқлолият, ваҳдат, таҳсилот, касбӣ, демократикунонӣ, низоми кредитӣ, таҳсилоти фосилавӣ, муносибати босалоҳият.*

ИСТОРИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В РАЗВИТИИ НАЧАЛЬНОГО И СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье речь идет о Независимости и национальном единстве, что является плодом мечты каждого народа и нации, и понятно, что суверенитет государства воплощается во всех сферах жизни, политической, экономической, социальной и культурной. В этом контексте образовательные учреждения создавались как самостоятельный стиль со своим воплощением и на основе национальной культуры, языка, истории и национальных традиций жителей страны.

Ключевые слова: *независимость, единство, образование, профессиональный, демократизация, кредитная система, дистанционное обучение, компетентностный подход.*

THE HISTORY OF INDEPENDENCE IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY AND SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

In this article we are talking about Independence and national unity, which is the fruit of the dream of every people and nation, and it is clear that the sovereignty of the state is embodied in all spheres of life, political, economic, social and cultural. In this context, educational institutions were created as an independent style with its own embodiment and on the basis of the national culture, language, history and national traditions of the country's inhabitants.

Key words: *independence, unity, education, professional, democratization, credit system, distance learning, competency-based approach.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Маҳкамов Дастам, н.и.п, мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ. Нишонӣ, ш.Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126.*

Б. *Маҳмадализода - унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Тел: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru*

Сведения об авторах*: Махкамов Дастам, к.п.н. заведующий отдела начального и среднего профессионального образования Института развития образования имени А. Джоми АОТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Айни, 126.*

Б. Махмадализода – соискатель Института развития образования имени Абдуррахмана Джами Академии образования Таджикистана Тел: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru

Information about the authors: *Makhkamov Dastam, Ph.D. Head of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Institute for the Development of Education named after A. Jomi AOT. Address: Dushanbe, st. Aini, 126*

B. Mahmadalizoda - applicant of the Institute of Development of Education named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Tel: (+992) 937434874 E-mail: bobojon-1974@mail.ru

УДК: 378.4

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНЖЕНЕРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ

Назарова М. Р.
Технологический университет Таджикистана

На современном этапе жизни к профессии инженера и инженерному образованию предъявляются высокие требования. Первостепенное значение имеет в инженерном деле проектирование, которая охватывает все направления: социальное, организационное, техническое, образовательное. Человек проводит анализ и осуществляет прогноз будущего и стремится к его воплощению.В процессе воплощения и материализации замыслов главную роль играет инженерная деятельность, которая, организует этот процесс и воплощает данный проект с учетом новейших технологий.

Системный характер инженерной деятельности определяет стиль мышления, полностью отличающий от естественно-научного и математического мышления и логическими операций, широкой эрудицией, которая охватывает не только область изучаемого предмета, но и знание экономики, дизайна, художественного и бытового мышления. Все больше обращают внимание на новые тенденции и интеграции, связанные с изменением понимания процесса проектирования, с изменением технологии инженерного труда.

В современном понимании под инженерно-техническое образование понимаются практически все аспекты творческой деятельности людей - этические, эстетические, психологические. Инженерно-техническое образование в широком значении есть деятельность людей, направленная на преобразование среды обитания, на достижения не только технических, но и социальных, психологических, эстетических целей. Самым важным составляющим остается инженерная деятельность, определяющая функциональные и технологические характеристики изделия, объединяющая новое знание, новые представления и образы среды с возможностями материального воплощения. Термин «инженер» - имеет два неразрывных значения:

а) человек, который имеет данную специальность, которая, зафиксирована сертификатом об окончании колледжа или другим общепризнанным документом;

б) или же это человек, занимающийся инженерным трудом в различных организациях, связанных с решением конкретных, практических проблем в области техники и технологий.

Инженерный и научный труд объединяют несколько близких определений: открытия научно-технический прогресс, научно-технические нововведения и т.п. Особенно часто они употребляются, когда речь идет о проблемах так называемой инновационной экономики. Между тем, труд инженера и труд ученого принципиально различны: ученый исследует природу, чтобы открыть общие принципы и законы бытия, тогда как инженер применяет уже установленные законы и принципы для решения стоящих перед обществом проблем. Инженер не открывает «новизну», он ее создает.

В различных областях жизни «инженер» -это название определенных должностных позиций, связанных с техникой.

Надо отметить, что существуют определенные ограничения на использование самого термина «инженер», особенно «профессиональный инженер», применительно к областям деятельности, которые регулируются государством, например, в строительстве.

Данная профессия – одна из самых востребованных в наше время. Это объяснимо, ведь с развитием новых технологий растет и спрос на узкие и специфические компетенции, необходимые во многих сферах: машиностроении, энергетики, металлургии, строительстве, медицине и множество других отраслях.

В период обучения в вузах инженерных направлений проходят практику на предприятиях. Это дает возможность углубить знания и расширить профессиональные взгляды молодых специалистов в данной области. Реальный опыт работ и практических навыков в дальнейшем упростят не только учебный процесс, но и поиск работы по профессии. На протяжении десятков лет большое внимание уделялось развитию технической базы инженерной сферы и выпуску квалифицированных специалистов этой области.

Доступная база образования, наличие программ на иностранных языках, многопрофильность учебных заведений, совмещении теоретических и научных знаний -все эти возможности предлагаются молодёжи вузам. При поступлении в вуз, как правило, на инженерные специальности, выпускнику необходимо хорошо знать математику, физику, информатику, в некоторых случаях биологию или химию, и будущий студент должен начать усиленную подготовку ещё со школьной скамьи.

Технические системы в современном мире образуют сложные сети и комплексы компьютерных сетей и энергетических систем. Внимательно следя за биржей рынка труда, можно сделать выводы что уже сейчас прогнозы выделяют десять самых доходных на сегодняшний день и в будущем профессий, практически все эти позиции занимают именно инженерные специальности:

1. Инженеры в сфере нефтедобычи и нефтепереработки
2. Инженеры в сфере аэрокосмических технологий
3. Инженеры-химики
4. Инженеры-энергетики
5. Инженеры-ядерщики
6. Специалисты в сфере прикладной математики
7. Инженеры в биомедицинской сфере
8. Физики
10. Экономика.

Подробно проанализировав должностные инструкции специалистов, работающих на инженерных должностях на предприятиях и в организациях отрасли можно выделить ряд групп инженеров по выполняемым ими функциям:

- инженеры-организаторы (менеджеры) - занимаются организацией работы на производстве и принимают управленческие решения (мастер, начальник участка, цеха, отдела, лаборатории, директор предприятия и т.п.);
- инженеры-конструкторы - занимаются проектированием машин, приборов, оборудования, различных устройств;
- инженеры-технологи - заняты проектированием и внедрением технологических процессов;
- инженеры-эксплуатационники - обеспечивают функционирование производственных процессов на заданном уровне (механики, энергетики, технологи и др.);
- инженеры-исследователи - занимаются научно-исследовательской работой в заводских лабораториях или в научно исследовательских организациях;
- инженеры прочих функциональных подразделений (информационно-вычислительные центры, отделы научно-технической информации, материально-технического снабжения, патентные бюро и др.) - обеспечивают функционирование производства

Развитие и совершенствование научно-технических открытий диктует рынку труда новые требования: сегодня есть необходимость в специалистах, обладающих междисциплинарными знаниями, умеющими быстро перепрофилироваться, принимать эффективные решения в динамично меняющихся условиях. Предприятию нужен не просто исполнитель, необходим специалист, который действительно знает экономику, менеджмент, умеет претворять те или иные идеи в жизнь.

В настоящее время подготовка инженеров должна давать два типа специалистов – «штучных» проектировщиков, которые создают новые технологии и продукты, и «массовых» технологов, обеспечивающих серийный выпуск, которые организовывают производственный процесс, контролируют соблюдение технологий на производстве. То есть, высшая школа для промышленности должна готовить различающиеся по профессиональным компетенциям два типа инженерных кадров: тех, кто создает новый интеллектуальный продукт и тех, кто этот продукт квалифицированно применяет. Исходя из этих требований и должна высшая школа вести эффективную и качественную подготовку инженерных кадров на современном этапе.

Информационный взрыв технического образования и стремительные наглядные изменения его в обществе, предъявляют все более высокие требования к профессии инженера и к инженерному образованию. Для реализации таких высоких требований на первый план выдвигается ведущая роль всех сторон человеческой деятельности.

Грамотное и профессиональное проектирование – это крепкий фундамент для дальнейших работ инженеров, которые в платную занимаются внедрением новой технологии.

Инженеры по вычислительной технике занимаются анализом и исследованием аппаратных и программных компьютерных систем. Например, они могут участвовать в создании систем гибкого автоматизированного производства или "умных" устройств и приборов. Они принимают участие в проектировании, разработке, испытаниях и даже организации производства компьютерных аппаратных средств.

Биоинженерия или биомедицинская инженерия - это сравнительно молодая дисциплина, направленная на углубление знаний в области инженерии, биологии и медицины и укрепление здоровья человечества за счет междисциплинарных разработок, которые объединяют в себе инженерные подходы с достижениями биомедицинской науки и клинической практики. Биомедицинская инженерия - это применение технических подходов для решения

медицинских проблем в целях улучшения охраны здоровья. Эта инженерная дисциплина направлена на использование знаний и опыта для нахождения и решения проблем биологии и медицины.

Инженеры по ядерной технике исследуют и разрабатывают процессы, приборы и системы для государственных институтов, частных компаний и университетов, использующих ядерную энергию и радиацию в интересах общества. Они занимаются разработкой методов применения радиоактивных материалов в производстве, сельском хозяйстве, медицине, энергетике и других сферах.

Таким образом, можно утверждать, что несмотря на некоторые сложности хорошо отработанная качественная система подготовки инженерного персонала является залогом развития и процветания экономики республики. В этой системе можно наблюдать четкое разделение функций между образовательными учреждениями, которые организуют и обеспечивают учебный процесс, и представляющими интересы рынка рабочей силы профессиональными инженерными ассоциациями. Подводя итоги, необходимо подчеркнуть, что для восстановления престижа инженера и инженерного сословия в обществе понадобится много лет. Несмотря на то , что процесс реабилитации инженера и инженерного труда в общественном сознании займёт много времени дальнейшая жизнь покажет правомерность такого шага.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дума Е.А. Уровни сформированности инженерного мышления / Е.А.Дума, К.В. Кибаева, Д.А.Мустафина, Г.А. Рахманкулова, И.В. Ребро // Успехи современного естествознания. – 2019.№10. – 143 с.
2. Зуев П. В. Развитие инженерного мышления учащихся в процессе обучения / Зуев Петр Владимирович, Кощеева Елена Сергеевна // Педагогическое образование в России. — 2019. — № 6. — С. 44-49.
3. Зуев П.В., Кощеева Е.С. Развитие инженерного мышления учащихся в процессе обучения // Педагогическое образование в России. 2016.№6. – С.44-Урал.гос.пед.ун-т. – Екатеринбург : [б.и.], 2000. –148 с.
4. Соколова И.Ю., Кабанов Г.П. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения. Томск, 2003.
5. Усольцев А.П., Шамало Т.Н. О понятии «инженерное мышление» // Формирование инженерного мышления в процессе обучения [Текст] : материалы междунар. науч.-практ. конф., 7-8 апреля 2015 г., Екатеринбург, Россия : / Урал.гос.пед.ун-т; отв. ред. Т.Н.Шамало. – Екатеринбург: [б.и.], 2021. – 284 с.

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНЖЕНЕРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ

На современном этапе жизни к профессии инженера и инженерному образованию предъявляются высокие требования. Первостепенное значение имеет в инженерном деле проектирование, которая охватывает все направления: социальное, организационное, техническое, образовательное. Человек проводит анализ и осуществляет прогноз будущего и стремится к его воплощению. В процессе воплощения и материализации замыслов главную роль играет инженерная деятельность, которая, организует этот процесс и воплощает данный проект с учетом новейших технологий.

Ключевые слова: *инженерия, проектирование, мышление, деятельность, техническое образование, инженерное направление.*

ТАЪЛИМИ ТЕХНИКӢ ВА САМТИ МУҲАНДИСИИ ДОНИШҶӮЁН

Хусусияти асосии фаъолияти таълими техникӣ дар замони муосир истифодашаванда, навсозиҳои техносфериро дорост, ки нисбат ба касби муҳандисӣ ва таҳсилоти муҳандисӣ талаботи рӯзафзунро ифода намуда, айни замон он мавқеи муҳимро дар самтҳои гуногун ишғол менамояд.

Яке аз хусусиятҳои асосии давраи муосир нақши пешбарандаи таҳризии тамоми ҷанбаҳои ичтимоӣ, ташкилӣ, техникӣ, таълим, фароғатӣ ба ҳисоб рафта самтҳои гуногунро дар бар мегирад. Дар раванди чунин амалӣ гардонидани ғояҳо фаъолияти муҳандисӣ, ки раванди мушахассро ташкил менамоянд, тобеъи лоиҳаи асоси технологияҳои навтарин ибтидо ёфтан, нақши муҳимро мебозад.

Калимаҳои асосӣ: *муҳандисӣ, таҳрезӣ, тафаккур, фаъолият, таҳсилоти техникӣ, самти муҳандисӣ.*

TECHNICAL EDUCATION AND ENGINEERING DIRECTION OF STUDENTS

The principal feature of the design activity of the modern era is the use and renewal of technospheres, which represent ever higher requirements for the profession of an engineer and for engineering education. One

of the main characteristic features of the modern period is the leading role of designing all aspects of social, organizational, technical, educational, recreational areas.

That is, a person moves from ordinary circumstances to predicting his future and to its speedy implementation. In the process of such implementation and materialization of ideas, a significant role is played by engineering activity, which organizes this process and implements a particular project based on the latest technologies.

Key words: *engineering, design, thinking, activity, technical education, engineering direction.*

Сведения об авторе: *Назарова Мавлуда Раджабалиевна - к.п.н. старший преподаватель кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана. Тел. (+992) 918-62-54-68.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – н.и.п. муаллими калони кафедраи забонирусӣ ва таълимоти касбии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон тел. (+992) 918-62-54-68.*

About the author: *Nazarova Mavluda Radzhabalievna - Ph.D. Senior Lecturer at the Department of Russian Language and Vocational Education, Technological University of Tajikistan. Tel. (+992) 918-62-54-68.*

ТДУ 371.12

ПРОБЛЕМАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ НАВРАСОН ДАР ҶОМЕА

Чобулова Н. М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Тарбияи кӯдак кори осон нест ва имрӯзҳо аксарияти падару модарон бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Хусусан, дар давраи наврасӣ, яъне дар давраи шадиди гузариш аз кӯдакӣ ба наврасӣ.

Дар солҳои охир афзоиши бегонапарастӣ, афзоиши изтироб, хашмгинӣ ва мунокишаҳои эҳтимолии наврасон боиси ташвиши махсус гардидааст. Аксарияти тадқиқот аз тарафи педагогҳо, психологҳо ва ҷомеашиносон дар ин самт бо ҳам мувофиқат мекунанд-яъне аҳамияти бузург доштани муошират дар ҳаёти наврасон, зеро муошироти байниҳамдигарӣ дар ҳаёти наврасон аҳамияти калон дошта, тамоми ҷиҳатҳои дигари рафтору фаъолияти ӯро муайян мекунад.

Агар дар синни хурди мактабӣ асоси муттаҳидшавии кӯдакон фаъолияти муштараки таълимии онҳо бошад, дар синни наврасӣ баръакс ҷолибияти синфҳо ва шавқу рағбатҳо асосан бо имконияти муошироти васеъ бо ҳамсолон муайян карда мешавад.

Муносибат-ин мавқеи ишғолкардаи шахс нисбат ба ҳама чизе, ки ӯро иҳота кардааст ва ба худаш мебошад. Одам ҳамеша ба ашё, ҳодисаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, одамон дар муносибат аст.

Муносибати байниҳамдигарӣ-ин мавқеи ишғолкардаи байниҳамии як шахс нисбат ба дигар шахс ё мавқеи ишғолкардаи шахс нисбат ба умумияти одамон мебошад.

Наврас ҳанӯз ба қадри кофӣ ба камол нарасидааст ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба қадри кофӣ баркамол нест. Наврас шахсест, ки дар марҳилаи махсуси ташаккули муҳтимтарин сифатҳо ва хислатҳои худ қарор дорад. Хусусияти асосии наврас ноустувории шахсӣ аст. Маҳз дар ҳамин вақт наврас худро ҳамчун бузург мешиносад, лекин ӯ ҳанӯз ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст, ки калонсол ҳисобида шавад ва дар айни замон то он дараҷае инкишоф наёфтааст, ки тавонад бошуурона муносибат кунад ва дар рафтору кирдораш меъёру қоидаҳои ахлоқии ҷамъиятиро риоя намояд.

Муносибатҳои байнишахсӣ аз зуҳуроти муносибатҳои байниҳамдигарӣ ба ҳисоб рафта, тобиши эмотсионалиро дорад. Аз ин рӯ, муносибатҳои байнишахсиро ҳамчун омили «муҳит»-и психологии гурӯҳ ҳисобидан мумкин аст. Ҳамин тавр, муносибатҳои байнишахсӣ дар асоси маромҳои зерини психологӣ ба амал меоянд: ҳусни таваҷҷуҳ, умумияти ақидаҳо, шавқу ҳавасҳо, пурракунии шахсияти якдигар, душманӣ, нафрат ва ғайра [7].

Раванди инкишофи муносибатҳои байниҳамдигарӣ ҷараён ва механизми танзими муносибатҳои байнишахсӣ ва шароити инкишофи онро дар бар мегиранд. Муносибатҳои байнишахсӣ дар ҷараёни педагогӣ ташаккул меёбанд: онҳо оғоз мешаванд, мустаҳкам мешаванд, ба камолот мерасанд, сипас тадриҷан суст мешаванд. Ҷараёни инкишофи муносибатҳои байнишахсӣ ба якчанд марҳила ҷудо мешавад: шиносоӣ, дӯстӣ, муносибатҳои рафиқона ва дӯстона. Шиносоӣ вобаста ба меъёри иҷтимоию фарҳангии ҷомеа сурат мегирад. Муносибати дӯстона омодагиро ба рушди минбаъдаи муносибатҳои байнишахсӣ ташаккул медиҳад. Марҳилаи муносибатҳои рафиқона бо роҳи ба ҳам наздик шудани ақидаҳо ва

дастгирӣ намудани якдигар ба амал меояд. Муносибати дӯстона дорои мазмуни умумии предметӣ - умумии ҳадафҳо, манфиатҳои фаъолият ва ғайра мебошад.

Муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон бо хусусиятҳои худ фарқ мекунанд. Дар психологияи хориҷӣ ва ватанӣ дар бораи мақоми муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар ҳаёти наврасон андешаҳои гуногун мавҷуданд. То имрӯз корҳои зиёде анҷом дода шудаанд, ки муошират ва муносибатҳоро аз ҳамдигар ҷудо таҳлил мекунанд, дар ҳоле ки онҳо бояд якҷоя баррасӣ карда шаванд, зеро бисёр далелҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки муносибатҳо дар муошират зоҳир ва ташаккул меёбанд.

Муносибатҳои байнишахсӣ - омодагии муштараки шахсон ба як намуди мушаххаси мутақобила, ки бо таҷрибаи эҳсосотӣ ҳамроҳ мешавад: мусбат, бепарво, манфӣ.

Муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар гурӯҳи таълимӣ дар натиҷаи меҳнати пайвастаи омӯзгор ба вуҷуд меояд. Чунки танҳо ӯ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки фазои муайяни психологиро ба вуҷуд орад. Дар ин ҷо сарчашмаҳои қаноатмандӣ аз муносибатҳои байнишахсӣ ва қаноатмандӣ аз муошират воқеӣ дониста мешаванд, ки он инчунин бо тамоили гуногуни наврасон ба муносибатҳои байнишахсӣ тавсиф дода мешавад.

Муҳити иҷтимоӣ-психологӣ дар гурӯҳи таълимӣ ҳамчун қаноатмандӣ ё норозигии аъзои ин гурӯҳ аз муносибатҳои байнишахсӣ тавсиф карда мешавад. Аксар вақт наврас дар байни интихоби гурӯҳи расмӣ ва ғайрирасмӣ дучор мешавад. Наврас гурӯҳеро интихоб мекунад, ки дар он худро бароҳат ҳис кунад ва дар он муҳит ӯро эҳтиром намоянд. Ин метавонад гурӯҳи варзишгарон, маҳфилҳои гуногун бошад, инчунин метавонад гурӯҳи наврасоне бошад, ки дар он ҷо тамокуву май истеъмол мекунанд. Дар натиҷа муносибати наврас бо калонсолон ва одамони гирду атроф тағйир меёбад, дар ӯ хусусияти худтасдиқкунӣ ба вуҷуд меояд ва ӯ андешаи худро аз ақидаҳои дигарон боло ва тасдиқшуда ҳисоб мекунад. Ин «Ман»-и наврас бештар дар шароити номусоид ба вуҷуд меояд, ки ӯ дигар манфиати дигаронро ба ҳисоб намегирад.

Муносибати мунтазами наврас бо ҳамсолон ӯро водор мекунад, ки барои ишғоли ҷойи сазовор дар гурӯҳи таълимӣ кӯшиш намояд. Талабот ба худшиносӣ ва худмуайянкунӣ дар давраи наврасӣ хеле қавӣ аст ва аз ин рӯ, барои он ки наврас аз тарафи ҳамсолон дар гурӯҳ эътироф карда шавад ба бисёр чиз омода аст: ӯ ҳатто метавонад аз фикри шахсии худ даст кашад, кореро анҷом диҳад, ки ба муносибатҳои ахлоқии ӯ монанд нестанд.

Бисёр далелҳои вайрон кардани қоидаҳои рафтор аз тарафи наврасони ба ном «душвор» низ бо эҳтиёҷоти тасдиқ кардани мавқеи худ дар гурӯҳ шарҳ дода мешавад. Дар назди ҳамсолон дар гурӯҳи таълимӣ аз даст додани эътибор (авторитет) паст шудани обрӯю этибор барои наврас фоҷиаи бузург аст. Аз ин рӯ, наврас ба эродҳои омӯзгор дар ҳузури ҳамсолон махсусан сахт вокуниш нишон медиҳад. Чунин эродҳоро наврас дар паст задани шаъну шарафи инсон мебинад. Чунин падидаҳоро дар аксуламали наврас ба эродҳои ҳамсолон ва ҳатто падару модарон низ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, аксар вақт дар байни онҳо низоъҳои байнишахсӣ ба вуҷуд меоянд. Дар айни замон наврас дар ҷустуҷӯйи фаъоли дӯстон, аз ҷумла дар гурӯҳи таълимӣ қарор дорад, зеро раванди таълим ва гурӯҳи таълимӣ дар ин давра вақти зиёди наврасро мегирад, аммо на ҳамеша дӯст пайдо мекунанд ва ин душвории давраи наврасӣ низ мебошад.

Инкишоф додан ва мустаҳкам намудани дӯстии шахсӣ дар ягонагӣ бо муносибати васеи дӯстона дар гурӯҳи таълимӣ яке аз вазифаҳои асосии омӯзгорон ва падару модарон мебошад.

Дар раванди ташкил ва ташаккули гурӯҳ меъёрҳои мушаххаси гурӯҳӣ ба вуҷуд меоянд ва муқаррар мешаванд, ки ба андозаи муайян онҳоро бояд ҳамаи аъзоёни гурӯҳ иҷро ва риоя намоянд. Меъёрҳои гурӯҳӣ маҷмуи қоидаҳое мебошанд, ки аз тарафи гурӯҳ таҳия шуда, аз ҷониби аксарияти онҳо қабул карда мешаванд, ки системаи муносибатҳои байни аъзои гурӯҳи таълимӣ ва фаъолияти онро дар ҷомеа танзим мекунанд. Меъёр ва қоидаҳои гурӯҳ асоси услуби муошират (одоб)-ро ташкил медиҳанд, ҳадди иҷозат ва мамнуъият, дараҷаи ошкорбаёнӣ, усули тобеият, тақсими «даромад»-и гурӯҳ ва ғайра.

Бо мақсади риояи қоидаҳо аъзоёни гурӯҳ системаи қоидаҳоро таҳия мекунанд, ки хусусияти ҳавасманкунӣ (баланд бардоштани мақом, эҳтироми баланд) ё манъкунанда (эътироз, паст кардани мақом) доранд. Дар ҳақиқат қоидаҳои истифодашуда барои наврас хеле муҳиманд, ки ин ба хусусиятҳои синнусолӣ, зарурати қабул, муошират, эътироф вобаста аст.

Наврас аз қабул нашудан аз ҷониби гурӯҳ тарси воқеиро ҳис мекунад. Дар давраи наврасӣ бо омодагӣ ба қабули қоидаҳои гурӯҳӣ, тағйир додани рафтор ё эътиқод дар самти ақидаи гурӯҳ тавсиф дода мешавад. Дар баробари ин, механизмҳои муҳофизатӣ нисбат ба таъсир ва идоракунӣ дар наврас ба қадри кофӣ ташаккул наёфтаанд. Наврас намедонад, ки чӣ гуна рад кардан, танқид кардан ва танқидро қабул кардан, мустақилона қарорҳои вазндор

қабул кардан ва ғайраро надорад, ташаккули ин сифатҳоро бояд мақсади муҳимтарини раванди таълимии гурӯҳи таълимӣ арзёбӣ кард.

Ду намуди таъсири гурӯҳӣ ба наврасон вуҷуд дорад: танзимкунанда (меъёрӣ) ва иттилоотӣ.

Таъсири меъёрӣ бо тобеъ шудан ба таъсири гурӯҳи таълимӣ (қабули қоидаҳои гурӯҳӣ) тавсиф карда мешавад, ки бо гирифтани (ё тарси аз даст додан) самараи мусбат - эҳтироми гурӯҳ, эътироф алоқаманд аст.

Таъсири иттилоотӣ ба тобеъ шудан ба таъсири гурӯҳи таълимӣ дар робита бо қабули қарори шахсони дигар дар бораи воқеият асос меёбад.

Ба наврас намунаи ибрат лозим аст, вай бошуурона обектеро ҷустуҷӯ мекунад, ки ба он пайравӣ кунад. Аз ҳама хатарнокаш он аст, ки барои ибрат онҳо шахсонеро интихоб мекунанд, ки машрубот ё маводи мухаддирро суистифода намуда, тарзи ҳаёти бадахлоқона пеш мебаранд.

Ҳар як гурӯҳи таълимӣ аз рӯйи аломатҳои гуногун, ки бо ҳамдигар мувофиқат намекунанд, ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1) табақабандии иҷтимоӣ;

2) иерархияи дохилимактабӣ ва дохилисинфӣ, дохилигурӯҳӣ, ки ба мақоми расмии талабагон, нишондиҳандаҳои хониш ё мансубияти фаъолон асос меёбад;

3) тақсимоти ваколат, мақом, нуфуз дар асоси арзишҳои ғайрирасмӣ, ки дар худи муҳити наврасон қабул шудаанд.

Тадқиқоти Коломинский Я.Л., ки методикаи таҳиякардаи психологи иҷтимоии ИМА Ҷ.Мореноро тағйир дод ва истифода бурд, маълум кард, ки дар ҳар як гурӯҳи таълимӣ якчанд гурӯҳи хонандагонро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар гурӯҳ мавқеъҳои гуногунро ишғол мекунанд.

Дар ин бобат беҳтар аз ҳама «ситораҳо», яъне онҳое мебошанд, ки ҳамсолони зиёде хоҳиши бо онҳо муошират, дӯстӣ кардан, корҳои ҷамъиятиро иҷро кардан ва дилхӯшӣ кардан доранд.

Гурӯҳи дуюм «бартарӣ» аст, онҳое, ки низ ба қисми назарраси ҳамсолони худ писанданд, вале камтар аз «ситораҳо».

Гурӯҳи сеюм - «ҷудошуда» - ин ҳамсолоне мебошанд, ки шумораи ками ҳамсолонашон бо онҳо дар робитаанд.

Гурӯҳи чорум - «беруншудагон» - хонандагоне, ки дар гурӯҳи таълимӣ аз аҳамият тамоман дуранд. Дар натиҷа ин гуна хонандагон дарундор ва ба дарсҳо аҳамият намедодагӣ мешаванд, ба дарс бепарвоӣ зоҳир мекунанд ва дар аз худ намудани маводи таълимӣ қафо мемонанд.

Қисмати аъзои гурӯҳ баъзан танҳо худро ба гурӯҳи таълимӣ боварӣ мебахшанд ва аз якдилӣ бо дигарон қаноат мекунанд, дар ин вақт деиндивидуализатсия (ғайрифардикунонӣ) зоҳир мешавад, яъне, дар зери таҳқири мунтазами ҳамсолони заиф гирифтор мешаванд. Олимон қайд мекунанд, ки чунин амалҳо дар танҳоӣ ҳатто барои наврасони махсусан хашмгин хос нестанд.

Проблемаи қабули қоидаҳои гурӯҳӣ аз тарафи аъзои нави гурӯҳи таълимӣ, ки ба низоми ғайриоддии муносибатҳо барои ӯ мутобиқ мешавад, хеле тезутунд аст. Ӯ бо саволи қабул ё рад кардани қоидаву меъёрҳо ва арзишҳои гурӯҳи нав дучор мешавад [4].

Равоншиносон вариантҳои гуногуни рафтори наврасонро дар чунин вазъиятҳо чунин муайян кардаанд:

- наврас меъёрҳо ва арзишҳои гурӯҳи таълимиро бошуурона ва озодона қабул мекунад;
- наврас дар зери таҳдид маҷбурӣ қоидаҳои гурӯҳро қабул мекунад;
- наврас нисбат ба гурӯҳи нав зиддият нишон медиҳад (принсипи «на мисли дигарон»);
- наврас озодона, бошуурона меъёру қоидаҳои гурӯҳиро бо назардошти ҳама оқибатҳои имконпазир, аз ҷумла тарки ин гурӯҳ рад мекунад.

Аҳамияти механизми таъсиррасонӣ ба шахс аз тарафи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла гурӯҳи таълимӣ, барои фаҳмидани сабабҳои ин ё он рафтори наврасон хеле муҳиманд ва он имконият медиҳад, ки падару модарон ва омӯзгорон баъзан бовар намекунанд, ки «наврас чӣ тавр тавонистааст содир кунад» шарҳ дода шавад. Яъне, баъзан наврас барои рад нашудан аз ҷониби гурӯҳи таълимӣ ва ҳамсолони худ маҷбуран кореро ба анҷом мерасонад, ки ин амал қонуну қоидаи мактабро вайрон мекунад. [9].

Дараҷаи баланди иҷтимоии наврасон дар гурӯҳи таълимӣ бо инҳо таъмин карда мешавад:

- мавҷудияти сифатҳои мусбати шахсият, ки аз тарафи гурӯҳи таълимӣ қадр карда мешаванд;

- мувофиқати арзишҳои наврасон бо арзишҳои гурӯҳи таълимӣ;

- худбаҳодиҳии мувофиқ ва ҳатто андаке нодида гирифтани сифатҳое, ки аз тарафи ҳамсолон махсусан қадр карда мешаванд.

Дар давраи наврасӣ аз тарафи гурӯҳ нописанд ва бегона, худбаҳодиҳӣ аксар вақт хато аст ва ӯ худбаҳодиҳиашро аз ҳад зиёд арзёбӣ мекунад.

Хусусияти худбаҳодиҳии наврас муҳимтарин лаҳзаи ташаккули муносибат бо ҳамсолон мебошад.

Дар давраи наврасӣ амали ҳар як фард нисбат ба гурӯҳи ҳамсолон бетаъсир монда наметавонад ва ба қоидаҳои гурӯҳ мувофиқ ё номуносиб муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, наврасон «хиёнат» ба ҳамсолон ва гурӯҳи худ, вайрон кардани аҳду паймон, даст кашидан аз кумак, худбинӣ ва тамаъкорӣ, саъй ба бартарӣ ва фармонфармоӣ, мағрурӣ ва нишон додани қудрати худ, ба ҳисоб нагирифтани ақидаи ҳамсолон, ба таври фаъол маҳкум мекунанд, бевосита ва бавосита паст задани шаъну эътибори шахсро маҳкум мекунанд. Чунин рафтор боиси кина, задухурд, низоъ ва пайдо шудани дигар кирдорҳои манфӣ мегардад.

Дар давраи наврасӣ муҳимтарин хусусияти муносибатҳои байниҳамдигарӣ - қобилияти худмуайянкунӣ дар талаботи рафиқон ва ба назар гирифтани онҳо фаъолона ташаккул меёбад. Ин барои муносибатҳои бомуваффақияти байнишахсӣ дар гурӯҳи таълимӣ зарур аст. Набудани ин қобилиятро ҳамсолон қафомонӣ медонанд. Асоси муносибатҳои номуносиб аксар вақт худбаҳодиҳии аз ҳад зиёди наврас мебошад, ки ӯро аз танқид ва талаботи ҳамсолон эмин мекунад. Ва аз ин рӯ, чунин наврас барои ин гурӯҳ ғайри қобили қабул мегардад.

Аз ин рӯ, падару модарон, калонсолон ва омӯзгоронро зарур аст, ки нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд-наврас бепарво набошанд ва онҳоро ҳамчун шахси комилҳуқуқ эҳтиром намоянд ва ақидаи онҳоро ба ҳисоб гиранд. Ин имконият медиҳад, ки наврас дар оила, мактаб ва ҷомеа мавқеи худро муайян кунад.

АДАБИЁТ:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. Ростов н/Д: Феникс, 1998.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: ИЦ «Академия», 2010.
3. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник// Г.М.Андреева.- Москва Аспект Пресс, 2000, 288 с.
4. Аракелов Г.Г., Жариков Н.М. Учителям и родителям о психологии подростка. – М.: Изд-во УРАО, 2006.
5. Давлатов М. Психология. Душанбе, 2010.
6. Драгунова Т.В. Психологические особенности подростка. Возрастная и педагогическая психология. – М.: ВЛАДОС, 2010.
7. Қодиров С., Давлатов М. Психологияи иҷтимоӣ. Душанбе, 2004. 132 с.
8. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе. – Минск, 1969.
9. Лисина М.И. Общение детей со взрослыми и сверстниками: общее и различное исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1980.
10. Раҳимов Б. Системаи педагогии А.С.Макаренко. Душанбе, 1982.с.54.=

ПРОБЛЕМАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ НАВРАСОН ДАР ҶОМЕА

Дар мақола масъалаҳои муҳими муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон дар ҷомеа дарҷ гардидааст. Хусусияти инкишофи иҷтимоии наврас дар он аст, ки вай дар гурӯҳи таълимӣ ба низоми нави муносибат ва муошират бо калонсолон ва ҳамсолон дохил шуда, дар байни онҳо мавқеи худро ишғол намуда, вазифаҳои навро иҷро мекунад. Наврас маҷбур аст, ки натанҳо бо як нафар, балки бо якчанд ҳамсолон муносибат барқарор кунад, хусусиятҳои шахсият ва талаботи онҳоро ба назар гирад. Аммо дигаргунии асосӣ дар ин давра нақше аст, ки коллективи наврасон иҷро менамоянд. Маҳз дар гурӯҳи таълимӣ чунин мотивҳои муҳими рафтору фаъолияти наврас, ба монандӣ: ҳисси вазифадорӣ, масъулиятшиносӣ, коллективизм ва дӯстиву рафоқат ташаккул меёбанд. Ҳар он чизе, ки мақоми наврасро дар гурӯҳи таълимӣ муайян мекунад, ба рафтор ва худшиносии ӯ таъсири зиёд мерасонад. Мавқеи номусоид дар гурӯҳи таълимӣ яке аз сабабҳои асосии аз муассисаи таълимӣ дур шудани наврасон маҳсуб мешавад, илова бар ин, чунин наврасон аксар вақт берун аз муассисаи таълимӣ зери таъсири бад қарор мегиранд. Бинобар ин, падару модар, омӯзгорон ва аҳли ҷомеа бояд дар робита бо ҳам дар таълиму тарбияи дурусти насли наврас бетараф набошанд.

Калидвожаҳо: *муносибат, муошират, наврасон, мавқеи иҷтимоӣ, ҷомеа, коллектив, шавқу ҳавас, ҳолатҳои эмотсионалӣ, таъсири муҳити иҷтимоӣ ва оилавӣ, муносибатҳои байниҳамдигарӣ, ҳавасмандкунӣ.*

ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЙ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматриваются важные вопросы взаимоотношений подростков в обществе. Характеристика социального развития подростка состоит в том, что он вступает в новую систему отношений и общения со взрослыми и сверстниками в учебной группе, занимает свое место среди них, выполняет новые задачи. Подросток вынужден устанавливать отношения не только с одним человеком, но и с несколькими сверстниками, учитывать их личностные особенности и потребности. Но главное изменение в этот период - роль подростковый команды. Именно в учебной группе формируются такие важные мотивы поведения и деятельности подростка, как: чувство долга, ответственность, коллективизм и дружба. Всё, что определяет статус подростка в образовательной группе, оказывает большое влияние на его поведение и самосознание. Неблагоприятное положение в образовательной группе является одной из основных причин ухода подростков из образовательного учреждения, кроме того, такие подростки часто находятся под дурным влиянием вне образовательного учреждения. Поэтому родители, педагоги и общество не должны быть нейтральными в отношениях друг с другом в правильном воспитании и обучении подрастающего поколения.

Ключевые слова: *отношение, общение, подростки, социальная позиция, общество, коллектив, увлечение, эмоциональное состояние, влияние социальной и семейной среды, взаимоотношения подростков, поощрение.*

THE PROBLEM OF YOUTH RELATIONS IN SOCIETY

The article contains important issues of mutual relations of teenagers in the society. The characteristic of the adolescent's social development is that he enters a new system of relations and communication with adults and peers in the educational group, takes his place among them, and performs new tasks. A teenager is forced to establish a relationship not only with one person, but with several peers, take into account their personality characteristics and needs. But the main change in this period is the role played by the youth team. It is in the educational group that such important motives of behavior and activity of the teenager are formed, such as: sense of duty, responsibility, collectivism and friendship. Everything that determines the status of a teenager in an educational group has a great impact on his behavior and self-awareness. Unfavorable position in the educational group is one of the main reasons for teenagers to leave the educational institution, in addition, such teenagers are often under a bad influence outside the educational institution. Therefore, parents, teachers and society, should not be neutral in their relationship with each other in the proper education and training of the younger generation.

Keywords: *attitude, communication, adolescents, social position, society, team, passion, emotional state, influence of the social and family environment, interpersonal relationships, encouragement.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чобулова Наргиза Мемондустовна муаллимаи калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ Тел: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru*

Сведения об авторе: *Чобулова Наргиза Мемондустовна, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни Тел: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru*

Information about the author: *Chobulova Nargiza Memondustovna, senior teacher of the department of pedagogy and psychology of elementary grades of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini Tel: +992 988-66-98-96, E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru*

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Назиров Н. Файзуллоева И.

(дар мисоли муассисаҳои таълимии ш.Ҳисор ва ноҳияҳои тобеи маркази ш. Душанбе -н. И.Сомонӣ, н. Сино, н. Фирдавсӣ ва Шоҳмансур)
(пажуҳиши педагогӣ-ҷомеашиносӣ)

Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ дар бозори хидматрасониҳои таҳсилот, мушкилоти таъмини сифати баланди таҳсилот на танҳо иштирокчиёни ҷараёни таълим, балки олимону муҳаққиқон, ки ба рушди маориф ҷалб карда мешаванд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. На танҳо талабот, балки самаранокии ташкилоти таълимӣ, ҳамкориҳои байни муассисаҳои таълимӣ ва хонаводаҳо низ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим ба шумор меравад. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як вохурӣ бо аҳли зиё ва маорифи кишвар таъкид менамоянд, ки «дар татбиқи сиёсати иҷтимоию фарҳангии давлатии Тоҷикистон се омили асосӣ – ҷомеа, мактаб ва оила бояд дар ҳамбастагии зич фаъолият дошта бошанд, то ки насли наврасу ҷавони кишвар дар рӯҳияи ватандӯстӣ, хештаншиносии миллӣ ва таҳаммулу мадоро тарбият ёбанд» [3].

Масъалаи идоракунии механизми сифати таҳсилот ва тайёр намудани мутахассисони бомаҳорат дар замони муосир яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми мамлакат маҳсуб меёбад. Доир ба истилоҳоти сифати таълим ва таҳсилот дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст:

- сифати таълим ин тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим мебошад, ки дар натиҷаи он шахс соҳиби таҳсилот мегардад;
- сифати таҳсилот ин маҷмуи нишондиҳандаҳои стандартҳои давлатии таҳсилот ва талаботи давлатӣ маҳсуб меёбад;
- стандартҳои давлатии таҳсилот маҷмуи меъёрҳое мебошад, ки мазмуни таҳсилот, моҳияту муҳлати таълим, ҳаҷми сарбории таълимӣ, сатҳи аз худкунии донишро аз тарафи таълим гирандагон ифода намуда, талаботи асосӣ ба таъмини раванди таълим, мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ ва баҳогузории сатҳидонишро дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти дастовардҳои миллӣ ва умуми башарӣ муайян мекунанд [1, с.15].

Аз ин ҷо метавон гуфт, ки ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба механизмҳои идоракунии сифтати таҳсилот шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст. Дар ин самт як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Консепсияи таҳсилоти муттасил ва ғайраҳо қабул гардидаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 27-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” омадааст, ки **идоракунии сифати таҳсилот** сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи маорифро амалӣ карда, низоми ягонаи миллии баҳогузорӣ ба сифати таҳсилотро муайян ва самаранокии онро таъмин менамояд. Ҳамчунон, қайд шудааст, ки идоракунии сифати таҳсилот бо усулҳои баҳогузории дохилӣ ва берунӣ дар асоси натиҷаҳои мониторинг ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ мегардад [1].

Таҳия ва тасдиқи “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 012, №334) яке аз ин иқдомҳое мебошад, ки ба механизмҳои асосии баланд бардоштани сифати таҳсилот равона гардидааст.

Таъмини сифати таҳсилот дар М-ҳои ТМУ яке аз самтҳои асосӣ ва муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироӣ мунтазам мафҳум, мақсад ва моҳияти таҳсилот тағйир ёфта истодааст. Сифати таҳсилот хусусияти муҳимми намоён дорад, ки пайваста дар инкишоф ва рушд бояд қарор бигирад. Дар ин робита, вобаста ба таъмин ва идоракунии сифати таҳсилот дар М-ҳои ТМУ Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни таҳлил муайян гардид, ки онҳо на он қадар пешсаф мебошанд.

Ҳангоми банақшагирии кори муассисаи таълимӣ бояд чӣ ба назар гирифта шавад, то ин ки барои пешрафти таъмини сифати дохилии он мусоидат намояд?

Мо ба он андешаем, ки барои пешрафту ба натиҷаҳои баланд ноил шудан дар муассисаҳои таълимӣ ҳангоми банақшагирӣ дар нақшаи стратегии муассисаи таълимӣ нишондиҳандаҳои сифатро ба ҳафт самти асосӣ равона кардан лозим аст:

- ба сифати барномаҳои таълимӣ;
- ба сифати ҳайати омӯзгорон;
- ба сифати азхудкунии дониши хонандагон;
- ба сифати технологияҳои таълимии истифодашаванда;
- ба сифати таъминоти моддию техникии ҷараёни таълим;
- ба сифати амнияти молиявӣ;
- ба сифати назорати раванди таълим.

Ҷанбаҳои номбаршуда ба ҳам робитаи ногусастанӣ дошта, якдигарро ташаккул медиҳанд. Сифати барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳияи барномаҳои маъмултарини нави таълимиро барои хонандагон талаб менамояд. Ин ҷо бояд хотирнишон сохт, ки дар муассисаҳо барои такмилу татбиқи мундариҷаи барномаҳои таълимӣ корҳои зиёде анҷом дода мешаванд.

Сифати ҳайати омӯзгорон дар муассиса аз сатҳи баланди таълим, яъне тарзу равишҳои дарсдиҳии онҳо фаҳмида мешавад. Омӯзгори муосир бояд доираи васеи салоҳиятҳои касбӣ дошта бошад, аз ҷумла: дониши аълои фанни худ, такмили ихтисоси муттасили касбӣ, салоҳиятҳои иртиботӣ-коммуникативӣ, сиёсӣ-иҷтимоӣ, фарҳанги баланди иттилоотӣ ва ғайра. Омӯзгори муассисаи таълимӣ бояд шахси бомаърифат, барҷаста ва эҷодкори дорои сифатҳои роҳбарӣ бошад. Танҳо чунин омӯзгор имрӯз метавонад хонандагонро ба таҳсил ҷалб кунад.

Илова ба маҷмуи донишҳо ва малакаҳо, салоҳияти педагогии омӯзгор инчунин мавҷудияти қобилияти тадқиқотӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои таълимии ҳам омӯзгорон ва ҳам хонандагон зарур аст, муҳим мебошад. Дар ин самт истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳо хеле натиҷабахш мебошад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолияти таълимӣ бояд бо фаъолияти амалӣ алоқаманд бошад. Зеро дар ҳама рейтингҳо, ҳам рейтингҳои дохилӣ ва ҳамчунин, рейтингҳои минтақавию байналмилалӣ, нишондиҳандаҳои самаранокии корҳои илмию тадқиқотӣ барои муайян кардани сатҳи сифати тахсилот дар мадди аввал гузошта мешаванд. Ба назари мо,чунин таҳияи савол комилан қонунист, зеро ҳар як муаллим, бояд муҳаққиқ бошад ва барои аз дастовардҳои нав дар соҳаи илм огоҳ шудан кӯшиш кунад.

Доир ба дарсҳои амалӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки имрӯз, дар шароити мавҷудияти ҳама гуна маълумот дар интернети глобалӣ хонанда на танҳо аз доираи барномаи таълимии ин фан огоҳ мешавад, балки аксар вақт берун аз он низ имконияти истифодабарӣ дорад. Аз ин рӯ, барои ба таълим ҷалб намудани хонандагони имрӯза омӯзгор бояд мунтазам дар ҷустуҷӯ ва навоварӣ бошад ва он дар фаъолияти илмӣ ва инноватсионии худи ӯ ба таври возеҳу равшан бояд зоҳир карда шавад. Аз ин рӯ, дар солҳои охир, таълими хушсифат бо рушди технологияҳои муосири таълим зич алоқаманд аст. Чуноне қайд кардем, омӯзгорон бояд эҷодкор бошанд, ки ин дар ҷустуҷӯйи усули нави таълим, аз ҷумла истифодаи фаъоли усули интерактивии таълим (мубоҳиса, бозӣ, омӯзиш ва ғайра) ва технологияҳои муосири таълимӣ, масалан, усули лоиҳа, ки дар мактабҳо хеле хуб пешбарӣ карда мешавад, фаъолона ширкат варзанд. Танҳо бо омезиши моҳиронаи шаклҳо ва усули гуногуни таълим таваҷҷуҳи хонандагони ҳозира ба мавзуи дарсҳо ва дар натиҷа ҳавасмандии устувори онҳо ба фаъолияти таълимӣ ва интихоби касби муносиб ҷалб карда мешавад.

Албатта, рушди минбаъдаи муассиса бе ҳалли масъалаҳои молиявӣ ба амал намеояд. Сифати дастгирии молиявӣ дар шароити маҳдудияти маблағгузории буҷет ба сифати таҳсилот таъсири манфӣ мегузорад. Шароити таълими инноватсионӣ ҳоло барномаҳои дар панҷ самти асосӣ таҳияшавандаро талаб мекунад: фаъолияти таълимӣ, фаъолияти илмию инноватсионӣ, фаъолияти молиявию иқтисодӣ, инфрасохтор, идоракунии муассиса. Дар ин самтҳо тадбирҳои мувофиқ таҳия шуда истодаанд. Дар натиҷаи чунин чорабиниҳо беҳтар намудани кор дар ин самтҳо ва коҳиш додани хароҷоти молиявӣ ба нақша гирифта мешаванд, ки ин тарзи кор барои муасисаи муосир хеле зарур ва бамаврид аст.

Роҳи дигари баланд бардоштани сифати таълим ба кор ҳавасманд гардонидани кадрҳои педагогии соҳибтаҷриба ва ботахассус мебошад. Ин ба тариқи раҳсипор намудани онҳо ба шартҳои шартномаи самарабахш сурат мегирад. Тибқи чунин шартнома ҳамаи категорияҳои омӯзгорон, ҳайти роҳбарият, ҳамчун механизми назорати иҷрои шартҳои шартномаи муассир, усули баҳодиҳии натиҷаҳои иҷрои уҳдадориҳои ба шартномаи муассир додашуда ва тартиботро муайян менамояд. Дар ҳолати бастани чунин шартнома ҳар як омӯзгор мувофиқи вазифаҳои ишғолкардааш масъул аст, ки дар доираи музди меҳнати расмӣ, ки дар шартномаи меҳнатӣ муқаррар шудааст, нишондиҳандаҳои ҳадди ақали муқаррарнамудаи низомномаро иҷро кунад. Илова ба нишондиҳандаҳои ҳадди ақал, бо мақсади таъини пардохти ҳавасмандкунӣ ба омӯзгор дар қарордоди самаранок нишондиҳандаҳои иловагии фаъолият муқаррар карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, гузариш ба муносибатҳои молиявӣ бо ҳайати омӯзгорон тавассути бастани шартномаҳои самаранок бояд ба тақвияти фаъолияти илмии омӯзгорон ва дар ниҳояти кор, бояд боиси баланд шудани сифати таълим гардад.

Ва дар ниҳоят, механизми охирин, ки сифати таълимро дар муассисаҳо таъмин мекунад, сифати идоракунии равандҳост.Низоми менеҷменти сифат имкон медиҳад, ки равандҳои идоракунии дохилии муассиса ба танзим дароварда шавад. Модели равандҳои сифат, аз ҷумла равандҳои маъмурӣ, аз асосӣ ва ёрирасон иборат бошанд. Равандҳои асосӣ дар М-ҳоиТМУ равандҳои фаъолияти таълимӣ мебошанд. Он бояд ба таври самаранок ба роҳ монда шавад. Таҳия ва татбиқи чорабиниҳо, ки ба баланд бардоштани сифати таълим ва назорати доимии ҳамаи механизмҳое, ки ба таъмини таълими босифат дар муассиса таъсир мерасонанд, муҳим аст. Арзёбии сифати таълим захираҳои фаъолияти таълимию методии муассисаҳоро пурра таъмин менамояд.

Дар баробари ба натиҷаҳои назаррас ноил шудан барои таъмини сифат, ҳамкории хадамоти мустақил дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои арзёбии сифат, дастрасӣ ба маълумотҳо ва нишондиҳандаҳои МТМУ-ҳо ба ҳамагон, гузариши мунтазам ба арзёбии байналмилалӣ, гузариш ба низоми Созмони байналмилалии стандартизатсия ва Стандартҳо ва роҳнамо барои таъмини сифат дар соҳаи таҳсилоти умумӣ тақозои замон мебошад.

Мавриди зикр аст, ки бо вуҷуди кӯшишҳои зиёди мутахассисони соҳа самаранокии раванди таҳсилот дар аксар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қонеъкунанда намебошад.

Ҷустуҷӯйи роҳҳои бартарафкунии он масъалаҳои муҳимми таҳқиқотро ба миён овард, ки он аз муайян намудани механизмҳои асосии идракунии сифати таҳсилот иборат аст.

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ асосноку муайян кардани роҳҳои ҷустуҷӯйи баланд бардоштани сифати таҳсилот буд. Таҳқиқот иҷрои вазифаҳои зеринро ба миён гузошт:

- муайян кардани вазъи феълии ҳамкории педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ;

- баррасӣ кардани ҳамоҳангии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо талаботи бозори меҳнат барои дар оянда омода намудани мутахассисон;

- муайян намудани зарурияти ҷалби корфармоён дар раванди таҳияи стандартҳои таълимӣ ва арзёбии сифат;

- таҳияи стратегияи муассисаҳо бо назардошти раванди ҷаҳонишавӣ;

- таваҷҷуҳи омӯзгорон ба таъмини сифати таҳсилот;

- баррасӣ намудани фаъолияти падару модарон, муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти дахлдору ҷомеа дар амалинамоии нақшаи чорабиниҳои мактабӣ вобаста ба баланд бардоштани сифати таҳсилот;

- ба роҳ мондани ҳамкории педагогӣ-психологии оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа бо масъулон, роҳбарият, роҳбарони синфҳо, волидайн;

- пешниҳоду тавсияҳо бо мақсади баланд бардоштани саифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.

Зимни иҷрои вазифаҳои зикршуда саволномаҳои зерини педагогӣ-психологӣ ва сотсиологӣ истифода гардид: саволнома барои роҳбарият-директор, муовини директор, хонандагон ва волидайн, суҳбати инфиродӣ, мушоҳида, контент анализ (таҳлили матни саволномаҳое, ки ба омӯзгорон ва хонандагон пешниҳод гардид), инчунин семинар-машварат вамашғулиятҳои омӯзишӣ ва корҳои фаҳмондадиҳӣ гузаронида шуд.

Таҳқиқот дар муассисаҳои таълимии ноҳияҳои тобеи марказ, аз он ҷумла МТМУ №54 ва 33-и н.Сино, МТМУ №8 ва 1-и ва литсейи "Роҳнамо"- и н. И.Сомонӣ, МТМУ №18-и н.Фирдавсӣ, МТМУ №17-и н.Фирдавсӣ, МТМУҳои №№ 23, 29 ноҳияи Шоҳмансур, дар МТМУ № 5 шаҳри Ҳисор гузаронида шуд.

Ба таҳқиқот 45-нафар омӯзгорон (директорон, муовинони директор, роҳбарони синфҳо ва омӯзгорони фанни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияҳои номбаршуда, 80-нафар хонандагони зинаи таҳсилотиумумии асосӣ ва 25- нафар падару модарони онҳо фаро гирифта шуданд.

Таҳқиқот ба тариқи муҳокимаи умумӣ, машварат ва назарсанҷӣ тавассути саволномаҳо гузаронида шуд.

Дар натиҷаи истифодаи саволномаҳо, суҳбати инфиродӣ, инчунин мушоҳидаи муттасили раванди озмоиш ба мо маълум гардид, ки ҳамкории педагогии аъзои оила ва омӯзгорон дар самти идоракунии сифати таҳсилот яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Онро дар раванди ҳамкории оила ва муассисаҳои таълимӣ, маҷлиси падару модарон, суҳбатҳои фардии омӯзгорон (роҳбарони синфҳо) бо падару модарон дар муассисаи таълимӣ низ ба роҳ мондан мумкин аст.

Роҳбари синф ба воситаи рӯзномаи хонандагон, ки тавсифи кӯтоҳи натиҷаи фаъолияти таълимии хонандагонро инъикос мекунад, мунтазам бо оила робита барқарор менамояд. Кумитаи падару модарон ба аъзои оила корҳои тарғиботӣ бурда, онҳоро барои назорат карданиазхудкунии дониши фарзандон ва баланд бардоштани сатҳи сифати донишҳои онҳо ҷалб мекунанд.

Методи анкетӣ ва контент анализ (таҳлили матни саволномаҳое, ки ба омӯзгорон пешниҳод гардид) нишон дод, ки миёни назари хонандагон, омӯзгорон ва падару модарон фарқияти назаррас мавҷуд аст. Ин нишондодҳо дар ҷадвалҳои зер дарҷ гардидаанд:

Назари хонандагон дар бораи "Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот" чунин дарҷ ёфтааст: ***Ҷадвали 1.***

	Саволҳо	Ҷавобҳо		
1	Оё фаъолият дар мактаб ба талаботи баланд бардоштани сифати таҳсилоти Шумо мусоидат мекунад?	бале	қисман	не
		9		
2	Матнҳои китоби дарсӣ ҳавасмандии Шуморо ба омӯзиш бештар менамояд?	3	15	
3	Иштирок дар озмуну олимпиадаҳо барои баланд	6	12	

	бардоштани сатҳу сифати дониши Шумо таъсир мерасонад			
4	Шумо ба ғайр аз китобҳои дарсӣ боз дигар китобҳоро мутолиа мекунед?	8	9	
5	Ба андешаи Шумо раванди дарсҳо дар мактаби Шумо таҳсилнамудаистода сифатан хуб ба роҳ монда шудааст?	6	12	

Назари омӯзгорон дар бораи "Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот" чунин дарҷ ёфтааст: *Ҷадвали 2.*

Саволҳо		Ҷавобҳо		
1	Сатҳи дониши Шумо ҷавобгӯйи талаботи хонанда ва ҷомеа аст?	бале	қисман	не
	Шумо дар омӯзишҳое, ки ба хотири низоми идоракунии сифати таҳсилот ташкил карда шудааст, иштирок кардаед?	2	9	
3	Бо мақсади татбиқи низоми идоракунии сифати таҳсилот ягон маводи таълимию методӣ доред?	4	8	
4	Шумо аз маводи таълимии иловагӣ истифода мебаред ва ба кадом тартиб?	5	6	
5	Кадом корҳоро барои идоракунии сифати таҳсилот истифода мебаред?	4	7	

Назари волидон дар бораи "Механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот" *Ҷадвали 3.*

Саволҳо		Ҷавобҳо		
1	Дар мактабе, ки фарзанди Шумо таҳсил мекунад, ба сифати дониш аҳамият медиҳанд?	бале	қисман	не
2	Ба андешаи Шумо сатҳи дониши фарзанди Шумо қаноатбахш аст?	1	5	
3	Ба андешаи Шумо матнҳои китоби дарсӣ ҳавасмандии фарзанди Шуморо ба омӯзиш бештар менамояд?	2	4	
4	Иштирок дар Олимпиадаҳо ба сифати таҳсилот таъсир мерасонад?	3	3	
5	Оё омӯзгори фарзандатон бо Шумо ҷиҳати донишандӯзии фарзандон тамос мегирад?	3	4	

Ба ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои дар боло зикргардида ҷиҳати баланд бардоштани таъмини сифат дар МТМУ чунин пешниҳодот карда мешаванд:

- фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ миёнаи умумӣ бо талаботи бозори меҳнат барои омода намудани мутахассисон ҳамоҳанг карда шавад;- ҷалби корфармоён дар раванди таҳияи стандартҳои таълимӣ ва арзёбии сифати таълим ба роҳ монда шавад;
- стратегияи муассисаҳо бо назардошти раванди ҷаҳонишавӣ таҳия карда шавад;
- таваҷҷуҳи омӯзгорон ба таъмини сифати таҳсилот ҷалб карда шавад.
- ҳамкориҳо миёни оила ва муассисаи таълимӣ ба роҳ монда шавад.

Зеро чунин ҳамкорӣ масъулияти падару модаронро дар таълиму тарбияи фарзанд баланд намуда, ҳуқуқу манфиатҳои фарзандонро дар гирифтани маълумоти босифат таъмин менамояд.

Ба ҳамин тавр, дар шароити муосир, муассисае, ки ба масъалаҳои банақшагирӣ, ташкил ва идоракунии сифат сарукор дорад, метавонад рақобатпазир ва муассир бошад. Ба ин раванд тамоми захираҳои дохилӣ бояд ҷалб карда шаванд, зеро танҳо рушди ҳамаҷонибаи тамоми соҳаҳои асосии дар ин самт зикршуда метавонад сифати баланди таҳсилотро таъмин намояд.

Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот дар мадди аввал меистад. Мушкилоти таъмини сифати таълим -мушкилоти системавӣ мебошад, ки дар ҳалли он самтҳои зиёди фаъолияти маориф бояд ҷалб карда шаванд. Дар ин масъала ягон пайванде вуҷуд надорад, аз ин рӯ, танҳо муносибати маҷмуӣ метавонад ба натиҷаҳои мусбат оварда расонад ва ҳадафи таъмини сифати баланди таълим амалӣ карда шавад. Дар шароити муосири рақобати шадид дар бозори меҳнат танҳо системаи маорифе, ки бо масъалаҳои банақшагирӣ ва идоракунии сифат сарукор дорад, метавонад самаранок бошад.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" (2013).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон«Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» (2009).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2010).
4. "Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020" (2012).
5. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. — 2017. — №15.2. — С. 95-97. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый.-2017. -№15.2. -С. 95-97. [захираи электронӣ]. URL: http://pedagogika. snauka.ru/2015/05/4345 (санаи муроҷиат 18.04.2023).
6. Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 2.
7. Стандартҳо ва роҳнамо барои таъмини сифат дар соҳаи таҳсилоти олии Аврупо (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area - E SG2015).
8. Третьякова Т.В., Игнатьев В.П., Барахсанова Е.А., Варламова Л.Ф. Качество образования как гарантия эффективности вуза// Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый.-2017.- №15.2. -С. 95-97. [захираи электронӣ]. URL: http://pedagogika.snauka.ru (санаи муроҷиат 18.04.2023).

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола муаллиф роҷеъ ба механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти мёнаи умумӣ,роҳҳои ҳавасманд гардонидани иштирокчиёни раванди таҳсилот бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим, таҳияи барномаҳо дар ин ҷода, вазифаҳои омӯзгорон, сифати идоракунии равандҳо ибрози ақида намудааст. Қайд гардидааст, ки сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилоти мёнаи умумӣ дар мадди аввал меистад. Ҳамчунон иброз дошта шудааст, ки мушкилоти таъмини сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилотӣ мушкилоти системавӣ мебошад ва барои ҳалли он самтҳои зиёди фаъолият ҷалб карда шаванд.

Калидвожаҳо: *сифати таҳсилот, механизмҳои идоракунии сифати таҳсилот, раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, арзёбӣ, самаранокии таълим, хонандагон, омӯзгорон, технологияи таълим.*

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье автор высказал свое мнение о механизмах управления качеством образования в общеобразовательных школах, способах мотивации участников процесса образования с целью повышения качества обучения, разработке программ в этой сфере, обязанностях преподавателей, качестве управления процессами. Отмечено, что качество образования на всех уровнях образовании в общеобразовательных школах стоит на первом месте. Также констатировано, что проблема обеспечения качества образования в образовательных учреждениях является системной проблемой, и для ее решения необходимо задействовать множеством направлениям деятельности.

Ключевые слова: *качество образования, механизмы управления качеством образования, образовательный процесс в учреждениях общего среднего образования, оценивание, эффективность образования, обучающиеся, педагоги, образовательные технологии.*

THE MECHANISM OF EDUCATION QUALITY MANAGEMENT IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the author expressed his opinion on the mechanisms for managing the quality of education in secondary schools, ways to motivate participants in the education process in order to improve the quality of education, the development of programs in this area, the duties of teachers, and the quality of process management. It is noted that the quality of education at all levels of education in secondary schools is in the first place. It was also stated that the problem of ensuring the quality of education in educational institutions is a systemic problem, and to solve it, it is necessary to involve many areas of activity.

Key words: *education quality, education quality management mechanisms, educational process in general secondary education institutions, assessment, education efficiency, students, teachers, educational technologies.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Назиров Назир-мудири шуъбаи фанҳои ҷомеашиносӣ, сиёсат ва стратегияи рушди маорифи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ; Иноят Файзуллоева-ходими пешбари илмии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ; Тел(+922)918231708, (+992)917686676*

Сведения об авторах: *Назиров Назир, заведующий кафедрой социологии, политики и стратегии развития образования Института развития образования им. Абдурахмана Джами; Иноят Файзуллоева – ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдуррахмана Джами;Тел(+922)918231708, (+992)917686676*

Information about the authors: *Nazirov Nazir, Head of the Department of Sociology, Politics and Strategy for the Development of Education, Institute for the Development of Education by Abdurrahman Jami;*

Inoyat Faizulloeva - Leading Researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurrahman Jami; Тел(+922)918231708, (+992)917686676

20-СОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

УДК. 372.851+ 373.524

МАСЪАЛАҲО ВА ҲАДАФҲОИ ТАЪЛИМИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ҷӯраев Х.Ш.
Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Аабдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Моделсозӣ яке аз роҳҳои муҳимтарини донистани олами атроф мебошад. Дар айни замон он дар бисер соҳаҳои дониш, аз илмҳои фалсафӣ ва гуманитарӣ, физикӣ ва техникӣ, физиологӣ ва биологӣ, технологияҳои таълимӣ васеъ истифода мешавад.

Мафҳуми «модел» дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон васеъ истифода мешавад ва маъноҳои зиёди маъноӣ дорад. Калимаи модел аз калимаҳои лотинии «modus» ва «modulus» гирифта шудааст, ки маънои ченак, тасвир, роҳро доранд. Худи мафҳум дар ҷараёни омӯзиши ботаҷрибаи олами атрофи мо ба вуҷуд омадааст. Дар забонҳои аврупоӣ барои ишора ба тасвир ё чизе, ки дар баъзе аломатҳо ба чизи дигар монанд аст, истифода шудааст.

Таърифҳои гуногуни мафҳуми «модел» мавҷуданд [1-3]. Файласуф Чарлз Лейв чунин таъриф медиҳад: «Модел тасвири соддакардашудаи олами воқеӣ аст. Он дорои баъзе, вале на ҳама хосиятҳои фанҳо ё равандҳои омӯхташуда мебошад. Модел нисбат ба падидаҳое, ки вай аз руйи тарҳ намоиш медиҳад ё мефаҳмонад, соддатар аст.»

Аксари равоншиносон модел системаи объектҳо ё аломатҳоро мефаҳманд, ки баъзе хосиятҳои муҳимми системаи аслиро такрор мекунанд. Баъзан модел чунин объекти моддӣ ё руҳан пешниҳодшавандаро мефаҳмад, ки дар ҷараени омӯзиш объекти аслиро иваз мекунад ва баъзе хислатҳои хосси барои ин таҳқиқот муҳимро нигоҳ медорад. Мо намунаҳои моделҳоро меорем: тарҳбандии сохтори меъморӣ, нақшаи ҳавопаймо, глобус ва ғ..

Моделсозӣ раванди истифодаи моделҳо барои омӯзиши хосиятҳои муайяни аслӣ мебошад. Масалан, барои исботи теоремаи Пифагор, катетҳо ва гипотенузаро муваққатан бо ҳарфҳо иваз мекунанд: $a^2+b^2=c^2$.

Ҳамин тариқ, аломатҳои асосии модел инҳоянд:

1) баъзе мувофиқати ҳақиқӣ бо объекти шинохташуда;
2) қобилияти иваз кардани он бо муносибати муайян;
3) тадқиқоти модел дар бораи объекти моделиронӣ маълумот медиҳад.

Дар асоси ин, ҳадафҳои моделсозиро метавон таҳия кард:

1) фаҳмиши дастгоҳи системаи мушаххас, сохтори он, хосиятҳо, қонунҳои рушд ва ҳамкорӣ бо олами атроф;
2) идоракунии система, муайян кардани роҳҳои беҳтарини тағийр додани он;
3) пешгӯйии натиҷаҳои таъсир ба системаи омӯхташуда.

Аён аст, ки мавҷудияти механизми алоқа дар назар дошта шудааст: на танҳо интиқоли унсурҳо, хосиятҳо, муносибатҳои объекти моделиронӣ ба худи модел, балки баръакс низ зарур аст.

Якчанд таснифоти моделҳо мавҷуданд. В.А. Стоф таснифоти зеринро пешниҳод мекунад [2,4]:

1) аз рӯйи усули сохтани онҳо (аз рӯйи шакл);
2) аз рӯйи хусусиятҳои сифатӣ (мундариҷаи модел).

Аз рӯйи усули сохтмон, моделҳои моддӣ ва идеалӣ фарқ мекунанд.

Моделҳои моддӣ - офаридаи инсон, ҳадафи онҳо инъикоси динамикаи равандҳои омӯхташуда мебошад.

Моделҳои моддӣ ба намуди зерин тақсим мешаванд:

- тасвирӣ (бо истифода аз унсурҳои визуалӣ);

- аломатҳо (бо аломатҳо ва аломатҳо);
- омехта (рамзӣ).

Ба моделҳои моддӣ онҳое дохил мешаванд, ки аз ашёи моддӣ сохта шудаанд: металл, шиша, чӯб ва ғайра. Ҳамаи ин моделҳоро мустақиман омӯхтан мумкин аст, зеро онҳо воқеӣ ҳастанд ва маҳсулоти воқеии фаъолияти инсон мебошанд (масалан, параллелепипеди росткунҷа модели ҳавз аст).

Моделҳои моддиро ба моделҳои оморӣ (макетҳо, муляжҳо, моделҳои геометрӣ, моделҳои мошинҳо ва молекулаҳо) ва динамикӣ, ки равандҳо ва падидаҳоро меомӯзанд (модели киштӣ дар об, модели дарё ва сарбанд ва ғайра) тақсим кардан мумкин аст.

Моделҳои идеалиро ба се намуд тақсим кардан мумкин аст:
- шаклӣ;
- барҷаста;
- равонӣ.

Ба моделҳои маҷозӣ ё тасвирӣ расмҳо, схемаҳо, нақшаҳое дохил мешаванд, ки сохтор ё дигар хусусиятҳои ашё ё падидаҳои модулшавандаро ба таври маҷозӣ интиқол медиҳанд. Ба ин намуди моделҳои идеалӣ харитаҳои ҷуғрофӣ, нақшаҳо, формулаҳои сохторӣ дар химия, моделҳои атомҳо дар физика ва ғайра дохил мешаванд.

Моделҳои рамзӣ - рамзӣ сабти сохтор ё баъзе хусусиятҳои объектҳои моделиронӣ бо истифода аз аломатҳои рамзӣ мебошанд, ки ба хосиятҳои объекти омӯхташуда хосанд. Масалан, формулаи масофаи роҳи S=vt, формулаи майдони S=ab, муодилаҳои химиявӣ.

Моделҳои руҳӣ ё хаёлӣ - ғояҳо дар бораи ягон падида, раванд ё мавзӯъ. Модели равонӣ ҳама гуна муаррифии илмии объект ё падидаи бо забони табиӣ тавсифшуда мебошад.

Аён аст, ки мафҳуми модел дар илм ва муҳандисӣ маъноҳои мухталиф дорад, дар байни олимон оид ба таснифи моделҳо нуқтаи назари ягона вуҷуд надорад, бинобар ин, намудҳои моделсозиро ба таври возеҳ тасниф кардан ғайриимкон аст.

Таснифоти моделро аз рӯйи асосҳои гуногун гузаронидан мумкин аст:
- аз рӯйи табиати моделҳо;
- аз рӯйи хусусияти объектҳои моделиронӣ;
- дар соҳаҳои татбиқи моделсозӣ (илм, техника, психология ва ғайра);
- аз рӯйи сатҳҳои моделсозӣ.

Маъруфтарин тасниф аз рӯйи хусусияти моделҳо мебошад:

1. Моделсозии мавзуъ, ки дар он модел хусусиятҳои геометрӣ, физикӣ, динамикӣ ва функсионалии объектро такрор мекунад. Масалан, модели пул, боли ҳавопаймо.
2. Моделсозии аналогӣ, ки дар он модел ва аслӣ бо таносуби ягонаи математикӣ тавсиф карда мешаванд. Намунаи моделҳои электрикӣ, моделҳои иншооти механикӣ ва гидротехникӣ мебошанд.
3. Моделсозии барҷаста (масалан, схемаҳо, графикҳо, нақшаҳо, ҷадвалҳо, формулаҳо).
4. Моделсозии равонӣ (масалан, модели галактика, моделҳои атом, моделҳои шифоҳии равандҳо ва падидаҳо).
5. Намуди махсуси моделсозӣ дохил кардани худи объект ба озмоиш нест, балки нусхаи дақиқи он (модели скелети инсон, модели дил) мебошад.

Хулоса кардан мумкин аст, ки дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти миёна ҳамаи ин намудҳо метавонанд истифодаи васеъ дошта бошанд.

Моделсозии математикӣ як намуди муҳимтарини моделсозии рамзӣ мебошад, ки тавассути забони математика амалӣ карда мешавад.

Мафҳуми «модели математикӣ» ва «моделсозӣ» дар илм ва истеҳсолот васеъ истифода мешавад. Нақши моделҳои барҷаста махсусан бо компютеркунонии ҳамаҷонибаи тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон афзоиш ёфтааст.

Мавзуи таҳқиқот дар моделсозии математикӣ системаи «модели аслӣ-математикӣ» мебошад. Масалан, аслӣ: «ба a кг орд b кг орд илова карда шуда, c кг орд гирифта шуд», модели математикӣ: $a + b = c$.

Барои омӯзиши математикии равандҳо ва падидаҳое, ки воқеан дар асл руҳ медиҳанд, мо бояд онҳоро ба забони математика тавсиф кунед, яъне модели математикиро созем. Моделҳои математикӣ объектҳои омӯзиши математикӣ мебошанд.

Модели математикӣ тавсифи ягон раванди воқеӣ ё баъзе вазъияти омӯхташуда дар мафҳумҳои забони математикӣ, формулаҳо ва муносибатҳо номида мешавад. Ин як варианти

соддакардашудаи воқеият аст, ки барои омӯзиши хосиятҳои асосии он истифода мешавад. Модели математикӣ ба объект шабеҳ нест, балки инъикоси тахминии он мебошад. Ба шарофати ин, масъалаи гузоштaшударо бо дастгоҳи математикӣ ҳал кардан мумкин аст, ки вобаста нест

Масалан, дар 3 қуттӣ 54 қалам мавҷуд аст. Дар як қуттӣ чанд қалам ҷойгир мебошад?

Модели математикӣ: Миқдори қалам дар як қутиро бо x ишора кунем, он гоҳ муодилаи хаттиро пайдо мекунем:

$$3 * x = 54.$$

Натиҷа: дар як қуттӣ $x=54/3=18$ қалам ҷойгир мебошад.

Ҳамин тариқ, яке аз роҳҳои асосии донистани оламы атроф усули моделсозии математикӣ дар асоси рамзҳои математикӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки барои таҳқиқи ягон объект объекти дигаре интихоб карда мешавад ё сохта мешавад, ба он маъное, ки ба объекти таҳқиқшаванда монанд аст. Объекти сохташуда омӯхта мешавад ва бо ёрии он масъалаҳои пешниҳодшуда ҳал карда мешаванд ва сипас натиҷаҳои ҳалли ин масъалаҳо ба падидаи аввалия ё объект интиқол дода мешаванд.

Моделсозии математикӣ як усули пурқуввати дониш ва инчунин идоракунӣ ва пешгӯйӣ мебошад. Усул имкониятҳои мутахассисонро дар ҳалли як қатор масъалаҳои касбӣ ба таври назаррас васеъ мекунад. Мутахассиси муосир бояд на танҳо математикаро хуб донад, онро татбиқ карда тавонад ва усули математикии таҳқиқот ва имкониятҳои онҳоро хуб дарк кунад.

Яке аз талаботи асосии нармафзор барои таълими математика дар муассисаи таҳсилоти миёна ин ташаккули ғояҳои дуруст дар бораи табиати математика ва инъикоси падидаҳо ва равандҳои воқеии ҷаҳон аз ҷониби илми математика мебошад. Воситаи асосии ноил шудан ба ин ҳадаф усули моделсозии математикӣ мебошад ва он аз қобилияти зеҳнии хонандагон барои иваз кардани объектҳои омӯхташуда, муносибатҳои онҳо, усули амал бо моделҳо дар шакли тасвир бо сегментҳо, графикҳо, схемаҳо, ҷадвалҳо, нишонаҳо, муодилаҳо, нобаробарӣ иборат аст.

Моделсозии математикӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои расман истифодаи васеъ пайдо мекунад, ки дар он сабти мухтасар модели графикӣ ва муодила (ифода) модели алгебравӣ мебошад.

Замоне фаро мерасад, ки ба моделсозии математикӣ ҳамчун усули илмии маърифат ҳам дар барномаҳои таълимӣ ва ҳам дар китобӣ дарсии муассисаи таҳсилоти миёна диққати зарурӣ дода мешавад.

Истифодаи усул ҳалли масъалаҳои матнро хеле осон мекунад. Ҳангоми сохтани модел, амалиетҳои тафаккур, аз қабили таҳлил тавассути синтез, муқоиса, тасниф, ҷамъбаст кор мекунанд, ки ба рушди он мусоидат мекунанд. Чунин фаъолиятҳои омӯзишӣ толибилмон (хонандагон)-ро барои моделсозии равандҳо ва падидаҳои воқеӣ дар ҳаёти касбии оянда худ омода мекунанд.

Зинаҳои раванди моделсозиро дар ҳолати умумӣ номбар менамоем:

1) муайян кардани масъала ва муайян кардани хосиятҳои аслии таҳқиқшаванда.

2) изҳороти душворӣ ё имконнопазирии таҳқиқи аслӣ.

3) интихоби моделе, ки хосиятҳои назарраси аслиро хуб сабт мекунад ва ба осонӣ таҳқиқшаванда аст.

4) омӯзиши модел мувофиқи масъала.

5) интиқоли натиҷаҳои омӯзиши модел ба нусхаи аслӣ.

6) санҷиши ин натиҷаҳо.

Схемаи соддатари раванди моделсозии математикиро ба се марҳилаи асоси чудо кардан мумкин:

а) Тарҷумаи масъалаи пешниҳодшуда аз забони табиӣ ба математикӣ (эҷоди модели графикӣ ва алгебравӣ).

б) Ҳалли масъала дар доираи назарияи математикӣ (дар дохили модел).

в) Тарҷумаи натиҷа (рамзҳои математикӣ) ба забоне, ки масъалаи аввалия таҳия шудааст.

Мураккабтарин ва масъулиятнок марҳилаи аввал аст, яъне худи сохтани модели математикӣ. Он ба таври мантиқӣ дар асоси таҳлили амиқи раванд ё падидаи омӯхташуда сурат мегирад ва тавсифи хосиятҳои онро бо забони математикӣ талаб мекунад.

Раванди сохтани моделро қадам ба қадам тавсиф кардан мумкин аст:

Қадами якум: индуктивӣ: интихоби мушоҳидаҳои марбут ба хосиятҳои таҳқиқшудаи объект; қабули қарор дар бораи он, ки чӣ бояд ба назар гирифта шавад ва чӣ бояд сарфи назар карда шавад.

Қадами дуюм: сохтани модели ғайрирасмӣ: роҳҳои гуногуни муқаррар кардани мувофиқати мантиқӣ байни модел ва объект ҷустуҷӯ карда мешаванд.

Қадами сеюм: тарҷумаи модели ғайрирасмӣ ба модели математикӣ тавассути забони математикӣ ва интихоби сохтори мувофиқи математикӣ. Нуқтаи муҳимтарин: модели интихобшуда метавонад номуайян бошад. Дар айни замон, забони математика аз номуайянӣ холӣ аст ва нисбат ба забони табиӣ дақиқтар аст.

Қадами чорум: ҳалли масъала дар доираи назарияи математикӣ. Дар ин ҷо тамоми маҷмӯи усули математикӣ – мантиқӣ, алгебравӣ, геометрӣ истифода мешаванд.

Қадами панҷум: натиҷаҳо аз забони математикӣ ба забони табиӣ тарҷума мешаванд.

Бо мисолҳо татбиқи ҳамаи марҳилаҳои раванди моделсозии математикиро дида мебароем.

Масъалаи 1. Дарозии қитъаи замини росткунҷа аз паҳнои *26 м* зиёдтар аст. Масоҳати қитъа 18*56 м*^{2} аст. Дарозӣ ва паҳнии қитъаи заминро ёбед.

Марҳилаи 1: Дар аввал модели графикӣ месозем, яъне росткунҷаро тасвир мекунем, ки масоҳаташ ба *1856 м*^{2} баробар мебошад.

Расми 1. Қитъаи замини росткунҷа

Модели математикӣ ин масоҳати росткунҷа аст, ки зарби паҳноӣ ва дарозии росткунҷаро ифода мекунад. Масоҳат дар забони математикӣ:

$$S = a * b,$$

ки a –паҳнои ва b -дарозӣ.

Бигзор паҳнои қитъаи замин *х м* бошад, пас дарозии қитъа *(х + 26) м.* Дар модели математикӣ $a = x$ *м* ва $b = (x + 26)$ *м* мешавад. Мувофиқи шарти масъала масоҳати қитъа18*56 м*^{2}мебошад. Маълум аст, ки масоҳати росткунҷа, яъне масоҳати қитъа модели $S = x * (x + 26)$ *м*^{2} –ро ифода мекунад. Масоҳати қитъа ва масоҳати росткунҷаро муқоиса намуда, модели математикии зеринро пайдо мекунем:

$x * (x + 26) = 1856$ *м*^{2} -модели математикӣ

Марҳилаи 2: Модели математики формулаи муодилаи квадрати аст ва ҳалли онро дохили модел мегуянд:

$$x^2 + 26x - 1856 = 0$$

$$D = 676 + 7424 = 8100 = [90]^2$$

$$x_1 = \frac{-26 + 90}{2} = 32$$

$$x_2 = \frac{-26 - 90}{2} = -58$$

Марҳилаи 3: тафсири натиҷаҳои ҳал.

Паҳнои қитъа рақами манфӣ буда наметавонад, яъне $x_2 = -58$ ҳалли масъала нест. Ҳамин тавр паҳнои қитъаи замин *32 м* ва дарозии қитъаи замин *32 + 26 = 58 м* мебошад.

Истифодаи усули моделсозии математикӣ дар таълими муассисаи таҳсилоти миёнаӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки толибилмон бояд аҳамияти ҳар як марҳилаи дар боло зикршудаи методро равшан дарк кунанд. Дарк кардан мумкин аст, ки онҳо на танҳо масъалаи математика, балки вазъи мушаххаси ҳаётро бо усули математикӣ ҳал мекунанд; математика на ҳамчун илми абстрактӣ, балки ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои амалӣ амал мекунад. Назарияи идеалии усул сатҳи хеле баланди омодагии математикии толибилмонро дар бар

мегирад, ки ҳангоми омӯзиши мавод масъалаи муайянро ба вуҷуд меорад. Тасвириусул, мавод барои татбиқи он бояд дар тамоми китобҳои дарсӣ дар тӯли омӯзиши тамоми курси математика пайгирӣ карда шаванд. Ҳамзамон, истифодаи ҳатто унсурҳои усули моделсозии математикӣ масъалаҳои дидактикии зеринро дар бар мегирад:

1) функсияи маърифатӣ.

Ҳадафи методии ин функсия ташаккули тасвири маърифатии объекти омӯхташуда мебошад. Раванд ҳангоми гузариш аз содда ба мураккаб сурат мегирад. Фикри толибилмон ба роҳҳои кӯтоҳтарин ва дастрастарин ба сӯйи дарки ҳамаҷонибаи объект равона карда мешавад.

2) функсияи идоракунии фаъолияти хонандагон.

Моделсозии математикӣ мушаххас аст, бинобар ин, амалҳои роҳнамо, назорат ва муоширатро осон мекунад.

Нишондиҳандаҳо: ворид кардани унсурҳои иловагӣ барои амалӣ шудан. Масалан, ҳангоми сохтани нақшаи ба ин шарт мувофиқ, ба он барои амалӣ карда ворид кардани унсурҳои иловагӣ зарурият дорад.

Назоратчиен: ҳадафи ҷустуҷӯйи хатоҳо ҳангоми муқоисаи модел бо аслӣ ё модели дигар.

Коммуникативӣ: марҳилаи идоракунии фаъолияти толибилмон (хонандагон). Таҳлили натиҷаҳои бадастомада, вақте ки хонанда моҳияти модели сохташударо ба худ ва дигарон мефаҳмонад ба амал меояд,

3) функсияи тафсирӣ.

Як ва як объектро бо истифода аз моделҳои гуногун ифода кардан мумкин аст. Масалан, доираро бо истифода аз марказ ва радиус, муодилаи давра ва тавассути расм додан пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳангоми ҳалли баъзе масъалаҳо модели таҳлилӣ ва баъзеи дигар модели геометрӣ истифода мешавад. Баррасии ҳар яке аз ин моделҳо тафсири он аст. Объект мураккабтар бошад, тафсирҳои бештари он, ки объектро аз ҳар тараф ошкор мекунанд, тавсия дода мешавад.

Истифодаи якчанд функсияҳои модели математикӣ ба фаъолияти пурсамари толибилмон (хонандагон) ва рушди тафаккури онҳо мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз он, ки олимон ва математикҳои маъруф Л.М. Фридман [5], В.В. Давидов [6] ва ғайра [7], ба масъалаи истифодаи моделсозӣ дар таълими математика машғул буданд, масъалаҳои таълим оид ба қабули моделсозӣ, татбиқи самараноки тамоми имкониятҳои потенсиалии он ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд.

Дар шароити омӯзиши рушд, моделсозӣ як усули назарраси фаъолияти зеҳнии илмӣ толибилмон ба ҳисоб меравад.

Аҳамияти ин усул инчунин бо мулоҳизаҳои психологӣ ва педагогӣ тасдиқ карда мешавад [3,7]. Психологи маъруф П.Я. Галперин назарияи психологии таълимот, назарияи ташаккули марҳилавии амалҳои равониро таҳия кардааст. Ин назария аз он бармеояд, ки раванди таълим раванди азхудкунии системаи амали равонӣ дар натиҷаи ворид шудан ба амали дохилии амали беруна мебошад.

Тибқи ин назария, шиносоии толибилмон бо ягон амал бояд аз иҷрои ин амал бо ашёи моддии дахлдор оғоз карда шавад ва аз онҳо ба моделҳое, ки аз ҳама хосиятҳои нолозим озоданд, гузарад. Ин метавонад як навъ схемаи графикӣ, модели маҷозӣ ё аломатӣ бошад, ки дар он толибилмон амали омӯхташударо иҷро мекунад.

Аён аст, ки нақши моделсозии математикӣ дар маърифати илмӣ ва амалия барои ташаккули рушди диалектикӣ-материалистӣ, психологӣ ва умумӣ аҳамияти калон дорад.

Аз ҳама мусоид барои оғози омӯзиши моделсозии математикӣ барномаи синфи 5-6 мебошад, зеро дар ин синну сол дар муассисаи таҳсилоти миёна бачагон тағироти муайяни равонӣ ба амал меоянд. Муносибат ба фаъолияти таълимӣ ташаккул меебад, малакаҳои мустақилона ба даст овардани дониш ташаккул меёбанд. Ғайр аз он, дар синфҳои 5-6 чунин мавод омӯхта мешавад, ки асоси математика мебошад. Азхудкунии бомуваффақияти тамоми курси математика аз сатҳи дониш ва малака вобаста аст.

Усули пешниҳоди моделҳои графикӣ ва математики (алгебрави)-ро дар мисоли ҳалли масъалаҳои фоизӣ баррасӣ кунед. Барои ин, мо мафҳумҳои зарурии ро ҷорӣ мекунем ва моделҳои математикии амалҳои асосии арифметикиро месозем.

Модели амалҳои ҷамъ (+) ва тарҳ (-): $A+B=C$; $A=C-B$; $B=C-A$

Модели графики дар расми 2 оварда шудааст.

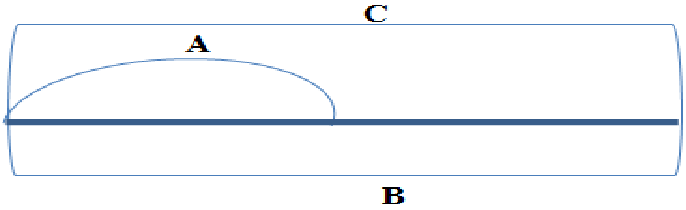

Расми 2. Нақшаи амалҳои ҷамъ (+) ва тарҳ (-).
Дар ин ҷо А - қисми аввал,В – қисми дуюмваС – қисми сеюм (ё қисми ҳамҷоя)
Модели амалҳои зарб (*) ва тақсим (÷): $A * B = C$; $A = C \div B$; $B = C \div A$
Модели графики дар расми 3 тасвир шудааст.

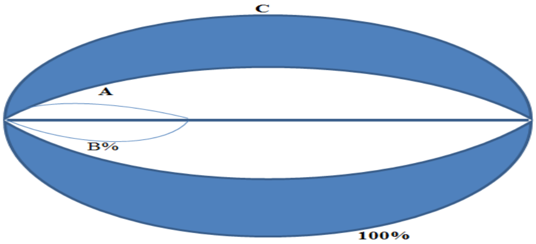

Расми 3. Нақшаи амалҳои зарб (*) ва тақсим (÷).
Намуди асосии модели ҳисоби масъалаҳоро оид ба фоизҳо дида мебароем:

а) ёфтани B% аз шумораи C: $A = \frac{C}{100} * B$

б) ёфтани рақами C аз рӯйи фоизи он B%: $C = \frac{A}{B} * 100$

с) ёфтани таносуби фоизи адад ва ба адади C: $B = \frac{A}{C} * 100$

Модели графики дар расми 4 пешниҳод карда шудааст.

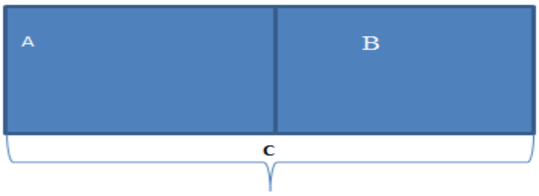

Расми 4. Нақшаи ҳисоби масъала оид ба фоиз
Усули пешниҳоди моделии ҳалли баъзе масъалаҳоро дида мебароем.
Масъалаи 2. Хӯла дорои В% мис аст. Дар як кг хӯла чанд кг мис мавҷуд аст?
Модели графикӣ дар расми 4 пешниҳод шудаас. Мувофиқи ин расм дар як кг хӯла А кг мис мавҷуд аст.
Модели математикӣ (алгебравӣ) мувофиқи банди а) чуни формуларо ифода мекунад:

$$A = \frac{C}{100} * B.$$

Аз ин баробари маълум мегардад, ки дар як кг хӯла А кг мис ҷой дорад.
Масъалаи 3. Бобои Алӣ аз боғи худ С кг меваҳои пешпазаки гуногунро ҷамъоварӣ кард. Аз инҳо, B% гелос, A% зардолу ва боқимонда тут буданд. Бобои Алӣ чанд кг тут чида буд?
Дар аввал модели графикиро тартиб медиҳем. Ин модел дар расми 5 тасвир шудааст.

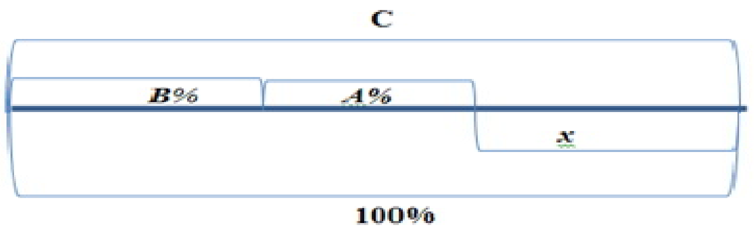

Расми 5. Модели графикии муайян намудани миқдори кг тут.

Акнун модели математикии ҳисоби кг тутро тартиб медиҳем. Мувофиқи расми 5 ва бандҳои а), б) ва в) дар боло қайдгардида, чунин моделро тартиб додан мумкин аст:

$$x = \frac{c}{100} * (100 - B - A).$$

Аз ин формула ҳисоб кардан мумкин аст, ки бобои Алӣ x кг тут ҷамовар намуда аст.

Масъалаи 4. Муҳаммадҷон ба бонки амонатгузорӣ зери $B\%$ даромади солона С сомонӣ гузошт. Пас аз як сол дар суратҳисоби ӯ чӣ қадар маблағ ҷамъ шуд?

Модели графикии даромади дар суратҳисоби

Муҳаммадҷонро дар як сол тартиб медиҳем. Мувофиқи расми 5Yмиқдори даромади солона аз С сомонӣ аст. Пас модели графикии маблағи ҷамъшуда, чунин намудро мегирад (расми 6).

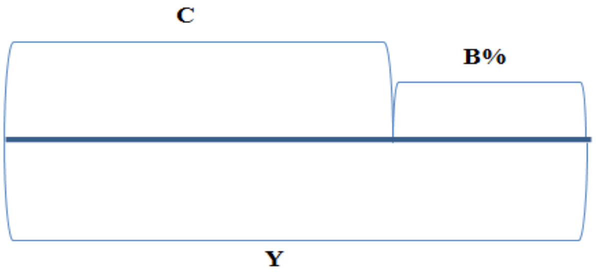

Расми 6. Модели графикии ҷамшавии маблағ дар як сол

Модели математикии ҷамшавии маблағро дар як сол тартиб медиҳем. Мувофиқи расми 5 ва бандҳои дар боло овадашуда модели математикӣ (алгебравӣ) чунин намудро дорад:

$$Y = C + \frac{C}{100} * B.$$

Ин формула муайян менамояд, ки маблағи ҷамъшудаи Муҳаммадҷонро дар як сол ба Y сомон баробар гардад.

Масъалаи 5. Дар боғ дарахтони себ ва гелос мерӯянд (месабзад) ва дарахтони себ b% ҳамаи дарахтонро ташкил медиҳанд. Гелос бештар аз дарахтони себ дар m адад зиёд буд. Дар боғ чанд дарахт мерӯяд?

Модели графикии масъаларо бо чунин нақша тасвир мекунем (расми 7).

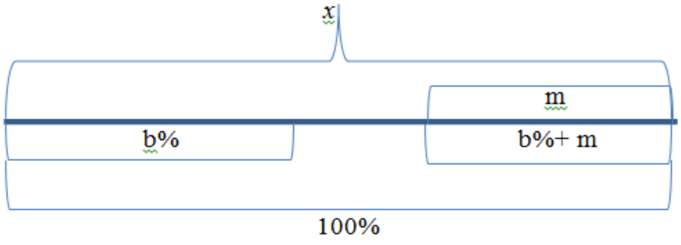

Расми 7. Миқдори дарахтони себ ва гелос дар боғ.

Мувофиқи талаботи масъала модели математикӣ (алгебравӣ) чунин аст:

$$x = \frac{m}{(100 - b) - b} * 100$$

Масъалаи 6. Дар рӯзи аввал Шодӣ b%тамоми саҳифаи китоб, дар рӯзи дуюм - k% саҳифаҳои боқимонда ва дар рӯзи сеюм – m-то саҳифаҳои охиринро хондааст. Китоб чанд саҳифа дорад?

Модели графикии саҳифаҳои китобро тартиб медиҳем (расми 8) :

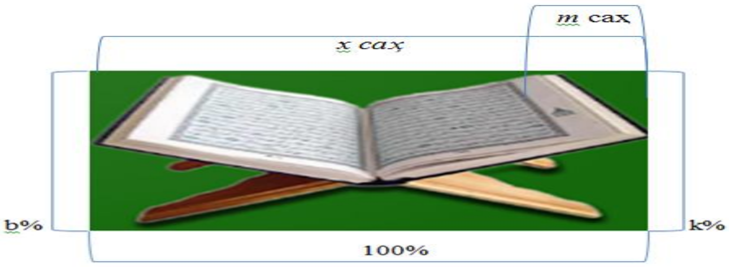

Расми 8. Миқдори саҳифаҳои китоб.

Модели математикии ҳисоби саҳифаҳо дар китоб бо ифодаҳои зерин тасвир меёбад:

$$x_1 = \frac{m}{100-k}*100$$

$$x_2 = \frac{x_1}{100-b}*100$$

Модели графикӣ схемаро истифода бурд, модели алгебравӣ дар шакли ифодаи математикӣ пешниҳод карда шуд.

Ин намуди фаъолияти таълимӣ таваҷҷӯҳи хонандагонро ба вуҷуд меорад, эҷодкорӣ ва малакаҳои тарроҳиро инкишоф медиҳад. Кори муваффақ ва ҷолиб ба ҳалли масъалаҳои расман бархурди мусбат дорад.

Пас аз таҳлили маводи дар боло овардашуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тамоми масъалаҳои гуногуни расмӣ барои курси таълими математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо моделҳои графикии ба ҳам монанд ҳал карда мешаванд.

Схемаҳо ба ду амали асосии математикӣ асос ёфтаанд:

1) қисми хатҳо, порчаҳо, ададҳо ва ғайра: қисм + қисм = бутун.

2) ченак (ё андоза) ва миқдори хатҳо, порчаҳо ва ғайра: андоза * миқдор = бутун.

Барои ба роҳ мондани робитаҳои мантиқӣ байни унсурҳои модел мафҳумҳои зерин истифода мешаванд: муқоиса, фарқият, бештар, камтар, кам кардан, зиед кардан, якҷоя, гаронтар, арзонтар, ва ғайра. Бо сохтани як модел – нақшаи масъала расмӣ ба толибилмон пешниҳод кардан мумкин аст, ки масъалаҳои дигарро аз рӯйи ин схема интихоб кунанд. Функсияи рушдёбандаи масъалаҳо ҳангоми тағир додани шартҳои масъала, баррасии ҳолатҳои мушаххаси он, пайдо кардани ҳамаи ҳалли имконпазири он, тартиб додани масъалаи матнии вай тақвият дода мешаванд.

Дар рафти таълим моделсозии математикии курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бештари корҳо дар мавзуъҳои зерин баррасӣ карда шудаанд [8-11]:

1) масъалаҳои асосӣ ва масъалаи таълими унсурҳои моделсозии математикӣ;

2) мафҳумҳои «модел», «моделсозӣ», «моделсозии математикӣ»;

3) ғояҳо ва марҳилаҳои асосии усули моделсозии математикӣ;

4) масъалаҳои дидактикии таълими моделсозии математикӣ дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ;

5) малакаҳои асосии толибилмонро дар марҳилаи ба расмият даровардан ва тафсири масъалаҳо;

6) таснифи масъалаҳои матнӣ барои курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сатҳи модели графикӣ ва математикӣ (алгебравӣ) дода шудааст.

Ҳамин тариқ, хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

1) дар раванди ҳалли масъалаҳо бо пешниҳод ва усули моделсозии математикӣ масъалаҳои рушдёбандаи онҳо тақвият дода мешаванд: абстраксия, таҳлил, синтез, муқоиса, монандӣ, ҷамъбаст;

2) моделсозӣ воситаи такмил додани раванди таълими математика мебошад, ки имкон медиҳад, ки фаъолияти маърифатии толибилмон афзоиш ёбад, тафаккур ва эҷодиети онҳо инкишоф ебад;

3) ворид намудани моделсозӣ ба мундариҷаи дарсҳои математика ҳамчун усули дониши илмии ҷаҳон ва роҳи ҳалли масъалаҳои расман зарур аст;

4) қисми амалии кор метавонад дар таълими хонандагони сатҳи миёна дар ҳалли масъала, ҳангоми ҷамъбаст ва ба низом даровардани мавод ҳангоми такрор истифода шавад. Принсипҳои ҳалли масъала тавассути схемаҳо метавонанд аз ҷониби омӯзгорон истифода шаванд бо методологияи таълими рушд шинос гардад.

Хулосаи умумӣ баровардан мумкин аст, ки ҳамаи масъалаҳои гузошташуда, барои ҷалб ва ҳавасмандгардонӣ, бедор намудани шавқу завқи хонандагон ба фанну илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ мусоидат намуда, ба ҳалли интихоби касбӣ ин самтҳо ва сабаби ба даст овардани ҳадафҳо оид ба рушди самтҳои мазкур мегардад. Натиҷаҳои кор ҳангоми таълим дар мавзӯи худомӯзӣ низ ба пуррагӣ истифода мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Нейумин, Я.Г. Модели в науке и технике / Я.Г. Нейумин. – Л. : Наука, 1984. – 190 с.
2. Elnashaie, S. Conservation equations and modeling of chemical and biochemical processes / S. Elnashaie, P. Garhyan // – New York, Basel : Dekker, 2003. – 661 p.
3. Штофф, В. А. Моделирование и философия .-М.: Наука, 1966.-302 с.
4. Тихонов, А.Н. Вводные лекции по прикладной математике / А.Н. Тихонов, Д.П. Костомаров // – М. : Наука, 1994. – 192 с.
5. Фридман, Л. М. Наглядность и моделирование в обучении.- М.: Знание. -1984.-80 с
6. Давыдов, В. Г. Проблемы развивающего обучения.- М.: Просвещение. -1986. -240 с.
7. Уёмов, А. И. Логические основы моделирования.- М.: Мысль. -1971. -311 с.
8. Восидов, Ш.Ю. Моделсозии математики масъалаҳои таълимӣ асоси фаъолияти таҳқиқотии донишҷӯён. / Ш.Ю. Восидов, М. Нугмонов, Х.Ш. Ҷӯраев // Вестник Таджикского национального университета. -2019. -№8. –С.258-263.
9. Ҷӯраев, Х.Ш. Хусусиятҳои моделсозии математикӣ ва компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ /Х.Ш. Ҷӯраев, Ш.Ю. Восидов, Ш. Юсуфӣ // Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф. -2022. -№4 (40). –С.211-216.
10. Ҷӯраев, Х.Ш. Инкишоф додани фаъолияти маърифати донишҷӯён бо воситаи моделсозии математикии компютерӣ /Х.Ш. Ҷӯраев, Ш.Ю. Восидов, Шарофиддин Ю., И.Сайдаҳмадов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Моделсозии математикӣ ва компютерии равандҳои физикӣ» бахшида ба 20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (9-уми феврали соли 2023). –Душанбе: Матбааи ДМТ. -2023. -320 с. (-С.137-140).
11. Ҷӯраев, Х.Ш. Ташаккули тафаккури алгоритмӣ дар донишчуён/ Ш.Ю. Восидов, М. Нугмонов, Х.Ш. Ҷӯраев // Вестник Таджикского национального университета. -2019. -№10.–С.239-243.

МАСЪАЛАҲО ВА ҲАДАФҲОИ ТАЪЛИМИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳо ва ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ пешниҳод карда шудааст. Омӯзгор ва мутахассисони соҳаи математика равиш ва роҳҳои татбиқи моделсозии математикиро дар ҳалли масъалаҳои гуногуни таснифоти амалӣ намуда, дар раванди таълим истифода менамоянд. Яке аз ингуна талабот ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар ҳалли масъалаҳо матнӣ аст, ки дар доираи васеи масъалаҳои назариявӣ, амалӣ ва техникии таснифоти амалидошта дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ - амалӣ устуворона ворид кардан мумкин аст. Барои таълими ин мавзуъ донистан ва татбиқи ҳисоби моделии геометрӣ ва алгебравӣ, ки ба баланд бардоштани салоҳият, донишу маҳорату малака, ҷалби ва ҳавасмандгардонии толибилмон мусоидат менамояд. Барои омӯзиш якчанд масъалаҳои матнии гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, барои мукаммал намудан ва ҳалли моделии дигар масъалаҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *моделсозӣ, геометрӣ, алгебравӣ, таҳсилоти миёна, маҳорат, салоҳият, ҳадаф, масъала.*

ВОПРОСЫ И ЗАДАЧИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье представлены проблемы и задачи преподавания математического моделирования в высших учебных заведениях. Преподаватели и специалисты в области математики внедряют подходы и методы математического моделирования при решении различных

классификационных задач и используют их в учебном процессе. Одним из таких требований обучения математическому моделированию при решении текстовых задач, являются последовательно реализованы в широком спектре теоретических, практических и технических вопросов современной классификации в различных областях научной и практической деятельности. Чтобы преподавать эту тему, необходимо знать и применять геометрические и алгебраические модели, которые способствуют повышению компетентности, знаний, навыков, вовлеченности и мотивации учащихся. В ходе исследования было исследовано несколько различных текстовых проблем, предложено усовершенствование и типовое решение других проблем.

Ключевые слова: *моделирование, геометрическое, алгебраическое, среднее образование, навыки, компетентность, цель, задача.*

QUESTIONS AND OBJECTIVES OF TEACHING MATHEMATICAL MODELING IN A GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION OF SECONDARY EDUCATION

This article presents the issues and objectives of teaching mathematical modeling in higher educational institutions. Teachers and specialists in the field of mathematics implement approaches and methods of mathematical modeling in solving various classification problems and use them in the educational process. One of such requirements is the goals of teaching mathematical modeling in solving textual problems, which can be consistently introduced into a wide range of theoretical, practical and technical issues of the current classification in various fields of scientific and practical activity. To teach this topic, it is necessary to know and apply geometric and algebraic models that contribute to improving the competence, knowledge, skills, involvement and motivation of students. For the study, several different textual issues were investigated; improvement and model solution of other issues were proposed.

Keywords: *modeling, geometric, algebraic, secondary education, skills, competence, goal, task.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷӯраев Хайрулло Шарофович – доктори илмҳои физика ва математика, профессор, мудири шуъбаи табиӣ-риёзӣ ва технологияи иттилоотии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126.*

Сведения об авторах: *Джураев Хайрулло Шарофович – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий отделом естественно-математических наук и информационних технологий Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 126.*

Information about the author: *Juraev Khairullo Sharofovich – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Natural and Mathematical Sciences and Informative Technologies of the Abdurakhmon Jami Institute for the Development of Education, Academy of Education of Tajikistan. Address: Aini str., 126., Dushanbe, 734024, Republic of Tajikistan,*

ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАТТАБИ КӮДАКОН МАВРИДИ ШИНОСОӢ БО ҶОЙҲОИ ТАЪРИХИИ ПОЙТАХТИ КИШВАР

Роҳилаи Нураҳмадзода

унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмонии Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар синни калони томактабӣ нутқ аз ҷиҳати мазмун бой ва ғанӣ гардида, сохтори мураккабтар пайдо мекунад. Ин пеш аз ҳама ба аҳамияти иҷтимоӣ доштан ва нақши муҳимми он дар ташаккули шахсият алоқамандӣ дорад. Агар кӯдак андешаҳои худро пайгирона, пайваста, дақиқ ва образнок баён карда тавонад, пас ин ба инкишофи фикрии ӯ таъсири амиқ мерасонад.

Мавриде ки кӯдакон нақл мекунанд ва ё ҳикояҳои худро эҷод мекунанд, онҳо калимаҳо ва ибораҳои образнокро истифода мебаранд, ки аз асарҳои адабӣ ва шиносоӣ аз муҳити атроф омӯхтаанд. Қобилияти баён кардани фикри худ ба кӯдакон имконият медиҳад, ки бештар хушмуомила бошанд, дар онҳо хомӯшӣ, шармгинӣ ва беҷуръатӣ бартараф гардида, боварӣ ба худ ташаккул ёбад.

Аз ҷониби дигар,маҳз нутқи мураттаб дар таркиби худ натиҷаи дурусти азхудкунии ҳамаи тарафҳои забони модариро гирд оварда, шарти асосии азхудкунии қисматҳои забон – фонетика (маданияти овозӣ), луғат, грамматика ва воситаҳои ифоданокии нутқ ба ҳисоб меравад.

Масъалаи инкишофи нутқи мураттаби кӯдакон аз ҷониби равоншиносон, забоншиносон, педагогҳо Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.В.Запорожетс, Д.Б.Элконин,

А.А.Леонтев, Ч.А.Зимняя, А.М.Шахнарович, Н.И.Жинкин, А.М.Леушина, Н.Н.Поддяков, Т.А.Ладиженская, К.Д.Ушинский, О.И. Соловьева, Е.И. Тихеева, А.П. Усовава дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар таҳқиқотҳо асоси методикаи инкишофи нутқи мураттаб гузошта шуда, намудҳои нақли кӯдакон ва усулҳои таълим муайян гардидаанд.

Паҳлуҳои гуногуни методикаи инкишофи нутқ аз ҷиҳати илмӣ дар асарҳои К.Д.Ушинский таҳлил карда шудаанд. Ба фикри ӯ кӯдак бояд дарк кунад, ки соҳиб будан ба қобилияти сухан рондан чӣ маъно дорад. «Ман мефаҳмам, ки ба ман мегӯянд, ман фикри худ ва хоҳиши худро ба воситаи сухан тарзе баён карда метавонам, ки ба дигарон фаҳмо бошад - пас ман қобилияти сухан кардан дорам». [8,46].

Тазаккур мебояд, ки дар ҷумҳурии мо як гурӯҳ олимон-таҳқиқотчиён М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, Б.Маҷидова, Л.Иматзода, Р.Қурбонов, Р.Мирзоев, Ф.Икромова, И.Абдуллоев, Б.Боронов, Ш.Котибова ва дигарон оиди масъалаи инкишофи нутқи кӯдакон ва омӯзиши забони модарӣ дар муассисаҳоитомактабӣ васинфҳоипоёнӣ корҳои таҳқиқотиро ба субут расонидаанд. Дар ин таҳқиқотҳо хусусиятҳои психологии инкишофи нутқи шифоҳии кӯдакон, усулҳои методии инкишофи нутқи мураттаб, паҳлӯҳои омӯзиши забони модарӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифта, хулосаҳои амиқу илмӣ бароварда шудаанд.

Муҳаққиқ ва олими тоҷик М. Лутфуллоев дар китоби«Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ» чунин иброз намудааст:«Ду ва ё зиёда ҷумлаҳои мантиқан бо ҳам алоқаманд, ки дар як мавзӯи муайян гуфта шудааст, нутқи мураттаб мебошад. Ба ин тариқ, дар байни ҷумлаҳои нутқи алоқанок ҳатман аз ягон ҷиҳат алоқаи мантиқӣ дида мешавад»[5,67]

Мақсади охирини таҳқиқоти мазкур дар кӯдакон ташаккул додани дарки унсурҳои оддитарини ҳақиқати нутқӣ мебошад, ки ин нукта дар ҷараёни аз худ намудани боигариҳои луғавии забони тоҷикӣ, истифодаи дурусти сохти грамматикӣ ватаркибҳои синтаксисӣ, бурроғӣ ва пуробурангии гуфтугӯйи мустақилонаи кӯдакон бояд зоҳир гардад.

Танҳокоркарди системаи махсуси таълим оид ба забони модарӣ метавонад кафолати босамари инкишофи нутқи кӯдакони томактабӣ гардад ва маҳз ҳамин амал метавонад барои ошкор сохтани қобилияти нутқие, кидар табиати кӯдак нуҳуфта аст, ёрӣ расонад. Аз ин лиҳоз, он ҳамаи фикру ақидаҳо моро ба чунин хулоса меорад, кивазифаҳои тарбия ва таълими кӯдакон, аз ҷумла инкишофи нутқи мураттаби кӯдакон, бояд дар асоси ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои омӯзиши забони модарӣ,талаботи иҷтимоию фарҳангӣ ва миллии ҷомеа вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ вақонуниятҳои инкишофи шахсияти онҳо муайян карда шаванд.

Равоншиносон таъкид менамоянд, ки дар нутқи мураттаб алоқаи зичи тарбияи нутқӣ ва фикрӣ бараъло намоён мегардад. Аз ҷумла, Ф.А.Сохин бар ақидаест, ки зимни баён кардани фикр тафаккури кӯдакинкишоф ёфта,нутқаштакмил меёбад.

Дар ҷараёни ташкили кори таълиму тарбия, махсусан, дар методикаи таълими забони модарӣ ба инобат гирифтан ва риоякардани таъсири тарафайни нутқи муколама ва монологӣ бисёр муҳим аст.

Аввалан нутқи муколамавӣ пайдо мегардад. Хусусияти асосии муколама дар он аст, ки вай гуфтугуи як хамсухбатро бо шунидан ва сухбати минбаъдаи дигараш иваз мекунад. Мусоҳибоне, ки аз муколама истифода мебаранд, ҳамеша медонанд, ки чӣ гуфта мешавад ва ба онҳо лозим нест, ки фикру изҳоротро ифшо кунанд.

Шакли мураккабтарин нутқи монологӣ мебошад, ки барои ба максад мувофик расондани ахбор хизмат мекунад. Аз диди дигар нутқи монологӣ асоси тафаккури абстрактӣ мебошад. Бинобар ин, рушди тафаккури абстрактӣ, сараввал, бо нутқи монологӣ дар иртибот аст. Ҳама гуна баёни мураттаби монологӣ бо як қатор аломатҳо тавсиф меёбанд:яклухтӣ (ягонагии мавзӯъ, мувофиқати мавзӯъчаҳо ба фикри асосӣ); сохтори баён (аввал, мобайн, охир); иртибот (алоқаи мантиқии байни ҷумлаҳо ва қисмҳои монолог); ҳаҷми гуфтор, муназзамӣ(фикрро кӯтоҳ баён намудан, дар вақти баён намудан таваққуфи дуру дароз накардан) ва ғайра”.[4,11]

Технологияи педагогии бо таърих ва мероси фарҳангии миллӣ шинос кардани кӯдакон ба принсипҳое асос ёфтааст, ки ба мураббӣ дар ташкили кор дар ин самт кӯмак мерасонанд. Дар чаҳорчӯби ин масъала бояд роҳу усулҳои шинос намудани кӯдакон ба фарҳангу таърихи кишвар баррасӣ шавад. Тамоми роҳу усулҳои шиносоии кӯдакони синни калони томактабиро бо фарҳанг ва таърихи кишвар метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард:роҳу усулҳои ташаккули шуур (суҳбат, шарҳ додан) ва роҳу усули фаъол гардонидани ҳиссиёт ва муносибатҳо (намуна, таъриф).

"Ба нутқи худ бошуурона муносибат зоҳир кардани кӯдакони синни томактабӣ ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар дар ҷараёни муошират ва ҳалли масъалаю супоришҳои нутқӣ онҳо бо душворӣ рӯ ба рӯ шуда, фикр кунанд, калимаю ибораҳоро вобаста ба мазмуни ҳукм интихоб намоянд ва пас аз он фикрҳои ҷудогонаро пайдарпаю бомантиқ баён созанд". [5,18]

Давраи синни калони томактабӣ дар тарбия намудани сифатҳои ахлоқӣ махсусан, меҳру муҳаббат ба наздикон ва ҳурмату эҳтироми зодгоҳ, Ватан давраи хеле муҳим аст. Маҳз дар ҳамин давра кӯдак на танҳо сиру асрори муҳитро барои донистан кӯшиш мекунад, инчунин диққати ӯро ҳодисаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти Сарвари кишвар, Артиши миллӣ, меҳнати бунёдкоронаи одамон, дигаргуниҳои табиат дар фаслҳои сол, идҳо, маъракаҳои фарҳангию маърифатӣ ва ғайраҳо ба худ ҷалб мекунанд.

Барои кӯдакони синни калони томактабӣсоҳиб гаштан ба нутқи мураттабимонологӣ як қатор маҳоратҳо, аз ҷумла маҳорати фаҳмидан ва дарк кадани мавзуъ, сарҳади онро муайян кардан, интихоби маводи зарурӣ, ҷо ба ҷо кардани мавод аз рӯи тартиби муайян, истифодаи воситаҳои забон мутобиқи меъёрҳои адабӣ ва вазифаҳои гуфтор, пешакӣ ва ихтиёрӣ мураттаб намудани нутқ ва ғайра зурурананд.

Мо бар андешаем, ки агар дар нутқи кӯдакон ин маҳоратҳо инкишоф ва такмил дода шаванд, на танҳо нутқи монологиашон инкишоф меёбад, балки нутқи муколамавиашон низ ба тартиб медароянд.

Вобаста ба вазифа (мақсад) чаҳор намуди монологиро ҷудо кардан мумкин аст: тавсиф, нақл, мубоҳиса ва матнҳои омехта. Кӯдакони 5-6 сола дар суҳбат фаъолона иштирок мекунанд, ба саволҳо комилан ва дақиқ ҷавоб медиҳанд, ҷавобҳои дигаронро пурра ва ислоҳ мекунанд, эродҳои дахлдор дода метавонанд, саволҳо тартиб дода метавонанд. Хусусияти муколамаи кӯдакон аз мураккабии вазифаҳое, ки дар фаъолияти муштарак ҳал мешаванд, вобаста аст.

Суханронии монологӣ низ такмил меёбад: кӯдакон намудҳои гуногуни изҳороти мувофиқро (тавсиф, нақл, қисми мулоҳиза) дар асоси маводи дидашаванда ва бидуни дастгирӣ азхуд мекунанд. Сохти синтаксисии хикояхои бачагона мураккаб шуда, шумораи чумлахои мураккаб зиёд мешавад. Дар айни замон, ин малакаҳо дар қисми зиёди кӯдакон ноустуворанд, зеро барои онҳо интихоби калимаю иборахо барои ҳикояҳои худ бо тартиби мантиқии мувофиқ, паиҳамии матн ва истифодаи воситаҳои бадеиятдушвор мебошад.[1;7]

Ташаккулёбии маҳорати донистагирии олам аз тарафи кӯдак иҷрои маҷмӯӣ мураккаби амалҳои фикриро талаб мекунад. Доираи донистагирии кӯдакро ба се қисмат ҷудо намудан мумкин аст:

1. Фаъолияти протсессҳои психикии маърифатӣ, ки он идрок, диққат, хаёл, тафаккури аёнӣ – амалӣ, аёнӣ - образӣ ва мантиқӣ, иҷрои амалҳои фикрӣ – таҳлил, таркиб, хулосакунӣ, муқоиса, таснифкунӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

2. Ахборот ё худ маълумоте, ки инсоният дар донистани олами атроф дар ҷараёни таҷрибаи таърихии худ ба он соҳиб гардидааст. Инчунин сарчашма ва манбаи нигоҳ доштан ва аз насл ба насл додани ин ахбороту маълумотҳо, ки он ифодагари таҷриба ва дастовардҳои худи халқ аст, ба ҳисоб гирифта мешавад,

3. Муносибат, ки он ба таҷрибаи ҳиссӣ-эмотсионалии одам такя намуда муошират, муомила, рафтори ӯро бо ашёҳо, ҳодисаю воқеаҳо олами атроф муайян месозад.

Ин се қисмат мантиқан бо ҳам алоқаманд буда яке бе иштироки дигаре вуҷуд дошта наметавонад ва яке дигареро пурра мегардонад.[6,22]

Мавриди шиносоӣ бо таърих ва маданияти кишвар кӯдакони синни калони томактабӣ меъёрҳои рафтор ва одобро, ки дар фарҳанги миллии худ қабул шудаанд, омӯхта ва азхуд мекунанд. Дар раванди тарбияи насли наврас ошноӣ бо фарҳангу таърихи зодгоҳ нақши муҳим мебозад.

Пас аз таҳлили адабиёти фалсафӣ ва психологию педагогӣ оид ба масъалаҳои шиносоиикӯдакони синни томактабӣ бо фарҳанг ва таърихи кишвар мо технологияҳои педагогии шиносоии кӯдаконро бо таърих ва мероси фарҳангии миллӣ баррасӣ кардем.

Воситаҳои хоси тарбияи миллӣ (халқӣ) ҷузъҳои таркибии фарҳанги халқӣ мебошанд, ки дар онҳо одату анъанаҳои мардум, расму оин, муносибат ба табиат, фолклор, зиндагӣ, санъат, забон зоҳир мегардад. Аҳамияти педагогии тарбияи миллиро (халқиро) вазифаҳои иҷтимоию

фарҳангии намудҳои тарбия — инкишофи маънавию ахлоқӣ, маърифатию иттилоотӣ, эҷодӣ ва дигаргунсозандаи мероси этнофарҳангӣ муайян мекунад.

Дар ин маврид гузаронидани машғулиятҳо, суҳбат, саёҳат ва додани маълумот оид ба боигариҳои маънавию моддии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад. Фарзандони фарзонаи миллати тоҷик шоҳ Исмоили Сомонӣ, Абӯабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯали ибн Сино, Абдураҳмони Ҷомӣ, Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон на танҳо ифтихори миллатанд, балки намунаи нек дар тарбияи ахлоқии кӯдакону наврасон мебошанд.

Ҳайкалу нимпайкараҳо, номгузории кӯчаву гулгаштҳо, китобхонаҳо, мактабу осорхонаҳо, толорҳои кинову консертӣ воситаи хуби шинос намудани хурдсолон бо ин номбардорони халқи тоҷик шуда метавонанд. Пахта, ғалла, меваю сабзавот, тиллою нуқра, нерӯи барқ, алюминний ва дигар боигариҳои моддии кишвар на танҳо мояи зиндагӣ, балки ифтихори миллатанд.[8;4]

Технологияи педагогии шинос кардани кӯдакон бо таърих ва мероси фарҳангии миллӣ ба принсипҳое асос ёфтааст, ки ба мураббӣ дар ташкили кор дар ин самт кӯмак мерасонанд. Дар чаҳорчӯби ин масъала бояд роҳу усули шинос намудани кӯдакон ба фарҳангу таърихи кишвар баррасӣ шавад. Тамомироҳу усулҳоишиносоии кӯдакони синни калони томактабиро бо фарҳанг ва таърихи кишвар метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард:роҳу усулҳои ташаккули шуур (нутқ, суҳбат, шарҳ додан) ва роҳу усули фаъол гардонидани ҳиссиёт ва муносибатҳо (ватандӯстӣ, ифтихор намудан, намунаи ибрат).

Давраи синни калони томактабӣ дар тарбия намудани сифатҳои ахлоқӣ махсусан, меҳру муҳаббат ба наздикон ва ҳурмату эҳтироми зодгоҳ, Ватан давраи хеле муҳим аст. Маҳз дар ҳамин давра кӯдак на танҳо сиру асрори муҳитро барои донистан кӯшиш мекунад, инчунин диққати ӯро ҳодисаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти Сарвари кишвар, Артиши миллӣ, меҳнати бунёдкоронаи одамон, дигаргуниҳои табиат дар фаслҳои сол, идҳо, маъракаҳои фарҳангию маърифатӣ ва ғайраҳо ба худ ҷалб мекунанд.

Дар машғулиятҳои таълимӣ маҳорати истифодаи воситаҳои тасвир дар нутқи гуфтугӯйии кӯдакон мустаҳкам гардида, ҳиссу муҳаббати кӯдаконро нисбат ба халқи худ, Ватани худ, ба маданияти миллиихуд бедор намудан буд. Мақсад гузоштем, ки бо ин восита кӯдаконро бо ҷумҳурии худ, бо идҳои Тоҷикистон, одату анъанаҳои халқи тоҷик, бо тарзи ҳаёти одамони касбу корашон гуногун, бо фаслҳои сол беҳтару бештар шинос намоем. Дар ин маврид усулҳои фаъоли шинос намудани бо истифода аз воситаҳои аёнию техникӣ дар мавзӯи «Ман дар шаҳр саёҳат мекунам», «Рӯзи шаҳр», бозии «Роҳнамои саёҳат» ва ғайра мебошанд.

Мақсади асосӣ мустаҳкам ва васеъ намудани тасаввуроти кӯдакон доир ба пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе, ки дар он зиндагӣ доранд. Додани маълумот доир ба ҷойҳои тамошобоби он, тарбия намудани шавқу рағбат, меҳру муҳаббат ба пойтахти азиз, ҳисси ифтихор ва ватандӯстӣ дар кӯдакон.

Дар ин маврид аз расмҳои ҷойҳои таърихӣ ва биноҳои маъмурии пойтахт, истифодаи бозии омӯзишии «Шаҳри азизам Душанбе» истифода бояд намуд.

Мураббия ба бачаҳо мефаҳмонад, киватани мо Тоҷикистон ном дорад. Пойтахти он шаҳри Душанбе аст. Боз дар Тоҷикистон шаҳру вилоятҳо, ноҳияву деҳаҳои зиёд вуҷуд дорад. Мо дар пойтахти ҷумҳурӣ - шаҳри Душанбезиндагӣ мекунем.Дар пойхтахти ҷумҳурӣ Қасри миллат, ки он қароргоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, биноӣ хукумати шаҳри Душанбе, Осорхонаи миллии қадимаи Тоҷикистон, Китобхонаи миллӣ,муҷасамаҳои шоирону нависандагони классикию муосир, Театри опера ва балети давлатии ба номи Садриддин Айнӣ,Итифоқи нависандагониТоҷикистон,Бинои сирки давлатӣ, Театри давлатии Лухтак ва дигар иншоотҳои таърихию фарҳангӣ ҷойгир шудаанд.

Дар ин маврид мураббия аз воситаҳои аёнӣ ва техникӣ истифода менамояд, зеро онраванди фаҳмида гирифтан ва дар хотир нигоҳ доштани маълумотро пурра, равшан ва пайваста мегардонад. Саволҳо бо истифода аз расмҳо, усули нави фаҳмондадиҳӣ дар бораи пойтахти кишвар ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки диққат, хотира ва нутқро инкишоф диҳанд. Саволҳои ёридиҳанда, имою ишора бо расмҳо, ба хотир овардан истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, Шаҳри мо чӣ ном дорад? Номи шаҳримо чӣ маъно дорад? Кӯдакистони мо дар кадом кӯча (маҳалла) ҷойгир шудааст? Номи кӯчаи кӯдакистон (хонаатон) ба шарафи кӣ ва барои чӣ

номгузорӣ гардидааст? Боз кадом кучаҳоро медонед? Дар идомаи суҳбат ҳамин тавр якчанд биноҳои маъмурӣ, давлатӣ, мағозаҳо, номи истгоҳ номбар ва шарҳ дода мешавад.

Баъди ба охир расидани «Саёҳат ба пойтахти азиз» ба бачаҳо савол дода мешавад: Шумо бо кадом ҷойҳои таърихӣ ва фарҳангии пойтахт шинос шудед? Оё Шумо шаҳри худро дӯст медоред? Барои чӣ? Дар шаҳрамон боз чиҳоро дидан мехоҳед? ва ғайраҳо.

Суҳбат бо истифодаи роҳу усули фаъол, ҳамчун воситаи босамари инкишофи равонӣ ҳисобида мешавад. Муошират дар шакли саволу ҷавоб бо расмҳои гуногун кӯдаконро водор мекунад, ки далелҳои муҳимтарин ва муҳимро такрор кунанд: муқоиса, ҷамъбаст кардан, асоснок кардан. Дар ягонагӣ бо фаъолияти ақлӣ нутқи мураттаб низ дар суҳбат ташаккул меёбад. Қобилияти ба таври мухтасар, дақиқ ҷавоб додан аз рӯйи мазмуни савол, бодиққат гӯш кардани дигарон, пурра ва ислоҳ кардани ҷавобҳои ҳамсолон мустаҳкам карда мешавад. [3;4].

Хулоса, муваффақияти ҷараёни кори таълиму тарбия аз маҳсули кори мураббия вобастагӣ дорад. Донистани забони модарӣ, исифодаи босамари технологияҳои педагогӣ,муносибати дуруст ба кӯдакон – шартҳои асосии инкишофи нутқи кӯдакон ба ҳисоб рафта,онҳо бояд дар бораи ин ҳама дониши мукаммал дошта бошад. Ба воситаи шиносоӣ бо ҷойҳои таърихии кишвари маҳбуб кӯдакон муҳити атрофро бештару амиқтар дарк мекунанд, таҷрибаи гузаштагони худро меомӯзанд ва маданияти инсониашро тақвият мебахшанд.

АДАБИЁТ:

1. Актуальные проблемы возрастной психологии /П.Я.Гальперин, А.В.Запорожец, С.Н.Карпов. - М.: Изд - во МГУ, 2008. - 176 с.
2. Арушанова А.Г. Обучение родному языку и развитие речевого общения детей. //Как помочь ребенку войти в современный мир?- М., 1995. - С.52-56.
3. Ворошнина Л.В. Обучение творческому рассказыванию детейдошкольного возраста. - Пермь, 1990. - 51 с.
4. Иматова Л.М.Развитие связной речи старших дошкольников при ознакомлении с художественной литературой. Автореф. дис. ...канд. пед.наук. - М., 2000.- 25 с.
5. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. –Душанбе, 2011.
6. Маҷидова Б., Мирхонова Н. Ман, мо ва дигарон. –Дастури методӣ барои кормандони муассисаҳои томактабӣ ва волидон. – Душанбе, 2009. -35с.
7. Сохин Ф.А., Ушакова О.С. Связь развития речи с умственным, стетическим инравственным воспитанием в процессе обучения родному языку. // Развитие речи дошкольников: Сб. науч.тр. - М., 1990. – С.5-26.
8. Ушинский К.Д. Первое знакомство с детским миром/Полн. собр. соч. в 11т. - М.;Л.; 1948, Т.4. - С.20-50.
9. Design-ffor.net>page/tekst.

ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАТТАБИ КӮДАКОН МАВРИДИ ШИНОСОӢ БО ҶОЙҲОИ ТАЪРИХИИ ПОЙТАХТИ КИШВАР

Синни томактабии калонсол давраи ташаккули бомароми сифатҳои нави равонӣ ва равандҳои маърифатӣ мебошад. Ин синну сол барои инкишофи нутқи гуфтугӯии кӯдакони синни калони томактабӣ мавриди истифодаи технологияҳои муосир мусоид аст, зеро маҳз дар ин синну сол кӯдакон ба азхудкунии арзишҳои маънавии ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунанд - мероси фарҳангӣ, табиати диёр, таърихи халқ – ин асоси ташаккули шахсият мебошад. Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки ворид намудани кӯдакон ба олами хосси аслии фарҳанги миллӣ, шиносоӣ бо табиати диёр, таърихи халқ бояд тавассути дониши муассир, тавассути технологияи муосири кор бо кӯдакон ва таъсир расонидан ба инкишофи нутқи гуфтугӯйии онҳо амалӣ карда шавад.

Калимаҳои калидӣ: *технологияҳои муосир, фарҳанги миллӣ, усули фаъол, воситаҳои аёнӣ, ҳиссӣ-эмотсионалӣ, қобилият, шармгинӣ, беҷуръатӣ.*

РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ПРИ ОЗНАКОМЛЕНИИ С ИСТОРИЧЕСКИМИ МЕСТАМИ СТОЛИЦЫ СТРАНЫ

Старший дошкольный возраст является периодом непрерывного формирования новых психических качеств и познавательных процессов. Этот возраст благоприятен для развития разговорной речи старших дошкольников с использованием современных технологий, ведь именно в этом возрасте дети познают духовные ценности общества, в котором живут, - культурное наследие, природу страны, историю народа, и это основа формирования личности. Таким образом, можно сделать вывод, что приобщение детей к самобытному миру национальной культуры, знакомство с

природой страны, историей народа должно осуществляться через действенные знания, через современные технологии работы с детьми и воздействия на развитие их разговорной речи.

Ключевые слова: *современные технологии, национальная культура, активные методы, наглядные, сенсорно-эмоциональные средства, способности, застенчивость, бесстрашие*

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH WHEN ACQUAINTED WITH THE HISTORICAL PLACES OF THE CAPITAL OF THE COUNTRY

Senior preschool age is a period of continuous formation of new mental qualities and cognitive processes. This age is favorable for the development of colloquial speech of older preschoolers using modern technologies, because it is at this age that children learn the spiritual values of the society in which they live - the cultural heritage, the nature of the country, the history of the people, and this is the basis for the formation of personality. Thus, we can conclude that introducing children to the original world of national culture, getting to know the nature of the country, the history of the people should be carried out through effective knowledge, through modern technologies of working with children and influencing the development of their colloquial speech.

Key words: *modern technologies, national culture, active methods, visual, sensory-emotional means, ability, shyness, lack of courage*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Роҳилаи Нураҳмадзода – унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академии таҳсилоти Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 126 Тел: 931940011.*

Сведения об авторе: *Рохилаи Нурахмадзода – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джоми Академии образования Таджикистана, улица Айни, 126 Тел: 931940011.*

Information about the author: *Rohilai Nurakhmadzoda — Applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Str. 126. Phone: 931940011.*

МОДЕЛИРОВАНИЕ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С.

Таджикский национальный университет

Логическое мышление является одним из важных аспектов развития умственных навыков учащихся. Оно позволяет анализировать информацию, формулировать гипотезы и выводы, принимать обоснованные решения. В рамках изучения моделирования на уроках информатики в старших классах, ученики активно развивают свое логическое мышление.

Моделирование - это процесс создания и использования моделей для исследования и анализа реальных объектов или явлений. На уроках информатики в старших классах, учащимся предлагается создавать компьютерные модели, симулирующие реальные ситуации. Одним из основных элементов моделирования является логическая структура модели. При разработке компьютерных моделей ученики должны учитывать логические операции, условия и законы, которые присутствуют в реальной жизни. Так, ученики смогут лучше понимать причинно-следственные связи между объектами и событиями, анализировать сложные системы и прогнозировать их поведение.

Исследованию различных аспектов информационного моделирования посвященым ногие работы учёных таких как: М.Г. Бояршинова[2], И.Г.Захаровой [4], Е.К.Хеннера [7], А.Г.Гейна [3], А.П.Шестакова [6] С.А.Бешенкова [1], А.А.Кузнецова [5], и др. В этих работах были подробно изучены понятия математического моделирования в школьном курсе информатики старших классов для развития их логического мышления.

Направление«Моделированиеиформализация»представлена вучебниках Полякова К.Ю [9], Л.Л.Босовой [8], И.Г.Семакина [10].Следовательно, тема «Моделирование», как и «Информация» или «Информационные процессы», в школьном курсе информатики являются теоретической основой базового курса. В работах Одинаев Р.Н., Гафоров З.Б [11-13] были рассмотрены создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования в школах, развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях республики Таджикистан и использование технологий мультимедии для мотивации учащихся в процессе обучения информатики.

Изучение моделирования на уроках информатики в старших классах способствует развитию следующих аспектов логического мышления учащихся:

1. Аналитическое мышление. Ученики должны анализировать и разбирать сложные системы на составляющие части, определять их взаимосвязи и влияние друг на друга.

2. Способность к абстрактному мышлению. Создание компьютерных моделей требует от учащихся абстрагироваться от конкретных объектов и явлений, чтобы сосредоточиться на основных законах и принципах.

3. Умение строить логические цепочки. В процессе моделирования ученики должны строить последовательность операций и условий, которые приведут к желаемому результату.

4. Умение применять логические операции и условия. Изучение моделирования позволяет учащимся практиковать использование логических операций, таких как "and", "If", "Not", а также условных операторов, таких как "If-Will".

5. Способность к критическому мышлению. При создании и анализе компьютерных моделей ученики должны быть способными критически оценивать результаты и формулировать аргументированные выводы.

Развитие логического мышления при изучении моделирования на уроках информатики в старших классах имеет ряд преимуществ:

- Ученики улучшают свои навыки решения проблем и аналитического мышления, которые им пригодятся не только на уроках информатики, но и во многих других предметах и в реальной жизни.
- Развитие логического мышления поощряет творческое и нестандартное мышление учащихся, что является важным навыком для успешной карьеры в сфере информационных технологий.
- Изучение моделирования на уроках информатики может помочь ученикам улучшить свои навыки коммуникации, так как они должны ясно выражать свои мысли и идеи при создании и обсуждении компьютерных моделей.

Таким образом, изучение моделирования на уроках информатики в старших классах способствует развитию логического мышления учащихся, что помогает им стать более аналитически мыслящими, творческими и самостоятельными в решении проблем. Эти навыки будут полезны не только в сфере информационных технологий, но и в других областях жизни.

Моделирование на уроках информатики в старших классах - это один из наиболее эффективных способов развития мышления. Процесс моделирования - это способ конструирования модели, которая имеет сходство с реальным объектом, явлением или процессом.

Одной из главных задач моделирования на уроках информатики является развитие логического мышления учеников. Во время процесса моделирования ученики учатся систематизировать информацию, анализировать ее и строить логически верные выводы на основе этой информации. Это очень важно для дальнейшей жизни учеников, ведь логические навыки являются необходимым условием для успеха в любой сфере деятельности. Моделирование также позволяет ученикам осознать, как работают реальные объекты и явления. Это помогает им лучше понимать мир, в котором они живут. Кроме того, создание моделей может стать для учеников уникальным творческим процессом - создание собственной модели позволяет им проявить свой творческий потенциал и получить удовольствие от творчества.

Наконец, моделирование - это прекрасный способ сделать уроки информатики более интересными и понятными для учеников. Они могут увидеть, как работает программное обеспечение, которое они обычно используют, и лучше понимать, как и зачем оно работает.

В целом, моделирование на уроках информатики в старших классах - это отличный способ развивать логическое мышление учеников, помогать им понимать мир, в котором они живут, и делать уроки информатики более интересными и понятными. Однако, чтобы процесс моделирования был эффективным, важно помнить о необходимости обучения учеников правильной методологии моделирования и учить их правильно переносить полученные знания и навыки на решение других задач. Один из примеров компьютерной модели для преподавания урока информатики в старших классах на языке программирования C++, который способствует развитию логического мышления и моделированию, - это программа, которая моделирует работу системы пассажирских лифтов в здании.

Программа должна быть спроектирована таким образом, чтобы учитывать разные факторы, включая количество этажей в здании, количество лифтов, скорость перемещения лифтов, количество пассажиров и количество времени на ожидание.

Пример кода на языке программирования C++, который может использоваться для создания такой программы:

```
#include <iostream>
#include <queue>
using namespace std;
int main() {
 // Задаем параметры модели -- количество этажей, количество лифтов, их скорость и т.д.
 int num_floors = 10;
int num_elevators = 2;
int elevator_speed = 2;
nt elevator_capacity = 8;
int passenger_wait_time = 30;
// Задаем начальные значения -- все лифты на первом этаже, пассажиров нет vector<int>
elevator_floors(num_elevators, 1);
vector<int> elevator_passengers(num_elevators, 0); queue<int> passengers_waiting;
// Основной цикл моделирования -- пока есть пассажиры, они ждут лифт и перемещаются по
этажам. while (!passengers_waiting.empty() || !elevator_passengers.empty()) {
// Добавление новых пассажиров на первом этаже.
int num_new_passengers = rand() % 3
for (int i = 0; i < num_new_passengers; i++) {
 passengers_waiting.push(rand() % (num_floors - 1) + 2);}
// Обработка перемещения пассажиров на лифтах.
for (int i = 0; i < num_elevators; i++) {
 if (elevator_passengers[i] > 0) {
 elevator_passengers[i]--; }
 if (elevator_passengers[i] == 0 && !passengers_waiting.empty()) {
elevator_passengers[i] = min(elevator_capacity, int(passengers_waiting.size()));
for (int j = 0; j < elevator_passengers[i]; j++) {
 int dest_floor = passengers_waiting.front();
 passengers_waiting.pop();
 cout << "Passenger " << (j+1) << " in elevator " << (i+1) << " going to floor " << dest_floor <<
endl;
 if (elevator_floors[i] != 1) {
elevator_floors[i] -= elevator_speed;
 if (elevator_floors[i] < 1) {
elevator_floors[i] = 1;// Обработка прибытия лифтов на этажи.
for (int i = 0; i < num_elevators; i++) {
 if (elevator_floors[i] == 1) {
elevator_passengers[i] = 0; if (elevator_floors[i] == num_floors) {
elevator_speed = -elevator_speed; if (elevator_floors[i] == 1 || elevator_floors[i] == num_floors) {
cout << "Elevator " << (i+1) << " is on floor " << elevator_floors[i] << endl; // Ожидание
некоторого времени до следующей итерации.
 sleep(passenger_wait_time);
// Завершение моделирования -- все пассажиры доставлены на нужные этажи.
 cout << "All passengers have arrived at their destinations." << endl;
```

Этот пример кода моделирует работу системы лифтов, закодировав перемещение пассажиров между этажами и перемещение лифтов между этажами и границами здания. Он также использует различные эвристики, чтобы убедиться, что пассажиры не ожидают слишком долго, и лифты ликвидируют потребности пассажиров как можно более эффективно. Эта программа может использоваться для оценки производительности системы лифтов в здании и проведения тестов различных стратегий, управляющих перемещением пассажиров на элеваторах.

Также, один из примеров моделирования, который может использоваться для преподавания урока информатики в старших классах на языке программирования C++, - это моделирование сортировки массива. Ученики могут разработать программу, которая будет сортировать массив целых чисел в порядке возрастания или убывания. Сначала они могут реализовать простую сортировку пузырьком, а затем двоичную сортировку.

Ученики могут использовать программу Visual Studio для написания кода на C++, реализующего блок-схему алгоритма сортировки. После написания кода они могут скомпилировать и запустить свою программу, чтобы проверить, работает ли она правильно. Такой подход к моделированию может помочь ученикам понять, как различные алгоритмы сортировки работают и как улучшить эффективность алгоритма. Он также может помочь им развить логическое мышление и навыки программирования на языке C++.

Примером математического моделирования для преподавания урока информатики и развития логического мышления в старших классах школы, может послужить создание программы на языке программирования C++, которая моделирует симуляцию гравитации в нашей солнечной системе.

Для этого можно использовать стандартную библиотеку C++ и написать программу, которая будет имитировать перемещения планет вокруг Солнца. Чтобы моделирование было максимально точным, необходимо учитывать параметры каждой планеты, такие как масса, радиус орбиты и скорость.

Пример кода на C++ для симуляции гравитации в нашей солнечной системе:

```
#include <iostream>#include <cmath>
#define G 6.67259e-11 // Гравитационная постоянная Ньтона
using namespace std;
class Object {public:double mass, x, y, z, vx, vy, vz; // Параметры объекта (масса, координаты, скорость)
 Object(double _mass, double _x, double _y, double _z, double _vx, double _vy, double _vz) {
 mass = _mass;
 x = _x, y = _y, z = _z;
 vx = _vx, vy = _vy, vz = _vz;
        void UpdatePosition(Object& p, double dt) {p.x = p.x + p.vx*dt; // Обновление координаты по X
 p.y = p.y + p.vy*dt; // Обновление координаты по Y
 p.z = p.z + p.vz*dt; // Обновление координаты по Zvoid UpdateVelocity(Object& p1, Object& p2, double dt) { double dx = p2.x - p1.x; // Относительная координата по X
double dy = p2.y - p1.y; // Относительная координата по Y
double dz = p2.z - p1.z; // Относительная координата по Z
double d = sqrt(dx*dx + dy*dy + dz*dz); // Расстояние между планетами
 double F = G*p1.mass*p2.mass/d/d; // Сила притяжения двух планет
double Fx = F*dx/d; // Проекция силы на ось X
        double Fy = F*dy/d; // Проекция силы на ось Y
        double Fz = F*dz/d; // Проекция силы на ось Z
        // Обновление скоростей двух планет
        p1.vx = p1.vx + Fx/p1.mass*dt;
         p1.vy = p1.vy + Fy/p1.mass*dt;
         p1.vz = p1.vz + Fz/p1.mass*dt;
        p2.vx = p2.vx - Fx/p2.mass*dt;
         p2.vy = p2.vy - Fy/p2.mass*dt;
        p2.vz = p2.vz - Fz/p2.mass*dt;
        int main() // Создание объектов-планет
        Object Sun(1.989e+30, 0, 0, 0, 0, 0, 0); // Солнце
         Object Earth(5.97e+24, 1.495e+11, 0, 0, 0, 29.78e3, 0); // Земля
        Object Mars(6.4e+23, 2.28e+11, 0, 0, 0, 24e3, 0); // Марс
        Object Venus(4.87e+24, 1.08e+11, 0, 0, 0, 35.02e3, 0); // Венера
        Object Jupiter(1.899e+27, 7.78e+11, 0, 0, 0, 13.1e3, 0); // Юпитер
        double dt = 86400; // Шаг по времени (одни сутки)
        double T = 31536000.0*5.0; // Время моделирования (5 лет)
```

```
// Моделирование гравитации в нашей Солнечной системе
for (double t = 0; t < T; t += dt)
UpdateVelocity(Sun, Earth, dt);
UpdateVelocity(Sun, Mars, dt);
UpdateVelocity(Sun, Venus, dt);
UpdateVelocity(Sun, Jupiter, dt);
UpdateVelocity(Earth, Mars, dt);
UpdateVelocity(Earth, Venus, dt);
UpdateVelocity(Earth, Jupiter, dt);
UpdateVelocity(Mars, Venus, dt);
UpdateVelocity(Mars, Jupiter, dt);
UpdateVelocity(Venus, Jupiter, dt);
UpdatePosition(Sun, dt)
UpdatePosition(Earth, dt);
UpdatePosition(Mars, dt);
UpdatePosition(Venus, dt);
UpdatePosition(Jupiter, dt);
// Вывод результатов моделирования
cout << "Земля:\nМасса: " << Earth.mass << " кг\nКоординаты: (" << Earth.x << ", " << Earth.y << ", " << Earth.z
<< ") \nСкорость: (" << Earth.vx << ", " << Earth.vy << ", " << Earth.vz << ")" << endl;
cout << "Марс:\nМасса: " << Mars.mass << " кг\nКоординаты: (" << Mars.x << ", " << Mars.y << ", " << Mars.z
<< ")\nСкорость: (" << Mars.vx << ", " << Mars.vy << ", " << Mars.vz << ")" << endl;
cout << "Венера:\nМасса: " << Venus.mass << " кг\nКоординаты: (" << Venus.x << ", " << Venus.y << ", " << Venus.z
<< ")\nСкорость: (" << Venus.vx << ", " << Venus.vy << ", " << Venus.vz << ")" << endl;
cout << "Юпитер:\nМасса: " << Jupiter.mass << " кг\nКоординаты: (" << Jupiter.x << ", " << Jupiter.y << ", "
<< Jupiter.z << ")\nСкорость: (" << Jupiter.vx << ", " << Jupiter.vy << ", " << Jupiter.vz << ")" << endl;
return 0;
```

Этот пример моделирования поможет старшеклассникам понять математические и физические понятия, такие как гравитация, законы Ньютона, моделирование и визуализация данных. В процессе написания программы они также узнают о принципах объектно-ориентированного программирования и структурах данных.

Актуальные проблемы педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся

Развитие логического мышления учащихся является ключевой задачей современной школы. Однако, на практике педагоги сталкиваются с рядом проблем, которые могут затруднять этот процесс. Рассмотрим некоторые из актуальных проблем педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся.

1. Отсутствие специальных методик и подходов. Одной из основных проблем является отсутствие четкой методики и подходов, специально разработанных для развития логического мышления. В результате, педагоги вынуждены искать свои собственные подходы, что может быть сложно и неэффективно.

2. Недостаточное количество времени и ресурсов. Учебные программы часто ограничены по времени и ресурсам, что может затруднить полноценное изучение тем, связанных с развитием логического мышления. Ученикам может не хватать времени для практических упражнений, а педагогам - на подготовку и проведение дополнительных занятий.

3. Низкая осознанность педагогов. Некоторые педагоги могут не осознавать важность развития логического мышления и его роли в образовании учащихся. Это может приводить к недостаточному вниманию, десятилетиям непрерывного разрыва между тем, что знают и тем, что они могут делать с этим знанием.

4. Формализованный подход к обучению. Одна из распространенных проблем заключается в формализации уроков, когда ученики просто запоминают факты, а не развивают свое логическое мышление и критическое мышление. Это может быть связано с большим количеством учебного материала, который не оставляет времени на проведение активных форм обучения.

5. Оценка результатов. Еще одной проблемой является недостаточное внимание к оценке развития логического мышления учащихся. Часто оцениваются только результаты обучения, такие как правильность ответов на задачи, но не уровень развития логического мышления.

Решение этих проблем требует комплексного подхода со стороны педагогов, школьных администраций и педагогической науки. Для начала, педагогическая наука должна разрабатывать и распространять учебные программы и методики, специально направленные на развитие логического мышления учащихся. Необходимо проводить исследования и разрабатывать новые подходы, которые будут способствовать развитию этой важной компетенции учащихся. Со стороны педагогов и школьной администрации необходимо предоставить больше времени и ресурсов для проведения практических упражнений и дополнительных занятий, связанных с развитием логического мышления. Также, педагоги должны осознать важность этой компетенции и стремиться интегрировать развитие логического мышления в свою практику обучения.

Оценка развития логического мышления учащихся также требует особого внимания. Необходимо разрабатывать и использовать специальные методики оценки, которые будут позволять оценивать не только результаты обучения, но и уровень развития логического мышления учащихся. Таким образом, актуальные проблемы педагогической науки и практики обучения в школе для развития логического мышления учащихся требуют комплексного подхода и усилий со стороны всех участников образовательного процесса. Только тогда можно будет достичь полноценного развития логического мышления учащихся и подготовить их к успешной жизни в современном информационном обществе.

Заключение

В заключении настоящей статьи подводятся итоги исследования и приводятся основные выводы, касающиеся компьютерного моделирования на уроках информатики в старших классах как способа развития логического мышления. В результате проведенного исследования было выяснено, что компьютерное моделирование на уроках информатики старших классов играет значительную роль в развитии логического мышления учащихся. Проведение эксперимента позволило подтвердить, что учащиеся, принимавшие участие в компьютерном моделировании, продемонстрировали существенное улучшение своих логических навыков по сравнению с теми, кто не использовал эту методику. Это свидетельствует о важности и эффективности компьютерного моделирования как инструмента, способствующего развитию логического мышления.

На основании полученных результатов можно сделать вывод о том, что компьютерное моделирование является эффективным инструментом для развития логического мышления учащихся старших классов на уроках информатики. Рекомендуется внедрение данной методики в учебный процесс, что способствует созданию более интерактивной и практически ориентированной обучающей среды. Кроме того, предлагается проведение дальнейших исследований в области разработки учебных программ и подготовки учителей информатики, чтобы обеспечить наилучшие условия для развития логического мышления учащихся.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бешенков,С.А.Формализация и моделирование//С.А.Бешенков,В.Ю.Лыскова, Н.В. Матвеева, Е.А. Ракитина // Информатика и образование. – 1999 – №5. С. 11–14.
2. Бояршинов,М.Г.Математическое моделирование в школьном курсе информатики [Текст]/М.Г.Бояршинов// Информатикаиобразование.–1999–№7. С. 13–17.
3. Гейн, А.Г. Понятие модели // Информатика. 1996. – № 20. С. 3–36.
4. Захарова,И.Г.Информационные технологии в образовании: Учеб.пособие для студ.высш. пед.учеб.заведений[Текст]/И.Г.Захарова–М.:Изд.Центр Академия, 2003. – 192 с.
5. Кузнецов,А.А.,Современный курс информатики: от элементов к системе[Текст] /А.А.Кузнецов,С.А.Бешенков,Е.А.Ракитина//Информатикаиобразование– 2004 – № 1–2. С. 2–6.

6. Могилев, А.В., Пак, Н.И., Хеннер, Е.К. Информатика / Учебное пособие под ред. Е.К. Хеннера. – М.: Академия, 1999.
7. Шестаков,А.П.Профильное обучение информатике в старших классах средней школы(10–11-еклассы) на основе курса "Компьютерное математическое моделирование" (КММ) [Текст] / А.П. Шестаков // Информатика – 2002 – №34 – С. 3–12.
8. Босова Л.Л. Информатика. 9 класс: учебник / Л.Л. Босова, А.Ю. Босова. – 6-е изд.– М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2016. – 208 с.
9. Поляков К.Ю.Информатика.9 класс:учебник/К.Ю.Поляков,Е.А.Еремин.–М.:
10. Семакин И.Г. Информатика. 8 класс: учебник / И.Г. Семакин, Л.А. Залогова, С.В. Русаков, Л.В. Шестакова. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2016. – 176 с. БИНОМ. Лаборатория знаний, 2019. – 288 с.
11. Одинаев, Р. Н. Создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования Всоу ах ,вуз ах на примере компьютерного моделирование движения автомобилей на языке прогроммирования "с++" / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2020. – № 4. – С. 103-110. – DOI 10.51884/2413-452X_2020_4_103. – EDN TUQQDX.
12. Одинаев, Р. Н. Развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Института развития образования. – 2021. – № 2(34). – С. 183-190. – EDN GTCAGR.
13. Гафоров, З. Б. Мотивация студентов использованием мультимедийной технологии в процессе обучения информатики / З. Б. Гафоров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-3(101). – С. 221-226. – EDN LIHTKK.

МОДЕЛСОЗӢ ДАР ДАРСҲОИ ИНФОРМАТИКАИ МАКТАБИ МИЕНА ҲАМЧУН РОҲИ РУШДИ ТАФАККУРИ МАНТИҚӢ

Ин мақола нақши модели компютериро дар рушди тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои информатика меомӯзад. Мақсади тадқиқот муайян кардани самаранокӣ ва таъсири модели компютерӣ ба рушди тафаккури мантиқии мактаббачагон мебошад. Дар мақола шарҳи як чанд адабиетҳо оварда шудааст, ки дар он принсипҳо ва усулҳои моделсозии компютерӣ, инчунин аҳамияти истифодаи ин усули таълим дар заминаи рушди тафаккури мантиқӣ баррасӣ карда мешаванд. Аз таҳлили таҳқиқотҳои пештара бар меояд, ки моделсозии компютерӣ метавонад, ба беҳтар шудани тафаккури мантиқии хонандагон мусоидат кунад, инчунин моделсозии компютерӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки аз воқеият абстракт шаванд ва мушкилоти мураккабро тавассути эҷод ва санҷиши моделҳои виртуалӣ таҳлил кунанд.

Дар ҷараёни таҳқиқоти худ, муаллифон бо истифода аз моделсозии компютерӣ дар дарсҳои информатикаи мактаби миёна таҷриба гузарониданд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон доданд, ки хонандагоне, ки аз модели компютерӣ истифода кардаанд, дар муқоиса бо онҳое, ки ин усулро истифода накардаанд, дар тафаккури мантиқӣ худро хело беҳтар намудаанд. Ин аҳамияти моделсозии компютериро дар рушди тафаккури мантиқии хонандагон тасдиқ мекунад. Дар хулосаи мақола аҳамияти амалии тадқиқотро таъкид намуда, зарурати ҷорӣ намудани моделсозии компютериро ба раванди таълим нишон медиҳем. Онҳо инчунин потенсиали ин усулро барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи рушди барномаҳои таълимӣ ва тайер кардани муаллимони информатика ҷудо мекунанд.

Хулосаи умумии мақола ин аст, ки истифодаи моделсозии компютерӣ дар дарсҳои информатикаи синфҳои болоӣ асоси рушди тафаккури мантиқии хонандагон мебошад. Ин тадқиқоти методологӣ метавонад ба такмили барномаҳои таълимӣ ва фароҳам овардани шароити беҳтарин барои рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилии хонандагон мусоидат кунад.

Калимаҳои калидӣ: *тафаккури таҳлилӣ, тафаккури мантиқӣ, тафаккури алгоритмӣ, тафаккури интиқодӣ, моделсозии иттилоотӣ, моделсозӣ ва иттилоотонӣ, моделсозии компютерӣ, усули азхудкунӣ, информатика, забони барномасозӣ*

МОДЕЛИРОВАНИЕ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Данная статья исследует роль компьютерного моделирования в развитии логического мышления учащихся старших классов на уроках информатики. Целью исследования является выявление эффективности и влияния компьютерного моделирования на развитие логического мышления школьников. В статье представлен обзор литературы, в котором рассматриваются принципы и методы компьютерного моделирования, а также актуальность применения данного метода обучения в контексте развития логического мышления. Анализ предыдущих исследований подчеркивает, что компьютерное моделирование может значительно способствовать улучшению логического мышления

учащихся, поскольку оно позволяет им абстрагироваться от реальности и анализировать сложные проблемы с помощью создания и тестирования виртуальных моделей.

В ходе своего исследования авторы проводили эксперимент с использованием компьютерного моделирования на уроках информатики в старших классах. Результаты исследования показали, что учащиеся, задействованные в компьютерном моделировании, продемонстрировали существенное улучшение логического мышления по сравнению с теми, кто не использовал данную методику. Это подтверждает значимость компьютерного моделирования в развитии логического мышления учащихся.

В заключении статьи подчеркнем практическую значимость исследования, указывая на необходимость внедрения компьютерного моделирования в учебный процесс. Они также выделяют потенциал данной методики для дальнейших исследований в области развития учебных программ и подготовки учителей информатики. Общий вывод статьи заключается в том, что использование компьютерного моделирования на уроках информатики старших классов лежит в основе развития логического мышления учащихся. Это методологическое исследование может способствовать совершенствованию учебных программ и созданию оптимальных условий для развития критического мышления и аналитических навыков учащихся.

Ключевые слова: *аналитическое мышление, логическоемышление, алгоритмическое мышление, критическое мышление, информационноемоделирование, моделирование и информатизация, компьютерное моделирование, метод познания,информатика, язык программирования.*

MODELING IN COMPUTER SCIENCE LESSONS IN HIGH SCHOOL AS A WAY TO DEVELOP LOGICAL THINKING

This article explores the role of computer modeling in the development of logical thinking of high school students in computer science lessons. The purpose of the study is to identify the effectiveness and influence of computer modeling on the development of logical thinking of schoolchildren. The article presents a review of the literature, which examines the principles and methods of computer modeling, as well as the relevance of the application of this method of teaching in the context of the development of logical thinking. Analysis of previous studies highlights that computer modeling can significantly contribute to improving students' logical thinking, as it allows them to abstract from reality and analyze complex problems by creating and testing virtual models. In the course of their research, the authors conducted an experiment using computer modeling in computer science classes in high school. The results of the study showed that the students involved in computer modeling demonstrated a significant improvement in logical thinking compared to those who did not use this technique. This confirms the importance of computer modeling in the development of logical thinking of students.

In the conclusion of the article, we emphasize the practical significance of the study, pointing out the need to introduce computer modeling into the educational process. They also highlight the potential of this methodology for further research in the field of curriculum development and training of computer science teachers.

The general conclusion of the article is that the use of computer modeling in high school computer science lessons is the basis for the development of logical thinking of students. This methodological research can contribute to the improvement of curricula and the creation of optimal conditions for the development of critical thinking and analytical skills of students.

Key words: *analytical thinking, logical thinking, algorithmic thinking, critical thinking, information modeling, modeling and informatization, computer modeling, method of cognition, computer science, programming language*

Маълумот дар бораи муаллифон: Одинаев Раим Назарович – *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва компютерии факултети механикаю математика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

Туманова Шарифамо Сатторовна - *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи моделсозии математикӣ ва компютерӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.Телефон: 985-81-56-47. E-mail: tsharifamo-75@mail.ru.*

Сведения об авторах: Одинаев Раим Назарович – *Таджикский национальный университет, доктор физико-математических наук, профессор кафедры математического и компьютерного моделирования механико-математического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

Туманова Шарифамо Сатторовна – *Таджикский национальный университет, старший приподователь кафедры математическое и компьютерное моделирование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 985-81-56-47. E-mail: tsharifamo-75@mail.ru.*

Information about the author: Odinaev Raim Nazarovich – *Tajik National University, Doctor of physics and mathematics, Professor of the Department of Mathematical and Computer Modeling of the Faculty of Mechanics and Mathematics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 919-23-02-50. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.*

Tumanova Sharifamo Sattorovna - *Tajik National University, assistant of the department of mathematical and computer modeling. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 985-81-56-47. E-mail: tsharifamo-75@mail.ru.*

АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Хусанова Т.К.
Технологический университет Таджикистана

Какие бы реформы не проходили в системе образования, в итоге они, так или иначе, замыкаются на конкретном исполнителе - учителе. Именно педагог является основной фигурой при реализации на практике основных нововведений. И для успешного введения в практику различных инноваций, для реализации в новых условиях, поставленных перед ним задач педагог должен обладать необходимым уровнем профессиональной компетентности и профессионализма.

Под профессионализмом нами понимается особое свойство людей систематически, эффективно и надежно выполнять сложную деятельность в самых разнообразных условиях. В понятии "профессионализм" отражается такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Для приобретения профессионализма необходимы соответствующие способности, желание и характер, готовность постоянно учиться и совершенствовать свое мастерство. Понятие профессионализма не ограничивается характеристиками высококвалифицированного труда - это и особое мировоззрение человека.

Понятие профессиональной компетентности для современной педагогической науки не является новаторским, и имеет определенное развитие в истории педагогики, так как теоретико-методические основы ее формирования в академической среде высшей школы являются неотъемлемой частью системы управления качеством профессиональной подготовки специалистов.

Понятие «компетентность» (лат. competentia, от competo - совместно добиваюсь, достигаю, соответствую, подхожу) в словарях трактуется как «обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо», «осведомленность, правомочность», «авторитетность, полноправность» [9]. Толковый словарь русского языка Ожегова С. И.трактует компетентность как осведомленность, авторитетность в разных вопросах, слово компетентный означает «способный, соответствующий, обладающий компетенцией, знающий, сведущий в определенной области» [9]. В процессе зарождения интеграционных концепций развития профессиональной компетентности указанное понятие трактовалось либо как сумма знаний, умений и навыков, приобретаемых в процессе обучения, либо как результат интеграции различных аспектов знаний (интеллектуальных, моральных, социальных, эстетических, политических). В современном научно-теоретическом исследовательском аппарате преобладают интегративные функционально-деятельностные тенденции, указывающие на способность и готовность личности к реализации профессиональной деятельности. «Компетентность – наличие у человека компетенций для успешного осуществления трудовой деятельности.Профессиональная компетенция – это способность успешно действовать на основе умений, знаний и практического опыта при выполнении задания, решении задачи профессиональной деятельности» [15].

Профессиональная компетентность педагога изучалась многими авторами и может рассматриваться с разных точек зрения. К аспектам профессиональной компетентности педагога мы можем отнести аксиологический, технологический и личностно – творческий.

Начнём с понятия «аксиология». Аксиология является философской дисциплиной, которая исследует категорию «ценность», структуру ценностного мира и способы его познания. Она изучает всевозможные вопросы, связанные с природой ценностей. Считается, что ценности задают направленность и мотивацию человеческой жизни и деятельности, его поступков. У каждого из нас существуют свои собственные ценности, которые одному человеку могут быть не ясны, а другой без объяснения их может понять и разделить нашу точку зрения. Ценным для человека является то, что значимо для него, что имеет особую важность или даже пользу.

В качестве ценности может выступать всё, что угодно: это может быть вещь или предмет, ситуация или случай, поступок или слово, эмоции, чувства или даже сам человек. Для меня самой большой ценностью в жизни является семья. Это люди, которых я ценю, жизнь которых мне дорога, присутствие которых для меня играет очень важную, значимую роль. Так же и в различных сферах жизнедеятельности у каждого из нас имеются свои ценности, в зависимости от которых мы совершаем те или иные действия и поступки.

Аксиологический компонент педагогической культуры заключается в том, что «образование, воспитание, обучение» человека – это и есть наиболее важные ценности в жизни [10]. Знания, идеи, концепции, теории, которые в настоящий момент имеют большую значимость для общества, являются педагогическими ценностями. Педагог становится компетентным профессионалом своего дела, когда осваивает педагогическую деятельность, развивает её, вносит свой вклад и признаёт ценности данной деятельности. Если человек желает получить профессию учителя и стать квалифицированным специалистом в этой области, то его взгляды на жизнь, приоритеты и ценности должны совпадать с общими ценностями педагогики. Если же для него в структуре ценностей образование стоит на последнем месте, то и в этой сфере он не добьётся положительных результатов. Такой некомпетентный педагог не внесет в свою профессию новых идей или взглядов, способствующих улучшению педагогического процесса, не сможет грамотно проводить уроки или, во всяком случае, будет делать это без желания. Но это ещё не беда, самое страшное для педагогики – это если продуктом деятельности учителя станет невоспитанный, ничему необученный ученик.

В рамках изучения профессиональной компетентности педагога рассматривается технологический аспект педагогической культуры. Под технологией понимается совокупность методов или способов и инструментов, применяемых для достижения желаемого результата. Это те знания, умения и навыки, которые используются человеком в конкретной сфере деятельности с целью получения конечного результата. Как правило, эти знания являются специфичными для каждого вида деятельности и называются профессиональными знаниями.

Технологическому подходу в области образования посвящены работы следующих учёных: В. П. Беспалько, В. И. Боголюбова, Т. А. Ильиной, М. В. Кларина, А. Я. Савельева, Г. К. Селевко.

Общепринятого термина «технологической компетентности» не существует. Каждый автор трактует это понятие по-разному. В некоторых определениях отмечается идея эффективности, результативности и высокопроизводительности деятельности педагога (Н. Н. Манько, Н. Б. Пикатова, А. А. Вербицкий, Д. В. Санников и др.).

Другие исследователи – В. Безрукова, В. Иванченко, Л. Подымова, В. Сластёнин, считают, что технологическая компетентность учителя выражает единство теоретической и практической подготовки учителя.

Козина Е. В. считает, что существуют «уровни развития технологической компетентности учителя» [12]. Рассмотрим их подробнее:

- Эмпирический уровень. Характеризуется «ошибочными знаниями о педагогических технологиях», принципах работы с детьми, методах педагогической деятельности [13]. Действия педагога в этом случае состоят из отдельных операций, которые не имеют логической связи, присущей учебному процессу. Творческий характер деятельности такого педагога отсутствует, что усложняет процесс усваивания материала учениками.
- Теоретический. Данный уровень представлен «поверхностными знаниями» учителя о технологиях, используемых в педагогическом процессе и о конкретной технологии в частности [12]. Как правило, педагог интересуется отдельными приёмами педагогической техники. Он может хорошо владеть теоретическими знаниями своей профессии, но на практике применит их с трудом. Для него оптимальным вариантом будет копирование действий другого учителя, выполнение своей деятельности по образцу.
- Алгоритмический уровень. Определяется теоретическими «знаниями педагогических технологий и умением применять их на практике» [12]. Педагог способен овладевать различными методами и технологиями, грамотно использовать их на практике. Но он затрудняется в выборе конкретных методик. Такой педагог отличается умением творчески

преобразовывать последовательность деятельности по отношению к предмету и адекватностью в оценке результатов.

• Креативный уровень. Данный уровень характеризуется владением качественных теоретически и практических знаний технологического аспекта, ценностно-смысловыми ориентациями. В этом случае педагог определяет технологический подход в педагогике, как один из наиболее эффективных, способен применять творческие умения на практике, преобразовывать технологические методы и приёмы, создать авторскую методику по обучению или воспитанию.

Таким образом, мы видим, что существуют разные этапы развития технологической компетентности. Профессионалом своего дела можно считать педагога, который прошёл все уровни и способен грамотно строить педагогический процесс. Такой учитель может стать примером для своих коллег. Что касается эмпирического или теоретического уровней, то к ним можно отнести неопытных педагогов или только что выпустившихся студентов. Для того, чтобы достичь креативного уровня, необходимо испытывать интерес к своей профессиональной деятельности, стараться получить как можно больше знаний в данной области, особенно практических, и развивать своё креативное мышление.

Личностно – творческий аспект педагогической культуры заключается в умении педагога реализовывать технологию педагогической деятельности с применением творческих умений и навыков. В этом случае учитель вносит личный вклад в педагогический процесс, обогащая его новыми методами, способами и приёмами, которые позволяют преобразовать обучающий и воспитательный процессы. Педагог способен находить решения самых сложных вопросов и ситуаций, более того, его решения отличаются от всех других оригинальностью и неповторимостью. В этом аспекте значимыми считаются такие качества личности, как инициативность, развитая фантазия, самостоятельность и ответственность, креативность и независимость суждений. Данный компонент проявляется в реализации интересов педагога, его умений и навыков, способностей и дарований. В процессе творческих мыслительных действий происходит синтез психических сфер личности учителя: познавательной, эмоциональной, волевой и мотивационной. Осуществляется процесс самопознания, самореализации и самоутверждения.

Также, существует психологический аспект профессиональной компетентности педагога. Под психологией педагогической деятельности понимается «отрасль психологического знания, изучающая психологические закономерности труда учителя» и то, как учитель воспринимает, изменяет и воплощает в реальность задаваемые обществом цели и систему педагогической деятельности [13]. На самом деле, учитель должен обладать не только знаниями в области педагогики, но и в области психологии.

В первую очередь, педагогической психологии, представителями которой были А. Я. Коменский, К. Д. Ушинский, П. Ф. Каптерев, А. П. Нечаев, Ж. Пиаже и другие. Именно в этой отрасли изучается психика учащегося и преподавателя в рамках образовательного процесса: процесса обучения и воспитания; а так же взаимодействие ученика и учителя.

Для того чтобы оказывалось возможным успешно строить общение и взаимоотношения с родителями учеников и с учениками, преподаватель должен владеть знаниями социальной психологии, в которой рассматривается феномен коммуникативного взаимодействия, изучается как индивидуальное общение, так и групповое, формирование и развитие групп (Г. Штейнтгаль, М. Лацарус, Г. Тард, Г. Лебон, У. Мак-Дугалл, Дж. Г. Мид и др.).

Чтобы успешно выполнять свои обязанности и справляться с поставленными задачами обучения и воспитания педагог должен обладать некоторыми педагогическими способностями, которые понимаются как психологические особенности личности. Ф. П. Гоноболин к таким педагогическим способностям относил дидактические способности, экспрессивные, перцептивные, организаторские и авторитарные. К специальным педагогическим способностям можно отнести педагогический такт, который К. Д. Ушинский называл «психологическим» тактом, без которого воспитатель не будет хорошим воспитателем и практиком. Во время урока учитель должен способствовать осуществлению позитивного психологического климата в классе и комфортных условий взаимодействия учеников. Если он способен заинтересовывать учеников в своём предмете, мотивировать их на посещение занятий и включённость в работу, то такой преподаватель будет пользоваться популярностью среди учеников, уважением и станет авторитетом в классе (группе) или школе

(вузе), нежели учитель, который устанавливает жёсткие правила, на уроке которого дети перегружаются и становятся скованны.

В исследовании педагогической деятельности Н. В. Кузьмина использует системный подход. Под системой понимаются взаимосвязанные элементы, которые способствуют формированию единства и целостности. К педагогической системе Н. В. Кузьмина относит цели, содержание образования, средства педагогической коммуникации, учащихся и педагогов. В психологической структуре она выделяет несколько компонентов, обеспечивающих целостность педагогической системы и её развитие:

- Гностический или познавательный компонент. Включает познавательную активность учителя, уровень развития познавательной активности. От того на сколько она развита у преподавателя, зависит включаемость учеников в образовательный процесс [4].
- Конструктивная деятельность. В неё входят поиск и выделение материала для урока, построение плана урока или лекции, намечание своих действий и действий учеников. Педагог должен заранее составлять планы занятий, указывать их цели и задачи, он должен знать, каких результатов хочет добиться по окончанию урока от учеников и уметь контролировать образовательный процесс, чтобы не отходить от темы.
- Организаторский компонент заключается в умении организовывать свою деятельность и деятельность учащихся, как в учебном плане, так и в сфере различных мероприятий. Учитель при необходимости должен уметь собрать коллектив и наладить в нём позитивный климат или создать организацию совместной деятельности с учениками [4].
- Коммуникативный компонент. По мнению Н. В. Кузьминой это самый важный компонент педагогического процесса, так как он наполнен коммуникацией и развивается по законам коммуникации. Коммуникативная деятельность заключается в «установлении правильных взаимоотношений с теми, на кого направлено воздействие», с учениками, а также с коллегами по работе и с родителями учеников.

Педагогу постоянно приходится взаимодействовать с большим количеством людей: на уроке он объясняет новый материал ученикам и проверяет домашнее задание; на родительских собраниях или в любой другой день общается с родителями, рассказывая им о достижениях или поражениях учащихся; каждый рабочий день обсуждает учебный процесс с коллегами, обращается к ним за советом или за помощью по работе [4].

Таким образом, мы можем наблюдать, что существуют различные аспекты педагогической деятельности, различные точки зрения. Мне ближе психологический аспект. По моему мнению, педагогу следует обладать знаниями по психологии и уметь их применять на практике. Учитель, прежде всего, обучает и воспитывает, поэтому он должен уметь найти подход к каждому ученику. Все мы по-разному воспринимает информацию: у кого-то лучше развита слуховая память, у кого-то зрительная. Так же у каждого разный темп запоминания информации и уровень мышления. Поэтому педагогу важно рассмотреть и в дальнейшем учитывать эти особенности личности для лучшего усвоения информации учениками.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Борисов В. В., Ягупец С. Ю. Проектно-технологическая компетентность как составляющая профессиональной компетентности будущего учителя технологий // Молодой ученый. — 2015. — №12. — С. 716-721.
2. Бешкенова Н. М. Профессиональная компетентность и технологическая культура педагога в аспекте современных требований, 2014.
3. Виноградова Г. А. Профессиональная мотивация и направленность личности педагога. // Вестник Самарского государственного университета. 2015. №4 (126)
4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения Текст. / Н.В. Кузмина. М., 1990. - 119 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 304 с.
6. Маркова С. М. Технологическая компетентность педагога профессионального обучения, 2015.
7. Мирошниченко Н. И. Профессиональная компетентность педагога в индивидуальном аспекте, 2016.
8. Мухаметзянова Н.В. Психолого-педагогические аспекты деятельности будущего педагога // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка – М., 2010 г.

10. Пургина Е. И. Теория и история педагогической мысли. Аксиологический аспект современного образования и философское учение С. И. Гессена о ценностях г. Екатеринбург. 2011г.
11. Решетова И. С., Красикова Е. Н. Психолого-педагогические условия формирования профессиональной компетентности. // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2014., том 20
12. Соломатова Л. В. Технологическая компетентность учителя.г. Кемерово, 2018.
13. Торопыгина Е. С. Психологические аспекты педагогической деятельности, 2015г.
14. Фоминова А.Н., Шабанова Т.Л. Педагогическая психология: Учебное пособие, 2-е изд., перераб., дополн.-2013.-333с.
15. Шарипова Ш. С. Профессиональная педагогическая компетентность учителя // Молодой ученый. — 2017. — №11. — С. 511-514.

АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Автор в данной статье приходит к выводу, что развитие профессиональных навыков и повышение компетентности педагога является очень важным звеном в его деятельности. Чем больше педагог развивается, совершенствует свои знания, тем лучше справляется со своей работой, тем более грамотным и воспитанным растёт поколение. К саморазвитию и самопознанию для педагогов открыты все двери, тем более в современном обществе, а насколько полно следует воспользоваться предоставленными возможностями и быть профессионалом своего дела решать каждому педагогу самостоятельно.

Профессиональная компетентность педагога изучалась многими авторами и может рассматриваться с разных точек зрения. К аспектам профессиональной компетентности педагога относятся аксиологический, технологический и личностно – творческий.

Аксиология является философской дисциплиной, которая исследует категорию «ценность», структуру ценностного мира и способы его познания. Она изучает всевозможные вопросы, связанные с природой ценностей. Считается, что ценности задают направленность и мотивацию человеческой жизни и деятельности, его поступков.

В рамках изучения профессиональной компетентности педагога рассматривается технологический аспект педагогической культуры. Под технологией понимается совокупность методов или способов и инструментов, применяемых для достижения желаемого результата. Это те знания, умения и навыки, которые используются человеком в конкретной сфере деятельности с целью получения конечного результата. Как правило, эти знания являются специфичными для каждого вида деятельности и называются профессиональными знаниями.

Личностно – творческий аспект педагогической культуры заключается в умении педагога реализовывать технологию педагогической деятельности с применением творческих умений и навыков.

Ключевые слова: *аспект, ценность, направление, мотивация, образование, воспитание, обучение, знание, теория, деятельность.*

ҶАНБАҲОИ КАСБИИ МУАЛЛИМ

Муаллиф дар ин мақола ба хулосае меояд, ки ташаккули маҳорати касбӣ ва баланд бардоштани маҳорати омӯзгор як ҷузъи хеле муҳими фаъолияти ӯ мебошад. Муаллим хар кадар инкишоф ёбад, дониши худро баланд бардорад, аз ухдаи кори худ хамон кадар хубтар мебарояд, насли босаводу сохибмаълумот ба камол мерасад. Барои омӯзгорон, бахусус дар ҷомеаи муосир, тамоми дарҳо барои худшиносӣ боз аст ва ҳар як омӯзгор бояд тасмим бигирад, ки то чӣ андоза аз имкони фароҳам овардашуда пурра истифода кунад ва мутахассиси соҳаи худ бошад.

Салоҳияти касбии омӯзгорро муаллифони зиёд мавриди омӯзиш қарор додаанд ва онро метавон аз дидгоҳҳои мухталиф баррасӣ кард. Аксиология як фанни фалсафӣ буда, категорияи «арзиш», сохтори ҷаҳони арзиш ва роҳҳои шинохти онро меомӯзад. Он ҳама гуна саволҳои марбут ба табиати арзишҳоро меомӯзад. Гумон меравад, ки арзишҳо самт ва ҳавасмандии ҳаёт ва фаъолияти инсон, амалҳои ӯро муқаррар мекунанд.

Дар доираи омӯзиши салоҳияти касбии омӯзгор ҷанбаи технологии фарҳанги педагогӣ баррасӣ мешавад. Технология ҳамчун маҷмӯи усулҳо ё воситаҳо барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ истифода мешаванд. Инҳо дониш, малака ва малакаҳое мебошанд, ки шахс дар соҳаи муайяни фаъолият барои ба даст овардани натиҷаи ниҳоӣ истифода мебарад. Чун қоида, ин дониш ба ҳар як намуди фаъолият хос буда, онро дониши касбӣ меноманд.

Ҷанбаи шахсӣ-эҷодии фарҳанги педагогӣ дар маҳорати омӯзгор дар татбиқи технологияи фаъолияти педагогӣ бо истифода аз маҳорат ва маҳорати эҷодӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *ҷанба, арзиш, самт, ҳавасмандкунӣ, таълим, тарбия, дониш, назария, фаъолият.*

ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TEACHER

The authorof this article comes to the conclusion that the development of professional skills and increasing the competence of a teacher is a very important link in his activity.The more the teacher develops,

improves his knowledge, the better he copes with his work, the more literate and educated the generation grows.All doors are open for self-development and self-knowledge for teachers, especially in modern society, and each teacher should decide how fully to take advantage of the opportunities provided and be a professional in their field.

The professional competence of a teacher has been studied by many authors and can be considered from different points of view.The aspects of professional competence of a teacher include axiological, technological and personal-creative ones.

Axiology is a philosophical discipline that explores the category of "value", the structure of the value world and ways of knowing it.It explores all sorts of questions related to the nature of values. It is believed that values set the direction and motivation of human life and activity, his actions.As part of the study of the professional competence of a teacher, the technological aspect of pedagogical culture is considered.Technology is understood as a set of methods or methods and tools used to achieve the desired result.These are the knowledge, skills and abilities that are used by a person in a particular field of activity in order to obtain the final result. As a rule, this knowledge is specific to each type of activity and is called professional knowledge.

The personal-creative aspect of pedagogical culture lies in the teacher's ability to implement the technology of pedagogical activity using creative skills and abilities.

Key words: *aspect, value, direction, motivation, education, upbringing, training, knowledge, theory, activity.*

Сведения об авторе: *Хусанова Тамара Кадыровна – доцент кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана г. Душанбе, ул. Н.Карабаева 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хусанова Тамара Қодировна - дотсенти кафедраи забони русӣ ва таълими касбии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, к. Н. Қарабоев 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)*

Information about the author: *Khusanova Tamara Qodirovna – docent of the department of Russian language and professional education of the Technological University of Tajikistan, sh. N. Karaboeva 63/3 (tamara-07-03@mail.ru)*

ТДУ: 329.78 (575.3)

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҶАВОНОН ВАХУСУСИЯТИ РОБИТАИ ТАРАФАЙНИ ҶИНСҲО

Сатторов .А. Қ. Ҳабибова О. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Ахлоқ маҷмӯаи ҳусну ҷамол аст,
Баҳоре дар камоли эътидол аст.
(Бадриддин Ҳилолӣ)

Дар шароити ҳозираи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни ҷинсҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани масъалаи мазкур марому мақсади асосии тарбияи ахлоқӣ ва робитаи байни ҷинсҳо ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур пеш аз ҳама ба дониш, маҳорату малакаи баланди педагогию психологӣ ва сифатҳои ахлоқии омӯзгор (тарбиятгар) вобаста аст.

Педагоги машҳури рус Сухомлинский дар китоби «Асарҳои мунтахаби педагогӣ» симои тарбиятгарро чунин қайд менамояд: «Тарбиятгари ҳақиқӣ на танҳо дили гарме дошта бошад, ки аз он шарораи накӯкорӣ фурӯзон гардад, бояд ӯ инчунин оқилу хирадманд ва бомаҳорату кордон бошад. Ба ҷавонон зиндагиеро ёд додан даркор аст, ки маънояш ҳамеша беқарор будан аст»

Тарбияи ахлоқӣ маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати одамонро ба низом дароварда ва дар фаъолияти хеш ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардону занон, ҷавонписарону ҷавондухтарон таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонад, тараққиёти ҷомеаро фаъол ва ё баръакс суст менамояд. Тарбияи ахлоқӣ дар он ифода меёбад, ки ба донишҷӯён маҳорат, ахлоқи ҳамида ва қоидаю талаботи аввалини инсониро дақиқу равшан омӯзонида, шахсияти инсониро муайян кардан лозим аст, зеро онҳо ба ин ниёз доранд.

Шахсияти инсон дар даврони наврасӣ ташаккул ёфта, тавассути таъсири муҳити зист такмил меёбад. Бояд қайд кард, ки масъалаи тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ва ҷинсии зану мард, ҷавонписарону ҷавондухтарон аз замонҳои кӯҳан то ин дам дар мадди назари ҳамагон меистад. Тарбияи ахлоқӣ-маънавиро аз муҳити оила ва мактаб берун тасаввур кардан имконнопазир аст. Дар ин самт оила ва мактаб поягузори асосӣ ба шумор меравнд. Аз рӯзе,

ки инсоният ба ҳастӣ, ба неруи ақлу хирад такя намуд, паи шинохтани хайру шар, зебоиву зиштӣ, нуру зулмот, адлу инсоф, кибру адоват ва ғайра, ки мо онҳоро бакатегорияҳоиахлоқӣ-маънавӣ мансуб медонем, таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуд. Ташаккули инсони комил ба василаи саъй барои ҳаёти беҳтар, эҳёи нури маърифати хирашуда ва баёнгари фикру ақоид ва эътиқоди одамӣ муайян мегардид.

«Маҳорати тарбияи маънавӣ дар он ифода мегардад, ки бачаро аз қоидаҳои аввалини ҳаёти мактабиаш, пеш аз ҳама, рафторҳои шахсии худи ӯ эътиқодманд кунонад ва ӯ дар сухани омӯзгор ба фикру таассуротҳои шахсии худ, ки дар ҷараёни амалиёти фаъолона низ падид меоянд, аксисадогирад». Пеш аз ҳама, зикр кардан ба маврид аст, ки дар тарбияи ахлоқӣ- маънавии фарзандонсаҳмиволидон, омӯзгорон ба хусус сарпарастон назаррас мебошад. Онҳо дар ташкили корҳои тарбиявӣ бо донишҷӯён оиди баланд бардоштани тарбияи ахлоқию –маънавӣ суҳбатҳо гузаронида, онҳоро ба доштани сифатҳои ҳамидаи инсонӣ ҳидоят менамоянд. Ин намуди тарбия гуногунҷабҳа буда, дар атрофи инкишофи муносибатҳои анатомӣ-физиологию биологӣ байни ҷинсҳо (писарону духтарон), тарбияи дурусти ҷинсию гигиенӣ ва ташаккулёбии модар ва падари тарбиятгар сурат мегирад, яъне дар таълиму тарбия онҳо ба назар гирифтани махсусияти ҷинсӣ мавқеи худро дошта бошад. Мазмуни тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ паҳлуҳои ахлоқ, тамоми тарафҳо ва нормаҳои ахлоқиро фарогир мебошад. Мо бояд кӯшиш ба харҷ диҳем, ки донишҷӯёнро (ҷавонписарону ҷавондухтаронро) дар рӯҳияи ахлоқи покизаю садоқати бепоён тарбия карда ба воя расонем, ки ҳамчун шахси нафърасон дар ҷомеа саҳмгузор бошанд.

Донишҷӯён тавассути фаъолияти хеш дар макотибҳои олӣ баҳри инкишофи маънавиёт, ахлоқи ҳамида ва ташаккули ҷаҳонбинии илмиашон дониш, маҳорат ва малакаҳои муайян ҳосил мекунанд. Мутаассифона, аз мушоҳидаҳо бар меояд, ки писарону духтарон моҳияти дониши ҳосилкардаашон ба таври пухта набуда, натиҷаҳои манфӣ меорад. Писарону духтарон бештар ба масъалаҳои муҳаббат, никоҳ, ташкили оила ва нақши худро гузоштан барои ҳаёти инсон диққати махсус медиҳанд. Аз ин лиҳоз донишҳои педагогию психологӣ ба донишҷӯён дар фаъолияти таълимию тарбиявӣ кӯмак мерасонад, онҳоро ба ҳаёти мустақилона ҳамаҷониба омода месозанд. Дар маҷрои муносибати марду зан, ҷавонписарону ҷавондухтарон идеали ҳаётии худро баҳри зиндагии оилавӣ дар оянда пайдомекунанд. Ҷолиби диққат он аст, ки идеали интихоб намудаионҳо шахсоне бошанд, ки дороисифатҳои баланди шаҳрвандӣ, доштани обру ва иззат дар ҷомеа, поктиннат, оиладори содиқ, дар зиндагӣ ғамхору муниси ҳамдигар, хоҷагидор ва дорои ин гуна сифатҳо бошад.

Тарбияи ахлоқии донишҷӯён ба ҳаёти оилавӣ раванди хеле мураккаб буда, зарурияти дониши комилро талаб мекунад ва он бояд ба идеали ахлоқии тарзи ҳаёти намунавӣ мувофиқат кунад. Дар таълиму тарбияи донишҷӯён аз донишу малакаҳои зарурӣ, дар навбати аввал шарҳ додани ахлоқи ҳамидаи оилаҳо ё шахсони дороиахлоқи маънавидошта, ки бочунин хислатҳо байни мардум эҳтиром пайдо кардаанд ва идеалии онҳо баҳри эътибор пайдо кардан дар байни ҷамъият шуда метавонад.

Зарурати тарбияи ахлоқӣ-маънавии донишҷӯён ба ҳаёти оилавӣ, мустақилона ҳидоят намудан, ташаккули фаҳмиши ахлоқии онҳо дар оила, мактаб ва ҷамъият бо мақсади инкишофи ҳиссиёти меҳру муҳаббат ба он мувофиқ мебошад.

Дар тарбияи ахлоқии ҷавонон аз панду ҳикматҳои ниёгон истифода бурдан хеле бомаврид аст, зеро панду ҳикмат мояи ахлоқи накӯ буда, инсонро ба роҳи дуруст ҳидоят месозад. Дар осори орифи комил Ҷалолуддини Балхӣ масъалаи тарбияи оилавӣ, ишқ ва эҳтироми зану мард, яъне ин ишқро ҷузъе аз ишқи Илоҳӣ медонад ва барои ба васл расидан, машаққати ҳиҷронро бояд паси сар намуд ва касе, ки дар паймудани ин роҳ иродаи қавӣ надорад, васл ӯро муяссар намешавад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар ҷомеаи инсони озодии виҷдон асоси пешравии ҷомеа мебошад. Дар омӯзиш ва тарбияи донишҷӯён масъалаи маърифати оиладорӣ, муносибати зану мард дар оила, рафоқат, устувории равобити хонаводагӣ, саломати, ахлоқӣ ва саодати умумӣ нақши муҳимро дорад. Ҳар як омӯзгор дар тарбияи ҷавонон кӯшиш ба харҷ медиҳад, то тавонад дар сифатҳои онҳо ҳақгӯй, ростқавлӣ, далерӣ, хоксорӣ, қавииродагӣ, поквиҷдонӣ, накӯкорӣ, сабурӣ ва дигар сифатҳои ҳамидаи инсониро ташаккул диҳанд. Таҷрибаҳои зиндагӣ борҳо нишон додааст, ки одоб, хушахлоқӣ ва хушфеълии зану мард ва муносибати муштараки оилавӣ дар оромӣ, самимият, дӯстона зиндагӣ кардан боиси расидан ба хушбахтист, зеро оила санги биноӣ ҳар ҷомеаи инсонист. Тавассути раванди таълиму тарбия

омӯзгорон дар ботини донишҷӯён сифатҳои ҳамидаи инсониро тарғиб менамоянд. Ба панду ҳикматҳои ахлоқии мутафаккири бузург У.Кайковус такя менамоем, ки таъкид намуда буд: "Ҳеҷ касро бадӣ маёмӯз, ки бад омӯхтан дуввум бадӣ кардан аст. Агар бегуноҳ касе туро биозорад, ту ҷаҳд кун, ӯро наёзорӣ, ки хонаи камозорӣ дар кӯи мардумист ва асли мардумӣ камозорист. Пас, агар мардумӣ, камозор бош ва дигар кирдор ба мардумон некӯ дор. Дар вақти суҳбат ба дигарон боандеша бош, то аз гуфтаи худ пушаймон нашавӣ ва ба касе сухани сард магӯй, ки аз сухани сард душманӣ рӯяд".

Аз ин ҳикматҳо бар меояд, ки таълиму тарбияи донишҷӯён бояд дуруст ба роҳ монда шавад, то ки ахлоқи мардум солим ва воқеӣ камол ёбанд, зеро онҳо дар оянда (омӯзгор) тарбиятгари ҷомеа мебошанд.

Бо роҳи суҳбатҳои этикӣ, ахбору лексияҳо доир бамасъалаҳои ахлоқӣ дар байни донишҷӯён суҳбатҳо ташкил намоем, ба манфиати кор аст, то ки муносибатҳои дағалию дуруштӣ аз байн рафта, ҷои онро суханони нарму мулоим иваз намояд, раванди таълиму тарбия беҳтар мегардад. Суханони нарму мулоим "лутф фармоед", "марҳамат гузаред, гӯед", "бубахшед", "ташаккур", "иҷозат диҳед" суханҳои сеҳрангез буда, дар тарбияи онҳо таъсири мусбат мерасонад. Бояд зикр кард, ҷавондухтарону ҷавонписарон дар муносибат, ташкили оила ва муносибатҳои оилавӣ чунин тарзи муоширатро ба роҳ монанд, албатта дар муносибат бо атрофиён муваффақ мешаванд ва оилаи солимро ташкил карда метавонанд.

Меъёрҳои ахлоқӣ ва талаботҳо, ки шахс қабул намудааст, инчунини дар муносибатҳои шахсӣ нисбат бахуд, ба дигарон ва олами атроф ифода ёфта, ки онҳо мазмуни кори тарбиявии омӯзгорро дар ташаккули ахлоқии донишҷӯён ташкил медиҳанд. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки талаботи ахлоқи ҷамъиятиро ба хусусият ва сифатҳои ахлоқии шахс табдил медиҳад, яъне ба он муваффақ шудан зарур аст, ки ҳар як шахси ба ҳаёт қадам гузоранда хислатҳои пурқиммати пешқадами ҷамъиятӣ ва ахлоқиро чун неъмати бебаҳо зарур аст, дарк намояд.Тамоми фаъолияти педагогии ба тарбияи одами хушахлоқ равона карда шудааст, ки он дорои сифатҳои беҳтарини ахлоқӣ буда, тамоми қобилияти худро ба хизмати умум бахшида тавонистан мебошад. Тарбияи ахлоқӣ асосан аз хонаводагӣ, боғча ва мактаб сурат мегирадва тамоми ҳаёти инсонро фарогир аст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ҳоло ҳам дар байни баъзе донишҷӯён (ҷавонон) аз сабаби надоштани таҷрибаи ҳаётӣ, таъсири муҳит ва ё дар натиҷаи беаҳамияти дар рафтору гуфтори хеш норма ва қоидаҳои ахлоқро вайрон мекунанд.

Албатта тарбия кори душвор аст, ки вай меҳнати зиёд, ақли расо, меҳру муҳаббат ва фаҳмиши хубро аз тарбиядиҳанда ва тарбиягиранда талаб мекунад. Тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ва тайёрӣ ба ҳаёти оилавӣ, камолоти ҳаматарафаи шахсро дар бар мегирад.

Тарбия кардан чист? Ифодаи тарбия кардан марбут ба се амал аст: ёд додан, муомила кардан, идора кардан. Барои идора кардан афзалият лозим аст-афзалият дар синну сол, дар мавқеъ, дар обрӯю эътибор. Барои ёд додан бартарӣ дар дониш, ақлу хирад тақозо мешавад. Муомила бо донишҷӯён самимона ва муомилаи маънавӣ бояд бошад. Педагогикаи пешқадам ҳамеша усули машварат, рафоқат ва некхоҳиро талқин менамояд. Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки ҳангоми тарбия кардан шахси тарбиятгар ба се амал диққати ҷиддӣ диҳад, зеро бе ин амалҳо шахсро (донишҷӯёнро) дар роҳи дуруст тарбия кардан имконнопазир аст. Барои он ки ҳар калимае, ки аз забон берун меояд малҳаме аст, ки ба захме мерасад, ё ханҷарест, ки дилеро мешикофад, ё насиме аст, ки дарёи эҳсосотро ба талотум меоварад. Пеш аз гуфтан тааммул (андеша, мулоҳиза) кардани шахси тарбиятгар лозим меояд.

Кирдору рафторҳое, ки ба кас дар байни одамон зиста тавонистанро ёд медиҳанд, ҳамон таҳкурсии маданияти ахлоқиест, ки бинои ҳамаи хислатҳои дигари инсонӣ дар болои он сохта мешавад. Аз ҷиҳати эмотсионалӣ равшан ҳис кардани мафҳумҳо, ҳақиқатҳо, нормаҳо ва принсипҳои ахлоқие, ки асоси ин кирдору рафторҳоро ташкил медиҳанд, ба пурмазмунии ҳаёти маънавии коллективи омӯзгорон вобаста аст. "Тарбия он нест, ки дар як ҷо шах шуда монад. Вай дар робита бо дигар шудани ҷомеа тағйир меёбад".- гуфтааст М.Луфуллоев.

Мутафаккири бузург Ибни Сино дар китоби "Тадбири манзил" сифатҳои хирадмандӣ, накӯкорӣ, поктинатӣ, сидқу вафодорӣ, ростқавлӣ, боварӣ, шарму ҳаё, муҳаббати самимӣ, қавииродагӣ, сабурӣ ва ғайраҳоро сифатҳои беҳтарини зану мард медонад. Ба андешаи ӯ мард бояд занашро ҳурмат кунад ва озод дорад, зеро агар зан озод бошад, муносибати шавҳарашро мефаҳмад ва ҳурмату эҳтиромаш афзун мегардад, ҳамчунини зан озод бошад, шарофаташ баланд мешавад. Албатта ин гуфтаҳои бузургон барои ҷавонон дарси зиндагист.

Ҳаёти маънавии писарону духтарон хело нозукона ва содиқона он ҳодисаҳоеро дарк мекунанд, ки онҳо ба ҳиссиёташон таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфии худро мерасонанд. Инҳо ғаму андӯҳ, шодию нишот, боварию нобоварӣ, меҳру муҳаббат, дӯстдорию бадбинӣ ҳамаи инҳо мушкилие ҳастанд, ки як одам (ҷинс) ба сари одами (ҷинси) дигар оварда гоҳ ӯро хурсанд ва гоҳе аз зиндагӣ ғамгин месозад. Барои ин зарур аст, ки инсон бояд дорои маданияти маънавӣ бошад ва талаботҳои маданияти маънавиро самимона ба анҷом расонад.

Маданияти маънавӣ – ин одатҳои ахлоқие мебошанд, ки барои шахсони тарбия дошта виҷдонаш намегузорад, ки чизи шахси дигарро бе пурсиш истифода намоянд, ҳатто дар бораи истифода бурдан ё набурда фикр ҳам намекунанд. Ин намуди одатҳои ахлоқӣ метавонад дар шахси тарбиягирифта рафторҳои хуби алифбои маданияти маънавиро нишон диҳад. Бо василаи маданияти маънавӣ писарону духтарон тавсиф кардашуда, эътиқод дар ҳаёти онҳо қувваи бузурги маънавӣ гардида, онҳоро ба рафтору кирдори нави ахлоқӣ водор менамояд.

Ба ақидаи В.А.Сухомлинский ташаккули эътиқоди идеявӣ, маънавӣ ҷараёни фаъолест, ки дар он тарбиягиранда на объекти пассиви тарбия, балки мубориз фаъоли баҳри ҳамон чизе мебошад, ки он дар қалби ӯ маҳкам ҷой мегирад. Симои ахлоқии инсон дар айёми наврасиюҷавонӣ бо мақсади ҷаҳонбинии фаъолият, кирдору рафтор ва хулқу атвор муайян карда мешавад. Муваффақияти мо дар он аст, ки қувваҳои маънавии наврасон, ҷавонписарону ҷавондухтарон барои ба дастовардани мақсадҳои дорои аҳамияти калони ҷамъиятию ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва иззату ҳурмат дар ҳама лаҳзаҳои ҳаёт сарфшаванд.

Сухомлинский нисбати доштани эътиқод чунин қайд мекунад: «Эътиқод ин тапиши дилу равшании фикр аст: эътиқод танҳо вақте амри воқеъ мегардад, ки агар инсон онро дар дили худ мустаҳкам ҷой гиронад ва танҳо аз ин рӯ худро дар ҷамъият пойдор гардонад».

Тарбия кардани шахси поктинат маънояш ба ҳамин чиз ноил шуданро дорад, ки дар ҳар як одам эътиқоди наҷиби ахлоқӣ: шавқузавқ, ҷидду ҷаҳд, майлу рағбат ва ҳаяҷони шахсӣ бояд ташаккул ёбад.

Ба вазъи маънавӣ-ахлоқии писарон ва духтарони синни 17-18, 19-20сола таваҷҷуҳ намоем, аксари писарону духтарон ба ғановати маънавии худашон талаботи (маълумот) кофӣ надоранд. Надонистан ва маълумот надоштани писарону духтаронро ба тақлиди кӯр-кӯрона, аз қабили зоҳирпарастӣ, сабукназарӣ бар иффату ахлоқ, напазируфтани обрӯю виқори инсонӣ (одамӣ) ва тақлид дар либоспӯшӣ ба дигар давлатҳо (миллатҳо) малакаи пасти дониши онҳоро нишон медиҳад. Солҳои охир тарбияи маънавӣ – ахлоқии онҳо хеле коҳидааст ва мушкилиаш дар он аст, ки раванди омодасозии писарону духтарон ба ҳаёти солими мустақил аз мадди назари падару модарон ва омӯзгорон хеле дур мондааст, ки ин ба коҳилӣ ва нодонии онҳо монеаест дар зиндагӣ. Писарону духтарон дар ин вақт ба ҳодисаю воқеаҳои давр (дунё) баҳои амиқ дода наметавонанд, оиди масъалаҳои оиладорӣ ва мустақилият маълумоти кофӣ надоранд, зеро ки ба онҳо муносибати ахлоқӣ ва маънавӣ, нақши зан-модар, нақши падар-пойдевори оила, (имрӯзаюояндаи оила ба душаш) пурра фаҳмонда нашудааст, онҳо танҳо бо роҳи шунидан, худомӯзӣ кардан, баъзе саволҳои пардапӯшона ба шахсони бегона дода ва ҷавоби нокомил гирифта ин роҳи пурмашаққатро тай мекунанд. Аксарияти онҳо рӯҳияи танги маънавӣ-ахлоқӣ дошта, дар одитарин муносибатҳои ахлоқӣ, муошират, ҳассосият, маслиҳату машварат ва масъулият дар назди оилаву фарзанд ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Зан- нигоҳдорандаи танзими оила, дорандаи саодату нафосат, меҳру латофат ва муҳаббат нисбати шавҳар. Баъзе масъалаҳое ҳастанд, ки дар самти оиладорӣ, ахлоқ ва маънавиёти ҷавонписарону ҷавондухтарон монеаҳои бемавридро пайдо мекунанд, ки ин ба поймол кардани оиладории аҷдодонамон зарари худро мерасонад, аз қабили тангии иқтисодӣ дар оила, ки дар натиҷа байни зану мард тухми ноумедиро кишт мекунад. Дар ин ҳолат бесабрӣ ва сабукфикрии марду зан якеро ба вартаи ҳалокат роҳнамун месозад, ки натоиҷи дар болозикр кардаро шарҳ медиҳад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон назар андозем вазъияти зан-модар, мард-падарро давлат ва ҷомеа ҷабҳаҳои ҳуқуқиву фарҳангӣ ва умуман иҷтимоию маънавиашонро дастгирӣ карда истодааст, ки ин боиси хушбахтии зану мард (оила) барои тараққиёт ва пешравӣ мусоидат мекунад. Зина ба зина амалӣ гаштани қонунгузории давлат дар раванди меъёрҳои байналмилалӣ ва ҳалли масъалаи баробарҳуқуқии онҳо амалӣ гашта истодааст, ки боиси беҳтар гардидани ин самт мебошад.

Дар моддаи 17-ум банди 2-юми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқии мардону занонро эълон кард. Ин мақсад маънои онро дорад, ки занон дар ҳаёти ҷамъиятӣ,

сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ, маънавии мамлакат ва умуман дар ҳамаи самтҳои мавҷуда бо мардон ҳуқуқҳои баробар доранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки вазъи фарҳангӣ ва маънавӣ-ахлоқии зану мард вобаста ба вазъи сиёсию иқтисодии давлат аст. Зеро масъулияти бештараш ба души зан-модар гузошта шудааст, чунки зан-модар тавлидкунанда, парваришкунанда, тарбиядиҳанда ва омӯзгори аввалини насли инсонӣ ба шумор меравад. Мард ва зан масъулияти бар душ гузоштаи ҷомеаро хуб адо намояд, аҳли башар ба ӯ бо чашми беғараз баҳо медиҳанд. Мутафаккирони ҷаҳон масъалаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии марду занро аз мадди назари худ дур накардаанд. Раванди зикршуда тӯлонӣ буда, зинаи аввалаш аз тарбияи инсон оғоз мёёбад ва бо фикру андешаҳои ҷолиб дар насли наврас ба хусус ҷавонписарону ҷавондухтарони ба балоғат расида (ташкилкунандагони оила мустақил зиндагӣ кардан) саҳми муносиб мегузорад.

Хулоса, ҷомеи имрӯза барои ташвиқу тарғиби тарбияи ахлоқӣ-маънавӣ ва муносибати тарафайни ҷинсҳо, бунёд кардани оилаи солим, ба вуҷуд овардани насли солим, дур кардани тухми адоват, ғаму андӯҳ ва амсоли инҳо ниёз дорад. Ин ниёзмандии ҷомеа бо роҳҳои фаҳмондадиҳӣ ба хусус дар муассисаҳои таълимӣ ва мактабҳои олӣ, ки онҳо қадамҳои ноустуворонаро кур-курона не, балки дониста амал намоянд. Дар ин самт кору фаъолияти волидон ва омӯзгор бояд назаррас бошад. Зеро инкишофи тарбияи ахлоқию маънавӣ ва муносибати тарафайн аз бисёр омилҳо, аз ҷумла, оилаи солим, омӯзгори беҳтарин, муҳити солим, хонавода, ҷомеа, маводҳои тарбиявӣ, вазъи зиндагии иҷтимоӣ, муносибати байни ҳамдигарии ҷомеа вобастагии калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Сино.Осор. “Тадбири манзил”.Ф.4. – Душанбе, 2009. С.921.
2. Зацепин В.И. Семья. Социальная психология и этические проблемы. Справочник.- Киев: Политиздат Украины, 1989. С 254.
3. В.А. Сухомлинский Асарҳои мунтахаби педагогӣ иборат аз се ҷилд. Нашриёти «Маориф» Душанбе 1982. ҷилди якум саҳ 336-37
4. В.А. Сухомлинский. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста). М Угпедгиз, 1961, с.14
5. Тарбия мизони кори мактаб .Маърифат. 2003
6. Маҳмадулло Лутфуллоев «Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин», «Саҳбо» Душанбе-2006.
7. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2001.
8. Унсурмаолии Кайковус «Қобуснома».- Душанбе, 1979.
9. Ҷалолуддин Балхӣ (Румӣ) «Маснавии маънавӣ».

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҶАВОНОН ВА ХУСУСИЯТИ РОБИТАИ ТАРАФАЙНИ ҶИНСҲО.

Зикр бояд намуд, ки дар шароити ҳозираи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни ҷинсҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумормеравад. Масъалаи мазкур пеш аз ҳама ба дониш, маҳорату малакаи баланди педагогию психологӣ ва сифатҳои ахлоқии омӯзгор (тарбиятгар) вобаста аст.

Тарбияи ахлоқӣ маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати одамонро ба низом даровавда ва дар фаъолияти хеш ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоии ҷавонписарону ҷавондухтарон таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонад, тараққиёти ҷомеаро фаъол ва ё баръакс суст менамояд.

Муҳимияти тарбияиахлоқӣ-маънавии донишҷӯё н пеш аз ҳама ба ҳаёти оилавии мустақилона ҳидоят намудан, ташаккули фаҳмиши ахлоқии онҳо дар оила, мактаб ва ҷамъият бо мақсади инкишофиҳиссиёти меҳру муҳаббат ба онмувофиқ мебошад.

Калидвожа: *тарбияи ахлоқӣ, дониш, маҳорат, малака, донишҷӯён, ҷавонписарон, ҷавондухтарон, сифатҳои ҳамидаи инсонӣ, робитаи тарафайни ҷинсҳо, оила, муносибатҳои оилавӣ.*

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ И ХАРАКТЕР ВЗАИМО ОТНОШЕНИЙ ПОЛОВ.

Следует отметить, что в современных условиях демократического, правового, светского и единого нравственного воспитания молодежи характер взаимоотношений полов является одним из вопросов, требующих решения. Этот вопрос в первую очередь связан со знаниями, высоким педагогическим и психологическим мастерством и нравственными качествами учителя (воспитателя).

Нравственное воспитание организует совокупность норм и основных правил поведения человека и может оказывать положительное или отрицательное влияние на экономическую и социальную жизнь юношей и девушек в своей деятельности, активизирует или тормозит развитие общества.

Значение нравственно-духовного воспитания учащихся состоит, прежде всего, в том, чтобы направить их к самостоятельной семейной жизни, сформировать у них нравственное мироощущение в семье, школе и обществе с целью развития чувства любви и привязанности.

Ключевые слова: *нравственное воспитание, знания, умения, навыки, студенты, юноши, девушки, все человеческие качества, взаимоотношения полов, семья, семейные отношения.*

FORMATION OF THE MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE AND THE NATURE OF THE RELATION SHIP BETWEEN THE SEXES.

It should be noted that in modern conditions of democratic, legal, secular and unified moral education of young people, the nature of the relationship between the sexes is one of the issues that need to be addressed. This issue is primarily related to knowledge, high pedagogical and psychological skills and moral qualities of the teacher (educator).

Moral education organizes a set of norms and basic rules of human behavior and can have a positive or negative impact on the economic and social life of boys and girls in its activities, activates or hinders the development of society.

The significance of the moral and spiritual education of students is, first of all, to direct them to an independent family life, to form their moral worldview in the family, school and society in order to develop a sense of love and affection.

Key words: moral education, knowledge, skills, students, boys, girls, all human qualities, gender relations, family, family relations.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Сатторов Асрор Қаҳҳорович номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, Тел. (992) 901408848, почтаи электронӣ: asroriddin@mail.ru*

Ҳабибова Ойшамо Муродовна-*муаллими калони кафедраи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, Тел. (992) 985-58-55-90. Oisha-ddo@mail.ru*

Сведения об авторах: *Сатторов Асрор Каххорович, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru*

Хабибова Оишамо Муродовна – *старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел.:(992)985-58-55-90 Oisha-ddo@mail.ru*

Information about authors: *Sattorov Asror Kakhkhorovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of General Pedagogics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121, tel. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru*

Habibova Oihsa Myrodovna - *senior lecturer in pedagogy Tajik State Pedagogical University named Aini, Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121,тел.:(992)985-58-55-90, Oisha-ddo@mail.ru*

УДК 377.1

ОЦЕНИВАНИЕ ПРОФЕССИОНРАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Оналбеков Е. Ж.

В основе реализации профессионального образования современных образовательных организациях лежит компетентностный подход, в котором субъекты образовательного процесс концентрируют свое внимание на качественных характеристиках студентов, приобретающих профессиональные знания и умения. В практике среднего профессионального образования профессиональные компетенции рассматриваются многими исследователями как универсальные способы решения профессиональных задач, как умения эффективно действовать на рынке труда, как быть востребованным в различных отраслях общественного производства [1,120-121]. Анализ реализации стандартов СПО показывает, сегодня существует

значительные проблемы в поисках диагноститческих механизмов оценки профессиональных компетенций учащихся.

Вместе с тем, необходимо отметить, что процесс оценки сформированности профессиональных компетенций студентов осуществляется при непосредственном участии работодателей. Если рассматривать педагогические профессиональные учебные заведения, то на выпускных экзаменах присутствуют руководители школ или других образовательных учреждений. С научной точки зрения, комплекс приобретенных студентами профессиональных компетенций следует рассматривать как некоторый интегральный показатель качества подготовки будущих специалистов, а сама технология оценивания строится в соответствии с рекомендациями работодателей.[2].

Такой подход к оценке профессиональных компетенций обучающихся требует четкого понимания тех проблем, с которыми встречаются преподаватели профессионально-педагогического колледжа в Таджикском педагогическом институте в г. Пенджикенте и работодатели, принимающие активное участие в данном процессе. Для понимания этих проблем в ТПИ г. Пенджикента был проведен обучающий семинар по проблемам оценки профессиональных компетенций выпускником педагогического колледжа, на котором не только обсуждались рассматриваемые проблемы, но и осуществлялся поиск их решений. Всего в работе семинара приняли участие 23 преподавателя колледжа и 14 директоров образовательных учреждений (школ и дошкольных образовательных учреждений).

Опрос преподавателей и его обсуждение показало, что значительное число респондентов не владеют современными диагностическими методами оценки профессиональных компетенций студентов (34, 6%). Кроме тго ряд опрошенных считают, что оценка профессиональной компетентности студентов по их дисциплинам не входи в обязанности преподавателя, эти должны заниматься только руководители колледжа.

Более трети опрошенных считают, что необходимо в оценке действовать по упрощенной схеме «зачтено – не зачтено». Результаты практики и оценки, полученные на академических занятиях, по их мнению, достаточно убедительно свидетельствуют об уровне освоения профессиональных компетенций (31, 2%).

Ряд преподавателей согласовывают оценки профессиональных компетенций с работодателями. Они сами разрабатывают диагностические инструменты, в которые включают практические задания, кейсы, профессиональные ситуации с их разбором. На итоговые занятия приглашают работодателей, чтобы объективно оценить уровень освоения каждым студентов профессиональных компетенций по своим дисциплинам (16,2%).

Среди преподавателей, склонных к построению системы оценки профессиональных компетенций студентов, мы нашли всего 8% таких респондентов (2 человека). В процессе обсуждения их системы, было выявлено, что их интересовали не только уровень профессионализма по отдельным дисциплинам. Им удавалось создавать и проверять комплекс профессиональных умений в процессе академических и внеучебных заняиий.

Проделанная на семинаре работа утвердила мысль о том, что сегодня в процесс профессионального образования необходимо внедрять такие диагностические методы, которые могли бы объективно оценивать результаты профессионального образования. Кроме этого, содержание работы наглядно показало отношения большинства преподавателей к оценке профессионализма студентов. Большинство из них, считает, что полученные академические оценки вполне отражают профессиональный уровень студентов по преподаваемым дисциплинам. Следовательно, среднее профессиональное образование сегодня нуждается в разработке таких механизмов оценки профессиональных компетенций, которые бы привлекали к этой к работе каждого преподавателя. При этом, есть необходимость повышать профессиональную квалификацию преподавателей, в основу которой зало жить содержание, где каждый будет ориентироваться на разработку диагностики в которой выделяются следующие компоненты:

- когнитивный, отвечающий за уровень практических умений, требуемый специалисту (например, для учителя начальных классов – это одни умения, а для воспитателя ДОУ – другие);
- операционно-деятельностный, отражающий приобретенный на производственных практиках профессиональные умения и навыки;

• развивающе-технологический, представляющий приобретенный студентами опыт профессиональной деятельности и видение перспектив его обогащения в реальных условиях работы в образовательном учреждении. [3, с.213-216]

Рассматривая проблему оценки профессиональных компетенций в работе Х.Ю. Бобохонова мы обратили внимание на то, что ученый успешно осуществляет оценочную деятельность, применяя компетентностно-ориентированные задания, при этом, содержание и формы таких заданий могут использовать студенческие проекты, деловые игры, анализ конкретных профессиональных ситуаций, требующих неоднозначного решения.[4] Очевидно, что современные средства оценки профессиональных компетенций студентов требуют серьезного творческого подхода и поиска таких инструментов, которые бы, с одной стороны отвечали на вопрос уровня усвоения профессиональной компетентности, а с другой, мотивировали студентов к глубокому изучению профессиональных дисциплин [5, с. 212-215].

Проведенный семинар показал, что преподаватели колледжа по-разному смотрят на технологию оценки профессиональных компетенций студентов. Анализ результатов свидетельствует, что 60% преподавателей используют для оценки портфолио. Его содержание включает учебные достижения по курсам обучения в колледже, награды за участие в различных конкурсах и мероприятиях, связанных с будущей профессией, оценки студентов, участвующих в олимпиадах по преподаваемым дисциплинам, результаты проектной деятельности, подтвержденные оценкой специалистов и др. Более трети участников семинара считали, что достаточно эффективной технологией могут быть разработанные кейсы, в которых моделируются различные профессиональные проблемы и задания студентам (30%). Немногие, среди опрошенных участников семинара (2 чел) считали, что наиболее эффективной технологией оценки, является организационно-деятельностная игра или деловая игра после завершения большого раздела изучаемой темы дисциплины.

Таким образом, можно утверждать, что современные оценочные средства профессиональных компетенций строятся как деятельность и имеют деятельностный характер, обнажая достижения и недостатки профессиональной подготовки студентов. Вместе с тем, такая оценка требует комплексного подхода в разработке содержания, куда включаются все. профессиональные дисциплины, и, наконец, это оценка, которая позволит осуществлять интегративное оценивание таким образом, когда ее содержание наиболее полно воспроизводит контекст будущей профессиональной деятельности студента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безюлева, Г.В., Иванова, Н.В., Никитин, М.В., Шеламова, Г.М. Профессиональная компетентность: аспекты формирования/ Под ред. Г.В. Безюлевой. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т развития образования, 2005. С.120-121.
2. Звонников В.И., Челышкова М.Б. Контроль качества обучения при аттестации: компетентностный подход: Учеб. пособие – М., Университетская книга; Логос, 2009.
3. Парвинаи, У. Виды самостоятельных работ учащихся по дидактической цели / У. Парвинаи, Д. Сироджидин // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 213-216.
4. Бобохонов, Х. Ю. Факторы роста информационной культуры учащихся средних профессиональных образований / Х. Ю. Бобохонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 216-219.
5. Сатторов, А. Э. Некоторые вопросы подготовки учителей начальных классов в системе кредитного обучения / А. Э. Сатторов, Р. Ш. Мусаввирова // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – № 3-1. – С. 212-215.
6. Белоновская, И.Д. Формирование профессиональной компетеності специалиста: региональный опыт: монография/ И.Д. Белоновская. – М.: Ин-т развития профессионального образования, 2005. – 351 с.

ОЦЕНИВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

В статье характеризуется требование оценки профессиональных компетенций студентов колледжа, выраженное в нормативных документах и профессиональных стандартах. Содержательная сторона статьи представлена конкретными методами, используемыми в оценке профессиональных компетенций на основе компетентностного подхода к организации профессионального образования.

Ключевые слова: оценка, профессиональные компетенции, компетентностный подход, профессиональное образование.

АРЗЁБИИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁНИ ТАШКИЛОТИ ТАЪЛИМИИ КАСБӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола талаботи арзёбии салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни коллеҷ, ки дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва стандартҳои касбӣ ифода ефтааст, тавсиф карда мешавад. Ҷониби мундариҷаи мақола бо усули мушаххасе, ки дар арзёбии салоҳиятҳои касбӣ дар асоси муносибати салоҳиятнок ба ташкили таҳсилоти касбӣ истифода мешаванд, пешниҳод карда мешавад.

Калимаҳои калидӣ: *арзебӣ, салоҳиятҳои касбӣ, равиши салоҳиятдор, таҳсилоти касбӣ.*

PROFESSIONAL COMPETENCE ASSESSMENT OF STUDENTS AT THE TRAINING SEMINARS

The article discusses the need to evaluate the general competencies of students of professional educational organizations, based on the analysis of normative documents and modern publications, as well as on the results of the study conducted within the framework of training seminars; it is proposed the specific mechanisms for general competencies' evaluation during the training sessions.

Keywords: *evaluation, general competences, integrativedeveloping approach, competence decomposition, descriptors, evaluation mechanisms, competence-oriented task.*

Сведения об авторе: *Оналбеков Ержан Жарылкасынович гражданин Республики Казахстан, соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в г. Пенджикенте, тел. +77023331777*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оналбеков Ержан Жарылкасынович шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, довталаби кафедраи педагогика ва психологияи институти педагогии Тоҷикистон дар Шаҳри Панҷакент, тел. +77023331777*

Information about the author: *Onalbekov Yerzhan Zharylkasynovich citizen of the Republic of Kazakhstan, candidate of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, tel. +77023331777*

УДК 37.0.32.8 (575.3)
ББК: 74.00

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДӢ ВА ТАШАККУЛИ КАСБИИ ОМӮЗГОР ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ ДОНИШҶӮЁН

Аҳмадзода Б.С.,
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ

Аҳамият пайдо кардани масъалаи мутобиқшавии омӯзгорон барои амалӣ гардонидани фаъолияти педагогӣ бо манфиатҳои давлат ва ҷомеа алоқаманд мебошад, зеро ба зиммаи онҳо вазифаи тарбияи насли оянда дар рӯҳияи ватандӯстӣ, камолоти маънавӣ ва ҷисмонӣ, яъне шаҳрвандони дарккунандаи аҳамияти арзишҳои умумиинсонӣ вогузор шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани пешрафти соҳаҳои илму маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда, ба таълиму тарбияи насли наврас ва омода намудани мутахассисони ботаҷриба дар ҳама самтҳои фаъолият аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, таъмини самаранокии фаъолияти касбии омӯзгорон ва рушди малакаи педагогии онҳо тамоми чораҳои заруриро амалӣ мегардонад.

Тибқи талаботи қонуни кишвар Тоҷикистони соҳибистиқлол давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, тарбияи насли наврас ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонон муҳимтарин воситаи ҳаракатдиҳандаи пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Тарбияи донишҷӯён ва омода намудани мутахассисони оянда дар шароити муосир ин равандест, ки ҷиҳати тарбияи шаҳрвандон барои фаъолият ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи демократӣ, фаъолияти меҳнатии ташаббускор, иштирок дар идоракунии корҳои арзишманд, амалӣ намудани ҳуқуқу уҳдадориҳо ва баланд бардоштани масъулияти сиёсиву ахлоқӣ ба шумор меравад.

Шакли мураккабӣ ва номуайянии рафтори инсон зарурати тавсифи шахсиятро дар доираи андешаҳои мавҷудаи фалсафӣ, илмҳои табиатшиносӣ, равоншиносӣ, педагогӣ ва рушди тамоми ҷомеа ба миён меорад. Бешубҳа, яке аз омилҳои муҳими рушди шахсият фаъолияти касбӣ мебошад. Омӯзиши чунин мафҳумҳо, ба монанди шахсият, интиқоли таҷрибаи инсоният дар раванди рушди худ, таърихан тафсирҳои гуногунро паси сар кардааст. Дар раванди фаъолияти касбӣ шахс мунтазам бо одамони дигар ҳамсуҳбат шуда ба муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ дохил мешавад. Рушди касбӣ бо фаъолияти тамоми шахсият

дар такмили ихтисос алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, ин муносибат дутарафа буда, дараҷаи умумии инкишофи шахсият шарти ғозии такмили ихтисос буда, ташаккули касбӣ ба инкишофи куллии функсияҳои шахсии ҳар як шахс таъсири калон мерасонад. [1, С.25-26]

Асосҳои таълимию методӣ ва ташаккули касбии омӯзгор маҳорати ба роҳ мондани фаъолияти касбиро дар мутобиқат бо тавсияҳои илмҳои психологияю педагогӣ ва таҷрибаи пешқадам, дар ҷараёни таълим ба роҳ мондани тарбияи зеҳнии донишомӯзон, мукаммал гардонидани маҳорату малакаҳои зарурӣ, фароҳам сохтани шароити мусоид барои фаъолияти касбӣ, истифодаи оқилонаи тамоми воситаҳои таълимӣ, ба нақша гирифтан ва созмон додани чорабиниҳои гуногун, корбарии мунтазам бо насли наврас ва мутахассисон, ҳамзамон риояи интизомро дар иҷрои супоришҳо тақозо менамояд. Мақсади асосӣ барангехтани шавқу рағбати донишҷӯён ва ҷалб намудан ба корҳои нави оянадор барои ҷамъият муҳим мебошад. Фаъолияти касбии омӯзгор дар самти ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, парвариши муҳаббат ба Ватан, мавқеи фаъолонаи ҳаётӣ, ҳисси байналмилалӣ, интизоми бошуурона, тарбияи инсонпарварона, некӯкорӣ, адолат, ва зеҳнии донишомӯзонро дар бар мегирад.

Барои ташаккули касбии омӯзгор дар давраи мутобиқшавии мутахассисон чораҳои мушаххаси амалие заруранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, то мушкилоти раванди аз худ кардани нақши нави иҷтимоиро зимни фарогирии фаъолияти касбӣ зудтар бартараф намоянд. Фаъолияти касбии шахс омили пешбарандаи ташаккули он эътироф карда мешавад. Дар навбати худ, касб, махсусан барои шахсони муосире, ки дар ҷомеа кору фаъолият доранд, амалан бо таълим алоқаманд мебошад. Нақши маорифе, ки муассисаи таҳсилоти миёнаи муосир, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебозад, торафт васеъ мешавад. Таърихан, он вазифаҳоеро, ки қаблан аз ҷониби оила ва баъзе муассисаҳои дигар иҷро мекарданд, ба уҳда мегирад. Мақсади асосии инсон раванди худомӯзӣ мебошад, ки дар рафти он шахс тавонотар, таҷрибанок, оличанобтар мегардад ва инчунин табиати ҷисмонӣ ва фаъолияти худро бартараф менамояд.

Самтҳои асосии мутобиқшавии касбии мутахассисони навкор дар соҳаи маориф таваҷҷуҳи олимони зиёдро ҷалб менамоянд, ки ин табиист, зеро маҳз дар солҳои нахустини фаъолияти педагогӣ ва сифатҳои ташаккули касбии омӯзгор сурат мегирад, ки минбаъд дараҷаи маҳорати омӯзгори муассисаро нишон медиҳад. Муаммое мавҷуд аст, ки байни талаботи мактаби муосир, ҷомеа ва омодагии воқеии омӯзгорони навкор ба рушди фаъолияти касбии педагогӣ барои амалӣ намудани он ва коркарди нокифояи назариявию амалиро ошкор месозад. Рушди касбии хатмкунандагони мактабҳои олӣ бо заминаи омодасозии мутахассисони оянда дорои омодагии бунёдӣ муайян карда мешавад, ки дар он тарбияи ҷисмонӣ ба ҳаракати иҷтимоӣ ва ташаккули идеалҳои ахлоқӣ ва солимии онҳо мусоидат мекунад. [1, С.25-26]

Ба туфайли тадқиқоти П.Ф. Лесгафт, тарбияи чисмонӣ хамчун фан аввал дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва баъдан дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ, донишкадаҳои алоҳидаи миёна ҷорӣ карда шуд, ки ин метавонад муносибати байни инкишофи рӯҳӣ ва ҷисмониро пурра дар бар гирад. [6, 39с]

Дар солҳои аввали давраи шуравӣ вазифаи асосии муаллим аз он иборат буд, ки барои шинохтан, омӯзондани ҷаҳон ва ташкили муҳит ё мушоҳидаи табиии шароит фароҳам оварад, ки ба меҳнати шахсии ҳар як мутахассис алоқаи зич дошта бошад. Дар солҳои 30-юм аз ҳад зиёд идеологикунонии педагогика ва аз маданияти ҷахонӣ ҷудо кардани он ба пешрафти пурмаҳсули мактаб халал расонд. Андешаи пурсамар дар бораи фаъолияти ягона ва тақсимнашавандаи муаллим, якпорчагии шахсияти ӯ бетаваҷҷуҳии олимон ва муҳаққиқон монд. Тарбияи чисмонӣ асосан танҳо бо самти харбикунонӣ ба роҳ монда мешуд.

Ногуфта намонад, ки ба шарофати асарҳои А.Н. Леонтьев, тезис дар мавзӯи зерин пайдо шудааст: «Шахсият дар раванди фаъолият ташаккул меёбад ва зоҳир мегардад ва дар айни замон худаш ба рафти фаъолият таъсир мерасонад. Шахсият ва фаъолият бо хам алоқамандии зич доранд. Таъсири маҷмӯии фаъолият ягонагии тағйиротро дар соҳаҳои иҷтимоию биологӣ, табиати чисмонӣ ва маънавии ҳар як шахсро дар роҳи рушд ёфтани ташаккули касбӣ таъмин менамояд. Бо ақидаи Т.Ф. Кузнецов ва ҳаммуаллифон мавҷудияти инсон фаъолияти-ҷамъиятӣ гардид. Ва ин муҳит баҳри рушди касбии инсон хусусиятҳои зарурӣ ва табиӣ пайдо мекунад. Фаъолияти одамон ҳамчун хислатҳои асосии мавҷудияти инсон дар айни замон яке аз асосҳои маданият мебошанд. Маданият дараҷаи инкишофи

табиати ҷамъиятии инсонро дар назар дорад, ки дар он тарбияи насли наврас ҳамчун қисми таркибӣ ва хислати алоқаи инсон бо ҷомеаро ифода мекунад. бо меҳнат мукаррар карда шуда, табиати дуюми офаридаи инсон мегардад. Он мафҳуми хислатҳои касбй ва шахсии шахсро ташкил медиҳад. [1, С.25-26]

Фаъолияти одамон ҳамчун хислатҳои асосии мавҷудияти инсон дар айни замон ба шумор рафта яке аз асосҳои маданият мебошад. Маданият дараҷаи инкишофи табиати ҷамъиятии инсонро дар назар дорад, ки дар он тарбияи насли наврас ҳамчун қисми таркибӣ ва хислати муносибати инсон бо ҷомеаро бо меҳнат мукаррар карда, табиати дуюми офаридаи инсон мегардад. Он мафҳуми хислатҳои ташаккули касбии шахсро ташкил медиҳад.

Тадқиқоти Л. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн образи одамеро офаридааст, ки шахсияти вай на дар программаҳои ирсии дар у чойгиршуда, на дар умқи маҳорат, дониш ва малакаи азхудкардааш, балки дар системаи фаъолияте, ки тавассути ин донишу малака амалӣ мегардад, вокеъ гардидааст. Проблемаи асосие, ки самти ташаккули касбии омӯзгорро муайян мекунад, ин маҳорати касбӣ мебошад, ки асоси умумии методологии он принципҳои ягонагии шуур ва фаъолият ба шумор меравад. Мазмуни назариявӣ ин ифшои шартҳои фаъолият дар раванди ташаккули маҳорат ва қобилият муайян карда мешавад. Усули асосии ноил шудан ба камолоти касбӣ, ки доираи васеи тайёрии омӯзгоронро дар бар мегиранд, дар самтҳои фаъолияти рушди касбӣ фарқи мутахассисон пайдо мешавад.

Дар замони муосири илму техника аз омӯзгори ботаҷриба талаб карда мешавад, ки вай дар рушди фаъолияти касбии худ дар ҳама самтҳои кори фикрӣ ва чисмонй, методология ва ташкили муносибатҳои байни субъектҳоро дар раванди фаъолияти педагогӣ мунтазам такмил диҳад. Рушди касбии омӯзгор дар ду мавқеъи муқобил баррасӣ шуд. Якум аз мутлақи донишҳои табиӣ ва махсусан амалӣ ҳамчун шакли ягонаи имконпазир, ки аз донишҳои илмӣ бармеояд. Маҳдудияти чунин масъалаҳои ба амал омада дар кӯшиши омода намудани манзараи илмии таълимии омӯзгорон танҳо дар асоси маълумоти соҳаи дониш ва пешниҳоди он ҳамчун ҷаҳонбинии илмӣ зоҳир мегардад. Қабул намудани чунин мавкеъро ғайри имкон ҳисобидан мумкин, зеро вай ҷаҳони маънавии шахсро инъикос намекунад ва аз мазмуни васеи ичтимоӣ холӣ нест. Ихтисос муносибати худро ба интихоби иттилооти илмӣ тақозо мекунад: танҳо бо доштани ҳаҷми зарурии дониш барои қонеъ кардани манфиатҳои махсуси амалӣ маҳдуд карда мешавад. [3, с176]

Дар натиҷа донишҳое ба даст оварда мешаванд, ки хусусияти мозаикӣ доранд, муттаҳид шудани алоқаҳои тасодуфиро дар бар мегиранд, на ин, ки қобилияти бунёди системаи яклухти фарогири «дониш-амалҳо», ки боиси тамоили ҷаҳонбинии нопурраи мантиқӣ мегардад, бошад. Дар баробари ин мутахассиси фанни баландихтисос ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ омода набуда мемонад, «биниши» касбии у бо тарбияи эстетикӣ ва маънавӣ пайваста мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки рушди такмили ихтисос ба дараҷае мерасад, ки мутахассисони соҳаҳои хусусӣ наметавонанд дар доираи маҳдуди худ дар бораи объекти таҳқиқот назари якҷониба ба вуҷуд оваранд. Чунин тақсимот мунтазам вазифаи тарбияи насли наврасро дар раванди ташаккули маҳорати касбии муаллим вусъат мебахшад. Инкишоф ва такмили худи фан боиси ҷалби донишомӯзони гуногун дар соҳаи тарбияи мутахассисони оянда мегардад.

Муносибати хеле махсусгардонидашуда, ки дар ин давра хукмрон буд, боиси он гардид, ки мазмуни хоси тарбияи насли оянда дар омода намудани мутахассисони соҳа ин таълими ҳаракатҳо ва сифатҳои ҷисмонии инсон ба шумор мерафт. Дар баробари ин баҳс карда мешуд, ки дар раванди тарбия танҳо муаллими мутахассис тарбиятгар шуда метавонад. Дар ин маврид бисьёр шаклҳои аллакай муқарраршудаи тарбия дар рушди касбият ошкор карда нашудаанд: тарбияи чисмонӣ дар структураи вақти холӣ дар оила, дар хона, дар кор, ҳангоми машқҳои варзишӣ, худтарбиякунӣ ва ғайра имкониятеро пайдо кардан мумкин буд, ки мутахассиси соҳаи тарбияи чисмонӣ шуда наметавонист. Аксар вақт, тарбияи ҷисмонӣ танҳо нақши воситаи иловагӣ дар ба даст овардани сарбории мушакҳо вобаста ба набудани фаъолияти фаъол таъин карда мешавад.

Раванди азнавсозӣ ба идеяи ҳавасмандгардонии рушди омӯзгор дар рафти фаъолияти касбии онҳо, тайёр кардани мутахассиси оянда дар системаи таҳсилот замина гузошт. Таваҷҷуҳ аз махсусгардонӣ ба касбомӯзӣ сурат гирифта, проблемаи шахсияти мутахассис аз он сабаб аст, ки такмили ихтисоси коргарон, васеъ шудани донишу малакаи онҳо, афзоиши

тасаввуроти инсонӣ, ташаккули шахсият яке аз вазифаҳои асосии шароити пешрафти иқтисодӣ, резерви калони истеҳсолот, ки дар он инкишофи ҳаматарафаи шахс аз майлу хоҳиши инсондустӣ ба проблемаи муҳимми сотсиалӣ мебошад, табдил меёбад.

Фаъолияти ҳар як омӯзгор ин мувофиқат кардан ва эҷод намудан мебошад, ки барои қонеъгардонии ниёзҳои моддӣ ва маънавии донишҷӯён, рушди нерӯҳои асосии ҷисмонӣ ва равонӣ, хислатҳои маънавӣ таъсири мусбат расонад. Тарбияи донишҷӯён дар раванди таҳсил як қисми ҷудонопазири раванди ҳамаҷонибаи педагогӣ мебошад, ки дар донишҷӯён малакаҳои меҳнатӣ, рушди тафаккури амалии муфид, меҳнати эҷодӣ ва фаъолияти меҳнатии минбаъда пас аз тарк кардани муассисаи таълимӣ боқӣ мемонад. Донишҷӯёни муассисаҳо бо доштани малакаҳои меҳнатӣ маънои онро надоранд, ки ин натиҷаи ниҳоӣ аст, зарур аст, ки малакаҳои бадастовардаро мунтазам инкишоф ва муттаҳид созанд. Барои ин, ба андешаи ҳар як омӯзгор, раванди таълимро бо усули гуногун, дар асоси маводи мушаххасе, ки аз ҷиҳати зарурӣ ва табиат ва таҷрибаи бевосита ва мушоҳидаи донишҷӯён гирифта шудааст, тағйир диҳад.

Таҳсили фаъолияти меҳнатии омӯзгорон ба донишҷӯён таълим медиҳад, ки эҷодкорона, фаъол ва фикру мулоҳиза дар бораи олами худро озодона баён намуда тавонанд. Таҳияи фаъолияти меҳнатиро дар асоси ҳамкории самараноки маърифати самарабахши таълими шаҳрвандӣ ва ахлоқӣ ба роҳ монанд, ки асоси фаъолияти эҷодӣ ва маҳсулнокӣ дар фаъолиятҳои таълимӣ, маърифати ҷисмонӣ ва варзиш ва намоишҳои ҳаводор ба шумор меравад. Фаъолияти меҳнатии омӯзгорон бидуни ташаккули шуури меҳнат ғайриимкон аст. Фаъолияти меҳнатии омӯзгорон натиҷаи маърифати меҳнатӣ, таълим ва самти тарбияи касбӣ мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти меҳнатӣ бояд ҳамчун муътадил тавсиф карда шавад - соҳаи ҳавасмандкунанда, огоҳии амиқии донишу мулоҳиза ва ба таври ошкоро иҷрои вазифаҳои зарурӣ ба роҳ монда шавад.

Тамоюли устувор ба фаъолияти ҳар як омӯзгор; Ташаккули фарҳанги меҳнатӣ; Омодагии амалӣ, ахлоқӣ ва психологӣ ба кори эҷодӣ; ташаккули муносибати ахлоқии кӯдак ба фаъолияти меҳнатӣ; Рушди қобилиятҳои эҷодии донишҷӯ мебошад. Ба андешаи ман, барои ноил шудан ба ин мақсадҳо, бояд ҳушёрии меҳнатро дар кӯдакон ташкил ва инкишоф диҳад.

Омӯзиш пеш аз ҳама ҷолиб мегардад, вақте, ки донишҷӯй фикри худро баён мекунад, кори зеҳнӣ натиҷаҳоро мебинад, дар он ҳолат кори шумо ва кӯшишҳои шумо муайян карда мешавад. [9, с. 35]

Дар заминаи мунтазам такмил додани робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбӣ моликияти забондонӣ аҳамияти муҳими иҷтимоиро пайдо мекунад. Ин, дар навбати худ, аз нав дида баромадани талабот ба сатҳи омӯзиши забонҳои мутахассисон мегардад.

Дар системаи такмили ихтисос самти инсонпарварӣ тавассути ташаккули эҳтиёҷоти омӯзгор ба такмили ихтисос ва худ таълими умумии фарҳангӣ ва касбӣ амалӣ мегардад. Масъалаи интихоби мазмуни оптималии курсҳои такмили ихтисос низ барои рушди касбии омӯзгор ҳал шудааст. Самаранокии чунин курсҳо аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза мазмун, шакл ва усули таълими донишҷӯён ба талаботи пешрафти илмию техникӣ мувофиқат мекунанд ва ба асосҳои муосири психологию педагогии таълим мувофиқат мекунанд. Зарурати такмил додани курсҳои такмили ихтисос барои рушди касбии омӯзгорон аз зарурати дар амал бартараф намудани камбудиҳои мавчуда: формализм, асосан ахборотчигии таълим ба миён меояд. [13, с. 67]

Аз ин рӯ, интихоби мавзуъ дар раванди таълим проблемаи мубрами ташаккули мазмуни такмили ихтисоси омӯзгорони фанҳои техникии коллеҷҳо, техникумҳо ва литсейҳоро фаро мегирад. Дар солхои охир вазъияти тайёр кардан дар курсҳои такмили ихтисоси муаллимон ва устодони таълими истехсолӣ, махсусан дорои маълумоти миёнаи техникӣ ба талаботи ҳозираи илм ва истеҳсолот пурра ҷавоб дода наметавонад ва ба дигаргунсозии ҷиддӣ эҳтиёҷ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Просвещение, 1990. С.25-26.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в подготовке учителя. 1983. С. 281.

3. Зайцев Г.К. Потребности информационный подход воспитании/советская педагогика №11, 1991-с. 29-32.
4. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. Педагогика, 1983-Т.2.-с176.
5. Столяров В.И. Методологические принципы определения понятий в процессе научного исследования. Уч. Пособие -М: 1984 с.59
6. Шаймардонов Р.Х. Теория и технология интенсивного развитии профессиональной личности учителя в вузе. Автореф.диссерт. д.п.н. Казань, 1998.-39с.
7. Степанская, Т. М. Лесневский А. А. // Барнаул: энцикл. Барнаул, 2000. С. 167.
8. Силина, И. Г. А. А. Лесневский (чертежник, городской голова, общественный деятель) // Алтайский архивист. Барнаул, 2000. С. 23-28.
9. Абдулоев Ш. Педагогические основы повышения квалификации преподавателей специальных дисциплин, не имеющих базового педагогического образования. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. Душанбе. 1990. 2.3.4.
10. Аваев А., Крылов АН., Очерский Б.М. Общая электротехника. М.: Госэнергоиздат. 1
11. Амосова Р.Г. Опыт внедрения результатов педагогических исследований в практику. Советская педагогика. 1976. №9. 57-
12. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания Л: Наука. 1969.
13. Архипова СП, Педагогическое самообразование преподавателей теоретического обучения инженерно-технических работников предприятий в системе непрерывного повышения их квалификации: Автореф. дис. канд. пед. наук Л. 1981. 21. 6. 7.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДӢ ВА ТАШАККУЛИ КАСБИИ ОМӮЗГОР ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ ДОНИШҶӮЁН.

Дар мақола асосҳои таълимию методӣ ва ташаккули касбии омӯзгор маҳорати ба роҳ мондани фаъолияти касбиро дар мутобиқат бо тавсияҳои илмҳои психологияю педагогӣ ва таҷрибаи пешқадам, дар ҷараёни таълим ба роҳ мондани тарбияи зеҳнии донишомӯзон, мукаммал гардонидани маҳорату малакаҳои зарурӣ, фароҳам сохтани шароити мусоид барои фаъолияти касбӣ, истифодаи оқилонаи тамоми воситаҳои таълимӣ, ба нақша гирифтан ва созмон додани чорабиниҳои гуногун, корбарии мунтазам бо насли наврас ва мутахассисон, ҳамзамон риояи интизомро дар иҷрои супоришҳо тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: *метод, таҷриба, малака, фаъолият, ғайризабонӣ, имконпазир, мутахассис, шароит, васоит, зеҳнӣ, ташаккул, байнизабонӣ, психология.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ.

В статье рассматриваются учебно-методические основы и профессиональное развитие педагога, умение вести профессиональную деятельность в соответствии с рекомендациями психолого-педагогических наук и передовой практики, в процессе обучения развитие интеллектуальной образованности учащихся, а также совершенствование необходимых навыков и умений, создание благоприятных условий для профессиональной деятельности, требует рационального использования всех средств воспитания, планирования и организации различных мероприятий, регулярного взаимодействия с подрастающим поколением и специалистами, и в то же время, дисциплинированность в выполнении заданий.

Ключевые слова: *метод, опыт, умение, деятельность, неязыковой, возможный, специалист, условия, медиа, интеллектуальный, формирование, язык, психология.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND ADVANCED TRAINING OF TEACHERS IN THE PROCESS OF TEACHING STUDENTS.

In the given article, the educational and methodological foundations and professional development of the teacher, the ability to conduct professional activities in accordance with the recommendations of psychological and pedagogical sciences and advanced practice, during the course of education, the development of the intellectual education of students, the improvement of the necessary skills and abilities, the creation of favorable conditions for professional activity, It requires the rational use of all educational tools, planning and organizing various events, regular interaction with the younger generation and specialists, and at the same time, discipline in the performance of tasks.

Key words: *method, experience, skill, activity, non-linguistic, possible, specialist, conditions, media, intellectual, formation, interlanguage, psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмадзода Б.С., муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, Тел: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru*

Информация об авторе: *Ахмадзода Б.С., проректор по воспитательной части Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими, Тел: (992) 985053454, email-abunafsha@mail.ru*

Information about the author: *Ahmadzoda B.S., Vice-Rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Tel: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru*

УДК: 802.0:677

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Абдуллозода Х. А.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб

21 декабря 2021 года Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон обратился с традиционным ежегодным посланием к парламенту страны.

С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, Глава государства предложил объявить 2022-2026 годы, «Годами развития промышленности». В этот период необходимо образовать более 500 тыс. новых рабочих мест, увеличить денежный доход населения в 2 раза и долю среднего слоя населения довести до 45 процентов, и тем самым снизить уровень бедности до 15 процентов.

За январь-май 2023 года в Таджикистане промышленные предприятия совместно с частными предпринимателями произвели продукцию на сумму 16 млрд. 656,3 млн. сомони, что по сравнению с аналогичным периодом прошлого года больше на 1 млрд. 155,1 млн. сомони. Также обеспечен темп роста с учётом сопоставимых цен на уровне 9%.

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, промышленность страны является важнейшим фактором решения социально-экономических проблем, её доля в валовом внутреннем продукте с каждым годом постепенно увеличивается. Объем производства промышленной продукции увеличился с 15,1 млрд. сомони в 2016 году до 43,0 млрд. сомони в 2022 году, темп роста увеличился в 2,8 раза [1].

В связи с этим в контексте изменения требований, предъявляемых к современному инженеру, когда, вследствие диверсификации должностных обязанностей, востребованными становятся такие качества специалиста, как готовность к принятию решений, способность быстро реагировать и адаптироваться к изменяющимся производственным и социальным условиям, умение работать в команде, руководить малыми и большими группами актуальным становится изменение образовательной парадигмы студентов технических вузов — будущих инженеров-технологов текстильной промышленности.

Рассмотрим понятие и определение термина «цели образования». С. В. Крысюк определяет цели образования как «идеальные прогнозируемые результаты педагогической образовательной деятельности. Целями образования является всестороннее развитие человека как личности и наивысшей ценности общества. Цели образования это конечное состояние или результат, которого стремятся достичь органы образования, разрабатывая и реализуя государственную образовательную политику» [2]..

Е. С. Рапацевич приводит такое определение «цель современного образования формирование и развитие качеств личности, необходимых ей и обществу для включения в социально значимую деятельность».

О. Е. Коваленко определяет, что «цель это идеальное, умственное представление результатов деятельности».

Такие определения понятия цели позволяют сделать вывод, что цели образования в профильном высшем учебном заведении это идеальные желаемые результаты профессиональной подготовки будущих специалистов текстильной отрасли. На современном этапе развития педагогической науки существуют различные способы описания целей.

Традиционно цели представляют через содержание того, что изучают, деятельность преподавателя, учебную деятельность студентов, внутренние процессы личности.

Однако такие представления цели не удовлетворяют требованиям современных технологий обучения, поскольку имеют ряд недостатков, а именно: нечеткое представление о результатах обучения, в некоторых случаях невозможность представить содержание обучения,

определить степень достижения цели. Поэтому чаще цели определяют через категории «знать» и «уметь».

По уровням деятельности личности различные виды целей разделяют на стратегические, тактические и оперативные. Что касается профессиональной подготовки будущих инженеров-технологов, то стратегическая цель обучения отражается в образовательно-квалификационных характеристиках и образовательно-профессиональных программах. Такая цель должна соответствовать требованиям, предъявляемых к специалисту, которые определены в квалификационных характеристиках и должностных инструкциях служащих тех отраслей промышленности, для которых осуществляется подготовка будущих специалистов. Кроме того, при определении целей подготовки будущих инженеров-технологов текстильной отрасли необходимо опираться на требования Болонского процесса, который направлен на формирование единого европейского пространства высшего образования. Для обеспечения мобильности инженеров в Европе разработаны требования к специалистам в области техники и технологии, стандарты для аккредитации инженерных программ в рамках проекта EUR-ACE (European Accredited Engineer Европейский аккредитованный инженер) [3].

Исходя из этого определения, можно выделить следующие цели образования, а именно: обучающая, развивающая и воспитательная. Обучающая цель реализуется через формирование профессиональных знаний и умений, которыми должен обладать будущий инженер-технолог текстильной отрасли, развивающая цель направлена на развитие интеллектуальной, эмоциональной и физической сфер личности будущего специалиста.

Современное инженерное образование предполагает необходимость регулярного (хотя бы раз в 3 года) обновления практической части учебной программы, с ориентацией на новейшие тенденции развития соответствующей отрасли. Ведь за 4–5 лет, проходящих со дня зачисления студента в вуз и до получения им диплома об окончании, любая академическая программа, даже учитывавшая новейшие на момент поступления технологии, безнадежно устаревает. Как результат в отечественных технических и технологических вузах в качестве перспективных часто преподносятся области и парадигмы, устаревшие на 10 и более лет. Недостающие знания и умения студенты нередко вынуждены получать сами при помощи литературы и общения с будущими коллегами через интернет-форумы и конференции.

В результате этого возникают проблемы с изучением всех предметов предназначенного и предложенного в учебном плане. Так как в процессе обучения студенты инженер-технологи часто встречаются с трудностями в изучении углублённого английского языка. Для того чтобы преодолеть эти препятствия нужно согласовывать все материалы с министерством и вузом, где преподаются данные предметы и специальности.

Почему же потребность в специалистах с инженерным образованием, являющаяся одной из наиболее острых для многих стран, в том числе и в нашей, в недалеком прошлом, перестала быть актуальной у нас? Ведь такая необходимость обусловлена стремительными темпами экономического роста на основе усиливающейся мировой конкуренции в сфере технических разработок и создания новых машин и механизмов. Может ли быть качественное инженерное образование у тех, кто не производит своих технических систем в рамках догоняющей индустриализации? Если мы говорим о следующем этапе технологического развития, то нужно сформировать его дальнейшую конструкцию, ответить на вопросы: как мы встроимся в существующие технологические направления, ниши и цепочки, кто придумает систему организации и функционирования инженерной сферы в целях устойчивого технологического роста и развития, как готовить технические кадры для данной сферы, где мы не имеем дажеминоритарной доли? Налицо непрестижность инженерно-технических профессий.

Низкая заработная плата инженеров, слабая социальная защищенность, спад в промышленности и технологическая отсталость части предприятий приводят к тому, что лишь небольшая часть молодых специалистов с высшим инженерно-техническим образованием идет работать по полученной профессии (от 35 до 60%).

В настоящее время, время быстрого развития международных отношений в образовательной, научной, деловой и культурной сфере, качество подготовки современного инженера зависит от его владения не только знаниями узко технического характера, но и способности работать на международном уровне, а значит осуществлять профессионально-деловое иноязычное общение, как устное, так и письменное, с иностранными коллегами и партнерами. Принимая во внимание такой социальный заказ, высшим учебным заведениям

необходимо пересматривать содержание образовательных программ и технологий, ориентируясь на формирование совокупности компетенций, сформированность которых позволит выпускнику быть востребованным и конкурентоспособным в современных динамично развивающихся условиях[8].

Нужно отметить, что начиная с 2009 года горизонты сотрудничества Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб год за годом расширяется. Все вузы партнёры из Российской Федерации в рамках договоров о сотрудничестве ежегодно принимают бакалавров и магистров инженер-технологов для обучения на бюджетной основе. Это позволяет нашим студентам, используя самые новейшие инновационные технологии развивать навыки обучения. До сих пор идёт преподавание в формате онлайн или дистанционного образования для инженер-технологов института. Все занятия преподают выдающиеся учёные из вузов Российской Федерации.

В преподавании иностранных языков коммуникативная направленность давно считается приоритетной, однако, следует отметить, что в большей степени это касается языковой подготовки специалистов гуманитарной области, а когда речь идет о специалистах технической сферы, акцент смещается в сторону обучения переводу технической литературы и научных статей, изучению лексического корпуса узкоспециализированных терминов. Это связано с тем, что еще недавно инженерная должность не предполагала осуществление иноязычной коммуникации на разных уровнях, а контакты с иностранными фирмами были ограниченными, соответственно обучение студентов технических вузов сводилось к обучению переводу текстов технического содержания. Однако, сейчас формирование коммуникативной грамотности студентов — будущих инженеров необходимо признать приоритетным в обучения иностранному языку в вузе.

Изменения требований к подготовке студентов — будущих инженеров отражается на необходимости серьезного внимания к отбору методологических подходов, как основного инструмента познания, определяющего основные его направления.

В педагогическом понимании термин “подход” означает совокупность приемов, способов, используемых для воздействия на кого-либо, изучения чего-либо, ведения дел. Исследовательский подход определяется как исходный принцип, исходная позиция исследователя [1].

Исследователи Э. Г. Юдин и И. В. Блауберг описывают методологический подход как “принципиальную методологическую ориентацию исследования, как точку зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта), как понятие или принцип, руководящий общей стратегией исследования”[11].

В научном исследовании выделяют большое количество методологических подходов, что обусловлено множеством задач, разнообразием целей, которые необходимо достигнуть в результате образовательного процесса. Эта проблема может быть успешно решена при соблюдении ряда условий:

- избираемые методологические подходы должны быть адекватными, т. е. в полной мере соответствовать целям и задачам исследования;
- для получения объективной и целостной картины исследуемого явления необходимо использовать не один, а несколько подходов;
- совокупность методологических подходов, применяемых в исследовании, не должна включать взаимоисключающие подходы;
- методологические подходы должны дополнять друг друга, что позволяет изучить конкретный объект всесторонне и во всех его взаимосвязях.

Среди наиболее популярных методологических подходов выделяют системный подход, личностный, деятельностный, культурологический, социо-культурный, полисубъектный (диалогический), компетентностный, коммуникативный, аксиологический и другие.

Общенаучным подходом, активно используемом разными науками, является системный подход.

Системный подход, основными принципами которого являются целостность, то есть рассмотрение объекта как единой системы, структурность, понимаемая как взаимозависимость связей и отношений между отдельными элементами этого объекта, и иерархичность, как возможность выделения в рамках некоторой системы других, более элементарных систем, на практике будет иметь разное содержательное наполнение

применительно к философии, психологии, социологи, педагогике и другим областям деятельности людей. Более того, даже в рамках одной науки системный подход может проявляться по-разному: в педагогике, в частности, это зависит о того, что именно оказывается в фокусе внимания — проблемы воспитания и развития личности или вопросы дидактики. В свою очередь тот или иной принцип в общедидактическом его понимании получает дальнейшую интерпретацию при рассмотрении проблем, связанных с преподаванием конкретной дисциплины [9].

Вхождение системного подхода в отечественную педагогическую науку в конце 60-х годов XX столетия было закономерным процессом, определенным социокультурными, общенаучными факторами и внутринаучными тенденциями развития отечественной педагогики. Основы системного подхода были положены трудами зарубежных ученых еще в 20-е годы XX века А. И. Бергом, Л. Берталанфи, К. Боулдингом, Н. Винером.

В одной из первых публикаций по системной проблематике сектора системного исследования науки И. В. Блаубергом, В. Н. Садовским и Э. Г. Юдиным для определения научного статуса системного подхода была предпринята попытка разделить всю сферу системных исследований на ряд областей со специфическими задачами:

- формирование специфической системной картины мира и общей системной теории — область на стыке общенаучных и философских разработок;
- разработка логики и методологии системного исследования -область метанаучной дисциплины;
- осуществление специально-научных системных разработок -область конкретных наук;
- построение общей теории систем, смысл которой не в универсальности, а в том, что она является «метатеорией» — некоторой обобщенной концепцией теории систем применительно к определенным классам задач (абстрактно-математических, биологических, технических, социальных).

При обучении иностранному языку важен анализ и учет психологических, психофизиологических и лингвистических аспектов, это в полной мере обеспечивает системный подход, основываясь на глубинных связях и закономерностях.

Овладение иностранными языками представляет собой сложный «психофизиологический процесс, конечной целью которого является приобретение полноценной коммуникативной компетенции как совокупности знаний, умений и навыков во всех видах иноязычной речевой деятельности. Это также переход к новому образу мышления, обусловливающему речепорождение в соответствии с грамматическими схемами и смысловыми связями системы иностранного языка.

Для студентов технического профиля подготовки, коммуникативная направленность в обучении иностранному языку вызывает большие трудности, так их отличает стеснительность, некая замкнутость, неумение логично и правильно строить высказывания, им не присуща та артистичность и творческое начало, как например, студентам “гуманитариям”, поэтому так важно учитывать психофизиологические особенности обучаемой группы, при выборе подходов и методов преподавания [12].

Однако, следует отметить, что таким студентам легче воспринимать иностранный языка как систему, видеть взаимосвязи внутри языка. Преподнося изучаемый материал схематично и формулами, объясняя те или иные явления в системе, облегчает усвоение нового материала. Чтобы студент “технического склада ума” активно участвовал в иноязычном общении на занятиях, необходимо создать ситуации, близкие к профессиональным, поставить прагматическую задачу. Студентам этого профиля подготовки важно осознание ценности и перспективности знания иностранного языка для их будущей профессии.

Использование системного подхода, учитывающего все вышеперечисленные параметры, позволит сократить временные затраты и откроет новые возможности повышения качества обучения иностранным языкам.

Отбор компонентов языковой системы с целью их последовательного освоения осуществляется при системном подходе в порядке, при котором, во-первых, достигается понимание согласования подсистем, структур и элементов языка друг с другом, а во-вторых, учитывается их взаимное функционирование в речи. По мнению Леонтьева А. А., «сформированные таким образом психофизиологические механизмы трудно поддаются угасанию и могут вновь и вновь проявляться при возникновении условий, которым они

соответствовали». Именно этим объясняется тот факт, что полноценная способность к мышлению и коммуникации на иностранном языке (коммуникативная компетенция), достигаемая при его системном изучении, сохраняется на всю жизнь и быстро восстанавливается даже в случае долгого отсутствия практики [13].

Однако, роль системного подхода в решении уже поставленных проблем значительно скромнее, чем в их постановке. Объяснение этому факту заключается в том, что системный подход до сих пор разработал универсальной и эффективной совокупности специфических средств и методов решения проблем.

Следует отметить, что использование системного подхода при обучении иностранному языку не исключает использование других подходов. Как отмечают исследователи В. В. Шестаков и В. П. Сергиевский, «методология не может быть сведена к какому-то одному, даже «очень хорошему методу» и не является простой суммой отдельных научных методов. Все методы познания существуют как элементы единого процесса познания, в котором обеспечиваются специфические свойства науки, поэтому важным является обеспечение методологического плюрализма, гармоническое единство методов всех уровней» [7].

Таким образом, знания являются базой компетентности человека, которая рассматривается при компетентностном подходе (Д.А.Иванов, К.Г.Митрофанов, О.В.Соколова и др.).

Компетентностный подход акцентирует внимание на результате образования, причем в качестве результата рассматривается не сумма усвоенной информации, а способность человека действовать в различных проблемных ситуациях, т.е. результаты образования признаются значимыми за пределами системы образования.

В передовых странах существует двухступенчатая система предъявления требований к качеству инженерной подготовки и признанию инженерных квалификаций. Первая ступень – оценка уровня образовательных программ бакалавров в области техники и технологий через процедуру их аккредитации. Вторая ступень – признание профессиональных квалификаций инженеров через их сертификацию и регистрацию. Такие системы реализуются в каждой стране национальными, как правило, неправительственными профессиональными организациями – инженерными советами, имеющими в своем составе органы по аккредитации образовательных программ и сертификации специалистов: Аккредитационный совет по технике и технологиям (Accreditation Board for Engineering and Technology, ABET, США), ECUK (Великобритания), CCPE (Канада), IEAust (Австралия) и др. Мировым лидером в области разработки новых критериев, процедур и методов оценки качества образовательных программ является ABET, США.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ващенко В. П. От «внедрения» до «осознания» и «принуждения»: об инновациях и их производных / Рос. науч.-исслед. ин-т экономики, политики и права в науч.-техн. сфере // http://riep.ru/upload/iblock/385/3858d7e006fa247844183ecfce6fb44b.pdf.
2. Давидович, В. Е. Сущность культуры [Текст] / В. Е. Давидович, Ю. А. Жданов. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1977. – 145 с.
3. Дементьева, М. В. Педагогические условия готовности к деловому иноязычному общению у студентов неязыковых факультетов вузов : автореф. дис. …канд. пед. наук [Текст] : 13.00.08 / М. В. Дементьева. – Челябинск, 2001. – 22 с.
4. Демин, В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды [Текст] / В. А. Демин // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С. 34–42.
5. Деркач, А. А. Методолого-прикладные основы акмеологических иссле- дований / А. А. Деркач. – Москва : РАГС при Президенте РФ, 1999. – С. 17.
6. Добрович, А. Б. Общение: наука и искусство [Текст] / А. Б. Добрович. – Москва, 1978. – 144 с.
7. Зеер, З. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход [Текст] / З. Ф. Зеер. – Москва : МПСИ, 2005. – 216 с.
8. Колесник, Н. Е. Роль дисциплин общеобразовательного цикла в формировании профессионально важных качеств учащихся в условиях компетентностного подхода / Н. Е. Колесник. — Текст : непосредственный // Педагогика: традиции и инновации : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 2. — Челябинск : Два комсомольца, 2011. — С. 43-46.

9. Коршунов А., ведущий научный сотрудник Центра системного анализа и стратегических исследований НАН Беларуси, к.ф-м.н., https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-podgotovki-inzhenerov-v-sovremennyh-usloviyah, | №2 (192) | Февраль 2019 | наука и инновации стр. 19-23;
10. Кочетков Г. Б. Роль и место инженера в инновационной экономике // Российское предпринимательство. 2000. Т. 1. №11.С. 68–75.
11. Образование в Республике Беларусь. Статистический сборник. Минск, 2017, // www.belstat.gov.by
12. Послание Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемего Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 21.12.2021, г. Душанбе;
13. Системный подход в обучении иностранным языкам в техническом вузе, Корягина, И. А. Системный подход в обучении иностранным языкам в техническом вузе / И. А. Корягина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 11 (70). — С. 337-339.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются проблемы подготовки будущих инженер-технологов текстильной промышленности средством углублённого изучения английского языка, а также пути решения освоения учебного программы для специалистов инженер-технологов текстильной промышленности. Цель исследования заключается в том, чтобы выявить перспективы использования инновационных технологий в процессе обучения инженер-технологов текстильной промышленности. Использование искусственного интеллекта в вузах и внедрение новых технологий в образовательный процесс в будущем будут приоритетными.

Нужно отметить, что в преподавании иностранных языков коммуникативная направленность давно считается приоритетной, однако, следует отметить, что в большей степени это касается языковой подготовки специалистов гуманитарной области, а когда речь идет о специалистах технической сферы, акцент смещается в сторону обучения переводу технической литературы и научных статей, изучению лексического корпуса узкоспециализированных терминов.

Ключевые слова: *инженер-технолог, образования, сотрудничество, специалист, иностранный язык, коммуникативность, текстиль, промышленность, инновация.*

МУШКИЛИҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЙЁР НАМУДАНИ МУҲАНДИС- ТЕХНОЛОГҲОИ САНОАТИ НАССОҶӢ БО ОМУЗИШИ АМИҚИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои тайёр намудани муҳандисони ояндаи технологияҳои саноати нассоҷӣ тавассути омӯзиши амиқи забони англисӣ, инчунин роҳҳои ҳалли барномаи таълимии мутахассисони муҳандисони коркарди саноати нассоҷӣ баррасӣ карда мешаванд. Мақсади тадқиқот муайян намудани дурнамои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълими муҳандисони равандҳои саноати нассоҷӣ мебошад. Истифодаи зеҳни сунъӣ дар донишгоҳҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар раванди таълим дар оянда аз авлавият хоҳад буд.

Бояд гуфт, ки дар таълими забонҳои хориҷӣ самти коммуникативӣ кайҳо боз як авлавият маҳсуб мешуд, вале бояд гуфт, ки ин бештар ба омӯзиши забонҳои мутахассисони соҳаи гуманитарӣ дахл дорад ва дар мавриди мутахассисони сохаи техникӣ, ба таълими тарҷумаи адабиёти техникӣ ва мақолаҳои илмӣ, омӯхтани баданаи лексикии истилоҳоти хеле махсус диққат дода мешавад.

Калидвожаҳо: *муҳандис-технолог, маориф, ҳамкорӣ, мутахассис, забони хориҷӣ, муошират, нассоҷӣ, саноат, инноватсия.*

PROBLEMS OF TRAINING ENGINEER-TECHNOLOGIST OF THE TEXTILE INDUSTRY WITH IN-DEPTH LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the problems of training future process engineers of the textile industry by means of in-depth study of the English language. As well as ways to solve the development of the curriculum for specialists in process engineering of the textile industry. The purpose of the study is to identify the prospects for the use of innovative technologies in the process of training process engineers in the textile industry. Using of Artificial intelligence in universities and the introduction of new technologies in the educational process in future will be priority.

It should be noted that in the teaching of foreign languages, the communicative orientation has long been considered a priority, however, it should be noted that to a greater extent this concerns the language training of specialists in the humanitarian field, and when it comes to specialists in the technical field, the emphasis is shifted towards teaching the translation of technical literature and scientific articles, the study of the lexical corpus of highly specialized terms.

Key words: *engineer-technologist, education, cooperation, specialist, foreign language, communication, textiles, industry, innovation.*

Сведения об авторе: *Абдуллозода Хабибулло Абдулло - начальник отдела международных связей Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, Республика Таджикистан, г. Куляб Борбадский р-н. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, тел:, +(992) 918 55 45 48*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллозода Ҳабибулло Абдулло – сардори раёсати муносибатҳои байналмилалии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, тел:, +(992) 918 55 45 48*

Information about the author: *Abdullozoda Khabibullo Abdullo - Head of the International Relations Department of the Institute of Technology and Innovation Management in the city of Kulyab, Republic of Tajikistan, Kulyab, Borbad district. E-mail: habibullo-n@yandex.ru, phone:, +(992) 918 55 45 48*

ТДУ811.222.8,22
ТКБ - 81.2 ТОҶ
Қ -76

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГӢ ВА НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ ФАЪОЛИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОН

Шаропов Ш. А., Қодирова М. А.
МДТ "ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров"

Ташаккули дарки нақши фаъоли иҷтимоӣ ва ё шахсият дар ҷомеа барои хонандагон, бахусус хонандагони хурдсол давраи хеле муҳими ҳаёт маҳсуб ёфта, барои зиндагии минбаъдаашон нақши калидӣ дорад. Тасаввуроти кӯдак оид ба ҷомеа ва нақши инсон дар ҷамъият барои мутобиқшавии ӯ таъсири муҳим мерасонад, зеро, махз дар синни хурди мактабӣ тахкурсии тарбияи кӯдак ва ташаккули хислатхои хуб гузошта мешавад. Модернизатсияи системаи маорифи миллӣ ташаккули шахсияти фаъоли иҷтимоиро, ки дар шароити муосир пурсамар зиндагӣ карда, онро дигаргун сохта, мустақилона тасмимҳои дурусту ҳаётан муҳим қабул мекунад ва дар сохахои мухталифи ҷомеаи муосир мавқеи мусбат дорад, вазифаи муҳимтарини муассисаҳои таълимӣ мешуморад.

Ҷаҳони пуртазоду тағйирпазир, ки инсони муосир дар он зиндагӣ мекунад, ӯро маҷбур месозад, ки бо омилҳои берунӣ ва дохилӣ муборизаи доимӣ барад. Он чизе, ки дар атрофи одами одӣ рӯй медиҳад, баъзан нофаҳмо буда, боиси эҳсоси нороҳатӣ мегардад.

Равоншиносону асабшиносон рух додани ҳолати тезутунди изтиробнокӣ, шубҳанокӣ, ваҳму васвосаи гуногунро дар шумораи зиёди одамони одии ҷомеаи муосир муайян намудаанд. Ҳаёти инсон дар замони муосир бо суръати тез ҷараён гирифта, вақти истироҳат кардан аз мушкилоти сершумори ҳаррӯза воқеан вуҷуд надорад. Доираи сарбаста, ки аз масофаи марафонӣ иборат буда, бо суръати баланд (спринт) ҷараён дорад, одамонро маҷбур мекунад, ки бо худ дар мусобиқа бошанд.

Дар илми равоншиносӣ категорияи «шахсият» яке аз мафҳумҳои умумӣ маҳсуб мeёбад, яъне «шахсият» танҳо хоси мафҳуми илми равоншиносӣ набуда, онро ҳамаи илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла фалсафа, сотсиология, педагогика ва ғайра меомӯзанд. Мафҳуми «шахсият» ва «сифатхои шахсӣ» - ро В. Д. Шадриков (доктори илмҳои равоншиносӣ, профессор) чунин шарҳ медиҳад: «сифатҳои шахсӣ шакли устуворшудаи рафтор буда, дар паси он мақсадҳои (ангеза) шахсӣ вуҷуд дорад» [11].

Олим – равоншиноси рус, профессор А. В. Петровский қайд мекунад: «… инсон, ки тавассути мехнат аз олами ҳайвонот баромада, дар ҷамъият инкишоф меёбад, тавассути забон бо одамони дигар муошират мекунад, ба шахсият — субъекти шинохт ва дигаргунсозандаи фаъоли воқеият табдил меёбад» [9, саҳ. 67].

А. Г. Маклаков қайд мекунад, ки шахсиятро бештар дар маҷмӯи хислатҳои иҷтимоӣ ва ҳаётии инсон, ки дар ҷараёни инкишофи иҷтимоӣ ба даст меорад, мефахманд. Бештар мафҳуми «шахсият» шахси дорои хосиятҳои устуворе, ки амалҳои нисбат ба одамони дигар аҳамиятдоштаро муайян мекунад, ифода менамояд. [9].

Дар навбати худ, равоншиноси немис Зигмунд Фрейд ба масъалаи ошкор кардани хислатҳои шахсият таваҷҷуҳ карда, кӯшишҳои асосии худро барои ошкор кардани механизмҳое, ки рафтори инсонро таъмин мекунанд, равона кардааст. Бо ин мақсад ӯ сохтори муайяни шахсиятро (Ид, Эго, Суперэго) пешниход кард, динамикаи ташаккули шахсиятро ошкор намуд. Ба ибораи дигар, сохтор ба системае табдил дода шуд, ки таъсири мутақобилаи унсурҳои алоҳидаи онро нишон медиҳад, механизмҳои лаҳзаҳои мухими ба ташаккули рафтори патологӣ (ғайритабиӣ) мусоидаткунандаро ошкор карда, тартиботи мудофиавӣ, ки ба воситаи онҳо шахс ҳалли ноумедиҳо, низоъҳо ва изтиробҳоро меомӯзад, тасвир карда мешавад.

Холл ва Линдсей менависанд, ки шояд хусусияти фарққунандаи равиши юнгианӣ (асосгузори назарияи юнгианӣ - яке аз ҷараёни психодинамиқа Карл Густав Юнг) ба инсон дар он аст, ки он телеология ва казуалнокиро (тасодуф) ба хам мепайвандад. Рафтори инсон на танҳо аз рӯи таърихи фардӣ ва нажодӣ (тасодуф), балки бо ҳадафҳо ва кӯшишу ғайрат (телеология) низ муайян карда мешавад. Ҳам гузашта чун тасодуф ва ҳам оянда ҳамчун иқтидор (потенсиал) рафторро дар ҳозир идора мекунанд...

Шахсият тибқи таҳқиқоти Карл Густав Юнг маҳсул ва махзани таърихи ниёгон мебошад ва бо назардошти ақидаи мазкур метавон гуфт, ки онҳо дар маҷмуъ мазмуни ҷаҳони ботинии шахсро ташкил медиҳанд ва дар истилоҳоти аслӣ оварда шудаанд. Юнг ба тавсифи шахсият тавассути хислатҳои фардӣ муроҷиат намекунад. Аммо, агар мо ба тафсири пурмазмуни мафҳумҳои инфиродӣ муроҷиат кунем, он гоҳ ногузир ба зарурати истифода аз мафҳуми хислат ё табъияти шахсият бояд назар андозем. Мо метавонем шахсро ҳамчун шахси ҷамъиятӣ танҳо тавассути нақшҳои иҷтимоӣ ва хислатҳои шахсие, ки тавассути он нақшҳоро амалӣ мекунад, тавсиф карда бошем. Агар дар бораи шахсияти худ (алоҳида) сухан ронем, пас то андозае мухолифи шахсияти оммавӣ мебошад ва бо истилоҳҳои муқобил тавсиф мешавад. Ҳамин тариқ, бидуни истинод хислат ва хусусиятҳои шахсиятро муайян кардан ғайриимкон аст (12, саҳ. 23).

Хусусияти шахсият хислати устувори шахсӣ, маҷмуи муносибатҳо ва самтҳои арзишӣ, ғояҳо тадқиқоти эмпирикӣ, ки хусусияти таъсири фаъолиятро ба муносибатҳо ва ҳамкории одамон дар муошırати байнишахсию муштарак ва ғайра нишон медиҳад. Барои ин ба хусусиятхои психологии аз ҷониби Айзенк муайяншуда муроҷиат кардан кифоя аст. Г. Айзенк дар сохтори типологии худ доир ба мафҳуми типи экстраверсивӣ маҷмӯи хислатхои ба ҳам алокаманди шахсият: фаъолнокӣ, инсонгароӣ, омодагӣ ба хавф (таваккал), импулсивнокӣ (ҳардамхаёл), тундхӯӣ, кордонӣ, бемасъулиятӣ ва ғайраро ба ҳам овардааст. Мутаносибан, шахсони интроверсивӣ (дарундор, хаёлӣ) ба таври сустфаъолиятӣ, улфатнопазирӣ, эҳтиёткорӣ, назоратпазирӣ, қафомонӣ, ғайриихтиёрӣ ва масъулиятшиносӣ тавсиф карда шудааст. Ҳамчун консепсияи дуюми типологӣ Айзенк мухолифан фарзияи «ноустувории эмотсионалӣ - ботамкинӣ» - ро пешниҳод менамояд. Ноустувории эмотсионалиро чун маҷмуи норасоиҳо аз қабили руҳафтодагӣ, изтиробнокӣ, безор кардан, тобеият, маъюсӣ (андӯҳгинӣ), гунаҳкорӣ тавсиф менамоянд. Барои инсонҳои қавиирода ва ё аз ҷиҳати эмотсионалӣ устувор худбаҳодиҳии баланд, қаноатмандӣ, оромӣ, интизомнокӣ, мустақилият, солимӣ ва бегуноҳӣ хос аст. Ниҳоят, Айзенк мафҳуми сеюми типологӣ – «матонат – нармтабиат» - ро пешниҳод мекунад. Ба инсонҳои гурӯҳи боматонат: серталабӣ, майлнокӣ ба муваффақият, манфиатпарастӣ (манипулятсия), ҷустуҷӯии омилҳои ҳавасмандкунӣ, догматизм (танқиднопазирӣ), қавиародагӣ хос аст; ба гурӯҳи инсонҳои нармтабиат бошад - мусолиҳакорӣ, тобеиятпазирӣ, фурӯтанӣ, ҳамдард будан (ба ғаму дарди дигарон бетараф набудан), мавзунӣ, уҳдабароӣ, назокатнокӣ хос мебошад.

Намунаи баррасишавандаи мафҳуми типологии «интроверсия - экстраверсия» аз бисёр ҷиҳатҳо шарҳ дода мешавад. Фарзияҳои Карл Юнг ва Ганс Эйзенкро муқоиса намуда, мебинем, ки ҳангоми аз ҷиҳати терминологӣ муайян кардани навъи мафҳумҳо муаллифон ба сохторхои чуқури психикӣ, олами ботинии инсон бо тарзҳои гуногун баррасӣ менамоянд. Ва агар Юнг аз мафҳуми ифодкунандаи рӯҳӣ андешаронӣ намояд, пас Айзенк - аз маҷмӯи аломатҳои рафторӣ сухан мекунад. Масъалаи таносуб дар шахсияти принсипҳои марду зан, ки дар назарияи Юнг аз нуқтаи назари Анима ва Анимус (истилоҳи юнонӣ – оғози ҳаёт) инъикос ёфтааст, аз ҷониби О. Вайнингер [5, саҳ. 64] қабл аз Юнг хеле пурра таҳия шуда буд, ки дар он хислатҳои шахсият барои тавсифи хусусиятҳои марду зан истифода кардааст. Баррасиву таҳлили ақидаҳои Фрейд, Юнг ва Айзенк имкон медиҳад, ки хулосаи муҳим бароварда бошем.

Шахсиятро ба таври фарзиявӣ, аз ҷониби сохторҳои амиқ тавсиф кардан мумкин аст ва баъд муаллиф истилоҳоти худро истифода мебарад. Аммо, агар мо кӯшиш кунем, ки шахсиятро тавассути маҷмӯи аломатҳои рафтор тавсиф кунем, пас мо ногузир ба хислатҳои шахсият, ки рафторро амалӣ мекунанд, муроҷиат намоем. А.В. Петровский менависад, ки одам хамчун фард ба дунё омада, ба системаи муносибатхо ва равандҳои иҷтимоӣ дохил мешавад, ки дар натича вай сифатҳои махсуси иҷтимоӣ пайдо мекунад, яъне ҳамчун шахсият ташаккул меёбад. Ин аз он сабаб ба вуҷуд меояд, ки шахс ба системаи муносибатҳои иҷтимоӣ дохил шуда, ҳамчун субъект – инсони бошуур амал мекунад ва дар раванди фаъолият

ташаккул ва инкишоф меёбад. Шахс, шахсият, фардият. Шахс гуфта, мо метавонем инсони муқаррариву солими калонсол, навзод ва инсонҳои бемору камақлро, ки забон ва малакаи одитарини муоширатро намедонанд, дар назар дошта бошем. Вале, танҳо категорияи аввали номбар намудаамон шахсият мебошанд, яъне мавҷудоти иҷтимоӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ воридшуда, фаъолиятбарандагони рушди иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд. Инсон ҳамчун шахс ба дунё омада, минбаъд ба шахсият табдил меёбад ва ин раванд хусусияти таърихӣ дорад. Ҳанӯз дар давраи кӯдакӣ шахс ба системаи муайяни муносибатҳои иҷтимоии таърихӣ муқарраршуда дохил мешавад, ки вай аллакай онро дар шакли тайёр мебинад. Инкишофи минбаъдаи шахс дар дохили гурӯҳи иҷтимоӣ муносибати пурпечутоберо ба вуҷуд меорад, ки ӯро минбаъд ҳамчун шахс ташаккул медиҳад [9].

Мафхумхои инсон, шахсият, фард, фардият, ки дунёро дигаргун месозад, бо формулаи зерин ифода кардан мумкин аст: "Инсон ҳамчун шахс таваллуд шуда, ҳамчун шахсият ташаккул меёбад ва ҳамчун фардият боқӣ мемонад. (истодагарӣ менамояд)"

Якҷоя бо истилоҳи «шахсият» мафҳумҳои «фард», «фардият», «инсон» мавриди истифода қарор дода мешаванд ва мафҳумҳои зикршуда бо ҳам алоқамананд. Ҳамин тавр, шахсият - шахси мушаххаси дар алоқамандии системаи хислатхои психологии устувори ичтимоӣ ки дар ҷараёни муносибатхои ҷамъиятӣ зохир гардида, фаъолияти ахлоқии ӯро муайян менамояд ва барои худашу атрофиёнаш зарур аст, фаҳмида мешавад [9].

Шахсият маҳсули инкишофи равонии (психикии) инсон дар шароити иҷтимоӣ мебошад. Инсон дар сатхи муайяни инкишофи иҷтимоӣ ва равонӣ ба шахсият табдил меёбад [9].

Шахсият хусусияти умумии инсон буда, дар тамоми намудхои фаъолияти ӯ зохир мегардад. Бо назардошти ақидаи зикршуда, А. Н. Леонтев гуфта буд: «муносибати фаъолона оид ба таҳлили равонӣ (психика) - и инсон дар айни замон муносибати фардӣ (инфиродӣ, шахсӣ) мебошад». Баръакс, муносибати шахсӣ ҳамзамон як амали фаъолнокӣ аст. Дар баробари ин, шахсият инсонро танҳо аз як ҷиҳат тавсиф мекунад: ҷалби ӯ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, майлу ҳоҳиш, ки мақсадҳои пешбарандаи фаъолияту рафторашро муайян мекунад. Майлу ҳоҳиш ва ё самтнокии шахсият метавонад иҷтимоӣ ё худбинона (эгоистӣ) бошад. Дар баъзе мавридҳо майлу хоҳиш (манфиатҳои) шахсӣ ва ҷамъиятӣ метавонанд мувофиқат кунанд, дар дигар ҳолатҳо бошад, самти худбинӣ (эгоистӣ) метавонад ба одамони дигар, умуман ҷомеа зарар расонад. Дар асоси ин метавон дар бораи инкишофи мусбат ва манфии шахсият сухан ронем. Дараҷаи инкишофи мусбии шахсият бо дараҷаи масъулиятшиносии одам дар назди одамони дигар, дар назди ҷамъият (муҳит), дар назди фаъолияти шахсӣ ва ҳатто дар назди худаш муайян карда мешавад. Меъёрҳои ахлоқие, ки аз ҷониби шахс қабул мешаванд ва ба олами ботинӣ, ҳаёти рӯҳии ӯ интиқол меёбад бо ёрии ҳиссиёт идора карда мешаванд, ки онҳоро вазифа, виҷдон, ору номус ном мебаранд. Мафҳумҳои садоқат, шаъну шараф, қадру қимат низ бо мафхуми шахсият ва ахлоқ алоҳамананд [7].

Дар замони муосир ва ҷаҳонишавии босуръат, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва идеологияҳои мухталиф ҷомеаи ҷаҳониро ором намегузорад ва хатар ба таъриху фарҳанг, тамаддун, бештар шуда, воридшавии унсурҳои бегона ба фарҳанги миллӣ ва ба аз байн рафтани урфу одат, анъана ва ҳувияти миллӣ боис мегардад. Дар шароити феълӣ масъалаи ташаккули шахсият ва иҷтимоишавии хонандагон муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин ру, моро мебояд дар ҳамкорӣ тарбияи насли наврo таҳким бахшида, пояҳои онро мустаҳкам созем ва наврасону ҷавононро ба дарки вуҷуди хеш, шинохти аслу насаб, донистани моҳияти маънавӣ, мавқеи худ дар ҷомеа ҳидоят намоем. Зеро танҳо тарбияи хуб метавонад рушди бомароми кишварро таъмин карда, мавқеи онро дар арсаи байналмилалӣ боло барад ва устувор гардонад. Агар мафкура ва шуури сиёсӣ ҳар қадар баланд шавад, ҳамон қадар шахс дар сиёсату сиёсатмадорӣ ва дарки арзишҳои демократӣ ба хато роҳ намедиҳад, ҳар қадар муносибат ва психологияаш тарҳи демократӣ гирад, ҳамон қадар майлу рағбаташ ба ин сохт меафзояд ва худаш ташаббускору ҳиссагузор ва фаъол мешавад. Дар акси ҳол, аз як сӯ, ба шахси мушоҳидакори афсӯсхӯр мубаддал мегардад ва аз суи дигар, хубиҳо ва пешравиҳои хурду калонро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳад, дида наметавонад ва агар бинад ҳам, худро ба нодонӣ зада, нодида мепиндорад.

Инсон дар ҷомеа зиндагӣ карда наметавонад агар берун аз он бошад, дарки раванди ҷомеа, дастгирӣ ва иштироки фаъолона дар он муҳимтарин вазифаи тмаориф буда, ба инкишофи шахсият алоқаманд аст. Зимни пешниҳоди вазифаҳои нав онро бояд мадди назар дошт, ки дар ташаккули шахсият муҳити ҷамъиятӣ ва оила мақоми аввалиндараҷа доранд.

Мактаб ва муассисаҳои ба он монанд ин равандро ба маҷрои низоми муайяни педагогӣ равона месозад.

Дар замони муосир муассисаи таълимӣ онест, ки ҳайаташ ҳар кадом хонандаро ба самти фаъолияти ташаббускорона ва эҷодӣ мувофиқи қобилияташ сафарбар намояд. Бинобар он рукнҳои иҷтимоишавиро дар робита бо ҷомеаи муосир бояд донист, ки ин рукнҳо чунинанд:

- фарогирии арзишҳои фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонӣ, ҳунар, илм, техника, ахлоқ, ҳифз, эҳё ва идомаи онҳо;
- фаъолияти хонандагон дар созмонҳо ва иттиҳодияҳои мухталифи ба манфиати ҷомеа ва шахс;
- ташаккули рафтори шахс, ҷонибдорӣ аз ҳуқуқи инсон, омодагӣ ба ҳалли масъалаҳое, ки ҷомеа пеш мегузорад;
- ташаккули шаклҳои нави муносибат ва фаьолият, ки метавонад хонандагонро аз карахтии шаҳрвандӣ ва иҷтимоӣ раҳоӣ бахшанд, мустақилиятро инкишоф диҳанд;
- парвариш дар рӯҳи принсипҳои арзишҳои умумибашарӣ: рушди эҷодкории бадеӣ, техникӣ ва илмӣ;
- ҳифзи табиат ва муҳити зист, муоширати нек бо дустон, волидайн ва калонсолон;
- таҳияи шароити мусоид барои рушди малака ва маҳорати меҳнатии ҷавонон дар зинаҳои ибтидоии инкишофи шахсият;
- ошноӣ бо тарзи ҳаёти солим, ташкили мактабҳои тандурустӣ, толорҳо, ки ба таҳкими саломатии кӯдакон мусоидат мекунанд.

Аз ин рукнҳо маълум мешавад, ки ҷомеаи демократӣ ба гардани мактабу маориф ягон идеологияи абарқудратро бор намекунад. Бунёди тарбия ва рушди шахсиятро дар мактаб арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо аз манфиати ҳар гуна сиёсату идеология, ҳизбу созмонҳо афзалтаранд. Моҳияти ин гуна арзишҳоро:

- ватану ватандӯстӣ;
- озодии Ватан ва шахс;
- муомилаю муносибат бо халқу миллатҳои кишварҳои дуру наздик.
- меҳнати софдилона;
- рушду нумӯи арзишҳои маънавӣ, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ ташкил медиҳанд.

Яке аз тамоилҳои муҳимтарини ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон дар мактаби муосир башардӯстист, ки муносибати фардии раванди педагогиро дар назар дорад, ки он гардиш ба сӯи кӯдак, эҳтироми шахсияти ӯ, боварӣ ба ӯ, пазируфтани арзишҳо, талабот ва рағбати ӯ мебошад ва таҳияи мусоидтари шароит барои шукуфоӣ ва инкишофи қобилияти ӯ; рӯ овардани мактаб ба фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонӣ, арзишҳои маънавии мардумро дар назар дорад.

Дар баробари ин гуманизатсия ё башардӯстӣ дар мактаб фақат бо тағйири моҳият ва тарзи муносибат бо кӯдак маҳдуд намешавад. Вай ба тарбияи шахсияти тамоюли гуманистидошта равона шудааст, яъне муносибати башардӯстона бояд башардӯстӣ ба бор оварад.

Ҷараёни педагогӣ дар мактаби муосир ба шакли демократӣ сурат мегирад, ки муҳтаво ва моҳияти он дар имконияти расидани ҳама ва ҳар кас ба дастовардҳои олии фарҳангӣ, шукуфонии истеъдоди хонандагон дар бартараф сохтани монеаҳо дар роҳи инкишофи фардҳо ва умуман иҷтимоишавии онҳо дар ҷомеа мебошад.

Ба рушди манфии шахсияти инсон меъёрҳое роҳнамоӣ мекунанд, ки ба меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда мухолифанд. Рафторе, ки ба қоидаҳои бадахлоқона (бадрафторона) асос ёфтааст, ба одамони дигар зарар мерасонад; дар ин маврид аз муносибати бемасъулиятонаи одам сухан меравад. Аммо, дуршавӣ аз меъёрҳои қабулшуда на ҳамеша маънои инкишофи манфии шахсиятро дорад, балки аксар вақт масъулияти баланди шахсро дар назди одамони дигар низ нишон медиҳад.

Маълум аст, ки бо мурури замон одамон дар шароити нави иҷтимоӣ зиндагӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфт кардани мазмуни ҳаётро меомӯзанд, вале ин озодиро талаб мекунад. Инсон фазои холигӣ ба вуҷуд оварда, анъанаҳо, табақаву тоифабозиро вайрон мекунад ва инчунин чӣ гуна пур кардани фазои холиро меомӯзонад. Дар Ғарб одамон аллакай дар ин самт ба баъзе пешравӣ ноил шуда истодаанд, зеро онҳо бештар меомӯзанд. Оид ба ин мавзӯъ фикру мулохизахои хеле шавқоварро психоаналитики австриягӣ В. Франкл баён намуда,

нигоштааст: «табиист, ки инсон барои пурмазмун шудани зиндагии худ саъй мекунад. Зиндагии бемаъно мушкилтарин ҳолати шахс буда, маънои умумии зиндагӣ вуҷуд надорад, он барои ҳама гуногун аст». Маънои зиндагиро, ба ақидаи В. Франкл, эҷод кардан ва ё ихтироъ кардан мумкин нест, баръакс онро ёфтан лозим аст, вай ба таври объективӣ берун аз одам вуҷуд дорад. Муносибати ҷиддии байни инсон ва олами беруна бавуҷудоянда ҳолати муқаррарӣ ва солими равонӣ мебошад. Инсон бояд ин маъниро дарёбад, дарк созад ва дар амал татбиқ намояд.

АДАБИЁТ

1. Андреева Г.М. Социальная психология [текст] / - М.: МГУ, 1999. - с. 416.
2. Аристова Л.П. Активность учения школьника [текст] / - М.: Просвещение, 2001. - с. 138.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. - Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995.
4. Воспитание школьников / Научно-методический журнал [текст] / - № 4,6,7,9. М., 2010.
5. О. Вайнингер «Пол и характер. Принципиальное исследование». Москва, 1909
6. Дубровина И.В., Данилова Е.Е., Прихожан А.М. Психология. / Под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Просвещение, 1999. - с. 464.
7. А.Н. Леонтьев . Психологическое развитие ребёнка в дошкольном возрасте // Вопросы психологии ребёнка дошкольного возраста. — М.-Л., 1948
8. Маклаков А.Г. Общая психология. — СПб.: Питер, 2001. — 592 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века»)
9. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Политиздат, 1982.— 255 с.
10. Шадрин В.Д. Мир внутренней жизни человека. М.:Университетская книга. Логос, 2006
11. Щадриков Ю.Д. Общая психология: Учебник для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2015 (соавтор Мазилов В. А.)
12. К.Г. Юнг .Человек и его символы — Серебряные нити, 2017. -352 с.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГӢ ВА НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ ФАЪОЛИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи муҳими илми педагогика - ташаккули шахсият, асосҳои методологӣ - назариявии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон, бахусус хонандагони хурдсол бахшида щуда, ақидаву фарзияву таҳқиқоти олимони соҳа оварда шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки тасаввуроти кӯдак оид ба ҷомеа, нақши инсон дар ҷамъият барои мутобиқшавии ӯ ба муҳит таъсири муҳим мерасонад зеро, махз дар синни хурди мактабӣ таҳкурсии тарбияи кӯдак ва ташаккули хислатҳои хуб гузошта мешавад.

Калидвожаҳо: *шахсият, мавқеи фаъоли иҷтимоӣ, сифатҳои шахсӣ, хислатҳои фардӣ, равандҳои иҷтимоӣ, инкишофи равонӣ, гурӯҳи иҷтимоӣ.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена актуальному вопросу педагогической науки - становлению личности, представлены теоретико - методологические основы формирования активной социальной позиции учащихся, особенно младших школьников. Авторы отмечают, что восприятие ребенком общества, роли человека в обществе оказывает важное влияние на его адаптацию, ведь именно в раннем школьном возрасте закладывается фундамент воспитания ребенка и формирования хорошего характера.

Ключевые слова: *личность, активная социальная позиция, личностные качества, индивидуальные особенности, социальные процессы, психологическое развитие, социальная группа.*

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF AN ACTIVE SOCIAL POSITION OF STUDENTS

This article is devoted to the topical issue of pedagogical science - the formation of personality, presents the theoretical and methodological foundations for the formation of an active social position of students, especially younger students. The authors note that the child's perception of society, the role of a person in society has an important impact on his adaptation, because it is at early school age that the foundation is laid for raising a child and forming a good character.

Key words: *personality, active social position, personal qualities, individual characteristics, social processes, psychological development, social group.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шаропов Шавкатҷон Аҳмадович-доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ "ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров".(735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru*

Қодирова Муҳайё Абдуҷабборовна –*сармуаллимаи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарии МДТ "ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров".(735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-7175053.*

Сведения об авторах: *Шаропов Шавкатджон Ахмадович-доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ "Худжандский государственный университет им.акад.Б.Гафурова". (735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Тел.92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru*

Кодирова Мухайё Абдужабборовна –*ст.преподаватель кафедры теория и методика преподавания родного языка ГОУ "Худжандский государственный университет им.акад.Б.Гафурова". (735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Тел.92-7175053.*

Information about authors: Sharopov Shavkatjon Akhmadovich - *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov". (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Tel. 92-7717870. E-mail: Sharofzod1954@mail.ru*

Kodirova Muhayo Abdujabborovna – *senior lecturer of the Department of Theory and Methods of Teaching the Native Language of the State Educational Institution "Khujand State University named after academician B. Gafurov". (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1). Tel. 92-7175053.*

ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ МАҲСУЛИ САНОАТИКУНОНӢ

Сатторова Ш. И. Ҳусейнова Ш. З.

Тавре ки дар паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карда мешавад «Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад. Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда шавад». Аз ин рӯ, нигоҳ доштани тамоюлҳои мусбат муайян намудани афзалиятҳо ва таҳияи механизмҳоро дар ин соҳа талаб мекунад, ки имконияти фаъолгардонии амалкарди сармоягузориро медиҳад.

Ин барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят зарур аст, ки рушди босуръати иқтисодиёт дар маҷмуъ ба он вобаста аст. Дар робита ба ин, гузаронидани тадқиқоте, ки ба рушди соҳибкории истеҳсолии дар асоси такмили механизми сармоягузорӣ дар шароити муосир равона шудааст, бешубҳа, мубрам ҳисобида мешавад. Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушду воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ қарор дошта, ба намуду услуби ҷадиди идоракунӣ гом мезанад, ки дар он муҳимият ва нақши корхонаҳои саноатӣ назаррасанд. Бамаврид аст қайд намоем, ки ин дар шароити мураккаби фаъолияти бисёре аз корхонаҳо ва ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ амалӣ мегардад. Гузаштан ба ҳолату механизмҳои муосири иқтисодӣ аз ҳама ҷиҳат инҷумла ҷиҳатҳои техник, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дар ниҳоят психологӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Ҷаҳони муосир шароитҳои нави иқтисодиро ба миён оварда, ҷараёну равандҳои қаблии фаъолияти истеҳсолӣ – техникиро дигаргун намудааст ва истеҳсокунандагонро водор месозад, ки фаъолияти худро дар доираи талаботи ҳаррӯзаи бозор ба роҳ монда, пешниҳод намояд.

Корхонаҳои истеҳсолӣ як воҳиди махсусгардонидашуда буда, меҳвари онро ҳайати меҳнатии муташаккили касбӣ ташкил дода, бо истифода аз воситаву маводҳои истеҳсолӣ (кор, хизматрасонӣ) маҳсулоти бозоргири муфидро тайёр менамояд. Корхонаву ширкатҳо, комбинату конҳо, бандарҳову роҳҳо ва дигар муассисаҳои хоҷагидории хусусияти истеҳсолидоштаро корхонаҳои истеҳсолӣ меноманд. Ба вазифаҳои муҳимтарини корхонаҳои саноатӣ дохил мешаванд:

- Дастраснамоии даромад аз фаъолияти гуногунҷабҳаи ширкат;
- Омӯзишу таҳлили бозор ҷиҳати пайдосозии талаботи доимӣ ба маҳсулот;
- Нигоҳ доштани сифати баланди маҳсулот ва таъмин намудани рақобатпазирии он;
- Дастрасии доимии истеъмолкунандагон бо маҳсулоти ширкат;
- Таъминнамоии музди меҳнат кормандон, эҳдои шароити мусоиди кор ва имкони такмили ихтисоси ҳайати кормандони ширкат;

- Ташкили ҷойҳои нави корӣ барои шаҳрвандон;
- Ҳифз намудани муҳити зист, замин, об, ҳавзаи ҳавоӣ ва дигар сарватҳои табиӣ;
- Пешгирии ширкат аз бозистиву танаффус

Дар шароитҳои муносибатҳои нави бозоргонӣ асоситарину муҳимтарин вазифаи ширкат ба даст овардани фоида аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамуда (кори иҷрокарда ё хидмати расонидашуда) мебошад. Пас аз гирифтани фоида талаботи гуногунҷабҳаи иҷтимоиву иқтисодии ҳайати кормандони ширкат ва соҳибмулкони он қонеъ мешавад, инчунин ташаккулу рушди босуботи ширкат таъмин мегардад. Корхонаҳои азими саноатӣ, бахусус ширкатҳои саноати металлургӣ дорои хусусиятҳои махсус аз ҷумла маводталабӣ, энергияталабӣ ва меҳнаттабии зиёданд, ки дар арзиши аслии маҳсулот вазни қиёсии зиёд доранд. Ҳангоми коҳишу нигоҳ доштани ин хароҷотҳои ҳамарӯзаи истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ фаъолияти корхона пурсамар гардида, омили ба даст омадани на танҳо фоида, балки даромадҳои иловагӣ мегардад. [1-3]

Асоси соҳибкории истеҳсолиро барориши неъматҳои моддӣ ва ё амалигардонии корҳои хусусияти истеҳсолӣ дошта мебошад. Истеҳсоли неъматҳои моддӣ раванди истеҳсоли маҳсулоти навин ва ё моли пештараро бо хусусиятҳои нав, яъне табдил додани ашёи хом ба молу маводи нави маҳсулотро ифода мекунад. Натиҷаи асосии раванди истеҳсолӣ ин бароришӣ неъмати модии нав аст, бо ибораи дигар, истеҳсоли маҳсулоти нав маҳсулоти такмилдодашуда аст, ки барои қонеъ гардонидани талаботи ҷамъияти пешбинӣ шудааст. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи сармоягузории ноил шудан ба рушди устувори авзавият касб мекунад. "Дар стратегияи қабулшудаи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 татбиқи тамоми чорабиниҳои оид ба саноатикунонии мамлакат амалӣ мешаванд, ки аз ҳисоби давлат (47,5 фоиз), бахши хусусӣ (46,3%) ва аз маблағҳои шарикони рушд (6,2%)".

Дар марҳилаи нави рушди иқтисоди кишвар бахши хусусӣ мақоми муҳим дода шудааст, ки фаъол кардани бахши хусусӣ аз ҳисоби афзоиши соҳибкории сармоягузорӣ ҳамчун асос баромад мекунад. Раванди соҳибкории сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ дар як қатор принсипҳои асоси нигаронида мешавад, ки ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии соҳибкорӣ ва риоя накардани онҳо барои самаранокии сармоягузорӣ таъсири манфӣ расонида метавонад. Риоя кардани принсипҳои соҳибкории сармоягузорӣ дар бахши истеҳсолӣ ба фаъол кардан ва истифодаи самараноки маблағҳои сармоягузорӣ имкон фароҳам оварда, метавонад ба талаботҳои стратегии мақсадҳои соҳибкорӣ ҷавобгӯ бошад. Аммо, дар шароити номуайянии механизми бозорӣ принсипҳои сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ бо сиёсати давлатии сармоягузории рушди соҳаи саноат бояд мувофиқат кунад. Дар шароити муосир барои дастгирии сармоягузорӣ дар рушди соҳибкории саноатӣ нақши калон дорад. Маҳз сармоягузориҳо ҳамчун воситаи асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ, ки дар таҷдиди сохтор ва такмилдиҳии истеҳсолоти саноатӣ, ташаккули субъектҳои нави соҳибкорӣ, таъмини тағйиротҳои сохторӣ, ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ, вусъат бахшидан ба татбиқи пешрафти илмӣ-техникӣ, нигоҳ доштани рушди устувори иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт баромад мекунад.Дар шароити рушди босуръати иқтисоди миллӣ, рушди устувори соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз сиёсати сармоягузории давлат вобаста аст, ки ба фазои сармоягузорӣ ва шароити сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад.

Муҳити мусоиди сармоягузорӣ ба фароҳам овардани шароити мусоиди бозор равона карда шудааст, ки ҷалби сармоягузорони ватанию хориҷиро ба бахшҳои афзалиятноки истеҳсолоти иқтисоди Тоҷикистон ҳавасманд мекунад. Ҳамин тавр, дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкории саноатӣ тамоми заминаҳои зарурӣ фароҳам оварда шуданд, шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ фароҳам оварда шуданд, ки ба ворид шудани на танҳо сармоягузориҳои дохилӣ, балки хориҷӣ низ дар татбиқи азнавсозии соҳаи истеҳсолот мусоидат мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои муштарак на танҳо дар васеъ намудани имкониятҳои иқтисодии кишвар, балки дар тавсеаи иқтидори содиротии иқтисодиёти миллӣ низ ширкат меварзанд. Дар кишвар як қатор корхонаҳои муштарак фаъолият мекунанд, ки маҳсулоти содиротиро низ истеҳсол мекунанд. Ҳамин тариқ, дастгириву таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ дар иқтисоди миллии кишвар нақши назаррас доранд. Дар робита бо ҳамгироии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ,

бояд истеҳсоли маҳсулоте таъмин карда шавад, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он талаботи нисбатан устувор дошта бошанд.

Таҳлили иқтидори саноатии хоҷагии халқ нишон медиҳад, ки дар маҷмааи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳое мавҷуданд, ки маҳсулоти онҳо бартарии қиёсӣ доранд ва ҷалби сармоя ба ин соҳаҳо на танҳо барои рушди соҳибкоривии истеҳсолӣ дар ин соҳа аҳамияти калон дорад, балки барои тамоми иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ аҳамиятноканд. [2-4]

«Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад» Эмомалӣ Раҳмон

Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зиёд иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Аммо асоси иқтисодиёт, пояи асосии он саноат ба ҳисоб меравад. Саноат бо сабабҳои зерин соҳаи муҳими иқтисодиёт ба ҳисоб меравад:

1) тараққиёти саноат, махсусан, электроэнергетика, мошинсозӣ ва химия, асоси тараққиёти прогресси илмӣ-техникӣ дар тамоми хоҷагии халқ мебошад;

2) саноат, махсусан, саноати вазнин, пояи асосии тамоми иқтисодиёт, ҳамчун асос барои такрористеҳсолоти васеъ ва инкишофи иқтисодии ҳамаи субъектони давлат баромад мекунад;

3) қудрати иқтисодии давлат аз бисёр ҷиҳат бо дараҷаи тараққиёти саноат муайян карда мешавад;

4) аз тараққиёти саноати сабук ва хӯрокворӣ таъмини аҳолии мамлакат бо молҳои ниёзи мардум вобаста аст.

5) тараққиёти саноати миллӣ дар таъмини бехатарии иқтисодиёти давлатро аҳамияти калидӣ дорад.

Ҳамин тавр, саноат соҳаи муҳимми хоҷагии халқ ва асоси баландбардории самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти саноат бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, сифатӣ, арзишӣ ва аслӣ тавсиф меёбад. Таназзули истеҳсолоти саноатӣ бо бӯҳрони умумӣ дар иқтисодиёт алоқаманд буд, ки ба ин омилҳои зерин сабаб гашт:

- барҳамхӯрии иттиҳоди шӯравӣ, ки боиси кандашавии алоқаҳои коопериронӣ байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатии ҷумҳуриҳо гардид;
- дар ҷумҳурӣ барои гузариши иқтисодиёт ба шароити бозор шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда нашуда буд (инфрасохтори бозорӣ, қонунгузории мувофиқ, барномаи асосноккардашудаи тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат вуҷуд надошт);
- вазъияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки бо сабабҳои муайян ба вуҷуд омада буд, ба фаъолияти мӯътадили иқтисодиёт мусоидат накард;
- аксарияти роҳбарони корхона таҷрибаи кофӣ надоштанд, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ самаранок идора карда тавонанд;
- таназзули истеҳсолот ба пур шудани бозор бо молҳои воридотӣ оварда расонид ва маҳсулоти ватанӣ ба рақобат тоб оварда натавонист;
- номукаммалии қонунгузории андоз, ки фаъолияти истеҳсол-кунандагонро мушкил гардонид;
- бӯҳрони иқтисодӣ дар мамлакат бо беқурбшавии пули миллӣ ҳамроҳӣ мекард, ки нисбатан муаммои аз бӯҳрон баромаданро мушкил гардонид.

Саноат аз миқдори зиёди соҳаҳо ва истеҳсолоти ба ҳам алоқаманд иборат аст. Бавуҷудоии саноат ҳамчун соҳаи мустақили хоҷагии халқ, тафриқабандии соҳавии он – ҷараёни мунтазам мебошад, ки бо тақсимоти ҷамъиятии меҳнат асос ёфтааст. Тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар се шакл зоҳир меёбад: умумӣ, хусусӣ, воҳидӣ. Тақсимоти умумии меҳнат дар тақсимоти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба соҳаҳои бузурги истеҳсолоти моддӣ зоҳир меёбад: саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, нақлиёт ва ғ. Тақсимоти ҷузъии меҳнат дар ташаккули соҳаҳои гуногуни мустақил дар дохили саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт ва дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ифода меёбад. Тақсимоти воҳидии меҳнат дар тақсимот ва ташкили меҳнат бевосита дар корхона ифода меёбад. [5-6] Ҳамаи шаклҳои тақсимоти ҷамъиятии меҳнат байни ҳамдигар алоқаманданд. Дар зери таъсири тақсимоти умумии меҳнат тақсимоти ҷузъӣ ба вуҷуд оварда мешавад. Дар зери таъсири тақсимоти меҳнати ҷузъӣ бо сабаби махсусгардонии соҳаҳои алоҳидаи саноат дар корхона тақсимоти меҳнати воҳидӣ такмил дода мешавад. Дар навбати худ бо сабаби консентратсияи истеҳсолот ва прогресси

илмӣ-техникӣ тақсимоти воҳидии меҳнат ба ташаккули соҳаҳои нави саноат таъсир мерасонад.

Истеҳсоли ин ё он маҳсулот соҳаи мустақили саноат ва ё истеҳсолоти мустақилро ташкил медиҳад, агар як қатор корхонаҳои якҷинса, ки махсус бо истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот машғуланд, мавҷуд бошад. Соҳҳаҳои саноат – ин маҷмӯи субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки новобаста аз шакли моликият ва мансубияти он маҳсулоти (кору хизматҳои) намуд ва таъиноти муайяндоштаро истеҳсол менамояд. Тавсифи махсуси зерин низ истифода мешавад: соҳаи саноат – ин маҷмуи корхонаҳои мустақил мебошад, ки бо ягонагии таъиноти иқтисодии маҳсулоти истеҳсолшаванда, умумияти ҷараёнҳои технологӣ ва базаи истеҳсолию технологӣ, хусусияти ашёи хоми истифодашаванда тавсиф дода мешавад. Бинобар ин, ҳар як корхона бояд бозореро муайян кунад, ки дар он фаъолият кардан мехоҳад.

Таҳлили зиёди мафҳумҳои бозор, ки дар адабиёти илмӣ оварда шудааст, ба хулосае меорад, ки бозор шакли муносибатҳои байни субъектони хоҷагидори мустақил мебошад. Бозор – ин ҳодисаи мураккаб ва бисёрҷонибаи иқтисодӣ; ин муттаҳидкунандаи талабот ва таклифот; ин шакли робитаи ҷамъиятӣ-иқтисодии байни корхонаҳо ва истеъмолкунандагон мебошад, ки дар хариду фурӯши мутақобилаи молҳо (кору хизматҳо) асос ёфтаанд. Танҳо дар бозор арзиши ҳақиқии молҳои истеҳсолшуда муайян карда мешавад: агар онҳо ба фурӯш нараванд, корхона ҳаҷми фоидаи ба нақша гирифтаро ба даст оварда наметавонад. Пас, бозор на танҳо муҳити фаъолияти корхонаҳо, балки омили муҳимми тараккиёти соҳибкорӣ дар мамлакат мебошад ба шарте ки бозори ҳамаи омилҳои истеҳсолот вуҷуд дошта бошад ва тараққӣ кунад.

Бозори муосир низоми ташкилӣ ва нисбатан мутавозинро ифода мекунад, ки ба корхонаҳо озодии интихоби тарзҳои истеҳсол ва фурӯши намудҳову ҳаҷми гуногуни мол (кору хизмат)-ҳоро таъмин мекунад ва ба ҳамаи истеъмолкунандагон мустақилияти бадастоварии онҳоро кафолат медиҳад. Ҳеҷ кас аз ҷиҳати маъмурӣ (ҳуқуқӣ) барои истеҳсоли ягон мол ё ба даст овардани он маҷбур карда наметавонад. Бозор ин гурӯҳи субъектони хоҷагидори мустақил, соҳибихтиёр мебошад, корхона бошад – субъекти мустақили хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Бозор, ба ифодаи образноки олимони америкоӣ Р. Липси, П. Стайнер, Д. Пэрвис, - ин саҳнае мебошад, ки дар он ҳамкории ҳамаи шахсони қарорҳои иқтисодӣ қабулкунанда нишон дода мешавад: миллионҳо истеъмолкунандагон мустақилона қарор қабул мекунанд, ки кадом молҳо ва ба кадом миқдор харида шаванд; миқдори зиёди корхонаҳо - чиро ва чӣ тавр истеҳсол намоянд; соҳибони омилҳои истеҳсолот – ба кӣ ва чӣ тавр онҳоро фурӯшанд. Ҳамаи ин ҷараёнҳо ба воситаи бозор, ба воситаи механизми бозорӣ ба амал бароварда мешаванд.[8-10]

Дар ягон давлат бозори озод вуҷуд надорад, зеро барои он шароитҳои иқтисодии муайян нестанд, балки бозори рақобатӣ бо мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият амал мекунад. Бо вуҷуди ин, бештар моликияти ғайридавлатӣ бо мавҷуд будани инфрасохтори бозории тараққикарда, ки ба худ се унсури асосиро дар бар мегирад – бозори молу хизматҳо, бозори омилҳои истеҳсолот, бозори молиявӣ ва низоми тараққикардаи сохторҳои бозории ба онҳо мувофиқ дида мешавад. Бозор дар муқоиса бо иқтисодиёти фармонфармоӣ афзалиятҳои зиёд дорад. Якум, ба воситаи бозор тақсимоти самараноки ҳама намудҳои захираҳо ба амал бароварда мешавад. Бозор захираҳоро ба истеҳсоли танҳо молҳои (кору хизматҳо) ба истеъмолкунандагон зарур равона месозад. Дуюм, бозор бо мавҷуд будани ахбори иқтисодии нисбатан маҳдуд фаъолият мекунад: маълумот дар бораи нархҳо, рақибон, хароҷоти истеҳсолӣ, миқдори маҳсулоти (хизмати) истеҳсолшуда. Сеюм, афзалияти бозор дар чандирӣ, мутобиқшавии он ба шароити тағйирёфтаистодаи истеҳсолот ва истеъмолот мебошад. Чорум, аз тарафи иштирокчиёни бозор самаранок истифода намудани натиҷаҳои прогресси илмӣ-техникӣ. Панҷум, соҳибкор ва истеъмолкунанда дорои интихоб ва амалкунии озод мебошад. Онҳо дар қабули қарор, бастани шартномаҳои гуногун, кирояи қувваи корӣ ва ғайра мустақил мебошанд. Шашум, бозор қонеъгардонии талаботи гуногунро таъмин менамояд.

Ҳамзамон, бозор тарафи манфӣ низ дорад. Бинобар ин, ҳангоми ташаккули иқтисоди бозаргонӣ дар мамлакат, рушди шароитҳои нави иқтисодӣ, онҳоро донистан зарур аст. Таҷрибаи хориҷиро омӯхта, камбудиҳои зерини бозорро ҷудо кардан мумкин аст:

1) бозор ба нигоҳдории захираҳои барқарорнашаванда мусоидат намекунад;

2) бозор низоми амалкунандаи ҳифзи иқтисодии муҳити атрофро надорад; танҳо давлат метавонад соҳибкоронро маҷбур созад, ки ба истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза маблағгузорӣ намояд;

3) бозор дуруст истифода кардани захираҳои ба давлат (ҷамъият) тааллуқдоштаро танзим карда наметавонад;

4) бозор ба ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқ ба меҳнат ва даромадро кафолат дода наметавонад;

5) бозор бо сабаби ҷараёнҳои беқурбшавӣ ба тараққиёти ноустувор дучор аст.

6) Бинобар ин, қисми функсияҳоро, ки механизми бозорӣ иҷро карда наметавонад, давлат бар дӯши худ мегирад.

Тавре қайд кардем, бозор муҳити фаъолияти корхонаҳо мебошад, бе бозор миллионҳо корхонаҳо вуҷуд дошта наметавонанд ва бе корхонаҳо бошад, ҳамчун субъектони мустақили хоҷагидорӣ бозори тараққикарда буда наметавонад. Бинобар ҳамин ҳамаи шароитҳо ва омилҳои барқароршавии бозори тараққикардаи муосир дар як вақт шароитҳои барқароршавӣ ва тараққиёти корхонаҳои саноатӣ мебошанд.

Корхонаи саноатӣ танҳо ҳамон вақт метавонад ба муваффақият ноил гардад, ки саривақт ва дуруст имкони бозории соҳаи фаъолияти худро баҳо дода тавонад, маҳсулоти ба истеъмолкунанда заруриро бо хароҷоти камтарин ва бо сифати муносиб истеҳсол намояд. .[7-9]

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҶТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», 2004 г.-Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. «Кодекси меҳнати ҶТ» соли 2009 - Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3. Журнал «Цветные металлы» N 1,3,4,7,8 2007 года.
4. М. Я. Лемешев, Пока поздно… М. , 1991г.
5. В. В. Боголсовский, Проблемы богатства и бедность в современном мире, М.1979 г. 6. М. Рахимов, Табиат ва сарватҳои табии Тоҷикистон, Пинк «Офсет»2001 г.
7. Г. Хефлинг, Тревога в 2000 году, М. , 1990 г.
8. Моисеев «Человек и ноосфера», М. , 1990г.
9. В. Б. Козлов. Энергетика и природа, М. , 1982г.
10. Н. Н. Воронцов, Л. Н. Сухарукова, Эволюция органического мира, М. , 1991г.

ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ МАҲСУЛИ САНОАТИКУНОНӢ

Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушду воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ қарор дошта, ба намуду услуби ҷадиди идоракунӣ гом мезанад, ки дар он муҳимия ва нақши корхонаҳои саноатӣ назаррасанд. Бамаврид аст қайд намоем, ки ин дар шароити мураккаби фаъолияти бисёре аз корхонаҳо ва ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ амалӣ мегардад. Гузаштан ба ҳолату механизмҳои муосири иқтисодӣ аз ҳама ҷиҳат минҷумла ҷиҳатҳои техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дар ниҳоят психологӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Ҷаҳони муосир шароити нави иқтисодиро ба миён оварда, ҷараёну равандҳои қаблии фаъолияти истеҳсолӣ – техникиро дигаргун намудааст ва истеҳсокунандагонро водор месозад, ки фаъолияти худро дар доираи талаботи ҳаррӯзаи бозор ба роҳ монда, пешниҳод намояд. Таҳлили иқтидори саноатии хоҷагии халқ нишон медиҳад, ки дар маҷмааи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳахое мавҷуданд, ки маҳсулоти онҳо бартарии қиёсӣ доранд ва ҷалби сармоя ба ин соҳаҳо на танҳо барои рушди соҳибкоривии истеҳсолӣ дар ин соҳа аҳамияти калон дорад, балки барои тамоми иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ аҳамиятноканд.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, бахши истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, дастгирии сармоягузорӣ, сармоягузории хориҷӣ бозор.*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННАЯ ПРОДУКЦИЯ

Современная экономика Республики Таджикистан находится в состоянии развития и выхода на мировой рынок, приближается к новому типу и стилю хозяйствования, в котором значимы значение и роль промышленных предприятий. Стоит отметить, что это реализуется в сложных условиях деятельности многих предприятий и отечественных производственных компаний. Переход к современным экономическим условиям и механизмам — сложный вопрос со всех сторон, включая технико-экономические, организационные и, в конечном счете, психологические аспекты. Современный мир создал новые экономические условия, изменил прежние процессы производственно-технической деятельности и вынуждает производителей организовывать и представлять свою деятельность в рамках повседневных требований рынка. Анализ промышленного потенциала национальной экономики показывает, что в промышленном комплексе Республики Таджикистан есть

отрасли, продукция которых имеет сравнительное преимущество, и инвестиции в эти отрасли имеют значение не только для развития промышленного предпринимательства в данной отрасли, но и важное для народного хозяйства в целом.

Ключевые слова: *предпринимательство, промышленное предпринимательство, промышленный сектор, инвестиции, инвестиционная поддержка, иностранные инвестиции, ринок.*

NATIONAL ECONOMY INDUSTRIAL PRODUCTS

The modern economy of the Republic of Tajikistan is in a state of development and entry into the world market, approaching a new type and style of management, in which the importance and role of industrial enterprises are significant. It should be noted that this is being implemented in the difficult conditions of many enterprises and domestic manufacturing companies. The transition to modern economic conditions and mechanisms is a complex issue from all sides, including technical, economic, organizational and, ultimately, psychological aspects. The modern world has created new economic conditions, changed the previous processes of production and technical activities and forces manufacturers to organize and present their activities within the framework of the daily requirements of the market. An analysis of the industrial potential of the national economy shows that in the industrial complex of the Republic of Tajikistan there are industries whose products have a comparative advantage, and investments in these industries are important not only for the development of industrial entrepreneurship in this industry, but also important for the national economy as a whole.

Key words: entrepreneurship, industrial entrepreneurship, industrial sector, investment, investment support, foreign investment, market.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саторова Ш.И., муаллими калони кафедраи «Иқтисодиёт ва идоракунӣ» - и коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ ш. Душанбе. кучаи Айнӣ - 126, тел: 904-19-77-10*

Свидение об авторах: *Саторова Ш.И., старший преподаватель кафедры «Экономика и управление» технического колледжа ДТТ им. академика М. Осими ш. Душанбе. улица Айни - 126, тел.: 904-19-77-10*

Information about the authors: *Information about the author: Satorova S.I., senior teacher of the "Economics and Management" department of the technical college of DTT named after academician M. Osimi sh. Dushanbe. Aini street - 126, phone: 904-19-77-10*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳусейнова Ш. З., сармутахассиси раёсати илм ва иноватсияи ДДТТ ш Душанбе.*

Свидение об авторах: *Гусейнова Ш. З., главный специалист отдела науки и инноваций ДДТТ, г. Душанбе.*

Information about the authors:. *Huseynova Sh. Z., chief specialist of the department of science and innovation of DDTT, Dushanbe.*

УДК 371.134

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

Кулумбетов Р. Ж. соискатель кафедры педагогики и психологии ТПИ в г. Пенджикент
Сатов М. К. педагог-исследователь Омского государственного педагогического университета
соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте,

В современных военных вузах значительное внимание уделяется вопросам не только собственно военной подготовке, но и педагогической поддержке будущей военной службе офицера. Особое значение в такой поддержке, как показывает опыт, является забота о сформированной еще в стенах военного вуза позиция социальной успешности, наличие которой позволяет будущему офицеру обеспечивать успех в различных жизненных и военно-профессиональных ситуациях. В этой связи, представленное в статье исследование преследовало цель обратить внимание педагогов военных вузов о наличии такой проблемы и необходимости поиска современных средств ее решения.

Анализируя педагогические исследования в области военной педагогики и профессионального становления будущего педагога, мы обратили внимание, что в них явно недостаточно уделяется места, где рассматриваемая позиция является одним из центров внимания педагогической системы военного вуза. чаще всего в работах можно встретить отдельные педагогические средства, которые так или иначе соответствую рассматриваемой

позиции. Это педагогическая поддержка и помощь курсантам в процессе освоения военной специальности.[1]. Однако понятие «педагогическое сопровождение и помощь» в работах связываю т создание педагогических ситуаций, в которых курсант приобретает новый опыт взаимодействия с окружающими, новые способы решения военно-образовательных задач, то есть всего того, что обогащает его личностные качества и отношения.

Другими словами, педагогическое сопровождение как образовательная технология, направленная на личностное развитие человека может быть использована как один из методов, способствующих формированию позиции социальной успешности курсантов. Это исходит из того, что сама структура и содержание педагогического сопровождения объективно положительно влияет на становление такой позиции. Однако педагогическое сопровождение это педагогический акт взаимодействия, требующий от педагога постоянного внимания к тому, кого сопровождают. Другое дело, если рассматривать технологию педагогической поддержки, которая отличается от сопровождения адресностью, дискретностью и ограниченностью во времени. Но это нисколько не умоляет ее достоинств, а наоборот, педагогическая поддержка, это создание условий, когда образовательный и социальный опыт курсант приобретает самостоятельно.

Если обратиться к содержанию понятия «успешная социальная позиция», то можно в нем выделить такие черты, которые в жизнедеятельности обучающихся требуют поддержки. К ним можно отнести следующие: умения строить продуктивные социальные отношения с окружающими (в частности в военно-профессиональном сообществе), адекватная самооценка и владение навыками рефлексии, позитивное отношение к перспективам военной службы, безконфликтность, умение найти выход в сложных социальных ситуациях, стремление к успешности в любых начинаниях и вера в положительный результат [2]. Можно предположить, что социальная позиция человека с такими характеристиками будет активно поддерживаться в любом социуме, а следовательно она может считаться успешной. В тоже время в ее содержании можно выделить внутренние и внешние черты, уточняющие структуру.

Внутренние представляют собой освоенный опыт социальных компетенций, где особую роль играют социальные знания, умения и навыки, оценка этих компетенций при организации социальных контактов, потребностная сфера, сосредоточенная на поиске позитивных социальных контактов. Внешние черты отражают конкретную активность личности в поиске средств завоевания успеха в социальных ситуациях, в разработке и реализации позитивных перспектив, в умении использовать приобретенный социальный опыт для достижения целей успешности в военно-профессиональной среде.

Формирование позиции социальной успешности будущего офицера нуждается в педагогической поддержке, поскольку у курсантов, в силу возрастных особенностей, не всегда хватает жизненного опыта ее приобретения. Поэтому поддержка играет особою роль, когда молодой человек встречается с различными проблемами и трудностями, а опыта из разрешения нет. Так например, значительные трудности могут быть представлены в процессе установления продуктивных отношений в военно-профессиональном обществе, в поиске средств преодоления различных проблем и противоречий, возникающих при выборе между трудным, но необходимыми и легким и доступным. Особенно важной следует считать педагогическую поддержку, в которой перед курсантом раскрываются его возможности при ответственном отношении к приобретению военно-профессиональных знаний, к помощи при встрече с трудностями адаптации к новым требованиям военного образования [4].

Здесь следует учитывать, что педагогическая поддержка курсантов военного вуза и студентов гражданского имеет свои отличия, связанные с миссией обучения курсантов военном вузе, с условиями жизнедеятельности и приобретения профессиональных знаний, с требованиями, предъявляемыми к обучающимся. Характеризуя эти особенности можно отметить, что они, в первую очередь, окрашены армейским укладом жизни и обучения курсантов. К нему следует отнести постоянную жизнь и деятельность на виду, в казарме, жизнь при всех. Кроме этого, уставные отношения требуют особой субординации, соблюдения военной атрибутики, постоянного контроля со стороны военных преподавателей и военных командиров. Все это создает определенную психологическую напряженность, которая отражается во всех действиях курсантов. То есть условия обучения в военном вузе, циркулирующие отношения между субъектами образования, высокий уровень требований и

повсеместный контроль создаю то социально-психологическое поле, которое требует педагогической поддержки многим курсантам.

Эти обстоятельства учитываются в воспитательной системе военного вуза и заставляют:

- индивидуализируя воспитательный процесс диагностировать проблемы и трудности, с которыми встречается каждый курсант;
- детальной разработки адресной педагогической поддержки в соответствии с особенностями личностного ресурса курсантов;
- педагогической поддержки и помощи, при конкретных обращениях курсантов к военным командирам и преподавателям.

Характеристика условий педагогической поддержки и поиск способов ее осуществления показывают, что в реальном образовательном процессе военного вуза она выступает как одна из гуманитарных технологий, направленной на решение важной воспитательной задачи, а именно развитию готовности у будущих офицеров быть успешными в жизни и военно-профессиональной деятельности. Особенностью этой технологии является ее адресность, отражающая индивидуализацию воспитания, диагностику встречающихся проблем и разработку педагогических средств их решения. Важной составляющей этой гуманитарной технологии является гармоничное развитие эмоциональной сферы курсантов, в которой преобладают положительные эмоции, вызывающие потребность в активности в построении успешной коммуникации.[6]

Следует отметить, что разработка технологии педагогической поддержки имеет значительные вариативные схемы, зависящие на только от тех ситуаций, в которых осуществляется эта поддержка. Ее содержание тесно связано возрастными особенностями курсантов и этапа приобретения военно-профессиональных знаний. На младших курсах содержание технологии учитывает новый объем требований, с которым столкнулись курсанты и новые условия жизнедеятельности. Поэтому, проблемы адаптации в этот период могут решаться педагогической поддержкой.

Курсанты старших курсов чаще всего встречаются с проблемами и трудностями, приобретения глубоких профессиональных знаний, умений и навыков. Это так называемые сложные проблемы саморегулирования своих возможностей в утверждении себя в военно-профессиональном сообществе. Курсанту каждый раз приходится доказывать свою состоятельность в умелом использовании приобретенных военных знаний, в производственных практиках, где реально приходиться реализовать себя как офицера, в организации воспитательной работы с военнослужащими по призыву и пр. Особая нагрузка на разработку педагогической поддержки курсантов целях развития социальной успешности ложится на военных преподавателей, военных командиров, руководителей войсковых стажировок. Все требования, которые ведут к формированию успешной социальной позиции курсантов реализуются педагогической поддержкой в которой опыт педагогов военного вуза включает:

- владение методиками изучения личностных особенностей курсантов и ведение соответствующей документации, в которой фиксируется прогресс;
- умение подбора педагогических средств, способствующих формировании, благоприятного социально-психологического климата в курсантских подразделениях;
- владение диагностическими методами определения личностного ресурса курсанта и подбор методов и приемов успешного применения педагогической поддержки;
- разработку педагогических условий, в которых педагогическая поддержка выступает естественным способом взаимодействия с курсантом, не вызывая психологического отторжения.

Проводимый эксперимент в Военном институте Национальной гвардии Республики Казахстан был направлен на изучение особенностей воспитательного функционала военных командиров и военных преподавателей в процессе формирования позиции социальной успешности курсантов. Результатом такого изучения были получены данные, свидетельствующие о том, что в изучаемом функционале можно выделить две группы функций: инструментальные и целевые. Целевые, отражают действия воспитательной системы военного вуза в формировании позиции социальной успешности как одной из целей этой системы. Инструментальные, представляют собой набор практических действий педагогов,

разрабатывающих технологию педагогической поддержки: цели, методы, критерии оценки результатов.

Если раскрыть эти функции подробнее, то в целевых мы выделим:

- цели создания педагогических ситуаций, где поддержка способствует развитию социальной успешности;
- цели обучения курсантов четко обнаруживать имеющуюся проблему и осуществлять поиск средств ее решения;
- цели определения содержания помощи и поддержки курсантов, в трудной ситуации.

Содержание инструментальных функций педагогической поддержки представлено в таких аспектах деятельности педагогов военного вуза, как:

- владение диагностикой имеющихся причин, возникающих проблем и трудностей курсантов;
- готовность осуществлять консультационную помощь курсантам, испытывающим затруднения;
- умение осуществлять профилактическую помощь и поддержку курсантам.

Исследование реализации этих функций педагогами военного института и анализ их действий осуществлялся поэтапно. Вначале организации экспериментальной работы мы разрабатывали условия, в которых в центре внимания была организована деятельность по формированию положительных мотивов курсантов к стремлению к успешной социальной позиции. На следующем этапе, когда мотивация была сформирована, мы строили программу, в которой осуществлялось обучение курсантов эффективному общению. Для этого, создавались семинары, на которых занятия вели психологи военного института. Ими была разработана целая серия занятий, в которые входили семинары, тренинги, деловые игры. На предпоследнем этапе, главной целью являлось анализ приобретенных социальных умений и навыков. Этот этап заканчивался представление опыта тех курсантов, которые, как они считали, достигли успешной социальной позиции. Результаты эксперимента представлены в таблице 1.

Таблица 1. Динамика позиции социальной успешности в эксперименте (в %)

Распределение по курсам обучения	Оптимальный уровень	Допустимый уровень	Критический уровень
Первый курс	17,4	50,0	33,6
Второй курс	33,5	52,3	15,2
Третий курс	38,6	52,6	8,8
Четвертый курс	46,2	46,4	6,4

Анализ проведенного исследования показал, что в практике образовательного процесса различные факторы действуют в комплексе. По своей сути педагогическая поддержка относится к так называемой «понимающей» педагогике, которая, в отличие от часто используемой в военном образовании «педагогики воздействия», направлена на решение задач не только помощи и поддержке курсанта, но и внесение позитивных изменений в его личностные качества, в его умение добиваться образовательных, социальных и личностных целей. Это педагогическая технология, способная обогатить поведение и социальный опыт курсанта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещак А. В. Формирование готовности к профессиональному общению у курсантов вуза МВД России : автореф. дис. … канд. пед. наук. Йошкар-Ола, 2010. 23 с.
2. Гуменный В. В. Профессиональное становление курсанта на завершающем этапе обучения в военном вузе : автореф. дис. … канд. пед. наук. М., 2014. 23 с.
3. Зеер Э. Ф., Заводчиков Д. П., Лопес Е. Г. Реализация компетентностного подхода в профессиональном образовании. Екатеринбург : РГППУ, 2012. 185 с.
4. Рыженков М. И. Педагогические условия социально профессионального становления курсантов военного вуза в процессе войсковых стажировок // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2008. Т. 14. С. 91–93.
5. Программа войсковой практики курсантов Военного вуза Национальной гвардии Республики Казахстан. Петропавловск : Изд-во «Военный вуз», 2013. 68 с.
6. Исиченко А. П. Оперативно-розыскная криминология : учеб. пособие. М. : Квант, 2001. 140 с.

ЁРИИ ПЕДАГОГИ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШКИЛ КАРДАНИ МАВҚЕИ МУВАФФАҚИЯТИ ҶАМЪИЯТИИ КУРСАНТҲОИ ДОНИШГОҲИ ҲАРБӢ.

Дар мақола идеяи муаллифии ҷустуҷӯи воситаҳои педагогии ташаккули мавқеи муваффақияти иҷтимоии курсантҳои донишгоҳи ҳарбӣ пешниҳод шудааст. Вазифаҳои мақола нишон додани он буд, ки чӣ гуна технологияи дастгирии педагогӣ метавонад барои ташаккули мавқеи муваффақияти иҷтимоӣ истифода шавад. Дар мақола мундариҷаи худи технология ва шароити истифодаи он дар тайёр кардани афсарони оянда дар марҳилаҳои гуногуни таҳсилоти ҳарбӣ-касбӣ муфассал тасвир шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *мавқеи муваффақияти иҷтимоӣ, технология, ҳамроҳии педагогӣ, макотиби олии ҳарбӣ, системаи тарбиявӣ, афсарони оянда, дастгирии педагогӣ.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

В статье представлена авторская идея поиска педагогических средств формирования позиции социальной успешности курсантов военного вуза. Задачами статьи являлось показать, как технология педагогической поддержки может быть использована для формирования позиции социальной успешности. В статье подробно описывается содержание самой технологии и условия ее использования в подготовке будущих офицеров на разных этапах военно-профессионального образования.

Ключевые слова: *позиция социальной успешности, технология, педагогическое сопровождение, военный вуз, воспитательная система, будущие офицеры, педагогическая поддержка.*

PEDAGOGICAL ASSISTANCE AS A MEANS OF ORGANIZING THE POSITION OF SOCIAL SUCCESS OF MILITARY UNIVERSITY CADETS.

The article presents the author's idea of searching for pedagogical means of forming the position of social success of military university cadets the objectives of the article were to show how the technology of pedagogical support can be used to form a position of social success. The article describes in detail the content of the technology itself and the conditions for its use in the training of future officers at different stages of military vocational education.

Keywords: *position of social success, technology, pedagogical support, military university, educational system, future officers, pedagogical support.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кулумбетов Руслан Жаксиликович, шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, тел. 77023331547*

Сведения об авторе: *Кулумбетов Руслан Жаксылыкович, гражданин Республики Казахстан, соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте, тел. 77023331547*

Information about the author: *Kulumbetov Ruslan Zhaksilikovich, citizen of the Republic of Kazakhstan, candidate of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent, tel. 77023331547*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатов Мухометкали Кусаинович шаҳрванди Ҷумҳурии Қазоқистон, омӯзгор-пажӯҳишгари Донишгоҳи давлатии омӯзгории Омск,тел: 79238267572*

Сведения об авторе: *Сатов Мухометкали Кусаинович, гражданин Республики Казахстан, педагог-исследователь Омского государственного педагогического университета, тел: 79239267572*

Information about the author: *Satov Mukhometkali Kusainovich, citizen of the Republic of Kazakhstan, teacher-researcher of the Omsk State Pedagogical University, tel: 79239267572*

УДК: 891. 550-03

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Маҳмадқулова О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Пословицы и поговорки, поучения и наставления, сказки и песни, ласкающие песни и колыбельные матерей, двустишия, загадки, скороговорки, поэмы и повествования являются моральными ценностями народа и олицетворяют в себе опыт народного воспитания. Поэтому они являются важным средством воспитания и формирования личности и используются во всех этапах человеческого развития. Пословицы и поговорки являются выразителями богатства языка, национального и общечеловеческого мышления, идеи нравственного поучения, богатого исторического и социального опыта нации. Они украшают речь, придают языку изящество и нежность, делают речь воздействующей, острой и тем самым прочно

сохранится в памяти. В свою очередь, каждая пословица и поговорка обязывает слушающего выразить свои мысли, обсуждать и анализировать содержание услышанного, обобщить и произвести умозаключения, а так же совершенствуют интеллект, сознание и интуицию.

Известно, что таджикский народ сочиняет пословицы и поговорки согласно требованию жизни и использует их намеренно с особой своеобразностью в целях воспитания. По мнению профессора В. Асрори: «Народ, делая выводы из многочисленного опыта своей жизни, обобщая свои долгие и мудрые наблюдения выражал их в форме поучительных и устойчивых выражений».

Значение понятия пословиц и поговорок комментированы в «Словаре таджикского языка» следующим образом:

1. Приводить поговорку для чего-то.
2. Поговорка, пословица.
3. Слова поговорка истолковано, как высказывание, изречение и речь.

В литературной науке пословицы и поговорки считаются одним из видов художественного творчества народа. Пословица – краткая, но значимое художественное выражение, в котором отображена народная мудрость. Сам народ задачу пословиц и поговорок выразил следующим образом: «Пословица – в слове мёд», «Пословица-сладость мёда», «Поговорки и наставления- за место сахара» и т.д.

Поэтому, наблюдения, практические действия показывают, что люди разных возрастов для сильного выражения своих мыслей начинают свою речь с использованием пословиц и поговорок или же свои мысли и мнения относительно необходимости формирования нравственных качеств детей обобщают с помощью пословиц и поговорок. Так как пословицы и поговорки содержат в себе различные критические, хвалебные, предупредительные, взыскующие, поддерживающие, стимулирующие и другие морально-нравственные качества. Следовательно, анализ результатов исследовательской работы Меджидовой Б., показывает, что большинство родителей в воспитании своих детей плодотворно используют пословицы и поговорки. Это доказательство о том, что пословицы и поговорки как фактор являются особым методом и путём воздействия на личность детей. Потому взрослые, родители, а так же дедушки и бабушки, братья и сёстры, родственники и близкие с целью оказания влияния на воспитанность, поведение, речь, намерение, действия и мышление детей используют исторический опыт нашего народа.

Можно подчеркнуть, что таджикские пословицы и поговорки выражают психологию, национальное мышление и особые качества, присущие только таджикскому народу. Таджикский народ с древних времён признан как трудолюбивый, гостеприимный, мужественный, терпеливый, вежливый и общительный народ. Эти особые качества присущие таджикскому народу выражены в следующих пословицах и поговорках: «Сначала еда, потом слово», «Сначало хлеб, потом вера», «Если хочешь радовать гостья, уважай его ребёнка», «Гость, больше чем родной отец», «Хлеб насущный гостья, прежде гостья», «Гость, дар божий», «Если даже придётся пожертвовать головой, храни тайну», «Молчание – удел мудрецов», «Терпение и труд, всё перетрут», «Терпение – ключ всех проблем», «Человек без родины – соловей без песни», «труд кормит, а лень портит» и т. д.

Следует упомянуть, что пословицы и поговорки имеют неразрывную связь с устройством общества, материальной жизнью, общественными и социальными идеями и выражают дух того времени, периода и общества. Например, пословицы и поговорки типа: «Малообразованность от малого чтения», «Критика – плод прогресса», «В голове шапка, в сердце тюрбан», «Сильно захмелевший гость, бедствие для души» изображают общественную жизнь советских времён, новые отношения советских людей и их мировоззрение. Педагогический и психологический анализ пословиц и поговорок морально- нравственная ценность таджикского народа, которые показывают, что они направлены на такие моральные качества детей и взрослых как; трудолюбие, правдивость, совестливость, соблюдение норм речи, поведения, добродетельности, скромности, жизнелюбия, чуткости, бдительности, мужества, гуманности, выносливости, любви к Родине, уважение и почитание взрослых и т.д.

Педагогический анализ пословиц и поговорок можно наблюдать в исследованиях М. Орифи, А. Нурова, Г. Нуриддинова, С. Исоева, Б. Меджидовой, Н. Насруллаевой и других.

Г.Н. Волков по педагогической направленности разделяет пословицы и поговорки на три категории:

1. Пословицы, в которых юноши и дети призываются к доброму делу, поведению и доброй речи.

2. Пословицы, которые наставляют взрослых на путь истины.

3. Пословицы, которые по содержанию включают советы относительно воспитанию детей.

Наблюдения, жизненный опыт, анализ педагогических, психологических, литературных и других трудов показывают, что пословицы и поговорки во многом имеют поучительные, наставнические и нравственные качества и больше всего используются в нравственном, трудолюбивом и художественно-эстетическом воспитании. Поэтому их использование признано одним из традиционных средств воздействия в воспитании подростков.

Восприятие содержания и смысла народных пословиц и поговорок начинается с 5-6-ти летнего возраста детей, а источник рамок их восприятия и использования последовательно увеличивается. Пословицы и поговорки в учебниках родного языка начальных классов, родной язык и литература в 5-11-ых классах средних общеобразовательных школах, как другие средства обучения занимает особое место.

Анализ учебных книг по родному языку и литературе в 5-7-ых классах показывает, что в соответствии возрастным особенностям, умственных и интеллектуальных особенностей учащихся включены большое количество таджикских пословиц и поговорок. В учебнике таджикской литературы, для (5-7-ых классов) рекомендованы следующие поговорки в соответствии с темой и целью урока: «Одного поля станут друг с другом истинными друзьями, голубок с голубкой, сокол с соколихой». «Умный друг, лучше глупого друга», «С добрым словом, змея выходит из норы». «Дело мастера боится», «Хоть гори целый свет, лишь бы он был согрет». «Опасайся злого человека», «Легко стать учёным, трудно стать человеком» и т.д. Они помогут учащимся воспринимать суть урока и делать необходимые выводы. Например, в 5-ом классе, согласно учебной программе изучается рассказ Камолиддина Бинои «Плохой собеседник». После изучения настоящего рассказа учащиеся должны суметь найти осуждение негативных действий в рассказе и анализировать их. Заслуживает внимания то, что поговорка «Опасайся злого человека» здесь использована очень кстати. То ест, когда учащиеся знают человеческие качества, в том числе плохие, то делают соответствующие выводы, что человек не должен общаться с плохими друзьями, так как таких людей опасаются все.

В 6-том классе в произведении Низами Гянджави «Раненный ребёнок» (Учебник литературы для 6-ого класса, стр., 56-57) приведено. После его изучения ученикам даются вопросы и задания относительно теме, который хорошо способствует осознанию значимости стихотворения. С мнениями двух мальчиков, которые по сведению поэта один из этих мальчиков является другом , а другой врагом раненного мальчика, ученики дают свои оценки и приходят к выводу, идея которого из них является наиболее приемлемой. В этот момент спрашивается от учеников, что поговорка «Умный враг, лучше глупого друга», какое воздействие имеет на содержание этого произведения? Возможно, учащиеся могут выразить свои мысли следующим образом: «От глупого человека не может получиться хороший друг, так как рано или поздно кому-то может давать наставления, последствия которого могут стать неприятностью для окружающих». Следовательно, мудрый народ подчёркивает, что «Умный враг, лучше глупого друга», так как они иногда могут препятствовать совершению неблагоприятных происшествий и доказательством тому является данное стихотворение.

Необходимо напомнить, что учащиеся в этом возрасте проявляют внимание для создания дружеских отношений, а использование поговорок даёт большей плодотворности.

В 7-мом классе изучается рассказ «Горная куропатка» Хусейна Воизи Кошифи (учебник литературы для 7-ого класса, стр., 150-153). В этом рассказе, повествуется о последствиях дружбы между куропаткой и соколом. Куропатка от заискиваний сокола становится обманутым, слушает его речи со сдержанностью, необдуманно воспринимает его слова и дружит с ним, в последствий становится его жирным куском. Учащиеся становятся свидетелями того, что последствия не сдержанности, не обдуманного выбора друга к каким последствиям может привести. Здесь они делают вывод, что в выборе друга необходимо быть осторожным, так как от такого человека можно видеть только вред. Поэтому, в части вопросы и задания от учеников требуется комментарий к поговорке «Станут одного рода

люди близкими друзьями между собой, голубок с голубкой, сокол с соколихой», который обязывает учащихся к выводу, который был приведен, немного выше.

Необходимо подчеркнуть, что один из древних привычек таджикского народа, является выносливость и терпеливость и эти качества занимают особое место в пословицах и поговорках. Поэтому, на пути воспитания терпеливости и выносливости можно плодотворно использовать пословицы и поговорки.

Мудрый таджикский народ хорошо осознал, что при устранений жизненных трудностей и проблем очень важно терпение, выносливость и обдуманность. Поэтому, в таджикских пословицах и поговорках терпеливость признана как доброе человеческое качество. Нетерпеливость, высокомерие и необдуманность показаны как неуместное качество характера и со стороны народа осуждаются посредством пословиц и поговорок, а так же показано их вредность:

«Бесабри – далери нодонист
Охири вай пушаймонист».
**«Нетерпеливость – мужество глупца
Его конец – разочарованность мудреца»**

А качество толерантности – это доведение начатую работу до конца, выносливость по отношению к окружающим, относительно бытовым трудностям, признание идеи и достижения других, взаимопонимание, умение прощать и другие, в пословицах и поговорках со стороны народа признаны, как хорошие человеческие качества и их воспитание в человеке так же наше общество избравший демократический путь развития имеет особую необходимость и считается необходимым.

Это качества особо подчёркнута в «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», что: «Общество идущий по пути демократии имеет необходимую потребность в терпеливости и выносливости своих граждан и считает его основным фактором общественного прогресса».

Исходя из этого, можно констатировать, что именно толерантность при общении между людьми разных возрастов, социального положения и различных мнений и идеи очень важна. Неспроста, что народ говорит: «Дело будет доброй, но с терпением», «Будь услужливой, владей сердцами».

Нетерпеливость, торопливость, необдуманность, быстро принимать решение, неуместно произносить речь, как негативное качество характера со стороны народа взяты под острую критику, и утверждается, что их конец приводить к сожалению: «Конец нетерпения - это сожаление», «Один раз потерпи, не раскаивайся тысячу раз», «Обдумывать лучше - чем раскаиваться», «Сто слов слушай, обдуманно скажи одно слово», «Сто раз слушай, один раз говори», «В торопливом деле, много сожаления», «Нетерпеливое сердце – работа без времени», «Поспешишь, народ рассмешишь», «Торопливая кошка, родила слепого котёнка» и другие.

Какой-то гений говорил: «Смерть сложна, а жизнь ещё сложнее»; а народ говорит: «Терпение ключ всех трудностей», говорят и призывают человека вновь и вновь к терпению и выносливости, что «Конец терпения и выносливости – это наслаждение», «Если потерпишь, тростник превратиться в сахар, сахар в конфету». С такой интерпретацией мудрый народ подчёркивает даже, что если потерпишь, то даже из незрелого плода можно сварить сладкую халву: «Терпение и труд, всё перетрут», или же «Если потерпишь и в делах не поспешишь, придёт день, когда можешь готовить халву».

Ещё по нашему мнению было бы уместно сказать, что толерантность есть путь к кладу, а нетерпеливость может стать верной причиной бесконечных мучений. Эти идеи таджикский народ мастерски использовал в своих пословицах и поговорках таким образом:

«Сабрат ганчат дихад
Бесабри ранчат дихад».
«**Терпение даёт клад,
Торопливость-мучение».**

Многие выдающиеся сыновья древнего таджикского народа, как учёные и мудрецы в своей жизни толерантность делали нормой в своей повседневной жизни и по этой причине достигли вершин успехов. Поэтому народ говорит: «терпение является ключом радости»,

«Терпеливые от терпения, а великие от выносливости», «Те, у кого не терпения, нет у них мудрости».

Как стало известно, пословицы и поговорки сочинил народ в результате многовекового жизненного опыта. Они признаны в жизни народа как важнейшее средство воспитания и обучения, в прошлом и в настоящее время. Пословицы и поговорки называли народным нравственным кодексом. Возможно, что независимо от возраста, ума и интуиции развивает и совершенствует знание и образованность детей. Поэтому, в воспитании толерантности, что в настоящее время является одним из требовании времени, должны плодотворно использовать народные пословицы и поговорки, тем самым быстрее достигнем своей цели, так как место толерантности в них является устойчивой.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Калонтаров Я.И. Мудрость трех народов / Душанбе.-1989 с. 427.
2. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности.// Д., - 2004, с211
3. Маджидова. Б, Л. Иматова Использование пословиц и поговорок в воспитание и обучение детей. Душанбе- 1999. с 37.
4. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи как средство формирование нравственных качеств детей в семье. Автореферат диссертации на соискание ученной степени доктора педагогических наук. Душанбе-2004, 50 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь. / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад: Ред.колл.: М.М. Безруких. В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003-528с.
6. Таджикские пословицы и поговорки. Сост. В. Ансори. Под. Ред. М. Турсунзода. Сталинобод: Нашрдавточик, 1956. 100 с. (на тадж. яз.)
7. Таджикские пословицы и поговорки сост. Б. Тилавов. Под. Ред. Р. Амонова Душанбе: Дониш, 1963-220с. (на тадж. яз.)
8. Национальная концепция воспитания РТ// Воспитание – дело творческое. – Д., 2008 с.205.
9. К. Ходжаев., А. Абдувалиев., Н. Шарафиддинов. Таджикская литература для 6- того клс. Душанбе-2009.с. 288.
10. Т. Мирзод, Р. Хомидов, М. Пирзод. Таджикская литература для 5-того клс. Душанбе-2008 с. 304.
11. Тоиров У., Зикиров Х., Мусоев М. Таджикская литература для 7-мого кл. Душанбе- 2008 с
12. Учебная программа таджикской литературы для 5 класса. Душанбе-2007. 26с (на тадж. яз).
13. Учебная программа таджикской литературы для 6 класса. Душанбе-2007.23с (на тадж. яз).
14. Учебная программа таджикская литературы для 7 касса. Душанбе-2007.30с (на тадж. яз).
15. Учебная программа таджикской литературы для 8 класса. Душанбе-2007.30с (на тадж. яз).
16. Учебная программа таджикской литературы в школе. Душанбе- 2008(на тадж. яз).

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ ХАЛҚИ ТОҶИК ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ УНСУРҲОИ ТАҲАММУЛГАРОӢ

Тарбияи таҳаммулпазирӣ имрӯз яке аз талаботҳои ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар ҷомеаи имрӯза мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки дар насли наврас унсурҳои таҳаммулпазириро самаранок тарбия намоем. Мушоҳидаҳои таҷрибаи ҳаёт, таҳлили осори педагогӣ, психологӣ, адабӣ ва ғайра нишон медиҳанд, ки зарбулмасалу мақолҳо аз бисьёр ҷиҳат хислатҳои ибратбахш, панду ахлоқӣ дошта, дар тарбияи ахлоқӣ, меҳнатдустӣ, бадеӣ ва эстетикӣ бештар ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо яке аз воситаҳои анъанавии таъсиррасонӣ дар тарбияи таҳаммулпазирӣ дар наврасон эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: *таҳаммулгароӣ, зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ, тарбия, барномаи таълимӣ, тарбияи ахлоқӣ, дарси адабиёт, анъанаҳои миллӣ, тарбияи халқӣ.*

ТАДЖИКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Воспитание толерантности в настоящее время является одним из требований в современном обществе. Поэтому мы в нынешнем обществе стремимся плодотворно воспитывать элементов толерантности у подрастающего поколения. Наблюдения жизненого опыта, анализ педагогических, психологических, литературных и других трудов показывают, что пословицы и поговорки во многом имеют поучительные, наставнические и нравственные качества и больше всего используются в нравственном, трудолюбивом и художественно-эстетическом воспитании. Поэтому их использование признано одним из традиционных средств воздействия в воспитании толерантности подростков.

Ключевые слова: *толерантность, народные пословицы и поговорки, воспитание, учебная программа, нравственное воспитание, урок литтературы, народные традиции, народное воспитание*

TAJIK PROVERBS AND SAYINGS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF ELEMENTS OF TOLERANCE

The education of tolerance is currently one of the requirements in modern society. Therefore, in today's society, we strive to fruitfully educate the elements of tolerance in the younger generation. Observations of life experience, analysis of pedagogical, psychological, literary and other works show that proverbs and sayings in many ways have instructive, mentoring and moral qualities and are most of all used in moral, hardworking and artistic and aesthetic education. Therefore, their use is recognized as one of the traditional means of influence in the education of tolerance in adolescents.

Key words: *tolerance, folk proverbs and sayings, education, curriculum, moral education, literature lesson, folk traditions, folk education*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадқулова О.С. – *муаллимаи калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru*

Сведения об авторе:– *Махмадкулова О.С. - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru*

Information about the author: *Mahmadkulova O.S.* **-** *senior lecturer Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru*

ТДУ: 378 (575.3)

ИСТОРИКО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ, КАК ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Арбобова Ф. А.
Ст. преподаватель кафедры общей педагогики ТГПУ имени Садриддина Айни

В настоящее время в сфере педагогической деятельности изучение культуры педагогического общения является актуальной проблемой. Для перехода на современную парадигму формирование культуры педагогического общения и профессиональных коммуникативных умений в современной педагогике имеются достаточные теоретические основания.

Гуманитаризация процесс обучения обеспечивает субъект-субъектные отношения, т.е. оно реализует «общение-преподавание-учение» как взаимодействие. В процессе педагогического общения важным условием субъект-субъектных отношений выступает переход от аксиологического изложения содержания обучения к построению «живого знания». Связи с этим, вузы выступают важнейшим фактором гуманизации отношений в обществе, развития новых социальных норм и установок.

Необходимо подчеркнуть, что для реализации модернизации образования обществу нужны образованные, нравственно-предприимчивые люди, которые прогнозируя возможные последствия, могут самостоятельно принимать ответственные решения, способны к сотрудничеству, и ответственны в развитии судьбы страны.

Безусловно, особо актуальным является развитие и внедрение в теорию, и практику современного образования основных идей гуманизма в процессе культуры педагогического общения.

Следовательно, обучение имеет личностно-ориентированный характер, где специфическими особенностями такого обучения являются:

▪ приоритет развития общительности в процессе обучения;

▪ субъект - субъектные отношения;

▪ культура общения как средство развития личности в процессе обучения и воспитания;

▪ отбор и соответствие методов, приёмов и форм культуры общения с содержанием обучения и воспитания.

Рассматривая успешности адаптации культуры общения, следует подчеркнуть следующие аспекты:

- психолого-педагогическая адаптация культуры общения студентов;

- способность преодолеть культурный шок;
- эффективность интеракции, т.е. способность развивать добрые отношения с «хозяевами»;
- коммуникативная компетентность;
- эффективность в решении задач и выполнение целей;

Безусловно, для решения этих задач студенту нужны определённые личностные качества как: инициативность, устойчивость, самостоятельность, доброжелательность и т.д.

Общение, выступая как процесс межличностного отношения субъектов, соответствует определённым исторически сложившимся социально необходимым формам коммуникации и реализуется в соответствии с нормами общества.

Для выявления сущности педагогической культуры общения и проведённый анализ психолого-педагогической литературы позволил обратить внимание на проблему культуры общения в студенческой и преподавательской профессиональной деятельности и выделить содержание понятий:
- инициативность в процессе общения;
- лёгкость вступления в общении;
- широта круга общения;
- устойчивость в общении.

Социально обусловленные требования к учебно-воспитательному процессу требует от каждого учителя и студента проявления культуры и общения, поведения как источника гуманистической идеи образования. Для выявления сущности профессионально-педагогического общения как личностно-профессионального качества необходимо дать анализ используемых понятий.

Для определения сущности культуры педагогического общения важным для нашего исследования является представление о функциональной и уровневой организации общения: Г.М.Андреева, А.А.Бодалев, А.Н.Леонтьев, Б.Ф.Ломов.

В наше время особую актуальность приобретают важные элементы культуры общения. Следовательно, основными аспектами культуры общения являются определённые ценности, нормы, обычаи, традиции, определяющие нравственную структуру межличностных отношений. При этом главным показателем и сферы реализации данного аспекта культуры общения отражается в актуальных процессах межсубьектного взаимодействия и отношениях.

Вместе с тем, культура общения личности является реальным воплощением культуры общества, а формируется она в процессе взаимодействия с культурой общения в пределах окружающей среды.

Культура охватывает интеллектуальные, мировоззренческие, этические и эстетические достижения человечества.

В социальном аспекте «педагогическая культура» рассматривается как совокупность педагогического опыта мировых цивилизаций и исторических эпохальных периодов.

Безусловно, педагогическая культура является частью общечеловеческой культуры, которая интегрирует сферу педагогического воздействия и общительности **[3, с.38]**. Анализ современного состояния проблемы культуры общения в образовательном процессе позволяет раскрыть сущность, содержание и её специфические особенности.

В результате изучения проблемы культуру общения и общительности в современной психолого-педагогической теории были выявлены постановка вопросов о влиянии общения и общительности преподавателей вуза и студентов. Исходя из этого, можно определить сущность общения как деятельность и основной фактор взаимодействия педагога и студентов, студентов между собой в процессе обучения и воспитания. Таким образом, общение и общительность выступают как средство реализации педагогической и студенческой деятельности.

Повышение эффективности процесса воспитания подрастающих поколений находятся в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять культурой педагогического общения и общительности как фактором, влияющим на процесс успешности учебной и общественной деятельности в развитии личности студента.

Одной из главных проблем является проблема культуры педагогического общения, как проявление совокупности педагогических отношений, формирующих личность студента. В данной ситуации, на преподавателе лежит задача создания и поддержания

доброжелательности и взаимопонимания. В основе отношений между преподавателем и студентом лежит их совместной труд, а также успехи в достижении педагогической цели. Характер отношения преподавателя к своей профессиональной работе, выступает как основной фактор успешного развития взаимоотношений в коллективе. Конечно, на профессиональные взаимоотношения существенное влияние оказывают характер и стиль руководства, и состояние психологического, нравственного климата. Для создания благоприятных условий педагогической деятельности необходимо постоянных поиск и выработка способов и форм культуры общения.

Прежде всего, анализируя, культуру общения педагога можно определить её как форму учебного взаимодействия и сотрудничества. Используя всю совокупность вербальных, изобразительных, символических и кинетических средств, оно реализует коммуникативную, персептивную функцию.

Именно поэтому преподавателю необходимо координировать свою деятельность по совершенствованию, с учётом выбора существенного определяющего его профессиональный статус и формы культуры общения.

Одной из задач культуры общения педагога в педагогической деятельности - обеспечение психолого-педагогического взаимоотношения преподавателя и воспитанников, так как, прежде всего, оно удовлетворяет моральную потребность участников к общению, передачи мысли и создаёт благоприятную атмосферу для дальнейшего укрепления отношения.

Следовательно, развитие и существование человека как личности невозможно в обществе вне общения с другими людьми. Естественно, процессы воспитания, формирования, развития личности и межличностные контакты немыслимы без культурного общения, где необходимы передача, усвоение информации и обмен ею. Необходимо подчеркнуть, что культура общения предполагает необходимость знания его закономерностей, норм и особенностей, проявляющихся в различные виды деятельности. Безусловно, всё это придаёт проблеме культуры педагогического общения исключительную актуальность.

Культура общения преподавателя является результатом не только его личных качеств, знаний, умений, навыков, но и операциональные средств осуществления взаимоотношений, достижения определённых контактов.

Например, операциональные средства культуры общения преподавателя, т.е. способы, с помощью которых реализуется процесс общения, достигая тех или иных конкретных целей педагогической деятельности. Их отбор соотносится с личностными качествами преподавателями. Общение преподавателя во многом зависит от умения эффективно использовать психолого-педагогические механизмы операциональных средств воздействия, как одобрение, поощрение, просьба, принуждение, пример и т.д.

Следовательно, важнейшим признаком культуры педагогического общения преподавателя является его способность, используя те или иные методы и формы обучения студентов, выражать и каждому из них свое личное отношение. Умение разбираться в своих студентах, объективно оценивать их поступки, способность адекватно откликаться на их поведение, эффективно использовать методы воздействия обучения и воспитания, которые наилучшим образом отвечают их индивидуальным особенностям.

Естественно, овладеть всем

Следует отметить, что культура педагогического общения является сложным интегральным качеством личности педагога, которая включает:

▪ культуру речи, ▪ культуру поведения, ▪ культуру организации различной деятельности, ▪ взаимодействия учащихся, ▪ познание личности.

Итак, преподаватель имеет много возможностей, чтобы организовать со студентом педагогически целесообразные отношения как основу творческого общения.

Наиболее важным социально-психологическом механизмом педагога является трансформация знания, мудрости и опыт, в ходе которого обеспечивается усвоение знаний и навыков, формируется нравственные и эстетические качества.

Педагог - это тот, кто делится знаниями, мудростью и опытом, а учащиеся их усваивают и в ходе усвоение знаний и навыков формируются нравственные и эстетические качества и отношения к окружающему миру.

Педагог как организатор учебно-воспитательного процесса ▪ планирует, ▪ руководит, ▪ учит, ▪ воспитывает, ▪ способствует всестороннему развитию личности, т.е. он постоянно ▪ строит свои взаимоотношения с учащимися, соблюдая при этом основные принципы культуры педагогической деятельности.

Образование студентов основывается на принципе свободы выбора и, если параметры взаимодействия «преподаватель-студент», не удовлетворяют потребности обоих сторон, то об эффективности обучения говорить не приходится.

Следует ответить, на вопрос, каким образом нужно организовывать взаимоотношения со студентами, чтобы получать максимальный результат. Конечно, ответом на данный вопрос может стать сотрудничество или модель взаимодействия «субъект-субъект» и задача её направлена на оптимизации учебного процесса через культуру общения.

Педагоги часто не осознают свою ведущую роль в организации отношений. В первую очередь в общении преподавателя и студентов должны быть отношения, основанные на: ▪ коллективизме, ▪ трудолюбии, ▪ организованности, ▪ уважении, ▪ требовательности.

Педагогу следует делать акцент на оперативность начала взаимоотношений, основанных на ▪ взаимном уважении, ▪ доверии, ▪ взаимопонимании, ▪ целенаправленной организованности контакта с индивидом, ▪ курсом, а также ▪ коррекции стереотипных и негативных установок в поведении и отношении отдельных студентов.

Культура педагогического общения, являясь основным формой учебного сотрудничества, создаёт условие для оптимизации обучения и развития личности студента.

Культура педагогического общения определяется личностной, социальной, предметной ориентированностью. Преподаватель, работая с одним студентом над освоением учебного материала, ориентирует его результат, на всех студентов в аудитории, и наоборот, работая с аудиторией, воздействует на каждого присутствующего.

Таким образом, своеобразие культуры педагогического общения выражается в сочетании личностно-ориентированного социально-ориентированного и предметно-ориентированного общения.

Следует отметить, что культура педагогического общения - это система психолого-педагогического взаимодействия преподавателя со всеми студентами, содержанием которого является ▪ накопление опыта взаимодействия с людьми, ▪ обмен информацией, ▪ интеллектуальное развитие в результате взаимного обогащения информацией, ▪ осознание себя через сравнение с другими, ▪ формирование этико-эстетические взгляды и ▪ представления. Особенно интерес к проблемам отношений и поведения людей является благоприятной предпосылкой для воспитания культуры общения у студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Принципы деятельности и исследование общения // Общение и деятельность. - Прага, 1998. - С.56-58.
2. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные - М.: Педагогика, 2003 - 272с.
3. Захарченко Е.Ю. Развитие педагогической культуры учителя в условиях обновления школы: дис. канд. пед. наук. - Ростов - на - Дону, 1995. - 38с.
4. Леонтьев А.Н Деятельность. Сознание. Личность. - Москва. Политиздат, 2005. - 304с.
5. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. М.: Наука, 1996 - С.64-93.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА ПЕДАГОГИИ ОМӮЗИШИ ФАРҲАНГИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ПЕДАГОГӢ.

Мақола моҳияти фарҳанги педагогии муоширатро ҳамчун сифатҳои ба шахсият нигаронидашуда ва шахсию касбии омӯзгор ошкор менамояд. Хусусиятҳои психологию педагогии фарҳанги муошírати байни миллатҳо ва хушмуомилагии донишҷӯёни донишгоҳҳои педагогӣ ва таъсири онҳо ба муваффақияти фаъолияти таълимӣ ва ҷамъиятӣ махсусан қайд карда мешавад.

Махсусан дар мӯҳтавои мақола шартҳои муҳимтарини саъй ба муносибатҳои субъектӣ дар рафти муошírати касбии педагогӣ баррасӣ шудааст, ки аз пешниҳоди аксиологии мундариҷаи таълим ба бунёди «донишҳои зинда»-ро ҷонибдорӣ мекунад.

Дар мақола муаллиф қайд мекунад, ки баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия бевосита аз он вобаста аст, ки омӯзгор фарҳанги муошírати педагогиро ҳамчун омили таъсиргузор ба раванди муваффақият дар фаъолияти таълимии хонандагон то чӣ андоза мақсаднок ва самаранок идора мекунад.

Калидвожаҳо: *фарҳанги муоширати педагогӣ, фарҳанги нутқ, фарҳанги рафтор, муносибатҳои субъектӣ, муоширати байни миллатҳо, навсозии таълим, шахсият, малакаҳои муошират, коллективизм, мутобиқшавии психологӣ.*

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ, КАК ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье раскрывается сущность педагогической культуры общения и общительности, как личностно-ориентированного и личностно- профессионального качества педагога. Особенно отмечены психолого-педагогические особенности культуры межнационального общения и общительности студентов педагогических вузов и их влияние на успешность учебной и общественной деятельности.

Особенно в содержании статьи рассматривается важнейшие условия стремления субъект-субъектных отношений в ходе профессионального педагогического общения, который выступает переход от аксиологического изложения содержания обучения к построению «живого знания».

В статье автор отмечает, что повышение эффективности процесса воспитания и обучения находятся в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять культурой педагогического общения как фактором, влияющим на процесс успешности учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: *культура педагогического общения, культура речи, культура поведения, субъект - субъектные отношения, межнациональное общение, модернизация образования, индивид, коммуникативные умения, коллективизм, психологическая адаптация.*

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE STUDY OF THE CULTURE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION AS A FACTOR OF INTERACTION IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

The article reveals the essence of the pedagogical culture of communication and sociability, as a personality-oriented and personal-professional quality of a teacher. The psychological and pedagogical features of the culture of interethnic communication and sociability of students of pedagogical universities and their influence on the success of educational and social activities are particularly noted.

Especially in the content of the article, the most important conditions for the aspiration of subject-subject relations in the course of professional pedagogical communication are considered, which is the transition from the axiological presentation of the content of learning to the construction of "living knowledge".

In the article, the author notes that improving the effectiveness of the process of education and training is directly dependent on how purposefully and effectively the teacher will manage the culture of pedagogical communication as a factor influencing the process of success of students' educational activities.

Keywords: *culture of pedagogical communication, culture of speech, culture of behavior, subject- subject relations, interethnic communication, modernization of education, individual, communicative skills, collectivism, psychological adaptation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Арбобова Ф.А. - муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 908 -48 -79 -28*

Сведения об авторе: *Арбобова Ф.А. – старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел: 908 -48 -79 -28*

About the author: *Arbobova F.A. – senior lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 908 -48 -79 -28*

ТДУ 372.8:75 (575.3)

НАҚШИ МАШҒУЛИЯТҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ ИБТИДОИ

Хайруллоев Б., Боев.Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Баланд бардоштани сатҳи малакаҳои муошироти хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути машғулиятҳои суруду мусиқӣ яке аз роҳҳои самарабахши ташаккули салоҳиятҳои хос буда, ба шакли ташкили машғулият ва шеваи корбурди методии омӯзгор вобаста аст. Мушоҳидаҳои анҷомдодаи мо зимни таҳқиқу омӯзиши ин мавзуъ бар асоси нақшаиКороткова Н.А , Михайленко Н. тасбит намуданд, китаҷаммуи машғулиятҳои мусиқию коммуникативӣ ба инкишофи қобилияти мусиқӣ, эҷодӣ ва иртиботии бачагон таъсири мусбат мерасонад. Бачаҳо якдигарро хубтар мефаҳманд, ба андешаҳои шарикони дигари муошират гӯш медиҳанд ва ба корҳои онҳо ҳамоҳанг шуда, дӯстию рафоқаташонро мустаҳкам менамоянд.

Марҳилаи ниҳоии омӯзиш низ сӯҳбатро дар бар гирифт. Дар натиҷаи сухбат бо омӯзгорон маълум гардид, ки ин кор натиҷаҳои зиёди мусбат мебахшад ва бачаҳо бештар хушмуомила гардида, дӯстона, ба гузашт кардан ба ҳамдигар шуруъ мекунанд, ба шарикони худ дар бозиҳои дидактикии мусиқӣ-коммуникативӣ ёрии хаматарафа мерасонанд, муҳити коллектив беҳтар гардида, заминаи эмотсионалии умумӣ баланд мешавад. Кӯдаконе, ки дар муошират ғайрифаъоланд, мавқеъҳои фаъолтарро ишғол мекунанд ва кӯдакони дорои мақоми "ситора" на танҳо бо онҳое, ки қабланмуошират карда буданд, балки бо онҳое ҳам муошират мекунанд, ки қаблан намехостанд мушорикат кунанд .

Аз ин рӯ, давраи таҳсили ибтидоӣ дар ташаккули салоҳиятҳои шахсии кӯдак, аз ҷумла, салоҳиятҳои иртиботӣ нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ,таълими суруд ва мусиқӣ барои хонандагони хурдсол ҳамчун воситаимуҳимми ташаккули салоҳиятҳо арзёбӣ мегардад. Бозиҳои дидактикӣ- мусиқӣ на танҳо миёни ҳамсолон, балки дар байни омӯзгор ва кӯдак робита барқарор мекунанд, ҳисси назорати ботиниро инкишоф медиҳанд, қобилиятҳои нави эҷодиро ошкор месозанд ва қобилияти баҳодиҳии кӯдакро зиёд менамоянд.

Ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ як раванди бисёрпаҳлу буда,дорои динамикаи инкишоф ва сохтори дохилии худмебошад.Бозиҳо, чун қоида, дар асоси тамос, муошират сохта мешаванд, бинобар ин, муошират ҳам як ҷузъи онҳо ва шарти онҳо мегардад. Санъати мусиқӣтаъсири мусбатро ба тамоми паҳлуҳои инкишофи кӯдакон ва махсусан, хонандагони хурдсол таъмин менамояд. Дар ин ҷараён мусиқӣ метавонад ба кӯдакон дар фаҳмидани унсурҳои марбут ба аломатҳои мусиқӣ ё ҳикояи мушаххас кӯмак кунад.

Дар марҳилаи таҷрибаҳадаф аз он иборат буд, ки ташаккули салоҳияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо ёрии бозиҳои дидактикӣ - мусиқӣ тавассути дарсҳои суруд ва мусиқӣ инкишоф дода шавад. Қисми аввали марҳила, ки аз кори таълимӣ иборат аст, ба васеъ намудани имкониятҳои муқаррар намудани алоқаи байниҳамдигарӣ дар вазъиятҳои гуногуни бозии дидактикӣ-мусиқӣ нигаронида шуда буд. Тадқиқот чунин масъалаҳоро дар бар мегирад:

- ташаккули салоҳиятҳои (малакаҳо, қобилиятҳои) хонандагон;
- азхуд кардани малакаҳо ва қобилятҳои зарурӣ;
- инкишоф додани доираи кобилиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар ҷараёни бозиҳои дидактикӣ ва бартараф намудани монеаҳо;

Дар ин раванд бозиҳои дидактикӣ- мусиқӣ ба се гурӯҳ тақсим карда шудаанд:

1) бозиҳо барои ташаккули қобилияти дидани сифатҳои мусбат дар шахси дигар, эҳтироми ӯ, қобилияти зоҳир намудани муносибати мусбат ба шахси дигар .

2) бозиҳо барои ташаккули устувори салоҳиятҳо: сароидан, ҳис кардан,эҷод намудан (дарк кардан) иҷро кардан:

3) бозиҳои барои рушди қобилияти ҳамкорӣ.

Ҳаминро бояд кайд кард, ки гузаронидани як қатор машғулиятҳо оид ба бозиҳои дидактикӣ бо хонандагони хурдсол, барои нишон додани фазои умумии эмотсионалӣ дар гурӯҳ ва хусусиятҳои муносибати байни иштирокчиён хеле хуб ёрӣ мерасонанд.

Баъди ба поён расидани ҳар як машғулият мо ба онҳо сухбат мегузаронидем, ки иштироккунандагондар бораи душвориҳосухан меронданд. Бачагоне, ки дар мубоҳиса фаъолтар буданд, дигаронро ба он ҷалб намуда, шавқу ҳаваси онҳоро ба фаъолият дар ҷараёни бозӣ зиёд менамуданд.

Ҳамчун марҳилаи муҳим, пас аз анҷоми машғулият дар гурӯҳи таълимӣ бояд ҳамеша муваффақияти он муайян карда шавад. Аз ин рӯ, мо ба кори гурӯҳва инчунин ба сифати кори анҷомдодаи ҳамаи иштирокчиёни ин тренинг баҳо додем. Бо ҳар як кӯдак имкон дада шуд, ки андешаи худро баён созад, таассуроти худро гӯяд ва бубинад, ки дар худи иштирокчӣ ё дар гурӯҳе, ки фаъолият дар он сурат гирифтааст, чӣ гуна тағйирот ба амал омадааст.

Ҳаминро бояд зикр намуд,ки Ҷаласаи омӯзишӣ аз марҳилаи муқаддимавӣ ва марҳилаи анҷомдиҳӣ иборат буд, ки он якчанд машқҳои махсусро дар бар мегирифт.

Дар ҷараёни сухбат бо иштирокчиёни бозӣ баррасӣ чунин сурат гирифт:

-тавсифи амалҳои анҷомдодашуда дар ҷараёни бозӣ бо тафсири минбаъда;

-тавсифи эҳсос ҳангоми машқи бозии дидактикӣ.

Дар ҷараёни машғулият мубоҳиса бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ сурат гирифт, ки дар он як катор саволҳо аз қабили: «Чӣ шуд?», «Дар вақти бозӣ шумо ба чӣ диққат додед?», «Бачаҳо ин бозӣ ба шумомаъқул шуд?» дода шуданд.

Чунин саволҳо ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ имкон доданд, ки бештар фаъол гардида, хулоса бароранд.

Аксар вақт, дар рафти муҳокима баҳсҳои ҷиддӣ ба миён меомаданд, ки нотавонбинии худро ба таври возеҳбачаҳо нишон медоданд.

Дар марҳилаи ниҳоии ҷараёни таълими дарс, ки дар гурӯҳ гузаронида шуд, фазои равонӣ, инчунин заминаи эмотсионалӣ ба таври назаррас беҳтар гардида, имкони барқарор намудани робитаҳо дар ҳолатҳои гуногуни бозиҳои дидактикӣ- мусиқӣ васеъ гардида, корҳои муассир оид ба такмили маҳорат ва малакаи хонандагони хурдсол анҷом дода шуданд. Дар баробари ин, фаъолшавии интенсивии раванди худшиносӣ ва васеъ гардидани доираи қобилиятҳо дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагони хурдсол ба мушоҳида мерасид.(1;с.67)

Дар марҳилаи навбатии таҷрибаи шаклгирӣ комплекси бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ тартиб дода шуд. Мақсади ин бозиҳо аз рӯйи таҳкими дигаргуниҳои мусбати бадастомада дар гурӯҳ, хусусияти ҳузур ва рушди гурӯҳ ва ҳар як иштирокчии алоҳида муайян мегардид.

Маҷмуи бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ:

Бозии "Биёед, дӯст бошем"

Мақсад: фароҳам овардани фазои ороми таълим, ҳавасманд намудани кӯдакон ба иҷрои бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: хонандагон давра меистанд, дар маркази довра ронанда аст (дар аввал омӯзгор нақши худро мебозад). Кӯдакон дар доира қадам мезананд ва дар дохили давра як ҳаракати муқобилро иҷро мекунанд ва суруд мехонанд:

Сипас, бозӣ такрор мешавад, аммо бо ду роҳбар, то даме ки ҳамаи бачаҳо барои худ ҷуфт интихоб мекунанд. Пас, шумо метавонед рақсҳои ҷуфтро “дар намоиш” истифода баред, ки бидуни омодагии пешакӣ иҷро карда мешаванд.

Бозии "Сагвор ва ором"

Мақсад: рушди шунавоии динамикӣ, суръати реаксия, диққат.

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ. Дар шаклҳои мураккабтар - (зангӯлаҳо, дастаҳои чубӣ, рангҳо ва ғайра).

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар атрофи толор озодона ҷойгиранд.

Мусиқии А (баланд) - Бачаҳо сахт кафкӯбӣ мекунанд (созҳо навохта мешаванд), бачаҳо ҷаҳида дар паҳлуи ҳамдигар қарор мегиранд.

Мусиқии В (хомӯш) - Кӯдаконоҳиста чапакзанӣ мекунанд.

Бозии «Дӯстӣ пайдо кунед»

Мақсад: Рушди сифатҳои коммуникатсионӣ, суръати реаксия,
фаъолсозии диққат. Эҷоди фазои ором у осуда.

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Ҳамаи кӯдакон зери садои мусиқӣ ба осонӣ дар дохили толор давиданд. Ҳамин ки садои мусиқӣ тағйир меёбад, ҳар як аз бачаҳо бояд ҷуфт интихоб намуда, гардиш кунанд. Вақте ки мусиқӣ такрор мешавад, кӯдакон боз дар толор пароканда мешаванд, то суруди дуюми мусиқиро такрор кунанд, онҳо дубора ҷуфт мешаванд, аммо ин дафъа бояд дӯсти нав интихоб намояд.

Бозии "Лентаҳои рангинкамон"

Мақсад: Барқарор намудани алоқа байни кӯдакон, эҷоди фазои мусоиди эмотсионалӣ. Мустаҳкам намудани қобилияти тасаввури рангҳо бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар доира меистанд, ҳар кадом дар даст 1 лентаи ранга доранд. Дар доира пеш бурда, дар дасташ лентаҳои ранга (7 ранги рангинкамон) дорад.

Мусиқӣ А - кӯдакон таҳти садои мусиқӣ дар толор ба осонӣ ҳаракат мекунанд.

Мусиқии Б - Омӯзгор лентаи ранги муайянро мебардорад (масалан, кабуд, хонандагоне, ки дар дасташон ҳамон лентаро доранд, давида мебароянд; онҳобадоҳатан мерақсанд. Дафъаи дигар, роҳбар лентаи ранги дигарро мебардорад. ва барои дафъаи охир — ҳамаи лентаҳои гуногунрангро боло мебардорад.

Бозии "Роботҳо ва балеринаҳо"

Мақсад: Рушди малакаҳои муошират, таҳкими консепсияи шакли 2-қисм. Инкишофи қобилиятҳои импровизатсия.

Таҷҳизот: диск (флешкорд) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ.

Раванди бозӣ: Писарон - "роботҳо", духтарон - "ситораҳо".

Мусиқии А ("роботҳо") - писарбачагон дар гирду атрофи толор ҳаракат карда, бо ҳаракатҳои худ симои "робот"-ро интиқол медиҳанд. Бо анҷоми мусиқӣ, "роботҳо" бояд дар ягон мавқеъ боз истанд.

Мусиқии В ("балерина") - духтарон дар гирди толор ҳаракат карда, симои "балерина"-ро интиқол медиҳанд. Мавриди ба охир расидани мусиқӣ онҳо саф мекашанд ва меистанд.

Ҳар дафъа фосилаҳои мусиқӣ кӯтоҳтар мешаванд ва диққати бештар ва аксуламали зудтарро талаб мекунанд. (3;с.98)

Бозии"Кулоҳҳои мусиқӣ"

Мақсад: Барқарор намудани алоқа байни кӯдакон, эҷоди фазои орому осуда ва дӯстона.

Таҷҳизот: диск (флешкорт) бо мусиқӣ, маркази мусиқӣ, кулоҳ.

Раванди бозӣ: Кӯдакон дар давра меистанд. Дар зери мусиқӣ бачаҳоаз зери кулоҳ мегузаранд. Кӯдаке, ки мусиқӣ дар баробари ӯ қатъ мешавад, кулоҳ мепӯшад ва ягон амалро ба монанди ҷаҳиш, гардиш кардан,якчанд ҳаракати рақс иҷро мекунад.

Бозии "Ба тарафи ман табассум кунед"

(Кӯдакон дар давра қадам мезананд. Дар марказ ҷодугаре бо асои сеҳрнок рост меистад).

Ҷодугар ба хабаргирии мо омад,
Ба тарафи ҳамаи кӯдакон табассум кард.
Вай даҳонашро бо кафи дасташ пӯшид.
Ва ба сӯйи бачаҳо таббасум кард.

(кӯдакон бо кафи даст даҳонашонро мебанданд, ҷодугар асои худро меҷунбонад, кӯдакон дастонашонро ба паҳлу гузошта, табассум мекунанд, баъд вай бо асои ҷодугарӣ ба кӯдак наздик мешавад, ӯро ламс мекунад.

Бозии **"Хори ҳайвонот"**

Соҳибхона кӯдаконро ба ду даста тақсим мекунад: яке «гурбаҳо», дигаре «сагон». Аз «Гурбаҳо» хоҳиш мекунанд, ки мисли гурба суруд хонанд: «Мияв, мияв» ба мақсад: «Меравем, меравем, ба мамлакатҳои дур меравем», бо фармони соҳибхона «гурбаҳо» " хомӯш шуда, "сагҳо" ба сурудани шуруъ мекунанд. Сипас, ҳарду даста яке бо овози гурбаҳо дигаре бо овози сагҳо якҷоя суруд мехонанд.

Бозии "Ту дӯсти ман ҳастӣ ва ман дӯсти ту"

Бачаҳо ба ҷуфтҳо тақсим мешаванд (писар ва духтар); дар паҳлуи ҳамдигар истода, даст ба даст ба саҳна мебароянд. Мусиқии шавқангез ба гӯш мерасад, бачагон озодона дар толор ҳаракат мекунанд. Бо сигнали омӯзгор дар лаҳзаи катъ кардани мусиқӣ бачаҳо ҷуфти худро тарк карда, барои худ ҷуфти (дугона ё ҷура)– и дигарро интихоб мекунанд. Касе, ки аввал ҷуфти худро пайдо кард, соҳиби тухфа мегардад. Бозӣ бо салоҳияти хонандагон ва салоҳдиди роҳбари мусиқӣ вобаста ба шавку завқ ва табъибачаҳо якчанд маротиба такрор карда мешавад.

Баъди таҳлили натиҷаҳои коре, ки дар марҳилаи таҷрибаи ташаккулёбанда гузаронида шудааст, ба тағйироти ҳолати умумии эмотсионалии аъзои гурӯҳ ки сифати нав ёфтааст, диққати махсус дода мешавад.Ташаббус ва фаъолияти бачагон дар машғулиятҳои якҷоя торафт меафзояд. Бо ёрии бозиҳои дидактикӣ –мусиқӣ дар гурӯҳҳо байни хонандагони хурдсол муносибатҳоро барқарор кардан мумкин буд. Дар марҳалаи озмоишӣ назоратӣ муфассалтар омӯхтан ва таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҷрибаи муайянкунанда ва шаклгирӣ, умумӣ ва ба низом даровардани маълумоти бадастовардашуда гузаронида шуд. Мақсади марҳилаи назоратии таҷрибаи умумӣ ва қиёсӣ таҳлили натиҷаҳо, тартиб додан ва ба низом даровардани хулосаву пешниҳодҳо мебошад.

Марҳилаи назоратии таҷриба нишон дод, ки аксарияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар ҷараёни дарси суруд ва мусиқӣ дарбозиҳои дидактикӣ фаъолтар ва озодтар иштирок мекарданд. Аз ин рӯ,салоҳияти онҳо торафт ташаккул меёбад. Он бачаҳое, ки дар бозиҳои

дидактикӣ душворӣ мекашиданд, дар бозиҳои дидактикӣ -мусиқӣ озод буданд ва баъзан дар иҷрои ҳаракатҳо, импровизатсияҳо нисбат ба кӯдаконе, ки ба ҷуфтҳо ихуд машғул буданд, натиҷаҳои беҳтар нишон медоданд. Кашф карда шудааст, ки мусиқӣ боиси баланд гардидани рӯҳияи кӯдак мегардад. Аз ин рӯ, давраи таҳсили ибтидоӣ дар ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак ва махсусан салоҳиятҳои иртиботӣ давраи муҳим ба шумор меравад. Имрӯз дар синфҳои ибтидоӣ ба ҷанбаи инкишофи иҷтимоию коммуникативӣ ва тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Бозии дидактикӣ-мусиқӣ на танҳо бо ҳамсолон, балки дар байни омӯзгор ва кӯдак робита барқарор мекунад, ҳисси назорати ботиниро инкишоф медиҳад, қобилиятҳои нави эҷодиро ошкор мекунад, баҳодиҳии кӯдакро зиёд менамояд.

Ташаккули салоҳиятҳои шахсияти кӯдак дар хонандагони синфҳои ибтидоӣяк раванди серпаҳлу буда, як системаи мураккаби ягонаи дорои динамикаи инкишоф ва сохтори дохилии хос мебошад.

Фаъолияти рушддиҳандаи салоҳияти кӯдакон (хусусан дар синфҳои ибтидоӣ) бозии дидактикӣ мебошад. Бозиҳо, чун қоида, дар асоси тамос, муошират сохта мешаванд, бинобар ин, муошират ҷузъи онҳо ва шарти онҳо мегардад. Санъати мусиқӣ дорои таъсири махсусимусбат ба тамоми соҳаҳои инкишофи кӯдакон ва махсусан, хонандагони хурдсол мебошад. Мусиқӣ метавонад ба кӯдакон дар фаҳмидани унсурҳои марбут ба аломатҳо ё ҳикояи мушаххас кӯмак кунад. Он инчунин кӯдаконро ба таври мусбат тарбия мекунад ва барои фаъолияти мустақилонаи иҷрои бозиҳои дидактикӣ ҳавасманд мекунад.

Аҳамияти педагогии бозиҳои дидактикии мусиқӣ дар он аст, ки онҳо ба кӯдак имконияти дар амалияи ҳаёт татбиқ намудани донишҳои гирифтаашро муҳайё месозанд. Амалҳои бозӣ ба кӯдакон барои шунидан, муқоиса ва фарқ кардани кайфият ва тасвирҳое, ки мусиқӣ мерасонад, кӯмак мекунад ва кӯдаконро ба мавқеи фаъолтари бозӣ тела медиҳад.

Марҳилаи озмоиши муайянкунанда дар ҷараёни фаъолияти амалӣ мушкилоти муносибатҳои байнишахсии хонандагон, паст будани фаъолият ва ташаббуси бачагон дар фаъолияти бозӣ, шиддати эмотсионалӣ ва ноустувориро ошкор намуд.

Фаъолияти баъдӣ ба беҳтар намудани фазои психологӣ дар синфҳои ибтидоӣ, рафъи монеаҳои муошират, ҳолати эмотсионалии хонандагон тавассути машғулиятҳо,рушди ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак, ташаккули сифатҳои коммуникатсионӣ, барқарор кардани алоқа дар ҳолатҳои гуногуни муошират, рушди малакаҳои муошират,такмили муносибатҳо дар коллектив, фаъолсозии диққати шунавоӣ, худшиносӣ, қобилиятҳо бахусус,ташаккули салоҳиятҳои зарурии хонандагон мусоидат мекунад.

Хулоса

Кӯдакон дар дарсҳои суруд ва мусиқӣ дар мавриди иҷрои бозиҳои дидактикӣ ба мазмуни дониш, қобилият ва малакаи гуногуни мусиқӣ соҳиб мегарданд. Қайд кардан бамаврид аст, кигузариши кӯдакон ба давраҳои синнусолӣ гарави инкишофи минбаъдаи мутаносиби шахсият буда, нақши омӯзгор дар ин марҳилаҳо муҳим дониста мешавад, зеро ӯ дар интихоби мазмун ва мақсади фаъолият бояд аз маҳорати касбӣ, санъати баланди педагогӣ ва маҳорати низомдорӣ моҳирона истифода барад.

Бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ бояд тавре таҳрезӣ гарданд, ки мақсад, вазифа ва раванди муайяни иҷрокунандагиро нигоҳ доранд, то хонандагон бо ҳавасмандӣ онҳоро намуда, хастагии худро эҳсос нанамоянд ва ҳар як машғулияти суруд ва мусиқиро бесаброна интизор шаванд.

АДАБИЁТ

1.Куликова О.Л. Инкишофи малакаҳои муошırати кӯдакон дар фаъолияти мусиқӣ ва бозӣ [Матн] / О.Л. Куликова // Маҷаллаи Ярославл Бюллетени педагогӣ - 2011 - № 1 - Ҷилди 2 (илмҳои равоншиносӣ ва педагогӣ)

2 Куприн, Н. Бозиҳои мусиқии коммуникатсионӣ дар рушди иҷтимоии кӯдакон [Матн] / Н.Г. Куприн. - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Урал. - Екатеринбург, 2002

3.Леонтьев А.А. Психологияи муошират дар раванди бозии дидактикӣ [Матн] / А.А. Леонтьев. - М.: Маънои, 2010.

4.Менджерицкая Д.В. Омӯзгор дар бораи бозии кӯдакон [Матн] / Д.В. Менджерицкая. - М., 2013.

4.Михайленко Н.Я., Короткова Н.А. Ташкили бозии сюжетӣ дар ҷараёни дарси суруд ва мусиқӣ: Дастур барои муаллим. нашри 2. М., 2012.
5.Минкин, Е. Аз бозӣ ба дониш: Дастур барои муаллим. - Нашри 2, аз нав дида баромада. - [Матн] / Э.М. Минкин - М.: Равшансозӣ, 1987.
6.Никитин, В.Р. Бозиҳои таълимӣ. - нашри 2. [Матн] / В.Р. Никитин - М.: Педагогика, 1985.
7.Хайруллоев Б. Методикаи тарбияи мусикӣ дар синфхои ибтидои Душанбе,матбаа 2019.

НАҚШИ МАШҒУЛИЯТҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мавриди назар роҷеъ ба марҳилаи ташаккули таҷриба сухан меравад ваҳадаф он аст, киташаккули салоҳияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо ёрии бозиҳои дидактикӣ-мусиқӣ тавассути дарсҳои суруд ва мусиқӣ инкишоф дода шавад.Маҳз хамин максад имкон медихад, ки кори таълимӣвобаста, ба васеъ намудани имкониятҳои муқаррар намудани алоқаи байниҳамдигарӣ дар вазъиятҳои гуногуни бозии дидактикӣ нигаронида шавад.

Дар мақола гузаронидани як катор машғулиятҳо оид ба бозиҳои дидактикӣ бо хонандагони хӯрдсол нишон дода шудааст, ки барои муҳити умумии эмотсионалӣ дар гурӯҳ ва хусусиятҳои муносибати байни иштирокчиён хеле хуб ёрӣ мерасонад.

Натиҷаҳои ба даст омада вобаста ба охир расидани ҳар як машғулият дорои хусусияти илмӣ ва методь мебошанд, ки дар мақолаи мазкур ҳама ҷихата ифодаи худро ёфтаанд.

Калидвожа: *фаъолият, ташаккул, бозӣ, дидактикӣ,хонандагон, сифнҳои ибтидоӣ, суруду мусиқӣ,қобилият, малака салоҳиятҳо*

РОЛЬ УРОКОВ ПЕНИЯ И МУЗЫКИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В рассматриваемой статье говорится об этапе формирования опыта, целью которого является развитие компетентности учащихся начальных классов с помощью дидактико-музыкальных игр через уроки пения и музыки, направленных на расширение возможностей установления взаимного общения при различных ситуациях в дидактической игры.

В статье показано проведение серии упражнений по дидактическим играм со старшими школьниками, что очень хорошо помогает общей эмоциональной обстановке в группе и особенностям взаимоотношений между участниками.

Результаты, полученные в конце каждого мероприятия, имеют научно-методический характер, все аспекты которого были выражены в данной статье.

Ключевые слова: *деятельность, образование, игра, дидактика, учащиеся, младшие классы, песня и музыка, умение, навыки, компетентности.*

THE ROLE OF IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article in question talks about the stage of experience formation, and the goal is to develop the competence of primary school students with the help of didactic and musical games through song and music lessons aimed at expanding the possibilities of establishing mutual communication in various situations of didactic play.

The article shows a series of exercises on didactic games with older students, which very well helps the overall emotional situation in the group and the characteristics of the relationship between the participants.

The results obtained at the end of each event are of a scientific and methodological nature, all aspects of which were expressed in this article.

Key words: *activity, education, game, didactics, students, junior classes, song and music, skill, competence,.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хайруллоев Баҳриддин номзади илмҳои педагогӣ дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ ДДОТ ба номи С. Айнӣ Тел 900224481*

Сведение об авторах: *Хайруллоев Бахриддин – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики музыкально-художественного воспитания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, Тел: (+992) 900224481*

About the authors: *KhairulloevBakhriddin - Candidate of Pedagogical Sciences, AssociateProfessor of the Department of Theory and Methods of Musical and ArtisticEducation, Tajik State PedagogicalUniversity named after S. Aini, Tel: (+992) 900224481*

Маълумот дар бораи муҳаққиқ: *Боев Шаҳобиддин Раҷабалиевич мудири кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ, факултаи педагогикаи Донишго�и давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел (+992) 909934241*

Сведение об авторе*:* *Боев Шахобиддин Раджабалиевич заведушей кафедры теории и методики музыкально-художественного образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел (+992) 909934241*

Author information:*Boev Shahobiddin Rajabalievich Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Music and Art Education, Pedagogical Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel (+992) 909934241*

ТАҲЛИЛ ВА ОЗМОИШҲОИ ПЕДАГОГӢ БО ТАТБИҚИ АМСИЛАИ КОМПЮТЕРИИ «РОҲНАМОИ АЛГЕБРА» ДАР РАВАНДИ ДАРСИ АЛГЕБРАИ СИНФИ 8-УМ

Ҷалилов Х. М.**, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,**

***Саидҷаҳфаров А. И.* Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт**

Ғояи коркарди амсилаи компютерии барномаи роҳнамои алгебра барои синфи 8-ум мустақиман пас аз қисман бо хонандагони гурӯҳҳои таҷрибавӣ гузаронидани озмоишҳои педагогии вобаста ба санҷиши тестӣ ва гузаронидани дарсҳои лексионӣ рӯйи кор омадааст. Гарчанде дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умуӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ хонандагон дарсҳои омӯзгоронро тавассути супоришҳои вазифаи хонагӣ, хондани мавзуъ дар ҳалли масъалаҳои дар наздашон гузошташуда хеле бозавқ, ҷиддӣ ва самаранок истифода бурда тавонанд ҳам, тавассути барномаҳои махсуси компютерӣ дар назди экрани компютер нишастан, ба саволҳои маҷозии пешниҳодшуда ҷавобҳои мувофиқ додан ва ба мақсадҳои ниҳоии худ расидан, боиси ҷолибияти бештар пайдо намудани онҳо мегардад [7;8].

Аз ин рӯ, мо зарур шуморидем, ки бо истифода аз технологияҳои навини амсиласозӣ барномаи роҳнамои алгебраро барои фанни алгебраи синфи 8-ум бо истифода аз методи муосир дар шакли худкор таҳия намоем. Хушбахтона ҳадафи мазкурро мо бо ёрии забонҳои барномасозии объектгарои Python, JavaSicript, HTML, CSS ва барои нигоҳдори намудани иттилоот барномаи SQL-ро истифода намуда, рӯйи кор овардем.

Бояд қайд намуд, ки барномаи компютерии таҳиянамудаи мо натанҳо барои омӯхтани мавзӯъҳо, супоридани тестҳо, балки барои ворид намудани рӯнамоҳо, бозиҳои таълимӣ, супоришҳо аз ҳар гуна мавзуъҳои дигар низ метавонад хизмат расонад. Барои истифода намудани барномаи мазкур кифоя аст, ки дар алгоритми барномаи сохташуда тағйироти зарурӣ ворид карда шавад ва дар раванди дигар дарсҳо ҳам мавриди истифода қарор гирад. Ҳангоми иҷрои барнома хонанда дар экрани компютер бо чор равзанаи робитавӣ сару кор дорад: якум, *равзанаи асосӣ*, дуюм, *равзанаи бақайдгирӣ ва воридшавӣ*, сеюм*, равзанаи меню,* чорум*, равзана барои супоридани тест.*

Равзанаи асосӣ барои иҷро кунанда, яъне хонанда пешбинӣ шудааст. Шакли ин равзана аз дигар равзанаҳои системаи амалиётии MS Windows ягон фарқи ҷиддие надорад. Он аз «Сатри сарлавҳа», «Майдони корӣ» ва тугмаи амрии «Воридшавӣ» иборат буда, андозааш вобаста ба экрани компютер тағйир меёбад. Интерфейси равзанаи асосии барномаи «Роҳнамои алгебра» дар расми 1 инъикос ёфтааст.

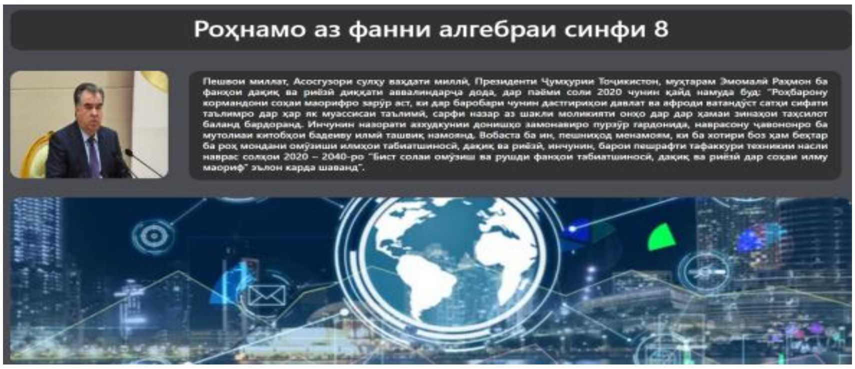

Расми 1 – Равзанаи асосии барномаи «Роҳнамои алгебра»

Дар сатри сарлавҳаи равзана ғайр аз се тугмаи системавӣ-стандартии «Ғункунӣ», «Паҳнкунӣ» ва «Пӯшидан», инчунин номи равзана оварда шудааст. Дар қисмати болоии майдони кории равзана бошад, ба таври худкор матни масъалаи эҳтимолии (тасодуфии) ҳалшавандаи навбатӣ ва ҷадвали ададии дуқисмаи ба он мувофиқ намудор мегардад.

Яке аз мақсади асосии таҳияи барномаи мазкур ин рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди дарсҳои алгебраи синфи 8-ум ва алоқаманкунии ин фанни таълими бо технологияи иттилоотӣ мебошад. Амсилаи компютерии таҳияшуда имконият медиҳад то раванди пешниҳоди мавод таълимӣ якчанд маротиба осон гардад. Зеро тавассути имкониятҳои барнома тамоми мавзуъҳои дарсӣ дар шакли парвандаҳо бо формати пдф ва технологияи рӯнамосозӣ омода шудаанд, ки истифодаи онҳо барои ҳамагон дастрас аст.

Ҷиҳати арзёбӣ ва баҳодиҳии самараи азхудкунии мавзуъҳои дарсии фанни алгебраи синфи 8-ум тавассути имкониятҳои худсанҷи барномаи «Роҳнамои алгебра» саволномаи тестиро дарду вариант аз боби якуми китоби дарсӣ, ки фарогири мавзуи «Касрҳои ратсионалӣ»мебошанд, тартиб додем. Инчунин, санҷиши азхудкунии мавзуҳои боби мазкурро бо таври анъанавӣ ва тавассути амсилаи компютерӣ дар МТМУ-и №1, №25-и н.Рашт ва №14-и н. Нуробод бароҳ мондем.

Қайд менамоем, ки саволномаҳои тестӣ аз доираи мавзуъҳои боби якуми китоби дарсиифанни алгебраи синфи 8-ум бо таври тасодуфӣ интихоб шудаанд. Ҳар як омӯзгори фаннӣ дар доираи имкониятҳои худ метавонад, вариантҳои гуногуни саволномаи тестиро таҳия намуда, самаранокии дониши хонандагонро баҳодиҳӣ намояд. Зеро барои таҳия намудани саволномаҳои тестӣ дар барнома қисмати махсус барои омӯзгорон ҷудо шудааст ва онҳо метавонанд озодона саволномаҳои тестиро ворид намоянд [7-8].

Гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ҷиҳати муайянсозии самаранокии амсилаи компютерии «Роҳнамои алгебра» дар якчанд марҳила сурат гирифт. Озмоишҳои педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1, №25-и ноҳияиРашт ва №14-и ноҳияи Нуробод, ки пойгоҳҳои измоишӣ интихоб шуда буданд, гузаронида шуд. Дар раванди таҷрибагузаронӣ синфҳои 8А аз бо усули анъанавӣ ва 8Б бо таври таҷрибавӣ тавассути имкониятҳои худсанҷи барнома аз рӯйи саволномаҳои тестӣ мавриди таҳлил қарор гирифт.

Натиҷаи озмоиш дар муассисаи таҳисоти миёнаи умумии №14 дар ҷадвали 1 оварда шудааст:

Ҷадвали 1 – Натиҷаи санҷиши азхудкунии мавзуъҳои боби якуми фанни алгебраи синфи 8, дар МТМУ-и №14, н.Нуробод

Соли хониш	**с/х2021-2022**	
Синф	**Санҷиш бо усули анаъанавӣ дар синфи 8А**	**Санҷиш дар гурӯҳи таҷрибавии синфи 8Б**
МТМУ №14	53%	62%

Дар раванди гузаронидани озмоиши педагогӣ муайян намудем, ки барои санҷиши саволномаи тестии тартибдодашуда бо усули анъанавӣ дар синфи 8А (24 нафар) бо ҳисоби миёна 30 даққиқа вақт сарф шуд. Тавассути иконениятҳои барнома дар синфи 8Б (25 нафар) бошад, 5 даққиқа вақт сарф шуд, ки ҳамаи ин аз афзалиятнокии кори барнома гувоҳӣ медиҳад.

Натиҷаи санҷиши барнома дар МТМУ-и №1 ва №25-и н. Рашт дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2 – Натиҷаи санҷиши азхудкунии мавзӯъҳои боби якуми фанни алгебраи синфи 8-ум, дар МТМУ-и №1 ва №25-и н. Рашт

Соли хониш	**с/х2021-2022**	
Синф	**Санҷиш бо усули анаъанавӣ дар синфи 8А**	**Санҷиш дар гурӯҳи таҷрибавии синфи 8Б**
	49%	56%
МТМУ №25	54%	68%

Диаграммаи қиёси усули анъанавӣ ва таҷрибавии ҷадвалҳои 1 ва 2 дар расми 2 оварда шудааст.

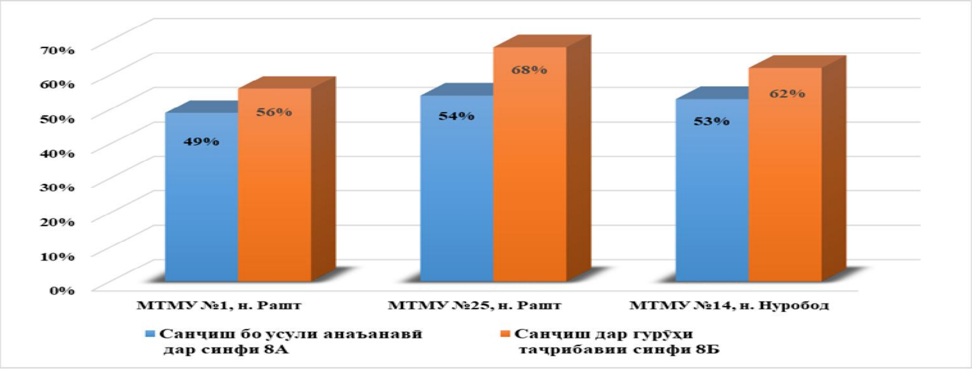

Расми 2 – Диаграммаи қиёси санҷиши тестӣ дар МТМУ-и №1, №25, н. Рашт ва №14, н. Нуробод

Дар раванди гузаронидани озмоишҳои педагогӣ муайян намудем, ки тавассути барномаи компютерии худсанҷ баҳо додани савияи дониши хонандагон якчанд маротиба вақтро сарфа ва кори омӯзгорони фанниро осон мегардонад. Ин гуфтаҳоро баръало аз диаграммаи қиёсии расми 2 мушоҳида намудан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки якчанд маротиба ҷиҳати муайянсозии вақт дар санҷиши саволномаҳои тести озмоиш гузаронида, муайян намудем, ки бо таври анъанавӣ агар тестҳо санҷида шаванд, дар синфҳои 20-25 нафара бо ҳисоби миёна 30 дақиқа вақт сарф мешавад. Тавассути барномаи компютерӣ бошад, дар мудати 5 дақиқа ба пуррагӣ савияи дониши хонандагонро баҳо додан мумкин будааст [8].

Дар қисмати навбатии озмоишҳои педагогӣ байни хонандагони синфи 8-ми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №1, №2, №25 ва № 26-и ноҳияи Рашт ва №14-и ноҳияи Нуробод, дар маҷмуъ 322 нафар, тариқи саволнома пурсиши сотсиологӣ ҷиҳати татбиқи амсилаи компютерии «Роҳнамои алгебра» гузаронида шуд (намунаи саволнома дар замимаи 2 оварда шудааст). Пас аз гузаронидани озмоиш муайян намудем, ки қисми зиёди хонандагон таваҷҷуҳ ба татбиқи амсилаи мазкурро дар раванди дарс доранд. Зеро аз гурӯҳҳои интихобшуда, тавассути амсиласанҷиши тестӣ гирифта шуд ва онҳо бо алгоритми кории оншинос буданд. Натиҷаи пурсиши саволнома дар ҷадвали 3 оварда шудааст:

Ҷадвали 3 – Натиҷаи саволномаҳои пурсишӣ

<table>
<tr><th colspan="8">Ба Шумо кадом намуди дарс маъқул аст?</th></tr>
<tr><th rowspan="2">Синфҳо</th><th colspan="2">МТМУ №1, ноҳияи Рашт</th><th colspan="3">МТМУ №2, ноҳияи Рашт</th><th colspan="2">МТМУ №25, ноҳияи Рашт</th></tr>
<tr><th>8А</th><th>8Б</th><th>8А</th><th>8Б</th><th>8В</th><th>8А</th><th>8Б</th></tr>
<tr><td>Дарсҳои дар шакли анъанавӣ</td><td>38%</td><td>35%</td><td>40%</td><td>43%</td><td>20%</td><td>27%</td><td>45%</td></tr>
<tr><td>Дарсҳо бо истифодаи барномаи «Роҳнамои алгебра»</td><td>62%</td><td>65%</td><td>60%</td><td>57%</td><td>80%</td><td>73%</td><td>55%</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="4">МТМУ №26, ноҳияи Рашт</td><td colspan="3">МТМУ №14, ноҳияи Нуробод</td></tr>
<tr><td>Синфҳо</td><td>8А</td><td>8Б</td><td>8В</td><td>8Г</td><td colspan="2">8А</td><td>8Б</td></tr>
<tr><td>Дарсҳо дар шакли анъанавӣ</td><td>25%</td><td>39%</td><td>32%</td><td>46%</td><td colspan="2">18%</td><td>36%</td></tr>
<tr><td>Дарсҳо бо истифодаи барномаи «Роҳнамои алгебра»</td><td>75%</td><td>61%</td><td>68%</td><td>54%</td><td colspan="2">82%</td><td>64%</td></tr>
</table>

Диаграммаи натиҷаҳои муқоисавии пурсиш, дар расми 3 пешниҳод шудааст:

Расми 3 – Диаграммаи муқосиавии пурсиши саволнома дар МТМУ-и №1, №2, №25, №26, н. Рашт ва №14, н. Нуробод

Аз натиҷаҳои қиёсии диаграммаи дар расми 3 овардашуда айён аст, ки қисмати зиёди хонандагон таваҷҷуҳ ба татбиқи технологияҳои муосири компютерӣ, хусусан барномаи «Роҳнамои алгебра»-ро дар раванди таълим дошта, хоҳиш доранд то раванди дарс тавассути технологияҳои муосири компютерӣ бароҳ шавад. Ҳангоми таҳлили диаграммаи мазкур аз ҳама нишондоди беҳатарин дар МТМУ №2, синфи8В, н. Рашт 80%ва синфи 8А дар МТМУ №14-и н. Нуробод бақайд гирифта шуд. Паз аз таҳлилҳо муайян намудем, ки сабаби асосии чунин нишондод пеш аз ҳама аз технологияҳои иттилоотӣ бохабар будани ҳам омӯзгори фаннӣ ва ҳам хонандагони синфҳои номбаршуда мебошад. Аз ин рӯ, бояд омӯзгори имрӯза, роҳҳои беҳтарини татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва дигар технологияҳои муоссири таълимиро ҷустуҷӯ намуда, дар раванди таълим татбиқ намояд [7].

Ҳамин тавр, дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои озмоишии педагогӣ муайян намудем, ки татбиқ ва истифодаи амсилаи компютерии «Роҳнамои алгебра», ки барои фанни алгебраи синфи 8-ум пешбинӣ шудааст, раванди дарсҳоро ҷолиб ва малакаи эҷодии хонандагонро рушд медиҳад. Дар раванди санҷиши саволномаҳои тестӣ муайян намудем, ки тамоми марҳилаи муайянсозии сифати таҳсилотҷиҳати азхуднамоии мавзӯъҳои дарсӣ чанди маротиба осон гардида вақт сарфа мешавад. Инчунин, бо истифода аз имкониятҳои дигари барнома, ки дар раванди дарс татбиқ мешаванд, аз қабили пешниҳоди мавзӯъҳои дарсӣ дар шакли электронӣ ва дар шакли рӯнамоҳи чандрасонаӣ сарбориҳои барзиёди омӯзгорон кам гашта, айёнияти бештари таълимӣ таъмин мегардад.

Озмоишҳои педагогие, ки дар раванди таҳқиқотҳои илмӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавии МТМУ-и №1, №2, №25, №26 ва №14, давоми солҳои 2020-2023 гузаронида шуданд, нишон доданд, ки татбиқи босамари технологияҳои иттилоотӣ дар рушди салоҳиятнокии донишомузии хонандагон нақши созгор дошта, малакаҳои зеҳнӣ ва эҷодии хонандагонро рушд медиҳанд. Ин гуфтаҳоро озмоишҳои педагогии дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ гузаронидашуда собит намуданд.

АДАБИЁТ

1. *Беспалько, В.П.* Программированное обучение: дидактический аспект / В.П. Беспалько // – М.: Педагогика, 1970. – 300 с.
2. *Герман, Ю.В.* Дидактические аспекты применения информационных технологий на уроках математики / Ю.В. Герман // Содружество наук. Барановичи-2010: тезисы докладов VI Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей, 19–20 мая 2010 г., Барановичи,Респ. Беларусь: в 2 ч. / редкол.: А.В. Никишова (гл. ред.) [и др.]. – Барановичи: РИО БарГУ, 2010. – Ч. 1. – С. 97-98.

3. *Ефремов, И.* Компьютерные технологии обучения: дайджест: Газета «Математика» № 15 / И. Ефремов //– М.: «Первое сентября», 2008.
4. *Каллаур Н.А.* Методтка обучения математике учащихся средней школы с помощью информационных технологий / Каллаур Н.А., Герман Ю.В. // Монография, – Минск: БГУ, 2008. – 51с.
5. *Каллаур, Н.А.* Проблемы проведения педагогического эксперимента по использованию информационных технологий на уроках математики в средней школе / Н.А. Каллаур, Ю.В. Герман // Педагогичнӣ науки: теория, история, инновации технологии: науковий журнал – №2(4), – СумПДУ им. А.С. Макаренка, 2010. – С. 302-309.
6. *Миронова, М.* Конструирование урока математики с использованием ИКТ: Газета «Математика» № 15 / М. Миронова // – М.: «Первое сентября», 2008.
7. *Саидзода, И.М.* Методикаи ташкили дарсҳои технологияи иттилоотӣ дар мактабҳои миёна / Саидзода И.М., Ҳайётов Қ.// Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ, Душанбе, 2021. №3. – С. 293-300.
8. *Саидов, И.М.* Истифодаи технологияҳои компютерӣдар фаъолияти таълимӣ [Матн]/ Саидов И., Саидҷаҳфаров А.И. //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ, Душанбе, 2021. №4. – С. 220-227.
9. *Саидов, И.М.* Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омили рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон [Матн] / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми пажуҳишгоҳи рушди маориф. Бахши педагогика психология. 2021. №1,(33). – С. 60-64. ISSN 2617-5620.
10. *Саидов, И.М.* Хизматрасониҳои технологияҳои компютерӣ ҳамчун омили рушди таҳсилоти фосилавӣ [Матн]/ Саидов И.М., Ҳайётов Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Бахши педагогика ва психология, методикаи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. №4(4). Душанбе, 2020. – С. 160-164.
11. *Селевко, Г.К.* Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г. К. Селевко// – М.: Народное образование, 1998. 256 с.

ТАҲЛИЛ ВА ОЗМОИШҲОИ ПЕДАГОГӢ БО ТАТБИҚИ АМСИЛАИ КОМПЮТЕРИИ «РОҲНАМОИ АЛГЕБРА» ДАР РАВАНДИ ДАРСИ АЛГЕБРАИ СИНФИ 8-УМ

Мақола ба масъалаи гузаронидани озмоишҳои педагогӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоолӣ ва амсилаи компютерии “Роҳнамои алгебра” дар раванди таълими фанни алгебраи синфи 8-ум дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст.

Дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои озмоишии педагогӣ муайян намудем, ки татбиқ ва истифодаи амсилаи компютерии «Роҳнамои алгебра», ки барои фанни алгебраи синфи 8-ум пешбинӣ шудааст, раванди дарсҳоро ҷолиб ва малакаи эҷодии хонандагонро рушд медиҳад. Дар раванди санҷиши саволномаҳои тестӣ муайян намудем, ки тамоми марҳилаи муайянсозии сифати таҳсилотҷиҳати азхуднамоии мавзуъҳои дарсӣ чанди маротиба осон гардида вақт сарфа мешавад.

Озмоишҳои педагогие, ки дар раванди таҳқиқотҳои илмӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавии МТМУ-и №1, №2, №25, №26 ва №14, давоми солҳои 2020-2023 гузаронида шуданд, нишон доданд, ки татбиқи босамари технологияҳои иттилоотӣ дар рушди салоҳиятнокии донишомузии хонандагон нақши созгор дошта, малакаҳои зеҳнӣ ва эҷодии хонандагонро рушд медиҳанд. Ин гуфтаҳоро озмоишҳои педагогии дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ гузаронидашуда собит намуданд.

Вожаҳои калидӣ: *технологияи иттилоотӣ, салоҳиятнокӣ, раванди таълим, омӯзгор, озмоиш, таҷриба, метод, амсила, дарс.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЭКСПЕРИМЕНТЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ МОДЕЛИ «СПРАВОЧНИК ПО АЛГЕБРЕ» В ПРОЦЕССЕ УРОКА АЛГЕБРЫ В 8 КЛАССЕ

Статья посвящена вопросу проведения педагогических экспериментов с применением информационных технологий и компьютерной модели «Справочник по алгебре» в процессе преподавания предмета алгебры в 8 классе на уровне общего среднего образования.

В процессе проведения педагогических экспериментов мы определили, что применение и использование компьютерной модели «Справочник по алгебре», которая предназначена для изучения предмета алгебры в 8 классе, делает процесс урока интересным и развивает творческие способности учащихся. В процессе проведения тестовых анкет мы определили, что упрощается весь этап определения качества образования и экономится время на освоение предметов.

Педагогические испытания, которые проводились в процессе научных исследований в экспериментальных группах средних общеобразовательных учреждениях №1, №2, №25, №26 и №14 с 2020 года по 2023 год, показали, что эффективное применение информационных технологий в развитии учебных компетенций учащихся играют координирующую роль и развивают

интеллектуальные и творческие способности учащихся. Эти утверждения были подтверждены педагогическими тестами, проведенными в экспериментальных группах.

Ключевые слова: *информационные технологии, компетентность, образовательный процесс, учитель, эксперимент, опыт, метод, модель, урок.*

PEDAGOGICAL ANALYSIS AND EXPERIMENTS USING THE COMPUTER MODEL "ALGEBRA HANDBOOK" IN THE PROCESS OF ALGEBRA LESSON IN GRADE 8

The article is devoted to the issue of conducting pedagogical experiments using information technology and the computer model "Algebra Handbook" in the process of teaching the subject of algebra in the 8th grade at the level of general secondary education.

In the process of conducting pedagogical experiments, we determined that the application and use of the Algebra Handbook computer model, which is designed to study the subject of algebra in the 8th grade, makes the lesson process interesting and develops the creative abilities of students. In the process of conducting test questionnaires, we determined that the entire stage of determining the quality of education is simplified and time is saved for mastering subjects.

Pedagogical tests that were conducted in the process of scientific research in the experimental groups of secondary schools No. 1, No. 2, No. 25, No. 26 and No. 14 during 2020-2023 showed that the effective use of information technologies in the development of students' educational competencies play a coordinating role and develop the intellectual and creative abilities of students. These statements were confirmed by pedagogical tests conducted in the experimental groups.

Key words: information technology, competence, educational process, teacher, experiment, experience, method, model, lesson.

Маълумот оид ба муаллифон:

Ҷалилов Хуршед Мақсудович *–н.и.-ф.м., дотсенти кафедраи информатикаи ДМТ. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Рӯдакӣ, 17, ДМТ. Тел.: (+992) 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.*

Саидҷаҳфаров Аҳлиддин Илёсович *ассистенти кафедраи информатика-барномасозии ДОТ дар н.Рашт,Ҷумҳурии Тоҷикистон,н.Рашт,кучаи Э.Муҳиддинов 63. Тел: (+992) 985929200 E-mail: ahlidin_5111@mail.ru*

Сведения об авторах: *Джалилов Хуршед Максудович – к.ф.м.н., доцент кафедры информатикиТНУ. 734025Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17,ТНУ, Тел.: (+992) 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.*

Саиджахфаров Ахлиддин Илёсович ассистент кафедра информатика-программист ТПИ в Раштскому районе, Республика Таджикистан, р.Рашт улица Э.Мухиддинов 63. Тел.: (+992) 985929200, E-mail: ahlidin_5111@mail.ru

Information about authors: *Jalilov Khurshed Maksudovich –c.p.m.s., docent of the Department of Informatics, TNU. 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, TNU, 907965569, E-mail: Sharshara68@mail.ru.*

Saidjahfarov Ahlididdin Ilyosovich-assistant of the department Informatic-programmist , TPI in Rasht district, Republic of Tajikistan, E. Muhiddin strit 63, Tel: (+992) 985929200, E-mail: ahlidin_5111@mail.ru.

МАВҚЕИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5- 8

Салимова Дилором Исматовна

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муссалам аст, ки маориф омили муҳимтарини наҷоти миллат ва таҳкими давлат эътироф гардидааст. Барои он ки ин рисолати худро анҷом диҳад аҳли маориф, аз ҷумла омӯзгорони сершумори фанни забони тоҷикиро лозим аст, ки ба фаъолияти худ муносибати ҷиддӣ намоянд ва аз асосҳои назариявию амалии фанни таълимӣ ошно бошанд. Дар миёни фанҳои дигар фанни забони тоҷикӣ мавқеи муҳим дошта, нақши асосиро дар фаҳмиш ва инкишоф, муомилаи фикру ақидаи хонандагон мебозад. Дарс аз фанни забони тоҷикӣ мавқеи муҳимтарин зинаи инкишофи нутқи хонандагон, мустаҳкамшавӣ ва бурро шудани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон мебошад. Муассиса вазифадор аст дараҷаи маълумотро таъмин намояд .

Омӯзгорони фанни забони тоҷикии имрӯза дар ҷустуҷӯйи роҳҳои нав ва самараноки восита ва шаклҳои таълим ва тарбияи хонандагон мебошанд. Ин яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи онҳо мебошад, чунки таълими фанни забони тоҷикӣ ба

ташаккули муҳимтарин хусусиятҳои шахсияти хонандагон аз қабили хондану навиштан, фаҳмидан, гӯш кардан, ба хотир гирифтан, фикр кардан ва эҷод кардан мусоидат менамояд. Гуногунии амалиёти омӯзгорони фанни забон ва адабиёт хонандагонро аз мондашавӣ ва бемасъулиятӣ бозмедорад. Вазифаи асосии ҳар як омӯзгор ба хонандагон додани маҷмуи муайяни донишҳо набуда, балки дар онҳо бедор намудани шавқу ҳаваси инкишофи нутқ доир ба омӯзиш аст. Маълум аст, ки ҳар як намуди омӯзиш вобаста ба мазмун ва мундариҷааш ба ташкил кардани шароити муфид барои инкишофи ҳамаҷонибаи хонанда равона карда шудааст. Аммо шахсият ҷавҳари равонӣ ва маънавии одам буда, ҳамчун системаи сифатҳои ҷамъбасти гуногун баромад мекунад. Маҳз принсипи ҷараёни дурусти таълим имкониятҳои хуброро барои инкишофи шахсияти хонанда ба миён меорад ва мазмуну мақсади маълумоти миёнаи умумиро тасдиқ менамояд. Ҷараёни таълим на танҳо фаъолияти омӯзгор, балки фаъолияти хонандаро низ талаб менамояд. Бинобар ин, хонандагонро низ лозим аст, ки вазифаи таълимии дар наздашон гузошташударо ҳангоми омӯзиш дарк намоянд. Истифодаи усули фаъоли таълим дар синфҳои болоӣ барои ҳар як хонанда таъмин намудани шароит барои инкишофи бештари қобилият ва талаботи маърифатии онҳо мебошад. Мувофиқи тақозои замон дарсҳои забони модарӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки ба стандарти давлатии таълим ҷавобгӯ бошад. Барои ташкили чунин дарсҳо усули нави замонавии омезишро ба роҳ мондан лозим аст.

Масъалаи инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон ҳанӯз аз даврони Иттиҳоди Шуравӣ мавзуи асосии фанни забони тоҷикӣ қарор гирифта буд. Инкишофи нутқ дарси асоси талаффузи нормаи забони адабӣ нутқи саҳеҳу равшан ба салоҳдиди омӯзгорони фаннӣ ва мувофиқи шароити мактабу маҳал мебошанд. «Дар нақшаи забони тоҷикӣ барои синфи 8 дар нимсолаи якум ҳашт мавзуи инкишофи нутқи мураттаб ворид карда шудааст, ки ҷанбаҳои гуногунро дар бар мегирад. Ба синну соли хонанда мувофиқ буда, байни хонандагон инкишофи нутқи мураттаб гузаронида шуда, муҳокима карда мешавад. Мисол муфтхӯрии Қорӣ- ишкамба. Тақдири ду деҳқон дар асоси «Хар ва трактори А. Лоҳутӣ. Навиштани ҳисобот. Қаҳрамонон намемиранд. Характеристикаи ин ё он асари хондашуда (иншо) ба тариқи шифоҳӣ нақли кружоки ҳаваскорони мактаб» [1, 27]. Навиштани акт, навиштани нақл дар бораи виставка - намоишро дар бар мегирад. Бо ин мавзуъҳои муҳокима ва баҳс нутқи хонандагон ҳангоми гуфтугӯ, ё шунидани фикри якдигар бурро мегардад ва инчунин, нутқи хаттии онҳо низ. Дар намунаи нақшаи забони тоҷикӣ дар синфи 8 барои нимсолаи дуюм мавзуъҳои намунавӣ низ пурра ба ҳисоб гирифта шудааст. Аз ин таҷриба инкишофи нутқи мураттаб дар соатҳои такрор гузаштан ба маврид мебошад. Омӯзгор метавонад дараҷаи дониши хонандагонро ба эътибор гирифта, мавзуъҳоро тағйир диҳад. Дар ин нақшаи намунавӣ низ инкишофи нутқи мураттаб баъд аз ду ё се мавзуъ гузошта шудааст, ки дар нимсолаи дуюм ҳафт мавзуъро дар бар мегирад.

Дар таълими фанни забони тоҷикӣ инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ асосӣ буда, ин фанро бе ин мавзуъ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро инкишофи нутқ фаъолияти хонанда ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таълимдиҳандагони фанни забони тоҷикӣ мувофиқи мақсад аст, ки ҷиҳатҳои баҳсталаби таълими ин фанро оид ба алоқамандии нутқи шифоҳӣ аҳамият диҳанд ва ҳатто мақеи онро дар омузиши фанни забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад. Таълими сифати фанни забони тоҷикиро дар муассиса баланд бардошта шавад, ҷиҳати азхудкунии луғатомӯзӣ ва донистани сохти грамматикӣ имло ва нутқи саҳеҳу буррои омӯзгор ба хонандагон ёрӣ мерасонад. Олимону методистони маъруфи тоҷик М. Лутфуллоев. М. Шукуров, Н. Маъсумӣ, С. Халимов, Ф. Шарифзода, Т. Хаскашев, М. Муҳаммадиев, Б. Камолидинов, М. Қурбонов, А. Эшонхонов, Ф. Икромова, Р. Курбонов, Р. Мирзоев, К. Рустамов, Э. Шарипов, С. Шербоев зимни тадқиқоти хеш оид ба масъалаи мазкур андешаҳои худро баён кардаанд. Барои дар сатҳи зарурӣ таълим додани фанни забони тоҷикӣ дар муассиса бояд шароити мусоид фароҳам овард. Дар баробари фароҳам овардани шароит истифодаи усули фаъоли таълимро набояд фаромӯш кард. Усули фаъоли таълим яке аз ҷузъҳои асосии ҷараёни таълимӣ ба шумор рафта, натиҷагирии хуб, миёна, ё паст ба он вобастагии

калон дорад. Дар замони муосир усулҳои зиёде мавриди истифода қарор гирифтан ва интихоби дурусти онҳо дар ҷараёни таълим барои омӯзгор зарур мебошад. Айни замон, дар муассисаҳо усули фаъоли таълим мавриди корбарӣ қарор дорад, ки хонандаро водор месозад барои аз худ намудани маводи таълимӣ кӯшиш намояд. Усулҳои фаъол натанҳо ба фаъолгардонии раванди таълим нигаронида шудааст, балки хонандагонро барои дар амал истифода бурдани забони тоҷикӣ ҳавасманд мегардонад. Дар омӯзиши фанни забони тоҷикӣ шакли баргузории дарс иштироки фаъоли ҳар як хонанда ҳаракату ҳавасмандии ба омӯзиши забони тоҷикӣ вобастагии зиёд дорад. Омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ кӯшиш менамоянд аз шароити самаранок истифода бурда, аёниятҳоро бо роҳбарии омӯзгор аз ҷониби худи хонандагон омода кунанд ва дар раванди дарс истифода намоянд.

Дар синфи панҷум хонанда ба нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ гуфтугӯ ва машқро аз рӯйи расмҳо муайян намуда, ба тасвирҳо аҳамият дода аз рӯйи тасвирҳо фикрронӣ намуда, бо нутқи шифоҳӣ онро нақл мекунад. Бо тарзи хаттӣ бо ҷумлаҳои сода дар дафтарашон менависанд. Хонанда дар манзараи дар расмбуда онро тасвир мекунад ва беихтиёр нақл менамояд. Дар китоби дарсии синфи панҷуми забони тоҷикӣ машқи 8, саҳифаи 10 чунин супориш дода шудааст: «Аз рӯйи расм амали ин шахсонро ифода кунед». Хонанда амале, ки духтарча ва писарак иҷро карда истодааст нақл мекунад. Кадоме аз инҳо бо чи кор машғуланд? Сипас, онро ба дафтарашон менависанд, ё ин ки дар расми машқи 33 саҳифаи 19 чунин супориш дода шудааст: «Аз рӯйи расм иншо нақл нависед». Хонанда манзараи дар тасвирбударо хаёлан фикр намуда, аз ҳаёти оила ба нақл шуруъ менамояд.

Омӯзгор метавонад дар дарсҳои инкишофи нутқ тасвирҳои гуногун ва манзараҳои фасли сол ё дигар маводро истифода намояд. Хонандагон аз рӯйи расми тасвиршуда нақл навишта, ба зери исм, сифат ва феъл хат мекашанд. Дар инкишофи нутқи шифоҳии хонанда азёд намудани шеър низ мавқеи муҳим дорад. Инчунин, дар машқи 273 супориш дода шудааст: «Номи ашёҳои дар расм тасвиршударо нависед». Хонанда ашёҳои дар тасвиромадаро навишта, бо ҷумлаҳои сода онро қайд мекунад, ба хонанда ба таври шифоҳӣ савол додан, тасвирҳои кӯтоҳи мустақилона инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандаро фаъол мегардонад. Дар синфи шашум барои инкишофи нутқ ғайр аз машқҳои шифоҳӣ машқҳои хаттиро низ истифода менамоянд, ба монанди тасвири ашёро муқоиса карда тавонистан. Як ашёро бо ашёи дигар ва навиштани ҳикоя, иншо, навиштани мактуб ва ғайра. Ҳангоми навиштан нақли хонанда ба тарзи навишти дуруст, имло ва грамматика дар инкишофи фикр ва нутқ алоқаманд бошад.

Тавсияҳои методӣ ва ақидаҳои муалифони дастурҳои методӣ ба нишондодҳои Ушинский ва шогирдони ӯ Н. Водовозов, Ф. Бунаков ва дигарон системаи машқро барои инкишофи нутқи хонандагон пешниҳод намуда қайд намудаанд, ки бояд дар ҳамаи дарсҳои фанни забони модарӣ ҳангоми омӯзонидани грамматика ва имло истифода намоянд. Дар омӯзиши фанни забони модарӣ ба гуфтаи педагог Ф. Бунаков «Бояд хонанда бештар грамматика ва имлоро аз худ намуда, ва ҳамзамон фикррониии худро ташаккул диҳад то ки қобилияти фикр кардан дар нутқи шифоҳӣ ва хаттиро дошта бошад» [2, 34]. Яъне хонанда фикри худро баён карда тавонад. Ф. Бунаков дар омӯзиши забони модарӣ маҳорати фикр карда тавонистани хонандаро дар навбати аввал мегузорад. Ин муҳаққиқ дар омӯзиши фанни забон чунин мешуморад, ки бояд талаботи замонро ба эътибор гирифта, хонанда озодона ва мустақилона истифода намудани забонро барои дониши хаттӣ ва шифоҳӣ мушоҳида, фикр ва эҳсосро бо хоҳиши худ омӯзад. Талаботи ҳатмии корҳои хатӣ иншо, эссе, нақли хаттӣ ва имлои санҷишӣ мебошад. Ин талаботҳо ба таври воқеӣ фикр карданро меомӯзад.

Олимон, методистони забоншинос тавсия медиҳанд, ки машқ намудани иншонависӣ, нақли ҳикоя, нақли хаттиро аз аввали таълим оғоз намудан лозим. Масалан, дар синфи 6-ум машқи 85 саҳифаи 29 чунин супориш дода шудааст: «Матнро хонда мулоҳизааторо нақл кунед». Машқи 86 саҳифаи 30 «Матнро хонед, мазмунашро нақл кунед». Яке аз хонандагон матнро қироат намуда, онро нақл мекунад ва дигарон ба шеваи гуфтори адабӣ фикррронӣ мекунанд. Ҳар як хонанда дар ин бора фикри худро мегӯяд, ё ин ки машқи 145 саҳифаи 53 ба амали дар расмҳо тасвиршуда ном гузошта, онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Хонанда ба тасвири дар машқ овардашуда диққат

дода, онро шарҳ медиҳад. Омӯзгор супориш медиҳад: «Ба расм ном гузоред». Хонанда: «Одил ба хона даромад», «Одил аз хона рафт», «Одил аз автобус фаромад» ва ғайра.

Муҳаққиқон рӯбардоркунии матн, аз ҷумлаҳои алоҳида сохтани матнро ба хонандагон зарур мешуморанд. Масалан, дар бораи фасли тирамоҳ, зимистон, баҳор ва тобистон бо истифодаи ашё, ё ин ки расмҳои ранга, тасвирҳо саволҳо дар тахтаи синф навишта шаванд ва хонандагон аз он истифода карда, ба фикрронӣ ва навиштани нақли худ шуруъ намоянд. Нақли хаттӣ ҳамчун ҷузъи асосии фаъолияти хаттии хонандагон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд шарҳи мухтасари ба онҳо шиносро пешниҳод намояд. Ф. Бунаков машқи хатро ҳамчун асоси таҳкурсӣ ба иншонависӣ қайд намуда буданд, ки то ҳол эътибори худро гум накардааст.

Ба ақидаи мо хонандагони мактаби миллӣ бояд бо забони зиндаи миллӣ, бо хусусиятҳои хос ва содагии забони миллӣ хат нависанд. Агар ислоҳи онҳо дуруст бошад, шарҳу тавзеҳи муносиб гузошта шавад ва хонандагон ғалатҳои худро дида онро дафъаи дигар ислоҳ менамоянд. Як қисме аз методистон инкишофи нуткро аз рӯйи баёни муфассал дуруст ва фаҳмо будани луғот маҳорати дуруст тартиб додани ҷумлаҳоро низ мавриди назар қарор додаанд. Қисми дигари методистон диққати худро ба азхудкунии намунаҳои китоб равона намудаанд, ки дар асоси ҳамин намунаҳо корҳои мустақилонаи хонандагон тартиб дода шудааст. Яъне кор аз рӯйи монандкунӣ нутқи хонандагонро ба таври зарурӣ инкишоф медиҳанд. Масалан, инкишофи нутқ дар синфи 7-ум аллакай, хонанда навиштани нақл иншо эссеро медонад. Мавзуе, ки омӯзгор ба хонанда дар тахтаи синф навишта, дар бораи он маълумот медиҳад, мувофиқи нақша хонандаи фаъол ба навиштани он шуруъ мекунад.

Заминаи нутқи шифоҳӣ ҳанӯз аз синфи ибтидоӣ оғоз гардида, қобилияти фикрронии хонанда, захираи луғавӣ ба воситаи гузаронидани бозиҳои ҳархела, дар вақти гузаронидани дарс аввал истифодаи калимаҳои содда, баъд мураккаб оғоз гардида, нутқ ва фикрронии онҳо мукаммалтар мегардад. Инкишофи нутқ ва омӯзиши фанни забони модарӣ ҷузъи ҷудонашаванда мебошанд, чунки хонанда танҳо аз калимаҳо мафҳумҳои зиёд, образҳои адабӣ забонро аз худ мекунад ва бе ягон мушкилӣ он қадар донише, ки аз худ намуда буд, барои солҳои оянда истифода намуда, дониши худро сайқал медиҳад. Олимони тоҷик, методистон ба ҳалли масъалаҳои илмӣ, методикаи таълими забони модарӣ кор бурда, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, С. Аминов, С. Шербоев, Ф. Икромова, Э Шарипов, Р. Мирзоев, И. Абдуллоев, Б. Боронов, Б. Ганиева, Л. Иматова ва ғ. муаллифони китобҳои дарсӣ мебошанд. Асоси таълими фанни забони модариро инкишофи нутқи хонандагон ташкил медиҳад ва асоси сифати таҳсилот малакаи хондану навиштан, такмили маданияти нутқро ташкил медиҳад.

Омӯзонанда назораткунандаи инкишофи нутқи хонандагон омӯзгор мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти ӯ нутқи хаттии хонанда низ инкишоф меебад. Нутқи равон ва хаттии хонанда ҷудонашаванда аст, чунки равонии нутқ ба равонии фикр вобаста мебошад. Таъсирнокии нутқи шифоҳӣ ба тарзи баёни хонанда вобастагӣ дошта, барои фикри дурустро баён намудан мутобиқ аст ва барои он ки шунаванда онро дуруст фаҳмида тавонад, бояд ба меъёрҳои забони адабӣ риоя намояд. Ин ба нутқи омӯзгор вобаста аст. Дар нақши инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ инкишофи нутқ нақши муҳим дошта, фикру андеша ва ифодаи онҳо дар раванди зинда сохтани воҳидҳои забони муносибату муомилаи ҳамарӯзаи омӯзгор ва хонанда аҳамияти зиёд дорад. Сарчашмаи муҳими инкишофи нутқи хонанда хониши асарҳои бачагона, афсонаю чистонҳо, зарбулмасалу мақолҳо, суруду тарона ва ҳикояҳои шавқовару дилангез мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Аминов С., Муллочаев С. Намунаи плани мавзуии забони тоҷики дар синфи 8 барои нимсолаи дуюм // С. Аминов, С. Муллочаев, - Душанбе, - Мактаби советӣ, №12, - 1979. - С. 23 – 29.
2. Бунаков.Н.Ф.Родной язык как предмет обучения в начальной школе Спб.-Питер, - 1907. - 174 с.
3. Дыжова А. Формы проявления деструктивной девиации в молодежной среде // А. Дыжова «Осори Академия»–и Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №1 (33), - 2017. - С. 83 - 87.

4. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч./Я.А.Коменский.
5. Котибова Ш Алоқамандии нутқи шифоҳӣ ва хатти омили асосии. инкишофи нутқи мураттаби мактабиени хурдсол .Монография Котибова Ш .- Душанбе 2016 -200 с .
6. Лутфуллоев М Осор Чилди 4 Китоби дарсӣ / Лутфуллоев М.-Собириен 2013 -511 с .
7. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент: -1979. - 166 с.
8. Ушинский К.Д. Руководство к преподаваниипо Родному слову М .1949 . Хоҷаев Д., Зикриёев Ф., Саломов М. Китоби забони тоҷикӣ синфи 9 / Д. Хоҷаев, Ф. Зикриёев, М. Саломов: Душанбе, – 2018. - 184с.
9. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон) – Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – 456с.

МАВҚЕИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5 - 8

Дар мақола оид ба инкишофи нутқи хонандагон сухан меравад. Аз он ҷумла, қайд карда шудааст, ки ин фанро бе он тассавур кардан ғайри имкон аст. Воситаи нутқи хонандагонро барои саҳеҳу бурро гардонидан, метод ва роҳу усули одобу ахлоқ, тарзи баён, азхудкунии хонанда зимни барномаи таҳрезишуда, баланд бардоштани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Истифодаи ин методҳо азёд намудани чистон, зарбулмасал ва сурудҳо, нақли ҳикояву афсона, маҳорати мустақилона навиштани нақл ва бо нутқи бурро сухан гуфтанро амалӣ мегардонад. Дар шакли мисол ва таҳлил беҳтар намудани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонанда дар мақола пешниҳод шудааст. Нутқи хаттии хонандагонро бо навиштани машқҳои амалӣ, ё аз тасвир навиштани нақл, навиштани корҳои мустақилона, омӯхтан ва аз худ намудан, амалӣ гардонидани мавзуъҳои дарси забони тоҷикиро таъмин менамояд. Дар мақола инкишофи нутқи хонандагон зимни таълими дарсии забони тоҷикӣ оварда шудааст. Истифодаи ин методҳо малака ва маҳорати мустақилона омӯхтан, аз худ намудан ва амалӣ гардонидани мавзуи дарсии забони тоҷикиро таъмин менамояд.

Дар шакли мисолҳои мушаххас ва таҳлили онҳо ворид сохтани чунин навгониҳо дар мақола ҳамчун фарзия пешниҳод намуда шудааст.

Калидвожаҳо: *метод, китоби дарсӣ, забони тоҷикӣ, таълим, омӯзгор, хонанда, корҳои беруназсинфӣ, шахсият, адабиёт.инкишофи нутқ шифоҳӣ хаттӣ*

МЕСТО УРОКОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 5-8 КЛАССОВ

В статье говорится о развитии речи учащихся. Среди них отмечается, что без него невозможно представить данную дисциплину. Обсуждены средства совершенствования речи учащихся, приемы и методы манер и этики, способ самовыражения, овладение учащимся в ходе подготовленной программы, совершенствование устной и письменной речи учащихся. Использование этих способов формирует заучивание пословиц, поговорок и песен, рассказывание историй и легенд, умение самостоятельно писать повествование и говорить острой речью. В виде примера и анализа в статье предлагается совершенствование устной и письменной речи ученика.

Использование этих методов обеспечивает самостоятельное изучение, усвоение и реализацию предмета таджикского языка.

В виде конкретных примеров и их анализа введение подобных нововведений предлагается в статье в качестве гипотезы.

Ключевые слова: *метод, учебник, таджикский язык, образование, учитель, ученик, внеклассная деятельность, личность, литература, развитие устной и письменной речи.*

THE PLACE OF TAJIK LANGUAGE LESSONS IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH OF STUDENTS IN GRADES 5-8

The article talks about the development of students' speech. Among them, it is noted that without it is impossible to imagine this discipline. The means of improving the speech of students, techniques and methods of manners and ethics, the way of self-expression, mastering the student in the course of the prepared program, improving the oral and written speech of students were discussed. The use of these methods forms the memorization of proverbs, sayings and songs, the telling of stories and legends, the ability to independently write a narrative and speak sharply. As an example and analysis, the article proposes the improvement of the student's oral and written speech.

The use of these methods ensures independent study, assimilation and implementation of the subject of the Tajik language.

In the form of specific examples and their analysis, the introduction of such innovations is proposed in the article as a hypothesis.

Key words: *method, textbook, Tajik language, education, teacher, student, extracurricular activities, personality, literature, development of oral and written speech.*

Маълумот дар бора муаллиф: *Салимова Дилором Исматовна – ходими илмии шуъбаи коркард, татбиқи технологияи инноватсионии таълим (таҳсилоти 12-сола)-и Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи А.Адҳамов 11/2 тел: 988665287.*

Сведения об авторе: *Салимова Дилором Исматовна – научный сотрудник отдела обработки, применения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование) НИИ образования Таджикистана имени Абдуррахмана Джами. г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, тел.: 988665287.*

Information about the author: *Salimova Dilorom Ismatovna - researcher of the department of processing, application of innovative educational technologies (12-year education) of the Abdurrahman Jami Institute of Education of Tajikistan. d. Dushanbe, ul. A. Adhamova, 11/2, phone: 988665287.*

МУНДАРИҶА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOG

Таджибаева М.И. Абдулло-зоде М.И. Организация самообразования студентов при изучении русского и английского языков в условиях кредитной технологии обучения.. 5 – 9

Азизова Файзигул Шарифовна Шароит ва омилҳои асосии баланд бардоштани таълими босифат дар низоми кридитии таҳсилот.. 9 – 14

Аликулова С. Т. Формирование моральных нравственных качеств личности в преодолении депрессии и стрессовых ситуаций у несовершеннолетних .... 14 – 20

Бобоёров Х.Х. Ҳамидов У.Т. Сатҳи волои таҳсил – кафили пешрафти ҷомеа............ 20 – 26

Гадоев И. Моҳият ва мазмуни таълими фосилавӣ.. 26 – 34

Нурматов Ҳ. Т. Мазмун ва сохтори устувории касбӣ - педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ.. 35 – 40

Пачаева Муҳаё Пулатовна. Фаъолияти тасвирӣ дар рушди эҷодии кӯдакони сини томактаби... 41 – 47

Саидзода Б. Х. Азиззода О. А.Ҷанбаҳои иҷтимоӣ - психологии таъсири инрнет ба ҳолати равонии наврасон.. 47 – 51

Сахиёр Раҳимуллоҳ сабабҳои бекорӣ ва пайомадҳои ногувори он аз дидгоҳи равоншиносӣ.. 51 – 57

Ҳотамов Ф. М.олимпиадаҳои фаннӣ ҳамчун муҳити ташаккул ва рушди хонандагони болаёқат.. 58 – 62

Хоҷибобоева М.Х. Баъзе шартҳои ҳамроҳии педагогӣ ба фаъолияти инноватсионии педагог дар муассиса[ои таҳсилоти миёнаи умумӣ.. 63 – 67

Шухрати Боғибек Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ ва мавқеи он дар ташаккули шахсияти ҷавонон... 67 – 73

Бобокалонов С. Н. Пешгирии зарари бозиҳои компютерӣ ба наврасон................. 73 – 77

Бахром З. Пиряххо ва ҳифзи онҳо рушди тоҷикистон...................................... 77 – 81

Котибова Ш П. Собирова Н С. Таъсири педагогикаи халқӣ дар ташаккули рафтори иҷтимоии хонандагони хурдсол.. 81 – 85

Маҳкамов Д. Педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни ҳама зинаҳои таҳсилоти касбӣ.. 85 – 91

Курбанов С. Х. Таджикская народная педагогика как средствонравственного воспитания учащихся.. 91 – 96

Суриева Шакармо, «тоҷикон» - асари бунёдӣ, хештаншиносӣ ва ватандӯстӣ......... 96 – 99

Ҷонмаҳмадова Г.Ш., Сафарзода Г. С. Хусусиятҳои муҳими такмили ихтисоси омӯзгорон дар шароити муосир.. 100 – 103

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

Боймуродова М.Н., Абдураҳмон Гулзода. Фаъолияти эҷодии роҳбар ҳамчун заминаи муассир дар татбиқи самаранокиитаълими инноватсионӣ............................ 104 – 109

Риоев А. М., Ғиёсиев М. И. Роҳҳои ташаккули маҳорати касбии омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат)-зимни истифодаи технологияи муосири педагогӣ... 110 – 116

Содиқова М. С. Совершенствование коммуникативных навыковво внеурочной деятельности... 116 – 120

Кабиров Л. Роҳҳо ва усули тарҷумаи сленгҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ……….... 120 – 125
Каримзода Мирзобадал, Наҷмиддинова Г. Н. Омил ва шароитҳои педагогии ташаккули таҷрибаи иҷтимоии наврасон дар раванди дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ аз биология.. 125 – 132
Маҳкамов Д., Маҳмадализода Б. Таърихи истиқлол дар рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ.. 132 – 136
Назарова М. Р. Техническое образование и инженерное направление студентов… 137 – 140
Чобулова Н. М. Проблемаи муносибатҳои байниҳамдигарии наврасон дар ҷомеа…………………………………………………………………………….... 140 – 144
Назиров Н. Файзуллоева И. Механизми идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳилоти миёнаи умумӣ .... 144 – 149

20-СОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

Ҷӯраев Х.Ш. Масъалаҳо ва ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ……………………………........................... 150 – 159
Роҳилаи Н. Инкишофи нутқи мураттаби кӯдаконмавриди шиносоӣ бо ҷойҳои таърихии пойтахти кишвар.. 159 – 164
Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С. Моделирование на уроках информатики в старших классах как способ развития логического мышления………………………………. 164 – 172
Хусанова Т.К. Аспекты профессиональной компетентности педагога…………….. 172 – 177
Сатторов А. Қ. Ҳабибова О. М. Ташаккули тарбияи ахлоқии ҷавонон ва хусусияти робитаи тарафайни ҷинсҳо.. 177 – 182
Оналбеков Е. Ж. Оценивание профессионральных компетенций обучающихся профессиональной образовательной организации на учебных занятиях…………… 182 – 185
Аҳмадзода Б.С., Асосҳои назариявию методӣ ва ташаккули касбии омӯзгор дар раванди тарбияи донишҷӯён.. 185 – 190
Абдуллозода Х. А. Проблемы подготовки инженеров-технологов текстильной промышленности с углубленным изучением английского языка…………………….............. 190 – 196
Шаропов Ш. А., Қодирова М. А. Асосхои методологӣ ва назариявии ташаккули мавқеи фаъоли иҷтимоии хонандагон.. 196 – 201
Сатторова Ш. И. Ҳусейнова Ш. З. Иқтисодиёти миллӣ маҳсули саноатикунонӣ……… 201 – 206
Кулумбетов Р.Ж. Сатов М.К. Педагогическая поддержка как средство формирования позиции социальной успешности курсантов военного вуза……….. 206 – 210
Маҳмадқулова О. Таджикские пословицы и поговорки как факторы формирование элементов толерантности... 210 – 215
Арбобова Ф. А. Историко - педагогический анализ исследования культуры педагогического общения, как фактор взаимодействия в педагогической деятельности………………………………………………………………….................. 215 – 219
Хайруллоев Б., Боев.Ш.Р. Нақши машғулиятҳои суруд ва мусиқӣ дар рушди салоҳиятҳои хонандагони синфиҳои ибтидоӣ.. 219 – 225
Ҷалилов Х. М. Саидҷаҳфаров А. И. Таҳлил ва озмоишҳои педагогӣ бо татбиқи амсилаи компютерии «роҳнамои алгебра» дар раванди дарси алгебраи синфи 8-ум.. 225 – 230
Салимова Д. И. Мавқеи дарсҳои забони тоҷикӣ дар инкишофи нутқи хонандагони синфҳои 5 – 8.. 230 – 235

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну мухтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);

– авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to scientific journal "Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

– UDC index (the index can be obtained in any scientific library);

– the title of the article;

– the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);

– the name of the organization where the author of the article works;

– the main text of the article;

– when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.

– tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.

– the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;

– the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;

– information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);

– The authors are responsible for the content of the articles.

ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
2023, № 2 (42), 240 с.

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2023, № 2 (42), 240 с.

BULLETIN
OF THE INSTITҒTE FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT
2023, №2 (42), 240 p.

Шахси масъули чоп: Гадоев И.
Муҳаррири матни тоҷикӣ: Амонӣ С.
Муҳаррири матни русӣ: Лутфуллоева П.
Муҳаррири матни англисӣ: Лутфуллоева П.
Муҳаррири техникӣ: Ҳайдаров Р.
Мусаҳҳеҳ: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер: Гадоев И.
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Лутфуллоева П.
Редактор английского текста: Лутфуллоева П.
Технический редактор: Ҳайдаров Р.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Ба чоп 10.10.2023 имзо шуд. Супориши №7 . Ҳуруфи навъи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ – 30. Теъдоди нашр - 75 .
Матбааи "Фасл-4",7734024,к. А. Навоӣ, 16.

Подписано в печать 10.10.2023. Заказ№ 7. Гарнитура TimeNewRomanTj.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8 .Условно-печатный лист – 30. Тираж - 75.
Типография "Фасл -4", 7734024, улица А. Навои, 16

On pҒblications issҒed 10.10.2023. Assignment№ 7 . Font Format Time New Roman Tj.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer's sheet – 30. Edition - 75.
Publishing office "Fasl-4", 7734024, 16 A.Navoi street.